

**SSCB Ekonomi Enstitüsü
Bilimler Akademisi**

**POLİTİK
EKONOMİ
Ders Kitabı**

Cilt: I

İnter Yayınları

Bu kitap *Dietz Verlag* tarafından 1955 yılında Berlin’de yapılan Almanca baskısından dilimize çevrilmiştir.
Bu kitabın Almancası Almanya Sosyalist Birlik Partisi Merkez Komitesi-Marx-Engels-lenin-Stalin Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır.

Birinci Basım: Ocak 1992
İkinci Basım: Nisan 1996

Dizgi: Dönüşüm (0212) 244 29 97
Baskı: Yayıncılık Matbaası
Kapak: İnter Grafik-Tasarım
Kapak Baskı: Yayıncılık Matbaası

ISBN 975- 7349 -42- 9 (Tk. No)
ISBN 975- 7349 -48-9 (1. Cilt)

İnter Yayınları
Ankara Cd. 31
Fahrettin Kerim Gökay Vakfı İşhanı
No.31 Kat: 4 Daire: 51
Cağaloğlu –İstanbul
Tel: (0212) 519 16 16

Kitap: Politik Ekonomi Ders Kitabı, SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, Almanca Baskı 1955, Cilt 1, Türkçe Baskı: İnter yayınları, İkinci basım: Nisan 1996

***Elektronik kopya Kıbrıs'ta Sosyalist Gerçek-Londra Bürosu tarafından hazırlanmıştır.
Kasım 2006-Aralık 2006***

**Elektronik Tarama ve Düzenleme;
Kıbrıs'ta Sosyalist Gerçek -Londra Bürosu**

**<http://www.st-cyprus.co.uk/intro.htm>
http://www.st-cyprus.co.uk/webgazette_tr/index.php**

**SSCB Ekonomi Enstitüsü
Bilimler Akademisi**

(Almanca Baskı 1955)

**POLİTİK
EKONOMİ
Ders Kitabı**

Cilt: I

**Çeviren
İSMAİL YARKIN**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	14
GİRİŞ	15
BİRİNCİ KISIM—KAPİTALİZM ÖNCESİ ÜRETİM TARZLARI.....	26
Bölüm I—İLKEL TOPLULUĞUN ÜRETİM TARZI.....	27
<i>İnsan toplumunun oluşumu</i>	27
<i>Maddi yaşam koşulları. İş aletlerinin gelişmesi</i>	29
<i>İlkel topluluğun üretim ilişkileri. Kendinden bitme işbölümü</i>	32
<i>Centil örgütlenme. Matriarkal gens. Patriarkal gens</i>	34
<i>Toplumsal iş bölümünün ve değiş tokuşun ortaya çıkması</i>	36
<i>Özel mülkiyetin ve sınıfların ortaya çıkması. İlkel topluluğun çöküşü</i>	38
<i>İlkel topluluk çağının toplumsal düşünceleri</i>	41
<i>Kısa Özet</i>	42
Bölüm II	43
KÖLELİĞE DAYANAN ÜRETİM TARZI.....	43
Köleci düzenin oluşması	43
Köleci düzenin üretim ilişkileri. Kölelerin durumu	48
Değişimin daha da gelişmesi. Ticaret ve tefeci sermayesi..	53
Köleliğe dayanan üretim tarzının ilişkilerinin keskinleşmesi	55
Sömürülenlerin sömürücülere karşı sınıf mücadelesi. Köle ayaklanmaları. Köleci toplumun çöküşü.....	57
Kölelik çağının ekonomik görüşleri.....	58
<i>Kısa Özet</i>	61
Bölüm III.....	63
FEODAL ÜRETİM TARZI.....	63
Feodalizmin oluşması	63

Feodal toplumun üretim ilişkileri. Köylülerin feodal beyler tarafından sömürülmesi.....	68
Ortaçağ kenti. Esnaf loncaları. Tüccar loncaları.....	73
Feodal toplumun sınıfları ve zümreler. Feodal hiyerarşi	76
Feodal toplumun üretici güçlerinin gelişmesi.....	79
Feodal düzenin bağrında kapitalist üretimin oluşması. Ticaret sermayesinin rolü	80
Sermayenin ilkel birikimi. Köylülerin toprak ve araziden zorla kovulmaları. Zenginliklerin birikmesi	85
Serf köylülerin ayaklanmaları. Burjuva devrimler. Feodal düzenin çöküşü.....	89
FEODALİZM ÇAĞININ EKONOMİK GÖRÜŞLERİ	92
<i>Kısa Özet .....</i>	<i>99</i>
İKİNCİ KISIM.....	102
KAPİTALİST ÜRETİM TARZI	102
A— Tekel Öncesi Kapitalizm.....	103
Bölüm IV	103
META ÜRETİMİ. META VE PARA	103
<i>Kapitalizmin oluşumunun çıkış noktası ve genel karakteristiği olarak meta üretimi .....</i>	<i>103</i>
<i>Meta ve özellikleri. Metada cisimleşen emeğin ikili karakteri .....</i>	<i>104</i>
<i>Basit emek ve karmaşık emek. Toplumsal olarak gerekli emek süresi.....</i>	<i>108</i>
<i>Değer biçimlerinin gelişmesi. Paranın özü.....</i>	<i>109</i>
<i>Paranın işlevleri.....</i>	<i>112</i>
<i>Altın ve kağıt para.....</i>	<i>118</i>
<i>Meta üretiminin ekonomik yasası olarak değer yasası .</i>	<i>119</i>
<i>Meta fetişizmi .....</i>	<i>122</i>
<i>Kısa Özet .....</i>	<i>123</i>
Bölüm V.....	125
BASİT KAPİTALİST İŞBİRLİĞİ VE MANİFAKTÜR..	125
Basit kapitalist işbirliği	125
Kapitalizmin manifaktür dönemi	127

Kapitalist ev işi	130
Manifaktürün tarihsel rolü	132
Köylülüğün ayrışması. Angarya iktisadından kapitalist iktisada geçiş	133
Kapitalist sanayi için iç pazarın oluşması	136
<i>Kısa Özet</i>	137
Bölüm VI	139
KAPİTALİZMİN MAKİNE DÖNEMİ	139
Manifaktürden makinesel sanayiye geçiş	139
Sanayi devrimi	140
Kapitalist sanayileşme.....	144
<i>Kentlerin ve sanayi merkezlerinin çoğalması. Proleterler sınıfının biçimlenmesi</i>	146
<i>Kapitalist fabrika. Ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aracı olarak makine</i>	148
<i>Büyük sanayi ve tarım</i>	152
Emeğin ve üretimin kapitalist toplumsallaştırılması.	
Kapitalizmde makine kullanımının sınırları	154
<i>Kısa Özet</i>	156
Bölüm VII	158
SERMAYE VE ARTI-DEĞER	158
KAPİTALİZMİN EKONOMİK TEMEL YASASI	158
Kapitalist düzenin üretim ilişkilerinin temeli	158
Paranın sermayeye dönüşmesi. Meta olarak işgücü.....	159
İşgücü metasının değeri ve kullanım değeri. Kapitalizmin ekonomik temel yasası olarak artı-değer yasası.....	161
Üretimin toplumsal ilişkisi olarak sermaye. Değişmeyen ve değişen sermaye	166
Artı-değer oranı.....	168
Sömürü derecesini yükseltmenin iki yöntemi. Mutlak ve görece artı-değer	170
İşgünü ve sınırları. İşgününün kısaltılması için mücadele	172
Ekstra artı-değer	174
Kapitalist toplumun sınıf yapısı. Burjuva devleti	176

<i>Kısa Özet</i>	179
Bölüm VIII	181
ÇALIŞMA ÜCRETİ	181
İşgücünün fiyatı. Çalışma ücretinin özü	181
Çalışma ücretinin temel biçimleri	183
İş hızını arttırıcı ücret sistemleri	187
Nominal ücret ve gerçek ücret	190
Kapitalizmde gerçek ücretin düşmesi	193
İşçi sınıfının çalışma ücretinin yükseltilmesi için mücadelesi	197
<i>Kısa Özet</i>	200
Bölüm IX	201
SERMAYE BİRİKİMİ VE PROLETARYANIN	
YOKSULLAŞMASI	201
Üretim ve yeniden üretim	201
Basit kapitalist yeniden üretim	202
Genişletilmiş kapitalist yeniden üretim. Sermaye birikimi	205
Sermayenin organik bileşimi. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi	206
Yedek sanayi ordusu	209
Tarımsal nüfus fazlası	212
Kapitalist birikiminin genel yasası. Proletaryanın görece ve mutlak yoksullaşması	213
Kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi	217
<i>Kısa Özet</i>	218
Bölüm X	220
SERMAYENİN DOLAŞIM VE DÖNÜŞÜMÜ	220
Sermayenin dolaşımı. Sanayi sermayesinin üç biçimi	220
Sermayenin dönüşümü, üretim zamanı ve dolaşım zamanı	224
Sabit sermaye ve dolaşan sermaye	225
Artı-değerin yıllık oranı. Sermaye dönüşümünü hızlandırma yöntemleri	227
<i>Kısa Özet</i>	230

Bölüm XI	231
ORTALAMA KÂR VE ÜRETİM FİYATI.....	231
Maliyet fiyatı ve kâr. Kar oranı.....	231
Ortalama kâr oranının oluşması ve meta değerinin üretim fiyatına dönüşmesi	233
Kâr oranının düşme eğilimi.....	240
<i>Kısa Özet</i>	243
Bölüm XII	244
TİCARET, KREDİ VE PARA DOLAŞIMI	244
Ticari kâr ve kaynağı.....	244
Dolaşım maliyeti	247
Kapitalist ticaretin biçimleri. Meta borsaları	248
Dış ticaret	250
Borç verilen sermaye	252
Faiz ve işveren kazancı. Faiz dram ve düşme eğilimi.....	253
Kredi biçimleri. Bankalar ve işlemleri	255
Anonim şirketler. Fiktif sermaye	258
Kapitalist ülkelerin para dolaşımı	261
<i>Kısa Özet</i>	264
Bölüm XIII.....	266
TOPRAK RANTI	266
KAPİTALİZMDE TARIM İLİŞKİLERİ.....	266
Kapitalist tarım sistemi ve toprak ve arazi üzerinde özel mülkiyet	266
Diferansiyel rant.....	269
Mutlak toprak rantı. Toprak fiyatı	274
Ekstraktif sanayide rant. Arsa rantı.....	277
Tarımsal büyük işletme ve küçük işletme.....	280
Kentle kır arasındaki karşılığın derinleşmesi.....	283
Özel toprak mülkiyeti ve toprak ve arazinin ulusallaştırılması	285
<i>Kısa Özet</i>	287
Bölüm XIV.....	289
ULUSAL GELİR	289

Toplumsal toplam ürün ve ulusal gelir	289
Ulusal gelirin dağılımı	291
Devlet bütçesi.....	296
<i>Kısa Özet</i>	300
Bölüm XV	301
TOPLUMSAL SERMAYENİN	301
YENİDEN ÜRETİMİ	301
Toplumsal sermaye. Toplumsal toplam üretimin bileşimi	302
Basit kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşulları	305
Genişletilmiş kapitalist yeniden üretimde realize etmenin	306
koşulları.....	306
Pazar sorunu. Kapitalist yeniden üretimin çelişkileri	308
<i>Kısa Özet</i>	311
Bölüm XVI.....	313
İKTİSADİ BUNALIMLAR.....	313
Kapitalist aşırı üretim bunalımlarının temelleri	313
Kapitalist yeniden üretimin devrevi karakteri.....	316
Tarım bunalımları	319
Bunalımlar ve kapitalizmin çelişkilerinin keskinleşmesi .	321
Kapitalizmin tarihsel gelişme eğilimi. Kapitalizmin mezar	325
kazıcısı olarak proletarya	325
<i>Kısa Özet</i>	326
B – TEKELCİ KAPİTALİZM – EMPERYALİZM	329
Bölüm XVII	330
KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI OLARAK	
EMPERYALİZM.....	330
TEKELCİ KAPİTALİZMİN EKONOMİK TEMEL YASASI	
.....	330
<i>Emperyalizme geçiş</i>	330
<i>Üretimin yoğunlaşması ve tekeller. Tekeller ve rekabet</i>	334
<i>Bankacılıkta yoğunlaşma ve tekeller. Bankaların yeni rolü</i>	339
.....	339
<i>Mali sermaye ve mali oligarşi</i>	341

<i>Sermaye ihracı</i>	343
<i>Dünyanın kapitalist birlikler arasında iktisaden paylaşılması. Uluslararası tekeller</i>	345
<i>Dünyanın büyük güçler arasında teritoryal paylaşımının tamamlanması</i>	347
<i>ve yeniden paylaşılması için mücadele</i>	347
<i>Tekelci kapitalizmin ekonomik temel yasası</i>	349
Kısa Özet.....	355
Bölüm XVIII	358
EMPERYALİZMİN SÖMÜRGE SİSTEMİ	358
<i>Emperyalizm döneminde sömürgelerin rolü</i>	358
<i>Metropollerin tarım ve hammadde uzantısı olarak sömürgeler</i>	360
<i>Emekçi kitlelerin sömürgeci sömürsünün yöntemleri</i> .	364
<i>Sömürge halklarının ulusal kurtuluş mücadelesi</i>	370
Kısa Özet.....	372
Bölüm XIX.....	374
EMPERYALİZMİN TARİHTEKİ YERİ	374
<i>Emperyalizm – Kapitalizmin son aşaması</i>	374
<i>Asalak ya da çürüyen kapitalizm olarak emperyalizm.</i>	376
<i>Sosyalist devrimin arifesi olarak emperyalizm</i>	381
<i>Tekelci devlet kapitalizmi</i>	382
<i>Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmelerinin eşitsizliği yasası ve sosyalizmin bir ülkede zaferi imkanı</i>	384
Kısa Özet.....	389
Bölüm XX	391
KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMI	391
<i>Kapitalizmin genel bunalımının özü</i>	391
<i>Birinci Dünya Savaşı ve kapitalizmin genel bunalımının başlangıcı</i>	393
<i>Büyük Sosyalist Ekim Devriminin zaferi ve dünyanın iki sisteme, kapitalist ve sosyalist sisteme bölünmesi</i>	395
<i>Emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımı</i>	399

<i>Pazar probleminin keskinleşmesi, işletmelerin kronik olarak kapasitelerinin altında çalıştırılması ve kronik kitlesel işsizlik .....</i>	402
<i>Aşırı üretim bunalımlarının derinleşmesi ve kapitalist devredeki değişiklikler .....</i>	405
Kısa Özet.....	410
Bölüm XXI.....	411
KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMININ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA DERİNLEŞMESİ.....	411
<i>İkinci Dünya Savaşı ve kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması.....</i>	411
Dünyada iki kampın oluşması ve bütünlüklü dünya pazarının parçalanması	416
Emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımının keskinleşmesi	418
<i>Kapitalizmin gelişmesinin eşitsizliğinin büyümesi. Amerikan emperyalizminin yayılması .....</i>	422
<i>Kapitalist ülkelerin iktisadının askerileştirilmesi .....</i>	427
Kapitalist ülkelerin işçi sınıfının artan yoksullaşması	430
<i>Kapitalist ülkelerde tarımın gerilemesi ve köylülüğün yıkıma uğraması.....</i>	432
<i>Kısa Özet.....</i>	437
KAPİTALİZM ÇAĞININ EKONOMİK ÖĞRETİLERİ	439
Klasik burjuva politik ekonomisi.....	439
İlkel [vulgar]ekonominin ortaya çıkması.....	443
Küçük burjuva politik ekonomisi.....	445
Ütopik sosyalistler.....	446
Rusya'da devrimci demokratlar	448
Politik ekonominin Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından devrimci dönüştürülmesi.....	449
Burjuva ekonomi biliminin daha da alçalması. Modern burjuva politik ekonomisi	455
II. Enternasyonal oportünistlerinin ve modern sağ sosyalistlerin ekonomik teorileri.....	463

Kapitalizmin Marksist politik ekonomisinin V.İ. Lenin tarafından daha da geliştirilmesi. Kapitalizmin politik ekonomisinin bir dizi yeni kuralının J.V. Stalin tarafından ortaya konulması 469

ÖNSÖZ

Eldeki Politik Ekonomi Ders Kitabı, bir ekonomistler kollektifi tarafından yazıldı, bu kollektife: Akademi üyesi K. V. Ostrovityanov, SSCB Bilimler Akademisi'nin muhabir üyesi D. T. Şepilov, SSCB Bilimler Akademisi muhabir üyesi L. A. Leontyev, SSCB Tarım Bilimleri İçin Lenin Akademisi'nin asil üyesi İ. D. Lapytev, Profesör İ. İ. Kuzminov, ekonomi bilimleri doktoru L. M. Gatovski, Akademi üyesi P. F. Yudin, SSCB Bilimler Akademisi muhabir üyesi A. İ. Paşkov, ekonomi bilimleri aday V. İ. Pereslegin dahildi. Ders kitabına alınmış olan istatistik materyalin seçimine ve hazırlanmasına ekonomi bilimleri doktoru V. N. Starovski katıldı.

Ders kitabı taslağının hazırlanmasında birçok Sovyet ekonomisti değerli eleştirel düşünceler üretip sundular ve metin açısından bir dizi yararlı öneriler getirdiler. Yazarlar bu düşünceleri ve önerileri ders kitabı üzerindeki çalışmanın devamında gözönünde bulundurdular.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından Kasım 1951'de örgütlenen ekonomik tartışma, ders kitabıyla ilgili çalışma için büyük öneme sahipti. Yüzlerce Sovyet ekonomistinin aktif olarak katıldığı bu tartışma sürecinde yazarların sunduğu bir politik ekonomi ders kitabı taslağı çok yönlü bir eleştirel analize tabi tutuldu. Tartışma temelinde hazırlanan, ders kitabı taslağının iyileştirilmesi için öneriler, ders kitabının yapısının mükemmelleştirilmesi ve içeriğinin zenginleştirilmesi için önemli bir kaynaktı.

Ders kitabının son redaksiyonu K. V. Ostrovityanov, D. T. Şepilov, L. A. Leontyev, İ. D. Lapytev, İ. İ. Kuzminov, L. M. Gatovski yoldaşlar tarafından yapıldı.

GİRİŞ

Politik ekonomi toplum bilimlerine dahildir.* İnsan toplumunun çeşitli gelişme aşamalarında toplumsal üretim ve maddi varlıkların dağılımı yasalarını araştırır.

Toplumun yaşamının temeli maddi üretimdir. Yaşayabilmek için insanların yiyecek, giyecek ve diğer maddi varlıklara sahip olmaları gerekir. İnsanlar, bu varlıklara sahip olmak için, bunları üretmek, yani çalışmak zorundadırlar.

İnsanlar maddi varlıkların üretimini, yani doğayla savaşımı tek tek varlıklar olarak değil, tersine ortaklaşa, gruplar halinde, toplumlar halinde yürütürler. Dolayısıyla üretim, daima ve bütün koşullar altında *toplumsal* üretimdir, ve çalışma toplumsal insanın faaliyetidir.

Maddi varlıkların üretim süreci aşağıdaki momentleri önşart koşar: 1) İnsan emeği, 2) iş nesnesi ve 3) iş araçları.

Çalışma, insanın amaca uygun faaliyetidir, o bu faaliyet süreci içinde doğa maddelerini kendi gereksinimlerini gidermek amacıyla değiştirir ve bunlara uydurur. Çalışma,** bir doğa zorunluluğudur, insanların vazgeçilmez varlık koşuludur. Çalışma olmaksızın bizzat insan yaşamı mümkün olmazdı.

İş nesnesi, insan emeğinin üzerinde kullanıldığı her şeydir. İş nesnelere doğrudan doğada bulunabilir; örneğin, ormandan elde edilen odun, toprağın derinliklerinden çıkarılan maden gibi. Örneğin maden ocağındaki maden ya da

---

* “Politik Ekonomi” bilimi adlandırması, Yunanca “politeia” ve “oikonomia” sözcüklerinden gelir. “Politeia” sözcüğü, “toplumsal düzen” anlamına gelir. “Oikonomia” sözcüğü ise iki sözcükten oluşur: “oikos” –ev, ev ekonomisi– ve “nomos” –yasa. “Politik Ekonomi” bilimi adlandırması ilk kez 17. yüzyıl başında ortaya çıktı.

** “Arbeit”, “Labour”: Emek, iş, çalışma. Bu kelimenin yalın halde geçtiği yerlerde, yer yer çalışma, yer yer emek sözcüğünü kullandık. Tamlamak ve bileşik olarak kullanıldığında “İş”, “çalışma” diye de çevirdik. - ÇN.

iplikhanedeki pamuk gibi daha önce üzerinde çalışılmış iş nesnelere, *hammadde* ya da *ham malzeme* olarak adlandırılır.

İş araçları, insanın bunlar yardımıyla iş nesnelere üzerinde etkide bulunduğu ve bunları değiştirdiği tüm şeylerdir. İş araçlarına herşeyden önce üretim aletleri ve toprak, işletme binaları, yollar, kanallar, depolar vs. dahildir. İş araçları arasında *üretim aletleri* belirleyici rol oynarlar. İlkel toplum insanların kaba taş aletlerinden modern makinalara kadar insanın çalışmada kullandığı çok çeşitli aletler bunlara dahildir. Üretim aletlerinin gelişme düzeyi, toplumun doğa üzerindeki egemenliğinin ölçüsü, üretimin gelişmesinin ölçüsüdür. Ekonomik çağlar, ne üretildiğiyle değil, nasıl ve hangi üretim aletleri üretildiğiyle birbirinden ayrılır.

İş nesnelere ve iş araçları, *üretim araçları* oluştururlar. Tek başına üretim araçları, işgücüyle birleşmediği sürece, yalnızca bir ölü şeyler yığını teşkil ederler. Emek sürecinin başlayabilmesi için, işgücünün üretim aletleriyle birleşmesi gerekir.

İşgücü, insanın çalışma yeteneğidir, insanın bunlar aracılığıyla maddi varlıklar üretebildiği fiziksel ve zihinsel güçlerinin toplamıdır. İşgücü, üretimin aktif unsurudur, üretim araçlarını harekete geçirir. Üretim aletlerinin gelişmesiyle birlikte, insanın çalışma yeteneği, ustalığı, becerikliliği ve üretim deneyimi de gelişir.

Bunların yardımıyla maddi varlıkların üretildiği üretim aletleri, bu aletleri harekete geçiren ve belirli bir üretim deneyimi ve iş becerisi sayesinde maddi varlıkların üretimini gerçekleştiren insanlar, toplumun *üretici güçlerini* oluştururlar. İnsan toplumunun gelişmesinin bütün aşamalarında, emekçi kitleler, esas üretici güçtür.

Üretici güçler, insanın maddi varlıkların üretilmesi için kullanılan aletler ve doğa güçleriyle ilişkisini ifade ederler. Ancak insanlar, üretimde yalnızca doğa üzerinde değil, aynı zamanda birbirleri üzerinde de etkide bulunurlar. “Yalnızca

belirli bir tarzda ortaklaşa etkinlik göstererek ve faaliyetlerini karşılıklı olarak değiş tokuş ederek üretirler. Üretebilmek için birbirleriyle belirli ilişki ve bağlar kurarlar, ve doğa üzerindeki etkileri, üretim, yalnızca bu toplumsal ilişkiler ve bağlar içinde gerçekleşir.”* İnsanların maddi varlıkların üretim süreci içindeki belirli ilişkileri ve bağları, *üretim ilişkilerini* oluşturur.

Üretim ilişkilerinin karakteri, üretim araçlarının (toprak, ormanlar, sular, yeraltı zenginlikleri, hammadeler, üretim aletleri, işletme binaları, ulaşım araçları, haberleşme sektörü vs.) kimin mülkiyetinde bulunduğuna bağlıdır –bu araçları emekçilerin sömürülmesi için kullanan tekil kişilerin, sosyal grupların ya da sınıfların mülkiyetinde mi, yoksa toplumun, yani hedefi halk kitlelerinin, tüm toplumun maddi ve kültürel gereksinimlerini gidermek olan bir toplumun mülkiyetinde mi. Çeşitli dönemlerin üretim ilişkileri, araçlarının ve bunun sonucu olarak da insanlar tarafından üretilen maddi varlıkların toplumun üyeleri arasında nasıl dağıtıldığını gösterirler. Böylelikle üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları üzerindeki belirli bir mülkiyet biçimidir.

Üretim ilişkileri, bunlara denk düşen dağılım ilişkilerini de belirler. *Dağılım*, üretimle tüketim arasındaki bağlayıcı halkadır.

Toplumda üretilen ürünler, üretici tüketime ya da bireysel tüketime hizmet ederler. *Üretici tüketim*, üretim araçlarının maddi varlıkların yaratılması için kullanılmasıdır. *Bireysel tüketim* ise insanların yiyecek, giyecek, konut vs. gereksinimlerinin giderilmesidir.

Üretilen bireysel tüketim nesnelerinin dağılımı, üretim araçlarının dağılımına bağlıdır. Kapitalist toplumda üretim araçları kapitalistlere aittir, bunun sonucu olarak emeğin ürünleri de kapitalistlere aittir. İşçiler, üretim araçlarına sahip

---

* *Karl Marx*, “Ücretli Emek ve Sermaye”; bkz. *K. Marx/F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar, Dietz Verlag, Berlin 1953, cilt 1, s. 77.

değildir ve açıklıktan ölmek için, emeklerinin ürünlerini mülk edinen kapitalistler için çalışmak zorundadırlar.

Sosyalist toplumda üretim araçları toplumsal mülkiyettir. Bunun sonucu olarak, emeğin ürünleri bizzat emekçilere aittir.

Meta üretiminin olduğu toplumsal formasyonlarda, maddi varlıkların dağılımı *meta değişimi** aracılığıyla gerçekleştirilir.

Üretim, dağılım, değişim ve tüketim, içinde üretimin belirleyici rolü oynadığı bir bütün oluştururlar. “Üretim ilişkilerinin” bütünlüğü, “toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuksal ve siyasal üstyapının yükseldiği ve kendisine belirli toplumsal bilinç biçimlerinin tekabül ettiği gerçek temeli oluşturur.”** Bir kez ortaya çıktıktan sonra üstyapı, altyapı üzerinde aktif, tepkisel etkide bulunur, onun gelişmesini hızlandırır ya da yavaşlatır.

Üretim, bir teknik ve bir de toplumsal yana sahiptir. Üretimin teknik yanı, teknik ve doğa bilimleri tarafından araştırılır: Fizik, kimya, metalurji, makine bilimi, agronomi [ziraat bilimi –ÇN.] ve diğer bilimler. Politik ekonomi ise, üretimin toplumsal yanını, *toplumsal üretim ilişkilerini*, yani insanların ekonomik ilişkilerini araştırır. “Politik ekonomi”, diye yazıyor V. i. Lenin, “kesinlikle ‘üretim’le değil, tersine insanların üretim içindeki toplumsal ilişkileriyle, üretimin toplumsal yapısıyla uğraşır.”***

Politik ekonomi, üretim ilişkilerini, üretici güçlerle etki-tepkisi içinde araştırır. Üretici güçler ve üretim ilişkileri, bütünlükleri içinde üretim tarzını oluştururlar.

---

* “Austausch”, “Exchange”: Değişme, değiş tokuş etme. Cümlelerin bağıntısı içinde anlamın açık olduğu yerde “değişim” sözcüğünü “değiş tokuş”un karşılığı olarak da kullandık. –ÇN.

** *Karl Marx*, “Politik Ekonominin Eleştirisi”ne Önsöz”; bkz. *K. Marx / F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar, Cilt I, s. 338.]

*** *V.İ. Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 3, s. 40/41, Rusça.

Üretici güçler, üretimin en hareketli ve en devrimci unsurlarıdır. Üretimin gelişmesi, üretici güçlerdeki değişimle, herşeyden önce de üretim aletlerinin değişmesi ve gelişmesiyle başlar ve daha sonra üretim ilişkileri alanında bunlara denk düşen değişimler gerçekleşir. Üretici güçlerin gelişmesiyle bağımlılık içinde gelişen insanların üretim ilişkileri, kendi paylarına, üretici güçler üzerinde aktif bir şekilde etkide bulunurlar.

Toplumun üretici güçleri, ancak üretim ilişkileri, üretici güçlerin düzeyine denk düştüğünde engellenmeksizin gelişebilirler. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, sözkonusu üretim ilişkilerinin çerçevesi üretici güçler için daralır ve üretici güçler, üretim ilişkileri ile çelişkiye düşer.

Bunun sonucu olarak, toplumun üretici güçlerinin ulaşmış olduğu gelişme düzeyine ve karakterine denk düşen yeni üretim ilişkileri, er ya da geç, eski üretim ilişkilerinin yerine geçerler. Toplumun ekonomik altyapısının değişmesi ile birlikte üstyapısı da değişir. Eski üretim ilişkilerinin çözülmesinin maddi önkoşulları, eski biçimin bağrında oluşur ve gelişir. Yeni üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişmesinin yolunu açar.

Bundan dolayı, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakteri ile *mutlak uyumu yasası*, toplumun ekonomik gelişme yasasıdır.

Özel mülkiyete ve insanın insan tarafından sömürülmesine dayanan bir toplumda, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çatışmalar, sınıf mücadelesi olarak ortaya çıkar. Bu koşullar altında, eski üretim tarzının yenisi tarafından sosyal bir devrim yoluyla çözülmesi gerçekleşir.

Politik ekonomi, tarihsel bir bilimdir. . Tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal biçimi içinde, maddi üretimi araştırır, sözkonusu üretim tarzlarına özgü olan ekonomik yasaları araştırır. Ekonomik yasalar, ekonomik görüngülerin ve süreçlerin özünü, içsel, nedensel bağıntılarını ve bunlar arasında

var olan bağımlılığı dile getirirler. Her üretim tarzı, kendi ekonomik temel yasasına sahiptir. Ekonomik temel sözkonusu üretim tarzının en önemli yanlarını, özünü belirler.

Politik ekonomi, “ilkönce üretimin ve değişimin tek tek gelişme aşamasının özel yasalarını araştırır ve ancak bu araştırmanın sonunda az sayıda, bir bütün olarak üretim ve değişim için geçerli olan, tümüyle genel yasaları ortaya koyabilir.”* Dolayısıyla, çeşitli toplumsal formasyonlar, gelişmeleri içinde yalnızca kendilerine özgü ekonomik yasalar tarafından değil, aynı zamanda –örneğin üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakteri ile mutlak uyumu yasası gibi– tüm formasyonlar için aynı derecede geçerli olan ekonomik yasalar tarafından da belirlenirler. Yani toplumsal formasyonlar, sözkonusu üretim ilişkilerine özgü özel ekonomik yasalarla birbirinden ayrılmazlar, aynı zamanda tüm formasyonlar için ortak ekonomik yasalarla birbirlerine bağlıdırlar.

Ekonomik gelişme yasaları, nesnel yasalardır. Bunlar, insan iradesinden bağımsız olarak gerçekleşen ekonomik gelişme süreçlerini yansıtırlar. Ekonomik yasalar, belirli ekonomik koşullar temelinde oluşur ve etkinlik gösterirler. İnsanlar bu yasaları öğrenebilir ve toplum yararına kullanabilirler, ekonomik yasaları ortadan kaldıramaz ve yenilerini yaratamazlar.

Ekonomik yasalardan yararlanma, sınıflı toplumda daima karakteri taşır: Her yeni çağın ilerici sınıfı, ekonomik yasaları toplumun gelişmesinin çıkarına kullanır; can çekişmekte olan sınıflar ise buna karşı direnirler.

“Politik ekonomi, üretim ilişkilerinin tarihte bilinen aşağıdaki temel tiplerini araştırır: *İlkel topluluğun, köleciliğin, feodalizmin, kapitalizmin ve sosyalizmin üretim ilişkileri*. İlkel toplum, toplumun sınıflara bölünmesinden önceki toplum düzeniydi. Kölelik, feodalizm ve kapitalizm, emekçi kitlelerin

---

* *Friedrich Engels*, “Bay Eugen Dühring’in Bilimi Altüst Edişi”, Dietz Verlag, Berlin 1954, s. 179.

köleleştirilmesine ve sömürülmesine dayanan çeşitli toplum biçimlerini oluştururlar. Sosyalizm, insanın insan tarafından sömürülmesinin olmadığı toplum düzenidir.

Politik ekonomi, gelişmenin nasıl toplumsal üretimin alt aşamalarından üst aşamalarına doğru olduğunu, insanın insan tarafından sömürüsüne dayanan toplum düzenlerinin nasıl oluştuğunu, geliştiğini ve yok edildiğini araştırır, Tüm tarihsel gelişme sürecinin sosyalist üretim tarzının zaferini nasıl hazırladığını gösterir. Devamla, sosyalizmin ekonomik yasalarını, sosyalist toplumun ortaya çıkışının ve komünizmin üst aşamasına doğru gelişmesinin yasalarını araştırır.

Böylelikle *politik ekonomi, toplumsal üretim ilişkilerinin, yani insanların ekonomik ilişkilerinin gelişmesinin bilimidir. Çeşitli gelişme aşamaları içinde insan toplumundaki maddi varlıkların üretilmesinin ve dağılımının tabi olduğu yasaları inceler.*

Marksist politik ekonominin yöntemi, diyalektik materyalizmin yöntemidir. Marksist-Leninist politik ekonomi, diyalektik ve tarihsel materyalizmin temel ilkelerinin toplumun ekonomik yapısının araştırılmasında kullanılmasına dayanır.

Doğa bilimlerinden –fizik, kimya vs. – farklı olarak politik ekonomi, toplumun ekonomik yapısının araştırılmasında, laboratuvarında yapay olarak oluşturulmuş koşullar altında, bir sürecin en saf biçimi içinde incelenmesini zorlaştıran görünümüleri dışalayan koşullar altında yapıldığı gibi, deneylerden, denemelerden yararlanamaz. “Ekonomik biçimlerin tahlilinde”, diye yazıyor Marx, “... ne mikroskop ne de kimyasal ayraç hizmet edebilir. Soyutlama gücü, ikisinin yerini almak zorundadır.”*

Her ekonomik düzen, çelişki dolu ve karmaşık bir tablo sunar: Onda geçmişin kalıntıları ve gelecek olanın tohumları mevcuttur ve onda çeşitli iktisadi biçimler birbiriyle kenetlenir.

---

* Karl Marx, “Kapital”, Dietz Verlag, Berlin 1953, Birinci Cilt, s. 6.

Bilimsel araştırmanın görevi, iktisadi görüngülerin dış görünüşünün ardında, sözkonusu üretim ilişkilerinin özünü dile getiren ve derinde cereyan eden süreçleri, ekonominin temel özelliklerini teorik çözümlerinin yardımıyla ortaya çıkarmaktır.

Bu bilimsel çözümlemenin sonucu, *ekonomik kategorilerdir*, yani sözkonusu toplum formasyonunun üretim ilişkilerinin teorik deyimlerini oluşturan, örneğin meta, para, sermaye ve benzeri gibi kavramlardır.

Örneğin Marx, kapitalist üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde önce, en basit, en sık yinelenen, kitlesel olarak ortaya çıkan ilişkiyi, bir metanın diğeriyle değişimini ayırır. Kapitalist iktisadın hücreci olan metada, kapitalizmin çelişkilerinin embriyon halinde mevcut olduğunu gösterir. Meta tahlilinden yola çıkarak Marx, paranın ortaya çıkışını açıklar, paranın sermayeye dönüşüm sürecini, kapitalist sömürünün özünü ortaya koyar. Marx, toplumsal gelişmenin kaçınılmaz olarak kapitalizmin çöküşüne ve komünizmin zaferine götürdüğünü kanıtlar.

Marx'ın yöntemi, en basit ekonomik kategorilerden karmaşıklarına doğru adım adım tırmanmadan oluşur; bu, toplumun yükselen bir çizgi boyunca alt aşamalardan bir üst aşamalara doğru ilerleyen gelişmesine denk düşer. Politik ekonominin kategorilerinin araştırılmasının bu yönteminde, *mantıksal* araştırma, toplumsal gelişmenin *tarihsel* tahlili ile birleştirilir.

Politik ekonomi, toplumun tarihsel gelişme sürecini bütün somut çeşitliliği içinde araştırmayı kendine görev edinmez. Toplumsal iktisadın her bir sisteminin temel özelliklerinin temel kavramlarını öğretir.

Lenin, politik ekonominin ekonomik gelişmenin birbirini izleyen dönemlerinin karakterize edilmesi şeklinde ortaya konması gerektiğine işaret etti. Buna uygun olarak bu politik ekonomi ders kitabında, politik ekonominin temel

kategorileri –meta, para, sermaye vs. –, insan toplumunun çeşitli gelişme aşamalarında ortaya çıktıkları tarihsel sıraya göre incelenecektir. Örneğin, meta ve para temel kavramları daha kapitalizm öncesi formasyonların karakterize edilmesi sırasında tanımlanacaktır. Bu kategoriler, gelişkin biçimleri içinde, gelişmiş kapitalist iktisadın incelenmesi sırasında ortaya konacaktır.

Gördüğümüz gibi, politik ekonomi, kılı kırk yarararak bulunmuş, hayattan kopuk gelişigüzel sorunları değil, tersine insanların, toplumun, sınıfların yaşamsal çıkarlarını ilgilendiren tümüyle gerçek, güncel sorunları araştırır. Kapitalizmin çöküşü ve sosyalist iktisadi sistemin zaferi kaçınılmaz mıdır? Kapitalizmin çıkarları, toplumun çıkarlarıyla ve insanlığın ilerici gelişmesiyle çelişmekte midir? İşçi sınıfı kapitalizmin mezar kazıcısı ve toplumun kapitalizmden kurtuluşu düşüncesinin taşıyıcısı mıdır? Bütün bu ve benzeri sorular, çeşitli iktisatçılar tarafından, hangi sınıf çıkarlarını temsil ettiklerine göre, çeşitli tarzlarda yanıtlanır. Şu anda, toplumun tüm sınıfları için bütünlüklü bir politik ekonomi olmaması, tersine birçok politik ekonomi –*burjuva* politik ekonomi, *proleter* politik ekonomi ve nihayet *ara* sınıflar politik ekonomisi, küçük-burjuva politik ekonomi– olması da bununla açıklanır.

Ama buradan şu sonuç çıkar ki, politik ekonominin nötr, yansız bir bilim olduğunu, politik ekonominin toplumdaki sınıf mücadelesinden bağımsız olduğunu, ve ne doğrudan ne de dolaylı olarak herhangi bir politik parti ile bağ içinde bulunmadığını iddia eden iktisatçılar tamamen haksızdırlar.

Tümüyle nesnel, önyargısız, gerçekten korkmayan bir politik ekonomi mümkün müdür? Hiç kuşkusuz mümkündür. Böylesi bir nesnel politik ekonomi, yalnızca kapitalizmin çelişkilerini örtmeye ve çibanlarını gizlemeye ilgi duymayan, kapitalist düzenin ayakta tutulmasına ilgi duymayan, çıkarları toplumun kapitalist boyunduruktan kurtulmasının çıkarları ile

çakışan, çıkarları insanlığın ilerici gelişmesinin çıkarları ile aynı çizgide olan sınıfın politik ekonomisi olabilir. Bu sınıf işçi sınıfıdır. Bundan dolayı, nesnel ve salt kendi çıkarlarını düşünmeyen bir politik ekonomi, ancak işçi sınıfının çıkarlarına dayanan bir politik ekonomi olabilir. Böyle bir politik ekonomi, Marksizm-Leninizmin politik ekonomisidir.

Marksist politik ekonomi, Marksist-Leninist teorinin önemli bir bileşenidir.

İşçi sınıfının büyük önderleri ve teorisyenleri, Karl Marx ve Friedrich Engels, proleter politik ekonominin kurucularıydı. Marx, dahiyane eseri “Kapital”de, kapitalizmin ortaya çıkma, gelişme ve çöküş yasalarını ortaya koydu, sosyalist devrimin ve proletarya diktatörlüğünün kurulmasının kaçınılmazlığını ekonomik olarak gerekçelendirdi. Marx ve Engels, kapitalizmden sosyalizme geçiş aşaması ve komünist toplumun iki aşaması öğretisini genel özellikleri içinde hazırlayıp ortaya koydular.

Marksizmin ekonomik öğretisi, Komünist Partisi ve Sovyet Devleti’nin kurucusu, Marx ve Engels’in eserinin dahiyane sürdürücüsünün çalışmalarında, V.İ. Lenin’in çalışmalarında yaratıcı bir şekilde geliştirildi. Lenin, Marksist ekonomi bilimini, Marksist emperyalizm öğretisini yaratarak, tarihsel gelişmenin yeni deneyimlerini genelleştirme yoluyla zenginleştirdi, emperyalizmin ekonomik ve politik özünü teşhir etti, modern kapitalizmin ekonomik temel yasasının çıkış tezlerini ortaya koydu, kapitalizmin genel krizi öğretisinin temellerini hazırlayıp ortaya koydu, yeni, kendi içinde bütünlüklü bir sosyalist devrim teorisi yarattı ve sosyalizm ve komünizmin inşasının problemlerini bilimsel olarak hazırlayıp ortaya koydu.

Lenin’in büyük mücadele arkadaşı ve öğrencisi J.V. Stalin, gerçek bilimsel politik ekonominin yaratıcıları olan Marx, Engels ve Lenin’in temel çalışmalarına dayanarak, politik ekonominin bir dizi yeni önermesini ortaya koydu ve bunları

daha da geliştirdi.

Marksist-Leninist ekonomik teori, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin kararlarında, Lenin'in öğrencilerinin ve mücadele arkadaşlarının çalışmalarında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve diğer ülkelerin komünist ve işçi partilerinin önderlerinin çalışmalarında yaratıcı bir şekilde geliştirilmektedir.

Marksist-Leninist politik ekonomi, kapitalist boyunduruktan kurtulma savaşımında işçi sınıfının ve tüm emekçi insanlığın elinde güçlü bir ideolojik silahtır. Marksizm-Leninizmin ekonomik teorisinin aşılmaz gücü, onun işçi sınıfını, emekçi kitleleri toplumun ekonomik gelişmesinin yasalarının bilgisiyle donatmasında, onlara berrak bir perspektif ve komünizmin nihai zaferine dair sağlam bir inanç sağlamasında yatar.

**BİRİNCİ KISIM—KAPİTALİZM
ÖNCESİ ÜRETİM TARZLARI**

Bölüm I—İLKEİ TOPLULUĞUN ÜRETİM TARZI

İnsan toplumunun oluşumu

İnsanın oluşumu, dünya tarihinin, bilimin kabul ettiğine göre, yaklaşık bir milyon yıldan az bir zamandır süren ve bugün halen devam eden dördüncü zamanının başlangıç dönemine rastlar. Avrupa, Asya ve Afrika'nın sıcak ve nemli bir iklimin egemen olduğu çeşitli bölgelerinde, insanımsı maymunların yüksek derecede gelişmiş bir türü yaşıyordu. Bir dizi geçiş aşamalarını kapsayan çok uzun bir gelişmeden sonra, insanların bu tarih öncesi atalarından insan ortaya çıktı.

İnsanın sahneye çıkışı, doğanın gelişmesindeki en muazzam alt üst oluşlardan biridir. Bu alt üst oluş, insanın ataları iş aletleri imal etmeye başladığında gerçekleşti. İnsanın hayvandan temel farkı, evvela, en basit aletler de olsa, aletlerin imali ile başlar. Bazı hayvanlar, örneğin maymunlar, ağaçtan meyve düşürmek ya da kendilerini saldırıya karşı korumak için, sık sık bir sopa ya da taş kullanırlar. Ama hiçbir hayvan, çok kaba da olsa herhangi bir alet imal edemedi. Günlük yaşam koşulları, insanların atalarını alet yapmaya sürükledi. Deneyim onlara, sivriltilmiş bir taşın bir saldırıya karşı savunmada ya da hayvan avında kullanılabileceğini öğretti. İnsanların ataları, bir taşı bir diğeriyle döverek taş aletler imal etmeye başladılar. Bu, aletlerin imal edilmesinin başlangıcı idi. Aletlerin imal edilmesiyle emek başlar.

Çalışma yoluyla, insanımsı maymunun ön ekstremiteleri, insan eli haline dönüştü. Arkeologlar tarafından bulunan maymun insan (pitekantrop) –maymundan insana geçiş aşaması– kalıntıları bunu kanıtlamaktadır. Maymun insanın beyni, insan beyninden çok küçüktü, ancak eli insan elinden

nispeten pek az farklıydı. Yani el yalnızca bir çalışma organı değil, aynı zamanda onun ürünüdür de.

Eller iş yapmada kullanıldığı ölçüde, insanın ataları dik olarak yürümeye başladılar. Eller çalışmada kullanılmaya başladıktan sonra, dik yürüyüşe nihai geçiş tamamlandı; bu, insanın oluşumunda çok önemli bir rol oynadı.

İnsanın ataları, sürüler, kümeler halinde yaşıyordu; ilk insanlar da kümeler halinde yaşadılar. Ama insanlar arasında, hayvan dünyasında olmayan ve olamayacak olan bir bağ oluştu: çalışma yoluyla yaratılan bir bağ. İnsanlar, ortaklaşa alet imal ettiler ve bunları ortaklaşa kullandılar. Yani, insanın oluşumu, aynı zamanda *insan toplumu*nun da oluşumudur, zoolojik durumdan toplumsal duruma geçiştir.

İnsanların ortaklaşa çalışması, heceli dilin* oluşmasına ve gelişmesine yol açtı. *Dil*, insanların onun yardımıyla birbiriyle ilişkide buldukları, düşünce alışverişinde buldukları ve karşılıklı anlaşma sağladıkları bir araç, bir alettir.

Düşünce alışverişi sürekli ve yaşamsal önemde bir zorunluluktur, çünkü onsuz, insanların doğa güçlerine karşı savaşında ortaklaşa davranışı, bir bütün olarak toplumsal üretim olanaksızdır.

Çalışma ve heceli dil, insan organizmasının mükemmelleşmesinde, *beynin* gelişmesinde tayin edici etkide bulundu. Dilin gelişmesi, düşünmenin gelişmesine sıkı sıkıya bağlıdır. Emek sürecinde, insanın algılama ve tasavvur çemberi genişledi, duyu organları mükemmelleşti. İnsanın iş görmesi, hayvanların içgüdüsel davranışlarından farklı olarak, yavaş yavaş bilinçli faaliyete dönüştü.

Böylelikle emek “tüm insan yaşantısının ilk temel koşuludur, ve hem de öyle bir derecede ki, belli bir, anlamda, o

---

* “Artikulierte Sprache”, “Articulate Speech”: “Heceli dil” diye çevirdik. –ÇN.

bizzat insanı yaratmıştır, dememiz gerekir”.** İnsan toplumu emek yoluyla oluştu ve gelişmeye başladı.

Maddi yaşam koşulları. İş aletlerinin gelişmesi

İlkel topluluk çağında insan, çok önemli ölçüde kendisini çevreleyen doğaya bağımlıydı; ağır varlık koşullarının altında, doğaya karşı ağır mücadele altında tümüyle eziliyordu. İş aletleri son derece ilkel olduğundan, temel doğa güçleri üzerinde egemenlik sağlama süreci son derece yavaş yürüdü. İnsanın ilk aletleri, kaba yontulmuş taş ve sopaydı. Bunlar, belli ölçüde vücut organlarının yapay uzantılarıydı: taş yumruğun uzantısı, sopa uzatılmış elin uzantısı.

İnsanlar, birkaç düzineden fazla insanın mensup olmadığı gruplar halinde yaşıyorlardı: Daha fazla sayıda kendilerini ortaklaşa besleyemezlerdi. Birçok grup açlıktan kırıldı ya da vahşi hayvanlara yem oldu. Bu koşullar altında, ortaklaşa yaşam, insanlar için mümkün olan biricik yaşam biçimi ve mutlak bir zorunluluktü.

İlkel topluluk insanı uzun süre, esas olarak, *yiyecek toplayarak* ve *avcılıkla* yaşadı, bu işler kollektif bir şekilde en basit aletlerin yardımıyla yürütüldü. Ortaklaşa elde edilen, ortaklaşa tüketildi. Yiyecek sıkıntısından dolayı, ilkel topluluk insanların yamyamlık ortaya çıktı. Birçok bin yıl boyunca insanlar, adeta el yordamıyla, son derece yavaş kazandıkları deneyimler. temelinde, o zamanlar nerdeyse tüm üretim alanının bunlarla sınırlı olduğu, vurabildikleri, kesebildikleri, gömebildikleri ve diğer çok basit işleri yerine getirebildikleri en basit aletleri imal etmeyi öğrendiler.

İlkel topluluk insanının doğaya karşı savaşımında muazzam bir kazanımı, *ateşin bulunması* oldu. İnsanlar önce,

---

** *Friedrich Engels*, “Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Payı”; bkz. *K. Marx/F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar., cilt II, s. 71.

kendiliğinden çıkan ateşi kullanmayı öğrendiler. Bir şimşegin bir ağacı nasıl yaktığını gördüler, orman yangınlarını ve volkan patlamalarını gözlemlediler. Tesadüfen elde edilmiş ateş, uzun zaman ve özenle korundu. İnsan ancak pekçok bin yıl sonra, ateş üretmenin gizini buldu. Aletlerin üretimi daha yüksek derecede geliştiğinde, insanlar, ateşin sürtünmeyle elde edildiğinin farkına vardılar ve bu şekilde ateş yapmayı öğrendiler.

Ateşin bulunması ve kullanılması, insanlara belirli doğa güçleri üzerinde egemenlik sağladı. İlkel topluluk insanı, nihai olarak hayvan dünyasından ayırdı, uzun süren insan olma çağı sona erdi. Ateşin bulunmasıyla, insanların maddi yaşam koşulları esaslı şekilde değişti. İlk olarak ateş, yiyeceklerin pişirilmesine hizmet etti, böylece insanların yararlanabileceği besin maddeleri çemberi genişledi: ateşin yardımıyla, balık, et, nişastalı köklerin ve yumruların pişirilmesi ve besin olarak kullanılması mümkün oldu. İkinci olarak ateş, üretim aletlerinin imalinde önemli bir rol oynamaya başladı; ayrıca soğuktan da korudu, böylelikle insanların yerkürenin daha büyük bir bölümünde yerleşmeleri mümkün oldu. Üçüncü olarak ateş, vahşi hayvanlardan korudu.

Uzun süre avcılık, geçim araçlarını elde etmenin en önemli kaynağı olarak kaldı. Avcılık insanlara, giyinebilmeleri için deri, alet yapabilmeleri için kemik, insan organizmasının daha da gelişmesini ve herşeyden önce de beynin gelişmesini etkileyen etle beslenmeyi sağladı.

İnsan fiziksel ve zihinsel olarak geliştiği ölçüde, daha mükemmel aletler yapma yeteneğine sahip oldu. Av için önce, bir ucu sivriltilmiş bir sopa kullanıldı. Daha sonra, sopaya sivri bir taş bağlanmaya başlandı. Baltalar, sivri taş bağlanmış mızraklar, taş kazmalar ve taş bıçaklar ortaya çıktı. Bu aletler, büyük hayvanların avlanmasını ve balıkçılığın gelişmesini mümkün kıldı.

Taş, uzun zaman alet imali için esas malzeme olarak kaldı. Taş aletlerin egemen olduğu çağ –ki bu birçok yüz bin yıl

sürdü– *taş devri* olarak adlandırılır. İnsan, ancak çok sonraları metalden, ilkönce saf metalden, ilk planda bakırdan (fakat bakır yumuşak metal olduğundan alet imalatında pek yaygınlık kazanmadı), daha sonra tunçtan (bakır-kalay karışımı) ve son olarak da demirden alet imal etmeyi öğrendi. Buna uygun olarak taş devrini *tunç devri* ve tunç devrini de *demir devri* izledi.

Bakırın eritilmesinin ilk izleri Ön Asya’da M.Ö. 5.-4 bin yıldan kaynaklanmaktadır. Güney ve Orta Avrupa’da bakırın eritilmesi M.Ö. yaklaşık 3.-2. bin yılda ortaya çıktı. Mezopotamya’daki en eski tunç buluntular, M.Ö. 4. bin yıldan kaynaklanmaktadır.

Demirin eritilmesinin ilk izleri Mısır’da bulundu; bunlar M.Ö. 1500 yıl öncesine düşen bir döneme aittir. Batı Avrupa’da demir devri yaklaşık M.Ö. bin yılında başladı.

Ok ve yayın bulunması, iş aletlerinin iyileştirilmesi yolunda önemli bir kilometre taşı oldu, bunların kullanılmaya başlamasıyla avcılık daha çok gerekli besin maddesi sağladı. Avcılığın gelişmesi, *hayvancılığın* ilkel biçimlerinin oluşmasına yolaçtı. Avcılar, hayvanları evcilleştirmeye başladılar. İlk olarak, diğer bütün hayvanlardan önce köpek daha sonra da sığırlar, keçiler ve domuzlar evcilleştirildi.

Toplumun üretici güçlerinin gelişmesinde diğer büyük bir adım, *ziraatın* ilkel biçimlerinin ortaya çıkması idi. İlkel topluluk insanları, meyve ve bitki kökü toplama sırasında, toprağa düşen tohum tanelerinin nasıl bittiğinin farkına vardılar. Bu ilkel topluluğun insanı için binlerce kez anlaşılmaz olarak kaldı, ancak sonunda bu fenomenlerin bağıntısını kavradı ve bitki ekmeye başladı. Böylelikle ziraat oluştu.

Ziraat, uzun zaman boyunca son derece ilkel bir şekilde yürütüldü. Toprak, ilkönce basit bir sopa yardımıyla, daha sonra bir ucu eğilmiş bir sopayla, çapayla en basit tarzda yumuşatıldı. Irmak boylarında, ırmakların taşması sonucu sürüklenip toplanmış çamurun içine tahıl taneleri atıldı. Hayvanların evcilleştirilmesi ile, büyük baş hayvanları çekim gücü olarak kullanma imkanı doğdu. İnsanların metal elde etmeyi

öğrendikleri ve metal aletlerin ortaya çıktığı daha sonraki gelişme içinde, bunların kullanımı toprağın işlenmesini daha üretken kıldı. Ziraat, daha sağlam bir temel kazandı. İkel topluluğun kabileleri, yavaş yavaş yerleşik yaşam tarzına geçtiler.

İkel topluluğun üretim ilişkileri. Kendinden bitme işbölümü

Üretim ilişkileri, üretici güçlerin karakteri tarafından, düzeyi tarafından belirlenir.

İkel toplulukta üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyettir. Ortak mülkiyet, bu dönemde üretim araçlarının karakterine denk düşer. İkel toplulukta iş aletleri, ilkel topluluk insanların doğa güçlerine ve vahşi hayvanlara karşı başına mücadele etme olanağını dışlayacak şekilde ilkeldi. “Kollektif ya da kooperatif üretimin bu ilkel tipi”, diye yazıyordu Marx, “elbette ki tecrit edilmiş bireyin zayıflığının bir sonucuydu, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasının değil.”*

Kollektif çalışma zorunluluğu, toprak ve arazi ve diğer üretim araçları ile emeğin ürünleri üzerinde ortaklaşa mülkiyet zorunluluğu buradan çıktı. İkel topluluk insanları, üretim araçları üzerinde mülkiyet diye bir kavram tanımıyorlardı. Bireysel mülkiyetlerinde yalnızca kendilerine aynı zamanda vahşi hayvanlara karşı korunma için silah olarak da hizmet eden birkaç üretim aleti vardı.

İkel topluluk insanının emeği, yaşam için gerekli olan ölçünün üzerinde bir fazlalık, yani *artı-ürün* yaratmıyordu. Bu koşullar altında, ilkel toplulukta sınıflar ve insanın insan

---

* Marx'ın V.İ. Zasulic'e Bir Mektubunun Taslağı; bkz, *K. Marx/F. Engels*, cilt XXVII, s, 681, Rusça [Fransızca aslından tercüme edilmiştir].

tarafından sömürülmesi olamazdı. Toplumsal mülkiyet yalnızca, birbirinden az çok tecrit olmuş halde varolan küçük komünleri kapsıyordu. Lenin'in de belirttiği gibi, üretimin toplumsal karakteri, burada yalnızca komün üyelerini kapsıyordu.

İlkel topluluğun insanların çalışma faaliyeti, basit ortak çalışmaya (basit işbirliğine) dayanıyordu. *Basit işbirliği*, az çok önemli sayıda işgücünün türdeş işlerin yapılması için aynı zamanda kullanılmasıdır. Basit ortak çalışma, ilkel topluluk insanlarına, çözümü tek tek insanlar için düşünülemez olan (örneğin, büyük hayvanların avlanması gibi) görevlerin çözümü için bir olanak sundu.

Üretici güçlerin o dönemdeki son derece düşük gelişme düzeyi koşullarında, ortak çalışmanın ürünlerinin *eşit ölçüde dağılımı* kaçınılmazdı. Kıt miktardaki besin, eşit paylara bölündü. Emeğin ürünleri en acil gereksinmelerin giderilmesine ancak yettiği için, başka bir bölüşüm de mümkün değildi: Eğer komün üyelerinden biri diğerinden daha fazla pay alsaydı, diğer bir üye aç kalmaya ve çökmeye mahkum olmuş olurdu.

Eşit bölüşme alışkanlığı, ilk insanlarda derin bir şekilde kök salmıştı. Bu, toplumsal gelişmenin düşük bir aşamasında bulunan kabileleri ziyaret eden araştırmacılar tarafından gözlemlendi. Büyük doğa araştırmacısı Darwin, yüzyıldan fazla bir zaman önce bir dünya gezisi yaptı. Ateş Adaları kabilelerinin yaşamlarının tasvirinde şu olayı anlatır: Ateş Adası insanlarına bir parça bez hediye edildi; herkesin aynı büyüklükte bir parça alabilmesi için, bezi tamamen eşit parçalara böldüler.

Yukarıda ortaya konulardan yola çıkarak, *ilkel topluluğun temel ekonomik yasası* şöyle formüle edilebilir: İnsanların son derece kısıtlı yaşam koşullarını, bir komün çerçevesi içinde ortaklaşa çalışma yoluyla ilkel üretim aletlerinin yardımıyla ve ürünlerin eşit dağılımı yoluyla güvence altına almak.

Üretim aletlerinin gelişmesi ile birlikte işbölümü doğar. Bunun en basit biçimi, *kendinden bitme işbölümü* idi, yani işin cinsiyete ve yaşa göre bölünmesi: Kadınlarla erkekler arasında,

yetişkinler, çocuklar ve yaşlılar arasında.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Yeni Gine'deki Papuaların yaşantısını araştıran ünlü Rus araştırmacısı –seyyahı Miklucho– Maklai, ziraattaki kollektif çalışma sürecini şöyle anlatır: Birkaç erkek bir sıra halinde dizilir, sivriltilmiş sopaları toprağa sokar ve daha sonra bir hamlede bir kesek kaldırır. Bunları arkalarından, dizleri üzerinde sürünen kadınlar izler. Bunların elinde, erkekler tarafından kaldırılmış kesekleri ufalamada kullandıkları sopalar vardır. Kadınların arkasından, toprağı elleriyle iyice ufalayan çeşitli yaşlarda çocuklar gider. Toprağı yumuşattıktan sonra kadınlar ufak sopalarla toprakta delikler açar ve bunların içine tohum taneleri ya da bitki kökleri gömerler. Emek, burada ortaklaşa bir karakter taşır, ancak aynı zamanda işin cinsiyete ve yaşa göre bölümü de vardır.

Üretici güçler geliştiği ölçüde, kendinden bitme işbölümü yerleşti ve pekişti. Erkeklerin avcılıkta ve kadınların bitkisel besin maddeleri toplama ve ev idaresinde uzmanlaşmaları, emek üretkenliğinin belirli ölçüde artmasına yol açtı.

Centil örgütlenme. Matriarkal gens. Patriarkal gens

İnsanın hayvanlar dünyasından ayrılma süreci devam ettiği sürece, insanlar tıpkı dolaysız cetleri gibi sürüler halinde, kümeler halinde yaşadı. Fakat daha sonraki zaman içinde ilkel topluluk iktisadının ortaya çıkışı ve nüfusun artışıyla bağıntı içinde *centil toplum örgütlenmesi* ortaya çıktı.

O dönemde, ancak birbirleriyle akrabalık ilişkileri olan insanlar, ortaklaşa çalışma içinde birleşebiliyordu. İlkel üretim aletleri, kollektif çalışma olanaklarını, akrabalık ve ortaklaşa yaşamla birbirine bağlı olan insan gruplarının çerçevesi ile sınırlıyordu. İlkel topluluk insanı, kendisine akrabalık ya da ortaklaşa yaşamla bağlı olmayan herkese karşı düşmanca baktı. Gens, ilk dönemde, yalnızca birkaç düzine insandan oluşan ve kan akrabalığı bağları ile bir arada tutulan bir grubu oluştuyordu. Bu gruplardan her biri kendisi için, ona benzer

gruplardan soyutlanmış olarak yaşıyordu. Zaman içinde, gens mensuplarının sayısı arttı ve çoğu zaman birkaç yüz insana ulaştı: Ortaklaşa yaşam alışkanlığı gelişti; ortaklaşa çalışmanın yararları, insanları gittikçe daha çok birleşmeye yöneltti.

İlkel topluluk insanların yaşantısını araştıran Morgan, geçen yüzyılın ortalarında İrokeze yerlilerinde daha hala sürmekte olan bir gens yapılanmasını anlattı. İrokeze'lerin ana uğraşısı, avcılık, balıkçılık, meyve toplama ve ziraattı. İş, erkekler ve kadınlar arasında bölünmüştü. Avcılık ve balıkçılık, silahların ve iş aletlerinin imalatı, toprağın ekime açılması, kulübelerin yapılması ve sağlamaştırılması erkeklerin elindeydi. Kadınlar, tarladaki esas işleri yapıyor, ürünü toplayıp ambara dolduruyor, yemek pişiriyor, elbise ve toprak kaplar imal ediyor ve yabani üzüm cinsi meyveler, kabuklu meyveler ve kökler topluyorlardı. Toprak, gensin ortak mülkiyetiydi. Orman kesimi, ekim alanı olarak kullanılmak üzere toprağın açılması, büyük av seferleri ortaklaşa icra ediliyordu. İrokeze'ler, içinde yirmi ve daha fazla aileye yer olan "büyük evler"de yaşıyorlardı. Böyle bir grup, içinde ürün stoklarının saklandığı ortak bir ambara sahipti. Grubun başında, besin maddelerini tek tek ailelere dağıtan bir kadın duruyordu. Savaş halinde gens, hiçbir maddi avantaj elde etmeyen bir savaş önderi seçiyordu; savaş halinin bitmesi ile birlikte onun iktidarı da sona eriyordu.

Centil örgütlenmenin ilk aşamasında, insanların o dönemki maddi yaşam koşullarının sonucu olarak, kadın egemen konumdaydı. Erkeklerin işi olan tümüyle ilkel silahlarla avcılık, insanların yaşantısını tam güvenceye alamıyordu: Avın sonuçları az çok rastlantıya bağlıydı. Bu koşullar altında ziraatın ve hayvancılığın (hayvanların evcilleştirilmesinin) embriyon biçimleri bile büyük iktisadi öneme sahipti. Bunlarla uğraşmak, yaşam için gerekli araçların avcılıktan daha güvenilir ve düzenli bir kaynağıydı. Ama ilkel bir tarzda yürütüldükleri sürece, ziraat ve hayvancılık, öncelikle erkekler ava giderken evde ocak başında kalan kadınların uğraşısıydı. Kadın, uzun bir zaman boyunca, gens toplumunda önder rolü oynadı. Akralalık, anne çizgisine göre hesaplandı. Gens toplumunun çerçevesi dardı ve ona yalnızca bir kadının soyundan gelenler mensuptu. Bu, ana hukukuna dayanan ya da *anaerkil* gensti (anaerki-matriyarki).

Üretici güçlerin daha sonraki gelişme süreci içinde, göçebe hayvancılık (çobanlık) ve biraz daha gelişmiş ziraat (ekincilik) –her ikisi de erkeklerin işi–, ilkel topluluğun yaşantısında tayin edici rol oynamaya başladığında, anaerkil gens, baba hukukuna dayanan ya da *ataerkil* gens (ataerkil patriyarki) tarafından çözüldü. Önder rol, erkeklere geçti. Erkek, centil topluluğun başına geçti. Akrabalık artık baba çizgisine göre hesaplanır oldu. Topluluğun çerçevesi, anaerkil gense göre gözle görülür bir şekilde genişledi. Ataerkil gens, ilkel topluluğun son döneminde var oldu.

Özel mülkiyet, toplumun sınıflara bölünmesi ve insanın insan tarafından sömürülmesi olmadığından, bir devletin varolması olanağı dışlanıyordu.

“İlkel toplumda ... bir devletin varolduğunun işaretleri henüz görülmez. Geleneklerin egemenliğini görüyoruz, soy birliğinin en yaşlılarının tattığı otoriteyi, saygıyı ve iktidarı görüyoruz, bazen iktidarın kadınlara tanındığını görüyoruz –kadının o zamanki durumu, bugünkü haktan yoksun, ezilen konumuna benzemiyordu, ama hiçbir yerde, diğerlerini yönetmek ve yönetimin çıkarları ve amaçları uğruna belirli bir cebir aygıtını, bir zor aygıtını planlı ve sürekli olarak elinde bulundurmak için belirlenmiş özel insan kategorisi görmüyoruz...”*

Toplumsal iş bölümünün ve değiş tokuşun ortaya çıkması

Hayvancılığa ve ziraata geçişle birlikte *toplumsal işbölümü*, yani önce çeşitli komünlerin ve daha sonra da komünlerin tek tek üyelerinin üretim faaliyetinin çeşitli türleriyle uğraşmaya başladıkları bir işbölümü doğdu. *Çoban*

---

* *V.İ. Lenin*, “Devlet Üzerine”; bkz. *V. İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 29, s. 437, Rusça.

kabilelerin ayrışması, ilk büyük toplumsal işbölümüydü.

Çoban kabileler, hayvancılıkta önemli başarılar elde ettiler. Daha fazla et, yün ve süt elde edecek şekilde, hayvanlara bakmayı öğrendiler. Bu ilk büyük toplumsal işbölümü bile, emek üretkenliğinin o zaman için önemli bir şekilde artmasına yol açtı.

İlkel toplulukta, uzun zaman boyunca komünün tek tek üyeleri arasında değiş tokuşun temelleri yoktu: Bütün ürünler ortaklaşa elde ediliyor ve tüketiliyordu. Değişim ilk kez, gens toplulukları arasında doğdu ve gelişti ve uzun zaman rastlantısal bir karakter taşıdı.

İlk büyük toplumsal işbölümüyle birlikte durum değişti. Çoban kabileler, belirli bir hayvan, süt ürünleri, et, deri ve yün fazlası elde ettiler. Aynı zamanda kendileri tarımsal ürünlere gereksinim duyuyorlardı. Ziraatla uğraşan kabileler de, zamanla zirai ürünlerin üretiminde belli başarılar elde ettiler. Ziraatçılar ve hayvan yetiştiricileri, kendi oturdukları yerde elde edemedikleri şeylere gereksinim duyuyorlardı. Bütün bunlar, değiş tokuşun gelişmesine yol açtı.

Ziraat ve hayvancılığın yanı sıra, üretim faaliyetinin türleri de gelişti. Daha taş aletler devrinde, insanlar, kilden kaplar yapmayı öğrendiler. Daha sonra, el dokumacılığı ortaya çıktı. En sonunda da, demirin eritilmesinin bulunmasıyla birlikte, metal iş aletlerinin (demir sabanlı karasaban, demir balta) ve metal silahların (demir kılıç) imali mümkün oldu. Bütün bu iş türlerinin ziraat ve çobanlıkla uyumu sağlamak giderek zorlaştı. Komünlerde yavaş yavaş zanaatla uğraşan insanlar ortaya çıktı. Zanaatçının –demirci, silah yapımcısı, çömlekçi vs.– ürünleri, giderek daha sık değişime girdi. Değişim alanı önemli ölçüde genişledi.

Özel mülkiyetin ve sınıfların ortaya çıkması. İlkel topluluğun çöküşü

İlkel topluluk, gelişmesinin en parlak dönemini anaerkil toplumda yaşadı. Ataerkil gens, ilkel topluluğun çöküşünün embriyonlarını artık içinde taşıyordu.

İlkel topluluğun üretim ilişkileri, belirli bir zamana kadar üretici güçlerin gelişme düzeyi ile uyum içindeydi. Ataerkil toplumun son aşamasında, yeni, daha mükemmel üretim aletlerinin ortaya çıkmasıyla (demir devri), ilkel toplumun üretim ilişkilerinin yeni üretici güçlere denk düşmesi sona erdi. Ortak mülkiyetin dar sınırları ve emeğin ürünlerin eşit ölçüde dağılımı, yeni üretici güçlerin gelişmesini kösteklemeye başladı.

Daha önce tarla ancak birkaç düzine insanın ortak çalışması ile ekilebiliyordu. Bu koşullar altında, ortaklaşa çalışma bir zorunluluktur. Üretim aletlerinin daha da gelişmesi ve emek üretkenliğinin artması ile birlikte, bir aile artık bir toprak parçasını işlemeyi ve gerekli geçim araçlarını sağlamayı tek başına yapabilecek duruma geldi. Böylelikle, üretim aletlerinin mükemmelleşmesi, o zamanki tarihsel koşullar altında daha üretken olan bireysel iktisada geçişi mümkün kıldı. Ortak emeğin, ortaklaşa iktisat zorunluluğu giderek daha fazla ortadan kalkmaya başladı. Nasıl ki emek üretim araçları üzerinde ortak mülkiyeti gerekli kılıyorduyorsa, bireysel emek de özel mülkiyeti gerekli kılıyordu.

Özel mülkiyetin ortaya çıkması, toplumsal işbölümüyle ve değişimin gelişmesi ile çözümlenmez bir şekilde bağlıdır. Değiş tokuş, ilk dönemlerde, gens toplumunun reisleri, ihtiyarlar, patriarklar tarafından yapıldı. Değiş tokuş görüşmelerinde bunlar, topluluğun temsilcileri olarak ortaya çıktılar. Değiş tokuş ettikleri şeyler, ortak mülkiyetti. Ancak toplumsal işbölümünün gelişmesi ve değiş tokuşun genişlemesiyle, centil toplulukların reisleri, ortak mülkiyeti yavaş yavaş kendi özel

mülkiyetleri olarak görmeye başladılar.

Değiş tokuşun ana nesnesi, ilk olarak hayvanlar oldu. Çoban topluluklar, büyük koyun, keçi ve sığır sürülerine sahiptiler. Toplumda artık büyük bir iktidara sahip olan ihtiyarlar ve patriarklar, bu sürüleri, bunlar sanki kendilerininmiş gibi kullanmaya alıştılar. Bu sürüler üzerinde tasarruf tasarrufta bulunma fiili hakkı, kendilerine diğer topluluk üyeleri tarafından da tanındı. Böylelikle ilkönce hayvanlar ve bundan sonra da yavaş yavaş bütün üretim aletleri, *özel mülkiyet oldu*. En uzun süre ortak mülkiyet olarak kalan, toprak ve araziydi.

Özel mülkiyetin ortaya çıkması, gensin parçalanmasına yol açtı. Gens, büyük ataerkil ailelere parçalandı. Daha sonra, büyük ataerkil aileler içinden, üretim aletlerini, alet edevatı ve hayvanları kendi özel mülkiyeti yapan aile hücreleri ayrıştı. Özel mülkiyetin büyümesi ile birlikte, centil bağlar gevşedi. Centil topluluğun yerini *köy topluluğu* almaya başladı. Köy topluluğu ya da mera [Mark] ortaklığı, gensten farklı olarak, birbirleriyle mutlaka akrabalık bağlarıyla bağlı olmak zorunda olmayan insanlardan oluşuyordu. Ev, ev iktisadı, hayvanlar –bütün bunlar tek tek ailelerin özel mülkiyeti idi. Buna karşılık ormanlar, çayırlar, sular, diğer türlü kullanılabilir çeşitli araziler ve belirli bir dönem süresince tarlalar da ortak mülkiyeti oluşturdu. Tarlalar, ilk başta topluluğun üyeleri arasında periyodik olarak yeniden bölüştürüldü, daha sonra özel mülkiyete geçti.

Özel mülkiyetin ve değiş tokuşun ortaya çıkması, ilkel topluluğun tüm yapısını derinden sarsan bir alt üst oluşun başlangıcı oldu. Özel mülkiyetin ve servet farklılıklarının gelişmesi, topluluklar içinde, çeşitli üye grupları arasında çeşitli çıkarların ortaya çıkmasına yol açtı. Bu koşullar altında, topluluklarda ihtiyar, ordu önderi ya da rahip konumunu ellerinde bulunduran kişiler, bu konumlarını kendilerini zenginleştirmek için kullandılar. Ortak mülkiyetin önemli bir

bölümünü kendi ellerine geçirdiler. Bu kamusal konumları ellerinde bulunduran kişiler, topluluk üye kitlesinden gittikçe daha çok koptular, kabile soylularını oluşturdular, ve bunların iktidarı giderek daha sık kalıtsal hale geldi. Soylu aileler aynı zamanda en zengin aileler oldular. Topluluğun üye kitlesi, yavaş yavaş zengin ve soylu üst tabakaya şu ya da bu ekonomik bağımlılık altına girdi.

Üretici güçlerin büyümesi ile birlikte, insanların hayvancılık ve ziraattaki emeği, insanların geçimi için gerekli olandan daha fazla geçim aracı vermeye başladı. *Artı-emeğe* ve *artı-ürüne*, yani bizzat çalışanların beslenmesi için gerekli olanın Üstündeki emek ve ürün fazlasına el koyma imkanı doğdu. Bu koşullar altında, tutsaklığa düşmüş insanları, önceden olduğu gibi öldürmeyip, tersine bunları köle yapma ve çalıştırma daha yararlı göründü. Kölelere, zengin ve soylu aileler el koydular. Köle emeği de yeniden, köle kullanan işletmeler hızla zengin olduklarından, eşitsizliğin daha da derinleşmesine yol açtı. Servet eşitsizliğinin büyümesi ile birlikte, zenginler, yalnızca tutsakları değil, aynı zamanda kendi yoksul ve borçlanmış kabile kardeşlerini de köle yapmaya başladılar. Bu şekilde, *toplumun ilk sınıflara bölünmesi*, köle sahipleri ve köleler olarak bölünmesi ortaya çıktı. İnsanın insan tarafından *sömürülmesi*, yani bir insanın emeğinin ürünlerine diğer insanlar tarafından karşılıksız el konulması ortaya çıktı.

İlkel toplumun üretim ilişkileri parçalandı, çöktü ve yerini, yeni üretim ilişkilerinin karakterine denk düşen üretim ilişkilerine bıraktı.

Ortak emek yerini bireysel emeğe, toplumsal mülkiyet özel mülkiyete ve centil düzen sınıflı topluma bıraktı. Bu dönemden beri, insanlığın tüm tarihi, sosyalist toplumun kurulmasına kadar *sınıf mücadelesinin tarihidir*.

Burjuva ideologlar, sorunu, özel mülkiyet sanki ezelden beri varmış gibi çalışıyorlar. Tarih, bu masalları yalanlıyor ve ikna edici bir şekilde, bütün halkların ortak mülkiyete dayanan

ve özel mülkiyeti tanımayan ilkel toplum aşamasından geçtiklerini kanıtlıyor.

İlkel topluluk çağının toplumsal düşünceleri

İlkel topluluk insanı, fakrüzarurettten ve zorlu yaşam mücadelesinden ezilmiş olarak, ilkönce etrafını çevreleyen doğadan kendisini ayıramadı. Uzun zaman boyunca ne bizzat kendi hakkında ne de kendi doğal varlık koşulları hakkında birbiriyle bağıntılı herhangi bir düşünceye sahip olmadı.

İlkel topluluk insanı, ancak yavaş yavaş kendisi ve çevresinin koşulları hakkında çok kısıtlı ve ilkel düşünceler edindi. Din savunucularının, güya insanların bilincinde başından beri bulunduğunu iddia ettikleri herhangi bir dinsel düşünce kesinlikle söz konusu olamazdı. Ancak bundan sonraki dönemde ki, ilkel topluluk insanı, düşüncelerinde, çevresini doğaüstü varlıklarla, ruhlarla, büyü güçleri ile doldurmaya başladı. Doğa güçlerine can verdi. Bu, canlıcılık (animizm) (Latince “anima”–can sözcüğünden) diye adlandırılan şeydi, İlkçağ mitleri ve ilkçağ dinleri, insanların kendileri hakkındaki ve dışlarındaki doğa hakkındaki karanlık düşüncelerinden doğdu. Bunlarda, toplum düzeninin ilkel eşitliği yansıdı. İlkel topluluk insanı, gerçek yaşantıda sınıflara bölünmeyi ve servet eşitsizliğini tanımadığı için, kendi düşüncesinde yaşayan ruhlar dünyasına da eşitsizlik taşımadı. Ruhları yerli ve yabancı, dost ve düşman olarak gruplandırdı. Ruhların yüksek ve alçak ruhlara bölünmesi, ilk olarak ilkel topluluğun parçalanması döneminde ortaya çıktı.

İlkel topluluk insanı, kendisini centil topluluğun ayrılmaz bir parçası olarak kendisini gensen dışında Bunun ideolojideki yansımalarından birisi, atalar kültürüdür. Dilin gelişme sürecinde “ben” ve “benim” sözcüklerinin sözcüklerden çok ortaya çıkması ilginçtir. Centil topluluğun tek tek insanlar üzerindeki iktidarı son büyüktü. İlkel topluluğun parçalanmasıyla birlikte, özel mülkiyete dayanan düşünceler ortaya çıktı ve yaygınlaştı. Bu, mitlerde ve dinsel düşüncelerde açık yansımaları buldu. Özel mülkiyet ilişkileri oluşup ve servet eşitsizliği ortaya çıkınca, birçok kabiledede, önderlerin ya da zengin ailelerin el koyduğu varlıkları dinsel yasakla donatma, bunları “tabu” ilan etmek haline geldi, (“Tabu” sözcüğüyle, Pasifik Okyanusu adalarının yasak ve ortaklaşa kullanıma kapalı olan şeyleri adlandırıyorlardı.) İlkel topluluğun parçalanması ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, dinsel yasağın gücü, oluşmuş ekonomik ilişkileri ve servet eşitsizliğini sağlamlaştırmak için kullanılmaya başlandı.

Kısa Özet

1– *Emek yoluyla insanlar, hayvanlar dünyasından ayrıştılar ve insan toplumu oluştu. İnsan çalışmasının karakteristik özelliği, üretim aletlerinin imal edilmesidir.*

2– *İlkel toplumun üretici güçleri son derece düşük bir düzeydeydi, üretim aletleri tümüyle ilkeldi. Bu, kollektif emek, üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyet ve eşit dağılım zorunluluğunu şart koştu. İlkel toplulukta servet eşitsizliği, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet, sınıflar ve sömürü yoktu. Üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyet dar bir çerçeve ile sınırlıydı; bu, birbirlerinden az çok yalıtık halde yaşayan küçük komünlerin mülkiyeti idi.*

3– *İlkel toplumun ekonomik temel yasasının başlıca özellikleri şunlardır: İnsanların son derece kısıtlı yaşam koşullarını, bir komün çerçevesi içinde ortaklaşa çalışma yoluyla, ilkel üretim aletlerinin yardımıyla ve ürünlerin eşit dağılımı yoluyla güvence altına almak.*

4– *İnsanlar, ortaklaşa çalışarak, uzun zaman boyunca aynı türden işi yaptılar. Üretim aletlerinin tedricen iyileştirilmesi cinsiyete ve yaşa göre kendinden bitme işbölümünün ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Üretim aletlerini ve geçim araçlarını elde etme tarzının daha da mükemmelleştirilmesi, hayvancılığın ve ziraatın gelişmesi toplumsal işbölümünün ve değiş tokuşun, özel mülkiyetin ve servet eşitsizliğinin ortaya çıkmasına yol açtı, toplumun sınıflara bölünmesine ve insanın insan tarafından sömürülmesine yol açtı. Böylelikle, büyüyen üretici güçler üretim ilişkileri ile çelişkiye düştü; bu da ilkel topluluğun yerini başka bir üretim ilişkileri tipine, köleci topluma bırakmasına neden oldu.*

Bölüm II

KÖLELİĞE DAYANAN ÜRETİM TARZI

Köleci düzenin oluşması

Kölelik, tarihte ilk ve aynı zamanda en kaba sömürü biçimidir. Geçmişte, hemen hemen bütün halklarda var oldu.

İnsanlık tarihinde ilkel toplumdan köleciliğe geçiş, ilkönce Doğu ülkelerinde gerçekleşti. Köleliğe dayanan üretim tarzı, Mezopotamya'da (Sümer Devleti, Babilliler, Asurlular vs.), Mısır'da, Hindistan'da ve Çin'de daha M.Ö. 4. -2. bin yıllarında egemendi. M.Ö. 1. bin yılda Transkafkasya'da (Urartu devleti) egemen oldu ve M.Ö. 8. -7. yüzyıldan M.S. 5.-6. yüzyıla kadar Horezm'de (Horasan) güçlü bir köleci devlet mevcuttu. Eski Doğu'nun köleci devletlerinde gelişen kültür, Avrupa ülkeleri halklarının gelişmesi üzerinde büyük bir etkide bulundu.

Köleciliğe dayanan üretim tarzı, Yunanistan'da altın çağına M.Ö. 5. ve 4. yüzyılda ulaştı. Bundan sonraki dönemde kölelik, Küçük Asya devletlerinde, Mısır'da ve Makedonya'da gelişti (M.Ö. 4. -1. yüzyıl). Köleci düzen, en yüksek gelişme aşamasına, M.Ö. 2. yüzyılla M.S. 2. yüzyılla arasındaki dönemde Roma'da ulaştı.

Kölelik, ilk dönemde *ataerkil*, *evcil* bir karakter taşıdı. Nispeten az köle vardı. Köle emeği henüz üretimin temeli değildi, aksine iktisatta ikincil bir rol oynuyordu. İktisadın hemen hemen hiç değiş tokuşta bulunmayan büyük ataerkil ailelerin gereksinimlerinin giderilmesi olarak kaldı. Efendilerin köleler üzerindeki iktidarı daha o zamanlar artık sınırsızdı, fakat köle emeğinin kullanılma alanı sınırlı kaldı.

Toplumun köleci düzene geçişinin temelinde, üretici güçlerin daha da büyümesi, toplumsal işbölümünün ve değiş

tokuşun gelişmesi yatıyordu.

Taş aletlerden madeni aletlere geçiş, insan emeği alanının önemli ölçüde genişlemesine yol açtı. Köriğün bulunması, o zamana kadar bilinmeyen sertlikte demir iş aletlerinin imal edilmesine izin verdi. Demir baltanın yardımıyla, orman ve fundalıkla kaplı alanların tarıma açılması mümkün oldu, Demir uçlu karasaban, nispeten büyük toprak parçalarını işlemeye olanak sağladı. İlkel av iktisadı, yerini ziraata ve hayvancılığa bıraktı. Zanaat ortaya çıktı.

Üretimin ana dalı olarak kalan tarımda, ziraat ve hayvancılık yöntemleri iyileşti. Yeni tarım dalları oluştu: bağcılık, keten ekimi, yağ bitkileri yetiştirilmesi vs. Zengin ailelerin sürüleri büyüdü. Hayvanların bakımı, giderek daha fazla sayıda işgücü gerektiriyordu. Dokumacılık, metallerin işlenmesi, çömlekçilik ve diğer zanaatlar yavaş yavaş mükemmelleştilediler. Zanaat, önce ziraatçının ve hayvan yetiştiricisinin yan uğraşısı idi. Şimdi artık birçok insan için bağımsız bir uğraşısı haline geldi. *Zanaat, ziraattan ayrıldı.*

Bu, işin *ikinci* büyük toplumsal bölüşümü idi.

Üretimin iki büyük ana dala –ziraata ve zanaata– bölünmesiyle birlikte, gerçi gelişmemiş biçimiyle de, olsa, doğrudan değişim için üretim oluştu, Emek üretkenliğinin artması, artı-ürün kütlelerinin büyümesine yol açtı; bu da, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin varlığı koşullarında, toplumun sömürücü bir azınlığının zenginlikleri biriktirme, emekçi çoğunluğu kendine bağımlı kılma, emekçi insanları köle yapma imkanını beraberinde getirdi.

Kölelik koşullarında iktisat, temeli itibarıyla, bir iktisatta üretilen emek ürünlerinin, yine aynı iktisatta tüketildiği *doğal* iktisattı. Ancak aynı zamanda değiş tokuş da gelişti. Zanaatçılar ürünlerini önce sipariş üzerine, daha sonraları da pazarda satmak için üretmeye başladılar. Bununla birlikte bunların bir çoğu, uzun zaman boyunca küçük toprak parçalarını elde tuttular ve kendi gereksinimlerini gidermek için işlediler. Köylüler esas

olarak doğal iktisat yürüttüler, ancak zanaat ürünleri satın alabilmek ve parasal vergilerini ödeyebilmek için ürünlerinin belirli bir bölümünü pazarda satmak zorunda kaldılar. Böylelikle, zanaatkarların ve köylülerin emek ürünlerinden bir bölümü, yavaş yavaş meta haline geldi.

Meta, dolaysız kullanım için değil, bilakis değiş tokuş için, pazarda satmak için üretilen bir üründür. Ürünlerin değiş tokuş için üretilmesi, *meta iktisadının* karakteristik özelliğidir. Böylelikle zanaatın ziraattan ayrılması, zanaatın bağımsız bir meslek olarak ortaya çıkması, meta oluşması anlamına geliyordu.

Değiş tokuş rastlantısal bir karakter taşıdığı sürece, bir emek ürünü, doğrudan bir diğeri ile değiştirildi. Değiş tokuş genişlediği ve düzenli bir olgu haline geldiği ölçüde, karşılığında herhangi bir metanın memnuniyetle verildiği meta, yavaş yavaş diğerlerinden ayrıldı. Böylelikle para oluştu. *Para*, onun yardımıyla diğer bütün metaların ifade edildiği ve değiş tokuşta aracı olarak hizmet eden genel metadır.

Zanaatın ve, değiş tokuşun gelişmesi, *şehirlerin* oluşmasına yol açtı. Şehirler, eski çağın en eski dönemlerinde, köleciliğe dayanan üretim tarzının ilk dönemlerinde ortaya çıktı. Başlangıçta şehirler, köylerden çok az fark gösteriyordu. Ancak şehirlerde yavaş yavaş zanaat ve ticaret yoğunlaşmaya başladı. Sakinlerinin uğraşları ve bunların yaşam tarzları açısından, şehirler köylerden gittikçe ayrıldılar.

Böylelikle, *kent-kır ayrımı* başladı, ve bununla birlikte bunlar arasındaki *karşıtlık* ortaya çıktı.

Değiş tokuş edilen meta kütlesi çoğaldığı ölçüde, değiş tokuşun coğrafi çerçevesi de genişledi. Kâr peşinde koşarak metaları üreticilerden satın alan, metaları bazen üretim alanlarından uzak sürüm alanlarına ulaştırın ve burada tüketicilere satan *tüccarlar* ortaya çıktı.

Üretimin ve değişimin genişlemesi, servet eşitsizliğini önemli ölçüde derinleştirdi. Zenginlerin ellerinde para, iş

hayvanı, üretim aletleri, tohum birikti, Yoksullar giderek daha fazla ölçüde, –büyük bölümü aynı biçimde, bazen para biçiminde– borç alabilmek için zenginlere başvurmak zorunda kaldılar. Zenginler üretim aletleri, tohum ve para borç vererek borçlularını köleleştirdiler; borçlular borçlarını ödeyemediklerinde, bunlar köleleştirildiler, toprakları ellerinden alındı. Böylelikle *tefecilik* oluştu. Bu, bazılarına daha büyük zenginlik ve diğerlerine de borç köleliği getirdi.

Toprak da özel mülkiyet haline geldi. Satılmaya ve rehin olarak verilmeye başlandı. Bir borçlu tefeciye borcunu ödeyemediğinde, toprak ve arazisini terkedip, kendisini ve çocuklarını köle olarak satmak zorundaydı. Bazen de zengin toprak sahipleri, herhangi bir bahaneyle kırsal köy topluluklarının elinden çayırlarının ve meralarının bir bölümünü alıp, bunları gaspettiler.

Böylelikle toprak sahipliği, parasal servet ve köleler kütlesi, zengin köle sahiplerinin elinde yoğunlaştı. Köleci iktisat güçlenip, yayılır ve kısa zamanda bütün üretim dallarını kapsarken, küçük köylü iktisadı gittikçe yıkıma uğradı.

“Üretimin ve onunla birlikte emek üretkenliğinin sürekli olarak yükselmesi, insan işgücünün değerini artırdı; bir önceki aşamada henüz münferit ve oluşmakta olan kölelik, şimdi artık toplumsal sistemin özsel bir bileşeni olur; kölelerin sıradan yardımcıları olması artık son bulur, bunlar düzineler halinde tarlalarda ve atölyelerde çalışmaya sürülürler.”* Köle emeği, toplumun varlık temeli oldu. Toplum, birbirine zıt iki sınıfa bölündü –köleler ve köle sahipleri.

Böylece, *köleliğe dayanan üretim tarzı* oluştu.

Köleci düzende nüfus, özgür vatandaşlar ve köleler olarak bölündü. Özgür vatandaşlar (esasen kölelerle aynı durumda olan kadınlar hariç), bütün vatandaşlık hakları, mülk

---

* *Friedrich Engels*, “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”; bkz. *K. Marx/F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar, c. II, s. 290.

edinme hakları ve politik haklardan faydalanıyorlardı. Kölelerin elinden tüm bu haklar alınmıştı ve özgür vatandaşlar tabakasına alınamazlardı. Özgür vatandaşlar da yine kendi aralarında, aynı zamanda zengin köle sahipleri olan büyük toprak sahipleri sınıfına, ve varlıklı tabakalarının da keza köle emeği kullandığı ve köle sahibi olduğu küçük üreticiler (köylüler ve zanaatkarlar) sınıfına bölünüyorlardı. Kölelik çağında büyük bir rol oynayan rahipler, sosyal konumları itibariyle, büyük toprak sahipleri, zengin köle sahipleri sınıfına yakındı.

Kölelerle köle sahipleri arasındaki sınıf karşıtlığının yanında, büyük toprak sahipleri ile köylüler arasındaki sınıf karşıtlığı da bulunuyordu. Ama köleci düzenin gelişmesiyle birlikte, köle emeği en ucuz emek olarak üretim dallarının çok büyük bölümünü kapsayıp üretimin temeli haline geldiğinden, kölelerle köle sahipleri arasındaki karşıtlık, toplumun temel çelişkisi haline geldi.

Toplumun sınıflara bölünmesi, devleti zorunlu kıldı. Toplumsal işbölümünün büyümesi ve değişimin gelişmesi ile birlikte, tek tek gensler birbirine yakınlaştı ve birlikler halinde birleşti. Centil kurumların karakteri değişti. Centil düzenin organları, halkçı karakterlerini gittikçe yitirdi. Bunlar, halk üzerinde egemenliğin organları, kendi kabilesini ve komşu kabileleri yağmalama ve ezmenin organları haline geldiler. Genslerin ve kabilelerin ihtiyarları ve ordu önderleri, *prens* ve *kral* oldular. Daha önce bunlar, gensin veya soy birliğinin seçilmiş kişileri olarak otorite sahibiydiler. Şimdi iktidarlarını, mülk sahibi üst tabakanın çıkarlarını savunmak, yoksullaşmış kendi öz gens yoldaşlarını baskı altında tutmak, köleleri ezmek için kullanmaya başladılar. Silahlı birlikler, mahkemeler, ceza organları bu amaca hizmet ettiler.

Bu şekilde *devlet iktidarı* oluştu.

“Ancak toplumun sınıflara bölünmesinin ilk biçimi, kölelik ortaya çıktığında, tarımsal çalışmanın en kaba biçimleri üzerinde yoğunlaşmış belirli bir insan sınıfının belirli bir

fazlalık üretmesi mümkün olduğunda, bu fazlalığın kölelerin perişanların perişanı yaşantıları için artık mutlak gerekli olmadığı ve köle sahiplerinin eline geçtiğinde, bu şekilde bu köle sahipleri sınıfının varlığı pekiştiğinde ve kendisini sağlamlaştırmak amacıyla, devletin oluşması bir zorunluluk haline geldi.”*

Devlet sömürülen çoğunluğu sömürücü azınlık yararına zapturapt altında tutmak için oluştu.

Köleci devlet, köleciliğe dayanan toplumun üretim ilişkilerinin gelişmesinde ve pekişmesinde büyük bir rol oynadı. Köleci devlet, köle kitlelerini tahakküm altında tuttu. Halk kitlelerine karşı dallı budaklı bir egemenlik ve zor aygıtına dönüştü. Burjuva tarih kitaplarında onca yüceltilen eski Yunanistan ve eski Roma’daki demokrasi, özü itibarıyla köle sahiplerinin bir demokrasisiydi.

Köleci düzenin üretim ilişkileri. Kölelerin durumu

Köleciliğe dayanan toplumun üretim ilişkilerinin temeli, yalnızca üretim araçlarının değil, aynı zamanda bizzat üretimde çalışanların, yani kölelerin de köle sahiplerinin mülkiyeti olmasıydı. Köle bir eşya sayılıyordu; sahibi onun üzerinde tamamen serbest bir şekilde ve sınırsızca tasarrufta bulunabilirdi. Köleler, sadece sömürülmediler, aynı zamanda hayvan gibi alınıp satıldılar ve cezaya tabi olmaksızın öldürülebilirdi. Köle, ataerki kölelik döneminde bir aile üyesi olarak görülürken, köleliğe dayanan üretim tarzı koşulları altında insan bile sayılmıyordu.

“Bir öküz işgücünü köylüye ne kadar satıyorsa, *köle* de işgücünü köle sahibine o denli sattı. Köle, işgücüyle birlikte,

---

* *V.İ. Lenin*, “Devlet Üzerine”; bkz, *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 29, s. 441, Rusça.

sahibine temelli satılmıştı.”*

Köle emeği, tümüyle zorlama bir karakter taşıyordu. En kaba fiziki zor kullanılarak köleler çalışmaya zorlandılar. Kamçı ile çalışmaya sürüldüler ve küçük suç için zalimce cezalandırıldılar. Kaçmaları halinde daha rahat yakalanabilmeleri için, kölelere damga vuruldu. Bunlardan bir çoğu, sürekli olarak, üzerinde sahiplerinin adının kazılı olduğu demir tasmalar taşımak zorundaydı.

Köle sahibi, köle emeğinin bütün ürününe el koydu. Kölelere, açlıktan ölmeyeceği ve köle sahibi için çalışmaya devam edebileceği kadar gayet cüzi miktarda bir geçim aracı verdi. Köle sahibi, yalnızca artı-ürüne değil, aynı zamanda köle emeğinin zorunlu ürününün önemli bir bölümüne de el koydu.

Köleliğe dayanan üretim tarzının gelişmesi, kölelere olan talepte bir artışı beraberinde getirdi. Çeşitli ülkelerde köleler, kural olarak bir aileye sahip değildi. Köle sahiplerinin haydutça sömürüsü, bunların fiziken hızla çökmelerine yol açtı. Köle sayısının sürekli olarak tümlenmesi gerekiyordu. Yeni köleler kazanmanın önemli bir kaynağı, savaştı. Eski Doğu'nun köleci devletleri, diğer halkları köleleştirmek için sürekli olarak savaş yürüttüler. Eski Yunanistan'ın tarihi, tek tek kent devletleri arasındaki, metropollerle sömürgeler arasındaki, Yunan ve Doğu devletleri arasındaki savaşlarla doludur. Roma, kesintisiz olarak savaşlar sürdürdü; yükselme çağında, zamanın bilinen devletlerinin büyük bir bölümünü kendisine bağladı. Yalnızca tutsaklığa düşen askerler değil, aynı zamanda zaptedilmiş ülkelerin halklarının önemli bir bölümü de köle yapıldı.

Köle sayısını çoğaltmanın bir başka kaynağı, eyaletler ve sömürgelerdi. Bunlar, köle sahiplerine, diğer olası bütün metallerin yanısıra “canlı meta” da sağlıyorlardı. Köle ticareti,

---

* *Karl Marx*, “Ücretli Emek ve Sermaye”; bkz *K. Marx/F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar, c. I, s. 70/71.

iktisadi faaliyetin en kârlı ve en gelişmiş dallarından birisiydi. Köle ticaretinin özel merkezleri oluştu; tüccarların ve uzak ülkelerden gelen alıcıların bulunduğu pazarlar kuruldu.

Köleliğe dayanan üretim tarzı, üretici güçlerin büyümesi için, ilkel toplum düzeninden daha fazla olanaklar sundu. Büyük sayıda kölenin köle sahipleri devletinin ve tek tek köle sahiplerinin elinde yoğunlaşması, basit işbirliğinin büyük çapta kullanımını mümkün kıldı. Eski çağda Asya halkları, Mısırlılar ve Etrüskler tarafından yapılan ve bugüne kadar kalmış dev tesisler bunu kanıtıyor: sulama sistemleri, yollar, köprüler, kaleler, kültür anıtları.

Toplumsal işbölümü gelişmeye devam etti. Bu, ifadesini, emek üretkenliğinin artmasının koşullarını yaratan tarımsal ve zanaatsal üretimin uzmanlaşmasında buldu.

Yunanistan'da köle emeği, geniş ölçüde zanaatsal üretimde kullanıldı. İçinde genellikle birkaç düzine kölenin çalıştığı büyük işlikler, *ergasteriler*, oluştu. Köle emeği, inşaat işlerinde ve demir cevheri, gümüş ve altın elde edilmesinde de kullanıldı. Roma'da köle emeği, tarımda çok yaygındı. Roma soyluları, üzerinde yüzlerce ve binlerce kölenin çalıştığı dev çiftliklere, *latifundiyalara* sahipti. Bu latifundiyalar, soyluların köylülerin topraklarını ve serbest hazine topraklarını gaspmesiyle oluştu.

Köle emeği ucuz olduğundan ve belirli bir dereceye kadar basit işbirliğinin avantajlarından yararlandıklarından, köleci latifundiyalar, tahılı ve diğer tarımsal ürünleri özgür köylülerin küçük işletmelerinden daha az maliyet masrafı ile elde edebildiler. Küçük köylülük yerinden oldu, köleliğe düştü ya da kent nüfusunun dilenci tabakalarının, lümpen proletaryanın saflarını doldurdu.

Köle emeği temelinde, Eski Dünya önemli bir iktisadi ve kültürel gelişmeye ulaştı. Fakat köleci düzen, üretim, "üretkenliği son derece düşük olan köle emeği temelinde yürütüldüğünden, herhangi bir şekilde önemli, daha fazla

gelişmiş bir teknik ilerlemenin koşullarını yaratamadı. Köle, emeğinin sonuçlarına hiç ilgi duymuyordu. Köleler, iş boyunduruğundan nefret ediyorlardı. Protestolarını ve kızgınlıklarını sık sık, iş aletlerini kullanılmaz hale getirerek dile getirdiler. Bundan dolayı, kölelere sadece, kullanılmaz hale getirilmesi çok zor en kaba aletler verildi.

Kölelik üzerine kurulu üretimin tekniği, son derece düşük bir düzeyde kaldı. Fen bilimlerinin ve matematiksel bilimlerin belirli bir gelişmesine rağmen, bunlar üretimde nerdeyse hiç kullanım bulmadı. Bazı teknik buluşlardan, yalnızca savaş işlerinde ve inşaatçılıkta yararlanıldı. Yüzyıllar süren egemenliği sırasında köleliğe dayanan üretim tarzı, küçük ziraatçılardan ve zanaatçılardan devralınan el aletlerinin kullanımından ileri gidemedi, işin basit kooperasyonundan ileri gidemedi. Ana itici güç, insanların ve hayvanların fiziki gücü olarak kaldı.

Köle emeğinin yaygın kullanımı, köle sahiplerinin kendilerini her türlü bedensel çalışmadan özgür kılmalarını ve bunları tümüyle kölelerin üzerine yıkmalarını mümkün kıldı. Köle sahipleri çalışmayı hor gördüler, onu özgür bir insana layık olmayan bir uğraşı olarak gördüler, ve asalak bir varlık sürdüler. Köleliğin gelişmesiyle birlikte, özgür halkın giderek daha büyük kitleleri her türlü üretim faaliyetinden koptu. Köle sahiplerinin ve diğer özgür nüfusun üst tabakasının yalnızca belirli bir kesimi, devlet işleriyle, bilimle ve sanatla uğraştı.

Böylelikle köleci toplum, *kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlığı*, bunlar arasındaki uçurumu doğurdu.

Kölelerin köle sahipleri tarafından sömürülmesi, köleci toplumun üretim ilişkilerinin ana özelliğidir. Ama aynı zamanda, köleliğe dayanan üretim tarzı çeşitli ülkelerde farklı özellikler gösterdi.

Eski Doğu ülkelerinde doğal iktisat, antik dünyada olduğundan daha büyük ölçüde egemendi. Burada köle emeği, geniş ölçüde devlet işletmelerinde ve büyük köle sahiplerinin ve

tapınakların işletmelerinde kullanıldı. Ev köleliği de çok gelişmişti. Çin, Hindistan, Babil ve Mısır tarımında, kölelerin yanı sıra koy toplulukları köylülerinin dev kitleleri de sömürüldü. Borç köleliği sistemi burada büyük önem kazandı. Tefeci alacaklısına borcunu ya da toprak sahibine kirayı ödeyemeyen köy topluluğu köylüsü, bunların işletmelerinde belirli bir zaman için borç kölesi olarak çalışmaya zorlandı.

Eski Doğu'nun köleci ülkelerinde, komünal mülkiyet biçimi ve toprak ve arazi üzerinde devlet mülkiyeti biçimi çok yaygındı, Bu mülkiyet biçimlerinin varlığı, temeli sulama olan bir tarım sistemine bağlıydı. Doğu'nun nehir boylarındaki tarımın sulanması, su bentleri, kanallar ve toplama havuzları yapımı ve bataklıkların kurutulması için muazzam bir emek harcamasını gerektiriyordu. Bütün bunlar, sulama sistemleri inşası ve kullanımının büyük arazi parçaları ölçüsünde merkezileştirilmesi zorunluluğunu doğurdu. “Yapay sulama burada ziraatın ilk koşuludur, ve bu, ya komünlerin, eyaletlerin ya da merkezi hükümetin işidir.”* Köleliğin gelişmesiyle birlikte, komün arazileri devletin elinde yoğunlaştı. Toprağın en üst sahibi, elinde sınırsız iktidar bulunan kral oldu.

Köle sahipleri devleti, toprak ve arazi mülkiyetini elinde yoğunlaştırarak, köylülere muazzam vergiler saldı, onları çeşitli türden hizmetler görmeye zorladı ve böylelikle köylüleri kölelerin bağımlı durumuna getirdi. Köylüler, köy topluluğunun üyesi kaldılar. Ama toprak, köle sahipleri devletin elinde yoğunlaşmış olduğundan, köy topluluğu, Doğu despotizminin, yani hükümdarların ve despotların sınırsız, keyfi iktidarlarının sağlam temeli idi. Köleliğin var olduğu Doğu ülkelerinde, rahipler aristokrasisi muazzam bir rol oynadı. Tapınaklara ait dev işletmeler, köle emeği ile işletildi.

Köleci düzende bütün ülkelerde köle sahipleri, köle

---

* *Friedrich Engels*, Karl Marx'a 6 Temmuz 1853 tarihli Mektup; bkz. *K. Marx/F. Engels*, Seçme Mektuplar, Dietz Verlag, Berlin 1953, s. 99.

emeğinin ve onun ürünlerinin ağırlıklı kesimini, üretken olmayan bir şekilde kullandılar: kişisel zevklerinin giderilmesi, hazine oluşturulması, askeri tahkimat yapımı ve ordunun donatılması, lüks sarayların ve tapınakların yapımı ve bakımı için. Bugün hala korunan Mısır Piramitleri, muazzam ölçüde emeğin üretken olmayan bir şekilde kullanıldığının kanıtıdır. Köle emeğinin ve onun ürünlerinin yalnızca önemsiz bir bölümü üretimin genişletilmesinde kullanıldı; bunun sonucu olarak üretim son derece yavaş gelişti. Yıkıcı savaşlar, üretici güçlerin yok edilmesine, geniş barışçıl halk yığınlarının toptan kıyımına ve koca koca devletlerin kültürünün çöküşüne yol açtılar.

Köleci düzenin ekonomik temel yasasının özel özellikleri aşağı yukarı şöyledir: Köle sahiplerinin, üretim araçları ve köleler üzerindeki sınırsız mülkiyeti temelinde, köylülerin ve zanaatkarların çöküşüne uğratılması ve köleleştirilmesi ve diğer ülkelerin halklarının fethedilmesi ve köleleştirilmesi yoluyla kendi asalak tüketimleri için artı-ürüne el koymaları.

Değişimin daha da gelişmesi. Ticaret ve tefeci sermayesi

Köleliğe dayanan iktisat esas olarak doğal karakter taşıdı. Ürünler, esas olarak değişim için değil, köle sahibinin, onun çok sayıdaki maiyetinin ve uşaklarının dolaysız tüketimi için üretildi. Buna rağmen, değiş tokuş yavaş yavaş daha önemli bir rol oynamaya başladı, özellikle de köleci toplumun en yüksek gelişme döneminde. Bir dizi üretim dalında emek ürünlerinin belirli bir bölümü düzenli olarak pazarda satıldı, yani emek ürünlerinin bir bölümü metaya dönüştü.

Değişimin genişlemesiyle birlikte paranın önemi arttı. Genellikle, en yaygın değişim nesnesi olan meta, para olarak ortaya çıktı. Birçok halklarda, özellikle de hayvancılık yapan

halklarda, başlangıçta hayvan para olarak hizmet gördü. Başka halklarda, tuz, tahıl ya da hayvan derisi para olarak hizmet etti, Yavaş yavaş, paranın diğer bütün türleri, yerlerini madeni paraya bıraktılar.

İlk madeni para, eski Doğu ülkelerinde ortaya çıktı. Bronz, gümüş ve altın külçeler halinde para buralarda M.Ö. 3.-2. bin yılda ve madeni para biçiminde ise M.Ö. 7. yüzyıldan bu yana kullanılıyordu. Yunanistan'da, M.Ö. 8. yüzyılda demir para kullanıma sokuldu. Roma'da, M.Ö. 5.-4. yüzyılda artık yalnızca bakır para kullanılıyordu. Daha sonraki dönemde demir ve bakır paranın yerini gümüş ve altın para aldı.

Gümüş ve altında, metalin bütün üstün ayrıcalıkları öyle belirgindir ki, bunlar para olarak hizmet görmek için en uygundur. Bu üstün ayrıcalıklar şunlardır: Madenin homojenliği, bölünebilirliği, dayanıklılığı, büyük değeri ile küçük çapı ve küçük ağırlığı. Bundan dolayı da soylu metallere ve son tahlilde de altın, en sonunda para olarak kalabildi.

Yunan site devletleri, Akdeniz'in ve Karadeniz'in tüm kıyı bölgelerine dağılmış olan Yunan sömürgeleri ile de olmak üzere, oldukça yaygın bir ticaret yürütüyorlardı. Sömürgeler, düzenli olarak ana işgücünü, yani köleleri, ve bazı hammadde türlerini ve geçim araçlarını sağlıyorlardı: deri, yün, hayvan, tahıl, balık.

Hem Roma hem de Yunanistan'da, köle ticaretinin ve diğer metallerle ticaretin yanısıra, lüks nesnelere ticaret de önemli bir rol oynuyordu. Bu nesnelere, esas olarak bağımlı halkların omuzlarına bindirilen haraçlar temelinde, Doğu'dan ithal ediliyordu. Ticaret, yağma, korsanlık ve sömürgelerin köleleştirilmesi ile bağ içindeydi.

Köleci düzen ilişkileri altında para artık yalnızca metallerin alımı ve satımı için bir araç değildi. Ticaret ve tefecilik yoluyla yabancı emeğe el koymanın aracı olarak da iş görmeye başladı. Artı-emeğe ve onun ürününe el koymak için harcanan para, *sermayeye*, yani bir sömürü aracına dönüşür. Ticaret ve tefeci sermayesi, tarihsel olarak sermayenin ilk biçimleriydi. *Ticaret sermayesi*, meta değiş tokuşu alanında

hizmet gören sermayedir. Tüccarlar, metaların alım ve satımı sırasında, köleler, küçük köylüler ve zanaatkarlar tarafından yaratılan artı-ürünün önemli bir bölümünü gaspediyorlardı. *Tefeci sermayesi*, köylünün ve zanaatkârın artı-emeğini yüksek faiz olarak gaspetmek üzere para, üretim aracı ya da kullanım nesnesi olarak ödünç verilen sermayedir. Tefeciler köle sahibi soylulara da borç para verdiler ve böylelikle, soylular tarafından elde edilen artı-ürünün bölüşülmesinde pay sahibi oldular.

Köleliğe dayanan üretim tarzının çelişkilerinin keskinleşmesi

Kölelik, insanlığın gelişme yolunda zorunlu bir aşamaydı. “Ziraatla sanayi arasındaki büyük ölçekte işbölümünü, ve böylelikle de eski dünyanın altın çağını, Yunanlılığı, ancak kölelik mümkün kıldı. Kölelik olmadan Yunan devleti, Yunan sanatı ve bilimi olmazdı; kölelik olmadan Roma imparatorluğu olmazdı. Ama Yunanlılık ve Roma imparatorluğu temeli olmadan, modern Avrupa da olmazdı.”*

Pekçok köle kuşağının yaşamıyla satın alınarak, insanlığın daha sonraki gelişmesi için temel taşı oluşturulan bir kültür olgunlaştı. Birçok bilim dalı –matematik, astronomi, mekanik, mimarlık– eski dünyada önemli bir gelişme kaydetti. Bize eski çağdan kalan sanat eserleri, edebiyat, heykel ve mimarlık eserleri, ebediyen insan kültürü hazinesine girdiler.

Ancak köleci düzen, içinde, kendisini çöküşe götüren aşılmaz çelişkiler taşıyordu. Sömürünün köleliğe dayanan biçimi, bu toplumun ana üretici gücünü, köleleri çokertti. Kölelerin sömürünün zalimce biçimlerine karşı mücadelesi, gittikçe daha sık bir şekilde silahlı ayaklanma biçimini aldı. Köleci iktisadın varlık koşulu, kesintisiz köle akını idi, onun

---

* *Friedrich Engels*, “Bay Eugen Dühring’In Bilimi Alt-Üst Edışı”, s. 221.

ucuzluğu idi. Köleleri esas olarak savaş sağlıyordu. Köleci toplumun askeri gücünün temeli, özgür küçük üreticiler, köylüler ve zanaatkarlar kitlesi idi. Bunlar, hem askeri birliklerde hizmet ediyor, hem de savaş yürütmek için gerekli vergilerin esas yükünü omuzlarında taşıyorlardı. Ancak, ucuz köle emeğine dayanan büyük üretimin rekabeti ve dayanılmaz vergi yükü altında köylüler ve zanaatkârlar, yıkıma terkedildiler. Büyük latifundiyalarla köylü işletmeleri arasındaki uzlaşmaz çelişki gittikçe derinleşti.

Özgür köylülerin yerlerinden edilmesi, Roma da aralarında olmak üzere, köleci devletlerin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda askeri ve politik gücünü de sarstı. Zaferlerin yerini yenilgiler aldı. Fetih savaşları, yerini savunma savaşlarına bıraktı. Kesintisiz ucuz köle akını kaynağı tıkanı. Köle emeğinin olumsuz yönleri, giderek daha güçlü bir şekilde ortaya çıktı. Roma imparatorluğunun son iki yüzyılında, genel bir üretim çöküşü çıktı ortaya. Ticaret şirazesinden çıktı, eskinin zengin ülkeleri yoksullaştı, nüfus azaldı, zanaat çöktü, kentler harabeye döndü.

Köle emeğine dayanan büyük üretim iktisaden yararsız hale geldi. Köle sahipleri, emekleri artık kâr bırakmayan büyük köle gruplarını özgür bırakmaya başladılar. Büyük çiftlikler, küçük parsellere bölündü. Bu toprak parçaları, belirli koşullarla, ya artık özgür bırakılmış eski kölelere, ya da toprak sahibi için angarya çalışmak zorunda olan eski özgür vatandaşlara bırakıldı. Bu yeni çiftçiler toprak parçalarına bağlıydı ve bunlarla birlikte satılabilirlerdi. Ama artık köle değildiler.

Bu, özgür vatandaşlarla köleler arasında bir ara konum alan, çalışmaya belli ölçüde ilgi duyan yeni bir küçük üreticiler tabakasıydı. Bunlar, kolon olarak adlandırılıyordu ve ortaçağın serflerinin öncülleri idi.

Bu şekilde, köleci toplumun bağrında, yeni bir üretim tarzının, feodal üretim tarzının unsurları oluştu.

Sömürülenlerin sömürücülere karşı sınıf mücadelesi. Köle ayaklanmaları. Köleci toplumun çöküşü

Köleliğe dayanan üretim ilişkileri, toplumun büyümüş üretici güçleri için ayak bağı haline geldiler. Üretimin sonuçlarına hiçbir şekilde ilgi duymayan köle emeği miyadını doldurdu. Köleliğe dayanan üretim ilişkilerinin yerinin, toplumdaki ana üretici gücün, emekçi kitlelerin konumunu değiştiren başka üretim ilişkileri tarafından alınması tarihsel zorunluluğu doğdu. Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakteriyle mutlak uyumluluğu yasası, kölelerin yerini, emeklerinin sonucuna belirli derecede ilgi duyan çalışanların almasını gerekli kıldı.

Eski Doğu ülkelerindeki, Yunanistan ve Roma'daki köleci toplumların tarihi, köleci iktisadın gelişmesiyle birlikte, köleleştirilen kitlelerin kendilerini ezenlere karşı sınıf mücadelesinin keskinleştiğini göstermektedir. Köle ayaklanmaları, sömürülen küçük köylülerin köle sahiplerinin üst tabakasına, büyük toprak sahiplerine karşı mücadelesi ile iç içe geçti.

Küçük üreticilerle soylu büyük toprak sahipleri arasındaki karşıtlık, özgürler arasında, borç köleliğinin kaldırılmasını, toprağın yeniden paylaşımını, toprak beyliği aristokrasisinin imtiyazlarının tasfiyesini ve iktidarın Demos'a (yani halka) verilmesini hedefleyen bir demokratik hareket doğurdu.

Roma İmparatorluğundaki sayısız köle ayaklanmaları arasında Spartaküs önderliğindeki ayaklanma (M.Ö. 74-71), özellikle önemliydi. Onun adıyla, kölelerin köle sahiplerine karşı mücadele tarihinin en şanlı sayfası bağlıdır.

Pekçok yüzyıl boyunca tekrar tekrar köle ayaklanmaları alevlendi durdu. Kölelere, yoksullaşmış köylüler katıldılar. Bu ayaklanmalar, M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarla M.S. 3.-5. yüzyıllarda özellikle şiddetlendi. Köle sahipleri,

bu ayaklanmaları en vahşi yöntemlerle bastırdılar.

Sömürülen kitlelerin, herşeyden önce de kölelerin ayaklanmaları, Roma'nın eski iktidarını ta temellerinden sarstı. İçten vurulan darbelere, giderek daha sık dıştan gelen darbeler eşlik etti. Komşu ülkelerin köleliğe düşmüş sakinleri İtalya tarlalarında ayaklanırken, özgür kalmış kabile kardeşleri, imparatorluğun sınırlarına hücum ettiler, topraklarına saldırdılar ve Roma egemenliğini giderek daha fazla sarstılar. Bu koşullar, Roma'da köleci düzenin çöküşünü hızlandırdı.

Roma İmparatorluğunda, kölelik üzerine kurulu üretim tarzı en yüksek gelişmesine ulaşmıştı. Roma İmparatorluğunun çöküşü, aynı zamanda bir bütün olarak köleci düzenin de çöküşü oldu.

Köleci düzenin yerine, feodal düzen geçti.

Kölelik çağının ekonomik görüşleri

Kölelik döneminin ekonomik görüşleri, bize yazarlardan, filozoflardan, vakanüvislerden ve devlet adamlarından kalan pekçok yazın eserinde yansımaları bulur. Bu insanların görüşüne göre, köleler insan değil, tersine efendilerinin elinde bir eşya sayılırdı. Köle emeği horlanırdı. Ama çalışma öncelikle kölelerin işi olduğundan, buradan, özgür bir insana yakışmayan bir faaliyet olarak bir bütün olarak çalışmanın horlanması doğdu.

Kölelik çağında Babilonya'nın ekonomik görüşleri hakkında, Babil kralı *Hammurabi*'nin yasaları (M.Ö. 18. yüzyıl) bir fikir vermektedir. Bu yasalar, zenginlerin ve soyluların, köle sahiplerinin ve toprak sahiplerinin mülkiyetini ve kişisel haklarını korur. Bu yasalara göre, firardaki bir köleyi saklayan bir kişi ölümle cezalandırılırdı. Alacaklısına borçlarını, toprak sahibine kirayı ödeyemeyen köylü, karısını, oğlunu ya da kızını borç köleliğine vermek zorundaydı. Eski Hint "*Manu Yasaları*", köleliği kutsayan toplumsal, dinsel ve ahlaki kuralları içerir. Bu yasalara göre, kölenin hiçbir mülkiyeti yoktu. Efendisi tarafından özgür kılınan bir köle bile, güya tanrı tarafından ya da doğa tarafından takdir kılınmış köle emeğinden özgür değildi.

Egemen sınıfların görüşleri, ifadesini dinde buldu. Örneğin, Hindistan'da *Budizm*, M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren geniş bir yaygınlık kazandı.

Budizm, gerçeklikle uzlaşmayı, zora karşı koymama ilkesini, egemen sınıflar karşısında boyun eğmeyi ilan etti; bundan dolayı, köle sahibi soylular için yararlı olan ve onlar tarafından iktidarlarının pekiştirilmesi için kullanılan bir dindi.

Eski çağın en önemli kafaları bile, köleliğin olmadığı bir toplum düşünemiyorlardı. Örneğin, seçkin Yunan filozofu *Plato* (M.Ö. 5.-4. yüzyıl), insanlık tarihindeki, ideal bir toplum düzeni *ütopyasını* içeren ilk kitabı yazdı. Ama ideal devletinde de köleleri muhafaza etti. Kölelerin, çiftçilerin ve zanaatkarların emeği, egemenler ve savaşılar üst sınıfının geçim araçlarını sağlamalıydı.

Antik çağın en büyük düşünürü *Aristoteles*'in (M.Ö. 4. yüzyıl) gözünde de kölelik, hakeza toplum için ezeli ve kaçınılmaz bir zorunluluktur. *Aristoteles*, antik ve orta çağın edebi kültürünün gelişmesi üzerinde muazzam bir etkiye bulundu. Ama bilimsel hipotezlerinde ve öngörülerinde o zamanki toplumun düzeyinin çok çok üstünde olan *Aristoteles*, kölelik sorununda çağının düşüncelerinin esiri oldu. Kölelikle ilgili görüşleri şöyleydi: dümenci için dümen cansız bir alettir, köle ise canlı bir alet. Aletler, sözlü emir üzerine kendiliğinden çalışsa, örneğin mekik kendiliğinden dokusa, o zaman köleye gereksinim olmazdı. Ama iktisatta basit, kaba gerektiren birçok uğraşı olduğundan, doğa köleleri yaratmakla bilgece davranmıştır. *Aristoteles*'in görüşüne göre, bizzat doğa birilerini köle olarak ve diğerlerini de kölelerin efendisi olarak belirlemiştir. Köle emeği özgür vatandaşa, kendisini mükemmelleştirmesi için boş zaman verir. O buradan, efendinin tüm sanatının, kölelerini kullanmayı becermekten ibaret olduğu sonucunu çıkardı.

Aristoteles, iktisat bilimine, “oikonomia” (“oikos” –ev, ev idaresi, ve “nomos” –yasa) adını verdi. *Aristoteles*'in zamanında değişim, ticaret ve tefecilik artık oldukça yüksek düzeyde gelişmiş olmakla birlikte, iktisat özünde henüz doğal karakterini koruyordu, öncelikle öz kullanıma hizmet ediyordu. *Aristoteles*, varlıkların yalnızca ziraat ve zanaatla elde edilmesini doğal görüyordu; kendisi *doğal iktisat* yanlısı idi. Ama, *değişimin* doğasını da kavradı. Tüketim amacıyla değişimi gayet doğal buluyordu, “çünkü genellikle insanlar, gereksinimlerini gidermek için gerekli olan nesnelerin bazılarında daha çoğuna, bazılarında da daha azına sahiptirler”. Değişim için paranın zorunluluğunu da kavradı.

Bununla birlikte *Aristoteles*, kazanç amacıyla ticareti ve tefeciliği yerilecek bir uğraşı olarak gördü. Bu uğraşların, ziraat ve zanaattan farklı olarak zenginliğin elde edilmesinde hiçbir sınır tanımadıklarını açıkladı.

Eski Yunanlılar, *işbölümü* ve bunun toplum yaşamında oynadığı rol konusunda belli bir fikre sahipti. Örneğin *Plato*, *işbölümünü* kendi ideal cumhuriyetinde devlet düzeninin temel ilkesi olarak gördü.

Romalıların ekonomik düşünceleri de keza, köleliğe dayanan egemen üretim tarzının ilişkilerini yansıtıyordu.

Köle sahiplerinin ideolojisini dile getiren Romalı yazarlar ve kamu yaşamının önde gelen kişileri, köleleri basit üretim aletleri olarak görüyorlardı. Aletlerin 1) dilsiz (arabalar), 2) anlaşılmaz sesler çıkaran (hayvanlar) ve 3) konuşabilen (köleler) olarak bilinen bölünmesi de, diğer çeşitli kitapların yanısıra, tarım yapmak için köle sahipleri için bir tür elkitabı yazan, Romalı yazar ve bir ansiklopedinin yazarı olan *Varro*'dan (M.Ö. 1. yüzyıl) kaynaklanır. Bu tanınla o, o zaman köle sahipleri arasında genel yaygınlık kazanmış olan görüşleri dile getiriyordu.

Köleleri yönetme sanatı, Yunanistan'da olduğu gibi, Roma'da da kafaları uğraştırdı. Roma çağının vakanüvisti *Plutark* (M.S. 1.-2. yüzyıl), kölelerini küçük yaşta, "yani, köpekler ve taylar gibi rahatlıkla eğitilebileceği ve terbiye edebileceği bir yaşta" satın alan "örnek" köle sahibi Cato'yu anlatır. Devamla, Cato'nun "köleler arasında birliği tehlikeli gördüğü ve bundan korktuğundan, onların arasına kavga ve nifak sokmanın sürekli olarak yöntemlerini bulduğunu" anlatır.

Eski Roma'da, özellikle de son döneminde, kölelerin zorla çalıştırılmasına dayanan iktisadın çöküşünün ve parçalanmasının yeterince tehlikeli işareti mevcuttu. Romalı yazar *Columella* (M.S. 1. yüzyıl), şundan şikayet ediyordu: "Köleler, tahıl tarlalarına en büyük zararı veriyorlar; öküzleri ödünç veriyorlar, bunları ve diğer hayvanları kötü güdüyorlar; toprağı özensiz sürüyorlar." "Latifundiyaların İtalya'yı ve eyaletlerini çökerttiğini" iddia eden çağdaş yazar *Yaşlı Plinius* da benzeri açıklamalarda bulunur.

Yunanlılar gibi Romalılar da, çiftçinin yalnızca fazlalıklarını değiştirdiği doğal iktisadı doğal buluyorlardı. Dönemin yazınında, yüksek ticaret kazançları ve tefeci faizleri bazen mahkum ediliyordu. Ama gerçekte, tüccarlar ve tefeciler, muazzam servet biriktirdiler.

Roma'nın varlığının son döneminde, köleliği mahkum eden ve *insanların doğal eşitliğini* ilan eden sesler yükselmeye başladı. Bu görüşler elbette egemen köle sahipleri sınıfı arasında sempati bulmadı. Kölelere gelince, bunlar, özgür olmayan konumlan itibarıyla o kadar baskı altında, o kadar sindirilmiş ve o kadar bilisizlerdi ki, köle sahiplerinin miyadını doldurmuş düşüncelerinin karşısına daha ilerici bir ideoloji koymayı başaramadılar. Köle ayaklanmalarının kendiliğindenliğinin ve örgütsüzlüğünün nedenlerinden biri burada yatar.

Kölecî düzenin içinde bulunan derin çelişkilerden biri, büyük ve küçük toprak mülkiyeti arasındaki mücadeleydi. Çöküşe terk edilmiş köylülük, köle emeğine dayanan büyük toprak mülkiyetinin kısıtlanması ve toprağın yeniden paylaşılmasını öngören bir programla ortaya çıktı.

Gracchus kardeşlerin uğruna mücadele ettiği tarım reformunun özü burada yatıyordu (M.Ö. 2. yüzyıl).

Roma İmparatorluğunun çöküş döneminde, kent ve kır nüfusunun büyük çoğunluğunun, köleler gibi köle sahiplerinin de oluşan durumdan artık bir çıkış yolu görmedikleri dönemde, Roma köleci toplum ideolojisinin derin krizi patladı.

Çöküşte gitmekte olan imparatorluğun sınıf çelişkileri zemini üzerinde yeni bir dini ideoloji, *Hıristiyanlık* oluştu. O dönemin Hıristiyanlığı, kölelerin ve diğer alt sınıfların ve sınıflarından kopmuş unsurların köleliğe ve baskıya karşı protestosunu dile getiriyordu. Öte yandan, Hıristiyanlıkta, durumlarının tüm çıkmazını gören egemen sınıfların geniş tabakalarının ruh halleri de yansiyordu. Bundan dolayı, Roma İmparatorluğunun çöküş döneminin Hıristiyanlığında, zenginlere ve iktidar sahiplerine yönelik tehditkâr uyarıların yanı sıra, minnetkâr olmayı ve kurtuluşu öteki dünyadaki yaşamda aramayı talep eden sesler de yükselir.

Daha sonraki yüzyıllarda Hıristiyanlık, kesin olarak egemen sınıfların dini haline geldi, emekçi kitlelerin sömürülmesinin ve baskı altında tutulmasının savunulması ve haklı çıkarılması için manevi bir silah oldu.

Kısa Özet

1– Köleliğe dayanan üretim tarzı, toplumun üretici güçlerinin büyümesi, artı-ürünün ortaya çıkması, toprak ve arazi de aralarında olmak üzere üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkması, artı-ürüne üretim araçlarının sahipleri tarafından el konulması sonucu oluştu.

Kölelik, insanın insan tarafından sömürülmesinin ilk ve en kaba biçimidir. Köle, efendisinin tam ve sınırsız mülkiyetiydi. Köle sahibi, yalnızca kölenin emeği üzerinde değil, aynı zamanda hayatı üzerinde de dilediğince tasarrufta bulundu.

2– Köleci düzenin oluşması sırasında ilk kez devlet ortaya çıktı. O, toplumun uzlaşmaz düşman sınıflara bölünmesiyle, toplumun sömürülen çoğunluğunun sömüren azınlık tarafından baskı altında tutulmasının aygıtı olarak oluştu.

3– Köleliğe dayanan iktisat, öz olarak doğal iktisat karakteri taşıyordu. Eski Dünya, gereksinimini kendi üretimiyle gideren birçok tekil iktisadi birime parçalandı. Esas olarak kölelerle ve lüks nesnelere ticaret yapıldı. Değişimin gelişmesi, madeni parayı doğurdu.

4– Köleliğe dayanan üretim tarzının temel ekonomik yasasının özsel hatları aşağı yukarı şöyledir: Köle sahiplerinin, üretim araçları ve köleler üzerindeki sınırsız mülkiyeti temelinde, köylülerin ve zanaatçıların çöküşe uğratılması ve köleleştirilmesi ve diğer ülkelerin halklarının fethedilmesi ve köleleştirilmesi yoluyla kendi asalak tüketimleri için artı-ürüne el koymaları.

5– Kölelik temelinde, Yunan-Roma dünyasında altın çağına ulaşan nispeten yüksek bir kültür (sanat, felsefe, bilim) oluştu. Bunların meyvelerini, köleci toplumun sayıca küçük üst tabakası tattı. Eski Dünyanın toplumsal bilinci, köleliğe dayanan üretim tarzına denk düşüyordu. Egemen sınıflar ve onların ideologları, köleleri insan olarak görmediler. Fiziksel çalışma kölelerin işiydi ve özgür bir insana yakışmayan, aşağılayıcı bir faaliyet sayılıyordu.

6– Köleliğe dayanan üretim tarzı, ilkel topluma göre, toplumun üretici güçlerinin büyümesine yol açtı. Ama daha sonraki gelişme içinde, emeklerinin sonuçlarına ilgi duymayan kölelerin emeği miyadını doldurdu. Köle emeğinin yayılması ve kölelerin haktan yoksun durumu, toplumun ana üretici gücü olan işgücünün tahribine, özgür küçük üreticilerin, köylülerin ve zanaatkarların yıkıma uğramasına yol açtı. Bu da, köleci düzenin çöküşünün kaçınılmazlığını belirledi.

7– Köle ayaklanmaları, köleci düzeni sarstı ve çöküşünü hızlandırdı. Köleliğe dayanan üretim tarzının yerini feodal üretim tarzı aldı, köleliğe dayanan sömürü biçiminin yerine, toplumun üretici güçlerinin daha da gelişmesine belli bir ölçüde olanak sağlayan feodal sömürü biçimi geçti.

Bölüm III

FEODAL ÜRETİM TARZI

Feodalizmin oluşması

Feodal düzen, şu ya da bu özelliklerle bütün ülkelerde var oldu.

Feodalizm çağı uzun bir dönemi kapsar. Çin’de feodal düzen iki bin yıldan fazla sürdü. Batı Avrupa ülkelerinde feodalizm, Roma İmparatorluğunun yıkılışından (5. yüzyıl) İngiltere (17. yüzyıl) ve Fransa’daki (18. yüzyıl) burjuva devrimlerine kadar yüzyılları kapsadı; Rusya’da feodalizm 9. yüzyıldan 1861’deki köylü reformuna kadar, Transkafkasya’da 4. yüzyıldan 19. yüzyılın 70’li yıllarına kadar, Orta Asya halklarında 7./8. yüzyıldan Rusya’da proleter devrimin zaferine kadar sürdü.”

Batı Avrupa’da feodalizm, bir yandan Roma köleciler toplununun çöküşü ve diğer yandan fatih kabilelerdeki centil düzenin çözülmesi temelinde oluştu; feodalizm, bu iki sürecin birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileşimleri sonucu oluştu.

Yukarıda ortaya konmuş olduğu gibi, feodalizmin unsurları, daha köleciler toplumun bağrında koloni biçiminde ortaya çıktı. Kolonlar efendilerinin –büyük toprak sahiplerinin– topraklarını işlemek, ona belli bir para miktarı ödemek ya da ürünlerinin önemli bir bölümünü ona vermek ve çeşitli angarya işlerini yapmak zorundaydılar. Ve buna rağmen kolonlar, kendi işletmelerine sahip olduklarından, işlerine kölelerden daha çok ilgi duyuyorlardı.

Bu şekilde, feodalizm çağında tamamen gelişen yeni üretim ilişkileri ortaya çıktı.

Roma İmparatorluğu, Avrupa’nın çeşitli kesimlerinde yaşayan Cermen, Goluva, Slav ve diğer halkların kabileleri tarafından yıkıldı. Kölecilerin iktidarı devrildi ve kölelik

sahneden ayrıldı. Köle emeğine dayanan büyük latifundiyalar ve zanaat atölyeleri küçük parçalara bölündüler. Parçalanan Roma İmparatorluğunun nüfusu, büyük toprak sahipleri (koloni sistemine geçmiş olan eski köle sahipleri), özgür bırakılmış köleler, kolonlar, küçük köylüler ve zanaatkârlardan oluşuyordu.

Roma'nın dize getirilmesi sırasında fatih kabilelerde, çöküş aşamasında bulunan centil düzen mevcuttu. Bu kabilelerin toplumsal hayatında *köy topluluğu* büyük rol oynuyordu, ki Cermenlerde buna Mark deniyordu. Kabile soylularının büyük toprak mülkiyetleri hariç, toprak komünal mülkiyetti. Ormanlar, nadasa bırakılmış tarlalar, otlaklar ve dereler, ortaklaşa kullanılıyordu. Tarlalar ve çayırlar, birkaç yılda bir, topluluk üyeleri arasında yeniden dağıtılıyordu. Ancak yavaş yavaş önce avlu alanı ve daha sonra da tarlalar, tek tek ailelerin mirasa dayanan kullanımına geçtiler. Toprak paylaşımı, topluluğu ilgilendiren meselelerin görüşülmesi, köy topluluğunun üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi, komün meclisinin ve onun tarafından seçilen ihtiyarların ve yargıçların görevi idi. Fatih kabilelerin başında, maiyetleri ile birlikte büyük arazilere sahip olan ordu önderleri bulunuyordu.

Roma İmparatorluğunu yıkan kabileler, hazine arazilerinin çok büyük bölümünü ve özel büyük toprak sahiplerinin topraklarının bir bölümünü kendi mülkiyetlerine geçirdiler. Ormanlar, çayırlar ve odaklar ortak kullanımda kaldı, ama tarlalar tek tek işletmeler arasında paylaştırıldı. Paylaştırılan toprak daha sonra köylülerin özel mülkiyeti oldu. Bağımsız küçük köylülerin büyük tabakası böyle oluştu.

Ama köylüler, bağımsızlıklarını uzun süre koruyamadılar. Toprak ve arazi üzerinde ve diğer üretim araçları üzerinde özel mülkiyet temelinde, köy topluluğunun tek tek üyeleri arasındaki servet eşitsizliği derinleşmek zorundaydı. Köylüler arasında, zengin ve yoksul aileler ortaya çıktı. Köy topluluğunun zenginleşmiş üyeleri, artan servet eşitsizliği ile

komün üzerinde iktidarı ele geçirmeye başladılar. Toprak ve arazi, zengin ailelerin ellerinde toplandı ve kabile soylularının ve ordu önderlerinin soygunlarının bir parçası oldu.

Köylüler, büyük toprak sahiplerine şahsi bağımlılığa düştüler.

Bağımlı köylüler üzerinde iktidarı korumak ve pekiştirmek için, büyük mülk sahipleri devletin iktidar organlarını güçlendirmek zorundaydılar. Ordu komutanları, kabile soylularına ve maiyetlerine dayanarak, iktidarı kendi ellerinde yoğunlaştırmaya başladılar; krallar ve hükümdarlara dönüştüler.

Roma İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde, başlarında kralların bulunduğu bir dizi yeni devlet oluştu. Krallar, gaspettikleri toprakları cömertçe yakınlarına ömür boyu kullanım hakkıyla, daha sonra da mirasla devredilebilir mülk olarak dağıttılar. Bunlar, bunun karşılığında savaş hizmeti görmek zorundaydılar. Kral iktidarının önemli bir dayanağı olan kilise de çok toprak elde etti. Toprak, şimdi yeni efendileri için çeşitli angarya işleri yerine getirmek zorunda olan köylüler tarafından işlendi. Dev mülkler, kralın maiyetinin ve hizmetçilerinin, kilisenin ve manastırların eline geçti.

Bu koşullarla dağıtılan topraklara feod deniliyordu (feod: menkul mal). Yeni toplum düzeninin *-feodalizm-* adı buradan kaynaklanır.

Köylü toprağının tedricen feodal beyin mülkiyetine dönüşümü ve köylü kitlelerinin serflere dönüşmesi (feodalleşme süreci), Avrupa'da yüzyılları aldı (5./6. yüzyıl dan 9./10. yüzyıla kadar). Özgür köylülük, kesintisiz savaş hizmeti, yağmalar ve vergiler sonucu yıkıma uğratıldı. Köylüler, yardım için büyük toprak sahiplerine başvurdular ve böylelikle bunlara bağımlı oldular. Köylüler sık sık feodal bir beyin "himayesine" girmek zorunda kaldılar: savunmasız bir insanın kesintisiz savaşlar ve soygun seferleri koşulları altında başka türlü varlığını sürdürmesi mümkün değildi. Bu durumlarda toprak parçası

üzerindeki mülkiyet hakkı feodal beye geçti ve köylü bu toprak parçasını ancak, feodal bey için çeşitli angarya işleri yerine getirdikten sonra işleyebilirdi. Diğer durumlarda, kralın genel valileri ve memurları hile ve zorla özgür köylülerin topraklarını ele geçirdiler ve onları kendi iktidarlarını tanımak zorunda bıraktılar.

Feodalleşme süreci, çeşitli ülkelerde çeşitli şekillerde gerçekleşti, ama özü her tarafta birdi: eski özgür köylüler, topraklarını ele geçiren feodal beylere kişisel bağımlılığa düştüler. Bu bağımlılık bazen güçlü, bazen zayıftı. Zamanla eski kölelerin, kolonların ve özgür köylülerin konumları arasındaki farklılıklar silindi; hepsi *serf köylülüğün* bütünlüklü kitlesi halinde kaynaştılar. Yavaş yavaş, bir ortaçağ deyiminin karakterize ettiği şu durum ortaya çıktı: “Senyörsüz toprak olmaz” (yani feodal beysiz). En üstteki toprak sahipleri krallardı.

Feodalizm, toplumun tarihsel gelişmesinde zorunlu bir aşamaydı. Kölelik miyadını doldurmuştu. Bu koşullar altında, üretici güçlerin daha da gelişmesi ancak, kendi iktisadına ve üretim araçlarına sahip olan ve toprağı işlemek ve feodal beye kendi ürününden aynı olarak haraç ödeyebilmek için gerekli olan, çalışmaya belli bir ilgi duyan bağımlı köylüler kütesinin emeği temelinde mümkündü.

Rusya'da, centil düzenin çöküşü koşulları altında, ataerki kölelik oluştu. Ama toplumun gelişmesi burada, esas olarak kölelik yoluyla değil, bilakis feodalleşme yoluyla gerçekleşti. Slav kabileleri, daha kendilerinde centil düzenin egemen olduğu M.S. 3. yüzyıldan itibaren, kölelik üzerine inşa edilmiş olan Roma İmparatorluğuna saldırıp, onun egemenliği altında bulunan Kuzey Karadeniz bölgesindeki şehirlerin kurtuluşu için mücadele ettiler ve köleci düzenin yok edilmesinde büyük bir rol oynadılar. İlkel toplumdaki feodalizme geçiş, *Rusya*'da, köleci düzenin çoktan çökmüş ve Avrupa ülkelerinde feodal düzenin pekişmiş olduğu bir

dönemde gerçekleşti.

İnsanlık tarihinin gösterdiği gibi, her halkın toplumsal gelişmenin bütün aşamalarından geçmesi mutlak gerekli değildir. Birçok halk için, şu ya da bu gelişme aşamasını atlayıp, derhal daha üst bir aşamaya geçmelerini mümkün kılan koşullar ortaya çıkmaktadır.

Doğu Slavlarında köy topluluğunun adı “Vervi”, “Mir” idi. Çayırılar, ormanlar ve sular köy topluluğunun ortak kullanımındaydı, ama tarlalar, kısa zamanda tek tek ailelerin mülkiyetine geçti. Köy topluluğunun başında bir ihtiyar duruyordu. Özel toprak mülkiyetinin gelmesi, topluluğun yavaş yavaş çöküşünü beraberinde getirdi. İhtiyarlar ve kabile beyleri, toprağa el koydular. Köylüler –smerdler–, önceleri köy topluluğunun özgür üyeleri idi, ama daha sonra büyük toprak sahiplerine –boyarlara– bağımlılığa düştüler. Kilise, kudretli bir feodal mülk sahibi oldu. Beylerin vakıfları, bağışlar ve vasiyetler, onu geniş arazilerin ve o dönem için olağanüstü zengin iktisatların sahibi yaptı.

Merkezi Rus devletinin oluşması döneminde (15./16. yüzyıl) büyük beyler ve çarlar, yakınlarına ve maiyetlerine toprağı tımar olarak vermeye başladılar, ki buna Rusça “*pomeşçati*” deniyordu, yani bunların savaş hizmeti görmeleri karşılığında bunlara toprak ve köylü vermek. Rusça “*pomestyje*” (*çiftlik*) ve “*pomeşçiki*” (*çiftlik sahibi*) adları buradan kaynaklanır.

Bu dönemde köylüler henüz toprak sahibine ve toprağa nihai olarak bağlı değildiler: henüz bir çiftlik sahibinden diğerine geçme hakları vardı. 16. yüzyılın sonunda çiftlik sahipleri, satış amacıyla tahıl üretimini artırmak için, köylülerin sömürülmesini güçlendirdiler. Bununla bağıntı içinde devlet, köylülerin elinden bir çiftlik sahibinden diğerine geçme hakkını aldı. Köylüler tamamen, çiftlik sahibine ait toprağa bağlandılar ve böylelikle serflere dönüştüler.

Feodalizm çağında tarım, ve tarımsal dallar içinde de

ziraat, egemen rolü oynadı. Yavaş yavaş, yüzyılların akışı içinde, ekincilik yöntemleri mükemmelleşti ve sebzeçilik, meyvecilik, bağcılık ve yağ bitkileri yetiştiriciliği gelişti.

Feodalizmin ilk döneminde tarımda *nadas* sistemi ve ormanlık bölgelerde *toprak açma* sistemi egemen oldu. Bir tarlada, toprak artık birşey vermeyene kadar, ardi ardına birkaç yıl aynı kültür ekildi. Sonra da başka bir tarla ekildi. Sonraları, ekim alanının üç parçaya ayrıldığı *üç tarla iktisadı* ortaya çıktı, dönüşümlü olarak bir tarlaya kış kültürleri, bir tarlaya yaz kültürleri ekildi ve tarlanın biri de nadasa bırakıldı. Üç tarla iktisadı, 11./12. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa ve Rusya'da yayıldı. Birçok yüzyıl boyunca tarımda egemen sistem olarak kaldı, 19 yüzyıla ve hatta birçok ülkede bugüne kadar varlığını sürdürdü.

Feodalizmin ilk döneminde tarımsal envanter pek yetersizdi. İş aletleri olarak, karasaban, orak, tırpan ve bel küreği kullanılıyordu. Daha sonra pulluk ve demir tırmık da kullanılmaya başlandı. Rüzgar ve su değirmenleri yaygınlık kazanana dek, tahıl uzun zaman elle öğütüldü.

Feodal toplumun üretim ilişkileri. Köylülerin feodal beyler tarafından sömürülmesi

Feodal toplumun üretim ilişkilerininin temeli, feodal beyin toprak ve arazi üzerindeki mülkiyeti ve serf köylü üzerindeki sınırlı mülkiyetiydi. Serf köylü, köle değildi. O kendi öz iktisadına sahipti. Feodal bey onu artık öldüremezdi, ama satabilirdi. Feodal beylerin mülkiyetinin yanısıra, köylülerin ve zanaatçıların üretim araçları ve kişisel çalışmaya dayanan özel işletmeleri üzerindeki bireysel mülkiyeti vardı.

Büyük feodal toprak mülkiyeti, köylülerin toprak sahipleri tarafından sömürülmesininin temeliydi. Feodal beyin kendi iktisadı, toprağının yalnızca bir bölümünü alıyordu. Feodal bey, toprağının diğer bölümünü, köleleştirici koşullarla köylülere kullanıma veriyordu. Köylü, feodal bey için çalışmak

zorundaydı, çünkü en önemli üretim aracı olan toprak feodal beyin mülkiyeti idi. Feodal bey, köylülere toprak “pay ediyordu”; “pay” sözcüğü buradan gelir. Köylü toprak payı, toprak sahibinin işgücü temininin önkoşuluydu. Payı kalıtsal olan köylü, çiftlik sahibi için çalışmak, çiftlik sahibinin toprağını kendi aletleriyle ve kendi iş hayvanlarıyla işlemek ya da artı-ürününü aynı ya da para olarak çiftlik sahibine teslim etmekle yükümlüydü.

Bu iktisat sistemi, zorunlu olarak köylünün çiftlik sahibine bireysel bağımlılığını, ekonomi-dışı zoru şart koşuyordu. “Çiftlik sahibi, köylünün şahsı üzerinde dolaysız yaptırım gücüne sahip olmasaydı, toprağı ve kendi iktisadı olan bir kişiyi kendisi için çalışmaya zorlayamazdı.”*

Serf köylünün emek zamanı, gerekli emek zamanı ve artı-emek zamanı olarak bölünüyordu. Gerekli emek zamanında köylü, kendi geçimi ve ailesinin geçimi için gerekli olan ürünü yaratıyordu. Artı-emek zamanında ise, feodal beyin el koyduğu artı-ürünü yaratıyordu. Bir feodal beyin iktisadında çalışan köylülerin artı-emeğı, ya da köylünün kendi iktisadında yarattığı ve feodal beyin el koyduğu artı-ürün, feodal *toprak rantını* oluşturur.

Feodal rant yalnızca sık sık köylünün artı-emeğini yutmakla kalmıyor, aynı zamanda gerekli emeğinin bir bölümünü de yutuyordu. Bu rantın temeli, feodal çiftlik sahibinin kendisine bağımlı köylüler üzerindeki dolaysız egemenliğı ile bağıntılı olan toprak ve arazi üzerindeki feodal mülkiyeti.

Feodalizmde toprak rantının üç biçimi bulunmaktaydı: *emek-rant*, *ürün-rant* ve *para-rant*. Bütün bu rant biçimlerinde köylülerin toprak sahipleri tarafından sömürülmesi çıplak şekilde ortaya çıkmaktaydı. Emek-rant, feodalizmin ilk gelişme

---

* *V.İ. Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”, bkz *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 3, s 159, Rusça.

aşamalarında egemendi. Angarya biçiminde ortaya çıktı. Angaryada köylü, haftanın belirli bir bölümünde –üç ya da daha çok gün– kendi üretim aletleriyle (karasaban, iş hayvanları vs.) feodal beyin toprağında ve diğer günlerde kendi iktisadında çalışırdı. Böylelikle angaryada köylünün gerekli emeği ile artı-emeği, zaman ve yer bakımından açık bir şekilde ayrılmaktaydı. Angarya alanı çok büyüktü. Köylü toprağı sürüyor, tohumu ekıyor, ürünü topluyor, hayvanları güdüyor, marangozluk işlerini yapıyor, çiftlik sahibi için ağaç kesiyor ve kendi atıyla tarımsal ürünleri ve yapı malzemelerini taşıyordu.

Angarya sisteminde serf köylü, yalnızca kendi iktisadındaki çalışması sırasında emek üretkenliğinin artmasına ilgi duyuyordu. Köylü, toprak sahibinin toprağında çalıştığı süre içinde buna ilgi duymuyordu. Feodal beyler, köylüleri işe itekleyen gözcüler tuttular.

Daha sonraki gelişme süreci içinde, emek-rantın yerini ürün-rant aldı. Ürün-rant *ayni vergi* şeklinde ortaya çıktı. Köylü, çiftlik sahibine düzenli olarak belli miktarda tahıl, hayvan, kümes hayvanı ve diğer tarımsal ürünler vermekle yükümlüydü. Vergiler, çok sık olarak, angaryanın şu ya da bu kalıntılarıyla, yani köylünün, çiftlik sahibinin işletmesindeki çalışmalarıyla bağlıydı.

Ürün-rantta köylü, tüm emeğini, hem gerekli emeğini ve hem de artı-emeği, kendi takdirine göre kullanıyordu. Gerekli emek ve artı-emek, artık, emek-rantta olduğu gibi, birbirinden o kadar açık bir şekilde ayrılmıyordu. Köylü burada görece daha bağımsız oldu. Bu, emek üretkenliğini artırmak için belirli bir teşvik yarattı.

Değişimin nispeten yüksek derecede gelişmiş olduğu feodalizm in daha sonraki bir aşamasında, para-rant oluştu. Bu, *parasal vergi* biçiminde ortaya çıktı. Para-rant, feodalizmin çöküşü ve kapitalist ilişkilerin ortaya çıkması dönemi için karakteristiktir. Feodal rantın çeşitli biçimleri sık sık aynı zamanda mevcut oldu. “Toprak rantının bütün bu biçimlerinde:

emek-rant, ürün-rant, (ürün-rantın yalnızca dönüşmüş biçimi olarak) para-rant, rant ödeyici sürekli olarak, ödenmeyen artı-emeği doğrudan toprak sahibine giden gerçek toprak işleyicisi ve sahibi olarak varsayılmaktadır.”*

Kendi gelirlerini artırmak çabasıyla feodal beyler, köylülere bütün olası vergileri yüklediler. Birçok durumda, değirmenler, demirciler ve diğer işletmeler bunların tekelindeydi. Köylü, bunları ölçüsüz derecede yüksek ayniyat ya da para ödemeleri karşılığında kullanmak zorundaydı. Köylü, feodal beye ödediği ayni ve parasal vergilerin yanında, devlete de akla gelebilecek her türlü vergiler, ayrıca yerel vergiler ve bazı ülkelerde kiliseye ondalık, yani ürünün onda birini ödemek zorundaydı.

Böylelikle, feodal toplumun varlık temeli serf köylünün emeğiydi. Köylüler, yalnızca tarımsal ürünler üretmiyordu. Onlar, feodal beylerin çiftliklerinde zanaatkar olarak da çalışıyor, saraylar, manastırlar inşa ediyor, yollar yapıyorlardı. Serf köylülerin elleriyle şehirler inşa edildi.

Feodal beyin iktisadı, özellikle ilk gelişme aşamalarında, temeli itibariyle *doğal iktisattı*. Bey çiftliği ve feodal beye ait köylerden oluşan her feodal mülkiyet, kendi, yalıtık iktisadi yaşantısını sürdürüyor ve dış dünyayla pek seyrek değiş-tokuş yapıyordu. Feodal beyin ve ailesinin gereksinimleri, sayısız hizmetçilerinin gereksinimi, ilk dönemlerde, feodal beyin iktisadında üretilen ve vergiye tabi köylülerin teslim ettiği ürünlerle karşılanıyordu. Az çok büyük çiftlikler, büyük bölümü çiftliğin serfleri olan yeterli sayıda zanaatkara sahipti. Bu zanaatkarlar, elbise ve ayakkabı yapıyor, silah, av malzemesi ve tarımsal envanter üretiyor ve onarıyor, binalar yapıyorlardı.

Köylü iktisadı da keza *doğal iktisattı*. Köylüler yalnızca tarımsal işlerle değil, aynı zamanda evcil zanaat işleriyle, esas olarak da kendi iktisatlarında üretilen hammaddelerin

---

* *Karl Marx*, “*Kapital*”, Üçüncü Cilt, s. 854

işlenmesiyle uğraştılar: örgü, dokuma ve ayakkabı ve tarımsal envanter yapımı.

Ana iktisat dalı olarak *ziraatın*, ikincil öneme sahip *ev sanayii ile bağlanması*, feodalizm için uzun zaman karakteristikti. Onlarsız edilemeyecek dışardan gelen az sayıda ürün, örneğin tuz ve demir mamulleri, ilk dönemde gezgin tüccarlar tarafından sağlanıyordu. Daha sonraki dönemde, şehirlerin ve zanaatkar üretiminin büyümesi ile bağıntı içinde, şehirle kırsal arasındaki işbölümü ve değişimin gelişmesi ileriye doğru büyük bir adım attı.

Bağımlı köylülerin feodal beyler tarafından sömürülmesi, bütün halklarda feodalizmin ana belirtisiydi. Ancak, feodal düzen bazı ülkelerde özgüllükler gösterdi. Doğu ülkelerinde feodal ilişkiler, uzun zaman kölelikle iç içeydi. Çin, Hindistan, Japonya ve diğer bazı ülkelerde böyleydi. Doğu'da toprak ve arazi üzerinde devletin feodal mülkiyeti büyük öneme sahipti. Örneğin, Bağdat'ta halifelik döneminde Arapların egemenliği altında (özellikle M.S. 8. ve 9. yüzyılda), köy topluluğu köylülerinin büyük bir bölümü halifenin toprağı üzerinde yaşamakta ve feodal rantı doğrudan devlete vermekteydiler. Doğuda feodalizm, feodal beyler tarafından köylüler üzerindeki sömürünün güçlendirilmesi için kullanılan ataerkil centil ilişkilerin yedi canlılığı ile de karakterizeydi.

Sulu iktisadın büyük öneme sahip olduğu Doğu'nun tarım ülkelerinde, köylüler feodal beylere en ağır bağımlılık altında bulunuyordu, çünkü yalnızca toprak değil, aynı zamanda su kaynakları ve sulama tesisleri de feodal devletin ya da tek tek feodal beylerin mülkiyetiydi. Göçebe halklarda toprak otlak olarak kullanıldı. Feodal toprak mülkiyetinin büyüklüğü, hayvan miktarına göre belirleniyordu. Büyük feodal hayvan sahipleri, fiilen otlakların büyük sahipleriydiler. Bunlar köylülüğü bağımlılık altında tutup sömürdüler.

Burada ortaya konulanlardan yola çıkarak, *feodalizmin ekonomik temel yasasının* bellibaşlı özellikleri şöyle formüle

edilebilir: Feodal beyin toprak ve arazi üzerindeki mülkiyeti ve feodal beyin üreticiler, serfler üzerindeki kısıtlı mülkiyeti temelinde bağımlı köylülerin sömürülmesi yoluyla artı-ürüne feodal beyler tarafından asalak tüketimleri için el konulması.

Ortaçağ kenti. Esnaf loncaları. Tüccar loncaları

Kentler, daha köleci düzende ortaya çıkmıştı. İtalya'da Roma, Floransa, Venedik ve Cenova, Fransa'da Paris, Lyon ve Marsilya, İngiltere'de Londra ve Orta Asya'da Semerkant ve benzeri gibi birçok şehri, ortaçağ, kölelik çağından miras olarak devraldı. Köleci düzen sahneden çıktı, ama şehirler kaldı. Kölelik üzerine kurulu büyük atölyeler çöktü, ama zanaat kaldı.

Ortaçağın ilk dönemlerinde şehirler ve zanaatlar pek zayıf geliştiler. Kentli zanaatkârlar satış amacıyla ürünler ürettiler, ancak gereksinim duydukları tüketim mallarını kendi işletmelerinden elde ettiler. Bunlardan çoğu küçük tarlalara, bahçelere ve iş ve besi hayvanlarına sahipti. Kadınlar, elbise yapımı için keten ve yün eğirmekle uğraştılar. Bu, pazarların ve değişimin kısıtlılığını gösteriyordu.

Kırda tarımsal hammaddelerin işlenmesi, ilk başlarda köylülerin bir yan işiydi. Daha sonra köylüler arasından, kendi köyleri için çalışan zanaatkârlar çıktı. Zanaatkârların emek üretkenliği yükseldi. Feodal beyin ya da bir köyün köylülerinin gereksinim duyduğundan fazla ürün üretme olanağı ortaya çıktı. Zanaatkârlar, feodal beylerin saraylarının civarına, manastırların yakınlarına, büyük köylere ve diğer ticaret merkezlerine yerleşmeye başladılar. Böylece yavaş yavaş, genellikle de su boylarında, yeni şehirler oluştu (örneğin, Rusya'da Kiev, Pskov, Novgorod, Vladimir). Daha ta kölelikte başlamış olan kentin köyden ayrışması güçlendi.

Zaman içerisinde, zanaatkârlık, gittikçe daha kârlı bir iş haline geldi. Zanaatkârların el ustalığı mükemmelleşti. Feodal

toprak beyi, zanaat ürünlerini şehirlerden satın almaya başladı; serflerinin ürünleri artık kendisini tatmin etmiyordu. Daha da gelişmiş zanaatçılık, kesin olarak tarımdan ayrıldı.

Dünyevi ve ruhani feodal beylerin toprağı üzerine kurulan kentler, bunların iktidarı altında bulunuyordu. Kentliler, feodal beylere çeşitli angarya hizmetlerde bulunuyor, onlara ayni ve parasal vergi ödüyor ve onların yönetimine ve yargı gücüne tabi bulunuyorlardı. Kent halkı feodal bağımlılıktan kurtulma mücadelesine çok erkenden başladı. Kentler, kısmen zor yoluyla, kısmen fidye ödeyerek, özyönetim, yargı, para basma ve vergi toplama hakkı kazandılar.

Kent halkı esas olarak zanaatkârlardan ve tüccarlardan oluşmaktaydı. Çiftlik sahiplerinin yanından kaçan serfler, şehirlerde sığınma buldular. Kent, doğal iktisadın egemen olduğu köyden farklı olarak, meta üretiminin taşıyıcısı idi. Şehirlere akan kaçak serflerin yolaçtığı artan rekabet ve feodal beylerin sömürü ve baskısına karşı mücadele, zanaatkârları *loncalarda* birleşmeye yöneltti. Lonca düzeni, feodalizm çağında, hemen hemen bütün ülkelerde mevcut oldu.

Loncalar Bizans'ta 9. yüzyılda, İtalya'da 10. yüzyılda ve daha sonra tüm Batı Avrupa ve Rusya'da ortaya çıktı. Doğu ülkelerinde (Mısır, Çin), Arap halifeliğinin kentlerinde loncalar, Avrupa ülkelerinden daha önce ortaya çıktı. Loncalar, belirli bir zanaatın kentli zanaatkârlarını ya da birbirine akraba birkaç zanaatın zanaatkârlarını birleştirdi. Yalnızca zanaatkâr ustaları loncaların tüm haklara sahip üyeleri idi. Zanaatkâr ustası, az sayıda kalfaya ve çırağı sahipti. Loncalar, söz konusu zanaatın yerine getirilmesi bakımından üyelerinin münhasır haklarını özenle koruyor ve üretim sürecini düzenliyorlardı: İşgününün süresini ve her bir ustanın kalfa ve çirak sayısını tespit ediyor, hammaddenin ve mamul malın kalitesini ve fiyatını belirliyor ve sık sık ortaklaşa hammadde satın alıyordu. Uzun yıllar süren gelenek sonucu benimsenmiş çalışma tarzı herkes için mecburiydi. Sıkı düzenlemeyle, bir ustanın diğerlerinin üzerine çıkması önlenmek isteniyordu. Bunun dışında loncalar, karşılıklı yardımlaşma örgütleri idi.

Loncalar, zanaatın feodal örgütlenme biçimiydi. Varlıklarının ilk dönemlerinde, kent zanaatkârlığının

pekişmesine ve gelişmesine katkıda bulunarak, belirli bir olumlu rol oynadılar. Ama meta üretiminin artması ve pazarın genişlemesiyle birlikte loncalar, üretici güçlerin gelişmesi için bir ayak bağı oldular.

Zanaatkâr üretiminin loncalar tarafından aşın sıkı düzenlenmesi, zanaatkârların inisiyatifini köstekledi ve tekniğin gelişmesi için bir engel oldu. Loncalar, rekabeti önlemek için, ustalık hakkı elde etmek isteyenlerin yollarına her türlü engeli çıkardılar. Sayıları oldukça yükselen çırakların ve kalfaların, bağımsız usta olmaları pratik olarak olanaksız kılındı. Yaşam boyu ücretli ilişkisi içinde kalmaya zorlandılar. Bu koşullar altında, usta ile kendisine bağımlı olanlar arasındaki ilişkiler eski, az çok ataerkil karakterlerini kaybettiler. Ustalar, kendilerine bağımlı olanlar üzerindeki sömürüyü artırdılar ve onları acınacak bir ücret karşılığında günde ondört ile onaltı saat çalışmaya zorladılar. Kalfalar, çıkarlarını savunmak için gizli birliklerde –kardeşlikler– birleşmeye başladılar. Loncalar ve kent makamları, kalfaların kardeşliklerini bütün araçlarla takibat altında tuttular.

Şehir halkının en zengin kesimi *tüccarlardı*. Ticaret faaliyeti, hem kölelik çağında var olan kentlerde ve hem de feodalizmde oluşan kentlerde gelişti. Zanaattaki esnaf lonca örgütünün ticaretteki karşılığı tüccar lonca örgütüydü. *Tüccar loncaları*, feodalizm çağında hemen hemen her yerde mevcut oldular. Doğu'da 9. yüzyıldan beri, Batı Avrupa'da 9./10. yüzyıldan beri, Rusya'da 12. yüzyıldan beri bilinmektedirler. Tüccar loncalarının baş görevi, lonca dışı tüccarların rekabetine karşı mücadele, ölçü ve ağırlıkların düzenlenmesi ve tüccarların haklarının feodal beylerin saldırılarına karşı korunmasıydı.

Daha 9. ve 10. yüzyılda, Batı Avrupa ülkeleri ile Doğu arasında geniş çaplı bir ticaret yapıyordu. Kiev İmparatorluğu, bu ticarete aktif bir şekilde katıldı. Ticaretin genişletilmesinde, Batı Avrupa tüccarlarına Orta Doğu pazarlarını açan Haçlı Seferleri (11.-13. yüzyıl) büyük bir rol oynadı. Doğudan Avrupa'ya bir gümüş ve altın akımı gerçekleşti. Para artık daha

önce kullanılmadığı bölgelerde de ortaya çıktı. Ticaret gemileriyle haçlı askerlerini Doğu'ya taşıyan ve onlara azık temin eden İtalya kentleri, özellikle de Venedik ve Cenova, Doğu pazarlarının ele geçirilmesinde doğrudan bir paya sahip oldular.

Akdeniz limanları, uzun zaman Batı Avrupa'yı Doğu'ya bağlayan ana ticari merkezlerdi. Ama aynı zamanda, Kuzey Denizi ve Baltık Denizi'nin ticaret yollarına düşen Kuzey Almanya ve Hollanda şehirlerinde yaygın bir ticaret gelişti. 14. yüzyılda, burada, ticaretin geliştirilmesi amacıyla, bir kentler birliği, bundan sonraki iki yüzyıl boyunca çeşitli Avrupa ülkelerinin 80 kentini birleştiren Alman Hansa Birliği oluştu. Hansa Birliği, İngiltere, İskandinavya, Polonya ve Rusya ile ticaret yürüttü. Batı Avrupa el zanaatları ürünleri –Flaman ve İngiliz kumaşı, keten bezi, Alman demir ürünleri, Fransız şarapları– karşılığında Avrupa'nın Kuzeydoğu bölgelerinden kürk, deri, domuz yağı, bal, tahıl, odun, katran, keten bezi ve bazı el zanaatları ürünleri ithal edildi. Tüccarlar, Doğu ülkelerinden baharat –biber, karanfil baharatı, hindistan cevizi-, güzel kokulu esanslar, boya maddeleri, pamuk ve ipek dokuma, halı ve diğer mallar ithal ettiler.

13. /14. yüzyıllarda Rus şehirleri Novgorod, Pskov ve Moskova, Asya ve Batı Avrupa ile yaygın bir ticaret yürüttüler Novgorodlu tüccarlar, bir taraftan (Buz Denizi kıyılarındaki ve Ural'ın ardındaki bölgelerdeki) Kuzey halklarıyla ve diğer yandan da İskandinavya ve Almanya ile düzenli bir ticaret yürüttüler.

Şehirlerin büyümesi ve ticaretin gelişmesi, feodal köy üzerinde güçlü bir etkide bulundu. Feodal beylerin iktisadı, pazar ilişkilerinin içine çekildi. Kentli zanaatkârın lüks nesnelere ve ürünlerine alabilmek için, feodal beyler paraya gereksinim duydular. Bu bağıntıda, köylülere angarya ya da aynı vergi yerine parasal vergi yüklemek feodal bey için daha kârlıydı. Parasal vergiye geçişle birlikte, feodal sömürü daha da güçlendi.

Feodal toplumun sınıfları ve zümreler. Feodal hiyerarşi

Feodal toplum iki ana sınıfa ayrılıyordu: Feodal beyler ve köylüler. “Serfliğe dayanan toplum, muazzam

çoğunluğun –serf köylülüğün– toprak ve araziye ellerinde bulunduran son derece küçük bir azınlığa –çiftlik sahiplerine– tam bir bağımlılık altında bulunduğu bir sınıf ayrışması gösteriyordu.”*

Feodal beyler sınıfı, yekpare bir bütün değildi. Küçük feodal beyler, büyük feodal beylere haraç ödüyor, onlara savaşlarda yardım ediyor ve bunun karşılığında da onların koruması altında bulunuyorlardı. Hamiler [tımara sahipleri–ÇN.] *senyör*, himaye edilenler de *vasal* olarak adlandırılıyordu. Diğer taraftan senyörlerin kendileri, daha güçlü diğer feodal beylerin vasallarıydı.

Feodal toprak sahipleri, egemen sınıf olarak, devletin başında bulunuyorlardı. Bunlar, bir zümre oluşturuyordu: *Soylular*. Soylular, birinci zümrenin en saygın yerini alıyor ve çok geniş politik ve iktisadi imtiyazlardan yararlanıyorlardı.

(Kilise ve manastır) *ruhbanları* keza büyük toprak sahipleriydi. Bunlar, çok sayıda bağımlı ve serf nüfusu olan geniş arazilere sahipti ve soyluların yanı sıra egemen zümreydi.

“Feodal merdiven”in geniş temeli köylülüktü. Köylüler, çiftlik sahibine bağımlıydı ve en büyük feodal beyin, kralın mutlak iktidarı altında bulunuyorlardı. Köylülük, politik olarak hiçbir hakka sahip olmayan bir zümreydi. Toprak sahipleri serflerini satabiliyorlardı ve bu haklarını geniş bir şekilde kullandılar. Feodal beyler, köylüleri sık sık dayığa tabi tuttular. Lenin, serfliğe dayalı bağımlılığı “serf köleliği” olarak adlandırdı. Serf köylünün feodal bey tarafından sömürülmesi, Eski Dünya’da kölenin sömürülmesi kadar gaddarcaydı. Ama buna rağmen, serf belirli bir zaman kendi toprağında çalışabilirdi ve bir ölçüye kadar kendisine aitti.

Feodal toplumun temel sınıfsal karşıtlığı, feodal beylerle serf köylüler arasındaki karşıtlıktı. Sömürülen köylülüğün

---

* *V.İ. Lenin*, “Devlet Üzerine.., bkz *V.İ. Lenin*, Eserler, 4 baskı, c. 29, s. 445, Rusça.

feodal çiftlik sahiplerine karşı mücadelesi, tüm feodalizm çağı boyunca sürdü ve özellikle de serf köylüler üzerindeki sömürünün son derece arttığı feodalizmin son gelişme aşamasında keskinleşti.

Feodal bağımlılıktan kurtulmuş kentlerde, iktidar zengin kentlilerin ellerinde –tüccarlar, tefeciler, kent toprağının sahipleri ve büyük ev sahipleri– bulunmaktaydı. Kent nüfusunun ana kitlesini oluşturan lonca zanaatkarları, kent aristokrasisinin yanı sıra kent yönetimine katılabilmelerini kabul ettirmek için, sık sık kentli eşrafa [patrisyenlere] karşı çıktılar. Küçük zanaatkârlar ve kalfalar, kendilerini sömüren lonca ustalarına ve tüccarlara karşı mücadele yürüttüler.

Feodalizm çağının sonlarına doğru, artık şehir nüfusu iyice ayrıışmıştı. Bir yanda zengin tüccarlar ve lonca ustaları, diğer yanda büyük zanaatkâr kalfaları, çıraklar ve kent yoksulları tabakaları durmaktaydı. Kent nüfusunun alt tabakaları, şehir eşrafının ve feodal beylerin birleşik güçlerine karşı mücadeleye başladılar. Bu mücadele, serf köylülerin feodal sömürüye karşı mücadelesiyle birleşti.

En büyük iktidar sahipleri krallardı (Rusya’da grandükler, daha sonra çarlar). Ancak kralın özel mülkiyetinin sınırları dışında kral iktidarının önemi, feodalizmin ilk dönemlerinde kısıtlıydı. Bu iktidar sık sık sadece ismen vardı. Tüm Avrupa, çok sayıda büyük ve küçük devlete bölünmüştü. Büyük feodal beyler, kendi mülkleri üzerinde sınırsız egemendiler. Bunlar yasa çıkarıyor, bunlara uyulmasına dikkat ediyor, yargıyı yürütüyor, asker besliyor, komşularına saldırıyor ve büyük ticaret yollarında soygun yapmaktan çekinmiyorlardı. Bunlardan çoğu, kendi başlarına para bastırdılar. Küçük feodal beyler de kendine bağlı olanlar üzerinde geniş haklara sahiptiler; büyük senyörlerin gerisinde kalmamak için çaba gösteriyorlardı.

Süreç içerisinde, feodal ilişkiler, son derece karmaşık bir haklar ve yükümlülükler yumağı oluşturdu. Feodal beyler arasında sonsuz anlaşmazlıklar ve kavgalar çıktı ve bunlar

feodal beyler arasında genellikle silah zoruyla, savaşlarla çözüldü.

Feodal toplumun üretici güçlerinin gelişmesi

Feodalizm çağında, üretici güçler, kölelik çağından daha yüksek bir düzeye ulaştı.

Tarımda üretim tekniği daha üst bir aşamaya ulaştı; demir pulluk ve diğer demir iş aletleri ortaya çıktı ve yaygınlaştı. Yeni tarım dalları ortaya çıktı; bağcılık, şarapçılık ve sebzeçilik önemli bir gelişme kaydetti. Hayvancılık da, öncelikle de feodal beylerin savaş hizmetine bağlı olan at yetiştiriciliği gelişti; tereyağı üretimi gelişti. Bir dizi bölgede koyunculuk yaygınlık kazandı. Çayırılar ve otlaklar genişletildi ve ıslah edildi.

Zanaatkârların iş aletleri ve hammaddelerin işlenmesi de yavaş yavaş mükemmelleşti. Zanaatkârlar uzmanlaşmaya başladı. Örneğin, eskiden demirci bütün madeni aletleri yapıyordu. Süreç içerisinde demircilik zanaatından silahçı, mihçü, bıçakçı zanaatları, sepicilikten ayakkabıcılık ve eyercilik zanaatları ayrıştı. 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da iplik çıkırığı geniş yaygınlık kazandı. 1600 yılında şerit dokuma tezgahı bulundu.

İş aletlerinin mükemmelleştirilmesi açısından, demir kazanımının ve demir işlenmesinin iyileştirilmesi tayin edici bir öneme sahipti. Başlangıçta demir son derece ilkel bir şekilde elde edildi. 14. yüzyılda, körükleri ve demir madenini ufaltmak amacıyla balyozları harekete geçirmek için su çarkı kullanılmaya başlandı. Fırınlardaki rüzgar basıncının güçlendirilmesiyle, dövülebilen malzeme yerine dökülebilir malzeme, dökme demir elde edildi. Savaşlarda barutun kullanılması ve topçuluğun ortaya çıkmasıyla (14. yüzyıl), mermiler için büyük miktarda metale gereksinim duyuldu; 15. yüzyılın başından beri bunlar ham demirden dökülüyordu.

Tarımsal ve diğer aletlerin imalatı için giderek daha çok metale ihtiyaç duyuldu. 15. yüzyılın ilk yarısında ilk yüksek fırınlar bulundu. Pusulanın bulunması, deniz taşımacılığının daha da gelişmesine katkıda bulundu. Kitap basımının bulunması ve yaygınlaşması büyük önem kazandı.

Çin’de üretici güçler ve kültür, daha 6.–11. yüzyılda, birçok açıdan o dönemin Avrupa’sının çok üzerinde olan önemli bir gelişme aşamasına ulaşmıştı. İlk kez Çinliler pusulayı, barutu, kağıdı ve en basit biçimiyle kitap basımını buldular.

Feodal toplumun üretici güçlerinin gelişmesi, feodal üretim ilişkilerinin dar çerçevesiyle giderek daha fazla çatışmaya başladı. Üzerinde feodalizmin boyunduruğunun olduğu köylülük, tarımsal ürünlerin üretimini daha da artıracak durumda değildi. Özgür olmayan köylülerin emek üretkenliği son derece düşüktü. Şehirde zanaatkârın emek üretkenliğinin büyümesi, loncaların tüzükleri ve kuralları ile oluşturduğu engellere çarptı. Feodal düzen, üretimin yavaş gelişme temposu, göreneklere sıkı sıkıya bağlılık ve geleneklerin gücü ile karakterizedydi.

Feodal toplumun çerçevesi içinde gelişen üretici güçler, yeni üretim ilişkileri talep etmekteydi.

Feodal düzenin bağrında kapitalist üretimin oluşması. Ticaret sermayesinin rolü

Feodalizm çağında meta üretimi tedricen gelişti, kentli zanaatçılık genişledi ve köy iktisadı giderek artan şekilde değiş tokuşun içine çekildi.

Özel mülkiyet ve bireysel emeğe dayanan ve değişim için ürün yaratan küçük zanaatkâr ve köylü üretimine, *basit meta üretimi* denir.

Yukarıda ortaya konduğu gibi, değişim için üretilen ürün,

metadır. Tek tek meta üreticileri, aynı metanın üretilmesi için eşit olmayan miktarda emek harcarlar. Bu, içinde çalıştıkları çeşitli koşullara bağlıdır: Daha mükemmel aletlere sahip olan meta üreticileri, bir ve aynı metanın üretimi için, diğer meta üreticilerinden daha az emek sarfederler. İş aletlerindeki farklılıkların yanısıra, çalışanın kuvveti, ustalığı, el mahareti vs. de öneme sahiptir. Ama, şu ya da bu metanın hangi koşullar altında ve hangi araçlarla üretildiği pazarı ilgilendirmez. Pazarda aynı metalar için, içinde yaratıldığı çalışma koşullarından bağımsız olarak eşit miktarda para ödenir.

Bundan dolayı, kötü üretim koşullarının sonucu olarak bireysel emek harcamaları ortalama harcamanın üzerinde olan meta üreticileri, satış sırasında bu harcamalarının yalnızca bir bölümünü karşılayabilirler ve bundan ötürü de yıkıma uğrarlar. Buna karşılık, daha iyi üretim koşulları sayesinde bireysel emek harcamaları ortalama harcamanın altında olan meta üreticileri, metalarının satımında kârdadırlar ve zengin olurlar. Bu, rekabeti güçlendirir. Küçük meta üreticileri arasında bir ayrışma gerçekleşir: Bunların çoğunluğu giderek daha fazla yoksullaşır ve önemsiz bir bölümü daha zenginleşir.

Meta üretiminin gelişme yolu üzerindeki en büyük engellerden biri, feodalizmdeki devlet parçalanmışlığıydı. Feodal beyler, içeri sokulan mallar için keyiflerine göre gümrük tespit etmekte, kendi mülklerinden geçiş için haraç almakta ve böylelikle ticaretin gelişmesi için ciddi engeller oluşturmaktaydılar. Ticaretin gereksinimleri ve bir bütün olarak toplumun gelişmesi, feodal parçalanmışlığın ortadan kaldırılmasını talep ediyordu. Zanaatsal ve tarımsal üretimin artması ve kentle kır arasındaki toplumsal işbölümünün gelişmesi, ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki iktisadi bağların güçlenmesine yolaçtı, *ulusal pazarın* oluşmasına yolaçtı. Ulusal pazarın oluşması, devlet iktidarının merkezileştirilmesinin ekonomik önkoşullarını yarattı. Gelişmekte olan kent burjuvazisi, feodal engellerin ortadan kaldırılmasına ilgi

duyuyor ve merkezileştirilmiş bir devlet oluşturulmasından yana tavır takınıyordu.

Alt toprak sahibi soyluların geniş tabakasına, “vasallerin vasallerine” ve güçlenen kentlere dayanarak, krallar feodal üst tabakaya ağır darbeler vurdular ve konumlarını pekiştirdiler. Devlette artık yalnızca ismen değil, aynı zamanda fiilen de iktidar sahibi oldular. Mutlakiyetçi monarşi biçiminde büyük ulusal devletler oluştu. Feodal parçalanmışlığın aşılması ve merkezi devlet iktidarının yaratılması, kapitalist ilişkilerin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulundu.

Kapitalist formasyonun oluşması açısından, dünya pazarının oluşması da büyük öneme sahipti.

15 yüzyılın ikinci yarısında Türkler İstanbul’u ve Akdeniz’in tüm Doğu kesimini fethettiler. Batı Avrupa ile Doğu arasındaki en önemli ticaret yolları kesildi. Hindistan’a giden yeni bir deniz yolu ararken, Kolumbus 1492’de Amerika’yı keşfetti, Vasco de Gama, 1498’de Afrika’yı gemiyle dolaştı ve Hindistan’a giden deniz yolunu buldu.

Bu keşifler sonucu, Avrupa ticaretinin ağırlık noktası Akdeniz’den Atlantik Okyanusu’na kaydı ve ticarete başrol Hollanda. İngiltere ve Fransa’ya geçti. Avrupa ticaretinde Rusya önemli bir rol oynadı.

Dünya ticaretinin ve dünya pazarının oluşması ile birlikte, zanaatçılık, artan meta talebini karşılayabilecek durumda değildi artık. Bu, küçük zanaatkâr üretiminden, ücretli işçilerin sömürüsüne dayanan büyük *kapitalist üretime* geçişi hızlandırdı.

Feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş iki şekilde gerçekleşti: Bir yandan küçük meta üreticilerinin ayrışması kapitalist girişimcileri doğurdu, diğer yandan tüccarlar tarafından temsil edilen ticaret sermayesi, üretimi doğrudan kendisine tabi kıldı.

Loncalar, meta üretimi gayet zayıf gelişmiş olduğu sürece, zanaatkârlar arasındaki rekabeti ve ayrışmayı kısıtlamayı başardılar. Değişimin gelişmesiyle, rekabet de giderek güçlendi. Daha geniş bir pazar için çalışan ustalar,

kısmen lonca düzenlemelerinin kaldırılmasını sağladılar, kısmen de bunları basit bir şekilde görmezlikten geldiler. Kalfaların ve çırakların işgünlerini uzattılar, sayılarını artırdılar ve daha üretken yöntemler kullandılar. En zengin ustalar yavaş yavaş kapitalistlere, yoksul ustalar, kalfalar ve çıraklar ücretli işçilere dönüştüler.

Ticaret sermayesi, doğal iktisadı parçaladı ve böylelikle kapitalist üretimin oluşmasına katkıda bulundu. Ticaret sermayesi, başlangıçta, küçük üreticilerin –zanaatkârlar ve köylüler– metalarının değişiminde ve feodal beyler tarafından el konulan artı-ürünün bir bölümünün satılmasında aracı olarak iş gördü. Bundan sonraki dönemde, tüccar küçük üreticiden ürettiği malları toptan satın almaya ve bunları daha büyük bir pazarda satmaya başladı. Tüccar, böylelikle *toptan alıcı* oldu. Rekabetin büyümesi ve toptan alıcının ortaya çıkmasıyla, zanaatkar kitlesinin durumu esaslı olarak değişti. Yoksullaşan ustalar, kendilerine, imal ettikleri ürünleri önceden saptanmış düşük bir fiyatla satma koşuluyla, para, hammadde ve malzeme borç veren tüccarlara ve toptan alıcılara yardım istemeye gitmek zorundaydılar. Böylelikle küçük üreticiler, ticaret sermayesine ekonomik bağımlılık altına girdiler. Yoksullaşan birçok usta, yavaş yavaş zengin toptan alıcılara bağımlılık altına girdi. Toptan alıcı, onlara hammadde, örneğin belirli bir ücret karşılığında kumaş olarak dokumaları için iplik verdi ve böylelikle *dağıtıcı* (Verleger) oldu.

Zanaatçının yıkımı, toptan alıcının ona yalnızca hammadde değil, aynı zamanda iş aletlerini de vermesine yolaçtı. Böylelikle zanaatçının elindeki son bağımsız varlık görüntüsü de alındı ve toptan alıcı sanayi kapitalistine dönüşürken, zanaatçı da en sonunda ücretli işçiye dönüştü.

Kapitalistin atölyesinde bir araya getirilen eski zanaatkârların hepsi aynı işi yapmaktaydı. Ancak kısa bir zaman sonra, bunlardan bazılarının bir işe, başkalarının başka bir işe daha yatkın olduğu görüldü. Bundan dolayı, bunların her birine

elinin en yatkın olduğu işi vermek daha kârlı göründü. Böylece, az çok önemli sayıda çalışana sahip atölyelerde yavaş yavaş *işbölümü* yerleştirildi.

Ücretli işçilerin işbölümü temelinde kol gücüyle çalıştıkları kapitalist işletmelere *manifaktür* denir.*

İlk manifaktürler, daha 14./15. yüzyılda, Floransa ve bazı İtalyan kent cumhuriyetlerinde ortaya çıktı. Daha sonra 16.–18. yüzyıllarda çeşitli üretim dalları manifaktürleri –çuha, bez, ipek, saat, silah ve cam manifaktürleri– bütün Avrupa ülkelerinde yaygınlık kazandı.

Rusya’da manifaktürler 17. yüzyılda ortaya çıktı. 18. yüzyılın başlangıcında, I. Peter zamanında, hızla gelişmeye başladılar. Bunlar arasında silah, bez, ipek manifaktürleri ve diğerleri vardı. Ural’da demir, maden işletmeleri ve tuzlalar kuruldu.

Ücretli emeğe dayanan Batı Avrupa manifaktürlerinden farklı olarak, 17./18. yüzyılda Rus işletmelerinde, ücretli emek de kullanılmakla birlikte, serf köylülerin ve işletmeye sıkıca bağlanmış işçilerin emeği egemendi. 18. yüzyılın sonundan itibaren ücretli emeğe dayanan manifaktürler geniş yaygınlık kazandılar. Bu süreç, özellikle serfliğin ortadan kaldırılmasından önceki son onyıllarda güçlendi.

Feodal ilişkilerin parçalanma süreci, kırdada da gerçekleşti. Meta üretiminin artmasıyla, paranın gücü büyüdü. Feodal toprak beyleri, vergileri ve diğer hizmetleri aynı biçimden çıkarıp, para biçiminde vergilere dönüştürdüler. Köylüler, emek ürünlerini satıp, elde ettikleri parayı feodal beye ödemek zorundaydılar. Köylüler, sürekli olarak para sıkıntısı çektiler. Toptan alıcılar ve tefeciler, bunu, köylüleri köleleştirmek için kullandılar. Feodal baskı arttı, serflerin durumu kötüleşti.

Para ilişkilerinin gelişmesi, köylülüğün ayrışmasına, yani çeşitli sosyal gruplar halinde tabakalaşmasına, güçlü bir ivme kazandırdı. Köylülüğün ezici çoğunluğu yoksullaştı, bütün güçlerini aşan iş altında ezildi ve yıkıma uğradı. Bunun yanı sıra, kırdada, köyün diğer köylülerini onlara köleleştirici koşullarla

---

* “Manifaktür”, sözcük olarak el işi anlamına gelmektedir.

kredi vererek ve onlardan tarımsal ürünleri, hayvanları ve envanteri hiç fiyatına toptan satın alarak sömüren zengin köylüler ortaya çıktı. Böylelikle, feodal toplumun bağrında kapitalist üretim oluştu.

Sermayenin ilkel birikimi. Köylülerin toprak ve araziden zorla kovulmaları. Zenginliklerin birikmesi

Kapitalist üretimin iki ana önkoşulu vardır: 1) Bireysel olarak özgür olan ve aynı zamanda hiçbir üretim aracına ve geçim aracına sahip olmayan ve bundan ötürü de kapitalistlerin yanında çalışmak zorunda olan mülksüz insan kitlesinin varlığı, 2)kapitalist büyük işletmelerin yaratılması için gerekli olan para zenginliklerinin birikimi.

Kapitalizmi besleyen zeminin, rekabetiyle az sayıda kişiyi zenginleştiren ve küçük üreticilerin büyük çoğunluğunu yıkıma uğratan özel mülkiyete dayanan küçük meta üretimi olduğunu gördük. Ancak bu sürecin yavaşlığı, 15. yüzyılın sonundaki büyük keşiflerle ortaya çıkan dünya pazarının gereksinimlerine denk düşmüyordu. Kapitalist üretim tarzının oluşması, büyük toprak sahiplerinin, burjuvazinin ve sömürücü sınıfların elinde bulunan devlet iktidarının en vahşi zor yöntemlerini kullanmasıyla hızlandırıldı. Zor, Marx'ın deyimiyle, yeni, kapitalist üretim tarzının doğumunu hızlandıran ebe rolünü oynadı.

Burjuva bilginler, kapitalistler sınıfının ve işçi sınıfının oluşma tarihini gönül açıcı bir şekilde ortaya koyuyorlar. Çok eski zamanda, diye iddia ediyorlar, çalışmaları ile zenginlikler biriktiren bir çalışkan ve tutumlu insanlar grupçuğu vardı. Bunun karşısında da, tüm mallarını yiyip bitiren ve böylelikle mülksüz proleterler haline gelen tembeller ve aylaklar varmış.

Kapitalizmin savunucularının bu masalının gerçekle hiçbir ortak yanı yoktur. Gerçekte, mülksüzler, proleterler

kitlesinin oluşması ve zenginliklerin az sayıda insanın elinde birikmesi, küçük üreticilerin elindeki üretim araçlarının onların elinden zorla alınması yoluyla oldu. Üreticilerin üretim araçlarından (topraktan, üretim aletlerinden vs.) ayrılması sürecine sonsuz bir soygun eylemleri ve gaddarlıklar zinciri eşlik etti. Bu süreç, kapitalist büyük üretimin yaratılmasından önceye denk geldiğinden, sermayenin *ilkel birikimi* diye adlandırılır.

Kapitalist üretim, ilk önce İngiltere’de önemli bir gelişme sağladı. Bu ülkede, 15. yüzyılın bitiminden bu yana, köylülerin toprak ve araziden zor yoluyla kovulması ıstıraplı süreci yaşandı. Bunun dolaysız nedeni, ilkönce Fransa’da ve daha sonra da bizzat İngiltere’de oluşan büyük bez manifaktürlerinin yüne olan artan talepleri oldu. Çiftlik sahipleri büyük ölçekte koyun yetiştirmeye başladılar. Koyun yetiştiriciliği mera gerektiriyordu. Feodal beyler, köylüleri kitleler halinde yerleştikleri yerlerden kovdular, köylülerin sürekli kullanım için ellerinde bulundurdukları topraklara el koydular ve zirai tarlaları meralara dönüştürdüler.

Köylüler, çeşitli yöntemlerle, herşeyden önce de hazine arazisinin doğrudan çalınması yoluyla topraklarından kovuldular. Çiftlik sahipleri, bu toprağı çitlerle çevirdiler, köylü evlerini yıktılar ve köylüleri zorla göçe zorladılar. Köylüler, ellerinden yasadışı yollarla alınmış toprağı tekrar kendi mülkiyetlerine almak için çaba gösterdiklerinde, devletin silahlı gücü feodal beylerin yardımına koştu. Devlet iktidarı, 18. yüzyılda “toprakların çitle çevrilmesi” üzerine yasalar çıkarmaya başladı ve böylelikle köylülerin yağmalanmasını yasallaştırdı.

Yıkıma uğratılmış ve yağmalanmış köylüler, İngiltere kentlerini, köylerini ve yollarını dolduran ucu bucağı gelmez bir mülksüz yoksullar (paupers) yığını oluşturdular. Hiçbir geçim aracına sahip olmadıklarından, dilendiler. Devlet iktidarı, mülksüzleştirilenlere karşı kan yasalarına baş vurdu. Bu yasalar,

son derece gaddardı. Örneğin, İngiliz Kralı VIII. Henry'nin yönetimi sırasında (16. yüzyıl) 72,000 insan “serserilik” gerekçesiyle asıldı. 18. yüzyılda, “serseriler” ve yurtsuzlar artık asılmadı, aksine “korku evleri” diye acınası üne ulaşan “iş evlerine” kapatıldılar. Böylelikle burjuvazi, toprağı ellerinden alınmış ve serserilere dönüştürülmüş koy halkını ücretli işçinin disiplinine alıştırmaya çalıştı.

Kapitalist gelişme yoluna diğer Avrupa ülkelerinden daha geç giren Çarlık *Rusyası*'nda üreticilerin üretim araçlarından ayrılması, diğer ülkelerde kullanılan aynı yöntemlerle gerçekleşti. Çarlık hükümeti, 1861'de, köylü ayaklanmalarının baskısıyla serfliğı kaldırmak zorunda kaldı.

Bu reform, büyük çaplı bir köylü yağmalanması eylemiydi. Çiftlik sahipleri, toprağın üçte ikisini gaspettiler ve köylülere kullanım için yalnızca üçte birini bıraktılar. En iyi toprak parçalan ve birçok durumda köylülerin kullanımında olan otlaklar, sulaklar, tarla yolları vs toprak sahipleri tarafından köylülerin ellerinden alındı, “kesilip alındı”. Bu toprak “kesintileri”, çiftlik sahiplerinin elinde bu toprak parçalarını şimdi ağır koşullarla çiftlik sahiplerinden kiralamak zorunda olan köylülerin köleleştirilmesinin bir aracı oldu. Köylülerin bireysel özgürlüğünü ilan eden yasa, geçici olarak angaryayı ve aynı vergileri muhafaza etti. Köylü, elde ettiği küçük toprak parçası için, bu toprağın parası ödeninceye kadar toprak sahibine angarya hizmet görmek zorundaydı. Bedel parasının miktarı, yapay olarak artırılan toprak fiyatlarına göre hesaplandı ve yaklaşık iki milyar Ruble tutuyordu.

1861 köylü reformunu karakterize ederek Lenin, şöyle yazdı: “Bu, tarımda oluşan kapitalizmin çıkarına köylülüğün kitle halinde ilk kez tecavüze uğramasıdır. Bu, kapitalizm için çiftlik sahibi tarzında ‘zeminin temizlenmesidir’.”*

Köylülerin toprak ve araziden kovulması, ikili bir sonuca yol açtı. Bir yandan, toprak, nispeten küçük bir toprak

---

* *V.İ. Lenin*, “1905-1907 Birinci Rus Devriminde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı”, bkz *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 13, s. 250, Rusça.

sahipleri grupçuğunun özel mülkiyeti oldu. Toprak ve arazi üzerindeki soylu feodal mülkiyeti, burjuva mülkiyete dönüştü. Diğer taraftan, kapitalistlerin kapısında çalışmaya hazır olan özgür işçilerin kitleler halinde sanayiye akın etmeleri güvence altına alındı.

Kapitalist üretimin oluşması için, ucuz işgücünün varlığı yanında, istedikleri üretim aracına dönüştürülebilen ve işçilerin ücretle çalıştırılması için kullanılabilecek para zenginliklerinin az sayıda kişinin elinde birikmesi gerekmektedir. Ortaçağda tüccarlar ve tefeciler tarafından büyük para zenginlikleri biriktirildi. Bu zenginlikler, daha sonra birçok kapitalist işletme kurulmasının temeli oldular.

Yerli halkın kitle halinde yağmalanması ve yok edilmesiyle birlikte yürüyen Amerika'nın boyunduruk altına alınması, zaptedenele, son derece zengin soylu metal rezervlerinin sömürülmesiyle daha hızlı artan ölçülmez zenginlikler getirdi. Maden yatakları için işgücüne gereksinim duyuldu. Yerli halk, yerliler, hapishane koşullarını andıran iş koşullarına dayanamadıklarından, kitleler halinde yıkıma uğradı. Avrupalı tüccarlar, Afrika'da vahşi hayvan avlama kurallarına göre yürütülen zenci avları örgütlediler. Afrika'dan götürülen ve köle yapılan zencilerin ticareti, son derece kârlıydı. Köle tüccarlarının kârları, masalimsı boyutlara ulaştı. Amerika'nın pamuk plantasyonlarında zenci köle emeği en geniş ölçüde kullanıldı.

Büyük servet oluşturmaının en esaslı kaynaklarından biri de *sömürge ticareti*ydi. Hindistan'la ticaret için Hollandalı, İngiliz ve Fransız tüccarlar, Doğu Hindistan kumpanyaları örgütlediler. Bu kumpanyalar, hükümetleri tarafından desteklendi. Bunlara, sömürgelerden getirilen mallarla ticaret yürütme tekeli ve her türlü zor önleminin kullanılması koşullarında sömürgeleri sınırsız sömürme hakkı tanındı. Doğu Hindistan kumpanyalarının yıllık kârları yüzde birkaç yüzü buldu. Rusya'da Sibirya halkı ile yağmacı ticaret ve halkın

yağmalanmasına dayanan sert içki bedeli, tüccarlara muazzam kârlar sağladı. Bu sistem, belli bir meblağ karşılığında devletin sert içkilerin belli miktarda üretilmesi ve satımı hakkını özel işletmelere bırakmasından oluşmaktaydı.

Bu şekilde, ticaret ve tefeci sermayesinin elinde muazzam zenginlikler birikti. Böylelikle, küçük üretici kitlesinin yağmalanması ve yıkıma uğratılması yoluyla, büyük kapitalist işletmeleri yaratmak için gerekli olan para zenginlikleri biriktirildi. Bu süreci karakterize ederek, Marx, “sermaye(nin) başından ayağına kadar, her gözeneğiyle, kan ve pisliğe batmış olarak” dünyaya geldiğini yazar.*

Serf köylülerin ayaklanmaları. Burjuva devrimler. Feodal düzenin çöküşü

Köylülüğün feodal çiftlik sahiplerine karşı mücadelesi, bütün feodalizm dönemince sürdü, ama özellikle bu çağın sonuna doğru keskinleşti.

Fransa, 14. yüzyılda, “Jacquerie” ismiyle tarihe geçen bir köylü savaşıyla kaplandı. Gelişmekte olan kent burjuvazisi, ilk dönemlerde bu hareketi destekledi, ama tayin edici anda bunu terketti.

İngiltere'de, 14 yüzyılın sonlarına doğru, ülkenin büyük bir bölümünü kapsayan bir köylü ayaklanması patladı. Başlarında Wat Tyler'in olduğu silahlı köylüler, tüm ülkeyi baştan başa geçerek, çiftlikleri ve manastırları tahrip ettiler ve Londra'yı aldılar. Feodal beyler, ayaklanmayı bastırabilmek için zora ve aldatmacaya başvurdular. Tyler, hain bir şekilde katledildi. Kralın ve feodal beylerin verdiği sözlere inanan ayaklanmacı köylüler, köyelerine geri döndüler. Bundan sonra, köylere, köylülerle gaddar bir şekilde hesaplaşan cezalandırma birlikleri gönderildi.

16. yüzyıl başlarında *Almanya*'yı, kent halkının alt tabakaları tarafından desteklenen bir köylü ayaklanması kapladı. Ayaklananların başında Thomas Münzer bulunuyordu. Köylüler, soyluların keyfi ve zor

---

* *Karl Marx*, “*Kapital*”, Birinci Cilt, s 801.

egemenliğinin kaldırılmasını talep ettiler.

Rusya'da, 17. yüzyılın başında Stepan Rasin ve 18. yüzyılın başında Yemelyan Pugaçov'un önderliğindeki köylü ayaklanmaları özellikle önemliydi. Ayaklanmacı köylüler, serfliğin ortadan kaldırılmasını, çiftlik sahibi ve saltanat topraklarının köylülere verilmesini ve çiftlik sahiplerinin egemenliğinin ortadan kaldırılmasını talep ettiler. Serfliğe dayanan feodal iktisat sisteminin 19. yüzyılın ellili yıllarındaki krizinin keskinleşmesi, 1861 Reformu arifesindeki güçlü köylü ayaklanmaları dalgasında dile geldi.

Muazzam boyutlu köylü savaşları ve köylü ayaklanmaları, yüzyıllar boyunca *Çin*'de mevcut oldu. Tsing hanedanlığı dönemindeki Taiping ayaklanması (19. yüzyıl ortası), milyonlarca köylü kitlesini kapsadı. Ayaklanmacılar, *Çin*'in eski başkenti Nanking'i ele geçirdiler. Taiping tarım yasası, toprağın ve diğer servetin kullanımında eşitliği ilan etti. Taiping devlet örgütünde, monarşi kendine özgü bir tarzda köylü demokrasisiyle iç içe geçmişti, ki bu başka ülkelerin köylü hareketi için de karakteristiktir.

Köylü ayaklanmalarının devrimci önemi, bunların feodalizmin temel direklerini sarsmasından ve nihayetinde serfliğin ortadan kaldırılmasına yol açmasından oluşmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde feodalizmden kapitalizme geçiş, *burjuva devrimler* yoluyla oldu. Köylülerin çiftlik sahiplerine karşı mücadelesi, feodal düzenin çöküşüne hızlandırmak, serfliğe dayanan sömürünün yerine kapitalist sömürüyü geçirmek ve iktidarı kendi eline geçirmek amacıyla, yükselmekte olan burjuvazi tarafından kullanıldı. Burjuva devrimlerinde, köylüler feodalizme karşı savaşanların ana kitlesini oluşturdular. 16. yüzyılda Hollanda'daki (Hollanda ve Belçika) ilk burjuva devriminde böyle oldu. 17. yüzyıldaki İngiliz devriminde böyle oldu ve 18. yüzyılın sonunda Fransa'daki burjuva devriminde de böyleydi.

Köylülüğün devrimci mücadelesinin meyvelerini, köylülüğün omuzlarında iktidara erişen burjuvazi topladı. Köylüler, kendilerini ezenlere duydukları nefretten ötürü güçlüydüler. Ama, köylü ayaklanmaları kendiliğindenci karakter taşıyordu. Köylülük, küçük özel mülk sahipleri sınıfı olarak dağınmı ve berrak bir mücadele programı ortaya koymayı ve sağlam, birleşik bir mücadele örgütü yaratmayı

başaramadı. Köylü ayaklanmaları ancak, işçi hareketiyle birleştiklerinde ve işçiler köylü ayaklanmasına önderlik ettiklerinde başarıya ulaşabilirler. Ama 17. ve 18. yüzyılın burjuva devrimleri döneminde işçi sınıfı henüz zayıf, sayıca az ve örgütsüzdü.

Feodal toplumun bağrında kapitalist formasyonun az çok hazır biçimleri olgunlaşmış, yeni bir sömürücü sınıf, kapitalistler sınıfı gelişmiş ve aynı zamanda ellerinden üretim araçları alınmış geniş bir insan kitlesi –proleterler– oluşmuş bulunuyordu.

Burjuva devrimleri çağında burjuvazi, üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakteriyle mutlak uyumu ekonomik yasasından feodalizme karşı yararlandı, feodal üretim ilişkilerini ortadan kaldırdı, yeni, burjuva üretim ilişkileri yarattı ve üretim ilişkilerini feodalizmin bağrında olgunlaşmış bulunan üretici güçlerin karakteriyle uyumlu hale getirdi.

Burjuva devrimleri, feodal düzeni ortadan kaldırıp kapitalizmin egemenliğini kurdular.

FEODALİZM ÇAĞININ EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

Feodalizm çağının ekonomik görüşlerinde, o dönemde egemen olan toplumsal ilişkiler düzeni yansıyordu. Feodal toplumda tüm düşünce yaşamı ruhbanların denetimi altında bulunuyordu ve *dinsel-skolastik* biçimde gelişti. Bundan dolayı, o dönemin iktisadi yaşantısına ilişkin araştırmalar, teolojik araştırmalarda özel bölümler oluşturdular.

Çin’de feodalizm çağının ekonomik ve diğer görüşleri, yüzyıllar boyunca *Konfiçyüs* öğretisinin etkisi altında kaldı. Konfiçyüs öğretisi, M.Ö. 5. yüzyılda dinsel bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştı. Konfiçyüsçülüğün sosyo-ekonomik görüşleri, bir monarşin iktidarı altındaki yekpare feodal devletin kutsanmasını öngörüyor ve hem devlet inşasında ve hem de aile yaşantısında feodal zümre hiyerarşisinin sıkı bir şekilde korunmasını talep ediyordu. Konfiçyüs’ün sözlerine göre “cahil insanlar aristokratlara ve bilgelere tabi olmak zorundadır. Aşağı halkın üstlere karşı koyması, düzensizliğin başlangıcıdır.” Konfiçyüs ve takipçileri, en gerici, en tutucu iktisat biçimlerini idealize ettiler ve böylelikle feodal sömürücülerin çıkarlarını savundular. Bunlar, ataerkil eski zamanın “altın çağ”ını göklere çıkardılar. Konfiçyüsçülük, gelişmesi içinde feodal soyluluğun resmi ideolojisi oldu.

Ortaçağ Avrupa’sında feodalizmin ideologlarından biri olan *Aquino*’lu Thomas (13. yüzyıl), feodal toplumun gerekliliğini tanrısal yasalarla gerekçelendirmeye çalıştı. Feodal mülkiyeti gerekli ve akılcı ilan eden ve serf köylülerin köle olduğunu söyleyen *Aquino*’lu Thomas, eski köle sahiplerinin tersine, “kölenin inancında özgür olduğunu” ve bundan dolayı efendinin köleyi öldürme hakkına sahip olmadığını iddia etti. Çalışma, artık özgür bir insana layık olmayan birşey olarak görülmüyordu. Ama *Aquino*’lu Thomas, bedensel çalışmayı

düşük, zihinsel çalışmayı soylu bir iş olarak gördü. Bu bölünmede o, toplumun zümrelere ayrılmasının temelini gördü Zenginlikle ilgili görüşlerinde, aynı zümrevi-feodal tutum dile geldi. Her insan, feodal hiyerarşik merdivende aldığı konuma göre zenginlik sahibi olmalıydı. Bu görüş açısı için, ortaçağ teologlarının “adil” fiyat öğretisi karakteristiktir. “Adil” fiyat, bir metanın üretimi için harcanan emek miktarını ve üretimin zümrevi konumunu yansıtmalıydı.

“Adil” fiyatın ortaçağlı savunucularının tüccar kârına bir itirazları yoktu. Onlar, kârı yalnızca, diğer zümrelerin iktisadi varlığını tehdit etmeyecek bir çerçeveye oturtmaya çalıştılar. Tefeciliği, alçak ve ahlak dışı bir uğraşı olarak mahkum ettiler. Fakat meta üretiminin ve değişimin gelişmesiyle birlikte, bizzat ruhbanlar da tefecilik işlerine katılmaya başladılar, aynı zamanda kilisenin tefeciliğe karşı tavrı da gittikçe daha hoşgörülü hale geldi.

Ezilen ve sömürülen kitlelerin feodal toplumun egemen sınıflarına karşı sınıf mücadelesi, yüzyıllar boyunca dinsel biçimde yürütüldü. Sömürülen köylülerin ve zanaatkâr kalfalarının talepleri, sık sık İncil’den alıntılarla gerekçelendirildi. Olası her mezhep büyük yaygınlık kazandı. Katolik kilisesi, engizisyon, “kafirleri” vahşice takibata uğrattı ve odun yığınları üzerinde diri diri yaktı. Sınıf mücadelesinin daha da gelişmesiyle, ezilen kitlelerin hareketinin dinsel biçimi arka planda kaldı ve bu hareketin devrimci karakteri giderek gün yüzüne çıktı. Köylüler, serf köleliğinin ortadan kaldırılmasını, feodal imtiyazların yok edilmesini, hak eşitliğinin sağlanmasını, zümrelerin ortadan kaldırılmasını vs. talep ettiler.

İngiltere, Bohemya ve Almanya’daki köylü savaşlarının seyri içinde, ayaklanmacıların sloganları giderek daha radikal bir karakter aldı. Kent ve kırdaki sömürülen kitlelerin eşitlik çabaları, *mal ortaklığı* talebinde dile geldi. Bu, tüketim alanında bir eşitlik çabasıydı. Mal ortaklığı talebi gerçekleştirilmeyecek olmasına rağmen, kitleleri feodal baskıya karşı mücadele için

seferber ettiğinden, o tarihi dönemde devrimci bir öneme sahipti.

Feodalizm çağının sonuna doğru iki seçkin ütöpik sosyalist, “*Ütopya*” kitabının yazarı İngiliz *Thomas More* (16. yüzyıl) ve “*Güneş Devleti*” kitabını kaleme alan İtalyan *Tomas Campanella* (17. yüzyıl), ortaya çıktı. O zamanki toplumun artan eşitsizliği ve çelişkileri karşısında, bu düşünürler, kendilerine özgü bir şekilde toplumsal sefaletin nedenleri üzerine görüşlerini ortaya koydular. Kendi görüşlerine göre, bu sefaleti ortadan kaldıracak olan ideal toplum düzenini tasvir ettiler.

Bu ütöplistlerin kitaplarında, özel mülkiyetin olmadığı ve özel mülkiyetin belirtileri olan her türlü kötülüklerden arı bir toplum düzeni tasvir edilir. Bu toplumun her üyesi, hem zanaat ve hem de tarımsal işlerle uğraşır. Bu toplumun bütün üyeleri günde altı ya da hatta dört saat çalışır ve emeklerinin ürünleri gereksinimlerini gidermek için tümüyle yeter. Ürünler ihtiyaca göre dağıtılır. Çocukların eğitimi, toplumun işidir.

More ve Campanella’nın eserleri, toplumsal görüşlerin gelişmesinde ilerici bir rol oynadılar. Bunlar, o dönemdeki toplumun gelişmesinin önemli ölçüde ilerisinde olan düşünceler içermektedir. Ama, More ve Campanella, toplumsal gelişmenin yasalarını bilmiyorlardı, düşünceleri gerçekleştirebilecek gibi değil, ütöpistti. O dönemde, toplumsal eşitsizliği ortadan kaldırmak mümkün değildi: Üretici güçlerin gelişmesi, feodal sömürden kapitalist sömürüye geçişi talep ediyordu.

Kapitalizmin oluşması 16. yüzyıla rastlar. Aynı yüzyılda, kapitalizmin çeşitli görüngülerini kavramak ve açıklamak için çabalara girişildi. 16.–18. yüzyılda, ekonomide ve politikada *merkantilizm* adıyla bilinen bir yönelim oluştu ve gelişti.

Merkantilizm, ilkönce İngiltere’de ve daha sonra Fransa, İtalya ve diğer ülkelerde ortaya çıktı. Merkantilistler, bir ülkenin zenginliği, zenginliğin biçimleri ve büyümesinin yolları sorunlarını ortaya attılar.

Bu, sermayenin–tüccar ve tefeci sermayesi biçiminde–ticaret ve kredi alanında egemen olduğu dönemdi. Üretim alanında ise, manifaktürleri kurarak yalnızca ilk adımları attı. Amerika'nın keşfedilmesi ve fethedilmesi ile birlikte, bir soylu metaller akımı Avrupa'ya aktı. Altın ve gümüş bunu izleyen dönemde tek tek Avrupa devletleri arasında hem savaşlar ve hem de dış ticaret yoluyla kesintisiz olarak yeniden paylaşıldı.

Merkantilistler, zenginliklerin doğasına ilişkin görüşlerinde, dolaşımın yüzeysel görüngülerinden yola çıktılar. Dikkatlerini üretim üzerinde değil, aksine ticaret ve para dolaşımı, özellikle de altın ve gümüşün hareketi üzerinde yoğunlaştırdılar.

Merkantilistlerin gözünde, tek gerçek zenginlik, toplumsal üretim ve onun ürünleri değil, aksine para–altın ve gümüş–idi. Merkantilistler, ülkeye mümkün olduğunca çok para girmesi ve ülkeden mümkün olduğunca az paranın dışarı çıkması için, devletten iktisadi yaşantıya aktif bir şekilde müdahale etmesini talep ettiler. İlk merkantilistler, bunu saf idari yöntemlerle, ülkeden para çıkarılmasının yasaklanması yoluyla sağlamak istediler. Daha sonraki dönemin merkantilistleri, bu amaçla dış ticareti genişletmeyi gerekli gördüler. Bir büyük tüccar ve Doğu Hindistan kumpanyasının müdürü olan merkantilizmin İngiliz temsilcisi *Thomas Mun* (1571-1641), şöyle yazmaktaydı “Zenginliğimizi ve hazinemizi çoğaltmanın alışılmış aracı dış ticarettir, burada sürekli olarak yabancılara yılda, bizim onlardan gereksinim duyduğumuz mallardan daha büyük miktarda mal satma kuralına uymak zorundayız.”

Merkantilistler, feodalizmin bağrında oluşan, altın ve gümüş biçimindeki zenginliklerini dış ticaretin gelişmesi, sömürgelerin yağmalanması, ticaret savaşları ve geri halkları köleleştirme yoluyla biriktirmeye çabalayan burjuvazinin çıkarlarını dile getirdiler. Kapitalizmin gelişmesiyle bağıntı

içinde, devlet iktidarının sanayi ve manifaktürlerin gelişmesini teşvik etmesini talep etmeye başladılar. Dış pazarda mal satan tüccarlara ödenen *ihracat primleri* konmaya başlandı. Kısa süre sonra, ithalat gümrükleri daha fazla önem kazandı. Manifaktürlerin, daha sonra da fabrikaların gelişmesiyle, ithal mallarına gümrük konması, yerli sanayiye yabancı rekabete karşı korunmasının en yaygın önlemi haline geldi.

Böylesi bir koruma politikası, *proteksiyonizm* (himayecilik) olarak adlandırılır. Bu politika, birçok ülkede, merkantilistlerin görüşleri çoktan aşıldıktan sonra da, uzun süre muhafaza edildi.

16. ve 17. yüzyıllarda, Hollanda'nın daha gelişmiş manifaktürleri tarafından tehdit edildiğinde, *İngiltere* için koruma gümrükleri büyük bir öneme sahipti. 18. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin endüstriyel egemen konumu güvenceli hale geldi. Diğer, daha az gelişmiş ülkeler onunla rekabet edemedi. Bununla bağlantı içinde, İngiltere'de özgür ticaret düşünceleri kendilerine yol açmaya başladılar.

İngiltere'den daha sonra kapitalizm yoluna giren diğer ülkelerde, başka bir durum oluştu. Örneğin, *Fransa*'da 17. yüzyılda, ülkeyi pratikte yönetmekte olan XIV. Lui'nin bakanı Colbert, manifaktürlerin devlet tarafından desteklenmesinin geniş çaplı bir sistemini yarattı; bu sistem, yüksek ithalat gümrükleri, hammadde ihracının yasaklanması, çeşitli yeni iktisat dallarının yaratılması, dış ticaret şirketlerinin oluşturulmasını vs. kapsıyordu.

Merkantilizm, o dönem için ilerici bir rol oynadı. Merkantilizm düşüncelerinden esinlenen proteksiyonist politika, manifaktürlerin yayılmasına az katkıda bulunmadı. Ancak, merkantilistlerin zenginlik hakkındaki görüşlerinde, kapitalist üretimin o dönemdeki gelişmemişliği yansıtıyordu. Kapitalizmin daha da gelişmesi, merkantil sistemin düşüncelerinin çürüklüğünü giderek daha açık bir şekilde ortaya çıkardı.

Rusya'da, 17. ve 18. yüzyıllarda, serfliğe dayanan feodal

iktisat sistemi egemendi. İktisat, temelleri itibarıyla doğal iktisattı. Bununla birlikte, ticaret ve zanaatçılık önemli şekilde gelişti, bir ulusal pazar oluştu, manifaktürler ortaya çıktı. Ülkedeki bu ekonomik değişiklikler, Rusya’da mutlakiyetin pekişmesine katkıda bulundu.

Ülkenin tarihsel ve ekonomik özelliklerini dile getiren Rus ekonomik düşüncesinin temsilcileri, merkantilizmin bazı düşüncelerini geliştirdiler. Ama, birçok Batı Avrupalı merkantilistten farklı olarak, bunlar yalnızca ticarete değil, aynı zamanda sanayi ve tarımın gelişmesine de büyük önem biçtiler.

Bu dönemin ekonomik görüşleri, 17. yüzyıl Rus devlet adamı A. L. Ordin-Naşçokin’in çalışmalarında ve önlemlerinde, I. Peter’in iktisat politikasında, 18. yüzyıl başlarının önemli Rus iktisatçısı I. T. Possoşkov’un çalışmalarında ifadesini buldu.

“*Yoksulluk ve Zenginlik Üzerine Kitap*”ında (1724) İ. T. Possoşkov, Rusya’nın iktisadi gelişmesine ilişkin geniş kapsamlı bir program ortaya koydu ve bunu ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirdi. Possoşkov, yerli sanayi geliştirmek, ticareti ve tarımı teşvik etmek ve ülkenin maliye sistemini düzeltmek amacıyla Rusya’da bir dizi iktisadi önlemin yürütülmesi gerekliliğini kanıtladı.

18. yüzyılın son üçte birinde Rusya’da, serfliğe dayanan feodal ilişkilerin çöküş eğilimi kendisini gösterdi; bu eğilim 19. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli ölçüde güçlendi ve daha sonra serflik sisteminin doğrudan bunalımına dönüştü.

Rusya’nın toplumsal görüşlerinde devrimci-demokratik yönelimin kurucusu olan *A. N. Radişev* (1749–1802), kendi döneminin seçkin iktisatçılarından biriydi. Serfliğe kararlılıkla karşı çıktı, ezilen köylülerden yana tavır aldı ve serflik sistemine karşı amansız bir eleştiri yöneltti, feodal çiftlik sahiplerinin, manifaktür sahiplerinin, tüccarların zenginliklerinin sömürücü karakterini teşhir etti ve toprak ve arazi üzerinde bunları emekleriyle işleyen herkesin mülkiyet hakkını savundu.

Radiçev, mutlakîyetin ve serfliğin ancak devrimci yollarla ortadan kaldırılabileceğine kesinlikle emindi. O, uygulamaları Rusya'nın burjuva-demokratik düzene geçişini güvence altına alabilecek ve kendi dönemi için ilerici olan bir ekonomik önlemler sistemi hazırlayıp ortaya koydu.

19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan *Dekabristler*, feodalizmin kapitalizm tarafından çözülmesinin gerekliliği olgunlaştığından ötürü, Rusya'daki o tarihsel dönemin devrimci temsilcileriydi. Bunlar, eleştirilerinin sivri ucunu serfliğe çevirdiler. Rusya'daki üretici güçlerin gelişmesinin tutkun savaşçıları olarak, bu gelişmenin en önemli koşulu olarak serfliğin kaldırılmasını, köylülerin kurtarılmasını gördüler. Dekabristler, yalnızca serfliğe ve mutlakîyetçiliğe karşı mücadele sloganı atmakla kalmadılar, aynı zamanda mutlakîyetçi monarşiye karşı silahlı ayaklanmayı da örgütlediler. *P. İ. Pestel* (1793–1826), Rusya'da tarım sorununun çözümü için orijinal bir proje hazırlayıp ortaya koydu. Pestel tarafından hazırlanan "*Russkaya Pravda*" (*Rusya Hukuku*) başlıklı bir tür anayasa taslağında, köylülerin derhal ve tamamen serflikten kurtuluşu, ayrıca gelecekte de köylülerin çıkarlarının korunmasına yönelik ekonomik önlemler öngörülüyordu. Bunun için Pestel, her köylünün buradan gereksinimi için kullanım amacıyla karşılıksız toprak elde edeceği özel toplumsal bir toprak fonunun yaratılmasını gerekli görüyordu. Bu fon, toprak sahiplerinin ve hazineye ait toprakların bir bölümünden yaratılmalıydı, bu yapılırken en büyük çiftlik sahiplerinin topraklarına tazminatsız el konulmalıydı. Dekabristler, soylulardan gelen devrimciler olarak halka uzaktılar, ancak serfliğe karşı mücadele düşünceleriyle Rusya'da devrimci hareketin büyümesini sağladılar.

Feodalizmin çöküş ve kapitalist formasyonun oluşması koşullarında, egemenlik için çabalayan burjuvazinin ideolojisi oluştu. Bu ideoloji, feodal düzene ve feodal beylerin bir silahı olarak dine karşı yönelmişti. Bunun sonucu olarak, çeşitli

lkelerde iktidar için mücadele eden burjuvazinin dünya gr, ilerici bir karaktere sahipti. En önemli temsilcileri –ekonomistler ve filozoflar–, feodal toplumun ekonomik, politik, dinsel, felsefi ve ahlaki temellerini amansız bir eleştiriye tabi tuttular. Bunlar, burjuva devriminin ideolojik olarak hazırlanmasında önemli bir rol oynadılar ve bilimin ve sanatın gelişmesi üzerinde ilerici bir etkide bulundular.

Kısa zet

1– Feodalizm, köleci toplumun k ve köleci devletlerin fethettikleri kabilelerin köy topluluklarının çözülmesi temelinde oluştu. Köleci toplumun mevcut olmadığı ülkelerde, feodalizm ilkel toplumun k temelinde oluştu. Kabile soyluları ve ordu önderleri, büyük toprakları kendi ellerine geçirdiler ve bunları yakınları arasında dağıttılar. Köylüler yavaş yavaş serflere dntrldler.

2– Feodal toplumun üretim ilikelerinin temeli, feodal beylerin toprak ve arazi üzerindeki mülkiyetleri ve üreticiler, serf köylüler üzerindeki kısıtlı mlkiyetleriydi. Feodal mülkiyetin yanı sıra, köylülerin ve zanaatkârların bireysel çalışmaya dayanan kişisel mülkiyeti mevcuttu. Serf köylünün emeği, feodal toplumun varlık temeliydi. Serfliğe dayanan sömürü, köylülerin feodal bey için angarya hizmeti görmelerinde ya da ona aynı ve para biçiminde vergi ödemek zorunda olmalarında dile geliyordu. Serfliğe dayanan bağımlılık, çoğu kez, nerdeyse kölelik kadar ağırdı. Yine de serflik düzeni, köylü belirli bir dönem kendi iktisadında alıabildiğinden ve böylelikle belirli ölçüde içine ilgi duyduğundan, üretici güçlerin gelişmesine belirli olanaklar sağladı.

3– Feodalizmin ekonomik temel yasaının ana özellikleri aşağı yukarı Şunlardır: Feodal beyin toprak ve arazi

üzerindeki mülkiyeti ve feodal beyin üreticiler, serfler üzerindeki kısıtlı mülkiyeti temelinde bağımlı köylülerin sömürülmesi yoluyla artı-ürüne feodal beyler tarafından asalak tüketimleri için el konulması.

4- Feodal toplum, özellikle ilk ortaçağ döneminde, küçük prenslikler ve devletler halinde parçalanmıştı. Feodal toplumun egemen zümreleri, soylular ve ruhbanlardı. Köylüler zümresi hiçbir politik hakka sahip değildi. Feodal toplumun tüm tarihi, köylülerle feodal beyler arasındaki sınıf mücadelesiyle doluydu. Soyluların ve ruhbanların çıkarlarını dile getiren feodal devlet, bunların toprak ve arazi üzerindeki feodal mülkiyetlerini güvence altına almalarına ve haktan yoksun ve ezilen köylülerin sömürülmesini güçlendirmelerine yardımcı olan aktif gücü.

5- İktisadın esas olarak doğal iktisat olduğu feodalizm çağında, tarım egemen rol oynadı. Toplumsal işbölümünün ve değişimin gelişmesiyle, köleci toplumun çöküşünden sonra geride kalan şehirler canlandı ve yeni şehirler oluştu. Kentler, zanaat ve ticaret merkezleriydi. Zanaat, rekabetin ortaya çıkarması için çaba gösteren loncalarda örgütlenmişti. Tüccarlar, tüccar loncalarında birleşti.

6- Doğal iktisadı parçalayan meta üretiminin gelişmesi, köylülerin ve zanaatkârların ayrışmasına yolaçtı. Ticaret sermayesi zanaatın çöküşünü hızlandırdı ve kapitalist işletmelerin, manifaktürlerin oluşmasını teşvik etti. Feodal kısıtlamalar ve feodal parçalanmışlık, meta üretiminin büyümesine ayak bağı oldu. Daha sonraki gelişme süreci içinde ulusal pazar oluştu. Mutlakiyetçi monarşiler biçiminde merkezi feodal devlet oluştu.

7- Sermayenin ilkel birikimi, kapitalizmin oluşmasının koşullarını hazırladı. Küçük üreticilerin –köylülerin ve zanaatkârların– dev kitlelerinin ellerinden üretim araçları alındı. Büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve tefecilerin ellerinde biriken büyük para zenginlikleri, köylülerin toprak ve araziden zorla

kovulması, sömürge ticareti, vergiler ve köle ticareti yoluyla yaratıldı. Bu şekilde kapitalist toplumun ana sınıflarının –ücretli işçiler ve kapitalistler– oluşması hızlandırıldı. Feodal toplumun bağrında, kapitalist formasyonların az çok hazır biçimleri büyüdü ve olgunlaştı.

8– Feodalizmin üretim ilişkileri, serf köylülerin özgür olmayan emeğinin düşük üretkenliği ve lonca kısıtlamaları, üretici güçlerin daha da gelişmesine ayak bağı oldular. Serf köylülerin ayaklanmaları, feodal düzeni sarstı ve serfliğin ortadan kaldırılmasına yolaçtı. Feodalizmi yıkma mücadelesinin başına burjuvazi geçti. Köylülerin feodal beylere karşı mücadelesinden, iktidarı eline geçirmek için yararlandı. Burjuva devrimleri feodal düzeni ortadan kaldırdılar ve kapitalizmin egemenliğini kurdular, üretici güçlerin özgürce gelişmesinin yolunu açtılar.

İKİNCİ KISIM

KAPİTALİST ÜRETİM TARZI

A— Tekel Öncesi Kapitalizm

Bölüm IV

META ÜRETİMİ. META VE PARA

Kapitalizmin oluşumunun çıkış noktası ve genel karakteristiği olarak meta üretimi

Feodal üretim tarzının yerini alan kapitalist üretim tarzı, ücretli işçiler sınıfının kapitalistler sınıfı tarafından sömürülmesine dayanır. Kapitalist üretim tarzının özünü anlayabilmek için, herşeyden önce, kapitalist düzenin meta üretimine dayandığını göz önünde bulundurmak gerekir: Burada herşey meta biçimini alır ve her yerde alım ve satım ilkesi egemendir.

Meta üretimi, kapitalist üretimden daha eskidir; köleci düzende ve feodalizmde mevcuttu. Feodalizmin çöküş aşamasında basit meta üretimi, kapitalist üretimin oluşmasının temelini oluşturdu.

Basit meta üretimi, birincisi, burada tek tek üreticilerin çeşitli ürünleri yarattıkları toplumsal işbölümünü ve ikincisi, üretim araçları ve emek ürünleri üzerinde özel mülkiyeti gerektirir.

Zanaatkârların ve köylülerin basit meta üretimi, kapitalist üretimden, bunların meta üreticisinin bireysel emeğine dayanmasıyla ayrılır. Bununla birlikte, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dayandığından, temeli itibariyle, kapitalist üretimle *aynı tiptedir*. Özel mülkiyet kaçınılmaz olarak meta üreticileri arasında rekabet doğurur; bu da, bir azınlığın zenginleşmesine ve çoğunluğun çökmesine yol açar.

Bundan dolayı, küçük meta üretimi, kapitalist ilişkilerin oluşmasının ve gelişmesinin çıkış noktasıdır.

Kapitalizmde meta üretim, egemen, genel karakter alır. Meta değişimi, diye yazıyor Lenin, “burjuva (meta) toplumunun milyarlarca kez gözlemlenen en basit, en alışlagelmiş, en kitlesel, en olağan ilişkisidir.”*

Meta ve özellikleri. Metada cisimleşen emeğin ikili karakteri

Meta, birincisi, herhangi bir insani gereksinimi gideren ve ikincisi, kendi gereksinimi için değil, değişim için üretilen bir nesnedir.

Bir şeyin yararlılığı, bunun yoluyla insanın belirli bir gereksinimi karşılayabilme özelliği, o şeyi *kullanım değeri* haline getirir. Kullanım değeri, ya dolaysız olarak bir insanın kişisel gereksinimini giderebilir ya da maddi varlıkların üretimi için üretim aracı olarak hizmet edebilir. Örneğin, ekmek beslenme gereksinimini, kumaş giyinme gereksinimini karşılar; dokuma tezgahının kullanım değeri, bunun yardımıyla kumaş üretilmesinde yatar. Tarihsel gelişme sürecinde insanlar, sürekli olarak, şeylerin yeni yararlı özelliklerini, yeni kullanım imkanlarını bulup ortaya çıkarırlar.

Bir kaynağın suyu ya da yabancı olarak büyüyen ağaçların meyvaları gibi insan emeğiyle yaratılmayan birçok şeyin kullanım değeri vardır. Ama kullanım değerine sahip her şey meta değildir. Bir şeyin meta olabilmesi için, bunun bir emek ürünü olması ve satış için üretilmiş olması gerekir.

Kullanım değeri, toplumsal biçimi ne olursa olsun,

---

* V.İ. Lenin, “Diyalektiğin Sorunları Üzerine”; bkz. V.İ. Lenin, Eserler, 3. baskı, cilt XIII, s. 302, Rusça.

zenginliğin maddesel içeriğini oluşturur. Meta iktisadında, kullanım değeri, metanın değişim değerinin taşıyıcısıdır. *Değişim değeri*, önce, bir tür kullanım değerinin başka bir tür kullanım değeri karşılığında değiştirilmesiyle *nicel ilişki* olarak ortaya çıkar. Bir balta, örneğin, 20 kilo tahıl karşılığında değiştirilir. Birbiriyle değiştirilen metaların bu nicel ilişkilerinde, bunların değişim değeri dile gelir. Belirli miktardaki metalar birbirleriyle eşit kılınır, o halde bunlar ortak bir temele sahiptir. Bu temel, metaların ağırlığı, kapsamı, biçimi vb. gibi cisimsel özellikleri olamaz. Metaların cisimsel özellikleri, bunların yararlılığını, bunların kullanım değerini belirler; ama metaların kullanım değeri, benzeş değıldir ve nicel olarak ölçülemez.

Çeşitli metalar, onları değişim sırasında birbirleriyle benzeş kılan yalnız bir tek özelliğe sahiptirler ve bu da, bunların *emek ürünleri* olmasıdır. Karşılıklı olarak birbirleriyle değiştirilecek metaların eşitliğinin temelinde, bunların üretilmesi için harcanan toplumsal emek yatar. Bir meta üreticisi, değişim amacıyla bir baltayı pazara getirdiğinde, kendisine bu balta için 20 kilo tahıl verileceği saptamasını yapar. Bu, baltanın 20 kilogram karşılığında toplumsal emek *değerinde* olduğu anlamına gelir. O halde metanın değişim değeri, değerinin görünüm biçimidir. *Değer*, meta üreticisinin metada cisimleşmiş toplumsal emegidir.

Metaların değerinin, bunların üretilmesi için harcanan emek tarafından belirlendiği, herkesçe bilinen olgularla kanıtlanmıştır. Hava gibi, kendiliğinden yararlı, ancak emek harcaması gerektirmeyen maddi varlıklar, bir değere de sahip değillerdir. Büyük miktarda emek gerektiren, örneğin altın ve elmas gibi maddi varlıklar, büyük değere sahiptir. Daha önce pahalı olan birçok meta, bunların üretimi için gerekli olan emek miktarının tekniğinin gelişmesi ile azalmasından sonra, önemli ölçüde ucuzlamıştır.

Meta değişiminin arkasında, bu metaların sahipleri olan insanların toplumsal işbölümü yatar. Meta üreticileri, çeşitli

metaları birbirleriyle eşit kılarak, kendilerinin değişik türden emeklerini de eşit kılarlar. Böylelikle değerde meta üreticilerinin üretim ilişkileri dile gelir. Bu ilişkiler, meta değişiminde ortaya çıkar.

Meta, *ikili* karaktere sahiptir: Bir yandan kullanım değeri ve diğer yandan değer. Metanın ikili karakteri, metada cisimleşen *emeğin ikili karakterine* bağlıdır. Emek türleri, üretilen kullanım değerleri kadar çok çeşitlidir. Marangozun emeği, terzinin, ayakkabıcının vs. emeğinden nitel olarak ayrıdır. Çeşitli emek türleri, amaçları, yapıma tarzları, aletler ve son olarak da sonuçlan itibarıyla birbirinden ayrılır. Marangoz, balta, testere, rende gibi aletleri kullanır; tahtadan nesnelere üretir: Masa, sandalye, dolap. Terzi, dikiş makinesi, makas ve iğne yardımıyla elbise üretir. Bu şekilde, her kullanım değerinde belirli bir emek türü cisimleşir: Masada marangozun emeği, elbisede terzinin emeği, ayakkabıda ayakkabıcının emeği vs. Belirli bir biçimde harcanmış emek, *somut emektir*. Somut emek, metanın kullanım değerini yaratır.

Değişimde, en çeşitli, somut emeğin çeşitli türleri tarafından yaratılan metalar karşı karşıya konur ve eşitlenir. Öyleyse, emeğin çeşitli somut türlerinin ardında, her emeği belirleyen ortak bir şey yatar. Marangozun emeği ve terzinin emeği, nitel olarak farklı emekler de olsa, her ikisi de insan beyninin, sinirinin, kasının vs. üretken harcaması ve bu anlamda aynı türden insan emeği, *genelde* emektir. Bir bütün olarak insan işgücünün harcanması olan meta üreticisinin emeği, somut biçiminden bağımsız olarak, *soyut emektir*. Soyut emek, metanın değerini oluşturur.

Soyut ve somut emek, metada cisimleşen emeğin iki yönüdür. “Bütün emek, bir yandan fizyolojik anlamda insan işgücünün harcanmasıdır ve bu vasfıyla eşit insan emeği ya da soyut insan emeği metanın değerini oluşturur. Bütün emek, diğer yandan özel, amaca uygun biçimdeki insan işgücünün harcanmasıdır ve bu vasfıyla somut yararlı emek kullanım

değerini yaratır.”*

Üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin egemen olduğu bir toplumda, emeğin metada cisimleşmiş ikili karakteri, meta üreticilerinin *özel ve toplumsal emeği arasındaki çelişkiyi* dile getirir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet insanları ayırır, her bir meta üreticisinin emeğini kendi özel emeği haline getirir. Her meta üreticisi, işletmesini diğerlerinden soyutlanmış olarak yürütür: Tek tek üreticilerin emeği, tüm toplum çapında koordine edilmemiştir. Ama diğer yandan, toplumsal işbölümü, birbirleri için çalışan üreticiler arasında *çok yönlü bir bağıntının* varlığını gerektirir. Toplumsal işbölümü ne kadar belirginse, tek tek üreticiler tarafından üretilen ürünler de o kadar çok çeşitli ve üreticilerin karşılıklı bağımlılığı da o kadar kapsamlıdır. Bundan dolayı, tek tek meta üreticilerinin emeği, temelde *toplumsal* emektir, tüm toplumun emeğinin bir bölümüdür.

O halde, meta üretiminin çelişkisi, meta üreticisinin doğrudan kendi özel meselesi olan emeğinin aynı zamanda toplumsal bir karakter taşımasında yatar. Ama üretim sürecindeki emeğin bu toplumsal karakteri, meta pazara gelip, bir başka metaya karşı değiştirilene kadar gizli kalır. Şu ya da bu meta üreticisinin emeğinin toplum için gerekli olup olmadığı, toplum tarafından kabul görüp görmediği ancak değişim sürecinde ortaya çıkar.

Metanın değerini oluşturan soyut emek, yalnızca meta üretimine özgü olan tarihsel bir kategoridir. Doğal iktisatta insanlar, ürünleri değişim için değil, kendi gereksinimleri için üretiyorlardı; bundan dolayı da emeklerinin toplumsal karakteri, doğrudan bunun somut biçimini oluşturuyordu. Örneğin, serf köylünün emeği, feodal beyi, esas olarak kendisi tarafından angarya hizmeti ya da aynı vergi biçiminde el konulan belirli ürünleri yaratan somut emek olarak ilgilendirdi. Buna karşılık meta üretiminde ürünler, kendi gereksinimi için değil, satış için üretilir. Emeğin toplumsal karakteri, kendisini ancak pazarda bir metanın diğer bir meta ile eşit kılınması yoluyla gösterir; bu eşit kılma, somut emeğin metanın değerini

---

* Karl Marx, “*Kapital*”, Birinci Cilt, s. 51.

oluşturan soyut emeğe indirgenmesi yolu ile gerçekleşir. Bu olay, elementar bir şekilde, belli ölçülerde meta üreticilerinin haberi olmaksızın gerçekleşir.

Basit emek ve karmaşık emek. Toplumsal olarak gerekli emek süresi

Metaların üretimine, farklı kalitede üreticiler katılır. Herhangi bir özel eğitim görmemiş bir insanın emeği, *basit* emektir. Özel eğitim gerektiren emek ise, *karmaşık* ya da *kalifiye* emektir.

Karmaşık emek, belirli bir zaman süresi içinde basit emekten daha büyük bir değer yaratır. Karmaşık emek tarafından yaratılmış değer içinde, üreticinin eğitimi için harcanan emek payı da bulunur. Her tür karmaşık emeğin basit emeğe indirgenmesi, kendiliğinden gerçekleşir. Karmaşık emek, *katlanmış* basit emek sayılır; bir saatlik karmaşık emek birkaç saatlik basit emeğe eşittir.

Metanın değer *büyüklüğü*, emek zamanı tarafından belirlenir. Metanın üretilmesi için ne kadar uzun zaman gerekiyorsa, değeri de o kadar büyüktür. Bilindiği gibi, tek tek meta üreticileri, çeşitli koşullar altında çalışır ve aynı türdeki metanın üretimi için değişik miktarda zaman harcarlar. Bu, bir üretici ne kadar tembel, iş koşulları ne kadar kötü ise, metanın değerinin de o kadar büyük olduğu anlamına mı gelir? Hayır, bu o anlama gelmez. Bir metanın değer *büyüklüğü*, bir metanın üretimi için tek tek meta üreticilerince harcanan bireysel emek zamanına göre değil, tersine toplumsal olarak gerekli emek zamanı tarafından belirlenir.

Toplumsal olarak gerekli emek zamanı, ortalama toplumsal üretim koşullarında, yani ortalama teknik düzeyle, ortalama ustalıkla ve ortalama emek yoğunluğu ile bir metanın üretimi için gerekli olan zamandır. Toplumsal olarak gerekli emek zamanı, emek üretkenliğinin artmasıyla değişir.

Emek üretkenliği, belirli bir çalışma zaman birimi içinde yaratılan ürün miktarıyla belirlenir. Emek üretkenliği, üretim aletlerinin mükemmelleştirilmesi ya da onlardan daha iyi yararlanılmasıyla, bilimin gelişmesi, çalışanların ustalığın artırılması, iş rasyonalizasyonu ya da üretim sürecindeki diğer iyileştirmeler yoluyla yükselir. Emek üretkenliği ne kadar yüksekse, bir metanın üretimi için gerek duyulan zaman o kadar az, bu metanın değeri o kadar küçüktür.

Emek yoğunluğu, belirli bir zaman birimi içindeki emek sarfıyla belirlenir. Birim zamanda ne kadar çok emek harcanırsa, daha büyük miktarda üretilmiş metada cisimleşen yaratılmış değer de o kadar büyüktür.

Değer biçimlerinin gelişmesi. Paranın özü.

Metanın değeri, üretim sürecindeki emek tarafından yaratılır, ama ancak değişim sürecinde, bir metanın başka bir meta ile eşitlenmesi yoluyla, yani değişim değeri üzerinden ortaya çıkabilir.

Değerin en basit biçimi, bir metanın değerinin bir başka metayla ifade edilmesidir: örneğin, bir balta = 20 kilogram tahıl. Bu biçimi araştıralım.

Burada, baltanın değeri tahıl ile ifade edilmiştir. Tahıl, baltanın değer ifadesinin malzemesi olarak hizmet eder. Baltanın değeri ancak, tıpkı baltanın üretimi için olduğu gibi tahılın üretimi için de emek sarfedildiğinden, tahılın kullanım değeriyle ifade edilebilir. Kendi değerini bir başka metada dile getiren meta (bizim örneğimizde balta), *görece* değer biçiminde bulunur. Kullanım değeri bir başka metanın değer ifadesinin malzemesi olarak hizmet eden meta (bizim örneğimizde tahıl), *eşdeğer biçimde* bulunur. Tahıl, diğer metanın –baltanın– eşdeğeridir. Bir metanın –tahılın– kullanım değeri, böylelikle diğer bir metanın –baltanın– değerinin ifade edilme biçimi olur. Köken olarak daha ta ilkel toplumda ortaya çıkmış olan değişim, rastlantısal karakter taşıyordu ve bir ürünün diğer bir ürünle dolaysız değişimi şeklinde gerçekleşiyordu. Değişimin bu gelişme aşamasına *basit* ya da *rastlantısal* değer biçimi denk

düşer.

1 balta = 20 kilogram tahıl.

Basit değer biçiminde, baltanın değeri bir metanın, bizim örneğimizde tahılın, yalnızca kullanım değeriyle ifade edilebilir.

Toplumsal işbölümünün büyümesiyle, değişim gittikçe kural haline gelir. Tek tek kabileler, örneğin hayvancılıkla uğraşan kabileler, kendilerinde olmayan ziraat ve zanaat ürünleriyle değiştirdikleri hayvancılık ürünleri fazlası üretmeye başlarlar. Değişimin bu gelişme aşamasına, *toptan* ya da *gelişkin* değer biçimi denk düşer. Değişime şimdi artık yalnızca iki meta değil, tersine bir dizi meta katılır.

tahıl	}	= 40 kilogram
		ya da
	}	= 20 metre bez
1 koyun		= ya da
		2 balta
		ya da
		3 gram altın
		vs.

Burada metanın değeri, eşdeğer olarak görülen bir tek metanın değil, bilakis birçok metanın kullanım değeri olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda metaların değiştirildiği nicel ilişkiler, daha devamlı bir karakter alırlar. Ne var ki, bu gelişme aşamasında bir metanın değeriyle dolaysız değişimi hala kalır.

Toplumsal işbölümünün ve meta üretiminin daha da gelişmesiyle, bir metanın dolaysız şekilde bir değeriyle değişimi yetersiz kalır. Değişim sürecinde, meta üretiminin çelişkilerinin büyümesinden doğan zorluklar ortaya çıkar. Örneğin,

çizmelerin sahibinin bir baltaya gereksinim duyması, ama balta sahibinin çizmeye değil de tahıla gereksinim duyması gibi durumlara gittikçe daha sık rastlanır: iki meta üreticisi, bir anlaşmaya varamazlar. Bunun üzerine çizmelerin sahibi, bunları diğerlerinden daha çok değiş tokuş edilen ve kendisine büyük talep olan bir metayla –belki de bir koyunla– değiş tokuş eder, ve sonra da bu koyunu gereksinim, duyduğu baltayla değiştirir. Baltaya karşılık şimdi bir koyun elde eden balta sahibi ise, bunu tahıl karşılığında değiştirir. Bir metanın bir diğeriyle dolaysız değiş tokuşu giderek son bulur. Metalar çevresi içinden, zamanla karşılığında, tüm diğer metaların değiştirildiği bir meta, örneğin hayvan, ayırır. Değişimin bu gelişme aşamasına *genel değer biçimi*, denk düşer:

$$\begin{array}{rcl}
 & 40 \text{ kilogram tahıl} & = \\
 & \text{ya da} & \\
 & 20 \text{ metre bez} & = \\
 & \text{ya da} & \\
 \text{koyun} & & \\
 & 2 \text{ balta} & = \\
 & \text{Ya da} & \\
 & 3 \text{ gram altın} & = \\
 & \text{vs.} &
 \end{array}
 \left. \vphantom{\begin{array}{rcl} & 40 \text{ kilogram tahıl} & = \\ & \text{ya da} & \\ & 20 \text{ metre bez} & = \\ & \text{ya da} & \\ & 2 \text{ balta} & = \\ & \text{Ya da} & \\ & 3 \text{ gram altın} & = \\ & \text{vs.} & \end{array}} \right\} 1$$

Genel değer biçimi, tüm diğer metaların yavaş yavaş *genel eşdeğer* rolü oynayan bir metayla değiştirilmesiyle karakterizedir. Ama bu gelişme aşamasında genel eşdeğerin rolü, henüz belirli bir metayla içiçe geçmemiştir. Çeşitli bölgelerde çeşitli türden metalar, genel eşdeğer rolünü oynuyordu. Belirli bölgelerde hayvan, diğerlerinde kürk, daha başkalarında ise tuz vs. genel eşdeğer idi.

Üretici güçlerin daha da gelişmesi, meta üretiminin gelişmesine ve pazarın genişlemesine yol açtı. Bu kadar çok metanın genel eşdeğer olarak işlev görmesi, zamanla, her yerde aynı bir eşdeğere geçişi talep eden büyüyen pazarın gereksinimleriyle çelişti. Bu rolü, yavaş yavaş soylu metaller gümüş ve altın aldı.

Genel eşdeğer rolünü belirli bir meta, örneğin altın, alır almaz, değer *para* biçimi ortaya çıktı:

	40 kilogram tahıl =	}	3
	ya da		
	20 metre bez =		
	ya da		
gram altın	1 koyun =		
	Ya da		
	2 balta =		

Bundan böyle artık tüm metaların değeri, genel eşdeğer haline gelen altının kullanım değeriyle ifade edilir.

Para, diğer bütün metaların genel eşdeğeri olarak işlev gören bir metadır; toplumsal emeği cisimleştirmekte ve meta üreticilerinin üretim ilişkilerini ifade etmektedir. Paranın ortaya çıkmasıyla meta dünyası iki kutba dağılır: Bir kutupta tüm alışılabilen metalar kalır, diğerinde para olarak işlev gören meta kalır.

Paranın işlevleri

Meta üretimi yaygınlaştığı ölçüde, paranın işlevleri de gelişir. Gelişmiş meta üretiminde para: 1) değerlerin ölçüsü, 2)

dolaşım aracı, 3) birikim aracı, 4)ödeme aracı ve 5) dünya parası olarak hizmet görür.

Paranın ana işlevi, metaların *değer ölçüsü* olarak hizmet etmesidir. Paranın yardımıyla bütün metaların değerinin elementar hesaplanması ve ölçülmesi gerçekleşir. Metanın değeri, dolaysız olarak emek zamanıyla ifade edilemez, çünkü özel meta üreticilerinin yalıtılmışlığı ve parçalanmışlığı koşullarında, tek tek meta üreticisinin değil de, şu veya bu metanın üretimi için tüm toplumun harcadığı emek miktarını belirlemek mümkün değildir. Bundan dolayı metanın değeri, ancak dolaylı olarak, değişim süreci içinde metanın parayla eşitlenmesi yoluyla ifade edilebilir.

Değer ölçüsü işlevini yerine getirebilmek için, paranın kendisinin bir meta olması, bir değere sahip olması gerekir. Nasıl ki bir cismin ağırlığı, kendileri de belirli bir ağırlığa sahip ağırlık ölçülerinin yardımıyla ölçülüyorsa, bir metanın değeri de ancak değere sahip bir metanın yardımıyla ölçülebilir.

Metaların değerinin altın yardımıyla ölçülmesi, söz konusu metalar henüz parayla değiştirilmeden önce gerçekleşir. Metaların değerini parayla ifade edebilmek için, elde nakit paranın bulunması gerekmez. Meta sahibi, bunun için belirli bir fiyat saptadığında, metanın değerini daha kafasında, ya da Marx'ın söylediği gibi, düşünsel olarak altınla ifade eder. Bu, altının değeriyle söz konusu metanın değeri arasında, gerçekte, temelinde onun üretimi için harcanan toplumsal olarak gerekli emek yatan belirli bir ilişki var olduğundan mümkün olur.

Metanın parayla ifade edilen değeri, onun fiyatıdır. *Fiyat*, metanın değerinin parayla ifadesidir. Metalar, değerlerini belirli gümüş ya da altın miktarlarıyla ifade ederler. Diğer taraftan, para metasının bu miktarlarının da ölçülmüş olması gerekir. Buradan, paranın bir ölçü biriminin gerekliliği doğar. Bu birim, para metalinin belirli bir ağırlık miktarıdır. Örneğin, İngiltere'de para biriminin adı Pound Sterlin'dir: bu, bir dönem yarım kilo gümüşe denk düşmekteydi. Daha sonra, para birimi ağırlık

biriminden ayrıldı. Bunun nedenleri şunlardı: yabancı paraların kullanıma sokulması, gümüşten altına geçiş ve esas olarak da paraların ağırlığını yavaş yavaş düşüren hükümetlerin parada hile yapmaları. Para birimlerini daha iyi ölçebilmek için, bunlar alt birimlere bölünür: 1 ruble 100 kopek'e, 1 dolar 100 cent'e, 1 frank 100 centim'e bölünür.

Alt birimleriyle birlikte para birimi, *fiyatların ölçütü* olarak hizmet eder. Fiyatların ölçütü sıfatıyla para, değer ölçütü sıfatıyla oynadığı rolden tümüyle başka bir rol oynar. Para, değer ölçütü olarak diğer metaların değerini ölçer, ama fiyatların ölçütü sıfatıyla ise bizzat para metalinin miktarını ölçer. Para metasının değeri, üretimi için gerekli olan toplumsal olarak gerekli emek miktarının değişmesiyle birlikte değişir. Altının değer değişimine uğraması, onun fiyatların ölçütü olma işlevi üzerinde bir etkide bulunmaz. Altının değeri nasıl değişirse değişsin, dolar sürekli olarak cent'den 100 kez daha fazla değere sahiptir.

Devlet, para birimi içindeki altın miktarını değiştirebilir, ama altınla diğer metalar arasındaki değer ilişkisini değiştiremez. Devlet, para birimi içinde bulunan altın miktarını azalttığında, yani onun içinde bulunan altın miktarını düşürdüğünde, pazar buna fiyatların artırılmasıyla tepki gösterecektir. Metanın değeri, önceden olduğu gibi yine, bu metanın üretimi için harcanan emeğe denk düşen altın miktarıyla ifade edilecektir. Ancak bu durumda aynı miktarda altının ifadesi için, öncekinden daha fazla para birimi gerekli olacaktır.

Meta fiyatları, hem meta değerinin ve hem de altının değerinin değişiminin etkisi altında yükselebilir ya da düşebilir. Altının değeri, diğer bütün metaların değeri gibi, emek üretkenliğine bağlıdır. Örneğin, zengin altın yataklarına sahip Amerika'nın keşfedilmesi ve özellikle de 17. yüzyılda Brezilya altın kaynaklarının keşfi, fiyatlarda bir devrime yol açtı. Amerika'da altın Avrupa'da olduğundan daha az emek sarfiyla elde edilmekteydi. Ucuz Amerikan altınının Avrupa'ya akımı, genel bir fiyat artışına yol açtı.

Para, *dolaşım aracı* işlevini görür. Para yardımıyla gerçekleşen meta değişimine, meta dolaşımı adı verilir. Meta dolaşımı, kopmaz bir şekilde bizzat para dolaşımıyla bağıntılıdır. Meta satıcının elinden alıcının eline geçer geçmez, para da alıcının elinden satıcının eline geçer. Paranın dolaşım aracı olarak işlevi, onun metaların dolaşım sürecinde aracı olarak ortaya çıkmasında yatar. Bu işlevi yerine getirebilmek için, para gerçekten var olmalıdır.

Para, başlangıçta meta değiş tokuşunda doğrudan gümüş ya da, altın külçe halinde ortaya çıktı. Bu, değişimde zorluklara yol açtı, çünkü para metasını tartmak, onu küçük parçalara ayırmak ve ayarını saptamak gerekliliği ortaya çıktı. Külçelerin yerine giderek madeni paralar kullanılmaya başlandı. *Madeni para*, yasal dolaşım aracı olarak hizmet eden, belirli bir biçime, belirli bir ağırlığa ve belirli bir değere sahip bir metal parçasıdır. Madeni para basımı, devletin elindeydi.

Dolaşım sürecinde madeni paralar aşınır ve değerinin bir bölümünü yitirirler. Para dolaşımının pratiği, aşınan madeni paraların tam değere sahip madeni paralar gibi dolaşım aracı olarak işlevlerini yerine getirebileceğini kanıtladı. Bu, paranın dolaşım aracı olma işlevinde kaçamak bir rol oynamasıyla açıklanır. Kural olarak, bir meta satıcısı, değişimde, bu parayla başka bir meta satın alabilmek için para elde eder. Dolayısıyla para, dolaşım aracı vasfıyla mutlaka bir özdeğere sahip olmak zorunda değildir.

Aşınımına uğramış madeni paraların da dolaşabildiğinin anlaşılmasından yola çıkarak, hükümetler, madeni paranın nominal değerini, yani üzerinde belirtilen para birimi miktarını değiştirmeksizin, bilinçli olarak madeni paraları kötüleştirmeye, ağırlığını azaltmaya ve para madeninin ayarını düşürmeye başladılar. Madeni paralar, giderek daha fazla değer işaretleri, *para işaretleri* haline gelmeye başladı. Madeni paranın gerçek değeri, nominal değerinden son derece küçüktür.

Metanın meta ve para olarak ikilenmesi, meta üretiminin

çelişkilerinin gelişmesini karakterize eder. Bir metanın diğeriyle doğrudan değişiminde, böylesi her bir eylem yalıtık bir karakter taşır, satım ile alım birbirinden ayrılmaz. Para yardımıyla değişimde, yani meta dolaşımında durum değişir. Burada değişim meta üreticilerinin çok yönlü bağlarını ve alışverişlerinin sürekli iç içe geçmişliğini belirler. Satımı alımdan ayırma imkanı sunar. Meta üreticisi metasını satabilir ve elde ettiği parayı geçici olarak elinde tutabilir. Birçok meta üreticisinin almadan satmaları durumunda bir sürüm tıkanıklığı meydana gelebilir. Böylelikle basit meta dolaşımı bile, bunalımlar imkanını içerir. Ancak bu olasılığın bir zorunluluk haline gelmesi için, kapitalist üretim tarzına geçişle birlikte oluşan bir dizi önkoşula gereksinim vardır.

Para, *birikim aracı* olarak ya da *hazine* oluşturma aracı olarak işlev görür. Para, zenginliğin genel cisimleşmesi olduğundan ötürü, her zaman istenilen metaya dönüşebilir. Para, dolaşımdan çekildiği zaman, hazineye dönüşür. Para, istenilen miktarda depolanabilir. Meta üreticileri, örneğin, üretim araçları satın almak ya da tasarrufta bulunmak için para biriktirirler. Hazine işlevini yalnızca tam değerdeki para yerine getirebilir: altın ve gümüş paralar, altın ve gümüş külçeleri ve altın ve gümüşten eşyalar.

Para, *ödeme aracı* işlevi görür. Para, metanın alım ve satım *krediyle* yapıldığında, yani ödeme belli bir zaman sonrasına bırakıldığında, ödeme aracıdır. Krediyle alımda, satın alınan metanın bedeli anında ödenmeksizin, meta satıcının elinden alıcının eline geçer. Ödeme vadesi geldiğinde, meta teslim edilmeksizin –çünkü bu daha önce gerçekleşmiştir– alıcı satıcıya parayı öder. Para, vergilerin, toprak rantının vs. ödenmesinde de ödeme aracıdır.

Paranın ödeme aracı olarak işlevi, meta üretiminin çelişkilerinin daha da gelişmesini ifade eder. Tek tek meta üreticileri arasındaki ilişki yaygınlık kazanır; karşılıklı bağımlılık artar. Şimdi alıcı borçlu ve satıcı alacaklı durumuna gelir. Birçok meta sahibi krediyle meta satın alırsa, bir ya da daha fazla borçlunun borcunu vade gününde ödeyememesi, tüm bir borç yükümlülükleri zinciri üzerinde etkide bulunabilir ve kredi yükümlülükleriyle birbirlerine bağlı olan bir dizi meta sahibinin iflasına yol açabilir. Bu şekilde, daha henüz dolaşım aracı olarak paranın içinde barınan bunalım imkanı güçlenir.

Paranın dolaşım aracı ve ödeme aracı olarak işlevlerinin tahlili, meta dolaşımı için gerekli olan para miktarını belirleyen yasayı ortaya koymaya izin verir.

Metalar, aynı anda birçok yerde satılır ve alınırlar. Belirli bir zaman dilimi içinde dolaşım için gerekli olan para miktarı, önce kendileri de her bir metanın meta kitlesi ve fiyatı tarafından belirlenen dolaşımdaki metaların *fiyat toplamına* bağlıdır. Bunun dışında, para dolaşımının *hızı* da göz önünde bulundurulmalıdır. Para ne denli hızlı dolaşırsa, dolaşım için gereksinim duyulan para miktarı da o denli az olur, ve tersi. Örneğin belirli bir zaman dilimi –diyelim bir yıl– süreci içinde bir milyar dolarlık meta satılıyorsa ve her dolar ortalama 5 kez dolaşıyorsa, bu durumda tüm meta kitlesinin dolaşımı için 200 milyon dolar gerekir.

Meta üreticilerinin birbirlerine verdikleri krediler yoluyla, para gereksinimi, krediyle satılan metaların fiyat tutarı ve denkleştirilmesi gereken ödemelerin tutarı kadar azalır. Nakit para, yalnızca vadesi gelmiş borç yükümlülüklerinin ödenmesi için gerekir.

Böylelikle para dolaşımı yasası, *meta dolaşımı için gerekli olan para miktarının, tüm metaların fiyat tutarının aynı türden para parçalarının ortalama dolaşım sayısına bölünmesine eşit olması gerekliliğinden* ibarettir. Burada, tüm metaların fiyat tutarından, krediyle satılan tüm metaların fiyat tutarı ve birbirlerini denkleyen ödemelerin tutan çıkarılmalı ve vadesi gelmiş ödemelerin tutan eklenmelidir.

Bu yasa, meta üretiminin ve dolaşımının olduğu tüm toplumlar için genel öneme sahiptir.

Para, son olarak, tek tek ülkeler arasındaki dolaşımda *dünya parası* olarak hizmet görür. Tam değerde olmayan madeni paralar ya da kağıt para, dünya parası rolünü üstlenemez. Dünya pazarında para, madeni para biçimini atar ve soylu metal külçeleri biçimindeki ilk biçimini alır. Dünya pazarında altın,

lkeler arasındaki dolaşımda genel alım aracı, genel ödeme aracı ve toplumsal zenginliğin genel cisimleşmesidir.

Paranın işlevlerinin gelişmesi, meta üretiminin büyümesini ve onların çelişkilerini dile getirir. Para, retim araçları üzerinde özel mülkiyete dayanan meta üretiminde, insanın insan tarafından sömürülmesinin aracı olur.

Altın ve kağıt para

Altın paralar para olarak işlev gördüklerinde, bunların miktarı kendiliğinden meta dolaşımının gereksinimlerine uyar. Meta retimi azaldığında ve meta dolaşımı küçüldüğünde, altın paraların bir bölümü dolaşımdan çıkar ve hazineye dönüşür. Ama retim genişlediğinde ve meta dolaşımı büyüdüğünde, bu paralar tekrar dolaşıma girer.

Gelişmiş meta üretiminde, alımlarda ve ödemelerde altın paranın yerine sık sık kağıt para geçer. Kağıt para emisyonu, altın sembolüne, para sembolüne dönüşmüş aşınmış ve değeri düşürülmüş madeni paraların dolaşım pratiğinden doğdu.

Kağıt para, devlet tarafından basılan, dolaşım aracı olma işlevinde altının yerini tutan ve zorunlu kura sahip para sembolleridir. Kağıt paranın kendi değeri yoktur ve bundan dolayı da metaların değer ölçütü olarak işlev göremez. Ne kadar kağıt para basılırsa basılsın, o daima, yalnızca meta dolaşımı için gerekli olan altın miktarını temsil eder. Kağıt para, altına tahvil edilmez.

Kağıt para dolaşım için gerekli olan altın kütlesiyle uyum içinde basıldığında, kağıt paranın alım gücü –yani bunun karşılığında satın alınabilecek meta miktarı–, altın paranın alım gücüne eşittir. Ama devlet kendi giderlerini karşılamak için, genelde –ve özel olarak da savaş, bunalım ve diğer sarsıntı dönemlerinde– meta dolaşımının gereksinimlerini göz önünde bulundurmaksızın, kağıt para basar. Kağıt para emisyonu,

üretim ve meta dolaşımının kısıtlanması ya da aşırı derecede kağıt para emisyonu durumunda, dolaşım için gerekli olan altın miktarını aşar. Varsayalım ki, gerekli olanın iki katı para basılmış olsun. Bu durumda her kağıt para birimi (dolar, mark, frank vs.), altın miktarının yansını temsil edecektir, yani, kağıt paranın değeri yarı yarıya düşmüştür.

İlk kağıt para çıkarma çabalarına, daha 17. yüzyılın sonu, 18. yüzyılın başında girişildi: Amerika Birleşik Devletleri'nde 1692 yılında (Kanada'ya karşı savaş bağıntısında), Fransa'da 1716 yılında. İngiltere, Napolyon savaşları döneminde kağıt para emisyonuna geçti. Rusya'da kağıt para ilk kez II. Katerina zamanında çıkarıldı.

Paranın değerinin düşmesine yol açan ve egemen sınıflar tarafından devlet giderlerini emekçilerin sırtına yıkmak ve sömürüyü artırmak için yararlanılan aşırı ölçüde para emisyonuna *enflasyon* denir. Fiyat artışının eşlik ettiği enflasyon, işçilerin ve memurların ücretleri ve maaşları, artan fiyatların gerisinde kaldığından, en ağır şekilde emekçileri etkiler. Enflasyondan kapitalistler ve çiftlik sahipleri zenginleşir.

Meta üretiminin ekonomik yasası olarak değer yasası

Özel mülkiyete dayanan meta iktisadında metalar, birbirinden yalıtık özel üreticiler tarafından üretilir. Meta üreticileri arasında rekabet mücadelesi egemendir; her biri diğerini geriletmeye ve pazarda kendi konumunu korumaya ve genişletmeye çalışır. Üretim temelinde, bir genel plan yoktur.

Herkes, diğerlerinden yalıtık olarak üretim yapar. Hiç kimse, ürettiği mala olan gereksinimin ne denli büyük olduğunu ve diğer kaç meta üreticisinin aynı metayı ürettiğini, metayı pazarda satıp satamayacağını ve emeğinin karşılığının kendisine

ödenip ödenmeyeceğini bilmez. Meta üretiminin gelişmesiyle, pazarın meta üreticileri üzerindeki gücü giderek artar.

Bu, üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayanan meta üretiminde, *rekabet ve üretim anarşisi ekonomik yasa*sının etkin olduğu anlamına gelir. Bu yasa, üretim ve değişimin elementar karakterini, metaların üretimi ve satışı için daha elverişli koşullar uğruna özel meta üreticileri arasındaki mücadeleyi dile getirir.

Özel mülkiyete dayanan meta iktisadında egemen olan üretim anarşisi koşulları altında, üretimin elementar düzenleyicisi olarak, pazar rekabeti yardımıyla kendini kabul ettiren değer yasaı ortaya çıkar.

Değer yasaı, meta üretiminin ekonomik yasaıdır; bu yasa uyarınca metalar üretimleri için harcanan toplumsal olarak gerekli emek miktarına uygun olarak birbirleriyle değiştirilirler.

Değer yasaı, *toplumsal emeğin ve üretim araçlarının meta iktisadının çeşitli dallarına dağılımını* fiyat mekanizması aracılığıyla elementar bir biçimde düzenler. Arz ve talep oranındaki yalpalamaların etkisiyle, metaların fiyatları sürekli olarak değerlerinden aşağıya ya da yukarıya doğru sapma gösterirler. Fiyatların değerden sapması, değer yasaının yanlış etkimesinin bir sonucu değil, bilakis tam tersine değer yasaının hayata geçmesinin olası tek biçimidir. Üretimin gelişigüzel üreten özel mülk sahiplerinin elinde bulunduğu bir toplumda, ancak pazardaki elementar fiyat yalpalamaları, halkın alım gücüne sahip talebine oranla hangi ürünlerin az ya da çok miktarda üretildiğini meta üreticilerine bildirir. Meta üreticisinin şu ya da bu metanın üretimini genişletmesini ya da kısıtlamasını ancak fiyatların değer etrafındaki yalpalaması sağlayabilir. Fiyat yalpalamalarının etkisiyle meta üreticileri, o anda kendilerine daha elverişli imkanlar sunan dallara yönetirler.

Meta iktisadının *üretici güçlerinin gelişmesi*, değer yasaı temelinde gerçekleşir. Bilindiği gibi, metanın değer

büyüklüğü, toplumsal olarak gerekli emek tarafından belirlenir. Diğerlerinden daha önce daha yüksek bir teknik kullanan meta üreticileri, metalarını toplumsal olarak gerekli harcamaların altında bir harcamayla üretir, ama bu metaları, toplumsal olarak gerekli emeğe denk düşen fiyatlarla satarlar. Metaların satımı sırasında bunlar bir para fazlalığı elde eder ve daha çok zenginleşirler. Bu, diğer meta üreticilerini, işletmelerinde teknik mükemmelleştirmeler yapmaya yöneltir. Böylelikle, kendi kişisel yararını düşünen tek tek meta üreticilerinin birbirinden yalıtık eylemleri, teknik ilerlemeyi geliştirir ve toplumun üretici güçlerinin gelişmesini teşvik eder.

Rekabet ve üretim anarşisi sonucu, emeğin ve üretim araçlarının tek tek iktisat dallarına dağılımı ve meta iktisadındaki üretici güçlerin gelişmesi, büyük toplumsal emek kaybı pahasına gerçekleşir. Bu, bu iktisadın çelişkilerinin gittikçe daha fazla keskinleşmesine yol açar.

Özel mülkiyete dayanan meta üretimi koşulları altında değer yasasının etkimesi, *kapitalist ilişkilerin oluşmasına* ve gelişmesine yol açar. Pazar fiyatlarının değer etrafındaki elementar yalpalaması, bireysel emek harcamasının metanın değer büyüklüğünü belirleyen toplumsal olarak gerekli emekten gösterdiği sapmalar, meta üreticileri arasındaki ekonomik eşitsizliği ve mücadeleyi keskinleştirir. Rekabet mücadelesi, bir bölüm meta üreticisinin *yıkıma uğramasına* ve çökmesine, diğer bölümün *zenginleşmesine* yol açar. Değer yasasının etkimesi böylelikle, meta üreticilerinin ayrışmasını beraberinde getirir. “Ama küçük üretim, durmaksızın, her gün, her saat, kendiliğinden ve kitlesel boyutta kapitalizmi ve burjuvaziyi üretir.”*

---

* *V.İ. Lenin*, “‘Sol Komünizm’ –Bir Çocukluk Hastalığı”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 31, s. 7/8, Rusça.

Meta fetişizmi

Üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayanan meta üretimi koşulları altında, üretim sürecinde insanlar arasında var olan bağıntı, nesnelere meta olarak değişimi aracılığıyla kendisini gösterir. Meta üreticilerinin kaderi, onlar tarafından meta olarak yaratılan nesnelere kaderiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Meta fiyatları, insanların iradesinden ve bilincinden bağımsız olarak sürekli değişir ve burada fiyat düzeyi meta üreticileri için çoğu zaman yaşamsal öneme sahip bir sorundur.

Nesnelerin ilişkileri, insanların toplumsal ilişkilerini içinde barındırır. Örneğin, metanın değeri, meta üreticilerinin toplumsal ilişkisini dile getirir, ama o, tıpkı metanın rengi ya da ağırlığı gibi, onun doğal bir özelliği olarak görünür.

Böylelikle özel mülkiyete dayanan meta iktisadında insanların üretim ilişkileri, kaçınılmaz bir şekilde meta biçimindeki nesnelere arasındaki ilişkiler olarak ortaya çıkar. Meta üretimi için karakteristik olan *meta fetişizmi* de işte üretim ilişkilerinin bu nesneleştirilmesinden ibarettir.*

Meta fetişizmi, para özellikle berrak bir şekilde ortaya çıkar. Para, meta iktisadında sahibine diğer insanlar üzerinde iktidar sağlayan muazzam bir güçtür. Parayla herşeyi satın almak mümkündür. Sanki bu herşeyi satın alabilme yeteneği, altının doğal bir özelliğiymiş gibi bir görünüm ortaya çıkar; oysa bu, gerçekte belirli toplumsal ilişkilerin sonucudur.

Meta fetişizmi, meta üreticisinin emeğinin doğrudan özel emek olarak ortaya çıktığı ve toplumsal karakterinin kendisini ancak metaların değişiminde gösterdiği meta üretiminde derin bir şekilde kök salmıştır. Meta fetişizmi, ancak

---

* Meta üretimi için karakteristik olan üretim ilişkilerinin nesneleştirilmesi, ilkel insanların kendilerinin yarattığı nesnelere tanrı diye tapmasından oluşan dindeki fetişizmi anımsattığından dolayı, “meta fetişizmi” olarak adlandırılır.

üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla ortadan kalkar.

Kısa Özet

1– *Kapitalizmin oluşmasının çıkış noktası, zanaatkârların ve köylülerin basit meta üretimiydi. Basit meta üretimi, kapitalist üretimden, meta üreticisinin kişisel emeğine dayanmasıyla ayrılır. Bununla birlikte, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dayandığından, temeli itibariyle kapitalist üretimle aynı tiptedir. Yalnızca emeğin ürünlerinin değil, aynı zamanda işgücünün de meta haline geldiği kapitalizmde, meta üretimi egemen, genel karaktere bürünür.*

2– *Meta, değişim için üretilmiş bir üründür. O, bir yandan kullanım değeri, diğer yandan değerdir. Metayı yaratan emek, ikili karaktere sahiptir. Somut emek, belirli biçimde harcanmış emektir; metanın kullanım değerini yaratır. Soyut emek, genel insan işgücününün harcanmasıdır; metanın değerini yaratır.*

3– *Basit meta üretiminin çelişkisi, meta üreticisinin doğrudan kendi özel emeği olan emeğinin, aynı zamanda toplumsal karakter taşımasında yatar. Değer, meta üreticilerinin metada cisimleşen toplumsal emeğidir. Değer, yalnızca meta iktisadına özgü olan tarihsel bir kategoridir. Metanın değer büyüklüğü, üretimi için gerekli olan toplumsal olarak gerekli emek miktarı tarafından belirlenir.*

4– *Meta üretiminin çelişkilerinin gelişmesi, metalar çevresi içinden paraya dönüşen belirli bir metanın kendiliğinden ortaya çıkmasına yol açar. Para, genel eşdeğer rolü oynayan metadır. Paranın şu işlevleri bulunur: 1) değerlerin ölçütü, 2) dolaşım aracı, 3) birikim aracı, 4) ödeme aracı ve 5) dünya parası.*

5– Para dolaşımının büyümesiyle, kağıt para ortaya çıkar. Kendisi hiçbir değere sahip olmayan kağıt para, madeni paranın sembolüdür ve dolaşım aracı sıfatıyla onun yerini alır. Paranın değerinin düşmesine (enflasyona) yol açan kağıt para emisyonu, emekçilerin yaşam düzeyinin düşme yol açar.

6– Üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dayanan meta iktisadında değer yasası, elementar düzenleyicidir. Değer yasası, sürekli fiyat yalpalamaları aracılığıyla toplumsal emeğin dağılımını ve metaların değişimini düzenler. Değer yasasının etkimesi, küçük meta üreticilerinin ayrışmasına ve kapitalist ilişkilerin gelişmesine yol açar.

Bölüm V

BASİT KAPİTALİST İŞBİRLİĞİ VE MANİFAKTÜR

Basit kapitalist işbirliği

Kapitalizm, üretimi ilkönce, onu bulduğu haliyle, yani zanaatın ve küçük köylü iktisadının geri tekniğiyle kendisine tabi kılar. Kapitalizm ancak daha sonra, gelişmesinin bir üst aşamasında, üretimi yeni ekonomik ve teknik temellerde değiştirir.

Sanayide kapitalist üretimin gelişmesi açısından aşağıdaki üç ana aşama karakteristiktir: 1) basit kapitalist işbirliği, 2) manifaktür dönemi, 3) makine dönemi.

Kapitalist üretim, üretim araçlarının özel ellerde yoğunlaştığı ve üretim araçlarından yoksun işçilerin işgüçlerini meta olarak satmak zorunda kaldıkları yerde başlar. Zanaatçı üretiminde ve köylü iktisatlarında, kapitalistlere ait nispeten büyük atölyeler oluşur. Kapitalistler, üretimin çapını genişletir, ancak ilk dönemde küçük üreticilerin ne iş aletlerini ne de iş yöntemlerini değiştirirler. Kapitalist üretimin gelişmesindeki bu ilk aşamaya, basit kapitalist işbirliği denir. Basit kapitalist işbirliği, az çok büyük sayıda ücretli işçinin aynı zamanda çalıştırıldığı, aynı tür işi yaptığı ve kapitalistler tarafından sömürüldüğü emeğin toplumsallaştırılma biçimidir. Basit kapitalist işbirliği, küçük meta üretiminin parçalanması temelinde oluşur. İlk kapitalist işletmeler, tüccarlar ve toptan alıcılar, tefeciler, zenginleşmiş ustalar, zanaatkârlar ve meslek sahipleri tarafından kuruldu. Bu işletmelerde yıkıma uğramış zanaatkarlar, usta olma imkanı ellerinden alınmış kalfalar ve

yoksullaşmış köylüler çalıştırıldılar.

Basit kapitalist işbirliğinin, küçük meta üretimine göre üstünlükleri vardır.

Birçok işçinin *bir* işletmede toparlanması, üretim araçlarından tasarruf etme imkanı sağlar. 20 insanı barındıran bir atölyenin kurulması, ısıtılması ve aydınlatılması, iki işçiyi barındıran 10 atölyenin kurulmasından ve bakımından daha ucuzdur. Aynı şekilde, aletler, depolar ve hammaddelerin ve mamul malların taşınması için giderler de azalır.

Bireysel zanaatkârın emek sonuçları tümüyle ve tamamıyla kişisel özelliklerine –gücüne, ustalığına, el yatkınlığına vb.– bağlıdır. İlkel teknikte, çalışanlar arasındaki bu farklılıklar çok büyüktür. Tek başına bu nedenden ötürü bile, küçük üreticinin durumu son derece güvensizdir. Bir ve aynı metanın üretimi için ortalama üretim koşullarının gerektirdiğinden daha fazla emek sarfeden meta üreticileri, kaçınılmaz olarak yıkımla karşı karşıya kalırlar. Bir atölyede birçok işçi çalışıyorsa, bunlar arasındaki bireysel farklılıklar ortadan kalkar. Tek tek işçilerin emeği, toplumsal ortalama emekten şu ya da bu yöne doğru farklılıklar gösterir, ama aynı zamanda çalıştırılan işçilerin toplam emeği az çok toplumsal olarak gerekli ortalama emeğe denk düşer. Bunun sonucu olarak kapitalist atölyenin metalarının üretimi ve pazarlanması daha büyük bir düzenlilik ve daha sağlam bir temel kazanır.

Basit işbirliğinde emekten tasarruf sağlanır ve emek üretkenliği artar.

İşçilerin bir halka oluşturarak, tuğlaları elden ele vermesini örnek olarak alalım. Burada her işçi aynı hareketi yapar, ama onun hareketi ortak bir işin bileşenidir. İş, bundan ötürü, tuğlaların tek tek taşınmasından daha hızlı bir şekilde ilerler. Ortak çalışan on insan, bir işgününde, tek başına çalışan yine on insanın bir işgününde ya da aynı süreli on işgünü çalışan bir insanın yarattığından daha fazla yaratır.

İşbirliği, örneğin bataklıkların kurutulması, barajların,

kanalların ve demiryollarının inşasında olduğu gibi, işlerin aynı zamanda ve büyük alanlar üzerinde yerine getirilmesini mümkün kılar. Ayrıca, örneğin binaların inşasında ya da tarımda büyük emek harcaması gerektiren kültürlerin ekiminde olduğu gibi, küçük bir alanda önemli miktarda emek kullanma imkanı sağlar.

İşbirliği, örneğin ürünün kaldırılması, koyun kırpmı gibi belirli işlerin kısa zamanda halledilmesini gerektiren üretim dalları açısından büyük öneme sahiptir. Büyük miktarda işçinin aynı zamanda kullanılması, bu işleri kısa zamanda yerine getirmeyi ve bu şekilde büyük kayıplardan kaçınmayı mümkün kılar.

Böylelikle işbirliği, emeğin *yeni bir toplumsal üretici gücünü* ortaya çıkardı. Tek tek işçilerin güçlerinin bu basit toparlanması bile, emek üretkenliğinin artmasına yol açtı. Bu, ilk kapitalist atölye sahiplerine, metalleri daha ucuza üretme ve küçük üreticilerle başarılı bir şekilde rekabet etme imkanı sağladı. Emeğin yeni toplumsal üretici güçlerinin sonuçlarına, kapitalistler karşılıksız olarak el koydular ve böylelikle zenginleştiler.

Kapitalizmin manifaktür dönemi

Basit kapitalist işbirliğinin gelişmesi, manifaktür işletmelerinin oluşmasına yol açtı. *Manifaktür*, işbölümüne ve zanaatkar tekniğine dayanan kapitalist işbirliğidir. Kapitalist üretim sürecinin biçimi olarak manifaktür, Batı Avrupa'da 16. yüzyılın ortasından 18. yüzyılın son üçte birine kadar egemen oldu. Manifaktür, kapitalist üretimin ikinci, bir üst gelişme aşamasıdır.

Manifaktür iki şekilde oluştu.

Birinci yol, *çeşitli* mesleklerden zanaatkarların kapitalistler tarafından *bir* atölyede toparlanmasıdır. Örneğin,

daha önce bağımsız olarak çalışan zanaatkarları –nalbant, eyerci, terzi, çilingir, kolancı, ağaç tornacısı, şeritçi, sırçacı, boyacı, vernikçi, vs.– birleştiren fayton manifaktürleri bu şekilde oluştu. Manifaktürde fayton imali, her biri tek tek işçiler tarafından yapılan çeşitli türden, birbirini tamamlayan çok sayıda operasyona bölünür. Bunun sonucu olarak, zanaatkar emeğinin o zamana kadarki karakteri değişir. Örneğin, çilingir olarak çalışan işçi artık uzun zaman fayton imalatında yalnızca belirli bir operasyonla meşgul olur ve yavaş yavaş bir zamanlar bağımsız olarak mamul bir mal üreten çilingir olmaktan çıkar.

İkinci yol, *bir* meslekten zanaatkarların kapitalistler tarafından *bir* atölyede toparlanmasıdır. Daha önce her zanaatkâr, belirli bir metanın imali için gerekli tüm operasyonları tek başına yerine getirirdi. Kapitalist, atölyedeki üretim sürecini, her birini özel bir işçiye görev olarak verdiği bir dizi tek tek operasyonlara böldü. Örneğin, çivi manifaktürü bu şekilde oluştu. Çivi manifaktüründe tel 72 ya da daha fazla işçinin elinden geçti; birisi teli çekti, ikincisi uzattı, üçüncüsü kesti, dördüncüsü sivriltilti vs.

Manifaktür tarzı işbölümü, toplumda *çeşitli türden* metaların üretiminde tek tek işletmeler arasındaki işbölümünden farklı olarak, *bir ve aynı* metanın üretimindeki işletme içi işbölümüdür.

Manifaktür içindeki işbölümü, üretim araçlarının, böylelikle üretilen metaların sahibi olan kapitalistlerin elinde yoğunlaşmasını önşart koşar. Ücretli işçi, küçük meta üreticisinden farklı olarak, metayı tek başına üretmez; birçok işçinin emeğinin ortak ürünü ancak meta olur. Toplum içindeki işbölümü, üretim araçlarının tek tek, birbirinden bağımsız meta üreticileri arasında dağılmasını önşart koşar. Örneğin marangoz, sepici, ayakkabıcı, çiftçi vs.nin emeğinin ürünleri meta olarak ortaya çıkar ve bağımsız meta üreticileri arasındaki ilişki, pazarın yardımıyla oluşturulur.

Manifaktürde bir metanın üretimi için bir tek operasyonu

yerine getiren işçi, *parça* işçisidir. Sürekli olarak bir ve aynı basit operasyonu yerine getirerek, birbirinin peşi sıra bir dizi çeşitli operasyonları yerine getiren zanaatkârdan daha az zaman ve güç harcar. İş, aynı zamanda, uzmanlaşmayla yoğunlaşır. Eskiden işçi, bir operasyondan bir diğerine geçmek ve aletleri değiştirmek için belirli bir zamana gereksinim duyardı. Manifaktürde bu iş zamanı .kayıpları azaldı. Uzmanlaşma, yavaş yavaş sadece işçileri değil, aynı zamanda üretim aletlerini de kapsamaya başladı. Bunlar, mükemmelleştirilip, yerine getirmeleri gereken kısmi operasyonlara uyarlandılar.

Bütün bunlar, emek üretkenliğinin daha da artmasına yol açtı.

Bunun en açık örneklerinden biri çivi üretimidir. 18. yüzyılda, 10 kişi çalıştıran küçük bir manifaktür işletmesi, işbölümüyle günde 48,000 çivi üretiyordu, yani işçi başına 4,800 çivi düşüyordu. İşbölümü olmadan ise bir işçi günde ancak 20 çivi üretebiliyordu.

Bir ve aynı hareketin sürekli yinelenmesiyle at başı giden manifaktür içindeki iş uzmanlaşması, işçiyi vücutsal ve ruhsal bakımdan sakatladı. Bazı işçilerin omurgası çarpıldı, bazılarının göğüs kafesi ezildi vs. Böylelikle emek üretkenliğinin artması, işçinin sakatlanmasına yol açtı. Manifaktür, “bir dünya üretken dürtü ve yeteneklerini baskı altına alma yoluyla ayrıntılardaki ustalığını yapay bir şekilde teşvik ederek işçiyi anormal derecede sakatlamaktadır...”*

Manifaktür işçileri vahşice sömürüldüler. İşgünü 18 saat ve daha fazlaydı; çalışma ücreti son derece düşüktü –manifaktür işçilerinin ezici çoğunluğu yarı aç, yarı tok bir yaşam sürdürdüler; yeni kapitalist iş disiplini, en acımasız zor ve şiddet yöntemleriyle uygulandı.

Manifaktür tarzı işbölümü, diye yazıyor Marx, “sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin yeni koşullarını

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Birinci Cilt, s. 378.

üretir. Bundan dolayı o, bir yandan toplumun ekonomik oluşum sürecinde tarihsel ilerleme ve gerekli gelişme momenti olarak görülse de, diğer yandan uygar ve rafine sömürünün araçlarından biridir.”**

Köleci toplumda ve feodalizmde iki tür sermaye vardı: Ticaret sermayesi ve tefeci sermayesi. Kapitalist üretimin oluşması, sanayi sermayesinin oluşması anlamına geliyordu. *Sanayi sermayesi*, metaların üretimine yatırılan sermayedir. Kapitalizmin manifaktür döneminin karakteristik özelliklerinden birisi, ticaret sermayesiyle sanayi sermayesi arasındaki sıkı, çözülmez bağıdır. Bir manifaktür işletmesinin sahibi, aynı zamanda toptan alıcıydı genellikle. Hammaddelerin küçük meta üreticilerine satışıyla uğraşır, ev işçilerine malzeme dağıtır, küçük meta üreticilerinden ara ürünleri toptan satın alıyor ve daha sonra satmak amacıyla onların mamul mallarını satın alıyordu. Hammadde satımı ve ürünlerin satın alınması, üreticilerin tefecivari köleleştirilmesiyle iç içe geçmiş. Bu, küçük üreticilerin durumunu önemli ölçüde kötüleştiriyor ve işgününün uzatılması ve ücretlerin düşürülmesini beraberinde getiriyordu.

Kapitalist ev işi

Kapitalizmin manifaktür döneminde evlere iş verilmesi geniş bir yaygınlık kazandı.

Kapitalist ev işi, parça başı ödenen, işveren tarafından sağlanan malzemenin evde işlenmesidir. Bu sömürü biçimine, yer yer daha basit işbirliği döneminde rastlamak mümkündür. Bu, makinesel büyük sanayide de bulunur; ama bu, tam da manifaktür için karakteristiktir. Kapitalist ev işi, burada

---

** A.g.e, s. 383.

manifaktürün uzantısıdır.

Manifaktür tarzı işbölümü, her bir metanın üretimini, bir dizi tek tek operasyona ayırdı. İçinde metanın yalnızca monte edildiği ya da nihai olarak imal edildiği nispeten küçük bir atölyenin kurulması, toptan alıcı ve manifaktür sahibi için çoğu zaman daha kârlı göründü. Bundan önceki bütün işlemler, kapitalistlere tümüyle ve tamamıyla bağımlı olan zanaatkârlar ve ev işçileri tarafından evde yerine getirildi. Çeşitli köylere dağılmış ev işçilerinin merkezi atölyenin sahibi ile değil de, aracı olarak ortaya çıkan ve ev işçilerini ayrıca sömüren ustalarla ilişkide olmalarına seyrek rastlanmıyordu.

Evde çalışan zanaatkârlar ve ev işçileri, kapitalistin atölyesinde çalışan işçilerden çok daha az bir ücret alıyorlardı. Para sıkıntısından ötürü bir yan kazanç aramak zorunda kalan köylü kitleleri, bu işlere akın ediyorlardı. Az bir miktar para kazanabilmek için köylü, iyice tükenene kadar gücünü sarfetmek zorundaydı ve ayrıca tüm aile üyelerini de işe koşmak zorunda kalıyordu. Ölçüsüz derecede uzun işgünü, sağlığa aykırı çalışma koşulları, merhametsizce sömürü –bunlar, kapitalist ev işinin karakteristik özellikleriydi.

Bu özellikler, Çarlık Rusya’sındaki sayısız ev işini de karakterize eder. Bir köy ya da ilçe çapında pratik olarak ev işi üzerindeki egemenliği ellerine geçiren toptan alıcılar, ev işçileri arasında geniş ölçekli işbölümünü kullandılar. Örneğin, Pavlov’da (montaj atölyesinde geçen yüzyılın altmışlı yıllarında 100’den fazla işçinin çalıştığı) Savyalov işletmelerinde, basit bir kalemtırış 8 ile 9 çalışanın elinden geçiyordu. Bunu yapmak için demirci, tıraş bıçağı yapımıcısı, tel dikişçi, demirci, cilacı, kontrolör, usturacı ve mühürücü çalışıyordu. Bununla birlikte önemli sayıda parça işçisi, kapitalistin atölyesinde değil, evde çalışıyordu. Araba yapımı, keçecilik, bazı ağaç işleme atölyeleri, ayakkabıcılar, düğmeciler vs. benzeri şekilde örgütlüydü.

Ev işçilerinin acımasızca sömürülmesinin çok sayıda örneğini V.İ. Lenin, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi” adlı eserinde verdi. Örneğin, geçen yüzyılın 80’li yıllarında Moskova vilayetinde 37,500 kadın işçi, pamuk ipliğinin çıkırıktan geçirilmesi ya da örgü işleri ve diğer kadın mesleklerinde çalışıyordu. çocuklar, 5-6 yaşlarında çalışmaya başlıyorlardı. Ortalama günlük ücret 13 kopekti, işgünü 18 saate kadar sürüyordu.

Manifaktürün tarihsel rolü

Manifaktür, zanaatkârların ve ev işçilerinin küçük üretiminden kapitalist makinesel büyük sanayiye geçişi oluşturdu. Manifaktürün zanaatkârlıkla ortak yanı, temelini el gücüne dayanan tekniğin oluşturmasıydı, kapitalist fabrikayla benzerliği ise, ücretli işçi sömürsüne dayanan büyük üretim olmasıydı.

Manifaktür tarzı işbölümü, toplumun üretici güçlerinin gelişmesinde oldukça önemli bir ilerlemeydi. Ancak, kol gücüne dayanan manifaktür, küçük üretimi tamamen geriletmeyi başaramadı. Kapitalist manifaktür için tipik olan, az sayıda nispeten büyük işletmeyle önemli sayıda küçük üretimhanenin bir arada bulunmasıdır. Metaların belirli bir bölümü manifaktür işletmelerinde üretildi, ama metaların ezici kütlesi, az çok kapitalist toptan alıcılara, dağıtıcılara ve manifaktür sahiplerine bağımlı olan zanaatkârlar ve ev işçileri tarafından üretildi, Bu tarzda, manifaktür toplumsal üretimi bütünüyle kapsayamadı. Manifaktür bir anlamda üstyapıydı; temel olarak, eskiden olduğu gibi, yine ilkel teknikli küçük üretim kaldı.

Manifaktürün tarihsel rolü, onun makinesel üretime geçişin gerekli koşullarını oluşturmasında yatıyordu. Bu açıdan üç koşul özel öneme sahipti. Birinci olarak, işbölümünün bir üst aşamasını beraberinde getiren manifaktür, birçok emek operasyonunu basitleştirdi. Bu operasyonlar, son tahlilde, işçinin elinin yerini, makine alacak kadar basit eylemlere indirgendi. İkinci olarak, manifaktürün gelişmesi, zanaatkâr aletinden makineye geçiş mümkün olacak şekilde iş aletlerinin uzmanlaşmasını ve mükemmelleştirilmesini sağladı. Üçüncü olarak, manifaktür, işçileri uzun zaman boyunca bir tek operasyonun yerine getirilmesinde uzmanlaştırarak, makinesel büyük sanayi için bir usta işçiler çekirdeği eğitti.

Küçük meta üretimi, basit kapitalist işbirliği ve uzantısı –ev işi– ile

birlikte manifaktür, bugün Hindistan, Türkiye, İran vs. gibi ekonomik olarak geri, gelişmiş ülkelerde çok yaygındır.

Köylülüğün ayrışması. Angarya iktisadından kapitalist iktisada geçiş

Kapitalizmin manifaktür döneminde, sanayi tarımdan gittikçe ayrıldı.

Toplumsal işbölümünün büyümesi, yalnızca sanayi ürünlerinin değil, aynı zamanda tarımsal ürünlerin de metaya dönüşmesine yol açtı. Tarımda çeşitli bölgeler, belirli kültürler ve dallar üzerine uzmanlaştı. Keten, şeker pancarı, pamuk, tütün ekimi, süt, peynir vs. üretimi üzerine uzmanlaşan *pazar için üretim yapan tarım* bölgeleri oluştu. Bu temel üzerinde, yalnızca tarımla sanayi arasındaki değiş tokuş değil, aynı zamanda tarım içindeki çeşitli dallar arasındaki değiş tokuş da gelişti.

Meta üretimi tarımın içine girdiği ölçüde, köylüler arasındaki rekabet de güçlendi. Köylü, giderek daha fazla pazara bağımlı duruma geldi. Pazardaki elementar fiyat yalpalamaları, köylüler arasındaki servet eşitsizliğini güçlendirdi ve keskinleştirdi. Köydeki zengin bir üst tabaka, fazlalık parayı topladı. Bu para, yoksul köylülerin köleleştirilmesine ve sömürülmesine hizmet etti, sermayeye dönüştü. Bu köleleştirmenin araçlarından biri, köylülerin emek ürünlerini hiç fiyatına toptan satın almaktı. Köylülerin yıkıma uğraması, giderek öyle bir boyuta ulaştı ki, birçoğu iktisatlarını tümünden bırakmak ve işgüçlerini satmak zorunda kaldılar.

Yani toplumsal işbölümünün gelişmesi ve meta üretiminin büyümesiyle köylülüğün ayrışması at başı gitti. Kırdaki kapitalist ilişkiler oluştu; kır nüfusunun kapitalist toplumun sınıfları olan yeni sosyal tipleri, yani köy burjuvazisi ve tarım proletaryası ortaya çıktı.

Köy burjuvazisi ya da büyük köylülük (Kulaklar), ücretli

işçi kullanma, sürekli olarak çalıştırılan kır işçilerinin ve bundan daha büyük ölçüde gündelikçilerin ve mevsimlik işler için alınmış geçici işçilerin sömürülmesi temelinde meta iktisadi yürütür. Büyük köylüler, (kiralık toprak da içinde olmak üzere) toprağın, iş hayvanlarının ve tarımsal ürünlerin önemli bir bölümünü ellerinde yoğunlaştırır. Hammaddelerin işlendiği işletmeler, değirmenler, harman makineleri, damızlık hayvan vs. de bunların elinde bulunur. Büyük köylüler genel olarak, aynı zamanda tefeci ve bakkal olarak da faaliyet gösterdiler. Bütün bunlar, köy yoksullarının ve orta köylülerin önemli bir bölümünün sömürülmesinin bir aracıdır.

Tarım proletaryası, üretim araçlarından yoksun ve çiftlik sahipleri ve köy burjuvazisi tarafından sömürülen kır işçileri kitlesidir. Tarım proletaryasının ana geçim kaynağı, işgücünün satılmasıdır. Tarım proletaryasının tipik temsilcisi, *toprak payına sahip ücretli işçidir*. Küçük bir toprak parçası üzerindeki iktisadın çapının küçüklüğü, iş hayvanlarının ve envanterin olmaması, böyle bir köylüyü, işgücünü satmaya zorlar.

Köy yoksulları, tarım proletaryasına akrabadır. Yoksul köylü, küçük bir parça toprağa ve az sayıda hayvana sahiptir. Bu köylü, kendi üretimiyle geçinemez. Beslenme, giyim, iktisadın sürdürülmesi, vergiler ve salmalar için gereksinim duyulan parayı, büyük ölçüde ücretli emek ile kazanmak zorundadır. Bu köylü, yarı yarıya, artık mülk sahibi değil, aksine artık tarım yarı-proleteridir. Yoksul köylünün ve tarım proleterinin yaşam düzeyi son derece düşüktür ve hatta sanayi proleterininkinin de altındadır. Tarımda kapitalizmin gelişmesi, tarım proletaryası ve köy yoksullarının saflarının sürekli olarak büyümesine yol açar.

Köy burjuvazisi ile köy yoksulları arasındaki ara halka, orta köylülüktür.

Orta köylülük, iktisadını kendi üretim araçları ve kişisel emek temelinde yürütür. Orta köylünün kendi iktisadındaki emeği, ancak uygun koşullar altında ailenin geçimini sağlar.

Bundan dolayı, orta köylünün durumu güvenilir değildir. “Bu grup, toplumsal ilişkilerinde, eğilim duyduğu, ancak ona yükselmenin küçük bir mutlu azınlık tarafından başarıldığı bir üst grupla, toplumsal gelişmenin tüm gidişatı tarafından içine itildiği bir alt grup arasında yalpalar.” Orta köylülük yavaş yavaş yıkıma uğrar, “silinip süpürülür.”*

Burjuva ülkelerin tarımındaki kapitalist ilişkiler, serfliğin kalıntıları ile iç içe geçer. Burjuvazi, iktidara geldikten sonra, ülkelerin çoğunluğunda feodal büyük toprak mülkiyetini ortadan kaldırmadı. Çiftlik beyinin iktisadi, kendisini yavaş yavaş kapitalizme uydurdu. Serflikten kurtarılan, ancak toprağının önemli bir bölümü elinden alınan köylülük, toprak azlığı altında ezildi. Çiftlik beylerinden köleleştirici koşullarla toprak kiralamak zorundaydı.

Örneğin, Rusya’da 1861 reformundan sonra, köylülerin çiftlik sahipleri tarafından sömürülmesinin en yaygın biçimi *çalışarak ödemeydi*. Burada köylüler, kiralık toprak ya da köleleştirici bir kredi alabilmek için, çiftlik beyinin iktisadında kendi üretim araçlarıyla –çekim hayvanı ve ilkel envanter– çalışmak zorundaydılar.

Köylülüğün ayrışması, çalışarak ödemeye, ekonomik olarak bağımlı köylülerin sömürülmesine ve geri tekniğe dayanan çiftlik beyi iktisadının temellerini çökertti. Zengin köylü, para karşılığında toprak kiralama imkanına sahipti ve bunun için çalışarak ödeme şeklindeki bir köleleştirici kira ilişkisine girmesine gerek yoktu. Çalışarak ödeme yoksul köylü için de söz konusu olamazdı, ama bunun nedeni başkaydı: Üretim araçlarına sahip olmadığından, o ücretli işçi oldu. Çiftlik beyi, çalışarak ödeme için yalnızca orta köylüyü kullanabildi. Ama meta iktisadının ve pazar için üretim yapan tarımın

---

* *V.İ. Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 3, s. 148, Rusça.

gelişmesi orta köylülüğün yıkıma uğramasına yol açtı ve böylelikle çalışarak ödemeye dayanan iktisat sistemini çökertti. Çiftlik beyleri, artan ölçüde, bağımlı köylünün emeğinden daha verimli olan ücretli emek kullandılar; kapitalist iktisat sistemi önem kazanırken, çalışarak ödemeye dayanan iktisat sistemi önemini yitirdi. Ancak, çalışarak ödeme, angarya iktisadının doğrudan bir kalıntısı olarak kapitalist iktisat sisteminin yanı sıra uzun süre varlığını korur.

Kapitalist sanayi için iç pazarın oluşması

Sanayide ve tarımda kapitalizmin gelişmesine, *iç pazarın* oluşması eşlik etti. Daha ta manifaktür döneminde, sanayi üretiminin bir dizi yeni dalları oluştu. Tarımsal hammaddelerin endüstriyel işlenmesinin çeşitli türleri, birbiri ardına tarımdan ayrıldılar. Sanayinin büyümesiyle, tarımsal ürünlere olan talep giderek arttı. Bununla bağıntılı olarak pazar genişledi. Pamuk, keten, şeker pancarı vs. üretimi ve hayvancılık üzerin uzmanlaşmış bölgeler tahıla gereksinim duydular. Tarım, çeşitli sanayi mallarına olan talebi artırdı.

Kapitalist sanayi için iç pazar, bizzat kapitalizmin gelişmesi tarafından, küçük meta üreticilerinin ayrışması yoluyla yaratılır. “Dolaysız üreticinin üretim araçlarından ayrılan yani basit meta üretiminden kapitalist üretime geçişi karakterize eden (ve bu geçişin zorunlu bir önkoşulu olan) mülksüzleştirilmeleri, iç pazarı *yaratır*.”* İç pazarın yaratılmasının bu sürecinin iki yönü bulunmaktaydı. Bir yandan, kent ve kır burjuvazisi var olan kapitalist işletmelerin genişletilmesi ve yenilerinin inşası için üretim araçlarına –yani

---

* *V.İ. Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 3, s. 45/46, Rusça.

mükemmelleştirilmiş iş aletlerine, makinelere, hammaddelere vs.– gereksinim duyuyordu. Burjuvazinin tüketim mallarına olan talebi de arttı. Diğer yandan, sanayi ve tarım proletaryasının köylülüğün ayrışması ile çözülmez bir şekilde bağlı olan sayısal büyümesine, işçinin geçim araçları olan metalara talebin büyümesi eşlik etti.

İlkel tekniğe ve kol emeğine dayanan manifaktür, sanayi metalarına olan artan talebi karşılayabilecek durumda değildi. Makinesel büyük üretime geçiş, ekonomik bir zorunluluk haline geldi.

Kısa Özet

1– Sanayideki kapitalist üretimin ilk gelişme aşaması, küçük meta üretiminden ortaya çıkan basit kapitalist işbirliğidir. Basit kapitalist işbirliği, aynı anda çalıştırılan ve aynı türden işleri yerine getiren az çok büyük sayıda ücretli işçinin bir tek kapitalist tarafından sömürülmesine dayanan bir üretim biçimidir. Basit kapitalist işbirliği, üretim araçlarından tasarruf sağladı, emeğin yeni bir toplumsal üretici gücünü yarattı ve üretilen birim ürün başına, harcanan emek sarfını azalttı. Toplumsal emeğin üretici güçlerinin büyümesinin sonuçlarına, kapitalistler karşılıksız olarak el koydular.

2– Sanayideki kapitalist üretimin ikinci gelişme aşaması, manifaktürdür. Manifaktür, zanaatkar tekniğine ve ücretli işçiler arasında işbölümüne dayanan kapitalist büyük üretimdir. Manifaktür tarzı işbölümü emek üretkenliğini önemli ölçüde artırdı ve aynı zamanda onu son derece tek yanlı gelişmeye mahkum ederek ücretli işçiyi sakatladi. Manifaktür, makinesel büyük üretime geçişin gerekli önkoşullarını yarattı.

3– Meta üretiminin gelişmesi, köylülüğün ayrışmasına yol açar. Kırdaki küçük bir üst tabaka burjuvaziye geçer; köylülüğün önemli bir kitlesi kent ve tarım proletaryasına geçer;

yoksulları kitlesi büyür; orta köylülüğün geniş ara kitlesi yıkıma uğrar. Köylülüğün ayrışması, çalışarak ödeme sisteminin temellerini çökertir. Çiftlik sahipleri, giderek daha fazla angarya iktisadından kapitalist iktisada geçerler.

4– İç pazar, kapitalist gelişme tarafından bizzat yaratılır. İç pazarın genişlemesi, üretim araçlarına ve geçim maddelerine olan talebin artması anlamına geliyordu. Geri tekniğe ve kol emeğine dayanan manifaktür, sanayi metalarına olan artan talebi karşılayabilecek durumda değildi. Makinesel sanayi ye geçiş bir zorunluluk haline geldi.

Bölüm VI

KAPİTALİZMİN MAKİNE DÖNEMİ

Manifaktürden makinesel sanayiye geçiş

Üretim, manifaktür döneminde olduğu gibi, kol emeğine dayandığı sürece, kapitalizm toplumun tüm iktisadi yaşantısını temelden değiştirebilecek durumda değildi. Bu dönüşüm, manifaktürden, 18. yüzyılın son üçte birinde oluşmaya başlayan ve Avrupa'nın en önemli kapitalist ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyıl boyunca gelişen makinesel sanayiye geçişle gerçekleşti. Makinesel büyük sanayi, kapitalist üretimin gelişmesindeki üçüncü, en yüksek aşamadır.

Manifaktürden makinesel sanayiye geçiş, üretimde tam bir teknik devrimdi. Bu devrimin maddi-teknik temeli *makineydi*.

Her gelişmiş makine üç parçadan oluşur: 1) Hareket makinesi, 2) transmisyon mekanizması ve 3) iş makinesi.

Hareket makinesi, tüm makinenin itici gücü olarak işlev görür. Kendi hareket gücünü ya kendisi üretir (buhar makinesi gibi), ya da hareket gücünü kendi dışındaki hazır bir doğa gücünden alır (akan suyun gücüyle harekete geçirilen su çarkı gibi).

Transmisyon mekanizması, hareketi düzenleyen ve gerektiği yerde biçimini değiştiren (örneğin, düz bir çizgi halinde hareketten dairesel harekete), bunu dağıtan ve iş makinesine aktaran çeşitli aygıtlardan (transmisyonlar, dişli çarklar, kayışlar, elektrikli şanjmanlar vs.) oluşur. Hem hareket makinesi ve hem de transmisyon mekanizması, iş makinesine hareket iletmeye hizmet ederler.

İş makinesi, doğrudan iş nesnesi üzerinde etkimedede bulunur ve onu istenen hedefle uyum içinde değiştirir. İş makinesine yakından baktığımızda, çoğunlukla elbette çok değişmiş biçimde, genel olarak, elle çalışmada kullanılan aletlerin aynısını görürüz. Ama bunlar artık kesinlikle elle çalışma

için aletler değil, tersine bir mekanizmanın aletleri, mekanik aletlerdir. İş makinesi, manifaktürün yerine makinesel üretimin geçişine yolaçan devrimin çıkış noktasıydı. Mekanik aletler bulunduktan sonra, hareket ve transmisyon mekanizmalarının yapılarında temelli değişiklikler oldu.

Sermaye, doymak bilmez kâr hırsıyla, makinede emek üretkenliğini yükseltmenin etkin bir aracını buldu. Birinci olarak, çok sayıda aletle aynı zamanda etkiye gösteren makinelerin kullanımı, üretim sürecini insan organlarının yetersizliğinin koşullandırdığı dar sınırların dışına çıkardı. İkinci olarak, makine kullanımı, üretim sürecinde ilk kez, yeni muazzam enerji kaynaklarının –buhar, gaz ve elektriğin işletme gücünün– kullanılması imkanını sundu. Üçüncü olarak, sermaye, insanın doğa üzerindeki gücünü artıran ve emek üretkenliğini artırmak için sürekli olarak yeni imkanlar açan bilimi, makine kullanımı yoluyla üretimin hizmetine sokmayı başardı. Makinesel büyük sanayi temelinde, kapitalist üretim tarzının egemenliği pekişti.

Sanayi devrimi

Makinesel büyük sanayiın temeli *İngiltere*'de yaratıldı. Bu ülkede, kapitalist üretim tarzının hızla gelişmesi için elverişli tarihsel koşullar vardı: serfliğin erkenden ortadan kaldırılması ve feodal parçalanmışlığın giderilmesi, burjuva devriminin 17. yüzyılda zaferi, köylülüğün toprak ve araziden zorla kovulması ve gelişmiş ticaret yardımıyla ve sömürgelerin yağmalanması yoluyla sermaye birikimi. İngiltere, 18. yüzyılın ortalarında, çok sayıda manifaktür işletmesine sahip bir ülkeydi. En önemli sanayi dalı, tekstil üretimidir. İngiltere'de 18. yüzyılın son üçte birinde ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen *sanayi devrimi*, tam da bu daldan başladı.

Pazarın genişlemesi ve kapitalistlerin kâr peşinde koşması, üretim tekniğini mükemmelleştirmeyi gerekli kıldı.

Diğer bütün üretim dallarından daha hızlı gelişen pamuklu mensucat sanayiinde el emeği egemendi. Pamuklu mensucat sanayiinde ana operasyonlar, iplik eğirme ve dokumadır. İplikçinin emek ürünü dokumacıya iş nesnesi olarak hizmet eder. Pamuklu dokumalara talebin artması, etkisini ilkönce dokuma tekniği üzerinde gösterdi: 1733 yılında, dokumacının emek üretkenliğini iki katına çıkaran *otomatik dokuma mekiği* bulundu. Bununla iplikçilik, dokumacılığın gerisinde kaldı. Manifaktür işletmelerinde, dokuma tezgahları sık sık iplik sıkıntısı yüzünden durmak zorunda kaldı. İplik eğirme tekniğinin acilen geliştirilmesi zorunluluğu doğdu.

Bu görev, başlangıçta 15-20 iğle donatılmış *bükme makinesinin* bulunmasıyla (1765-1767) çözüldü. İlk makineler bizzat insanlar tarafından ya da hayvanlar tarafından işletildi; daha sonra su gücüyle çalıştırılan makineler ortaya çıktı. Daha başka teknik mükemmelleştirmeler, yalnızca daha çok değil, aynı zamanda daha iyi iplik üretilmesini de sağladı. 18. yüzyılın sonunda artık 400 iğli bükme makineleri vardı. Bu buluşların sonucunda, iplikçilikte emek üretkenliği arttı.

Pamuk sanayiinde yeni bir oransızlık ortaya çıktı: iplikçilik dokumacılığı geçti. Bu oransızlık, 1785'de mekanik dokuma tezgahının bulunmasıyla giderildi. Birçok iyileştirmelerden sonra, mekanik dokuma tezgahı İngiltere'de geniş yaygınlık buldu ve 19. yüzyılın 40'lı yıllarında el dokumacılığını tamamen gerilette. Pamuklu dokumaların işlenmesinde yerine getirilmesi gereken ağartma, boyama ve baskı gibi işlemler de devrimci değişikliklere uğradı. Kimyasal işleme yöntemlerinin geliştirilmesiyle, bu işlemleri kısaltmak ve ürünlerin kalitesini yükseltmek başarılıydı.

İlk tekstil fabrikaları nehir mecralarında kuruldu; makineler, su çarklarının yardımıyla çalıştırıldı. Bunun sonucu olarak, makinesel tekniğin kullanılmasına dar sınırlar kondu. Yerden ve mevsimden bağımsız yeni bir itici güç lazım oldu. *Buhar makinesi* bu talepleri karşılıyordu (buhar makinesi, 1763

yılında Rusya'da bulundu, fakat o dönemde yaygınlık kazanmadı; İngiltere'de buhar makinesi, 1784 yılında bulundu).

Buhar makinesinin kullanılması muazzam bir öneme sahipti. Buhar makinesi, evrensel öneme sahip bir itici güçtür; bu, su çarkına özgü birçok kusurdan andır. Buhar makinesi, kömür ve su tüketir ve tümüyle ve bütünüyle insan kontrolü altında olan bir işletme gücü üretir. Buhar makinesi taşınabilir; sanayi doğal enerji kaynaklarına bağlı olmaktan kurtarır ve üretimi istenilen yerde yoğunlaştırma imkanı sunar.

Buhar makinesi, yalnızca İngiltere içinde değil, aynı zamanda dışında da hızla yaygınlık kazandı ve çok sayıda makine ve büyük sayıda işçi bulduran büyük fabrikaların oluşmasının önkoşullarını yarattı.

Makineler, bütün sanayi dallarında üretimi devrimci yaptı. Makineler, yalnızca pamuklu mensucat sanayiinde değil, aynı zamanda yünlü, keten bezi ve ipekli sanayiinde de kullanıldı. Kısa zamanda buhar makinesinin ulaşımında kullanılması da öğrenildi: 1807'de Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk buharlı gemi ve 1825'de İngiltere'de ilk demiryolu inşa edildi.

Başlangıçta makineler, manifaktürlerde elle imal edildi. Bunlar pahalı, az randımanlı ve kusurluydu. Manifaktür işletmeleri, hızla büyüyen sanayi gereksinim duyduğu miktarda makine üretecek durumda değildi. Bu ancak, makinelerin makinesel üretimine geçişle değişti. Yeni, hızla gelişen bir sanayi dalı ortaya çıktı –*makine yapımıcılığı*. İlk makineler esas olarak ağaçtan yapılıyordu. Daha sonra metal parçalar, ağaç makine parçalarının yerini aldı. Ağacın yerini metalin alması, makinenin ömrünü ve dayanıklılığını artırdı ve zamana kadar tamamen imkansız sanılan bir hız ve gerilimli çalışma imkanı açtı. 19. yüzyılın başlangıcında metallerin işlenmesi için mekanik çekiçler, presler ve takım tezgahları –torna tezgahı, daha sonra freze makinesi ve delgi makinesi– bulundu.

Makinelerin, lokomotiflerin, rayların, buharlı gemilerin imali için büyük miktarda demir ve çelik gerekmektedir. *Maden sanayii* hızla gelişti. Burada, odun kömürü yerine mineral yakıtla demir elde edilmesi işleminin bulunması büyük öneme sahipti. Yüksek fırınlar gittikçe mükemmelleştirildi. 19. yüzyılın 30'lu yıllarında, soğuk rüzgar yerine sıcak rüzgar verilmeye başlandı ve böylelikle yüksek fırın süreci hızlandırıldı ve büyük yakıt tasarrufu sağlandı. Çelik elde edilmesinin yeni, daha iyi yöntemleri geliştirildi. Buhar makinesinin yaygınlık kazanması ve maden sanayiinin büyümesi, deyimlikte taş kömürüne gereksinim doğurdu; bu da taş kömürü sanayiinin hızla büyümesine yol açtı.

Sanayi devriminin sonunda İngiltere, dünyanın sanayi atölyesine dönüştü. İngiltere'den kısa süre sonra diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri de, makinesel üretimi geliştirmeye başladılar.

Fransa'da sanayi devrimi 1789-1794 burjuva devriminden sonraki birkaç onyıllık kapsadı. Kapitalist fabrika Fransız sanayiinde ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında egemen konum kazandı.

Almanya'da sanayi devrimi, feodal parçalanmışlıktan ve feodal bağımlılık ilişkilerinin sürmesinden dolayı, İngiltere ve Fransa'dan sonra oldu. Büyük sanayi ilk kez 19. yüzyılın 40'lı yıllarından itibaren ve özellikle de Almanya'nın 1871'de yekpare bir devlet halinde birleşmesinden sonra hızla gelişti.

Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük sanayi 19. yüzyılın başlangıcında oluştu. Makine sanayii, 1861-1865 arasındaki iç savaştan sonra Amerika'da hızlı bir gelişme kaydetti. Burada, İngiliz sanayiinin teknik kazanımlarından, Avrupa'dan özgür sermaye ve kalifiye işgücü akımından geniş ölçüde yararlandı.

Rusya'da manifaktürden makinesel üretime geçiş, daha serflikin ortadan kaldırılmasından önce başladı, ama tüm kapsamıyla ilk kez 1861 köylü reformundan sonraki ilk on yıllarda gelişti. Ne var ki, serflik üzerine kurulu feodal düzenin sayısız kalıntıları, serflikin kaldırılmasından sonra da, sanayiinin kol emeğine dayanan üretimden makinesel üretime geçmesi üzerinde köstekleyici bir etkide bulundu. Bu, özellikle Ural'da madencilikçi güçlü bir şekilde etkiledi.

Kapitalist sanayileşme

Sanayi devrimi, kapitalist sanayileşmenin temel taşı koydu. Sanayileşmenin temeli, ağır sanayidir, üretim araçları üretimidir.

Kapitalist sanayileşme anarşik bir şekilde gelişir; onun itici gücü kapitalistlerin kâr hırsıdır. Genel olarak *hafif sanayi*in, yani kişisel gereksinim nesnelere üreten dalların gelişmesiyle başlar. Bu dallarda daha az yatırım aracı gerekir, burada sermaye daha hızlı döner ve *ağır sanayiden*, yani iş aletleri ve makineler, metal ve yakıt imal eden dallardan daha kolay kar getirir. Ağır sanayi ancak uzun bir sürenin geçmesinden sonra gelişmeye başlar; bu süre içinde hafif sanayi kar biriktirir. Bu karlar yavaş yavaş ağır sanayiye akmaya başlar. Böylelikle kapitalist sanayileşme, birçok onyıllık kapsayan bir süreci oluşturur.

Örneğin, İngiltere’de tekstil sanayii uzun zaman diğer dallardan daha hızlı gelişti. 19. yüzyılın tüm ilk yarısı boyunca İngiliz sanayiinin en önemli, en gelişmiş dalı olarak kaldı. 19. yüzyılın ikinci yarısında, ağır sanayi, egemen rolü oynamaya başladı. Sanayi dallarının gelişmesindeki bu sıralama, diğer kapitalist ülkelerde de gözlemlendi.

Maden sanayiinin gelişmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında devam etti; maden ergitme tekniği iyileştirildi, yüksek fırınlar büyütüldü. Ham demir üretimi hızla arttı. İngiltere’de ham demir üretimi 1800 yılında 193,000 tondan 1850’de 2,285,000 tona, 1870’de 6,059,000 tona ve 1880’de 7, 873,000 tona yükseldi; Amerika Birleşik Devletleri’nde 1800 yılında 41,000 tondan 1850’de 573,000 tona, 1870’de 1,692,000 tona ve 1880’de 3,897,000 tona çıktı.

19. yüzyılın son üçte biri içlerine kadar, buhar makinesi büyük sanayide ve ulaşımda tek itici güç olarak kaldı. Buhar, makinesel sanayiinin gelişmesi açısından muazzam öneme sahipti. Tüm 19. yüzyıl boyunca buhar makinesinde iyileştirmeler yapıldı; buhar makinelerinin takati ve ısı enerjisinden yararlanılma oranı arttı. 19. yüzyılın 80’li yıllarında *buhar*

türbini yapıldı. Üstünlükleri sayesinde bu, bir dizi sanayi dalında yavaş yavaş buhar makinesinin yerini aldı.

Ama büyük sanayi büyüdüğü ölçüde, işletme gücü olarak buharın yetersizliği o kadar hızla ortaya çıktı. Yeni tipte bir işletme gücü bulundu –yakıt motoru, önce havagazı motoru (1877) ve daha sonra akaryakıt yakıt motoru, dizel motoru (1893). 19. yüzyılın son üçte birinde iktisat için yeni, randımanlı bir işletme gücü, yani üretimi daha da büyük ölçüde devrimcileştiren *elektrik* kullanıma sokuldu.

19. yüzyılda makinesel teknik sanayi dallarını birbiri ardına zaptetti. Madencilik –cevher ve taşkömürü çıkarımı– gelişti. Yakıt motorunun bulunmasıyla bağ içinde petrol çıkarımı arttı. Kimya sanayii kapsamlı bir gelişme kaydetti. Makinesel büyük sanayiinin hızlı büyümesine güçlü demiryolu inşası eşlik etti.

Kapitalist sanayileşme, hem kendi ülkesinin ücretli işçilerinin sömürülmesi ve köylülüğünün yıkıma uğratılması ve hem de diğer ülkelerin ve özellikle sömürgelerin emekçilerinin yağmalanması yoluyla gerçekleşir. Kaçınılmaz olarak kapitalizmin çelişkilerinin keskinleşmesine, milyonlarca işçi, köylü ve zanaatkâr kitesinin yoksullaşmasına yol açar.

Tarih, kapitalist sanayileşmenin çeşitli yollarını tanır. Birinci yol, sömürgelerin zaptedilmesi ve yağmalanmasıdır. İngiltere sanayii bu tarzda gelişti. İngiltere, dünyanın her yerinde sömürgeler fethettikten sonra, iki yüzyıl boyunca onlardan muazzam kârlar sızdırdı ve bunları kendi sanayiine yatırdı.

İkinci yol, savaş ve muzaffer ülkelerin mağlup ülkelere talep ettiği savaş tazminatları yoludur. Örneğin Almanya, Alman-Fransız savaşındaki yenilgisinden sonra Fransa'yı 5 milyar frank savaş tazminatı ödemeye zorladı, ve bunu daha sonra kendi sanayiine yatırdı.

Üçüncü yol, geri ülkelerin gelişmiş sanayi ülkelerine ekonomik ve politik bağımlılığına götüren, köleleştirici

imtiyazlar ve krediler yoludur. Örneğin Çarlık Rusya'sı, yavaş yavaş sanayileşmeye geçebilmek için imtiyazlar dağıttı ve Batılı güçlerden köleleştirici koşullarda kredi aldı. Bu, Çarlık Rusya'sını, bir yarı-sömürgeye dönüşmesine götürdü. Tek tek ülkelerin tarihinde, kapitalist sanayileşmenin bu çeşitli yöntemleri sık sık birbirine geçti ve birbirini tamamladı. Buna bir örnek, Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik gelişme tarihidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük sanayii, yurt dışından alınan borçlar ve uzun vadeli krediler yardımıyla ve Amerikan yerli halkının amansızca yağmalanmasıyla yaratıldı.

Burjuva ülkelerde makinesel sanayiın gelişmesine rağmen, bugün kapitalist dünyanın nüfusunun büyük bir bölümü, ilkel kol gücü tekniğinin egemenliğiyle belirlenen koşullar altında yaşıyor ve çalışıyor.

Kentlerin ve sanayi merkezlerinin çoğalması. Proleterler sınıfının biçimlenmesi

Kapitalist sanayileşme, kentlerin ve sanayi merkezlerinin hızla çoğalmasına yol açtı. Avrupa'da (nüfusu 100,000'den fazla olan) büyük kentlerin sayısı, 19. yüzyıl sürecinde yedi katına çıktı. Kent nüfusunun payı, kır nüfusunun aleyhine hiç durmadan arttı. İngiltere'de daha 19. yüzyılın ortasında ve Almanya'da 20. yüzyılın başında toplam nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yoğunlaşmıştı.

Kapitalizmin manifaktür döneminde, ücretli işçiler kitlesi henüz belirgin bir proleterler sınıfı oluşturumuyordu. Manifaktür işçilerinin sayısı nispeten azdı, ayrıca bu işçiler tarıma hayli bağlıydı, çok sayıda küçük atölyelere dağılmış olup, bazı dargörüşlü lonca çıkarları yüzünden bölünmüşlerdi.

Kapitalist ülkelerde sanayi devrimi ve makinesel büyük sanayiın daha da gelişmesi sonucu, sanayi proletaryası oluştu ve biçimlendi. Yıkıma uğramış köylülerden ve zanaatkar

çevrelerinden kesintisiz bir akım elde ettiğinden ötürü, işçi sınıfı hızla büyüdü.

Makinesel büyük sanayiın büyümesiyle, ilk işçi kuşaklarının gerek yerel, gerekse loncavari ve zümresel çıkarları ve önyargıları geride kaldı, kaybettikleri ortaçağ zanaatkâr konumuna dönme ütopyacı umutları eskidi. İşçi kitleleri, yekpare bir sınıf halinde, proletarya halinde kaynaştı. Sınıf olarak proletaryanın biçimlenmesini karakterize ederek Engels, şunları yazıyordu: “... bu şekilde kapitalist üretimin, büyük çaplı modern sanayiın ve tarımın gelişmesiyle ebedileşti, büyüdü ve özel çıkarlara ve özel tarihsel misyona sahip özel bir sınıf olarak biçimlendi”.*

İngiltere'de sanayi ve ulaşımdaki işçilerin sayısı 19. yüzyılın ikinci onyılında yaklaşık 2 milyon insanı buluyordu; daha sonraki yüzyıl içinde bu sayı üç katına çıktı.

Fransa'da 19. yüzyılın 60'lı yıllarında sanayide ve ulaşımda 2 milyon insan çalışıyordu; 20. yüzyıl başında bu sayı 3.8 milyon oldu.

Amerika Birleşik Devletleri'nde sanayi ve ulaşımdaki işçi sayısı 1859'da 1.8 milyon ve 1899'da 6.8 milyon tutuyordu.

Almanya'da sanayi ve ulaşımdaki işçi sayısı 1848'de 700,000'den 1895'de 5 milyona çıktı. Rusya'da, işçi sınıfının teşekkül süreci serfliğin kaldırılmasından sonra hızlı bir tempoda yürüdü. 1865 yılında, büyük fabrikalarda ve işletmelerde, madencilikte ve demiryollarında 706,000, 1890'da ise 1,433,000 işçi çalışıyordu. Böylelikle kapitalist büyük işletmelerdeki işçi sayısı 25 yılda iki kattan fazla arttı. 19. yüzyılın 90'lı yıllarının sonunda, Avrupa Rusya'sının 50 vilayetinin büyük işletmelerindeki işçi sayısı 2,207,000'e ve tüm Rusya'da 2,792,000'e çıkmıştı.

---

* *Friedrich Engels*, “İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu”. Dietz Verlag, Berlin, 1952, s. 381.

Kapitalist fabrika. Ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aracı olarak makine

Kapitalist fabrika, ücretli işçilerin sömürülmesi üzerinde yükselen ve metaların üretimi için makine sistemi kullanan endüstriyel büyük işletmedir.

Aynı türden üretim operasyonlarını aynı zamanda yerine getiren iş makineleri toplamına (örneğin, aynı türden dokuma tezgahları), ya da çeşitli türden, ama birbirlerini tamamlayan iş makineleri toplamına *makine sistemi* denir. Çeşitli türden makineler sistemi, üretim operasyonlarının tek tek makinelere dağıtıldığı parça iş makinelerinin bir bileşimidir. Her parça makine, bir sonraki için iş nesnesi üretir. Bütün bu makineler aynı zamanda çalışıklarından, ürün daima, bir aşamadan diğerine geçerek, üretim sürecinin çeşitli aşamalarında bulunur.

Makinelerin yardımıyla, *emeğin mekanizasyonu* gerçekleşir. Makine kullanımı, emek üretkenliğinde muazzam bir artış sağlar ve metanın değerini düşürür. Makine, aynı miktarda metayı kat kat az emek sarfıyla üretmeyi ya da aynı emek sarfıyla önemli ölçüde daha fazla meta üretilmesini mümkün kılar.

19. yüzyılda belirli miktarda pamuğun iplik halinde işlenmesi, aynı miktarın iplik çıkırığında elle işlenmesi için gerekli olan zaman süresinin yalnızca 180'de birini gerektiriyordu. Basmacılıkta, yetişkin *bir* işçi ya da bir genç, makine ile bir saatte, eskiden 200 yetişkinin kol emeğiyle elde ettiği kadar dört renkli basma imal etmekteydi. 18. yüzyılda bir işçi manifaktür tarzı işbölümüyle günde 4,800 çivi üretiyordu; 19. yüzyılda, aynı anda 4 makineyi kullanan bir işçi, günde 600,000 çivi imal etti.

Makine kullanımından doğan üstünlükleri, kapitalist üretim tarzında tümüyle ve bütünüyle bu makinelerin sahipleri –kapitalistler– kendi yararlarına kullanır, bunların kârları büyür.

Fabrika, kapitalist işbirliğinin en yüksek biçimidir. Nispeten büyük ölçekli ortak emek olarak kapitalist işbirliği, tek

tek işlerin yönetimi, gözetimi ve koordinesi için özel bir işlevin oluşturulmasını gerektirir. Kapitalist işletmede, yönetim işlevi kapitalistler tarafından yerine getirilir ve aynı zamanda ücretli işçinin sermaye tarafından sömürülmesi işlevi olduğu ölçüde kendine özgü özellikler gösterir. Kapitalist, bir sanayi işletmesini yönettiğinden ötürü kapitalist değildir; tam tersine, kapitalist olduğundan ötürü işletmenin yöneticisidir.

Daha, ta basit kapitalist işbirliği sırasında, kapitalist kendisini bedensel çalışmadan kurtarır. Emegın kooperasyonu büyük ölçülere vardığında, işçilerin doğrudan ve sürekli olarak gözetlenmesi görevini de üzerinden atar. Bu işlev, kapitalist adına fabrikada kumanda eden ve özel bir ücretli ilişki kategorisinde bulunan kişilere –yönetici personel ve ustalar– görev olarak verilir. Kapitalist yönetim, karakteri itibariyle despotiktir.

Sermaye, fabrikaya geçişle birlikte özel bir disiplin, *kapitalist iş disiplini* oluşturur. Kapitalist disiplin, açlık disiplini. İşçiyi burada sürekli olarak işten atılma tehlikesi tehdit eder; sürekli olarak, kendini işsizler safına atılmış bulma korkusuyla yaşamak zorundadır. Kapitalist fabrika, kışlavari bir disiplinle karakterizedir. İşçiler, para cezaları ve ücret kesintileriyle cezalandırılır.

Makine aslında işin kolaylaştırılması ve emek üretkenliğinin artırılması için güçlü bir araçtır. Ama kapitalizmde makine, ücretli emegın sömürülmesinin artırılması için bir araç olarak hizmet eder.

Kullanılmaya başladığından itibaren makine, işçinin rakibi olur. Herşeyden önce, makinenin kapitalist kullanımıyla artık gereksiz olan on binlerce, yüz binlerce işçi geçim araçlarından yoksun bırakılır. Örneğın, buharlı dokuma tezgahlarının kullanılmaya başlanması ile, İngiltere’de 800,000 dokumacı sokağa atılmıştır. Elle üretilen Hint dokuması makinesel yoldan üretilen İngiliz dokumasıyla rekabet edemediğinden, milyonlarca Hintli dokumacı açlıktan ölmeye

başbaşa bırakılmıştır. Makinelerin kullanımı ve mükemmelleştirilmesiyle, giderek daha büyük sayıda ücretli işçinin yerini makine alır ve bunlar kapitalist fabrikalardan kovulur. Bu işçiler, büyüyen işsizler ordusunu güçlendirirler.

Makine, üretim sürecini basitleştirir; işçinin artık büyük kas kuvveti kullanmasına gerek yoktur. Bundan dolayı, sermaye, makinesel tekniğe geçişle birlikte büyük ölçüde kadın ve çocuğu üretime çeker. Kapitalist, bunları en ağır koşullarda karın tokluğuna bile olmayan ücretlerle çalışmaya zorlar. Bu, işçi ailelerinde yüksek çocuk ölümlerine ve kadınlar ve çocukların fiziksel ve ahlaki olarak sakatlanmalarına yol açar.

Makine, bir metanın üretilmesi için gerekli olan emek zamanını azaltır ve böylelikle işgününün kısaltılmasının önkoşullarını yaratır. Oysa makinenin kapitalist kullanımı, işgünün uzatılmasını beraberinde getirir. Kapitalist, kâr hırsıyla, makineden mümkün olduğunca tam yararlanmaya çalışır. İlk olarak, makine işgünü içinde ne kadar uzun kullanılırsa, masrafını o kadar hızlı çıkarır. İkinci olarak, işgünü ne kadar uzun sürerse ve makineden ne kadar tam yararlanılırsa, eskimesi ve diğer kapitalistlerin işletmelerinde daha iyi ya da daha ucuz makine kullanmayı ve bundan dolayı da daha uygun koşullarda üretim yapmayı başarmaları tehlikesi o kadar azalır. Bundan dolayı, kapitalist, işgününü azami derecede uzatmaya çalışır.

Makine kapitalistin elinde, belirli bir zaman birimi içinde işçiden daha öncekinden daha fazla iş çıkarmaya hizmet eder. Aşırı emek yoğunluğu, fabrika alanlarının darlığı, ışık ve hava yetersizliği ve mutlaka gerekli iş emniyeti yöntemlerinin eksikliği, işçilerin kitlesel olarak meslek hastalıkları çekmesine, sağlıklarının çökmesine ve ömürlerinin kısalmasına yol açar.

Makinesel teknik, üretim sürecinde bilimden yararlanmak ve işi çalışanın düşünsel yeteneklerini kullandığı ve yaratıcı bir şekilde uyguladığı bir faaliyete dönüştürmek için büyük imkanlar sunar. Ama makinenin kapitalist kullanımı, işçinin *makinenin uzantısı* olmasına yol açar. İşçinin payına,

tekdüze, güçten düşürücü bedensel çalışmadan başka birşey düşmez. Kafa emeği bir grup özel insanın –mühendisler, teknikerler, bilim adamları– imtiyazı olur. Bilim, emekten ayrılır ve sermayeye hizmet eder. Kapitalizmde *kol ve kafa emeği arasındaki zıtlık* gittikçe derinleşir.

Makine, insanın doğa güçleri üzerindeki gücünün büyümesi anlamına gelir. Emek üretkenliğinin artırılması yoluyla, makine toplumsal zenginliği artırır. Ama bu zenginlik kapitalistlerin eline geçer; işçi sınıfının –toplumun ana üretici gücünün– durumu gittikçe kötüleşir.

Marx, “*Kapital*”de aslında makinenin değil, onun, içinde kullanıldığı kapitalist düzenin işçi sınıfının düşmanı olduğunu kanıtladı. O, “makinenin *aslında bakıldığında* iş zamanını kısalttığını, ama kapitalistçe kullanıldığında işgünü uzattığını, aslında işi kolaylaştırdığını, ama kapitalistçe kullanıldığında iş yoğunluğunu artırdığını, aslında insanın doğa güçleri üzerindeki bir zaferi olduğunu, ancak kapitalistçe kullanıldığında insanın doğa güçleri tarafından boyunduruk altına alındığını, aslında üreticinin zenginliğini artırdığını, ama kapitalistçe kullanıldığında onu yoksullaştırdığını” yazıyordu.*

Kapitalist ilişkilerin oluşmasıyla, derhal *ücretli işçiler ve kapitalistler arasındaki sınıf mücadelesi* de başlar. Bu mücadele, tüm manifaktür dönemini kapsar ve makinesel üretime geçişle, geniş yaygınlık ve son derece keskinlik kazanır.

Olgunlaşmamış işçi hareketinin makinesel tekniğin kapitalistçe kullanımının felaketli sonuçlarına karşı protestosunun ilk ifadesi, makineleri tahrip etme çabalarıydı. 1758’de bulunan ilk kırkma makinesi, bu makinenin kullanıma sokulmasıyla işsiz kalan işçiler tarafından kundaklandı. 19. yüzyılın başlangıcında İngiliz sanayi bölgelerinde herşeyden önce buharlı dokuma makinesinin kullanıma sokulmasına karşı yönelen geniş bir “makine tahripçileri” hareketi gelişti. İşçi sınıfı, baskının ve yoksulluğun aslında makinelerden gelmediğini, aksine makinenin kapitalistçe kullanımının bir sonucu olduğunu kavrayabilmek için belirli bir zamana ve deneyime gerek

---

* *Karl Marx*, “*Kapital*”, Birinci Cilt, s. 464

duydu.

Kapitalistler, makineleri geniş ölçüde, sermayenin sınırsız egemenliğine karşı yönelen periyodik işçi hareketlerine, evlere vb. karşı etkin bir silah olarak kullandılar. 1830'dan sonra, doğrudan kapitalistlerin işçilere karşı sınıf mücadelesinin çıkarları doğrultusunda, kapitalistlerin çalışanların sayısını azaltmak yoluyla ve daha az kalifiye işçi kullanılması, yardımıyla işçilerin sermayenin boyunduruğuna karşı direnişini kırma çabası doğrultusunda, İngiltere'de büyük sayıda buluşlar gerçekleştirildi.

Yani makinenin kapitalistçe kullanımı, işçilerin durumunun kötüleşmesine ve emek ile sermaye arasındaki sınıf karşıtlıklarının keskinleşmesine yol açar.

Büyük sanayi ve tarım

Büyük sanayiinin gelişmesi, tarımda da makine kullanılmasına yol açtı. Makine kullanma imkanı, büyük üretimin en önemli üstünlüklerinden biridir. Makineler, tanında emek üretkenliğini muazzam bir şekilde artırırılar. Ama küçük köylü açısından bu makineleri edinmek, bunların elde edilmesi önemli kaynak gerektirdiğinden, imkansızdır. Makineden ancak, büyük ekim alanlarının varlığı, teknik kültürlerin ekimi koşullarında efektif bir şekilde yararlanılabilir. Makinesel tekniğe dayanan büyük iktisatta birim ürün başına, geri tekniğe ve kol emeğine dayanan küçük iktisatlardan önemli ölçüde daha az emek sarfedilir. Bunun sonucu olarak, küçük köylü iktisadı, kapitalist büyük iktisatla rekabet edemez.

Kapitalist koşullar altında tarımsal makinelerin yaygınlaşması, köylülüğün ayrışmasını hızlandırır. "Makinelerin tarımda sistemli kullanımı, ataerki 'orta köylüyü', buharlı dokuma makinesinin kırsal el dokumacısını yerinden

ettiği o aynı amansızlıkla yerinden eder.”* Kapitalizm, tarımsal tekniği bir üst aşamaya çıkarır ve onu ilerletir, ancak bunu küçük üretici kitlesini yıkıma uğratmaktan başka bir şekilde yapamaz. Bununla birlikte, tarımda ücretli emek, büyük işletmelerde makineler değil de kol emeği tercih edilecek kadar ucuzdur. Bu, tarımsal üretimde makinesel tekniğin gelişmesini köstekler.

Tarımda makinenin kapitalistçe kullanımına, kaçınılmaz olarak emek yoğunluğunun artırılması yoluyla tarım proletaryasının sömürülmesinin güçlendirilmesi eşlik eder. Örneğin, bir dönemler çok yaygın olan bir tür biçme makinesi Rusya’da, bu makinede çalışma büyük bir kol gücünü gerektirdiğinden, “alın ısıtıcısı” adını aldı.

Kapitalizmin makine döneminde, sanayinin tarımdan ayrılması tamamlanır, *kentle kır arasındaki karşıtlık* derinleşir ve keskinleşir. Kapitalizmde tarım, gelişme açısından sanayiın son derece gerisinde kalır. Lenin, kapitalist ülkelerde tarımın 20. yüzyılın başında teknik-iktisadi düzeyi itibarıyla, manifaktür aşamasına yakın olduğunu kanıtladı.

Tarımda makinesel tekniğin kullanıma sokulması, kapitalizmde, sanayide olduğundan çok daha yavaş ilerler. Buhar makinesi sanayide devrimci teknik değişiklikleri mümkün kılarken, tarımda yalnızca buharlı dövme makinesi biçiminde kullanım buldu. Kombine mekanik dövme makineleri, daha sonra tahılın dövülmesini, temizlenmesini ve ayıklanmasını birleştirdi. Atla çekilen hasat makineleri –biçer-bağlarlar– ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde yaygınlık kazandı. Tırtıllı traktör daha geçen yüzyılın 80’li yıllarında bulundu, tekerlekli traktör ise 20. yüzyılın başlangıcında; ama traktör kapitalist büyük işletmelerde bu yüzyılın ancak 20’li yıllarında ve esas olarak da Amerika Birleşik Devletleri’nde az çok geniş çaplı kullanım buldu.

Ama buna rağmen bugün bile kapitalist dünyanın ülkelerinin çoğunluğunda tarımda ana çekim gücü iş hayvanlarıdır; toprağın

---

* *V.İ Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. Baskı, cilt 3, s. 193/94, Rusça.

işlenmesinde kullanılan araçlar içerisinde önceden olduğu gibi yine atla çekilen pulluklar, karasabanlar ve kültivatörler başrolü oynarlar.

Emeğin ve üretimin kapitalist toplumsallaştırılması. Kapitalizmde makine kullanımının sınırları

Makinesel teknik temelinde, kapitalizmde toplumsal üretici güçlerin gelişmesinde, feodal üretim tarzına göre büyük bir ilerleme sağlandı. Makinesel büyük üretim, tüm iktisadi yaşamda son derece derin bir dönüşüm yarattı. Makine, toplumu dönüştüren devrimcileştirici güçtü.

“Manifaktürden fabrikaya geçiş, ustanın yüzyıllar süresinde kazanılmış el maharetinin yerini alan tam bir teknik devrimi ilan eder; ve bu teknik devrimi kaçınılmaz olarak toplumsal üretim ilişkilerinin köklü dönüşümü, üretime katılan kişi grupları arasındaki kesin bir bölünme, geleneklerden tam bir kopuş, kapitalizmin tüm karanlık yönlerinin kesinleşmesi ve yayılması, ama aynı zamanda emeğin kapitalizm tarafından kitlesele olarak toplumsallaştırılması izler. Makinesel büyük sanayi, böylelikle kapitalizmin son sözü, onun olumsuz ve ‘olumlu’ momentlerinin son sözüdür.”* Makinesel büyük üretim temelinde, elementar bir süreç olarak *emeğin* sermaye tarafından kapsamlı bir *toplumsallaştırılması* gerçekleşir.

İlk olarak, makine kullanımının sonucu olarak sanayi üretimi gittikçe büyük işletmelerde yoğunlaşır. Makinenin kendisi, birçok işçinin ortak çalışmasını talep eder.

İkinci olarak, kapitalizmde toplumsal işbölümü daha da gelişir. Sanayi ve tarımın üretim dallarının sayısı artar. Aynı zamanda, tek tek dallar ve işletmeler gittikçe birbirlerine daha bağımlı hale gelirler. Üretim dallarının geniş çaplı

---

* *V.İ. Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı. cilt 3. s. 377, Rusça.

uzmanlaşmasında, örneğin, kumaş üreten bir fabrikatör, doğrudan iplik üreticisine bağımlı ve bu da kapitalist pamuk üreticilerine, kendisine makine teslim eden işletmenin sahibine ve taşkömürü ocağının sahibine vs. bağımlıdır.

Üçüncü olarak, küçük iktisat birimlerinin doğal iktisada özgü parçalanmışlığı kaybolur; küçük yerel pazarlar dev bir ulusal pazar ve dünya pazarı halinde birleşirler.

Dördüncü olarak, kapitalizm, makinesel tekniğiyle çalışanların çeşitli kişisel bağımlılık biçimlerini ortadan kaldırır. Üretimin temeli özgür ücretli emek olur. Nüfusun büyük kitleleri eskiden beri oturdukları yeri terkeder ve böylelikle büyümekte olan sanayi dallarına sürekli olarak yeni işgüçlerinin akması güvence altına alınır.

Beşinci olarak, makinesel büyük üretimin yaygınlaşmasıyla çok sayıda sanayi merkezleri ve büyük şehirler oluşur. Toplum, giderek daha fazla iki antagonist ana sınıfa, kapitalistler sınıfı ve ücretli işçiler sınıfına bölünür.

Makinesel teknik temelinde ulaşılmış emeğin ve üretimin toplumsallaştırılması, toplumsal gelişmede önemli bir ilerlemeydi. Ama kâr peşinde koşan kapitalistlerin bencil çıkarları, üretici güçlerin gelişmesine belirli sınırlar koyar.

Toplumsal açıdan, eğer makinenin üretimi için harcanan emek miktarı, makinenin kullanımı yoluyla tasarruf edilen emek miktarından küçükse ve makine işi kolaylaştırıyorsa, makine kullanımı avantajlıdır. Ama kapitalist için tayin edici olan ne toplumsal emekten tasarruf ve ne de işçiler için işin kolaylaştırılmasıdır, tam tersine ücretlerden tasarruftur. Bundan dolayı kapitalistler için makine kullanımının sınırları çok dar çekilmiştir. Bu sınır, makinenin fiyatıyla onun yerini aldığı işçilere ödenen ücret miktarı arasındaki farktır. İşçinin ücreti ne kadar düşükse, kapitalistin makine yerleştirme çabası da o kadar zayıftır. Bundan dolayı, en gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayiinde bile, bugüne kadar geniş ölçüde kol emeği kullanılır.

Makinesel büyük sanayi, kapitalistler arasındaki rekabet

mücadelesini keskinleştirdi ve toplumsal toplam üretim anarşisini güçlendirdi. Makinenin kapitalist kullanımı, yalnızca toplumun üretici güçlerinin hızla gelişmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda emeğin sermaye tarafından baskı altına alınmasının olağanüstü artmasına ve kapitalist üretim tarzının bütün çelişkilerinin keskinleşmesine de yol açtı.

Kısa Özet

1– Manifaktürden makinesel büyük üretime geçiş, bir sanayi devrimi anlamına gelmekteydi. Makinesel sanayiye geçiş açısından, buhar makinesinin bulunması, metal ergitme yöntemlerinin iyileştirilmesi ve makine, üreten makinelerin yapımı büyük öneme sahipti. Makine, üretim dallarını birbiri ardına zaptetti.

2– Kapitalizmin büyümesiyle, Avrupa ve Amerika'daki en önemli kapitalist ülkelerin kapitalist sanayileşmesi gerçekleşir. Kapitalist sanayileşme genellikle hafif sanayiye gelişmesiyle başlar. Kapitalist ülkelerin sanayileşmesinde sömürgelerin ve yenilgiye uğratılan ülkelerin yağmalanması ve köleleştirici kredilerin alınması büyük bir rol oynar. Kapitalist sanayileşme, ücretli emek sömürüsüne dayanır ve geniş zanaatkar ve köylü kitlelerinin yıkıma uğramasını güçlendirir. Toplumsal işbölümünün daha da büyümesine yol açar, sanayiyle tarım arasındaki ayrışmayı tamamlar ve kentle kırsal arasındaki karşıtlığı keskinleştirir.

3– Kapitalist fabrika, ücretli işçilerin sömürülmesine dayanan ve metallerin üretimi için bir makine sistemi kullanan bir büyük işletmedir. Kapitalist fabrikadaki yönetim, despotik karakter taşır. Kapitalist toplumda makine kullanımına, çalışmanın ücretli işçi için daha bunaltıcı olması, işçinin sömürülmesinin artması ve acınası bir ücret alan kadınların ve çocukların üretim sürecine çekilmesi eşlik eder. Kapitalist

makinesel üretim, kol ve kafa emeği arasındaki ayrışmayı tamamlar ve bunlar arasındaki karşıtlığı keskinleştirir.

4– Makinesel büyük sanayiın gelişmesi, kentlerin büyümesine, kent nüfusunun kırsal nüfusu aleyhine artmasına, ücretli işçiler -proletarya -sınıfının biçimlenmesine ve proletaryanın saflarının büyümesine yol açar. Kapitalizmde tarım sanayiın son derece gerisinde kalır. Tarımda makinelerin artan kullanımı, köylülüğün ayrışmasını hızlandırır.

5– Makinesel büyük sanayi, tarihsel olarak bakıldığında, ilerici bir rol oynar, emek üretkenliğinin artmasına ve emeğin sermaye tarafından toplumsallaştırılmasına yol açar. Makinenin kapitalist kullanımının sınırları, kapitalistlerin makineyi ancak, makinenin fiyatı, makine tarafından yerinden edilen işçilere ödenen ücret miktarından düşük olması halinde kullanıma sokmalarıyla belirlenir.

Bölüm VII

SERMAYE VE ARTI-DEĞER KAPİTALİZMİN EKONOMİK TEMEL YASASI

Kapitalist düzenin üretim ilişkilerinin temeli

Manifaktürden makinesel büyük sanayiye geçişle birlikte, kapitalist üretim tarzı egemen üretim tarzı haline geldi. Sanayide kol emeğine dayanan zanaatkâr imalathanelerinin ve manifaktür işletmelerinin yerine, komplike makinelerin yardımıyla üretim yapılan fabrikalar ve işletmeler geçti. Tarımda, agrotekniğin ve tarımsal makinelerin kullanıldığı kapitalist büyük işletmeler ortaya çıktı. Yeni bir teknik ortaya çıktı, yeni üretici güçler oluştu, ve yeni, kapitalist üretim ilişkileri egemenliği ele geçirdi. Kapitalist toplumun üretim ilişkilerinin oluşması, gelişmesi ve çöküşü içinde tahlili, Marx'ın “*Kapital*”inin ana içeriğini oluşturur.

Burjuva toplumunun üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyettir. Üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyet, kapitalistlerin emekle elde edilmemiş ve ücretli işçileri sömürmek için yararlanılan özel mülkiyettir. “Kapitalist üretim tarzı”, der Marx'ın klasik karakteristiği, “... maddi üretim koşullarının sermaye mülkiyeti ve toprak mülkiyeti biçiminde çalışmayanların payına düşmesine, kitlenin ise yalnızca kişisel üretim koşuluna, işgücüne sahip olmasına dayanır.”*

---

* *Karl Marx*, “Gotha Programının Eleştirisi”; bkz. K. Marx/F. Engels, İki Ciltte Seçme Yazılar, cilt II, s. 18.

Kapitalist üretim, ücretli emeğe dayanır. Ücretli işçiler, feodal zincirlerden arıdır. Ama onlar üretim araçlarından yoksundurlar ve açlıktan ölmek için işgüçlerini kapitalistlere satmak zorundadırlar. Proletaryanın burjuvazi tarafından sömürülmesi kapitalizmin ana özelliğidir, ve proletarya ile burjuvazi arasındaki ilişki, kapitalist düzenin temel sınıf ilişkisini oluşturur.

Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ülkelerde, kapitalist ilişkilerin yanı sıra az çok önemli ölçüde kapitalizm öncesi iktisat biçimlerinin kalıntıları bulunur. Hiçbir ülkede “saf kapitalizm” yoktur. Burjuva ülkelerde kapitalist mülkiyetin dışında, çiftlik sahiplerinin büyük toprak mülkiyeti ve kendi emekleriyle yaşayan küçük üreticilerin –köylülerin ve zanaatkarların– küçük özel mülkiyeti vardır. Küçük üretim, kapitalizmde tali bir rol oynar. Kent ve kırdaki küçük meta üreticileri kitlesi, kapitalistler ve çiftlik sahipleri –fabrika ve işletmelerin, bankaların, ticaret işletmelerinin sahipleri ve toprak ve arazi sahipleri– tarafından sömürülürler.

Kapitalist üretim tarzı gelişmesi içinde iki aşamadan geçer: tekel-öncesi aşama ve tekelci aşama. Kapitalizmin genel ekonomik yasaları, her iki gelişme aşamasında da, etkindir. Bununla birlikte tekelci kapitalizm, daha sonra ortaya konulacak olan bir dizi kendine özgü özellikler gösterir.

Şimdi kapitalist sömürünün özünü incelemeye geçelim.

Paranın sermayeye dönüşmesi. Meta olarak işgücü

Her sermaye, yoluna belli bir para miktarı olarak başlar. Paranın kendisi henüz sermaye değildir. Örneğin, bağımsız küçük meta üreticileri birbirleriyle meta değişiminde bulduklarında, para dolaşım aracı olarak ortaya çıkar, ama henüz sermaye olarak hizmet etmez. Basit meta dolaşımının formülü şöyledir: ***M*** (meta) – ***P*** (para) – ***M*** (meta), yani bir

başka meta satın almak için bir metanın satımı. Para, yabancı emeğin sömürüsü için kullanılmaya başlar başlamaz sermayeye dönüşür. Sermayenin genel formülü şöyledir: $P-M-P$, yani zenginleşme amacıyla satım için alım.

$M-P-M$ formülü, bir kullanım değerinin bir başkasıyla değiştirilmesi demektir: Meta üreticisi, gereksinim duymadığı bir metayı verir ve değişim olarak tüketim için gereksinim duyduğu bir diğer meta alır. Bunun tersine $P-M-P$ formülünde çıkış noktası ve bitim noktası çakışır: Bu dolaşımın başlangıcında kapitalistin parası vardı ve dolaşımın sonunda eline tekrar para geçer. Eğer kapitalist bu işlemin sonunda başlangıçtakiyle aynı paraya sahip olsaydı, o zaman sermayenin bu hareketinin hiçbir amacı olmazdı. Kapitalistin faaliyetinin tüm amacı, işlemin bitiminden sonra, başlangıçtakinden daha fazla paraya sahip olmaktır. Öyleyse tam biçimi ile sermayenin genel formülü şöyledir: $P-M-P'$, P' artan parayı ifade eder.

Kapitalistin avans olarak öne sürdüğü, yani dolaşıma soktuğu sermaye, sahibine belli bir büyümeyle geri döner. Bu sermaye büyümesi, tam da kapitalistin amaçladığı şeydir.

Sermayenin bu büyümesi nereden gelir? Kapitalistlerin zenginleşmesinin gerçek kaynağını gizleyebilmek için, burjuva iktisatçıları, bu büyümenin meta dolaşımından kaynaklandığını iddia etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu iddia çürüktür. Gerçekten de. Eğer aynı değerde metalar ve para miktarları, yani eşdeğerler, değiş tokuş edilirse, hiçbir meta sahibi, dolaşımdan, metasının cisimleştirdiği değerden fazlasını kazanamaz. Varsayalım ki, satıcılar mallarını değerlerinin üzerinde, diyelim yüzde 10, satmayı başardılar; ama bu durumda, alıcı olarak ortaya çıktıkları anda satıcılara bu yüzde 10 fazlayı ödemek zorundadırlar. Yani meta sahipleri satıcı olarak kazandıklarını, alıcı olarak kaybederler. Oysa gerçek yaşamda tüm kapitalistler sınıfı bir sermaye artışı gösterir. Besbelli ki, kapitalist haline gelmiş olan para sahibi, pazarda, tüketildiğinde değer yaratan, hem de kendisinin bizzat sahip olduğundan daha büyük bir değer yaratan bir meta bulmuş olmalıdır. Diğer sözcüklerle, para sahibi, pazarda, kullanım değeri bizzat değerinin kaynağı olma

niteliğine sahip bir meta bulmuş olmalıdır. Bu meta işgücüdür.

İşgücü, insanın sahip olduğu ve maddi varlıklar yarattığı sürece harekete geçirdiği bedensel ve zihinsel yeteneklerin bütünlüğüdür. Toplumun her biçiminde, işgücü üretimin zorunlu unsurlarından birini oluşturur. Ancak ilk kez kapitalizmde, işgücü *metaya* dönüşür.

Kapitalizm, meta üretiminin, işgücünün de metaya dönüştüğü en yüksek aşamasıdır. İşgücünün bir metaya dönüşmesiyle, meta üretimi *genel* karakter alır. Kapitalist üretim ücretli emeğe dayanır ve işçinin kapitalist tarafından angaje edilmesi, işgücü metasının alımından ve satımından başka birşey değildir: İşçi işgücünü satar, kapitalist bunu satın alır.

Kapitalist işçiyi angaje ettikten sonra, onun işgücünün tam sahibi olur. Kapitalist, bu işgücünü sermaye büyümesinin gerçekleştiği kapitalist üretim sürecinde kullanır.

İşgücü metasının değeri ve kullanım değeri. Kapitalizmin ekonomik temel yasası olarak artı-değer yasası

Diğer her meta gibi, işgücü de, temelinde bu metanın değerinin yattığı belirli bir fiyat karşılığında satılır. Bu değeri belirleyen nedir?

Çalışma yeteneğini koruyabilmek için işçi, beslenme, giyim, ayakkabı ve konut gereksinimini gidermek zorundadır. Gerekli yaşamsal gereksinimlerin karşılanması, işçinin harcanmış yaşam enerjisinin –kas, sinir ve beyin harcamalarının– yerine konmasıdır, çalışma yeteneğinin yeniden sağlanmasıdır. Ayrıca sermaye, sürekli işgücü akımına ihtiyaç duyar; bunun sonucu olarak da, işçi, sadece kendisini değil, aynı zamanda ailesini de ayakta tutmak zorundadır. Bu yeniden üretimi, yani işgücünün sürekli yenilenmesini güvence altına alır. Son olarak sermaye, yalnızca yardımcı işçilere değil, aynı zamanda komplike

makineleri kullanabilecek kalifiye işçilere gereksinim duyar; ama belirli bir becerinin kazanılması eğitim için belirli bir emek sarfına bağlıdır. Bundan dolayı, işgücünün üretiminin ve yeniden üretiminin giderleri, işçi sınıfının yetişmekte olan yeni kuşaklarının eğitimi için belirli bir asgari harcamayı da içinde barındırır.

Tüm bunlardan, *işgücü metasının değerinin*, işçinin ve ailesinin ayakta kalabilmesi için gerekli olan geçim araçlarının değerine denk düştüğü ortaya çıkmaktadır. “Tüm diğer metalar gibi, işgücünün değeri de, bu özel maddenin üretimi ve aynı zamanda yeniden üretimi için *gerekli olan emek zamanı* tarafından belirlenir.”*

Toplumun tarihsel gelişme süreci içinde, hem işçilerin normal gereksinimlerinin düzeyi, hem de bu gereksinimi gidermenin araçları değişir. Çeşitli ülkelerde işçilerin normal gereksinimlerinin düzeyi değişiktir. Belirli bir ülkenin katettiği tarihsel yolun özellikleri ve ücretli işçiler sınıfının altında biçimlendiği koşullar, birçok durumda bu gereksinimlerin karakterini belirler. Keza iklimsel ve diğer doğa koşulları da işçilerin beslenme, giyim ve konut gereksinimleri üzerinde belirli bir etkide bulunurlar. İşgücünün değeri içine yalnızca insanın bedensel gücünün yeniden sağlanması için gerekli olan kullanım mallarının değeri değil, aynı zamanda işçinin ve ailesinin kültürel gereksinimlerinin (çocukların eğitimi, gazete ve kitap satın alınması, sinema ve tiyatroya gitme vs.) giderilmesinin giderleri de girer. Kapitalistler, sürekli olarak ve her yerde, işçi sınıfının maddi ve kültürel yaşadığı koşullarını mümkün olan en düşük düzeyde tutmaya çalışırlar.

Kapitalist işe girişinde, üretim için gerekli olan her şeyi satın alır: bina, makine, ekipman, hammadde, yakıt. Bundan sonra işçi angaje eder, ve artık işletmedeki üretim süreci başlar. Meta imal edildiğinde, kapitalist bunu satar. Mamul malın değeri şunları içerir: birinci olarak, tüketilen üretim

---

* Karl Marx, “*Kapital*”, 1. cilt, s. 178.

araçlarının değeri –işlenen hammaddenin ve tüketilen yakıtın değeri, ayrıca binaların, makinelerin ve aletlerin değerinin belirli bir bölümü; ikinci olarak, işçinin emeğinin söz konusu işletmede yarattığı yeni değer.

Bu yeni değer neden ibarettir?

Varsayalım ki, bir saatlik basit ortalama emek bir dolarlık bir değer yaratıyor ve işgücünün günlük değeri 6 dolar tutuyor. Bu durumda işçinin, işgücünün günlük değerini yerine koyması için 6 saat çalışması gerekmektedir. Ama kapitalist, işgücünü tüm gün için satın almıştır, ve proleteri yalnızca 6 saat değil, bilakis, diyelim ki, 12 saat tutan tüm işgünü boyunca çalışmaya zorlar. Bu 12 saat süresince işçi 12 dolarlık bir değer yaratır; kendi işgücünün değeriye 6 dolar tutar.

İşgücü metasının özgül kullanım değerinin bu metanın alıcısı –kapitalist– için neden ibaret olduğunu görüyoruz şimdi. *İşgücü metasının kullanım değeri*, değer, hem de kendisinin bizzat sahip olduğundan daha büyük değer, kaynağı olması özelliğidir.

İşgücünün değeri ve işgücünün tüketimi sürecinde yaratılan değer, iki farklı büyüklüktür. Bu iki büyüklüğün farkı, kapitalist sömürünün zorunlu bir önkoşulunu oluşturur. Kapitalist üretim tarzı, emek üretkenliğinin –işçinin, kendi işgücünün değerine denk düşen değeri yaratmak için işgücünün yalnızca bir bölümüne gereksinim duyduğu – nispeten yüksek bir düzeyini önşart koşar.

Bizim örneğimizde, işçiyi ücretle çalıştırmak için 6 dolar harcayan kapitalist, işçinin emeğinin yarattığı 12 dolarlık bir değer elde eder. Kapitalist, başlangıçta avans verdiği sermayeyi 6 dolarlık bir artış ya da fazlalıkla geriye alır. Bu artış artı-değerdir.

Artı-değer, ücretli işçinin emeğinin, işgücünün değerinin ötesinde yarattığı ve kapitalistin karşılıksız olarak el koyduğu değerdir. Yani artı-değer, işçinin ödenmeyen emeğinin sonucudur.

Kapitalist işletmede işgünü, gerekli emek zamanı ve artı-emek zamanı olmak üzere ikiye ayrılır, ücretli işçinin: emeği de gerekli emek ve artı-emek olmak üzere ikiye bölünür. Gerekli emek zamanı sürecinde işçi, işgücünün değerini yeniden üretir; artı-emek zamanı sürecinde artı-değer yaratır.

Kapitalizmde işçinin emeği, işgücü metasının kapitalistler tarafından tüketilmesi sürecidir ya da başka bir deyimle, kapitalistin işçiden artı-değer sıkıp çıkardığı bir süreçtir. Kapitalist koşullar altında emek süreci, iki temel özellikle karakterizedir. Birincisi, işçi, emeğinin ona ait olduğu kapitalistin denetimi altında çalışır. İkincisi, yalnızca işçinin emeği değil, aynı zamanda bu emeğin ürünleri de kapitaliste aittir. Emek sürecinin bu özellikleri, ücretli işçinin emeğini ağır ve iğrenç bir yüke dönüştürür.

Kapitalist üretimin dolaysız hedefi, artı-değer üretimidir. Buna göre, kapitalizmde yalnızca artı-değer yaratan emek, yaratıcı emektir. Eğer işçi artı-değer yaratmıyorsa, onun emeği üretici olmayan, sermaye için yararlı olmayan emektir.

Sömürünün eski biçimlerinden –köleci toplumdaki ve feodalizmdeki sömürden– farklı olarak, kapitalist sömürü üstü örtülü bir karakter taşır. Ücretli işçi işgücünü kapitaliste sattığında, bu alışveriş ilk bakışta iki meta sahibi arasındaki alışılmış alışverişlerden biri, değer yasasıyla tam uyum içinde gerçekleşen normal bir para karşılığı meta değişimi olarak görünür. Ne var ki bu işgücü alım ve satım işlemi, ardında işçinin kapitalist tarafından sömürülmesinin, işçinin ödenmeyen emeğine kapitalist tarafından hiçbir eşdeğer olmaksızın el konulmasının yattığı sadece dış görünüştür.

Kapitalist sömürünün özünü incelerken, kapitalistin işçiyi angaje ettiğinde, ona işgücünün tam değerini ödediğini, yani herşeyin değer yasasıyla sıkı bir uyum içinde gerçekleştiğini varsayıyoruz. Daha sonra, iş ücretinin tahlilinde, diğer metaların fiyatlarından farklı olarak işgücünün fiyatının, kural olarak, değerinden aşağıya doğru saptığı gösterilecektir.

Böylelikle işçi sınıfının kapitalistler sınıfı tarafından sömürülmesi daha da artırılır.

Kapitalizm ücretli işçiye ancak, belirli bir zaman süresinde kapitalist için bedava çalıştığında, çalışma ve dolayısıyla yaşama imkanı verir. İşçi bir kapitalist işletmeyi terkettiğinde, en iyi halde, aynı sömürüye tabi olacağı bir başka kapitalist işletmeye düşer. Marx, ücretli emek sistemini ücret köleliği sistemi olarak teşhir etti; Romalı köle zincirlerle bağlıyken, ücretli işçinin görünmeyen bağlarla sahibine bağlı olduğunu kanıtladı. Bu sahip, bütünlüğü içinde kapitalistler sınıfıdır.

Kapitalizmin temel ekonomik yasası, artı-değer yasasıdır. Kapitalizmi karakterize ederek Marx, şöyle yazdı: “Artı-değer üretimi ya da kazanç elde etme, bu üretim tarzının mutlak yasasıdır.”* Bu yasa, kapitalist üretimin özünü belirler.

Ücretli işçinin ödenmeyen emeğinin yarattığı artı-değer, tüm burjuva sınıfının emekle elde edilmeyen gelirinin genel kaynağıdır. Artı-değerin dağıtılmasında, burjuvazinin çeşitli grupları arasında: sanayiciler, tüccarlar ve bankerler arasında ve kapitalistler sınıfıyla toprak sahipleri sınıfı arasında belirli ilişkiler ortaya çıkar.

Artı-değer avı, kapitalizmde üretici güçlerin gelişmesinde başrolü oynar. Daha önceki sömürücü düzenlerden hiçbiri –ne köleci toplum ne de feodalizm–, tekniğin gelişmesini ilerleten benzeri bir güce sahip olmadı. Kapitalizmden önce gelen toplum düzenlerinde teknik son derece yavaş gelişti. Artı-değer peşinde koşan sermaye, eski üretim yöntemlerinde tam bir dönüşüme yol açtı –makinesel büyük sanayii doğuran sanayi devrimini ortaya çıkardı.

Lenin, artı-değer öğretisini, Marx’ın ekonomik teorisinin temel direği olarak adlandırdı. Marx, işçi sınıfının sömürülmesinin kaynağını, artı-değeri ortaya koydu ve böylelikle işçi sınıfına kapitalizmi devirmesi için düşünsel silahı

---

* Karl Marx, “*Kapital*”, I. Cilt, s. 650.

verdi. Marx, artı-değer öğretisinde kapitalist sömürünün özünü ortaya serdi ve böylelikle burjuva politik ekonomiye ve onun kapitalizmde sınıf çıkarlarının harmonisi aldatmacasına ölümcül darbe indirdi.

Üretimin toplumsal ilişkisi olarak sermaye. Değişmeyen ve değişen sermaye

Burjuva iktisatçıları, ilk insanın kullandığı taş ve sopadan başlayarak her iş aletini ya da üretim aracını sermaye olarak nitelerler. Sermayenin bu tanımı, işçinin kapitalistler tarafından sömürülmesinin özünü gizleme ve sermayeyi her insan toplumunun sonsuz ve değişmez varlık koşulu olarak gösterme amacım güder.

Gerçekte taş ve sopa ilk insana iş aletleri olarak hizmet etti, ama bunlar sermaye değildi. Aynı şekilde, zanaatkarın aletleri ve hammaddeleri, ya da kişisel emeğe dayanan bir iktisat yürüten köylünün alet-edevatı, tohumu ve iş hayvanları da sermaye değildir. Üretim araçları, tarihi gelişmenin ancak belirli bir aşamasında, kapitalistin özel mülkiyeti oldukları ve ücretli emeğin sömürülmesine hizmet ettikleri zaman sermayeye dönüşürler.

Sermaye, –ücretli işçilerin sömürülmesi yoluyla– artı-değer getiren değerdir. Sermaye, Marx’ın bir deyimine göre, “ancak canlı emeği emme yoluyla vampir gibi canlanan, ve ne kadar çok emerse o kadar çok yaşayan cansız emektir.”* Sermayede, kapitalistler sınıfıyla işçi sınıfı arasındaki üretim ilişkisi cisimleşir, bu ilişki, kapitalistlerin üretim araçlarının ve üretim koşullarının sahibi olarak kendileri için artı-değer yaratan ücretli işçileri sömürmesinden ibarettir. Bu üretim

---

* *Karl Marx*, “*Kapital*”, 1. Cilt, s. 241.

ilişkisi, kapitalist toplumun diğer üretim ilişkileri gibi, şeylerin ilişkisi biçimini alır ve bu şeylerin –üretim araçlarının– bir özelliği olarak, kapitalistlere kazanç sağlama özelliği olarak ortaya çıkar.

Sermayenin fetiş karakteri burada yatar: Kapitalist üretim tarzında, üretim ilişkileri (ya da karşılığında üretim aracı satın alınabilecek belirli bir para miktarı) sanki kendi başlarına, sahiplerine, emek yoluyla kazanılmayan düzenli bir gelir sağlama mucizevi özelliğe sahiplermiş gibi bir görünüm oluşur.

Sermayenin. çeşitli bölümleri artı-değerin üretim sürecinde farklı roller oynarlar.

Sermayenin belirli bir bölümünü girişimci, fabrika binasının kurulması, ekipman ve makinelerin alınması ve hammadde, yakıt ve yardımcı malzeme satın almak için kullanır. Sermayenin bu bölümünün değeri, üretim araçları emek sürecinde tüketildikleri ve aşındıkları ölçüde, yeni üretilen metaya aktarılır. Sermayenin, üretim araçlarının değeri biçiminde bulunan bölümünün büyüklüğü üretim sürecinde değişmez ve bu yüzden ona *değişmeyen* sermaye denir.

Sermayenin geri kalan bölümünü girişimci, işgücü satın almak, işçi angaje etmek için kullanır. Harcanan sermayenin bu bölümünün yerine girişimci, üretim sürecinin bitiminden sonra, kendi işletmesinin işçilerinin yarattığı yeni değeri elde eder. Bu yeni değer, daha önce gördüğümüz gibi, kapitalistin satın aldığı işgücünün değerinden büyüktür. Böylelikle, sermayenin işçiler için ücret olarak harcanan bu bölümünün büyüklüğü değişir: O, işçilerin yarattığı artı-değere kapitalistin el koyması yoluyla büyür. Sermayenin, işgücü satın alımı (yani işçilerin ücretlerinin ödenmesi) için harcanan ve üretim süreci içinde büyüyen bölümüne *değişen* sermaye denir.

Marx, değişmeyen sermayeyi *c* harfiyle ve değişen sermayeyi *v* harfiyle gösterir. Sermayenin değişmeyen ve değişen sermayeye bölünmesi, ilk kez Marx tarafından saptandı.

Böylelikle onun, işgücü satın alımı için kullanılan değişen sermayenin özel rolünü ortaya çıkarması mümkün oldu. Ücretli işçilerin kapitalistler tarafından sömürülmesi, artı-değerin gerçek kaynağıdır.

Metada cisimleşen emeğin ikili karakterinin ortaya çıkarılması, Marx'ın değişmeyen ve değişen sermaye arasındaki farkı saptamasını ve kapitalist sömürünün özünü ortaya çıkarmasını mümkün kıldı. Marx, işçinin emeğiyle aynı zamanda yeni bir değer yarattığını ve üretim araçlarının değerini imal edilmekte olan metaya aktardığını kanıtladı. Belirli somut emek olarak işçinin emeği, tüketilen üretim araçlarının değerini ürüne aktarır; soyut emek olarak, genelde işgücünün harcanması olarak, aynı işçinin emeği yeni değer yaratır. Emek sürecinin bu iki yönü, birbirinden gözle görülür farklılıklar gösterir. Örneğin, bir iplikçi, söz konusu üretim dalında emek üretkenliği iki misline çıktığında, işgünü süresinde üretim araçlarının iki katı değeri ürüne aktarır (çünkü, iki misli miktarda pamuk işlemiştir); ama yeni değer olarak yine eskisi kadar yaratır.

Artı-değer oranı

Sermaye artı-emeği icat etmedi. Toplumun sömürücülerden ve sömürülenlerden oluştuğu her yerde, egemen sınıf sömürülen sınıflardan artı-emek sızdırır. Ama, doğal iktisadın egemenliği altında kölelerin ve serf köylülerin artı-emeklerinin ürününün ezici bölümünü kendi gereksinimlerinin ve keyiflerinin dolaysız giderilmesi için kullanan köle sahiplerinden ve feodal beylerden farklı olarak kapitalist, ücretli işçilerin artı-emeğinin tüm ürününü paraya dönüştürür. Bu paranın bir bölümünü günlük kullanım malları ve lüks eşya satın almak için kullanır, ama diğer bölümünü yeniden kendisine yeni artı-değer sağlayan ek sermaye olarak dolaşıma sokar. Bundan ötürü sermaye, Marx'ın ifade ettiği gibi, artı-emeğe duyulan gerçek bir aşırı açıklığı dile getirir. İşçinin kapitalist tarafından sömürülmesinin derecesi, ifadesini artı-değer oranında bulur.

Artı-değer oranı, artı-değerin değişen sermayeye bir yüzde oranıyla ifade edilen ilişkisidir. Artı-değer oranı, işçi tarafından harcanan emeğin hangi oranda gerekli ve artı-emeğe ayrıldığını, başka sözcüklerle, proleterin, işgününün ne kadarında kendi işgücününün değerini karşılamak için çalıştığını ve işgününün ün ne kadarında bedava olarak kapitalist için çalıştığını gösterir. Marx, artı-değeri *m* ve artı-değer oranını *m'* işaretiyle gösterir. Yukarda anlatılan örnekte artı-değer oranı yüzdeyle ifade edildiğinde şöyledir:

$$m' = (6 \text{ dolar} / 6 \text{ dolar}) \times 100 = \% 100$$

Artı-değer oranı burada yüzde 100'dür. Bu, verili örnekte işçinin emeğinin eşit bir şekilde gerekli emeğe ve artı-emeğe bölündüğü anlamına gelir. Kapitalizmin gelişmesiyle, proletaryanın burjuvazi tarafından sömürülme derecesinde bir artışı dile getiren, artı-değer oranında bir büyüme kaydedilir. Sermaye tarafından sömürülen ücretli işçi sayısı arttığı için, artı-değer kütlesi daha da hızlı artar.

Lenin, 1912 yılında yazdığı “*Rusya’da İşçilerin Ücreti ve Kapitalistlerin Kârı*” adlı makalesinde, devrim öncesi Rusya’ında proletaryanın sömürülme derecesini gösteren şu hesabı yaptı. 1908 yılındaki fabrika ve işletme denetimlerinin kuşkusuz ki işçi ücretlerini çok yüksek ve kapitalistlerin karım çok düşük gösteren sayılar içeren sonuçlarına göre, işçilerin ücret toplamı 555,7 milyon ruble ve kapitalistlerin kar toplamı 568,7 milyon ruble tutuyordu. Denetlenen büyük sanayi işletmelerinin hepsinde toplam 2,254,000 işçi çalışıyordu. Böylece bir işçinin ortalama ücreti yılda 246 ruble tutarken, her işçi kapitaliste yılda 252 ruble kâr getiriyordu.

Böylelikle, Çarlık Rusyasında işçi, işgününün yarısından azında kendisi için ve yansından çoğunda kapitalist için çalışmış oluyordu.

Sömürü derecesini yükseltmenin iki yöntemi. Mutlak ve görece artı-değer

Kapitalist, işçiden sızdırdığı artı-emek payını her suretle yükseltme çabasındadır. Artı-değerin artırılması iki temel yöntemle sağlanır.

Örnek olarak, 6 saati gerekli emek ve 6 saati artı-emek olan 12 saatlik bir işgününü alalım. Bu işgününü her bölümü bir saate eşit olan bir çizgi biçiminde ortaya koymak istiyoruz.

İşgünü = 12 saat
 I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I
 Gerekli emek zamanı = 6 saat
 I--I--I--I--I--I
 Artı-emek zamanı = 6 saat
 I--I--I--I--I--I

İşçiyi sömürme derecesini yükseltmenin ilk yöntemi kapitalistin kendisine akan artı-değeri, tüm işgününü diyelim ki 2 saat uzatarak artırmasıdır. Bu durumda işgünü şöyle görünür:

İşgünü = 14 saat
 I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I
 Gerekli emek zamanı = 6 saat
 I--I--I--I--I--I
 Artı-emek zamanı. 8 saat
 I--I--I--I--I--I--I--I

Artı-emek zamanı, bir bütün olarak işgününün *mutlak* uzatılmasıyla büyümüş, gerekli emek zamanı ise değişmeden kalmıştır. İşgününün uzatılmasıyla yaratılan artı-değere, *mutlak artı-değer* denir.

Sömürü derecesini yükseltmenin ikinci yöntemi, İşgününün toplam süresi değişmeden, gerekli emek zamanını

kısaltma yoluyla kapitaliste akan artı-değeri büyültmektir. Gerek işçiler için günlük kullanım malları üreten, gerekse bu günlük kullanım mallarının üretimi için alet ve malzeme sağlayan dallarda emek üretkenliğinin artması, bunların üretimi için gerekli olan emek zamanının kısalmasını beraberinde getirir. Bunun sonucu olarak, işçinin geçim araçlarının değeri ve bununla uyum içinde işgücünün değeri de düşer. Eskiden İşçinin geçim araçlarının üretimi için 6 saat harcanıyorsa, şimdi bunun için, öyle varsayalım, 4 saat gerekir. Bu durumda işgünü şöyle görünür:

$$\begin{aligned}
 & \text{İşgünü} = 12 \text{ saat} \\
 & \text{I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I--I} \\
 & \text{Gerekli emek zamanı} = 4 \text{ saat} \\
 & \text{I--I--I--I--I} \\
 & \text{Artı-emek zamanı} = 8 \text{ saat} \\
 & \text{I--I--I--I--I--I--I--I--I}
 \end{aligned}$$

İşgününün uzunluğu değişmeden kalmıştır, ama artı-emek zamanı, gerekli ve artı-emek zamanı arasındaki *ilişkinin* değişmesi yoluyla büyümüştür. Gerekli emek zamanının kısaltılması ve buna uygun olarak artı-emek zamanının artırılması yoluyla oluşan artı-değere *görece artı-değer* denir.

Artı-değeri büyültmenin bu iki yöntemi, kapitalizmin tarihsel gelişmesinin çeşitli basamaklarında farklı öneme sahiptir. Tekniğin az gelişmiş olduğu ve görece yavaş ilerlediği manifaktür döneminde, mutlak artı-değerin büyütülmesi önplanda duruyordu. Kapitalizmin daha da gelişmesiyle, yüksek derecede gelişmiş tekniğin emek üretkenliğini hızla artırma imkanı sunduğu makine döneminde kapitalistler, herşeyden önce görece artı-değerin büyütülmesi yoluyla işçilerin

sömürülme derecesini muazzam bir şekilde artırmayı sağlarlar. Bununla birlikte, kapitalistler, önceden olduğu gibi yine, işgününü uzatmak ve özellikle de emek yoğunluğunu artırmak için her çabayı gösterirler. Emeğin yoğunlaştırılması, kapitalist açısından işgününün uzatılmasıyla aynı öneme sahiptir: İşgününün 10 saatten 11 saate çıkarılması ya da emek yoğunluğunun onda bir oranında artırılması kapitalist için aynı sonucu getirir.

İşgünü ve sınırları. İşgününün kısaltılması için mücadele

Artı-değer oranını artırma çabalarında kapitalistler, işgününü son sınırına kadar uzatmaya çalışırlar. *İşgünü*, işçinin 24 saat içerisinde işletmede kapitalistin insafına terkedildiği süredir. Eğer mümkün olsaydı, işveren işçilerini 24 saat boyunca çalışmaya zorlardı; ama insanın, kuvvetini yeniden toplamak, dinlenmek, uyumak ve karnını doyurmak zorunda olduğu belirli bir zamana ihtiyacı vardır. İşgününün saf *fiziksel sınırı* bundan ibarettir. Bunun yanında, işçinin sosyal ve kültürel gereksinimlerini gidermesi için zamana ihtiyacı olduğundan, işgününün bir *ahlaki sınırı* da vardır.

Sermaye, artı-emeğe duyduğu aşırı açlıkla, işgününün ne ahlaki ne de saf fiziksel sınırını hesaba katmak istemez. Marx'ın bir deyişiyle, sermaye işçinin sağlığına ve hayatına saygısızdır. İşgücünün haydutça sömürülmesi, proleter in ömrünü kısaltır ve işçi nüfus arasında son derece yüksek bir ölüm oranına yol açar.

Kapitalizmin oluşma döneminde, devlet iktidarı, burjuvazinin çıkarı doğrultusunda, ücretli işçileri mümkün olduğunca uzun çalışmaya zorlamak için özel yasalar çıkardı. O dönemde teknik düşük bir düzeydeydi, köylü ve zanaatkar kitleleri kendi başlarına çalışabilecek durumdaydılar; bunun sonucu olarak sermaye bir işçi fazlasına sahip değildi.

Makinesel üretimin yaygınlaşması ve nüfusun artan proleterleşmesiyle durum değişti. Sermayenin elinin altında artık yeterince işçi bulunuyordu ve bunlar açlıktan ölmek için kapitalistlerin yanında köleliğe girmeye zorunluydular. İşgününü uzatmak için devlet yasalarına artık gerek yoktu. Sermaye, emek zamanını iktisadi zor yoluyla son sınırına kadar uzatma imkanını elde etmişti. Bu koşullar altında, işçi sınıfı işgününün kısıtlanması için çetin bir mücadele yürütmeye başladı. Bu mücadele hepsinden önce İngiltere’de gelişti.

Israrlı mücadeleyle İngiliz işçileri, 1833 yılında bir fabrika yasasının çıkarılmasını sağladılar, bu yasayla 13 yaşına kadar çocukların çalışması 8 saatle ve 13-18 yaş arasındaki gençlerin çalışması 12 saatle sınırlandı. 1844 yılında, kadınların çalışmasını 12 saatle sınırlayan ilk yasa çıktı. Çoğu durumda, çocuklar ve kadınlar erkeklerle birlikte çalıştırılıyordu. Bundan dolayı, fabrika yasasının kapsamı içine giren işletmelerde, 12 saatlik işgünü zamanla tüm işçileri kapsadı. 1847 yılında bir yasayla, gençler ve kadınlar için 10 saatlik işgünü saptandı. Ama bu işgünü sınırlamaları ücretli emek kullanılan tüm dalları kapsamaktan uzaktı. 1901 yılındaki bir yasayla yetişkin erkek işçiler için işgünü 12 saat olarak saptandı.

İşçilerin direnişi büyüdüğü ölçüde, diğer kapitalist ülkelerde de işgününün sınırlandırılmasına ilişkin yasalar çıkarıldı. Böyle bir yasanın çıkarılmasından sonra da, işçiler bunun uygulanması için çetin bir mücadele yürütmek zorunda kaldılar.

İşçi sınıfının *sekiz saatlik işgünü* talebini mücadele şiarı olarak yükseltmesinden sonra, işgününün yasal olarak sınırlanması için mücadele özellikle çetinleşti. Bu talep, 1866 yılında, Amerika’daki İşçi Kongresi ve Marx’ın önerisiyle I. Enternasyonal’in Kongresi tarafından ilan edildi. Sekiz saatlik işgünü mücadelesi, proletaryanın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik mücadelesinin de ayrılmaz bir parçası oldu.

Çarlık Rusya’sında ilk fabrika yasaları, 19. yüzyılın sonunda çıkarıldı. Petersburg proletaryasının ünlü grevinden sonra işgünü, 1897 yılında bir yasayla 11½ saate indirildi.

Lenin'e göre bu yasa, Rus işçilerinin Çarlık Hükümetinden kopardıkları bir ödündü.

Birinci Dünya Savaşının arifesinde, gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğunda 10-12 saatlik işgünü ağırlıktaydı. 1919 yılında Washington'da bir dizi kapitalist ülkenin temsilcisi, gelişmekte olan devrimci işçi hareketinden duydukları korkuyla, uluslararası planda sekiz saatlik işgününün yerleştirilmesi için bir anlaşma imzaladılar; ancak daha sonra bütün büyük kapitalist ülkeler bu anlaşmayı onaylamayı reddettiler. Kapitalist ülkelerde, bütün güçleri tüketip bitiren bir emek yoğunluğunun yanısıra, özellikle de silahlanma sanayiinde, uzun süren bir işgünü vardır. Japonya'da, İkinci Dünya Savaşının arifesinde 16 yaşından büyük tüm işçiler için yasayla 12 saatlik işgünü saptandı; ama fiilen bir dizi üretim dalında işgünü 15-16 saati buluyordu. Sömürge ve bağımlı ülkelerdeki proletarya için işgünü ise tüm ölçülerin üzerinde uzundur.

Ekstra artı-değer

Görece artı-değerin bir varyantı, ekstra artı-değerdir. Ekstra artı-değer, tek tek kapitalistlerin, işletmelerinde, aynı üretim dalındaki işletmelerin çoğunluğunda kullanılmaya başlanmadan önce, daha mükemmelleşmiş makineler ve üretim yöntemleri kullandıklarında oluşur. Tek tek kapitalistler, bu şekilde kendi işletmelerinde söz konusu üretim dalının ortalamasının üzerinde bir emek üretkenliği elde ederler. Bunun sonucu olarak söz konusu kapitalistin işletmesinde üretilen metanın bireysel değeri, bu metanın toplumsal değerinden daha düşüktür. Fakat metanın fiyatı toplumsal değeri tarafından belirlendiğinden, kapitalist mutad oranın üzerinde bir artı-değer oranı elde eder.

Bunun için bir örnek: Bir işçinin bir bütün fabrikasında saatte 1,000 sigara ürettiğini ve günde, 6 saatinde işgücünün değerine denk düşen bir

değer yaratmak üzere 12 saat çalıştığını varsayalım. Fabrikaya emek üretkenliğini iki misline çıkararak bir makine yerleştirildiğinde, işçi yine 12 saatlik iş süresinde 12,000 değil, 24,000 sigara üretecektir. İşçinin iş ücretini, yeni yaratılmış değerın 6,000 sigarada cisimleşen bölümü (toplam değer eksi değişmeyen sermayenin aktarılan bölümünün değeri), yani üç saatlik bir ürün karşılar. Fabrika sahibine ise, yeni yaratılmış değerın 18,000 sigarada cisimleşen diğer bölümü (toplam değer eksi değişmeyen sermayenin aktarılan bölümünün değeri), yani 9 saatin ürünü düşer.

Böylelikle gerekli emek zamanı kısılır ve buna uygun olarak artı-emek zamanı artar. İşçi, işgücünün değerini artık eskiden olduğu gibi 6 saatte değil, 3 saatte karşılar; artı-emeği ise 6 saatten 9 saate çıkmıştır. Artı-değer oranı üç misline çıkmıştır.

Ekstra artı-değer, işletmelerindeki daha mükemmelleşmiş makineler ve üretim yöntemlerinin yardımıyla aynı üretim dalının işletmelerinin çoğunluğundaki emek üretkenliğinden daha yüksek bir emek üretkenliği elde eden tek tek kapitalistlere akan mutad oranın üzerindeki artı-değer fazlalığıdır.

Ekstra artı-değerin elde edilmesi her tek tek işletmede sadece geçici bir görüngüdür. İlgili üretim dalının girişimcilerinin çoğunluğu, er geç işletmelerine yeni makineler yerleştirir, ve gerekli sermayeye sahip olmayan, rekabet mücadelesinde yarı yolda kalır. Bunun sonucu olarak sözkonusu metanın imali için toplumsal olarak gerekli zaman azalır, bu metanın değeri düşer ve teknik mükemmelleştirmelerden ilk yararlanan kapitalist artık ekstra artı-değer elde etmez. Bu işletmede artık ekstra artı-değer elde edilmezse de, kısa süre sonra, yeni, daha yetkin makineler yerleştiren bir başkasında [ekstra artı-değer-Ç.N] elde edilir.

Her kapitalist, salt kendini zengin etmeye gayret eder. Ama son tahlilde, tek tek girişimcilerin yalıtık eylemleri, tekniğin gelişmesine, kapitalist toplumun üretici güçlerinin gelişmesine götürür. Ama aynı zamanda, artı-değer peşinde koşmak, tek tek kapitalistleri, teknik kazanımlarını rakiplerinden gizlemeye iter; bu da ticaret sırrının oluşmasına ve

yeni teknolojik gelişmelerin gizli tutulmasına yol açar. Buradan, kapitalizmin üretici güçlerin gelişmesine belli sınırlar çektiği sonucu çıkar.

Üretici güçlerin gelişmesi kapitalizmde çelişki dolu biçimlerde olur. Kapitalistler yeni makineleri ancak, bunlar , artı-değerin büyümesine yol açtığına kullanırlar. Yeni makinelerin kullanıma sokulması, proletaryanın sömürü derecesinin bütün araçlarla yükseltilmesinin, işgününün uzatılmasının ve emek yoğunluğunun artırılmasının temelini oluşturur; teknolojik ilerleme, birçok işçi sınıfı kuşağının sayısız kurbanları ve yoksunlukları pahasına gerçekleşir. Böylelikle kapitalizm, toplumun ana üretici gücüne - işçi sınıfına, emekçi kitlelere- en acımasız bir şekilde davranır.

Kapitalist toplumun sınıf yapısı. Burjuva devleti

Kapitalizm-öncesi üretim tanları için, toplumun çeşitli sınıflara ve zümrelere bölünmesi, toplumun karmaşık bir hiyerarşik yapılanmasının oluşmasına yol açan bir bölünme karakteristikti. Burjuva çağı, sınıf çelişkilerini basitleştirdi ve miras alınmış ayrıcalıkların ve kişisel bağımlılıkların çok çeşitli biçimlerinin yerine paranın gayri-kişisel iktidarını, sermayenin sınırsız despotizmini geçirdi. Kapitalist üretim tarzında toplum gittikçe daha fazla iki büyük, birbirine düşman kampa, iki karşıt sınıfa –burjuvazi ve proletaryaya– bölünmektedir.

Burjuvazi, üretim araçlarının sahibi olan ve bunları ücretli işçileri sömürmek için kullanan sınıftır.

Proletarya, üretim araçlarından yoksun kılınmış ve bunun sonucu olarak da işgüçlerini kapitalistlere satmak zorunda kalan ücretli işçiler sınıfıdır. Makinesel üretim temelinde sermaye, ücretli emeği tümüyle ve bütünüyle kendisine tabi kıldı. Ücretli işçiler sınıfı için proleter yaşamı, yaşam boyu kader haline gelmiştir. Ekonomik durumu

nedeniyle, proletarya en devrimci sınıfıdır.

Burjuvazi ve proletarya, kapitalist toplumun ana sınıflarıdır. Kapitalist üretim tarzı var olduğu sürece bu iki sınıf birbirine kopmaz şekilde bağlıdır: burjuvazi, ücretli işçileri sömürmeden yaşayamaz ve zenginlik sağlayamaz; proletarya, kapitalistlerin yanında çalışmadan yaşayamaz. Aynı zamanda proletarya ve burjuvazi, çıkarları birbirine karşıt düşen ve uzlaşmaz olan antagonist sınıflardır. Kapitalist toplumun egemen sınıfı, burjuvazidir. Kapitalizmin gelişmesi, sömürücü azınlıkla sömürülen çoğunluk arasındaki sınıf mücadelesi, kapitalist toplumun derinleşmesine yol açar. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi, kapitalist toplumun itici gücünü oluşturur.

Bütün burjuva ülkelerde, köylülük nüfusun önemli bir kesimini oluşturur.

Köylülük, kendi iktisadına sahip olan ve bunu üretim araçları üzerinde özel mülkiyet temelinde geri teknik ve kol emeğiyle işleten küçük üreticiler sınıfıdır. Köylülüğün ana kütlesi, çiftlik sahipleri, büyük köylüler, tüccarlar ve tefeciler tarafından amansızca sömürülür ve yıkıma doğru gider. Köylülüğün ayrışma süreci içinde, ondan; bir yandan durmak bilmeksizin proleter kitleleri ve diğer yandan büyük köylüler, kapitalistler doğar.

Burjuva devrimi sonucunda feodal sertlik devletinin yerini alan kapitalist devlet, sınıf özü itibariyle, kapitalistlerin elinde, işçi sınıfını ve köylülüğü boyunduruk altında tutmak ve ezmek için bir araçtır. Burjuva devlet, üretim araçları üzerinde kapitalist özel mülkiyeti korur, emekçilerin sömürülmesini güvence altına alır ve kapitalist düzene karşı mücadelelerini ezer.

Kapitalistler sınıfının çıkarları nüfusun ezici çoğunluğunun çıkarlarıyla şiddetli bir karşıtlık içinde bulunduğundan, burjuvazi, akla gelebilecek her suretle devletinin sınıf karakterini gizlemeye çalışır. Burjuvazi, bu

devleti sınıflar üzerinde duran bir devlet, bir halk devleti, bir “saf demokrasi” devleti olarak göstermeye çabalar. Ama gerçekte burjuva “özgürlük”, sermayenin yabancı emek sömürme özgürlüğüdür; burjuva “eşitlik”, ardında sömürenlerle sömürülenler, toklarla açlar, üretim araçlarının sahipleriyle yalnızca işgüçlerine sahip olan proleter kitleleri arasındaki gerçek eşitsizliği gizleyen bir sahtekarlıktır.

Burjuva devlet, halk kitlelerini yönetim aygıtı, polis, “ordu, mahkemeler, hapishaneler, toplama kampları ve diğer zor araçlarıyla ezer. Bu zor araçlarının gerekli bütünleyicisi, burjuvazinin onların yardımıyla egemenliğini ayakta tuttuğu ideolojik etkileme araçlarıdır. Burjuva basını, radyo, sinema, burjuva bilim ve sanatı, kilise gibi araçlar buna dahildir.

Burjuva devlet, kapitalistler sınıfının yürütme kurulumudur. Burjuva anayasaları, mülk sahibi sınıfların işine gelen ve onlar için yararlı toplumsal koşulları pekiştirme amacına sahiptir. Burjuva devlet, kapitalist toplumun temelini –üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti– kutsal ve dokunulmaz ilan eder.

Burjuva devletlerin biçimleri son derece çeşitlidir, ama özleri bir ve aynıdır: bu devletlerin hepsi, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi düzenini korumak ve pekiştirmek için bütün araçlarla çaba gösteren *burjuvazinin diktatörlüğüdür*.

Kapitalist büyük üretimin büyümesiyle birlikte, giderek! daha fazla sınıf çıkarlarının bilincine varan, politik olarak gelişen ve burjuvaziye karşı mücadele için örgütlenen proletarya kitleleri de büyür.

Proletarya, ileri iktisat biçimine –büyük üretime– bağlı olan emekçi sınıftır. “Yalnızca proletarya –büyük üretimdeki ekonomik rolü sayesinde– *bütün* emekçi ve sömürülen kitlelerin önderi olma yeteneğine sahiptir...”^{*} Kapitalist toplumun en

---

^{*} *V.İ. Lenin, “Devlet ve Devrim”*; bkz. *V.İ. Lenin, Eserler*, 4. baskı, cilt 25, s. 376, Rusça.

devrimci ve en ilerici sınıfı olarak sanayi proletaryası, köylülüğün emekçi kitlelerini ve nüfusun tüm sömürülen tabakalarını kendi etrafında toplama ve kapitalizme karşı taarruza kaldırma yeteneğine sahiptir.

Kısa Özet

1– Kapitalist toplumda üretim ilişkilerinin temeli, ücretli işçilerin sömürülmesine hizmet eden, üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyettir. Kapitalizm, işgücünün de meta haline dönüştüğü meta üretiminin en yüksek gelişme aşamasıdır. Meta olarak işgücü, kapitalizmde bir değere ve kullanım değerine sahiptir. İşgücü metasının değeri, işçinin ve ailesinin ayakta kalabilmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeri tarafından belirlenir. İşgücü metasının kullanım değerini, onun, değer ve artı-değerin kaynağı olması özelliği oluşturur.

2– Artı-değer, işçinin emeğinin, işgücünün değerinin üzerinde yarattığı ve kapitalist tarafından karşılıksız olarak el konulan değerdir. Artı-değer yasası, kapitalizmin ekonomik temel yasasıdır.

3– Sermaye, –ücretli işçileri sömürmek yoluyla– artı-değer getiren değerdir. Sermaye, kapitalistler sınıfıyla işçi sınıfı arasındaki toplumsal ilişkiyi cisimleştirir. Artı-değerin üretim sürecinde, sermayenin çeşitli bölümleri farklı roller oynar. Sabit sermaye, sermayenin üretim araçlarına tahvil edilen bölümüdür, sermayenin bu bölümü yeni değer yaratmaz, büyüklüğü değişmez. Değişken sermaye, sermayenin işgücü satın alımı için harcanan bölümüdür; sermayenin bu bölümü, işçinin emeği tarafından yaratılan artı-değere kapitalist tarafından el konulması sonucu büyür.

4– Artı-değer oranı, artı-değerin değişken sermayeye ilişkisidir. Bu, işçinin kapitalist tarafından sömürülmesinin derecesini ifade eder. Kapitalistler, artı-değer oranını iki yöntemle artırırlar –mutlak artı-değer üretimiyle ve görece

artı-değer üretimiyle. Mutlak artı-değer, işgününün uzatılması ya da emek yoğunluğunun artırılması yoluyla yaratılan artı-değerdir. Görece artı-değer, gerekli emek-zamanının kısaltılması ve buna uygun olarak artı-emek zamanının uzatılması yoluyla yaratılan artı-değerdir.

5– Burjuvazinin ve proletaryanın sınıf çıkarları uzlaşmazdır. Burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlık, kapitalist toplumun temel sınıf karşıtlığını oluşturur. Kapitalist düzeninin korunmasının ve toplumun emekçi ve sömürülen çoğunluğunun ezilmesinin organı, burjuvazinin diktatörlüğünü temsil eden burjuva devlettir.

Bölüm VIII

ÇALIŞMA ÜCRETİ

İşgücünün fiyatı. Çalışma ücretinin özü

Tüm diğer metalar gibi, kapitalist üretim tarzında işgücü de bir değere sahiptir. İşgücünün parayla ifade edilen değeri, *işgücünün fiyatı*dır.

İşgücünün fiyatı, diğer metaların fiyatından farklıdır. Örneğin, bir meta üreticisi pazarda keten bezi sattığında, bu durumda kendisine bunun için ödenen para miktarı, satılan metanın fiyatından başka birşey değildir. Ama proleter, işgücünü kapitaliste satıp, bunun karşılığında çalışma ücreti biçiminde belirli bir para miktarı elde ettiğinde, bu para miktarı sanki işgücü metasının fiyatını değil de, aksine *emeğin fiyatını* teşkil ediyormuş gibi bir görünüm oluşur.

Bunun nedenleri şunlardır. Birincisi, kapitalist, işçiye, ancak işçi emek harcadıktan sonra bir çalışma ücreti öder. İkincisi, çalışma ücreti ya harcanan emek zamanı miktarıyla (saat, gün, hafta) uyum içinde ya da üretilen ürünlerin miktarıyla uyum içinde saptanır. Yukarıdaki örneği kullanalım. Varsayalım, işçi günde 12 saat çalışmaktadır. 6 saat süresinde, kendi işgücünün değerine denk düşen 6 dolarlık bir değer yaratır. Geri kalan 6 saat içinde, kapitalistin artı-değer olarak el koyduğu 6 dolarlık bir değer yaratır. İşveren proleterleri tam bir işgünü için angaje ettiğinden, tüm 12 saatlik emek için kendisine 6 dolar öder. Bu şekilde, sanki çalışma ücreti emeğin fiyatıymış, sanki 6 dolarla tüm 12 saatlik işgünü tümüyle ödenmiş gibi yanlış bir düşünce oluşur. Gerçekte ama bu 6 dolar, işgücünün yalnızca günlük değerini oluşturur; proleterin emeğiye 12 dolarlık bir değer yaratmıştır. Buna karşılık, işletmede ödeme,

üretileen ürün miktarına göre gerçekleştiğinde, sanki işçiye her meta biriminin üretimi için sarfettiği emek ödeniyormuş gibi bir görüntü oluşur, yani burada da sanki işçiye harcadığı emeğin karşılığı tümüyle ödeniyormuş gibi bir düşünce oluşur.

Bu yanlış düşünce, insanların rastlantısal bir yanılgısı değildir. Bu, sömürünün gizli, maskeli olduğu ve işverenin ücretli işçiyle ilişkisi sanki birbirine denk meta sahiplerinin ilişkisiymiş gibi çarpıtılmış bir biçimde görüldüğü kapitalist üretimin özgül koşullarından doğar.

Gerçekte, ücretli işçinin çalışma ücreti, emeğinin değerini ya da fiyatını oluşturmaz. Eğer emek bir metaysa ve bir değere sahipse, bu durumda bu. değerın büyüklüğü herhangi bir şeyle ölçülmek zorundadır. Açıktır ki, “emeğin değerinin” büyüklüğü diğer her meta gibi, içinde bulunan emeğin miktarıyla ölçülmek zorundadır. Bu koşul altında şu fasit daire ortaya çıkar: Emek, emekle ölçülür.

Ayrıca, kapitalist, işçiye “emeğin değerini” ödeseydi, yani emeği tümüyle ödeseydi, bu durumda kapitalistin zenginleşmesi için hiçbir kaynağın olmaması gerekirdi, başka bir deyimle, kapitalist üretim tarzı var olamazdı.

Emek, metaların değerini yaratır, ama kendisi meta değildir ve kendisi bir değere sahip değildir. Günlük hayatta “emeğin değeri” olarak adlandırılan şey, gerçekte işgücünün değeridir.

Kapitalist, pazarda emek değil, bilakis özel bir meta –işgücü– satın alır. İşgücünün kullanımı, yani işçinin kas, sinir ve beyninin harcanması, emek sürecidir. Çalışma ücretiyle işgücünün yalnızca bir bölümü ödenir. İşgücünün değeri, işçinin emeği tarafından yaratılan yeni değerden daima daha azdır. Ama çalışma ücreti, biçim itibariyle emeğin ödenmesi gibi görüldüğünden, sanki tüm işgünü tümüyle ödeniyormuş gibi bir düşünce oluşur. Bundan dolayı Marx, burjuva toplumunda çalışma ücretini, işgücünün değerinin ya da fiyatının *dönüştürülmüş biçimi* olarak adlandırır. Marx, çalışma ücretinin

“görüldüğü şey, yani emeğin değeri, yahut fiyatı olmadığını, tersine işgücünün değerinin, yahut fiyatının maskelenmiş bir biçimi olduğunu” saptar.*

Çalışma ücreti, sanki emeğin ücretiymiş gibi görünen işgücünün değerinin parayla ifadesidir, fiyattır.

Köleci toplumda, köle sahibiyle köle arasında işgücü alım-satımı olmaz. Köle, köle sahibinin mülkiyetidir. Bundan dolayı, sanki köle tüm işi bedava yapıyormuş, hatta işin, kölenin ayakta kalabilmesi için gerekli olan harcamaları karşılayan bölümü, ödenmeyen emek bile, köle sahibi için yapılan emekmiş gibi görünür. Feodal toplumda, köylünün kendi iktisadındaki gerekli emeğiyle çiftlik beyinin iktisadındaki artı-emeği zaman ve yer olarak birbirinden berrak bir şekilde ayrılır. Kapitalist toplumda, ücretli işçinin ödenmemiş emeği bile ödenmiş görünür.

Çalışma ücreti, işgücünün gerekli ve artı-emek zamanına, ödenmiş ve ödenmemiş emeğe bölünmesinin tüm izlerini siler ve böylelikle kapitalist sömürü ilişkisini maskeler.

Çalışma ücretinin temel biçimleri

Çalışma ücretinin temel biçimleri şunlardır: 1) Zaman başına ücret ve 2) parça başına ücret (akort ücreti).

Zaman başına ücret, işçinin kazancının doğrudan çalışılan zaman süresine –saat, gün, hafta, ay– bağlı olduğu çalışma ücreti biçimidir. Buna uygun olarak, saat ücreti, günlük ücret, haftalık ücret, aylık ücret arasında ayırım yapılır.

Zaman başına ücretin bir ve aynı miktarında, işçinin gerçek [ücretinin–Ç.N.] ödenmesi, işgününün uzunluğuna göre, farklı olabilir. İşçinin belirli bir zaman birimi içinde işçi tarafından harcanan emek karşılığında ödenmesinin ölçüğü

---

* *Karl Marx*, “Gotha Programının Eleştirisi”; bkz. *K. Marx/F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar, c. II, s. 21.

olarak tekil iş saatinin fiyatı hizmet eder. Yukarda saptadığımız gibi, emeğin kendisinin bir değeri ve böylelikle bir fiyatı olmamasına rağmen, işçinin ücretlendirilmesinin miktarını belirlemek için, koşullu olarak kullanılan “emeğin fiyatı” deyimini kullanılır. “Emeğin fiyatı”nın ölçü birimi olarak, bir iş saati için ödeme ya da bir iş saatinin fiyatı hizmet eder. Yani ortalama işgünü 12 saat sürüyor ve işgücünün ortalama günlük değeri 6 dolar tutuyorsa, bu durumda İş, saatinin ortalama fiyatı (600 cent: 12) 50 cent tutar.

Zaman başına ücret, kapitaliste, işçinin sömürülmesini işgününün, uzatılması yoluyla artırma ve bir günlük, bir haftalık ya da bir aylık çalışma ücretini değiştirmeden bırakarak iş saatinin fiyatını düşürme imkanı verir. Varsayalım ki, işgünü 12 saatten 13 saate çıkarılırken, günlük ücret aynı –6 dolar– kalmaktadır; bu durumda bir iş saatinin ücreti (600: 13) 50 cent’ten 46 cent’e düşer. Kapitalist, işçilerin taleplerinin baskısı altında, bazen günlük ücreti (buna bağlı olarak haftalık ücreti ya da aylık ücreti) yükseltmek zorunda kalır; ama burada da bir iş saatinin fiyatı aynı kalabilir ya da hatta düşebilir. Örneğin, günlük ücret 6 dolardan 6 dolar 20 cent’e yükseltildiğinde ve işgünü 12 saatten 14 saate çıkarıldığında, iş saatinin fiyatı (620 cent: 14) 44 cent’e iner.

Emek yoğunluğunun artması da keza iş saatinin fiyatının fiilen düşmesi anlamına gelir, çünkü enerji harcamasının artmasına –ki bu işgününün uzatılmasıyla aynı kapıya çıkar– rağmen ücret daha öncekiyle aynı kalır. Proleterin iş saatinin fiyatı düşmüşse, bu durumda o geçinebilmek için, ya daha büyük bir yoğunlukla çalışmak ya da işgününün daha da uzatılmasını göze almak zorundadır. Gerek işin ölçsüz derecede yoğunlaştırılması gerek işgününün uzatılması, aşırı işgücü harcanmasına ve böylelikle işgücünün çökmesine yol açar. Beher iş saati ne kadar az ödenirse, işçinin harcamak zorunda kaldığı emek miktarı da o kadar büyük, ya da çalışması gereken işgünü de o kadar uzun olmak zorundadır ki, işçi

sonunda, ne kadar da acınası olsa, ücretine ulaşabilsin. Ama diğer taraftan, iş zamanının uzatılması, tekrardan iş saatinin ödenmesinin düşmesini beraberinde getirir.

İşgününün uzatılması ya da iş yoğunluğunun artmasıyla beher saat ücretinin ödenmesinin düşmesi olayını, kapitalist kendi çıkarına kullanır. Metaların sürümü için koşulların elverişli olması halinde, kapitalist *fazla mesai* yaptırarak, yani , saptanmış işgününün üzerinde bir çalışma yaptırarak işgününü uzatır. Ama pazar koşulları elverişsizse ve kapitalist üretimi geçici olarak kısmak zorunda kaldığında, işgünü kısıltır ve saat ücretini getirir. Saat ücreti yoluyla, tam olmayan işgününde ya da tam olmayan iş haftasında çalışma ücreti önemli ölçüde azalır. Eğer örneğimizde işgünü 12 saatten 6 saate indirildiğinde ve eski saat başına 50 cent çalışma ücreti aynı kaldığında, işçinin günlük ücreti toplam 3 dolar, yani işgücünün günlük değerinin yarısı tutar. Sonuç olarak, işçi yalnızca işgününün aşırı uzatılması halinde değil, aynı zamanda kısa çalışmaya zorlandığında da ücret kaybına uğrar.

“Kapitalist, şimdi, işçiye ayakta kalabilmesi için gerekli emek zamanını tanımaksızın, ondan belirli bir miktar artı-emek koparıp alabilir. Kapitalist, çalışmanın her türlü düzenliliğini ortadan kaldırabilir ve rahatına, keyfine ve o anki çıkarlarına göre en devasa fazla mesaiyi görece ya da tümünden işsizlikle nöbetleşe değiştirebilir.”*

Zaman başına ücrette, işçinin kazancının miktarı, işin yoğunluk derecesine doğrudan bağlı değildir: iş yoğunluğunun artmasıyla zaman başına ücret yükselmez; iş saatinin fiyatı fiilen düşer. Kapitalist, sömürüyü artırmak için, işçilerin kapitalist iş disiplinine uyması ve daha yoğun çalışması için çaba gösteren özel gözcüler çalıştırır.

Zaman başına ücret, kapitalizmin ilk gelişme aşamalarında,

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Cilt I, s. 571.

işverenin işçilerin herhangi bir örgütlü mücadelesiyle karşılaşmaksızın işgününü uzatmak yoluyla artı-değerin artırılmasını sağlayabildiği dönemde yaygındı. Ama zaman başına ücret, kapitalizmin en yüksek aşamasında da muhafaza edilir. Bu, bir dizi durumda kapitaliste hiç de az olmayan yararlar sunar: Kapitalist, makinelerin devrini hızlandırmak yoluyla, zaman başına ücreti yükseltmeden, işçileri sürekli olarak daha yoğun çalışmaya zorlar.

Parça başına ücret (götürü ücret [akort ücreti]), işçinin kazanç miktarının doğrudan onun belirli bir zaman birimi içinde ürettiği ürünlerin ya da tek tek parçaların miktarına ya da yerine getirilen işlemlerin miktarına bağlı olduğu çalışma ücreti biçimidir. Zaman başına ücrette işçi tarafından harcanan emek çalışma süresiyle ölçülür, parça başına ücretteyse, her biri belirli bir parça fiyatına göre ödenen üretilen ürünlerin (ya da yapılan işlemlerin) miktarıyla ölçülür.

Parça fiyatının saptanmasında kapitalist birinci olarak işçinin günlük ücretinden ve ikinci olarak, işçinin işgünü süresinde ürettiği ürünlerin ya da tek tek parçaların miktarından yola çıkar, burada norm olarak genellikle işçinin en yüksek verimi temel alınır. İlgili üretim dalında zaman başına ücret ödenmesi koşullarında ortalama günlük ücret 6 dolar tutuyorsa ve işçi belirli bir türden 60 ürün üretiyorsa, bu durumda ürünün ya da tek tek parçanın parça fiyatı 10 cent tutar. Parça başına ücret, kapitalist tarafından, işçi için zaman ücretinden daha yüksek bir saat ücreti (buna uygun olarak günlük ücret veya haftalık ücret) ortaya çıkmayacak şekilde hesaplanır. Böylelikle parça başına ücret, aslında zaman başına ücretin değişik bir biçimidir.

Akort ücreti zaman başına ücretten daha da büyük ölçüde, sanki işçi kapitaliste işgücünü değil de emeğini satıyormuş ve bunun karşılığında da üretilen ürünlerin miktarıyla uyum içinde tam ücretini alıyormuş gibi bir görünüm ortaya çıkarır.

Kapitalist akort ücreti, emek yoğunluğunun sürekli artmasına yolaçar. Bu, aynı zamanda işverenin işçileri

denetlemesini kolaylaştırır. Burada emek yoğunluğunun derecesi, işçinin gerekli geçim maddelerini elde etmek için üretmek zorunda olduğu ürünlerin niceliği ve niteliği aracılığıyla denetlenir. İşçi, daha fazla ürün üretmek, daha yoğun çalışmak zorundadır. Ama işçilerin az çok büyük bir bölümü emek yoğunluğunun yeni, yükseltilmiş düzeyine ulaşır ulaşmaz, kapitalist parça fiyatlarını düşürür. Bizim örneğimizde, parça fiyatının yarıya düşürüldüğünü varsaydığımızda, bu durumda işçi eski kazancını elde edebilmek için iki kişinin yerine çalışmak zorundadır, yani işgünü sürecinde 60 değil de 120 ürün üretebilmek için ya daha uzun süre çalışmak ya da emek yoğunluğunu daha da artırmak zorundadır. “İşçi, ister daha fazla saat çalışarak, ister aynı saat içinde daha fazla [ürün-Ç.N.] teslim ederek olsun, daha çok çalışarak çalışma ücretinin miktarını korumaya çalışır... Sonuç: *Ne kadar çok çalışırsa, o kadar az ücret elde eder.*”*

Kapitalizmde akort ücretinin en önemli özelliği budur. Zaman başına ücretin ve parça başına ücretin bir ve aynı işletmede aynı zamanda kullanılmasına seyrek rastlanmaz. Kapitalizmde çalışma ücretinin bu iki biçimi, işçi sınıfının sömürülmesini şiddetlendirmenin yalnızca çeşitli araçlarıdır.

Burjuva ülkelerinde uygulanan iş hızını arttırıcı ücret sistemlerinin “Antreiber- Lohnsysteme” temelinde kapitalist akort ücreti yatar.

İş hızını arttırıcı ücret sistemleri

Kapitalist parça başına ücretin en, önemli özelliği, işçinin bütün güçlerini emen işin ölçsüz derece yoğunlaştırılmasıdır. Burada, ücret hiçbir şekilde işgücünün artan harcanmasını karşılamaz. İşgününün uzunluğu ya da iş

---

* *Karl Marx*, “Ücretli Emek ve Sermaye”; bkz. *K. Marx/F. Engels*, İki Ciltte Seçme Yazılar, cilt I, s. 89.

yoğunluğu açısından belirli bir sınır aşıldığında, hiçbir ek ödeme işgücünün doğrudan tahribini önleyemez.

Kapitalist işletmelerde bütün güçleri yiyip bitiren iş örgütlenmesi yöntemlerinin uygulanması sonucu, genellikle işgününün sonunda emek üretkenliğinin düşmesine yol açan işçinin kas ve sinir güçlerinde aşırı zorlanma görülür. Kapitalist, artı-değeri büyütme çabasıyla, tüm işgünü boyunca yüksek bir emek yoğunluğu elde etmek için, çeşitli iş hızını *arttırıcı ücret sistemlerine* başvurur. “Bilimsel iş örgütlenmesi” denilen şey de kapitalizmde aynı amaca hizmet eder. İşçiyi son derecede tüketen ücret sistemlerinin kullanıldığı bu iş örgütlenmesinin en yaygın biçimleri, ikisinin de temelinde iş yoğunluğunun azami ölçüde yükseltilmesi ilkesi yatan *Taylor sistemi* ve *Ford sistemi*dir.

Taylor sisteminin (adını bulucusu olan Amerikalı mühendis F. Taylor’dan alan bir sistem) özü şundan ibarettir. Verili işletmede en güçlü ve en becerikli işçiler seçilir. Bunlar, azami yoğunlukta çalışmaya zorlanır. Her bir iş eyleminin süresi saniye ve salisesiyle saptanır. Tutulan zamanlar temel alınarak, tüm işçi kitlesi için üretim rejimi ve zaman normları saptanır. Normun –“vazife”nin– aşılması durumunda, işçi, günlük ücretine ek olarak cüzi bir zam, bir prim alır; işçi eğer normu yerine getirmezse, bu durumda çok düşük bir nispetten ücret alır. Taylor sistemine göre kapitalist iş örgütlenmesi işçiden tüm güçlerini çekip alır, onu mekanik olarak bir ve aynı hareketi yerine getiren bir otomata dönüştürür.

V.İ. Lenin, somut bir örnekle (döküm parçalarının el arabalarına yüklenmesi) bir kapitalistin Taylor sistemini kullanıma sokmakla yalnızca bir tek iş safhasında işçi sayısını nasıl 500’den 140 kişiye, yani %72 oranında düşürebildiğini gösterir; iş yoğunluğunun muazzam yükselmesiyle işçinin günlük yüklenme normu 16 tondan 59 tona, yani 3,7 misli yükseldi; işçi bir gün içinde, daha önce 3-4 gün gereksinim duyduğu miktarda işi yerine getirirken, günlük ücreti nominal olarak (o da sadece ilk başlarda) %63 arttı. Başka sözlerle, bu ücret sisteminin uygulamaya konmasıyla işçinin ücreti harcanan emeğe oranla gerçekte %56,5 azaldı. “Sonuçta”, diye yazıyordu Lenin, “aynı 9-10 saat boyunca işçiden 3 misli fazla iş sökülüp alınmakta, bütün güçleri merhametsizce kullanılmakta ve ücret kölesinin her bir parça sinir ve kas enerjisi emilip alınmaktadır. Erken mi ölecekmiz? –Daha pek

çoğu kapının önünde bekliyor!”.*

Bu iş örgütlenmesini ve işçi ücreti ödenmesini Lenin, “bilimsel” bir ter döktürme sistemi olarak adlandırdı.

Amerikalı “otomobil kralı” H. Ford ve diğer birçok kapitalist tarafından yerleştirilen iş örgütlenmesi ve ücretlendirme sistemi (Ford sistemi) de aynı amacı güder –işçiden iş yoğunluğunu azami derecede artırarak en yüksek miktarda artı-değer sızdırmak. Bu, sürekli iş bandı temposunun gittikçe artan şekilde hızlandırılması ve tahrikçi ücret sistemlerinin yerleştirilmesi yoluyla sağlanır. Ford’un sürekli iş bantlarında, işçinin iş operasyonlarının tekdüzeliği, büyük çapta niteliksiz işçi çalıştırma ve bunlara düşük tarifeden ödeme yapmayı mümkün kılmaktadır. İşin muazzam derecede yoğunlaştırılmasına, çalışma ücretinin yükseltilmesi ya da işgününün kısaltılması eşlik etmemektedir. Sonuçta, işçi kısa zamanda tüketilmekte, sakata ayrılmakta, işe yaramadığı gerekçesiyle işten çıkarılmakta ve işsizler ordusu içine atılmaktadır.

İşçilerin sömürüsünün artırılması, Taylor sistemi ve Ford sisteminin varyantları olan diğer iş örgütlenmesi ve ücret ödeme sistemleriyle de sağlanmaktadır. Örneğin, Gantt sistemi (ABD) bunlardan birisidir. *Gantt sistemi*, Taylor’un akort sisteminden farklı olarak, primli bir zaman başına ücret sistemidir. İşçiye, bir yandan belirli bir “vazife” yüklenir ve diğer yandan da normun yerine getirilmesinden bağımsız olarak yapılan iş için son derece düşük bir ücret garantisi verilir. “Vazife”nin yerine getirilmesi durumunda, işçiye garanti edilmiş asgariye ek olarak kısıtlı bir zam –bir “prim”– verilir. *Halsey sisteminin* (ABD) temelinde, her iş saati başına “ortalama ücrete” ek olarak “tasarruf edilmiş” zaman için prim ödeme ilkesi yatmaktadır. Bu sisteme göre, örneğin iş yoğunluğunun iki katına çıkarılması halinde, her “tasarruf edilmiş” saat için saat ücretinin yaklaşık üçte biri miktarında bir “prim” ödenir. İş ne kadar yoğun olursa, işçinin ücreti de, sarfettiği emeğe oranla, o kadar düşük olur. *Rowan sistemi* (İngiltere) de bu temellere dayanır.

Artı-değeri artırmanın işçilerin kandırılmasına dayanan yöntemlerinden birisi, işçilerin “*kazanca katılmaları*”dır. İşçinin işletmenin kârının yükselmesinde çıkan olduğu bahanesiyle, kapitalist, işçinin temel ücretini kısar ve alıkoyduğu paralarla “kazancın işçilere dağıtılması” için bir fon kurar. Yıl sonunda işçi, gerçekte çalışma ücretinin daha önce alıkonulan bölümünü, “kazanç” biçiminde ödenmiş olarak alır. Gerçekte, “kazanca katılan işçi”, son tahlilde normal çalışma ücretinden daha az elde eder. Herhangi bir işletmenin hisse senetlerinin işçilere dağıtılması da aynı amaca

---

* *V.İ. Lenin*, “Ter Döktürmenin ‘Bilimsel’ Bir Sistemi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler 4. baskı, cilt 18, s. 556, Rusça.

hizmet eder.

Tüm bu rafine ücret sistemleriyle kapitalistler, işçiden mümkün olduğunca çok artı-değer sızdırma niyeti güderler. İşverenler, işçilerin bilincini zehirlemek, işçilerin iş yoğunluğunun artırılmasından, birim ürün başına ücret masraflarının düşürülmesinden ve işletmenin kârının artırılmasından çıkarı olduğu şeklinde bir kuruntuya kapılmasını sağlayabilmek amacıyla her araca başvururlar. Kapitalistler, bu şekilde sermayenin saldırısına karşı proletaryanın direnişini zayıflatmaya, işçilerin sendikalara girmesini ve grevlere katılmasını önlemeye çalışırlar, bu şekilde işçi hareketini bölmek isterler.

Kapitalist parça başı ücretin biçimlerinin tüm çeşitliliğine rağmen, özü sürekli aynı kalır: iş yoğunluğunun veya emek üretkenliğinin artırılmasıyla işçilerin ücretleri fiilen düşer ve kapitalistlerin gelirleri ise yükselir.

Nominal ücret ve gerçek ücret

Kapitalizmin ilk gelişme aşamalarında ücretli işçilerin *aynıyatla* ödenmesi gayet yaygındı: İşçi, barınak, az miktarda besin maddesi ve cüzi miktarda para alıyordu.

Aynı ücret, kapitalizmin makine döneminde de belirli ölçüde muhafaza edilir. Aynı ücret, örneğin, Çarlık Rusya'sının ekstraktif sanayiinde ve tekstil sanayiinde kullanıldı. Aynı ücret, ayrıca, kapitalist tarımda tarım işçilerinin çalıştırılmasında, kapitalist ülkelerin bazı sanayi dallarında ve sömürge ve bağımlı ülkelerde yaygındır. Aynı ücretin çeşitli biçimleri vardır. Örneğin kapitalistler, işçileri işletme dükkanlarından veresiye olarak alış veriş etmeye ve işverenin dikte ettiği koşullar altında işletme evlerinde ya da plantasyonlardaki evlerde oturmaya zorunlu kalacak duruma getirirler. Aynı ücrette kapitalist, ücretli işçiyi yalnızca işgücü satıcısı olarak değil, aynı zamanda tüketici olarak da sömürür.

Gelişmiş kapitalist üretim tarzı için *parasal* ücret karakteristiktir.

Nominal ücretle gerçek ücret arasında ayırım yapılmalıdır.

Nominal ücret, para olarak ifade edilen çalışma ücretidir; bu, işçinin, kapitaliste sattığı işgücü karşılığında aldığı para miktarıdır. Nominal ücret, tek başına, işçinin gerçek ücret düzeyi hakkında bir bilgi vermez. Aynı dönemde temel ihtiyaç mallarının fiyatları ve vergiler artarken, örneğin, nominal ücret değişmeksizin kalırsa, bu durumda işçinin ücreti gerçekte azalır. Çalışma ücreti, nominal ücretin artması durumunda bile, aynı dönem içinde geçim masrafları nominal ücretten daha hızlı artıyorsa, düşme gösterebilir.

Gerçek ücret, işçinin geçim araçlarında ifade edilen ücrettir; bu, işçinin parasal ücreti karşılığında ne kadar ve hangi kullanım mallarını ve hizmetleri satın alabileceğini gösterir. İşçinin gerçek ücretinin bulunmasında şu faktörler göz önünde bulundurulmalıdır: nominal ücretin miktarı, kullanım mallarının fiyat düzeyi, kira miktarı, işçinin ödemek zorunda olduğu vergi yükü, işgününün süresi, iş yoğunluğunun derecesi, kısa çalışma halinde ücret kaybı ve son olarak işçi sınıfının sırtından ayakta tutulan işsizlerin ve kısa çalışan işçilerin sayısı.

Çalışma ücretinin düşük düzeyi, geçim masraflarının sistematik olarak yükseltilmesi ve işsizliğin artmasından dolayı, kapitalizmde çalışma ücreti işçilerin çoğunluğuna asgari geçim düzeyini bile sağlamaz.

Geçim masraflarının yükseltilmesi ve buna bağlı olarak gerçek ücretin düşmesi, öncelikle kitlesel ihtiyaç mallarının *fiyatlarının* sürekli olarak *artması* tarafından belirlenir. Örneğin, Fransa'da enflasyon, besin maddelerinin perakende fiyatlarının 1938 yılında, 1914'e göre yedi kattan fazla tutmasına yol açtı.

İşçinin ücretinin önemli bir bölümünü *kira* yutar. Almanya'da kira 1900 ile 1930 arasındaki dönemde ortalama yüzde 69 arttı. Uluslararası İşçi İstatistikleri Bürosu'nun

verilerine göre, işçiler 20. yüzyılın 30'lu yıllarında kira, ısıtma ve aydınlatma giderleri için aile bütçesinin ABD'de yüzde 25'ini, İngiltere'de yüzde 20'sini ve Kanada'da yüzde 27'sini harcamak zorundaydılar. Çarlık Rusya'sında işçinin konut giderleri çalışma ücretinin üçte birine ulaşıyordu.

Emekçilerin ödemek zorunda olduğu *vergiler*, ücretten önemli bir kesinti anlamına gelir. En önemli kapitalist ülkelerde, dolaysız ve dolaylı vergiler, savaş sonrası yıllarda, işçi ailesinin gelirinin en az üçte birini yutmaktadır.

Kapitalist toplumda ücret, işçi ve ailesi için sürekli ve güvenli bir geçim kaynağı oluşturmaz. Tüm diğer metalarinki gibi işgücünün fiyatı da pazarın tabii afet gücündeki zorunun etkisi altında sürekli yalpalanmalara tabidir. İşçinin üretimde bir iş bulduğu dönemlerin yerini onun sürekli ya da geçici olarak işsiz olduğu ve bundan ötürü de ya hiçbir ücrete sahip olmadığı, ya da çok kısıtlı bir ücrete sahip olduğu dönemler alır.

Ortalama ücret düzeyinin bulunmasında, burjuva istatistikçileri gerçeği gayet bilinçli olarak çarpıttılar. Bunlar, sanayi ve maliye bürokrasisinin yönetici üst tabakasının (işletme müdürleri, banka direktörleri vs.) gelirlerini hesaba katar, yalnızca kalifiye işçilerin ücretlerini hesaplara dahil eder, düşük ödenen vasıfsız işçilerin ve tarım proleteriyasının ücretlerini dıştalar ve muazzam bir işsizler ve kısa çalışan işçiler ordusunun varlığını, kitlesel ihtiyaç mallarının fiyatlarının yükselmesini ve vergilerin artmasını görmezlikten gelirler. Bu ve benzeri sahtekarlık yöntemleriyle kapitalizmde işçi sınıfının gerçek durumunu güzel göstermeye çalışırlar.

1938 yılında Amerikalı burjuva iktisatçılar, son derece kıt tayınları temel alarak, ABD'de dört kişilik bir işçi ailesinin asgari geçim indirimi olarak yılda 2,177 dolarlık bir miktar hesapladılar. Buna karşılık ABD'de 1938 yılında bir sanayi işçisinin yıllık ortalama ücreti 1,176 dolar, yani bu düşük tutulmuş asgari geçim indiriminin yarısından biraz fazla, ve işsizler de göz önünde tutulduğunda hatta sadece 740 dolar, yani bu asgari geçim miktarının yalnızca üçte biri tutuyordu. 1937 yılında burjuva iktisatçıları, İngiltere'de ortalama bir işçi ailesi için haftada, son derece düşük olan 55 şilinlik bir asgari geçim indirimi hesapladılar. Resmi verilere göre, İngiltere'de kömür işçilerinin %80'i, ekstraktif sanayi (kömür madenleri hariç) işçilerinin %75'i ve belediye işçilerinin %57'si bu asgari geçim indiriminin altında kazanıyordu.

Kapitalizmde gerçek ücretin düşmesi

Marx, kapitalist üretim tarzının tahlili temelinde, çalışma ücretine ilişkin olarak aşağıdaki yasallığı ortaya koydu; “Kapitalist üretimin genel eğilimi, ortalama ücret standardını yükseltmek değil, bilakis düşürmek yönündedir.”*

Yukarıda değinildiği gibi, işçi ailesinin ve buna bağlı olarak tüm İşçi kitlesinin gerçek ücreti, kullanım mallarının sürekli pahalılaşması, vergi yükünün artması ve kiralardan yükselmesi sonucu azalır. Aynı zamanda, bir bütün olarak işçi sınıfının gerçek ücretinin genel düzeyi, kapitalist iş pazarının etkisi sonucu sürekli düşer.

İşgücünün fiyatı olarak çalışma ücreti, tüm diğer metaların fiyatı gibi, değer yasası tarafından belirlenir. Kapitalist iktisatta meta fiyatları, arz ve talebe göre, değerlerinden yukarıya ya da aşağıya doğru sapma gösterirler. Ama işgücünün değeri, diğer metaların fiyatlarından farklı olarak, genelde değerinden *aşağıya doğru sapma gösterir*. Çalışma ücretinin işgücünün değerinden aşağıya doğru sapma göstermesi ve bununla bağıntı içinde gerçek ücretin azalması olgusu, her şeyden önce *işsizlik* tarafından belirlenir. Kapitalist, işgücünü mümkün olduğunca ucuz satın almaya çalışır. İşsizlik durumunda, işgücü arzı talebi aşar. İşgücü metası, diğer metalardan, proleterin bu metanın satışını erteleyememesiyle ayrılır. O, açlıktan ölmek için, işgücünü kapitalistin ona sunduğu koşullarla satmak zorundadır. İşsizlik işçiler arasındaki rekabeti güçlendirir. Kapitalist, bundan yararlanarak, işçiye işgücünün değerinin altında bir ücret öder. Bu şekilde, işçi

---

* *Karl Marx, Ücret, Fiyat ve Kar*”; bkz. *K. Marx/F. Engels, İki Ciltte Seçme Yazılar*. Cilt I, s. 420.

sınıfının bir parçasını oluşturan işsizlerin sefil durumu, üretimde çalışan işçilerin maddi durumunu etkiler ve onların ücretini aşağıya doğru çeker.

Ayrıca makinesel tekniğin kullanılması kapitaliste, erkek emeği yerine *kadın* ve *çocuk* emeği geçirmek için geniş imkanlar sunar. İşgücünün değeri, işçinin kendisi ve ailesi için gereksinim duyduğu geçim araçlarının değeri tarafından belirlenir. Bundan dolayı, işçinin karısı ve çocukları üretime çekildiğinde, ücret azalır; şimdi tüm aile, yaklaşık olarak, daha önce aile reisinin kazandığı kadar kazanır. Bununla işçi sınıfının sömürülmesi bir bütün olarak daha da keskinleşir. Kapitalist ülkelerde kadın işçiler aynı iş için erkeklerden önemli ölçüde az bir ücret alırlar.

Sermaye, çocuk emeğini merhametsizce sömürme yoluyla da artı-değer sağlar. Çocukların ve gençlerin çalışma ücreti, bütün kapitalist ve sömürge ülkelerde yetişkin işçilerin ücretinin çok altındadır.

Kadın elemanların ortalama ücreti, erkek elemanların ortalama ücretinden ABD, İngiltere ve İtalya'da %50, Fransa'da %40 ile %50 arası ve Japonya, Hindistan ve Çin Hindi'nde %50 ile %75 arasında daha düşüktür.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ücret ilişkisi içinde bulunan kişilerin, çok düşük tutulmuş verilere göre, 3,3 milyondan fazlası çocuk ve gençtir. Federal Department of Labor tarafından 28 eyalette çocukların iş koşullarının özel bir denetlemesi sonucunda, denetim kapsamı içindeki çocukların ve gençlerin %36'sının 13 yaşına kadar olduğu ve %64'ünün 14 ile 15 yaşları arasında olduğu ortaya çıktı. Nişasta fabrikalarında, konserve ve et fabrikalarında, çamaşırhanelerde ve temizlikçilerde çocuklar günde 12-13 saat çalışmaktadır.

Japonya'da çocukları çalışma için fabrikalara satmak gündelik bir olaydır. Çocuk emeği Çarlık Rusya'sında da gayet yaygındı. Tekstil fabrikalarında ve diğer bazı fabrikalarda işçilerin hiç de az olmayan bir bölümü, 8-10 yaş arasındaki çocuklardı. Hindistan pamuklu sanayiinde çocuklar, bütün işçilerin %20 ile %25'ini oluştururlar.

Çocuk emeğinin sermaye tarafından sömürülmesi, sömürge ve bağımlı ülkelerde özellikle gaddar biçimler alır. Türkiye'nin tekstil ve tütün fabrikalarında, 7-14 yaşları arasındaki çocuklar tıpkı yetişkinler gibi tam gün çalıştırılır.

İşçi kadınlara verilen düşük ücretler ve çocuk emeğinin sömürülmesi, hastalık oranlarının ve çocuk ölümlerinin muazzam bir şekilde artmasına yol açar ve yetişmekte olan kuşağın eğitimi ve öğretimi açısından zararlı etkide bulunur.

İşçilerin gerçek ücretinin düşmesinin nedenlerinden birisi de, kapitalizmin gelişmesiyle *kalifiye işçilerin* önemli bir bölümünün durumunun kötüleşmesidir. Daha önce belirtildiği gibi, işgücünün değerinin içine işçinin eğitimi için kullanılan harcamalar da girer. Kalifiye işçi, belirli bir zaman birimi içinde, acemi işçinin yarattığından daha fazla değer –ve buna bağlı olarak artı-değer– yaratır. Kapitalist, kalifiye emeğe vasıfsız işçilerin emeğinden daha fazla ödemek zorundadır. Ama kapitalizmin gelişmesi, endüstriyel tekniğin büyümesiyle bir yandan karmaşık mekanizmaları kullanabilecek durumda olan yüksek vasıflı işçilere talep oluşurken, diğer taraftan birçok iş operasyonu basitleştirilir ve kalifiye işçilerin önemli bir bölümünün emeği gereksiz hale gelir. Kalifiye işçilerin çoğu kalifiyeliklerini kaybeder, sokağa atılır ve önemli ölçüde daha düşük ödenen niteliksiz işleri yapmaya zorlanırlar.

Aynı zamanda burjuvazi, işçilerin büyük kitesinin ücretini azaltma ve sömürgelerin yağmalanması yoluyla, nispeten küçük bir *işçi aristokrasisi* tabakası için imtiyazlı koşullar yaratır. Çeşitli ustalar, ustabaşılar, sendika ve kooperatif bürokrasisinin temsilcileri bunlara dahildir. Burjuvazi yüksek ücretler ödediği işçi aristokrasisini, işçi hareketini bölmek, büyük proleter kitlelerinin bilincini sınıf barışı ve sömürücülerle sömürülenler arasında çıkar ortaklığı propagandasıyla zehirlemek için kullanır.

İşçilerin gerçek ücretinin düşmesi, ayrıca, *tarım proletaryasının* son derece düşük [ücret–Ç.N.] ödenmesi tarafından belirlenir. Kırdaki fazlalık büyük işgücü ordusu, çalışan işçilerin ücret düzeyini aşağıya doğru çeker.

Örneğin, ABD’de tarım işçilerinin ortalama aylık ücreti, 1910 ile

1939 arasındaki dönemde sanayi işçilerinin çalışma ücretinin %28'i ile %47'si arasında yalpaladı. Çarlık Rusya'sında tarım işçilerinin durumu olağanüstü ağırdı. 16-17 saat süren bir işgününün olduğu Rusya'da mevsimlik tarım işçilerinin 1901-1910 arasındaki ortalama günlük ücreti 69 kopek tutuyordu; burada şunu da hesaba katmak gerekir ki, mevsim boyunca kazandığı bu kıt ücretle işçi, sürekli ya da geçici olarak işsiz olduğu diğer ayların geçim masraflarını da karşılamak zorundaydı.

Çalışma ücretini düşürmenin yaygın yöntemlerinden birisi de, *cezalar* sistemidir. Kapitalist işletmede işçi, ortaya çıkan her fırsatta cezalandırılır: “dikkatsiz çalışma”, “yönetmeliği ihmal”, iş zamanı sırasında sohbet, yürüyüşlere katılma vs. Fabrikatörlerin keyfi davranışlarını biraz olsun gemleyen işletmelerdeki cezaları düzenlemeye İlişkin yasanın çıkarılmasına (1886) kadar, Çarlık Rusya'sında cezalar biçiminde ücret kesintileri, bazı durumlarda aylık ücretin yarısını buluyordu. Cezalar, yalnızca kapitalist iş disiplini pekiştirmenin bir aracını değil, aynı zamanda kapitalistlerin zenginleşmesinin kaynaklarından birini de oluşturur. Yani, kapitalist üretim tarzının gelişmesine, işçi sınıfının gerçek ücretinin düşmesi eşlik eder.

1924 yılında Alman işçilerinin gerçek ücreti, 1900 yılının ücret düzeyine kıyasla %75 ve 1935'de %66 tutuyordu. ABD'de, 1900'den 1938'e kadarki dönemde nominal ücret (işsizler de göz önünde tutularak) %68 oranında arttı; aynı zaman dilimi içinde geçim masraflarını ise 2.3 kat arttı, ki bu da 1938 yılında gerçek ücretin 1900'dekinin %74'üne düştüğü anlamına gelir. Sömürge ve bağımlı ülkeleri tümüyle bir yana bırakalım, Fransa, İtalya ve Japonya'da gerçek ücret, 19. ve 20. yüzyıllarda ABD'den çok daha fazla düştü. Çarlık Rusya'sında 1913 yılında sanayi işçilerinin gerçek ücreti, 1900'dekinin %90'ına düştü.

Çeşitli ülkelerde, işgücünün değeri farklı büyüklüktedir. Tek tek her ülkede işgücünün değerini belirleyen koşullar değişiklik gösterir. Çalışma ücretlerinin *ulusal farklılığı* buradan ileri gelir. Marx, çeşitli ülkelerdeki çalışma ücretleri karşılaştırılırken, işgücünün değer büyüklüğünü şu veya bu

yönde etkileyen tüm etkenlerin mutlaka hesaba katılması gerektiğini öğretti: işçi sınıfının biçimlenmesinin tarihsel koşulları ve gereksinimlerinin oluşmuş düzeyi, işçinin eğitilmesi için yapılan harcamalar, kadın ve çocuk emeğinin rolü, emek üretkenliği, iş yoğunluğu, günlük kullanım mallarının fiyatı vs.

Sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde ücret düzeyi özellikle düşüktür. Sömürge ve bağımlı ülkeleri boyunduruk altına alma ve sistemli bir şekilde yağmalama politikasında sermaye, bu ülkelerdeki büyük işgücü fazlalığından yararlanır ve işgücüne değerinin çok altında ödeme yapar. Burada, işçinin milliyeti de göz önünde bulundurulur. Örneğin, beyazlara ve zencilere aynı iş için farklı ücret ödenir. Güney Afrika'da zenci işçinin ortalama ücreti, İngiliz kökenli bir işçinin ücretinin onda biri tutar. ABD' de, bir beyazla aynı işi yapan bir zenciye, kentte yüzde 60 ve tarımda yüzde 66 daha az ücret ödenir.

İşçi sınıfının çalışma ücretinin yükseltilmesi için mücadelesi

Her ülkede, proletarya ile burjuvazi arasındaki çetin sınıf mücadelesi sonucunda, değer yasası temelinde belirli bir ücret düzeyi ortaya çıkar.

Çalışma ücretinin işgücünün değerinden sapmalar göstermesinin sınırları vardır.

Kapitalizmde çalışma ücretinin *asgari sınırı*, saf fiziki koşullar tarafından belirlenir: işçi, yaşayabilmesi ve işgücünü yeniden üretebilmesi için mutlak gerekli olan belirli bir miktar geçim aracına sahip olmak zorundadır. “İşgücünün fiyatı *bu asgariye* düşerse, bu durumda *değerinin altına düşer*; çünkü, böyle sadece *dumura uğramış* bir biçimde ayakta kalabilir ve

gelişebilir.”* Ücret bu sınırın altına düşerse, bu durumda işgücünün doğrudan fiziksel olarak hızla tahrip olması ve işçi nüfusun azalması süreci yaşanır. Bu ifadesini, gerek gelişmiş kapitalist ülkelerde ve gerekse de özellikle sömürgelerde, ortalama ömrün azalması, doğumların sayısının düşmesi ve ölümlerin çoğalmasında bulur.

Çalışma ücretinin *azami sınırı*, kapitalizmde, işgücünün değeridir. Ortalama ücret düzeyinin bu sınıra ne ölçüde yaklaştığı, proletarya ve burjuvazinin sınıf güçlerinin karşılıklı ilişkisi tarafından belirlenir.

Kârı yükseltme peşinde koşan burjuvazi, çalışma ücretini fiziki asgarinin sınırı altına düşürmeye çalışır. İşçi sınıfı ücret azaltmalarına karşı, ücretlerin artırılması, güvenceli bir asgari ücretin saptanması, sosyal sigortanın yerleştirilmesi ve işgününün kısaltılması için mücadele eder. Bu mücadelede işçi sınıfının karşısında bir bütün olarak kapitalistler sınıfı ve burjuva devlet durur.

İşçi sınıfının ücretlerin artırılması için inatlı mücadelesi, sanayi kapitalizminin oluşmasıyla başladı. Bu, tüm diğer kapitalist ve sömürge ülkelerden önce İngiltere’de gelişti.

Proletarya sınıf olarak oluşup biçimlendiği ölçüde, işçiler ekonomik mücadeleyi başarıyla yürütebilmek için *sendikalarda* birleşirler. Böylelikle işverenin karşısında tek tek işçiler değil, tüm bir örgüt durur. Sınıf mücadelesinin gelişmesiyle, yerel ve ulusal sendika örgütlerinin yanında uluslararası sendika birlikleri de oluşur. Sendikalar, geniş işçi kitleleri için *sınıf mücadelesinin okuludurlar*.

Kapitalistler de kendi paylarına işveren birliklerinde birleşirler. Bunlar, gerici sendikaların satılık önderlerini rüşvetle satın alır, grev kırıcılığını örgütler, işçi örgütlerini böler ve işçi hareketini ezmek için polisi, orduyu, mahkemeleri ve

---

* *Karl Marx*, “Kapital”. Cilt I, s. 181.

hapishaneleri kullanırlar.

Kapitalizmde, işçilerin ücretlerin artırılması, işgününün kısaltılması ve çalışma koşullarının düzeltilmesi mücadelesinde etkili araçlarından birisi, *grevdir*. Sınıf karşıtlıkları keskinleştiği ve kapitalist ve sömürge ülkelerde proleter hareketin örgütlülüğü arttığı ölçüde, milyonlarca işçi grev mücadelesine çekilir. İşçiler, sermayeye karşı mücadelelerinde kararlılık ve sebat gösterdiklerinde, kapitalistler iktisadi grevler yoluyla grevcilerin koşullarını kabul etmek zorunda kalırlar.

Ancak işçi sınıfının hayati çıkarları için kesintisiz mücadelesi yoluyla burjuva hükümetler, asgari ücret, işgününün kısaltılması ya da çocuk emeğinin kısıtlanmasına dair yasalar çıkarmaya zorlanabilir.

Proletaryanın iktisadi mücadelesi büyük bir öneme sahiptir; çünkü sendikalar sınıfın çıkarları doğrultusunda doğru ve tutarlı bir şekilde yönetilirse, bunlar işverenlere karşı başarıyla direniş gösterebilirler. Ama işçi sınıfının iktisadi mücadelesi, kapitalizmin ekonomik yasalarını ortadan kaldıramaz ve işçileri sömürü ve yoksulluktan kurtaramaz.

İşçi sınıfının burjuvaziye karşı iktisadi mücadelesinin büyük önemini tanıyan Marksizm-Leninizm, bu mücadelenin sadece kapitalizmin sonuçlarına karşı yöneldiğini ve proletaryanın ezilen konumunun ve sefaletinin asli nedenine karşı yönelmediğini öğretir. Bu asli neden, kapitalist üretim tarzının kendisidir.

İşçi sınıfı ücret köleliği sistemini –iktisaden ve siyaseten ezilmesinin köklerini– ancak devrimci siyasi mücadeleyle ortadan kaldırabilir.

Kısa Özet

1– Kapitalist toplumda çalışma ücreti, emeğin fiyatı olarak görünen işgücünün değerinin parayla ifadesidir, fiyatıdır. Çalışma ücreti, kapitalist sömürü ilişkilerini örter ve çalışma ücreti aslında sadece işgücünün fiyatı iken, sanki işçinin tüm emeği ödeniyormuş gibi yanlış bir düşünce uyandırır.

2– Çalışma ücretinin temel biçimleri, zaman başına ücret ve parça başına ücrettir (akort ücreti). Zaman başına ücrette, işçinin kazancının miktarı, çalıştığı iş zamanına bağlıdır. Parça başına ücrette, işçinin kazancının miktarı, ürettiği ürünlerin miktarı tarafından belirlenir. Artı-değeri büyütme amacıyla kapitalistler, iş yoğunluğunun muazzam bir şekilde artmasına ve işgücünün hızla tükenmesine yol açan çeşitli iş hızını arttırıcı ücret sistemleri kullanırlar.

3– Diğer metallerin fiyatlarından farklı olarak, işgücünün fiyatı, kural olarak kendi değerinden aşağıya doğru sapma gösterir. Sermaye, geniş çapta kadın ve çocuk emeği kullanarak ve tarım işçilerine ve sömürge ve bağımlı ülkelerin işçilerine son derece düşük bir ücret ödeyerek, işçi sınıfının sömürülmesini artırır.

4– Nominal ücret, işçinin kapitaliste sattığı işgücü karşılığında aldığı para miktarıdır. Gerçek ücret, işçinin geçim araçlarında ifade edilen çalışma ücretidir; bu, işçinin para ücreti karşılığında hangi miktarda geçim maddesi ve hizmet satın alabileceğini gösterir. Kapitalizmin gelişmesiyle gerçek ücret düşer.

5– Sendikalarda birleşen işçi sınıfı, işgücünün kısıtlanması ve ücretlerin yükseltilmesi için mücadele yürütür. Kapitalizme karşı tek başına iktisadi mücadeleyle proletarya, kendisini sömürüden kurtaramaz. İşçi sınıfının iktisaden ve siyaseten ezilmesinin koşulları, ancak kapitalist üretim ilişkilerinin devrimci politik mücadele yoluyla ortadan kaldırılmasıyla ortadan kaldırılabilir.

Bölüm IX

SERMAYE BİRİKİMİ VE PROLETARYANIN YOKSULLAŞMASI

Üretim ve yeniden üretim

Yaşamak ve gelişmek için toplum, maddi varlıklar üretmek zorundadır. Nasıl tüketmekten vazgeçemezse, aynı şekilde üretmekten de vazgeçemez.

İnsanlar günbegün, yılbeyıl ekmek, et ve diğer besin maddeleri tüketiyorlar, elbise ve ayakkabı eskitiyorlar, fakat aynı dönemde insan emeğiyle yeni ekmek, et, elbise, ayakkabı vs. miktarları yaratılıyor. Kömür sobada ve diğer külhanlarda yanıyor, ama aynı zamanda da yeni yeni kömür kitleleri çıkarılıyor. İş aletleri giderek yıpranıyor, lokomotifler er ya da geç kullanılmaz hale geliyor, ama işletmelerde yeni iş aletleri imal ediliyor, yeni lokomotifler üretiliyor. Her toplum düzeninde üretim süreci kendisini daima yenilemek zorundadır.

Üretim sürecinin bu daimi yenilenmesi ya da sürekli yinelenmesi, *yeniden üretim*dir. “Yenilenmesinin kesintisiz bağıntısı ve sürekli akışı içinde görüldüğünde, her toplumsal üretim süreci, bu yüzden aynı zamanda *yeniden üretim sürecidir*.”* Üretim koşulları, aynı zamanda yeniden üretimin koşullarıdır. Üretim kapitalist biçime sahipse, yeniden üretim de kapitalist biçime sahiptir.

Yeniden üretim süreci, yalnızca insanların tüketilen

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Cilt I, s. 593.

malların yerine ve bunlardan da fazla yeni ürün kitlesi yaratması değil, aynı zamanda toplumun sürekli olarak kendine denk düşen üretim ilişkilerini de yeniden üretmesidir.

Yeniden üretimin iki tipi birbirinden ayrılmalıdır:

Basit yeniden üretim ve genişletilmiş yeniden üretim.

Basit yeniden üretim, üretim sürecinin aynı ölçekte tekrarlanmasıdır; yeni üretilen ürünler, yalnızca tüketilen üretim araçlarını ve günlük kullanım mallarını karşılarlar.

Genişletilmiş yeniden üretim, üretim sürecinin genişletilmiş ölçekte tekrarlanmasıdır; toplum, kullanılmış maddi tüketim mallarını yalnızca yerine koymakla kalmaz, aynı zamanda bunun üzerinde ek üretim araçları ve günlük kullanım malları da üretir.

Kapitalizmin oluşmasına kadar üretici güçler çok yavaş geliştiler. Toplumsal üretimin çapı, yıldan yıla, onyıldan onyıla çok az değişti. Kapitalizmde, toplumsal üretimin bu yavaş gelişmesinin, bu durgunluğunun yerine, üretici güçlerin son derece hızlı bir gelişmesi geçti. Kapitalist üretim tarzı için karakteristik olan, –üretimin düştüğü bunalım dönemleriyle kesintiye uğrayan– genişletilmiş yeniden üretimdir.

Basit kapitalist yeniden üretim

Basit kapitalist yeniden üretimde, üretim süreci aynı çapta yinelenir; kapitalist, artı-değeri tümüyle kendi kişisel tüketimi için kullanır.

Basit yeniden üretimin tahlili bile, kapitalizmin bazı karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmaya imkan sağlar.

Kapitalist yeniden üretim sürecinde, yalnızca emek ürünleri sürekli olarak yenilenmekle kalmaz, aynı zamanda kapitalist sömürü ilişkileri de yeniden üretilir. Bir yandan, yeniden üretim sürecinde sürekli olarak, kapitaliste ait olan ve onun tarafından artı-değere el koymak için kullanılan zenginlik yaratılır. Her bir üretim sürecinin sona ermesinden sonra işveren,

yeniden, ona işçileri sömürme yoluyla zenginleşme imkanı sağlayan sermayenin sahibidir. Diğer yandan işçi, sürekli olarak üretim sürecinden mülksüz proleter olarak çıkar ve bunun sonucunda, açlıktan ölmek için, işgücünü her keresinde yeniden kapitaliste satmak zorundadır. Ücretli işçinin yeniden üretimi, sermayenin yeniden üretiminin vazgeçilmez koşulu olarak kalır.

“O halde kapitalist üretim süreci, kendi gidişatı yoluyla işgücü ile iş koşulları arasındaki *ayrımı* yeniden üretir. Böylelikle işçinin sömürülme koşullarını yeniden üretir ve sonsuzlaştırır. O, sürekli olarak işçiyi, yaşayabilmek için, işgücünü satmaya zorlar ve sürekli olarak kapitalisti, kendisini zenginleştirmek için, bunu satın alabilecek duruma getirir.”*

Böylelikle üretim sürecinde temel kapitalist ilişki sürekli yeniden üretilir: bir yanda kapitalist, diğer yanda ücretli işçi. İşçi daha işgücünü şu ya da bu işverene satmadan önce, o kapitalistlerin tümüne, yani bütünlüğü içinde kapitalistler sınıfına aittir. Proleter işyerini değiştirdiğinde, sadece bir sömürücüyü bir diğerine karşı değiştirmiş olur. İşçi, ömrü boyunca sermayenin arabasına zincirle bağlanmış durumdadır.

Bir tek üretim sürecini gözlemlediğimizde, ilk bakışta, sanki kapitalist, işgücü satın aldığı anda, işçiye kendi fonundan avans veriyormuş gibi gelir; çünkü kapitalist ücreti ödediğinde, işçi tarafından belirli bir dönem içinde (örneğin bir ayda) üretilmiş metayı henüz satmış olamaz. Ama işgücünün alım ve satımını birbirinden yalıtık olarak değil de, yeniden üretimin bir momentini, sürekli yenilenen bir ilişki olarak görürsek, bu eylemin gerçek karakteri kendisini gösterir.

Birincisi: İşçinin emeği belirli bir dönem içerisinde artı-değer içeren yeni değer yaratırken, işçinin bir önceki dönemde ürettiği ürünler pazarda satılır ve paraya dönüştürülür.

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Cilt I, s. 606.

Buradan, kapitalistin proletere çalışma ücretini kendi fonundan değil, tersine işçinin emeğinin bir önceki üretim döneminde (örneğin geçen ay sürecinde) yarattığı değerden ödediği ortaya çıkar. Marx'ın bir deyişiyle, kapitalistler sınıfı fetihçilerin eski reçetesine göre hareket eder: O, yendiklerinden metalleri, bizzat onlardan soygun yoluyla gaspettiği onların paralarıyla satın alır.

İkincisi: diğer metallerden farklı olarak işgücü, ancak işçi belirli bir iş yaptıktan sonra ödenir. Buradan, kapitalistin proletere avans ödemediği, tam tersine *proleterin kapitaliste avans ödediği* ortaya çıkar. Bundan dolayı işverenler, mümkün olduğunca, işçilerden bedava kredi elde ettikleri süreyi böylelikle uzatmak için, ücretleri pek sık ödememeye (örneğin ayda bir kez) çalışırlar.

Kapitalistler sınıfı, çalışma ücreti biçiminde, işçilere geçim araçlarının elde edilmesi için, yani işçilerin emeği tarafından yaratılan ve kapitalistler tarafından el konulan ürünlerin belirli bir bölümünü elde etmeleri için sürekli olarak para verir. Bu parayı işçiler, bununla işçi sınıfının bizzat ürettiği geçim araçlarını satın alarak, hakeza düzenli bir şekilde kapitalistlere geri verirler.

Yeniden üretim sürecinde kapitalist ilişkilerin tahlili, sadece çalışma ücretinin gerçek kaynağını değil, aynı zamanda her türlü sermayenin gerçek kaynağını da ortaya koyar. Varsayalım ki, işveren tarafından yatırılan 100,000 sterlin miktarındaki sermaye yılda 10,000 sterlin değerinde bir artı-değer getiriyor ve kapitalist bu miktarı tümüyle ve bütünüyle kişisel tüketim için kullanıyor. Eğer işveren işçinin ödenmemiş emeğine el koymamış olsaydı, bu durumda sermayesi on yıl içinde tümüyle tükenmiş olacaktı. Ama bu gerçekleşmez, çünkü kapitalist tarafından kişisel tüketim için kullanılan 100,000 sterlin tutarındaki meblağ, verili zaman dönemi içinde, işçilerin ödenmemiş emeğinin yarattığı artı-değerden tümüyle yenilenir.

Sonuç olarak her sermaye, ilk kaynağı ne olursa olsun,

daha henüz basit yeniden üretim sürecinde, belirli bir dönemden sonra, işçinin emeğiyle yaratılan ve kapitalist tarafından *karşılıksız olarak el konulan* değere dönüşür. Bu, burjuva iktisatçılarının, sermayenin işverenin kendi emeğiyle kazandığı zenginlik olduğu şeklindeki iddialarının ne kadar saçma olduğunu kanıtlar.

Basit yeniden üretim, genişletilmiş yeniden üretimin bileşenlerinden ya da momentlerinden birisidir. Basit yeniden üretim için karakteristik olan sömürü ilişkileri, genişletilmiş yeniden üretim koşullarında daha da keskinlik kazanır.

Genişletilmiş kapitalist yeniden üretim. Sermaye birikimi

Genişletilmiş yeniden üretimde kapitalist, artı-değerin bir bölümünü üretimin çapını genişletmek, yeni üretim araçları satın almak ve yeni işçi angaje etmek için kullanır. Sonuç olarak, artı-değerin bir bölümü eski sermayeye eklenir, yani biriktirilir.

Sermaye birikimi, artı-değerin bir bölümünün sermayeye eklenmesi ya da artı-değerin bir bölümünün sermayeye dönüştürülmesidir. Birikimin kaynağı, dolayısıyla artı-değerdir. İşçi sınıfının sömürülmesi yoluyla sermaye büyür ve aynı zamanda genişletilmiş temelde kapitalist üretim ilişkileri yeniden üretilir.

Birikime zorlayıcı saiklerden birisi, kapitalist işverenler açısından, *artı-değerin büyütülmesi* hırısıdır. Kapitalist üretim tarzında, zenginleşme hırısı sınır tanımaz. Tam da artı-değer peşinde koşan kapitalist, üretimi genişletir ve böylelikle daha büyük sayıda işçi sömürme imkanına kavuşur. Üretimin genişletilmesiyle kapitalist tarafından el konulan artı-değer miktarı ve dolayısıyla artı-değerin kapitalistlerin kişisel gereksinimlerine ve keyfine hizmet eden, yani üretici olmayan bir şekilde harcanan kesimi de büyür.

Sermaye birikimine zorlayıcı saiklerden bir diğeri, amansız rekabet mücadelesidir, bu süreç içinde büyük kapitalistler üstünlükleri kendi ellerinde bulundurur ve küçük kapitalistleri yok ederler. Rekabet, aksi halde çökmeye cezalandırarak, her kapitalisti tekniği mükemmelleştirmeye ve üretimi genişletmeye zorlar. Tekniğin mükemmelleştirilmesine ve üretimin genişletilmesine ara vermek, geri kalmak demektir; geri kalanlar ise rakipleri tarafından yenilgiye uğratılırlar. Böylelikle, rekabet mücadelesi her kapitalist sermayesini büyütmeğe zorlar, ve o sermayesini ancak artı-değerin bir bölümünün sürekli olarak biriktirmekle büyütebilir.

Sermaye birikimi, genişletilmiş yeniden üretimin kaynağıdır.

Sermayenin organik bileşimi. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi

Kapitalist birikim sürecinde sermayenin toplam miktarı büyür; sermayenin çeşitli bölümleriyse eşit olmayan şekilde değişirler.

Kapitalist artı-değer biriktirdiğinde ve işletmesini genişlettiğinde, genellikle teknik mükemmelleştirmeleri kullanıma sokar; çünkü bunlar ona, işçileri daha güçlü bir şekilde sömürme ve sonuçta karını artırma imkanı sunarlar. Tekniğin gelişmesi, sermayenin makineler, hammadde ve bina biçiminde var olan bölümünün, yani değişmeyen sermayenin gittikçe artan bir hızla büyümesi anlamına gelir. Buna karşılık, sermayenin işgücü satın alımı için kullanılan bölümü, yani değişen sermaye, çok daha yavaş büyür.

Değişmeyen ve değişen sermaye arasındaki ilişkiye, bu ilişki üretim araçlarının ve canlı işgücünün kitlesi arasındaki ilişki tarafından belirlendiği ölçüde, *sermayenin organik bileşimi* denir. Örnek olarak 100,000 sterlinlik bir sermaye

alalım. Bu miktardan 80,000 sterlin binalar, makineler, hammadde vs. için ve 20,000 sterlin de ücretler için harcanmış olsun. Bu durumda sermayenin organik bileşimi $80c : 20v$ ya da $4 : 1$ 'dir.

Çeşitli üretim dallarında ve bir ve aynı dalın çeşitli işletmelerinde sermayenin organik bileşimi eşit değildir: İşçi başına daha çok komplike ve pahalı makinelerin ve daha fazla işlenmiş hammaddenin düştüğü yerde daha yüksektir; canlı emeğin ağır bastığı, işçi başına daha az makine ve hammaddenin düştüğü ve görece olarak daha aza mal olduğu yerde daha düşüktür.

Sermaye birikimiyle birlikte sermayenin organik bileşimi de büyür; değişen sermayenin payı azalır ve değişmeyen sermayenin payı artar. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde sermayenin organik bileşimi 1889'da $4.4 : 1$, 1904 yılında $5.7 : 1$ ve 1929 yılında $6.1 : 1$ 'di.

Kapitalist yeniden üretim süreci içinde tek tek sermayelerin kapsamı büyür. Bu, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi yoluyla gerçekleşir.

Sermayenin yoğunlaşması, işletme içinde yaratılan artı-değerin biriktirilmesi yoluyla sermayenin çapının büyümesidir. El koyduğu artı-değerin bir bölümünü işletmeye yatıran kapitalist, gittikçe büyüyen bir sermayenin sahibi olur.

Sermayenin merkezileşmesi, birçok sermayenin bir büyük sermaye halinde birleşmesi yoluyla sermayenin çapının büyümesidir. Rekabet mücadelesi içinde büyük sermaye, rekabete dayanamayan küçük ve orta kapitalist işletmeleri yıkıma uğratar ve yutar. Yıkıma uğramış rakibinin işletmelerini hiç fiyatına satın alma ya da başka yöntemlerin (örneğin borçlandırma) yardımı ile bu işletmeleri kendi işletmesine bağlama yoluyla büyük fabrikatör, kendi elinde bulunan sermayenin çapını büyütür. Birçok sermayenin *bir* sermaye halinde birleşmesi, limited şirketlerin, anonim şirketlerin vs. kurulması sırasında da gerçekleşir.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, muazzam zenginliklerin az sayıda kişinin elinde toplanması anlamına gelir. Sermayelerin büyümesi, üretimin yoğunlaşması için, yani üretimin büyük işletmelerde toplanması için geniş imkanlar sunar.

Büyük üretim, küçük üretime kıyasla tayin edici üstünlüklere sahiptir. Büyük işletmeler, yeni makineler ve teknik mükemmelleştirmeleri kullanıma sokabilir ve kapsamlı bir işbölümü ve uzmanlaşma gerçekleştirebilirler; küçük işletmeler bunları yapabilecek durumda değildir. Bunun sonucunda büyük işletmelerde ürünler küçük işletmelerden daha ucuza üretilir. Rekabet mücadelesi, büyük masraflara ve kayıplara neden olur. Büyük işletmeler, bu kayıpları taşıyabilir ve daha sonra tümüyle karşılayabilir; küçük işletmeler ve sık sık orta işletmeler ise çöküşe uğrarlar. Büyük kapitalistler karşılaştıramayacak şekilde kolayca ve tercihli koşullarla kredi alabilir; kredi ise rekabet mücadelesinde en önemli silahlardan biridir. Bütün bu üstünlüklerin sonucunda kapitalist ülkelerde, randımanlı bir teknikle donatılmış büyük işletmeler giderek daha fazla ön plana geçiyor ve sayısız küçük ve orta işletme ise yıkıma uğruyor ve çöküyor. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi sonucu, devasa zenginliklerin sahibi olarak az sayıda kapitalist, on binlerce ve yüz binlerce işçinin kaderine egemen oluyorlar.

Tarımda kapitalist yoğunlaşma, toprağın ve diğer üretim araçlarının giderek artan ölçüde büyük mülk sahiplerinin elinde yoğunlaşmasına ve elinden toprağı, çekim hayvanı ve envanteri alınmış geniş küçük ve orta köylü kitlelerinin sermayeye ezici bağımlılık altına girmesine yolaçar. Köylü ve zanaatkâr kitleleri yıkıma uğrar ve proleterlere dönüşür.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi böylelikle *sınıf karşıtıllıklarının* keskinleşmesine, burjuva azınlıkla, sömürücü azınlıkla toplumun mülksüz, sömürülen çoğunluğu arasındaki uçurumun derinleşmesine yolaçar. Aynı zamanda

üretimin yoğunlaşması, proletaryanın gittikçe büyüyen kitlelerinin kapitalist büyük işletmelerde ve sanayi merkezlerinde yoğunlaşmasına yolaçar. Bu, sermayeye karşı mücadele etmek üzere işçilerin birleşmesini ve örgütlenmesini kolaylaştırır.

Yedek sanayi ordusu

Daha önce ortaya konduğu gibi, kapitalizmde üretimin büyümesiyle sermayenin organik bileşiminin artması atbaşı gider. İşgücüne olan talep, toplam sermaye miktarı tarafından değil, bilakis sadece değişen sermaye miktarı tarafından belirlenir. Ama, tekniğin ilerlediği ölçüde, değişen sermaye, değişmeyen sermayeye oranla, görece azalır. Böylece, sermaye birikimi ve sermayenin organik bileşiminin büyümesiyle bağıntı içinde, kapitalizmin gelişmesiyle proletaryanın tüm kitlesi büyümesine rağmen, işgücüne olan talebin *görece düştüğü* ortaya çıkar.

Bunun sonucu olarak, büyük bir işçi kitlesi emeği için bir kullanım bulamaz. İşçi nüfusunun bir bölümü “fazlalık” haline gelir, *görece nüfus fazlası* denilen şeyi oluşturur. Burada söz konusu olan görece bir nüfus fazlasıdır, çünkü işgücünün bu bölümü, ancak *sermaye* birikiminin gereksinimlerine kıyasla fazlalık haline gelir. Böylelikle, burjuva toplumunda toplumsal zenginliğin artmasıyla uyum içinde, işçi sınıfının bir bölümü gittikçe ağırlaşan, son derece yıpratıcı çalışmaya mahkum edilirken, diğer bölümü zorunlu işsizliğe mahkum edilir.

Görece nüfus fazlasının şu temel biçimleri arasında ayırım yapılmalıdır:

Üretimin kısıtlanması, yeni makinelerin yerleştirilmesi ve işletmenin kapanması durumunda belirli bir zaman için işlerini kaybeden işçiler, *akışkan nüfus fazlası* oluşturur. Üretim genişlediğinde, bu işsizlerin bir bölümü ve yetişmekte olan kuşaktan yeni işçilerin bir bölümü yeniden iş

bulurlar. Çalışan işçilerin sayısı toplam olarak büyür, ama üretimin çapına kıyasla sürekli azalır.

Yıkıma terkedilmiş küçük üreticiler, her şeyden önce de yılın yalnızca küçük bir bölümünde tarımda istihdam edilen, sanayide kullanım bulmayan ve kırdaki herhangi bir şekilde zar zor geçimlerini sağlayarak sefil bir hayat süren yoksul köylüler ve tarım işçileri, *gizli nüfus fazlasını* oluştururlar. Sanayiden farklı olarak tarımda teknolojinin büyümesiyle işgücüne olan talep mutlak olarak azalır.

Daimi işlerini kaybetmiş, gayet düzensiz olarak çalışan ve normal ücretin çok altında bir ücret alan büyük insan grupları, *durağan nüfus fazlasını* oluştururlar. Bunlar, kapitalist ev işi alanında sığınacak bir yer arayan ya da günübirlik çalışmayla geçimini sağlayan geniş emekçi tabakalardır.

Görece nüfus fazlasının en alt tabakasını, uzun zamandır üretimin dışına atılmış, yeniden iş bulma şansına sahip olmayan ve günübirlik işlerle geçimini sağlayan insanlar oluşturur. Bu insanların bir bölümü dilenci haline gelir.

Üretimin dışına atılmış işçiler, *yedek sanayi ordusunu* –işsizler ordusunu– oluştururlar. Bu ordu, kapitalist iktisadın, o olmazsa var olamayacağı ve gelişemeyeceği zorunlu bir eklentisidir. Endüstriyel canlanma dönemlerinde, üretimin çabucak genişletilmesi gerekli olduğunda, işverenin hizmetinde yeterli sayıda işsiz bulunur. Üretimin genişletilmesiyle, işsizlerin sayısı geçici olarak azalır. Daha sonra bir aşırı üretim krizi patlak verir, yeniden önemli miktarda işçi kitleleri sokağa atılır, bunlar işsizler yedek ordusunu güçlendirirler.

Yedek sanayi ordusunun varlığı, kapitalistlere işçilerin sömürülmesini güçlendirme imkanı sunar. İşsiz, en ağır iş koşullarına razı olmak zorunda kalır. İşsizlik, üretimde çalışan işçiler için güvensiz bir ortam yaratır ve tüm işçi sınıfının hayat standardını önemli ölçüde düşürür. Tam da bu yüzden kapitalistler, iş pazarı üzerinde baskıda bulunan ve kapitalistlere ucuz işgücü sağlayan yedek sanayi ordusunun ortadan kaldırılmasına ilgi duymazlar.

Kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle birlikte işsizler ordusu, bir bütün olarak görüldüğünde, ara vermeksizin büyür;

bununla birlikte üretimin canlandığı dönemlerde azalır ve kriz dönemlerinde büyür.

İngiltere’de trade-union’ların üyelerinden 1853 yılında %1.7’si, 1880 yılında %5.5’i, 1908 yılında %7.8’i, 1921 yılında %16.6’sı işsizdi. ABD’ de, işçi sınıfının toplam mevcuduna oranlandığında işsizlerin payı resmi verilere göre şöyleydi: 1890 yılında %5.1, 1900’de %10, 1915’de %15.5, 1921’de %23.1. Almanya’da işsiz sendika üyelerinin sayısı şöyleydi: 1887’de %0.2 ve 1900’de %2 ve 1926’da %18. Doğunun sömürgelerinde ve yan-sömürgelerinde görece nüfus fazlası dev boyutlardadır.

Kapitalizmin gelişmesiyle, işçinin tam gün ya da tam hafta üretimde çalışmadığı *kısa çalışma*, gittikçe büyüyen boyutlar kazanır.

İşsizlik, işçi sınıfının başında gerçek bir beladır. İşçi, işgücünün satışından başka bir şeyle yaşayamaz. İşletmelerden atılan işçiler, açlıktan ölüme terk edilirler. İşçilerin çöp kutularında bozulmuş besin artıkları aramasına seyrek rastlanmaz. İşsizler, büyük şehirlerin yoksul semtlerindeki gecelik yerleri bile ödeyebilecek durumda olmadıkları için, başlarını sokacak bir çatıya da sahip değildirler. Sonuç itibariyle burjuvazi, sermayenin ücret kölelerine en azından kölelerin geçim düzeyini bile garantileyecek durumda olmadığını kanıtlamıştır.

Burjuva iktisatçıları, kapitalizmde işsizliği ebedi doğa yasalarına işaret ederek haklı çıkarmaya çalışırlar. 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başına kadar yaşayan gerici İngiliz iktisatçısı Malthus’un sahte bilimsel uydurukları da bu amaca hizmet eder. Malthus tarafından uydurulan “nüfus yasası”na göre, nüfus güya insanlığın ortaya çıkmasından bu yana, geometrik diziye göre (1,2,4,8 vs.) gelişmektedir, geçim araçlarıysa doğal zenginliklerin güya sınırlılığı sonucu aritmetik diziye göre (1,2,3,4 vs.) büyümektedir. Malthus’a göre, bir nüfus fazlasının varlığının, halk kitlelerinin açlığının ve sefaletinin temel nedeni burada yatar. Malthus’un görüşüne göre, proletarya kendisini yoksulluk ve açlıktan kapitalist düzeni yok ederek değil, tersine ancak ve yalnızca evliliklerin sayısını azaltarak ve doğum oranını sınırlayarak kurtarabilir. Emekçi nüfusu budayan savaşları ve salgınları Malthus, ferahlatıcı görünümüler olarak övdü. Malthus’un teorisi tümüyle gericedir. Burjuvazinin kapitalizmin onulmaz illetlerini mazur

göstermesine hizmet eder. Malthus'un kuruntularının gerçekte hiçbir ortak yanı yoktur. İnsanlığın tasarrufunda bulunan verimli teknik, geçim araçlarının miktarım, nüfusun en hızlı artışının bile baş edemeyeceği bir tempoyla artırma yeteneğine sahiptir. Ama bu imkanın gerçekleşmesinin önünde, kitlelerin yoksulluğunun gerçek nedeni olan kapitalist üretim tarzı durmaktadır.

Marx, burjuva toplumunda sermaye birikimi ve toplumsal zenginliğin büyümesine paralel olarak çalışan nüfusun bir bölümünün kaçınılmaz olarak fazlalık yapılmasından, üretimden dıştalanmasından ve yoksulluğa ve açlığa mahkum edilmesinden ibaret olan kapitalist *nüfus yasasını* ortaya çıkardı. Kapitalist nüfus yasası, burjuva toplumunun üretim ilişkilerinden kaynaklanır.

Tarımsal nüfus fazlası

Kapitalist yedek iş ordusu, saflarını yalnızca sanayi üretiminden dıştalanmış işçilerin safından değil, aynı zamanda tarım proletaryasının ve köylülüğün en yoksul tabakalarının milyonlarca kitlelerinden de tamamlar.

Kapitalizmin gelişmesiyle köylülüğün ayrışması güçlenir. Büyük bir tarım işçileri ordusu oluşur. Ancak, kapitalist büyük işletmeler, ücretli işçiye talep yaratırlar. Kapitalist üretimin tarımın dallarını birbiri ardına sarması ve artan ölçüde makine kullanılmasıyla birlikte, ücretli tarım işçilerinin sayısı azalır. Kır nüfusunun yıkıma uğramış tabakaları sanayi proleterleri haline gelir ve kentlerdeki işsizler ordusunun saflarını doldururlar. Ama kır nüfusunun önemli bir bölümü, tarımsal ya da gizli nüfus fazlası denilen şeyi oluşturur. *Tarımsal nüfus fazlası*, kapitalist ülkelerin tarımında geniş köylü kitlelerinin yıkıma uğratılması sonucu oluşan nüfus fazlasıdır; bu nüfus fazlası ancak kısmen tarımsal üretimde istihdam edilebilir ve sanayide kullanım bulmaz.

Tarımsal nüfus fazlasının gizli karakteri, kırdaki işgücü fazlasının daima herhangi bir ölçüde küçük ya da en küçük köylü iktisadıyla bağlı olmasında yatar. Ücretli tarım işçisi, kural olarak, küçük bir toprak parçasına sahiptir, bu toprak parçası ona, ya ücretini bir yan gelirle tütleme imkanı sağlar, ya da işsizlik dönemlerinde geçimini kıt kanaat sağlamasına izin verir. Kapitalizm, ucuz işgücü sağlayabilmek için bu tür iktisatlara gereksinim duyar.

Kapitalizmde' tarımsal nüfus fazlası muazzam boyutlara ulaşır. Çarlık Rusya'sında 19. yüzyılın sonunda, kırdaki gizli işsizlik 13 milyon insanı kapsıyordu. 1907 yılında Almanya'da, 5 milyon köylü iktisadından 3 milyon küçük iktisat, bir işgücü yedek ordusu oluşturuyordu. ABD'de 20. yüzyılın 30'lu yıllarında, besbelli düşük tutulmuş resmi verilere göre, 2 milyon çiftçi "fazlası" sayılıyordu. Her yıl yaz aylarında 1 ila 2 milyon Amerikan tarım işçisi, aileleri ve ev eşyalarıyla yollara düşer, iş ve kazanç arar.

Tarımsal nüfus fazlası özellikle ekonomik olarak geri ülkelerde büyük boyutlardadır. Örneğin, ülke nüfusunun 3/4'ünün tarımda çalıştığı Hindistan'da, tarımsal nüfus fazlası milyonlarca insanlık bir ordu demektir. Kırsal nüfusunun önemli bir kesimi sürekli açlık çekmektedir.

Kapitalist birikiminin genel yasası. Proletaryanın görece ve mutlak yoksullaşması

Kapitalizmin gelişmesi, sermaye birikimiyle birlikte burjuva toplumunun bir kutbunda muazzam zenginliklerin yoğunlaşmasına ve sömürücü sınıfların lüks ve asalaklığının, israf ve aylaklığının artmasına yol açar; toplumun diğer kutbunda proletaryanın sömürülmesi daha da keskinleşir ve emekleriyle tüm zenginlikleri yaratanların işsizliği ve sefaleti artar.

"Toplumsal zenginlik, işlev gören sermaye, onun büyümesinin boyutu ve enerjisi, yani proletaryanın mutlak büyüklüğü ve emeğinin üretici gücü ne denli büyükse, yedek sanayi ordusu da o denli büyür... Yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, zenginliklerin kuvvetleriyle birlikte büyür. Ama bu yedek ordu aktif işçi ordusuna oranla ne kadar büyükse,

yoksulluğu işinin eziyetiyle ters orantı içinde olan konsolide nüfus fazlası da o denli kitleseldir... *Bu, kapitalist birikimin mutlak, genel yasasıdır.*”*

Kapitalist birikimin genel yasası, kapitalizmin ekonomik temel yasasının –artı-değer yasasının– etkinliğinin somut ifadesidir. Artı-değeri büyütme peşinde koşmak, zenginliklerin sömürücü sınıfların safında birikmesine ve işsizliğin, sefaletin ve baskının mülksüz sınıfların saflarında büyümesine yol açar.

Kapitalizmin gelişmesiyle proletaryanın görece ve mutlak yoksullaşması süreci gerçekleşir.

Proletaryanın *görece yoksullaşması*, burjuva toplumunda işçi sınıfının ulusal gelirin toplam miktarındaki payı sürekli olarak azalırken, sömürücü sınıfların payının sürekli olarak artmasından ibarettir.

Amerikalı burjuva iktisatçıların verilerine göre, 20. yüzyılın 20’li yıllarında, ABD’de mülk sahiplerinin %1’ine tüm zenginliklerin %59’u düşerken, nüfusun %87’sini oluşturan yoksul tabakalara ulusal zenginliklerin toplam %8’i düşüyordu. Toplumsal zenginlik mutlak olarak büyümesine rağmen, işçi sınıfının gelirinin yüzde oranı önemli ölçüde azaldı. İşçilerin ücreti kapitalistlerin karlarına oranla şöyle tutuyordu: 1889 yılında %70, 1918 yılında %61, 1929 yılında %47, 1939 yılında %45.

İngiltere’de 1920/21 yıllarında, mülk sahiplerinin %2’sini oluşturan en zengin mülk sahipleri, toplam ulusal zenginliğin %64’üne sahipken, nüfusun % 76’sı ulusal zenginliğin yalnızca % 7.6’sına sahipti. Çarlık Rusya’sında, 1900 ile 1913 arasındaki dönemde, nominal ücret fonu, sanayi işçilerinin sayısının artmasıyla hemen hemen %80 arttı, gerçek ücret ise azaldı; sanayicilerin kârlarıysa 3 kattan fazla arttı.

Proletaryanın *mutlak yoksullaşması*, yaşam standardının doğrudan düşmesi demektir.

“İşçi, *mutlak* olarak yoksullaşır, yani eskisinden daha yoksul hale gelir, daha kötü yaşamaya, daha kıt beslenmeye, karnını giderek daha az doyurmaya, bodrumlarda ve çatı katlarında barınmaya zorlanır...

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Cilt I, s. 697.

Zenginlik, kapitalist toplumda –işçi kitlelerinin yoksullaşmasıyla aynı anda– görülmemiş bir hızla artar”.*

Burjuva politik ekonomi, kapitalist gerçekliği güzel göstermek için, proletaryanın mutlak yoksullaşmasını inkar etmeye çalışır. Ama olgular, kapitalizmde işçi sınıfının yaşam düzeyinin giderek daha fazla düştüğünü kanıtlamaktadır. Bu, kendisini çeşitli şekillerde gösterir.

Proletaryanın mutlak yoksullaşması, kendisini gerçek ücretin düşmesinde gösterir. Yukarda ortaya konduğu gibi, gerçek ücret, kitle tüketim mallarının fiyatlarının artması, kiralara yükselmesi ve vergi yükünün büyümesi yoluyla sürekli olarak düşer. 20. yüzyılda, İngiltere, ABD, Fransa, İtalya ve diğer kapitalist ülkelerde işçilerin gerçek ücreti, 19. yüzyıldakinin altında bir düzeyde bulunmaktadır.

Proletaryanın mutlak yoksullaşması kendisini ayrıca, işsizliğin çapının ve süresinin büyümesinde gösterir. Proletaryanın mutlak yoksullaşması ifadesini, işçinin hızla yaşlanmasına, çalışma yeteneğini kaybetmesine ve sakat olmasına yol açan iş yoğunluğunun sınırsız derecede artmasında, çalışma koşullarının kötüleşmesinde de bulur. İş yoğunluğunun artması ve mutlak gerekli iş emniyeti önlemlerinin eksikli~ iş kazalarının muazzam ölçüde çoğalmasına yol açar.

Örneğin ABD kömür madenlerinde, 1878 ile 1914 arasındaki dönemde, ölümlerle sonuçlanan iş kazalarının oranı 1000 işçi başına %71.5 arttı. Tek başına 1939 yılında, ABD’de 1.5 milyon insan iş kazalarında öldü ya da sakatlandı. İngiliz kömür madenlerindeki iş kazası oranı da büyümektedir: Savaş öncesi yıllarda her altı madenciden birisi, bir iş kazasının kurbanı oldu. 1949 ile 1952 arasındaki dönemde, her üç madenciden birisi kazaya uğradı.

Proletaryanın mutlak yoksullaşmasının ifadesinden birisi, çok sayıda işçinin sağlığının tahrip edilmesine, ölüm

---

* *V.İ. Lenin*, “Kapitalist Toplumda Yoksullaşma”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. Baskı c. 18, s. 405/406, Rusça.

oranlarının yükselmesine ve işçi nüfusun ömrünün kısalmasına yol açan emekçilerin beslenme ve konut koşullarının çarpıcı bir şekilde kötüleşmesidir. Resmi verilere göre, ABD'deki tüm konutların yaklaşık yüzde 40'ı hiçbir şekilde sağlık ve güvenlik açısından asgari taleplere uymamaktadır. İşçi nüfusun ölüm oranı, egemen sınıflarinkinden çok fazladır. Detroit'in yoksul semtlerinde çocuk ölümleri, ABD'nin genel ortalamasının 6 katı tutmaktadır. Emekçilerin artan yoksullaşmasıyla bağıntı içinde, 19. yüzyılın 70'li yıllarından 20. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar 1 000 kişi başına doğum oranı şu şekilde azaldı: İngiltere'de 36'dan 15'e, Almanya'da 39'dan 19'a ve Fransa'da 26'dan 15'e.

Proletaryanın mutlak yoksullaşması, işçi nüfusun son derece büyük sefalet içinde yaşadığı ve ölüm oranının son derece zor çalışma ve kronik açlık sonucu kitlesel boyuta büründüğü sömürge ülkelerde özellikle çarpıcı biçimler alır.

Kapitalizmde köylülüğün yoksul tabakalarının yaşam düzeyi, ücretli işçilerinkinden yüksek değil, hatta genellikle daha düşüktür. Kapitalist toplumda yalnızca proletarya mutlak ve görece yoksullaşmaz, aynı zamanda köylülüğün geniş kitleleri de yıkıma uğrar ve yoksullaşır. Çarlık Rusya'sında on milyonlarca köy yoksulu, açlıkla dolu bir yaşam sürmekteydi. Amerikan istatistiklerine göre, son on yıllarda ABD'deki çiftçilerin üçte ikisinin asgari geçim düzeyi güvence altında değildir ve bunlar, büyük bir yoksulluk içinde kıvrınmaktadırlar. Bundan dolayı, hayati çıkarları köylülüğü, kapitalist düzeni yıkma misyonuna sahip olan İşçi sınıfı ile ittifaka zorlamaktadır.

Kapitalizmin gelişme yolu, emekçilerin ezilen çoğunluğunun sefaletinin ve açlıkla dolu yaşantısının yoludur. Burjuva toplumunda üretici güçlerin büyümesi, emekçi kitleler için kolaylık getirmez, aksine sefaletlerini ve yoksulluklarını artırır.

Kapitalist üretim tarzının temel çelişkisi

Kapitalizm geliştiği ölçüde, sürekli olarak artan ölçüde büyük insan kitlelerini ortaklaşa çalışmak üzere bir arada toparlar. Toplumsal işbölümü büyür. Tek tek, daha önce az çok bağımsız olan sanayi dalları bir dizi birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı sanayi dallarına dönüşürler. Tek tek işletmeler, bölgeler ve tüm ülkeler arasındaki iktisadi ilişkiler, dev boyutlarda büyür.

Kapitalizm, sanayide ve tarımda büyük üretimi yaratır. Üretici güçlerin gelişmesi, yüzlerce ve binlerce işçinin emeğinin bir arada toplanmasını gerekli kılan üretim aletlerini ve üretim yöntemlerini ortaya çıkarır. Üretimin yoğunlaşması artar. Bu şekilde emeğin kapitalist toplumsallaştırılması, üretimin kapitalist toplumsallaştırılması gerçekleşir.

Üretimin artan toplumsallaştırılması, yalnızca kârlarının yükselmesini düşünen az sayıdaki özel işverenin çıkarına gerçekleşir. Milyonlarca insanın toplumsal emeğinin ürünü, kapitalistlerin özel mülkiyetini oluşturur.

Yani kapitalist düzeni derin bir çelişki karakterize eder: Üretim toplumsal bir karakter taşıırken, üretim araçları üzerindeki mülkiyet, üretim sürecinin toplumsal karakteriyle uyuşmayan özel kapitalist mülkiyet olarak kalır. Üretim sürecinin toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişki, kapitalist üretim tarzının kapitalizmin gelişmesiyle birlikte keskinlik kazanan temel çelişkisidir. Bu çelişki, ifadesini kapitalist üretimin artan anarşisinde ve bir yanda proletarya ve tüm emekçi kitlelerle diğer yanda burjuvazi arasındaki sınıf antagonizmasının büyümesinde bulur.

Kısa Özet

1– Yeniden üretim, üretim sürecinin daimi yenilenmesi, sürekli olarak yinelenmesidir. Basit yeniden üretim, üretimin aynı ölçekte yenilenmesi demektir. Genişletilmiş yeniden üretim, üretimin genişletilmiş ölçekte yenilenmesi demektir. Kapitalizm için karakteristik olan, üretimin düştüğü kriz dönemlerinde kesintiye uğrayan genişletilmiş yeniden üretimdir. Genişletilmiş kapitalist yeniden üretim, sömürü ilişkilerinin sürekli olarak yenilenmesi ve derinleştirilmesidir.

2– Kapitalizmde genişletilmiş yeniden üretim, sermayenin birikimini ön şart koşar. Sermaye birikimi, artı-değerin bir bölümünün sermayeye eklenmesi ya da artı-değerin sermayeye dönüşmesidir. Kapitalist birikim, sermayenin organik bileşiminin yükselmesine, yani değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranla daha hızlı büyümesine yol açar. Kapitalist yeniden üretim süreci içinde, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi gerçekleşir. Büyük üretim küçük üretime kıyasla, büyük ve en büyük işletmelerin bunlar yardımıyla yalnızca küçük üreticileri değil, aynı zamanda orta kapitalist işletmeleri de ortadan kaldırdığı ve kendine bağımlı kıldığı tayin edici üstünlüklere sahiptir.

3– Sermaye birikimi ve sermayenin organik bileşiminin yükselmesiyle birlikte, işgücüne talep de görece azalır. İşsizlerden oluşan bir yedek sanayi ordusu ortaya çıkar. Nedeni geniş köylü kitlelerinin yıkıma uğramasında yatan kapitalist tarımdaki işgücü fazlası, tarımsal nüfus fazlasına yol açar. Kapitalist birikimin genel yasası, zenginliklerin sömürücü azınlığın elinde yoğunlaşması ve emekçilerin, yani toplumun

ezici çoğunluğunun sefaletinin artması demektir. Kapitalizmde genişletilmiş yeniden üretim, işçi sınıfının görece ve mutlak yoksullaşmasını kaçınılmaz olarak birlikte getirir. Görece yoksullaşma, işçi sınıfının kapitalist ülkelerin ulusal gelirindeki payının azalmasıdır. Mutlak yoksullaşma, işçi sınıfının yaşam düzeyinin doğrudan düşmesidir.

4– Kapitalizmin temel çelişkisi, üretim sürecinin toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişkidir. Kapitalizmin gelişmesiyle bu çelişki giderek daha fazla keskinlik kazanır ve burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf antagonizması derinleşir.

Bölüm X

SERMAYENİN DOLAŞIM VE DÖNÜŞÜMÜ

Sermayenin dolaşımı. Sanayi sermayesinin üç biçimi

Gelişmiş meta dolaşımı, yani para aracılığıyla gerçekleştirilen meta değişimi, kapitalist üretim tarzının bir varlık koşuludur. Kapitalist üretim, ayrılmaz bir biçimde dolaşıma bağlıdır.

Tek tek her sermaye, yaşam yoluna belirli bir para miktarı biçiminde başlar, *para sermaye* olarak ortaya çıkar. Kapitalist, parasıyla özel türden metalar satın alır: 1) üretim araçları ve 2) işgücü. Bu dolaşım eylemi, şu şekilde ortaya konabilir:

$$P = M \begin{cases} I \\ \ddot{U}a \end{cases}$$

Burada P para, M meta, I işgücü ve $\ddot{U}a$ üretim aracı anlamına gelir. Sermayenin bu biçim değişikliğiyle, sermaye sahibi, üretim için gerekli olan herşeyi hizmetine geçirir. Daha önce para biçiminde sermayeye sahipti, şimdi aynı büyüklükte sermayeye, ama *üretici sermaye* biçiminde sahiptir.

Böylece, sermayenin hareketinin *ilk aşaması*, para-sermayenin üretici sermayeye dönüşmesidir.

Bundan sonra üretim süreci, kapitalist tarafından satın alınan metaların *üretici tüketimi* başlar. Bu, işçinin işgücünün

harcanmasından, hammaddelerin işlenmesinden, yakıtın yakılmasından ve makinelerin aşınmasından ibarettir. Sermaye yeniden biçim değiştirir: Üretim sürecinin sonucunda, yatırılan sermaye, belirli bir meta kitlesinde cisimleşmiş olarak ortaya çıkar, meta-sermaye biçimine bürünür. Ama bunlar artık, birincisi, kapitalistin işe başlarken satın almış olduğu metalar değildir; ve ikinci olarak bu meta kitlesinin değeri, sermayenin başlangıçtaki değerinden daha büyüktür, çünkü içinde işçi tarafından üretilen artı-değer bulunmaktadır.

Sermayenin hareketindeki bu aşama şu şekilde ortaya konabilir:

$$\mathbf{P} = \mathbf{M} \begin{array}{l} \nearrow \mathbf{İ} \\ \searrow \end{array} \\ \mathbf{Üa} \dots \mathbf{Ü} \dots \mathbf{M}'$$

Burada $\mathbf{Ü}$ üretim, bu harfin önündeki ve arkasındaki noktalar dolaşım sürecinin kesintiye uğradığı ve üretim sürecinin cereyan ettiği anlamına gelir; $\mathbf{M}'$, kapitalistin artı-değere el koyması sonucu değeri büyüyen meta biçimindeki sermayedir.

Böylece, sermayenin hareketinin *ikinci aşaması*, üretici sermayenin meta-sermayeye dönüşmesidir. Sermayenin hareketi bununla son bulmaz. Üretilen malların realize edilmesi gerekir. Kapitalist satılan metaların karşılığında belirli bir miktarda para elde eder. Bu dolaşım eylemi şu şekilde ortaya konabilir:

$$\mathbf{M}' \text{—} \mathbf{P}'$$

Sermaye üçüncü kez biçim değiştirir: Yeniden para sermayesi biçimini alır. Bundan sonra sahibi, başlangıçta sahip olduğundan daha büyük bir para miktarına sahip olur. Kapitalist

üretim hedefine, artı-değere el konulmasına ulaşılmıştır.

Böylece, sermayenin hareketinin *üçüncü aşaması*, meta sermayenin para sermayeye dönüşmesinden ibarettir.

Satılan metalar karşılığında elde ettiği parayı kapitalist yeniden, üretime devam etmek için gerekli olan üretim araçları ve işgücü satın almak üzere kullanır. Tüm süreç yeni baştan tekrarlanır.

Bunlar, sermayenin hareketi içinde birbiri ardına geçirdiği üç aşamadır. Bu aşamaların her birinde sermaye özgül bir işleve sahiptir. Para sermayenin üretici sermayenin unsurlarına dönüşmesi, kapitaliste ait üretim araçlarıyla ücretli işçilerin işgücü arasındaki bağlantıyı sağlar; bu bağlantı olmadan üretim süreci cereyan edemez. Üretici sermayenin işlevi, ücretli işçilerin emeğiyle bir meta kitlesi, yeni bir değer ve dolayısıyla da artı-değer yaratmaktır. Meta sermayenin işlevi, üretilen meta kitlesinin satışı yoluyla, birincisi kapitaliste, onun tarafından üretime yatırılan sermayenin para biçiminde geri dönmesinde ve ikinci olarak, üretim sürecinde yaratılan artı-değeri para biçiminde gerçekleştirilmesinde yatar.

Sanayi sermayesi hareketi içinde bu üç aşamadan geçer. Sanayi sermayesinden burada, sanayinin mi tarımın mı sözkonusu olduğundan bağımsız olarak, meta üretmek üzere kullanılan her sermayeyi anlıyoruz. “Sanayi sermayesi, yalnızca artı-değere, yahut artı-ürüne el konulmasının değil, aynı zamanda bunun yaratılmasının da sermayenin işlevi olduğu sermayenin tek varlık tarzıdır. Bundan dolayı üretimin kapitalist karakterini belirler; onun varlığı kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki sınıf karşıtlığının varlığını içerir.”*

Her sanayi sermayesi, aynı zamanda bir dolaşım hareketini tanımlar.

Sermayenin dolaşımı, sermayenin bir biçiminden bir diğerine dönüşümü, onun üç aşamayı kapsayan eylemidir.

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, İkinci Cilt. Dietz Verlag, Berlin 1953, s. 51.

Birinci ve üçüncü aşama dolaşım alanına ve ikinci aşama üretim alanına aittir. Dolaşım olmadan, yani metaların paraya dönüşmesi ve paranın tekrardan metalara dönüşmesi olmadan, kapitalist yeniden üretim, üretim sürecinin sürekli yenilenmesi düşünülemez.

Sermayenin tüm dolaşımı, şu şekilde ortaya konulabilir:

$$\begin{array}{c}
 \mathbf{P} = \mathbf{M} \quad \begin{array}{l} \nearrow \mathbf{i} \\ \searrow \end{array} \\
 \mathbf{Üa} \dots \mathbf{Ü} \dots \mathbf{M}' \text{ — } \mathbf{P}'
 \end{array}$$

Sermaye dolaşımının üç aşaması da birbiriyle en sıkı bir şekilde bağlı ve birbirine bağımlıdır. Sermayenin dolaşımı, çeşitli aşamaları kesintiye uğramaksızın birbirine geçiş gösterdiği sürece, normal bir şekilde gerçekleşir.

Sermaye birinci aşamada kesintiye uğrarsa, bu para sermayenin beyhude varlığı anlamına gelir. Kesinti ikinci aşamada ortaya çıkarsa, bu üretim araçlarının işlevsiz durması ve işgücünün boş kalması anlamına gelir. Sermaye üçüncü aşamada kesintiye uğrarsa, satılmayan metalar depolarda birikir ve dolaşımın akışını engeller.

Sanayi sermayesinin dolaşımında, onun üretici sermaye olarak ortaya çıktığı ikinci aşaması tayin edici öneme sahiptir. Bu aşamada, meta, değer ve artı-değer üretilir. Diğer iki aşamada değer ve artı-değer yaratılmaz, oralarda yalnızca sermayenin bir biçim değiştirmesi gerçekleşir.

Sermaye dolaşımının üç aşamasına *sanayi sermayesinin üç biçimi* denk düşer: 1) para-sermaye, 2) üretici sermaye ve 3) meta-sermaye.

Her sermaye aynı anda üç biçimde de varlık gösterir. Onun bir bölümü üretici sermayeye dönüşen para-sermayeyi

oluştururken, diğer bölümü meta-sermayeye dönüşen üretici sermayeyi ve bir üçüncü bölümü para-sermayeye dönüşen meta-sermayeyi oluşturur. Bu bölümlerden her biri sırayla bütün biçimleri alır ve sonra bunları yeniden çıkarıp atar. Bu yalnızca tek tek her sermaye için değil, aynı zamanda sermayelerin tümü ya da başka bir deyimle, toplumsal toplam sermaye için de geçerlidir. Bundan dolayı, der Marx, sermaye durgun birşey olarak değil, ancak eylem olarak kavranabilir.

Daha burada, üç sermaye biçiminin *bağımsızlaşmış varlığı* imkanı yatar. Üretimde çalıştırılan sermayeden ticaret sermayesi ve borç verilen sermayenin nasıl ayrıştığı daha sonra gösterilecektir. Artı-değerin aralarında bölüştürüldüğü çeşitli burjuva gruplarının –sanayiciler, tüccarlar ve bankacılar– varlığı, bu ayrışmaya dayanır.

Sermayenin dönüşümü, üretim zamanı ve dolaşım zamanı

Her sermaye, kesintisiz olarak dolaşır ve bunu sürekli yineler. Böylelikle sermaye dönüşümünü gerçekleştirir.

Sermayenin dönüşümü, onun dolaşımının bir defaya mahsus bir eylem olarak değil, aksine periyodik olarak kendisini yenileyen ve yineleyen süreç olarak görülen dolaşımı demektir. *Sermayenin dönüşüm zamanı*, onun üretim ve dolaşım zamanının toplamıdır. Diğer sözcüklerle, dönüşüm zamanı, sermayenin belirli bir biçimde yatırıldığı andan, sermayenin aynı biçimde, ancak artı-değer miktarında artmış olarak, kapitaliste geri döndüğü ana kadar olan zaman dilimidir.

Sermayenin *üretim zamanı*, onun üretim alanında bulunduğu süredir. Üretim zamanının en önemli bölümü, süreci içinde iş aletinin emeğin etkimesine tabi olduğu *çalışma dönemi*dir. Çalışma dönemi, üretim dalının karakterine, işletmenin teknik düzeyine ve diğer koşullara bağlıdır. Böylece örneğin, bir iplik fabrikasında belli miktarda pamuğu satışa hazır iplik haline dönüştürmek için sadece birkaç güne

gereksinim duyulurken, bir lokomotif fabrikasında her lokomotifin üretilmesi çok sayıda işçinin birkaç düzine işgününün kullanılmasını gerektirir.

Üretim zamanı, genellikle çalışma döneminden daha uzundur. Üretim zamanı, süreci içinde iş nesnesinin fiziksel süreçlere maruz kaldığı çalışma sürecindeki kesintileri de içerir: Örneğin, şarabın mayalanması, derinin sepilenmesi, buğdayın büyümesi vs. gerekir. Tekniğin gelişmesiyle, böyle birçok sürecin süresi de kısalır.

Dolaşım zamanı, sermayenin para biçiminden üretici biçime ve meta biçiminden para biçimine dönüştüğü zamandır. Dolaşım zamanının süresi, üretim araçlarının satın alımı ve mamul malların satımı koşullarına, pazarın uzaklığına, ulaşım ve haberleşme araçlarının gelişme derecesine bağlıdır.

Sabit sermaye ve dolaşan sermaye

Üretici sermayenin çeşitli bölümleri aynı tarzda dönüşmez. Üretici sermayenin tek tek parçalarının dönüşümünün çeşitliliği, her birinin değerini üretime farklı tarzda aktarmasından kaynaklanır. Buna uygun olarak sermaye, sabit sermaye ve dolaşan sermayeye bölünür.

Sabit sermaye diye, üretici sermayenin bir bütün olarak üretime katılan, ancak değerini ürüne bir kerede değil de, parça parça, birkaç üretim dönemi sürecinde aktaran bölümüne denir. Bu, sermayenin, binaların ve üretim tesislerinin inşası, makine ve işletme donatımı satın alımı için harcanan bölümüdür.

Sabit sermaye, kapitalist tarafından tüm işlev dönemi için bir kerede yatırılır, ancak değeri kapitaliste para biçiminde ancak parça parça geri döner. Sabit sermaye unsurları, üretime genellikle birçok yıl hizmet eder; bunlar, yıldan yıla belirli ölçülerde yıpranırlar ve sonunda daha fazla kullanım için işe yaramaz hale gelirler. Bu, makinelerin ve donatımların *fiziki aşınmasıdır*. Üretim aletleri, fiziki aşınmanın yanı sıra, moral

aşınmaya da tabidirler. 5-10 yıl hizmet etmiş bir makine hala yeterince sağlam olabilir; ancak bu zaman içinde daha mükemmel, daha randımanlı ya da daha ucuz aynı türden başka bir makine inşa edilmişse, bu, eski makinenin değerinin düşmesine yolaçar. Bu yüzden kapitalist, işletme donatımını en kısa süre içinde tamamen tüketmeye çalışır. Kapitalistlerin işgününü uzatma, iş yoğunluğunu artırma, aralıksız vardiya sistemiyle çalışma çabası buradan kaynaklanır.

Dolaşan sermaye diye, üretici sermayenin, değeri bir üretim dönemi içinde metaya tümüyle aktarılan ve metanın satılmasıyla yeniden kapitaliste (artı-değer dahil olmak üzere) para biçiminde tamamen geri dönen bölümüne denir. Bu, sermayenin işgücü ve hammadde, yakıt ve yardımcı maddeler, yani sabit sermayeye ait olmayan üretim araçları için harcanan bölümüdür; burada, daha önce söylendiği gibi, kapitalist, işgücü satın almak için yaptığı harcamayı bir fazlalıkla geri elde eder.

Sabit sermayenin bir kez dönüştüğü zaman süreci içinde, dolaşan sermaye birçok kez dönüşür.

Metanın satımı yoluyla kapitalist, içinde şunların olduğu belirli bir para miktarı elde eder: 1) Sabit sermayenin, üretim sürecinde metaya aktarılan bölümünün değeri, 2) dolaşan sermayenin değeri, 3) artı-değer. Kapitalist, üretimi sürdürmek için, dolaşan sermayeye denk düşen parayı, yeniden işçi almak, hammadde, yakıt ve yardımcı maddeler satın almak için kullanır. Sabit sermayenin metaya aktarılan değer bölümüne denk düşen meblağı kapitalist, makinelerin, tezgahların ve binaların yerine yenilerini koymak için, yani amortisman için kullanır.

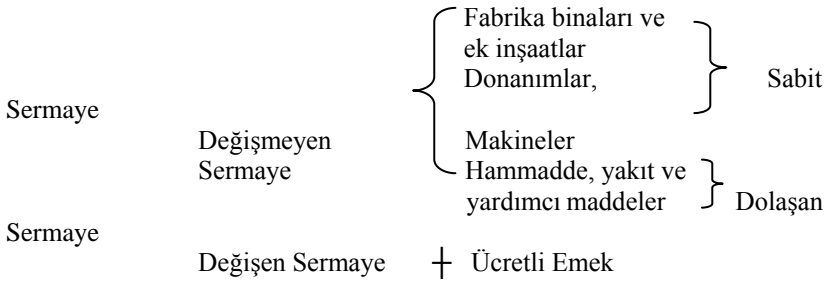
Amortisman, sabit sermayenin değerinin yavaş yavaş periyodik olarak, aşınmasına uygun olarak para biçiminde hesaptan düşülerek telafi edilmesi olayıdır. Amorti tutarının bir bölümü genel onarım için, yani aşınan makinelerin, aletlerin, binaların vs. kısmen yerine konması için kullanılır. Ama amorti tutarının esas bölümünü kapitalistler, gereksinim duyulan hallerde eskilerinin yerine yeni makine satın almak ya da

kullanılmaz hale gelen binaların yerine yenisini inşa etmek amacıyla para biçiminde (genellikle bankalarda) saklarlar.

Marksist politik ekonomi, sermayenin sabit sermaye ve dolaşan sermayeye bölünmesiyle, sermayenin değişmeyen sermaye ve değişen sermayeye bölünmesi arasında ayırım yapar. Değişmeyen sermaye ve değişen sermaye, işçilerin kapitalistler tarafından sömürülmesi sürecinde oynadıkları rolle birbirinden ayrılırken, sabit sermaye ve dolaşan sermaye dönüşümün karakterine göre birbirinden ayrılırlar.

Sermayenin bu iki tür bölünmesi şöyle onaya konulabilir:

Sömürü sürecindeki rolüne göre Sermayenin bileşenleri
Dönüşümün karakterine göre bölünme

Burjuva politik ekonomisi tarafından, sermayenin sadece sabit sermaye ve dolaşan sermayeye bölünmesi kabul edilir; çünkü, sermayenin bu bölünmesi artı-değerin yaratılmasında işgücünün rolü hakkında henüz hiçbir şey söylemez, bilakis tam tersine kapitalistlerin işgücüne ücret ödenmesi için harcamalarıyla hammaddeler, yakıt maddeleri vs. için harcamaları arasındaki temel farkı gizler.

Artı-değerin yıllık oranı. Sermaye dönüşümünü hızlandırma yöntemleri

Değişen sermayenin büyüklüğü verili olduğunda, sermayenin dönüşüm hızı, kapitalistin işçilerden bir yıl içinde

sızdırdığı artı-değerin miktarını etkiler.

Değişen bölümleri 25,000 dolar tutan ve artı-değer oranı yüzde 100 olan iki sermayeyi ele alalım. Bunlardan birisinin yılda bir kez ve diğerinin iki kez dönüştüğünü varsayalım. Bu demektir ki, ikinci sermayenin sahibi aynı para miktarıyla yıl sürecinde, birinci sermayenin sahibinden iki kat daha fazla sayıda işçi işe alabilir ve sömürebilir. Bundan dolayı da, yıl sonundaki sonuçlar, iki kapitalistte farklı olacaktır. Birincisi yılda 25,000 dolar artı-değer elde edecektir, ikincisi ise 50,000 dolar.

Artı-değerin yıllık oranı diye, *yıl süresince* üretilen toplam artı-değer kitlesinin yatırılan değışen sermayeye oranına denir. Bizim örneğimizde artı-değerin yüzdeyle ifade edilen yıllık oranı birinci kapitalistte

$$25000/25000 = \%100,$$

İkinci kapitalistte $50000/25000 = \%200$ 'dür.

Buradan, az bir sermayeyle kendilerine aynı miktarda artı-değere ya da aynı sermayeyle daha büyük bir miktarda artı-değere el koyma imkanı sağladığından, kapitalistlerin sermaye dönüşümünün hızlandırılmasına ilgi duydukları ortaya çıkar. Sermayenin dönüşüm hızı, hammadde, yakıt maddesi ve yardımcı maddeler satın alımı için yatırılan sermayenin dolaşan kesiminin büyüklüğünü de etkiler.

Marx, sermaye dolaşımının hızlandırılmasının haddizatında bir atom bile yeni değer üretmediğini kanıtladı. Sermayenin daha hızlı dönüşümü ve verili yılda yaratılan artı-değerin para biçimine daha hızlı dönüşmesi, sadece, kapitalistte sermayenin bir ve aynı büyüklüğünde, emekleri yıl boyunca daha büyük artı-değer kitlesi yaratan daha büyük sayıda işçiyi işe alma imkanı verir.

Daha önce gördüğümüz gibi, sermayenin dönüşüm zamanı, üretim zamanı ve dolaşım zamanından oluşur. Kapitalist, bunların ikisinin de süresini kısaltmaya çalışır.

Metaların üretimi için gerekli olan çalışma dönemi,

üretici güçlerin gelişmesi, tekniğin ilerlemesiyle kısalmır. Örneğin demir ve çelik üretiminin modern yöntemleri, 100-150 yıl önce kullanılan yöntemlere göre, bu süreçleri birçok kat hızlandırır. Üretimin örgütlenmesindeki –seri imalata geçiş gibi– ilerlemeler de önemli bir etkiye sahiptir.

Çalışma sürecinde çalışma dönemini aşan üretim zamanının bir bölümünü oluşturan kesintiler de, tekniğin gelişmesiyle birçok halde kısalmır. Örneğin, derinin sepilene eskiden haftalar boyu sürerdi, şimdi ise en yeni kimyasal yöntemlerin kullanılması sayesinde bunun için birkaç saat gerekiyor. Bazı üretim dallarında –katalizatörler bunlar kimyasal süreçlerin gidişatını hızlandıran maddelerdir– geniş kullanım buldular.

Sermayenin dönüşümünü hızlandırmak için işverenler, işgününün uzatılmasına ve işin yoğunlaştırılmasına da başvururlar. Örneğin 10 saatlik bir işgününde çalışma dönemi 24 gün sürüyorsa, işgününün 12 saate çıkarılması çalışma dönemini 20 güne indirir ve buna uygun olarak sermayenin dönüşümünü hızlandırır. İşçinin, diyelim ki daha önce 72 dakikada sarfettiği enerjinin aynısını şimdi 60 dakikada sarfettiği bir iş yoğunlaştırması da aynı sonucu verir.

Kapitalistler ayrıca, sermayenin dolaşım zamanını kısaltarak da sermayenin dönüşümünü hızlandırmaya çalışırlar. Bunun imkanları, ulaşım, posta ve telgraf sektörünün gelişmesi ve ticaretin daha iyi örgütlenmesi yoluyla yaratılır. Ancak, birincisi, kapitalist dünyada üretimin son derece irrasyonel coğrafi dağılımı –ki bu metallerin büyük uzaklıklara taşınmasını gerekli kılar–, ve ikincisi, kapitalist rekabetin keskinleşmesi ve artan sürüm zorlukları, dolaşım zamanının kısaltılmasının aleyhinde etkide bulunurlar.

Dolaşan sermayeyle birlikte, verili dönem içinde yaratılan artı-değer de bir dolaşımdan geçer. Sermayenin dönüşüm zamanı ne denli kısa ise, işçiler tarafından yaratılan artı-değerin para biçimine dönüşmesi de o denli hızlı olur ve

üretimin genişletilmesi için o denli hızlı kullanılabilir.

Kısa Özet

1– *Tek tek her sanayi sermayesi, üç aşamadan oluşan bir dolaşım biçiminde kesintisiz bir hareket gösterir. Bu üç aşamaya, sanayi sermayesinin üç biçimi denk düşer: birbirinden işlevleri itibariyle farklılık gösteren para biçimi, üretici biçim ve meta biçimi.*

2– *Tekil bir olay olarak değil de, periyodik olarak yenilenen bir süreç olarak alındığında, sermayenin dolaşımına sermayenin dönüşümü denir. Sermayenin dönüşüm zamanı, üretim zamanı ile dolaşım zamanının toplamıdır. Üretim zamanının en önemli bölümü, çalışma dönemidir.*

3– *Her üretici sermaye, birbirinden dönüşümün karakteri açısından ayrılan iki bileşenden oluşur: sabit sermaye ve dolaşan sermaye. Sabit sermaye, üretici sermayenin, değeri metaya bir kerede değil de, birkaç üretim döneminin seyri içinde parça parça aktarılan bölümüdür. Dolaşan sermaye, üretici sermayenin, değeri metaya bir üretim döneminin seyri içinde tümüyle aktarılan ve bu metanın satımıyla tümüyle ve bütünüyle kapitaliste geri dönen bölümüdür.*

4– *Sermayenin dönüşümünün hızlandırılması, kapitaliste bir ye aynı sermayeyle yıl içerisinde daha fazla sayıda dönüşüm gerçekleştirme ve bunun sonucunda da daha büyük bir artı-değer kütlesi üreten daha büyük sayıda işçiyi işe alma imkanı sağlar. Kapitalistler, sermayenin dönüşümünü hem tekniğin iyileştirilmesi ve hem de işçinin sömürülmesinin artırılmasıyla –işgününün uzatılması ve iş yoğunluğunun artırılması– hızlandırmaya çalışırlar.*

Bölüm XI

ORTALAMA KÂR VE ÜRETİM FİYATI

Maliyet fiyatı ve kâr. Kar oranı

Üretim sürecinde ücretli işçilerin emeği tarafından yaratılan artı-değer, kapitalist toplumun bütün sömürücü sınıflarının gelirinin kaynağıdır. İlkönce, bunlar sayesinde artı-değerin, sermayelerini meta üretimine yatıran kapitalistlerin karı biçimini aldığı yasalara bakalım.

Kapitalist işletmede üretilen bir metanın değeri üç bileşenden oluşur: 1) değişmeyen sermayenin değeri (makinaların ve binaların değerinin bir bölümü, hammaddelerin, yakıtın vs. değeri), 2) değişen sermayenin değeri ve 3) artı-değer. Metanın değerinin büyüklüğü, üretimi için gerekli olan toplumsal olarak gerekli emek miktarı tarafından belirlenir. Ama kapitalist, metanın üretimi için kendi emeğini kullanmaz, bu amaçla sermayesini harcar.

Bir metanın *kapitalist maliyet fiyatı*, değişmeyen ve değişen sermaye harcamalarından, yani üretim araçları ve çalışma ücreti için harcamalardan oluşur. Metanın kapitaliste kaç malolduğu, *sermaye* harcamasıyla, topluma kaç mal olduğu ise *emek* harcamasıyla ölçülür. Bundan dolayı, metanın kapitalist maliyet fiyatı, değerinden ya da gerçek üretim maliyetinden daha küçüktür. Değer ya da gerçek üretim maliyeti ile kapitalist maliyet fiyatı arasındaki fark, kapitalistin karşılıksız el koyduğu artı-değere eşittir.

Kapitalist, kendi işletmesinde üretilen metayı sattığında, artı-değer, kapitalist maliyet fiyatının üzerinde bir fazlalık olarak ortaya çıkar. İşletmesinin rantabilitesini hesaplarken

kapitalist, bu fazlalıkla, yatırıma sokulmuş sermayeyi, yani üretime yatırılmış toplam sermayeyi karşı karşıya koyar. Artı-değer, toplam sermayeyle karşılaştırıldığında, kar şeklinde ortaya çıkar. *Kâr*, üretime yatırılmış toplam sermayeye eklenen ve dışa karşı bu sermayenin türevi olarak ortaya çıkan artı-değerdir. Burada, üretim araçları satın alımı için harcanan değişmeyen sermaye ile, işgücünün ödenmesi için kullanılan değişen sermaye arasındaki ayırım ortadan silinir. Böylece, sanki kârın kökeni sermaye imiş gibi bir görünüm ortaya çıkar. Gerçekte ise kârın kaynağı, yalnızca işçinin emeği tarafından, değeri değişen sermayede cisimleşen işgücü tarafından yaratılan artı-değerdir. Marx, kârı artı-değerin *başkalaşmış biçimi* olarak adlandırır.

Çalışma ücretinin biçiminin sanki tüm emek ödeniyormuş gibi yanlış bir düşünce uyandırarak ücretli işçinin sömürülmesini gizlemesi gibi, kârın biçimi de kârın bizzat sermaye tarafından ortaya çıkarıldığı şeklinde bir görünüm uyandırarak sömürü ilişkilerini gizler. Kapitalist üretim ilişkilerinin biçimleri, böylelikle bunların gerçek özünü karartır ve gizler.

Bir kapitalist işletmenin kârlılık derecesi, sahibi için kâr oranı tarafından belirlenir. *Kâr oranı*, artı-değerin yatırıma sokulan toplam sermayeye yüzdeyle ifade edilen oranıdır. Örneğin, yatırıma sokulan toplam sermaye 200,000 dolar ve yıllık kâr 40,000 dolar tutuyorsa, bu durumda kâr oranı = $(40,000/200,000) \times 100$ ya da %20'dir.

Yatırıma sokulan toplam sermaye değişen sermayeden büyük olduğu için, kâr oranı daima artı-değer oranından küçüktür. Bizim örneğimizdeki 200,000 dolarlık sermayenin 160,000 doları değişmeyen sermayeden ve 40,000 doları değişen sermayeden oluşuyorsa, ve artı-değer oranı $(40,000 / 40,000) \times 100 = \%100$ tutuyorsa, bu durumda kâr oranı %20'dir ya da artı-değer oranının beşte biridir.

Kâr oranı, herşeyden önce artı-değer oranına bağlıdır. Artı-değer oranı ne kadar büyükse, aynı sair koşullar altında kâr

oranı da o kadar yüksektir. Artı-değeri büyüten, yani emeğin sermaye tarafından sömürülme derecesini yükselten bütün etkenler (işgününün uzatılması, iş yoğunluğunun ve emek üretkenliğinin artırılması vs.), kâr oranını da yükseltirler.

Kâr oranı ayrıca sermayenin organik bileşimine de bağlıdır. Bilindiği gibi, sermayenin organik bileşimi, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranıdır. Sermayenin organik bileşimi ne denli düşükse, yani değişen sermayenin (işgücünün değerinin) payı ne denli yüksekse, artı-değer oranının aynı kalması halinde kâr oranı o denli yüksektir. Ve tersine, sermayenin organik bileşimi ne denli yüksekse, kâr oranı o denli düşüktür.

Son olarak, sermayenin dönüşüm hızı da kar oranını etkiler. Sermayenin dönüşüm zamanı ne denli kısaysa, yıllık kâr oranı, bir yıl içinde üretilen artı-değerin yatırıma sokulan toplam sermayeye oranı o kadar yüksektir. Ve tersine, sermayenin dönüşüm zamanının uzaması, yıllık kâr oranının düşmesine yol açar.

Ortalama kâr oranının oluşması ve meta değerinin üretim fiyatına dönüşmesi

Kapitalizmde, sermayelerin çeşitli üretim dallarına dağılması ve tekniğin gelişmesi, amansız bir rekabet mücadelesi içinde gerçekleşir.

Bir üretim alanı içindeki rekabetle değişik üretim alanları arasındaki rekabet birbirinden ayrılmalıdır.

Bir üretim alanı içindeki rekabet, aynı türden meta üreten aynı üretim dalının işletmeleri arasında daha elverişli sürüm ve artık kar uğruna rekabettir. Tek tek işletmeler, eşit olmayan koşullar altında çalışır ve birbirinden büyüklükleri, teknik donatımları ve üretimin örgütlenmesi açısından ayırım gösterirler. Bunun sonucu olarak, çeşitli işletmeler tarafından

üretileen metaların bireysel değeri eşit değildir. Bir dalın işletmeleri arasındaki rekabet, metaların fiyatının bireysel değerleri tarafından değil, toplumsal değerleri tarafından belirlenmesine yol açar. Metaların toplumsal değerinin büyüklüğü, daha önce söylendiği gibi, bu daldaki ortalama üretim koşullarına bağlıdır.

Metaların fiyatı, metaların toplumsal değeri tarafından belirlendiğinden, üretim tekniğinin ve emek üretkenliğinin bu dalın ortalamasının üstünde bulunduğu, ve bunun sonucunda da metanın bireysel değeri toplumsal değerinin altında olan işletmeler avantajlıdır. Bu işletmeler bir artık kâr ya da tarafımızdan yukarıda (Bölüm VII'de) değinilen ekstra artı-değerin bir biçimi olan ekstra kâr elde ederler. Böylece, bir alan içindeki rekabet sonucu, bu alanın tek tek işletmeleri arasında farklı kâr oranları oluşur. Aynı dalın tek tek işletmeleri arasındaki rekabet, küçük ve orta işletmelerin büyükleri tarafından ayağının kaydırılmasına yol açar. Geri kalmış işletmelerin kapitalist sahipleri, rekabet mücadelesinde başarılı olabilmek için, teknik bakımdan daha gelişmiş işletmelerin sahipleri olan rakipleri tarafından halihazırda kullanılan teknik yenilikleri yerleştirmeye çaba gösterirler. Sonuç, tüm alanda sermayenin organik bileşiminin büyümesi, teknik bakımdan daha ileri işletmelerin kapitalist sahiplerinin ekstra kârının kaybolması, ve kâr oranında genel bir düşmedir. Bu, kapitalistleri yeniden teknik iyileştirmelere zorlar. Böylelikle, üretim alanları içindeki rekabet, tekniğin gelişmesine, üretici güçlerin büyümesine yolaçar.

Üretim alanları arasındaki rekabet, çeşitli üretim dallarının kapitalistlerinin en kârlı sermaye yatırımı uğruna rekabetidir. Çeşitli üretim dallarına yatırılan sermayelerin eşit olmayan bir organik bileşimi vardır. Artı-değer yalnızca ücretli işçilerin emeği tarafından yaratıldığından, sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu dallardaki işletmelerde, aynı büyüklükte sermaye ile nispeten daha büyük bir artı-değer

kütlesi üretilir. Sermayenin organik bileşiminin daha yüksek olduğu işletmelerde ise görece daha az bir artı-değer kütlesi üretilir. Ancak çeşitli dalların kapitalistleri arasındaki rekabet mücadelesi, aynı büyüklükteki sermayelere düşen kâr miktarının eşitlenmesine yolaçar.

Toplumda, aynı büyüklükte sermayeye, ve fakat farklı organik bileşime sahip üç dalın –deri sanayii, tekstil sanayii ve makine sanayii– bulunduğunu varsayalım. Bu dalların her birinde yatırıma sokulan sermaye 100 birime (diyelim milyon sterlin) eşit olsun. Deri sanayiindeki sermayenin 70 birimi değişmeyen ve 30 birimi değişen, tekstil sanayiindeki sermayenin 80 birimi değişmeyen ve 20 birimi değişen ve makine sanayiinin sermayesinin 90 birimi değişmeyen ve 10 birimi değişen sermayeden oluşsun. Artı-değer oranı bütün dallarda eşit olsun ve yüzde yüz tutsun. Bu durumda, deri sanayiinde 30 birim artı-değer, tekstil sanayiinde 20 birim ve makine sanayiinde 10 birim artı-değer üretilir. Metaların değeri birinci dalda 130, ikincisinde 120, üçüncüsünde 110 ve her üç dalda toplam 360 birim olacaktır.

Metalar değerinden satıldığında, kâr oranı deri sanayiinde yüzde 30, tekstil sanayiinde yüzde 20 ve makine sanayiinde yüzde 10 tutacaktır. Bu kâr dağılımı deri sanayii kapitalistleri açısından son derece kazançlı, ve fakat makine sanayii kapitalistleri açısından son derece kazançsızdır. Bu koşullar altında, makine sanayii kapitalistleri, sermayeleri için daha kazançlı bir yatırım alanı arayacaklardır. Bunlar, sermayeleri için bu yatırım alanını deri sanayiinde bulurlar. Sermaye, makine sanayii alanından deri sanayiine aktarılır. Böylelikle, deri sanayiinde üretilen meta miktarı büyüyecek, rekabet kaçınılmaz olarak keskinleşecektir, ve bu dalın işverenleri metalarının fiyatını düşürmek zorunda kalacaklardır. Makine sanayiinde bunun tersi olacaktır. Burada üretilen metaların miktarı azalacaktır, ve arz ve talep arasındaki değişen ilişki, işverenlere metalarının fiyatını yükseltme imkanı

sağlayacaktır.

Deri sanayiindeki fiyatların düşmesi ve makine sanayiindeki fiyatların yükselmesi, üç daldaki kâr oranı da aşağı yukarı aynı büyüklükte oluncaya kadar devam edecektir. Bu, üç dalın metaları da 120 birime ($130 + 120 + 110 = 360 : 3$) satılınca olacaktır. Bu koşullar altında, ortalama kâr her alanda 20 birime eşit olacaktır. *Ortalama kâr*, çeşitli üretim alanlarına yatırılmış eşit büyüklükteki sermayelere düşen eşit miktardaki kârdır.

Buna göre, üretim alanları arasındaki rekabet, kapitalist üretimin çeşitli dallarındaki farklı kâr oranlarının genel (ya da ortalama) bir kar oranı halinde eşitlenmesine yolaçar. Bu eşitlenme, sermayenin (ve dolayısıyla emeğin de) bazı dallardan diğerlerine aktarılması yoluyla gerçekleşir.

Ortalama kâr oranının oluşmasıyla, bazı üretim dallarının kapitalistleri (bizim örneğimizde deri sanayiinin), işçileri tarafından yaratılan artı-değerin bir bölümünü yitirirler. Buna karşılık diğer dalların kapitalistleri (bizim örneğimizde makine sanayiinin), ek bir artı-değer gerçekleştirirler. Bu, birincilerin metalarını değerinin altında ve ikincilerin değerinin üstünde fiyata satması anlamına gelir. Her dalın metalarının fiyatı, şimdi maliyet fiyatından (100 birim) ve ortalama kârdan (20 birim) oluşur.

Maliyet fiyatı artı ortalama kara eşit olan fiyata, *üretim fiyatı* denir. Bir üretim dalının tek tek işletmelerinde, farklı üretim koşulları sonucu, bireysel maliyet fiyatları artı ortalama kâr tarafından belirlenen farklı bireysel üretim fiyatları mevcuttur. Fakat metalar, ortalama olarak, genel, eşit bir üretim fiyatına satılır.

Ortalama kâr oranının ve üretim fiyatının oluşması aşağıdaki tabelada gösterilmektedir:

Üreti	Değ	Değ	Artı	M	Orta	Met	Üretim
m	işme	işen	Değer	eta	lam	aları	fiyatının
Dalı	yen	Ser		De	a	n	Değerden

	Ser may e	may e		ğer i	kâr oran ı % olar ak	Üret im Fiya tı	sapması
Deri sanay ii	70	30	30	13 0	20	120	-10
Teksti l sanay i	80	20	20	12 0	20	120	aynı
Maki ne sanay ii	90	10	10	11 0	20	120	-10
Topla m	240	60	60	36 0	20	360	

Bu üç dalın her birinin metaları 120 birime (diyelim milyon sterlin) satılacaktır. Ama, deri sanayiindeki metaların değeri 130 birim, tekstil sanayiinde 120 ve makine sanayiinde 110 birim tutmaktadır. Basit meta üretiminden farklı olarak, kapitalizmde metalar artık, değerlerine denk düşen fiyata değil, üretim fiyatlarına denk düşen fiyata satılır.

Değerin üretim fiyatına dönüşmesi, kapitalist üretimin tarihsel gelişmesinin sonucudur. Basit meta üretimi koşullarında, metaların pazar fiyatları genellikle değerlerine denk düşmekteydi. Kapitalizmin gelişmesinin ilk aşamalarında, tek tek üretim dalları birbirleriyle henüz yeterince bağlı olmadığından, sermayenin bir alandan diğerine serbestçe aktarılmasını engelleyen lonca sınırlamaları ve diğer sınırlamalar henüz mevcut olduğundan, çeşitli üretim dallarının kar oranlarında önemli farklılıklar varlığını korudu. Ortalama kâr oranının oluşması ve değerın üretim fiyatına dönüşmesi, ancak kapitalist makinesel sanayiın zaferiyle tamamlanır.

Burjuva iktisatçıları, Marx'ın emek değer teorisini, tek tek dallardaki üretim fiyatlarıyla meta değerlerinin birbirini tutmadığına dikkat çekerek çürütmeye çalışırlar. Fakat gerçekte,

kapitalist koşullar altında değer yasası tümüyle yürürlükte kalır, çünkü üretim fiyatı, yalnızca *değerin başkalaşmış bir biçimidir*.

Aşağıdaki hususlar da bunu pekiştirmektedir.

Birincisi: Kapitalistlerin bir bölümü metalarını değerinin üzerinde, diğerleri altında satmaktadırlar, ama bütün kapitalistler birlikte alındığında, metalarının değerinin toplam kütesini realize ederler. Tüm toplum çerçevesinde üretim fiyatlarının toplamı, bütün metaların değerinin toplamına eşittir.

İkincisi: Tüm kapitalistler sınıfının kadarının toplamı, proletaryanın tüm ödenmeyen emeği tarafından üretilen artı-değerin toplamına eşittir. Ortalama kar oranının büyüklüğü, toplumda üretilen artı-değerin büyüklüğüne bağlıdır.

Üçüncüsü: Metaların değerinin düşmesi üretim fiyatlarının düşmesine ve metaların değerinin artması üretim fiyatlarının artmasına yolaçar.

Böylelikle, kapitalist toplumda, ortalama kâr oranı yasası etkinlik gösterir, bu yasa çeşitli üretim dallarındaki sermayenin organik bileşimindeki farklılıklardan doğan çeşitli kâr oranlarının rekabet tarafından genel (ortalama) bir kâr oranı halinde eşitlenmesinden ibarettir. Ortalama kâr oranı yasası, kapitalist üretimin tüm diğer yasaları gibi, kendini elementar bir şekilde, sayısız sapma ve yalpalamalarla kabul ettirir. En kârlı sermaye yatırımı uğruna kapitalistler arasında amansız bir rekabet mücadelesi cereyan eder. Kapitalistler sermayelerini, kendilerine daha çok kâr getirmeyi vaadeden üretim dallarına yatırmaya çalışırlar. Yüksek kâr peşinde koşarak, sermaye bir daldan diğerine aktarılır, ve böylelikle ortalama kâr oranı oluşur.

Bu şekilde, ortalama kâr oranı yasası temelinde, emek ve üretim araçları kapitalist üretimin çeşitli dalları arasında dağıtılır. Sonuç olarak, gelişmiş kapitalizmde değer yasası, üretim fiyatı üzerinden üretimin elementar regülatörü olarak etkide bulunur.

Üretim fiyatı son tahlilde metaların pazar fiyatının –yani metaların pazarda gerçekten satılıp alındığı fiyatların– etrafında yalpalama gösterdiği ortalama büyüklüktür.

Kâr oranının eşitlenmesi ve değer in üretim fiyatına dönüşmesi, sömürü ilişkisini daha da gizler ve kapitalistlerin gerçek zenginleşme kaynağını daha da örter. “Kâr ile artı-değer arasındaki gerçek büyüklük farkı ... özel üretim alanlarında kârın gerçek doğasını ve kökenini, yalnızca burada yanılmakta özel bir çıkarı olan kapitalist için değil, aynı zamanda işçi için de, tümüyle gizler. Değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesiyle bizzat değer belirlemenin temeli gözden kaçırılır.”*

Ortalama kâr oranının oluşması, gerçekte, artı-değerin çeşitli üretim dallarının kapitalistleri arasında yeniden bölüşümü anlamına gelir. Sermayenin düşük organik bileşime sahip olduğu dallarda yaratılan artı-değerin bir bölümüne, sermayenin yüksek organik bileşime sahip olduğu dallardaki kapitalistler tarafından el konulur. Yani işçiler, yalnızca yanlarında çalıştıkları kapitalistler tarafından değil, bilakis bir bütün olarak kapitalistler sınıfı tarafından sömürülürler. Tüm kapitalistler sınıfı ortalama kâr oranının büyümesine yol açacağından, işçilerin sömürülme derecesinin artırılmasına ilgi duyar. Marx’ın öğrettiği gibi, ortalama kâr oranı, toplam emeğin toplam sermaye tarafından sömürülme derecesine bağlıdır.

Ortalama kâr oranı yasası, bir yandan sanayi kapitalistleri arasında artı-değerin paylaşılması uğruna rekabet mücadelesini ve diğer yandan birbirine karşı düşmanca duran iki sınıf arasındaki, burjuvazi ile proletarya arasındaki antagonizmayı dile getirir. Kapitalist toplumda sınıf olarak burjuvazinin, bir bütün olarak proletaryanın karşısında durduğunu, işçilerin ya da tek tek işçi gruplarının kısmi çıkarları uğruna mücadelenin, tek tek kapitalistlere karşı mücadelenin, işçi sınıfının durumunun temelden değişmesine yol açamayacağını kanıtlar. İşçi sınıfı sermayenin boyunduruğunu ancak, sınıf olarak burjuvaziyi devirdiğinde, bizzat kapitalist sömürü sistemini yok ettiğinde atabilir.

---

* *Karl Marx, “Kapital”, Üçüncü Cilt, s. 193.*

Kâr oranının düşme eğilimi

Kapitalizmin gelişmesiyle, sermayenin organik bileşimi aralıksız büyür. İşçilerin yerine gittikçe daha büyük çapta makine geçiren tek tek kapitalist, üretimi ucuzlaştırır, metaların sürümünü artırır ve bir ekstra kâr elde eder. Ancak tek tek işletmelerdeki teknik kazanımlar genel hale geldiğinde, çoğu işletmelerde sermayenin organik bileşimi büyür, ve bu genel kâr oranının düşmesine yol açar.

Toplam sermayenin dönüşüm zamanını uzatan sermayenin dolaşan sermaye karşısında büyümesi de yönde etkide bulunur.

Kapitalistler, tekniği geliştirme yoluyla mümkün olduğunca yüksek kâr peşinde koşarlar, ama çabalarının sonucu, onlardan hiçbirisinin istemediği birşeydir, kâr oranının düşmesidir.

Aynı örneği alalım. Bütün sermayelerin tutan 300 birim, bunun 240 birimi değişmeyen sermayeden ve 60 birimi değişen sermayeden oluşuyor. %100'lük bir artı-değer oranında 60 birim artı-değer üretiliyor, ve kâr oranı %20'ye eşittir. 20 yıl sonra sermayenin toplam tutan 300'den 500 birime çıkmış olsun. Aynı zamanda tekniğin ilerlemesiyle sermayenin organik bileşimi de büyümüştür. Bu yüzden 500 birim şimdi 425 birim değişmeyen sermaye ve 75 birim değişen sermaye şeklinde bölünür. Bu durumda, aynı artı-değer oranıyla 75 birim artı-değer yaratılır. Şimdi artı-değer oranı, $(75 / 500) \times 100 = \% 15$ 'dir. Kâr miktarı 60'dan 75 birime yükselmiştir, kâr oranı ise %20'den %15'e düşmüştür.

Yani sermayenin organik bileşiminin artması, ortalama kâr oranının düşmesine yol açar. Ama kâr oranının düşmesine karşı koyan etkenler vardır.

Birincisi, işçi sınıfının sömürülmesi artmaktadır. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesinde ifadesini bulan kapitalizmin üretici güçlerinin gelişmesi, aynı zamanda

artı-değer oranının büyümesine de yol açar. Bunun sonucu olarak kâr oranı, aynı kalan bir artı-değer oranında olduğundan daha yavaş bir şekilde azalır.

İkincisi, sermayenin organik bileşimini yükselten teknik ilerleme, iş pazarı üzerinde baskı yapan işsizliğe meydan verir. Bu işverenlere, ücretleri düşürme, onu işgücünün değerinin çok altında saptama imkanı verir.

Üçüncüsü, emek üretkenliğinin büyümesiyle üretim araçlarının: –makinelerin, donatımların, hammaddelerin vs.– değeri düşer. Bu, sermayenin organik bileşiminin büyümesini yavaşlatır ve dolayısıyla kar oranının düşmesine karşı koyar.

İşverenin, daha önce 5 dokuma tezgahında çalışan işçiyi şimdi 20 tezgahta çalışmaya zorladığını varsayalım. Ama makine sanayiinde emek üretkenliğinin yükselmesi sonucu, dokuma tezgahlarının değeri yarı yarıya düşmüştür. Şimdi artık 20 tezgah, eski 5 tezgahın 4 misline değil, bilakis yalnızca iki misline mal olmaktadır. Bundan dolayı, işçi başına düşen değişmeyen sermaye payı 4 misli değil, yalnızca iki misli artmış olur.

Dördüncüsü, ortalama kâr oranının düşmesine, değişmeyen sermayenin kullanılmasında kapitalistin işçilerin sağlıkları ve yaşamları pahasına sürdürdükleri ekonomi karşı koyar. Kârlarını yükseltebilmek için işverenler, işçileri dar alanlarda, yeterli havalandırma düzeni olmaksızın çalışmaya zorlarlar, ve iş emniyeti ve kazalardan korunmak için gerekli tesisatlardan tasarruf ederler. Kapitalistlerin bu hasisliği, işçilerin sağlığının tahrip olmasına, dev sayıda işletme kazalarına ve işçi nüfus arasında ölümlerin artmasına yol açar.

Beşincisi, kâr oranının düşmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerin kapitalistlerinin sömürge ülkelere meta ihracıyla ceplerine ekstra kâr sokmaları yoluyla dış ticaretteki eşdeğer olmayanların değişimi yoluyla gemlenir.

Bütün bu karşı koyucu etkenler, kar oranının düşmesini ortadan kaldırmaz, bilakis onu yalnızca zayıflatır ve ona bir eğilim karakteri verir. Böylece, sermayenin organik bileşiminin

yükselmesinin kaçınılmaz sonucu, *genel (ya da ortalama) kâr oranının düşme eğilimi yasasıdır.*

Kâr oranının düşmesi, kâr *kütlesinin*, yani işçi sınıfı tarafından yaratılan artı-değerin toplam hacminin daha düşük olacağı anlamına gelmez. Tam tersine, *kâr kütlesi*, gerek artan artı-değer oranı sonucu gerek sermaye tarafından sömürülen işçilerin büyüyen toplam sayısı sonucu *büyür*. Örneğin, ABD’de endüstriyel kar toplamı, sanayi istatistiklerinin resmi verilerine göre, 1859 yılında 316 milyon dolar, 1869 yılında 516 milyon dolar, 1879 yılında 660 milyon dolar, 1889 yılında 1513 milyon dolar, 1899 yılında 2245 milyon dolardı.

Kapitalistler, işçilerin sömürülmesini artırarak kâr oranının düşme eğilimini azami ölçüde hafifletmeye çalışırlar.

Bu, proletarya ile burjuvazi arasındaki zıtlıkların keskinleşmesine yol açar.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası, bizzat burjuvazi içinde toplam kâr kütlesinin bölüşülmesi uğruna mücadeleyi güçlendirir.

Daha yüksek kâr peşinde koşan kapitalistler sermayeleri ile, işgücünün daha ucuz olduğu ve sermayenin organik bileşiminin yüksek derecede gelişmiş sanayi ülkelerinden daha düşük olduğu geri kalmış ülkelerin üzerine üşüşürler, ve bu ülkelerin halklarını güçlü bir şekilde sömürmeye başlarlar. Bu, gelişmiş kapitalist ülkelerle, geri kalmış ülkeler arasındaki, metropollerle sömürgeler arasındaki karşıtlıkların keskinleşmesine yol açar.

Ayrıca işverenler, fiyatları yüksek tutabilmek için çeşitli türden birlikler içinde birleşirler. Bu şekilde yüksek karlar sızdırırlar.

Son olarak kapitalistler, kâr oranının düşmesini kar kütlesini büyüterek dengelemek için, üretimin çapını ödeme yeteneğine sahip talebin sınırlarının ötesinde genişletirler. Bundan dolayı, kâr oranının düşme eğilimine bağlı karşıtlıklar, bunalım dönemlerinde özellikle keskin bir şekilde ortaya

çıkarlar. Kâr oranının düşme eğilimi yasası, kapitalist üretim tarzının tarihi sınırlarının belirgin özelliklerinden birisidir. Kapitalist çelişkilerin keskinleşmesine yol açan bu yasa, burjuva toplum düzeninin belirli bir gelişme aşamasında üretici güçlerin daha da gelişmesinin önünde bir engel olduğunu açık bir şekilde gösterir.

Kısa Özet

1– Kâr, üretime yatırılan tüm sermayeye eklenen dışa karşı tüm sermayenin türevi olarak ortaya çıkan artı-değerdir. Kâr oranı, üretilen artı-değer kütlelerinin tüm sermayeye yüzdeyle ifade edilen oranıdır.

2– Bir üretim alanı içindeki rekabet, aynı türden metaların fiyatlarının bu metaların bireysel değil de, toplumsal değerleri tarafından belirlenmesine yol açar. Üretim alanları arasındaki rekabet, sermayelerin bir alandan diğerlerine aktarılmasına, toplam kapitalist üretim çerçevesinde bir ortalama kâr oranının oluşmasına yol açar.

Ortalama kâr yasası temelinde, emek ve üretim araçları kapitalist üretimin çeşitli dallarına dağıtılır.

3– Kâr oranının eşitlenmesi sonucu, metalar değerine değil, üretim fiyatına satılır. Üretim fiyatı, maliyet fiyatı artı ortalama kâra eşittir. Üretim fiyatı, değerler başkalaşmış bir biçimdir. Üretim fiyatlarının toplamı, bütün metaların değerleri toplamına eşittir; meta değerinin değişmesiyle üretim fiyatı da değişir.

4– Sermayenin organik bileşimi büyüdüğü ölçüde, kapitalizmin gelişmesiyle kâr oranının düşme eğilimi ortaya çıkar. Aynı zamanda kâr kütlesi kesintisiz büyür. Kâr oranının düşme eğilimi yasası, kapitalizmin çelişkilerinin keskinleşmesine yolaçar.

Bölüm XII

TİCARET, KREDİ VE PARA DOLAŞIMI

Ticari kâr ve kaynağı

Ticaret ve tefeci sermayesi tarihsel olarak sanayi sermayesinden önce gelir. Bu sermaye türleri, kapitalist üretim tarzında eski bağımsız rollerini yitirirler. İşlevleri, sanayi sermayesine hizmet etmekle sınırlıdır. Bunun sonucu olarak kapitalizmde ticaret sermayesi ve faiz getiren sermaye, kapitalizm öncesi biçimlerinden esaslı farklılıklar gösterirler.

Daha önce de söylendiği gibi, sanayi sermayesi, dolaşımında, birbiri ardına üç biçim alır: birbirleriyle işlevleri açısından farklılık gösteren para biçimi, üretken biçim ve meta biçimi. Gelişmesinin belirli bir aşamasında, sanayi sermayesinin bu biçimleri bağımsızlaşırlar. Üretime yatırılan sanayi sermayesinden *ticaret sermayesi* –tüccar sermayesi– ve *borç verilen sermaye* –banker sermayesi– ayrışır. Kapitalistler sınıfı içinde, artı-değere el konulmasına katılan üç grup oluşur: sanayiciler, tüccarlar ve bankerler.

Ticaret sermayesi, hiçbir artı-değer üretilmeyen dolaşım alanında işler. Ama tüccarın kârı nereden kaynaklanır? Sanayi

kapitalisti kendi metasını bizzat satsaydı, sermayesinin bir bölümünü ticari binaların inşası, tezgahhtarların [ücretlerinin-ÇN.] ödenmesi ve diğer ticaret masrafları için harcamak zorunda kalacaktı. Bu durumda, yatırıma sokulan sermayeyi büyütmek ya da, yatırıma sokulan sermayenin aynı miktarda kalması durumunda, üretimin çapını küçültmek zorunda kalacaktı. Her iki durumda da karı azalacaktı. Sanayici bundan dolayı, metasını bir aracıya, metayı tüketiciye kadar ileten ticari kapitaliste satmayı tercih eder. Metaların realize edilmesi tüccara bırakıldığından, sanayi kapitalisti, sermayesinin dönüşümünü hızlandırır, ve dönüşüm zamanının kısalması kârın yükselmesine yol açar. Bundan dolayı sanayici, kendi yararına kârının bir bölümünü tüccara bırakabilir. Sanayici, tüccara metayı üretim fiyatının altında bir fiyata satar. Tüketiciye metayı üretim fiyatına satan ticaret kapitalisti, buradan bir kar elde eder. *Ticari kâr*, artı-değerin, metalarının satışı için sanayicinin tüccara bıraktığı bölümüdür.

Metaların realize edilmesinde, yani metanın paraya ve paranın metaya dönüştürülmesinde çalışan ücretli işçilerin emeği ne değer, ne de artı-değer yaratır, ama bu, ticaret kapitalistinin üretimde yaratılan artı-değerin bir bölümüne el koymasına imkan sağlar. “Tıpkı işçinin ödenmeyen emeğinin üretici sermayeye doğrudan artı-değer yaratması gibi, ticaretteki ücretli işçinin ödenmeyen emeği de ticaret sermayesine bu artı-değerden bir pay yaratır.”* Meta üretiminde çalışan işçilerin sanayiciler tarafından sömürülmesi gibi, ticaretteki ücretli işçiler de ticaret kapitalistleri tarafından sömürülür.

Belirli bir meta miktarını realize etmek için, tüccar belli bir süre uygun miktarda bir sermaye yatırmak zorundadır. Bu sermayeyle kazanabileceği mümkün olduğunca yüksek kârı elde etmeye çalışır. Ticari kâr oranının ortalama kâr oranından daha düşük olduğu görülürse, ticaret faaliyeti elverişsiz hale gelir, ve

---

* *Karl Marx*, “*Kapital*”, Üçüncü Cilt, s. 325.

tüccarlar sermayelerini sanayiye, tarıma ya da başka bir iktisadi dala yönlendirirler. Tersine, ticari kâr oranının yüksekliği, sanayi sermayesini ticarete çeker. Kapitalistler arasındaki rekabet, ticari kâr düzeyinin, dolaşım alanında işleyen sermaye de dahil olmak üzere toplam sermaye üzerinden ortalama kâr oranı tarafından belirlenmesine yol açar.

Ticari kâr biçiminde, sermaye değerlendirilmesinin gerçek kaynağı, sanayi kârı biçiminde olduğundan daha derin bir şekilde gizlidir. Tüccarın sermayesi üretime katılmaz. Ticaret sermayesinin hareketinin formülü **P – M – P'dür**. Üretici sermaye aşaması burada zail olur, üretimle bağıntı dışı karşı kesintiye uğrar. Kârın bizzat ticarete oluştuğu, fiyata ek olarak oluştuğu, metaların üretim fiyatının üzerinde satılması yoluyla oluştuğu şeklinde bir görünüm ortaya çıkar. Gerçekte ise bunun tersi söz konusudur: Sanayici metayı tüccara üretim fiyatının altında satar ve kârının tüccarın metayı üretim fiyatına tüketiciye satarak realize ettiği bölümünü ona bırakır.

Ticaret sermayesi, yalnızca üretimde yaratılan artı-değerin realize edilmesine katılmakla kalmaz, aynı zamanda emekçileri tüketici olarak; ek olarak da sömürür. Marx kapitalist ticareti meşrulaştırılmış sahtekârlık olarak niteledi. Ceplerine ek kâr indirmek için ticaret kapitalistleri bütün araçlarla fiyatları tırmandırır, yanlış ölçü ve ağırlıklarla ve düşük kaliteli ve katıştırılmış mal satımıyla alıcıları aldatırlar.

Ticari kârın diğer bir kaynağı, küçük meta üreticilerinin ticaret sermayesi tarafından sömürülmesidir. Ticaret sermayesi, köylüleri ve zanaatkarları emeklerinin ürünlerini kendisine düşük fiyatla satmaya ve aynı zamanda ondan yüksek fiyatla envanter, alet, hammadde ve malzeme satın almaya zorlar.

Aracı tüccarların tarımsal ürünlerin perakende fiyatındaki payı, ABD'de 1913'ten 1934'e kadar %54'ten %63'e yükseldi.

Bu, emekçilerin yoksullaşmasının artmasına yol açar ve kapitalizmin çelişkilerini daha da keskinleştirir.

Dolaşım maliyeti

Kapitalist meta dolaşımı, belirli harcamaları gerektirir. Dolaşım alanındaki süreçlerle bağıntısı olan bu harcamalar, *dolaşım maliyetidir*.

İki tür kapitalist ticaret maliyeti arasında fark gözetilmelidir: birincisi, doğrudan metaların alımına ve satımına bağlı olan ve kapitalist toplum düzeninin özelliklerinden doğan saf dolaşım maliyeti; ikincisi, üretim sürecinin dolaşım alanında sürdürülmesine bağlı olan masraflar.

Dolaşım masraflarının ağırlıklı ve sürekli bölümünü, kapitalist ticarete saf masraflar oluşturur. Metanın paraya ve paranın metaya dönüşmesine ilişkin masraflar, saf dolaşım masraflarına dahildir. Buna, rekabetin ve spekülasyonun yol açtığı masraflar, reklam giderleri, ticaretteki ücretli işçilerin [ücretlerinin—ÇN.] ödenmesi için giderlerin en büyük bölümü, muhasebe, haberleşme, ticaret bürolarının tutulması masrafları vs. dahildir. Saf dolaşım masrafları, Marx'ın vurguladığı gibi, metaya bir değer katmaz. Bunlar, toplumda yaratılan toplam değer tutarından bir doğrudan kesinti oluştururlar ve kapitalistler tarafından, işçi sınıfının emeğiyle üretilen toplam artı-değer kütesinden karşılanırlar. Saf dolaşım masraflarının büyümesi kapitalizmde büyüyen israfa bir işettir. Durumların son derece büyük bir çoğunluğunda, kapitalist reklam, şu veya bu derecede alıcıların aldatılmasına dayanır.

ABD'de yalnızca kaydedilmiş reklam harcamaları 1934'de 1.6 milyar dolar ve 1940 yılında 2.1 milyar dolar tutmaktaydı. 1940 yılından 1950 yılına kadarki 10 yıllık süre içinde bunlar, tekrardan 2.7 misli arttı.

Kapitalizmin gelişmesi ve metaların sürekli olarak zorlaşan realizasyonu, muazzam ve çok kollu bir ticaret aygıtı oluşur. Metalar tüketiciye ulaşmadan önce, tam bir tüccar, spekülör, aracı tüccar ve komisyoncu ordusunun elinden geçer.

Üretim sürecinin dolaşım alanında sürdürülmesine bağlı olan masraflara, toplum için gerekli olan ve kapitalist iktisadın özelliklerinden bağımsız olan metaları tüketime hazır hale getirme, taşıma ve paketleme masrafları dahildir. Her ürün, ancak tüketicinin elinde bulunduğu anda kullanıma hazırdır. Tüketime hazır hale getirme, taşıma ve paketleme masrafları, aynı şekilde metanın değerini yükseltir. Burada harcanan emek, kullanılan üretim araçlarının değerini metaya aktarır ve meta değerine yeni bir değer ekler.

Kapitalist üretim anarşisi, bunalımlar, rekabet mücadelesi ve spekülasyonlar, muazzam, son derece büyük meta stoklarının toplanmasının ve metaların yollarının giderek daha uzun ve girift olmasının nedenleridir. Böylelikle, dev bir üretici olmayan masraf ortaya çıkar. Kapitalist reklam, beraberinde gereksiz, pahalı bir meta paketlenmesi masrafı getirir. Bu, metaların taşınması, muhafaza edilmesi ve paketlenmesi masraflarının giderek artan bir bölümünün kapitalist toplum düzeninin özelliklerinden kaynaklanan saf dolaşım masraflarına dönüşmesi anlamına gelir. Dolaşım masraflarının sürekli artması, burjuva toplumunda giderek güçlenen asalaklığın bir işaretidir. Kapitalist ticaretin masrafları, ağır bir şekilde emekçi alıcıların omuzuna biner.

Dolaşım masrafları, ABD’de 1929 yılında %31, 1935’de %32.8 tutuyordu ve şu anda daha fazladır. Avrupa’nın kapitalist ülkelerinde dolaşım masrafları, perakende ticaret bilançosunun 1/3’ini oluşturur.

Kapitalist ticaretin biçimleri. Meta borsaları

Kapitalist üretimin ve dolaşımın gelişmesiyle, toptan ve perakende ticaretin biçimleri de gelişir. *Toptan ticaret*, sanayi ve ticaret işletmeleri arasındaki ticarettir, *perakende ticaret*, doğrudan halka meta satımıdır.

Sanayide olduğu gibi ticaretle de, *sermayenin*

yoğunlaşması ve merkezileşmesi gerçekleşir. Gerek toptan gerekse perakende ticarete, küçük ve orta kapitalistler büyük kapitalistler tarafından yerlerinden edilir. Perakende ticarete sermaye yoğunlaşması, esas olarak büyük süpermarketlerin ve özel dükkanların kurulması yoluyla cereyan eder. Süpermarketler, en çeşitli malları satar, özel dükkanlar ise örneğin ayakkabı ya da giyim eşyası gibi tek türden mal satarlar.

Aynı türden metaların üretimi, tüccarlara meta örneklerine göre toptan ticaret yapma imkanı verir. Aynı türden seri mallar (pamuk, keten, demir ve renkli metaller, ham lastik, tahıl, şeker, kahve vs.) meta borsalarında saptanmış tiplere ve örneklere göre satılıp, alınır.

Meta borsası, aynı türden seri malların alınıp satıldığı ve bu metalar için tüm ülkelerin, sık sık da tüm kapitalist dünya pazarının arz ve talebinin yoğunlaştığı özel pazar biçimidir.

Kapitalistlerin borsa işlemlerinin nesnesi olan metalar, doğrudan bir elden diğerine geçmez. İşlemler genellikle alivre görülür. Satıcı, alıcıya, saptanmış bir vadede belirli bir miktar meta teslim etmeye söz verir. Örneğin, ilkbaharda, yani pamuğun daha ekilmediği bir dönemde, gelecek üründen pamuk teslimi üzerine alışveriş yürütülür. Bir borsa işleminin bağlanmasında, satıcı, aradaki fiyat farkından yararlanmak için saptanan vadede bu metanın fiyatının düşmesini umarken, alıcı fiyatın artmasını umar. Genellikle borsada satıcılar, sattıkları metalara sahip değillerdir, aynı şekilde alıcılar da alınan metaya asla gereksinim duymazlar. Yani, meta borsaları, *spekülatif ticaret* yerleridir. Spekülatörler, hiçbir ilişki içinde bulunmadıkları metalar üzerindeki mülkiyet hakkını alıp satarlar. Spekülyasyon, bu ticaret toplumun gereksinimlerini gidermeye değil de, kâr elde etmeye hizmet ettiği için, kapitalist ticaretin tüm karakteriyle ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Spekülatif ticareten esas olarak büyük kapitalistler kazanç sağlar. Burada, küçük ve orta işverenlerin önemli bir bölümü

yıkıma uğrar.

Burjuva ülkelerde, ticaret sık sık krediyle ya da taksitle yürütülür. Burada toptan tüketicinin, borçlarını zamanında ödeyebilecek durumda olmadığı için, kendi mülkiyetiyle ödemek zorunda kalmasına sık sık rastlanır. Kredili satışları kapitalistler, sık sık düşük kaliteli metalleri ve sürümsüz malları elden çıkarmak için kullanırlar.

Dış ticaret

Daha önce değinildiği gibi, kapitalizme geçiş dünya pazarının oluşmasıyla bağıntılıydı. Lenin, kapitalizmin ancak “devletin sınırlarını aşan geniş bir şekilde gelişmiş bir meta dolaşımının” sonucu olarak “ortaya çıktığına; bundan dolayı da dış ticaretsiz bir kapitalist ulusun düşünülemezine ve böyle bir ulusun olmayacağına işaret etti.* Ulusal pazarın sınırlarını aşan meta dolaşımının gelişmesiyle, *kapitalist dış ticaret* de gelişir. Dünya ticaretinin genişlemesi, aslında ifadesini, üretici güçlerin büyümesine dayanan uluslararası işbölümünün gelişmesinde bulur. Ama, dış ticaret, kapitalistlere kar artırmanın aracı olarak hizmet eder. Kapitalistler, kâr peşinde, yeni pazar alanları ve hammadde kaynakları ararlar. İç pazar, kitlelerin yoksullaşması sonucu kısıtlı olduğundan ve iç hammadde kaynakları yerli kapitalistler tarafından ele geçirildiğinden, dış pazarda egemenliği ele geçirme arzuları güçlenir. Bununla birlikte, dış ticaretin önemi de artar.

Dış ticaret, ilk kez kapitalizm çağında tam gelişmeye ulaştı. 100 yıllık süreç içinde, 1800’den 1900’e kadar, dünya ticaret bilançosu 12½ kat artarak, 1.5 milyar dolardan 18.9 milyar dolara çıktı. Bundan sonraki otuz

---

* *V.İ. Lenin*, “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. Baskı, c. 3. s. 43, Rusça.

yıllık süre içinde bir kez daha $3\frac{1}{2}$ kat artarak, 1929 yılında 68.6 milyar dolara çıktı.

Sanayi ürünleri geri kalmış ülkelere görece yüksek fiyatla satıldığından ve bu ülkelerden hammaddeler düşük fiyatlarla satın alındığından, dış ticaret, daha gelişmiş burjuva ülkelerin kapitalistleri için ek bir kar kaynağıdır. Dış ticaret, geri ülkelerin gelişmiş burjuva ülkeler tarafından boyunduruk altına alınmasının ve kapitalist güçlerin etki alanlarının genişletilmesinin bir aracıdır.

Örneğin Hindistan, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından 250 yıldan fazla bir süre boyunca (1600-1858) yağmalandı. Yerli halkın Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından haydutça sömürülmesi sonucu, Hindistan'ın birçok eyaleti çöle döndü. Tarlalar işlenmedi, toprak kıraçlaştı, nüfus azalmaya başladı.

Dış ticaret, *ihracattan*, yani meta satımından ve *ithalattan*, yani mal alımından oluşur. Belirli bir zaman içinde, örneğin bir yılda, ihraç edilen metaların fiyat tutarı ile aynı dönem içinde ithal edilen metaların fiyat tutarı arasındaki ilişki, *ticaret bilançosudur*. İhracat ithalatı aşıyorsa, ticaret bilançosu *aktiftir*, ithalat ihracatı aşıyorsa, ticaret bilançosu *pasiftir*.

Pasif bir ticaret bilançosu gösteren bir ülke, bu farkı altın stokları, yabancı ülkelerin mallarının taşınmasından gelen gelirler, diğer devletlerdeki sermaye yatırımlarından gelen gelirler ve son olarak da dış krediler gibi kaynaklardan karşılamak zorundadır.

Ticaret bilançosu, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin tüm biçimlerini göstermez. Ödemeler dengesi, bu ilişkiyi tümüyle yansıtır. *Ödemeler dengesi*, bir ülkenin diğer ülkelerden elde ettiği tüm ödemelerin tutarıyla bu ülkenin diğer ülkelere vermesi gereken ödemelerin tutarı arasındaki ilişkidir.

Ülkeler arasındaki ekonomik bağların karakteri, kapitalist devletlerin dış ticaret politikasını da belirler. Tekel öncesi kapitalizm çağında iki ana tip ticaret politikası oluştu:

Özgür ticaret politikası ve esas olarak yabancı metalara yüksek gümrük getirilmesiyle yerli sanayinin korunması politikası (*proteksiyonizm*).

Borç verilen sermaye

Meta sermayenin ticaret sermayesi olarak ayrışması gibi, para sermaye de borç verilen sermaye olarak ayrışır.

Sermayenin dönüşümü sürecinde, sanayi kapitalistlerinde belirli dönemlerde, kendi işletmelerinde kullanım bulmayan boş duran bir para-sermaye oluşur. Örneğin, kapitalist, sabit sermayenin aşınan bölümlerinin yedekleri için amortisman fonu oluşturduğunda, geçici bir zaman için boş duran para miktarları ortaya çıkar. Bu meblağlar ancak birkaç yıl sonra yeni donatımların ve makinelerin alınması için kullanılır. Örneğin sanayici, mamül malları aylık sattığında ve ama hammaddeleri altı ayda bir satın aldığı anda, bu durumda beş ay boyunca boş duran paraya sahip olacaktır. Boş duran bu sermaye, kar getirmeyen sermayedir.

Kapitalist, örneğin mamul mallarını henüz satamadığı, ama hammadde satın almak zorunda kaldığı diğer dönemlerde, paraya gereksinim duyar. İşverenlerden birinin para fazlasına sahip olduğu bir dönemde, diğerinde paraya talep ortaya çıkar. Kâr peşinde olan kapitalist, sermayesinin her zerresinin kendisine kazanç getirmesini sağlamaya çalışır. Kapitalist, boş duran parasını *borç verir*, diğer bir kapitaliste geçici kullanım amacıyla verir.

Borç verilen sermaye, sahibinin belirli bir ödeme karşılığında geçici olarak diğer bir kapitaliste bıraktığı para sermayedir. Borç verilen sermayenin özel belirtisi, bunun üretim içinde sahibi tarafından kullanılmamasıdır. Sanayi kapitalisti, para borç alma imkanına sahip olduğu için, önemli ölçüde para yedeklerini boş tutmak zorunluluğundan kurtulur. Para kredisi,

sanayiciye, üretimi genişletme, işçi sayısını ve buna bağlı olarak da el konulan artı-değeri büyütme imkanı sağlar.

Sanayici, emrine sunulan para-sermaye karşılığında, faiz diye adlandırılan bir miktarı sermaye sahibine öder. *Faiz*, sanayi kapitalistinin emrine sunulan kredi karşılığında borç veren kapitaliste ödemek zorunda olduğu kâr payıdır. Faizin kaynağı, artı-değerdir. Borç veren sermaye, faiz getiren sermayedir.

Borç verilen sermayenin hareketi, tümüyle ve bütünüyle sanayi sermayesinin hareketine dayanır. Borç alınan sermaye, üretimde artı-değer elde etmek amacıyla kullanılır. Bundan dolayı, borç verilen sermaye, bir bütün olarak diğer sermayeler gibi, herşeyden önce kapitalistlerle onlar tarafından sömürülen işçiler arasındaki üretim ilişkilerini dile getirir. Bunun yanısıra borç verilen sermaye doğrudan, bir yandan para kapitalistleriyle diğer yandan işlev gören kapitalistler (sanayiciler ve tüccarlar) olmak üzere iki kapitalistler grubu arasındaki ilişkileri ifade eder.

Borç verilen sermayenin hareket formülü, **P-P'**dir. Burada yalnızca üretici sermaye aşaması değil, aynı zamanda meta-sermaye aşaması da zail olur. Buradan, gelirin kaynağının üretim aşamasında işçilerin sömürülmesi yoluyla yaratılan artı-değer değil de, tersine paranın kendisi olduğu şeklinde bir görünüm ortaya çıkar. Borç verilen sermayenin faiz biçiminde gelir getirmesi, meyve ağacının meyve taşıması gibi, paranın doğal bir özelliği olarak görülür. Burada, kapitalist ilişkiler için karakteristik olan fetişizm en güçlü bir şekilde belirgindir.

Para-sermayenin sahibi, sermayeyi geçici olarak, artı-değere el koymak için bunu üretimde kullanan sanayi kapitalistinin hizmetine sunar. Bu şekilde, *sermaye mülkiyeti sermayenin üretimde kullanılmasından ayrılır*, mülkiyet olarak sermaye işlev olarak sermayeden ayrılır.

Faiz ve işveren kazancı. Faiz dram ve düşme eğilimi

Sanayici, kârının bir bölümünü faiz biçiminde para kapitalistine bırakır. Ortalama kâr böylelikle iki bileşene ayrılır. Sanayi kapitalistinin elde tuttuğu ortalama kâr bölümüne *işveren*

kazancı denir.

Faizin biçimi, faiz sanki sermaye mülkiyetinin doğal bir meyvesiymiş gibi bir görünüm uyandırıyor, işveren kazancının biçimini de bu kazancın işlev gören kapitalistin işletmesindeki ücretli işçilerin emeğinin yönetilmesinden ve denetiminden oluşan “emeğinin” ücreti olduğu şeklindeki yanılsamaya yol açar. Gerçekte işveren kazancının, tıpkı faiz gibi, üretimin yönetimiyle hiçbir ilişkisi yoktur; bu, kapitalist tarafından karşılıksız el konulan artı-değerin bir bölümüdür.

Ortalama kârın hangi oranda işveren kazancına ve faize bölündüğü, borç sermayesine olan arz ve talep arasındaki ilişkiye ve sermaye pazarındaki duruma bağlıdır. Para-sermayeye talep ne denli yüksekse, faiz oranı da aynı sair koşullarda o denli yüksektir. *Faiz oranı*, faiz miktarının borç alınan para sermayeye oranıdır. Genel olarak faiz oranının en üst sınırı, faiz kârın bir bölümü olduğundan, ortalama kâr oranıdır. Kural olarak, faiz oranı, ortalama kâr oranından daha düşüktür.

Kapitalizmin gelişmesiyle, faiz oranı düşme eğilimi gösterir. İki neden bu eğilimi doğurur: birincisi, ortalama kâr oranı, faiz oranının en yüksek yalpalama sınırı olduğundan, kâr oranının düşme eğilimi yasası etkime gösterir; ikincisi, kapitalizmin gelişmesiyle, borç verilen sermayenin toplam kütlesi, buna olan talepten daha hızlı bir büyüme gösterir. Borç verilen sermayenin büyümesinin nedenlerinden birisi, burjuvazi içinde rantiyeler grubunun, yani işveren olarak faaliyet göstermeyen para-sermayenin kapitalist sahipleri grubunun büyümesidir. Burjuva toplumunun güçlenen asalaklığı, burada da kendisini gösterir. Borç verilen sermayenin büyümesi, boş duran para araçlarının bankalarda ve tasarruf kasalarında merkezileştirilmesi yoluyla teşvik edilir.

ABD para pazarında kısa vadeli krediler için faiz oranı 1866-1880 yılları arasında 3.6 (en düşük oran) ile 17 (en yüksek oran) arasında bulunuyordu; 1881-1900 arasında buna uygun olarak 2.63 ile 9.75; ve 1901-1920 arasında 2.98 ile 8.0; 1921-1935 arasında 0.75 ile 7.81 arasında

bulunuyordu.

Kredi biçimleri. Bankalar ve işlemleri

Kapitalist kredi, borç verilen sermayenin hareket biçimidir. Kredi aracılığıyla geçici olarak boş duran para-sermaye borç verilen sermayeye dönüşür. Kapitalizmde kredinin iki biçimi vardır: Ticari kredi ve banker kredisi.

Ticari kredi, işlev gören kapitalistlerin (yani sanayicilerin ve tüccarların) metaların realize edilmesinde birbirlerine verdikleri kredidir. Meta biçiminde bulunan sermayesinin dönüşüm zamanını kısaltmaya çalışan sanayici, metasını bir başka sanayiciye ya da toptancı tüccara krediyle teslim eder ve toptancı tüccar da metayı krediyle perakendeci tüccara satar. Kapitalistler, ticari krediyi hammadde, yakıt, donatım, makine ve kullanım mallarının alım ve satımında kullanırlar. Ticari kredi, genellikle kısa vadeli, vadesi yalnızca birkaç ayı tutar. Ticari kredinin aleti, bonodur. *Bono*, borçlunun, satın alınan malı belirli bir dönem içinde ödemeyi taahhüt ettiği bir borç senedir. Alıcı, yani bonoyu düzenleyen, vadesi geldiğinde bunu peşin olarak ödemek zorundadır. Yani ticari kredi, meta alışverişine bağlıdır, bundan dolayı da kapitalist kredi sisteminin temelidir.

Banker kredisi, para-kapitalistlerinin (bankerlerin) işlev gören kapitalistlere verdikleri kredidir. Ticari krediden farklı olarak banker kredisi, üretimde ya da dolaşımda işlev gören sermayeden değil, tersine çalıştırılmayan ya da geçici olarak boş duran, yatırım arayan sermayeden verilir. Banker kredisini, bankalar verir. Banka, para sermayesiyle ticaret yapan ve kredi verenle kredi alan arasında aracı olarak ortaya çıkan bir kapitalist işletmedir. Banka, bir yandan boş duran, çalıştırılmayan sermayeleri ve gelirleri toplarlar ve diğer yandan

işlev gören kapitalistlerin, sanayicilerin ve tüccarların hizmetine para-sermaye sunar.

Bankanın hizmetinde bulunan sermayenin ağırlıklı bölümü, yabancı mülkiyettir ve geri ödenmesi gerekir. Ama her keresinde, tasarruf sahiplerinin önemsiz bir bölümü yatırımlarının bankadan geri talep ederler. Çoğu durumlarda para çekmeler, yeni para yatırma akımıyla dengelenir ve aşılır. Olası sarsılmalar durumunda, yani bunalımlar veya savaş durumunda, durum tümüyle değişir. Bu durumda tasarruf sahiplerinin tümü, yatırdıkları paranın geri ödenmesini talep ederler. Buna karşılık normal koşullar altında, yatırdıkları parayı talep eden kişilere gerekli tutarları ödeyebilmek için, bankanın kasada nispeten küçük bir para miktarı bulundurması yeterlidir. Ama yatırılan paraların en büyük bölümü banka tarafından borç verilir.

Banka işlemleri, pasif ve aktif işlemler olmak üzere ikiye ayrılır.

Pasif işlemler, bankaların kendilerine kaynak sağladıkları işlemlerdir. Böylesi işlemlerin en önemlisi, yatırılan paraların kabul edilmesidir. Yatırılan paralar (depozitler), farklı koşullarla yatırılırlar: bir kısmı vadeli, bir kısmı vadesiz. Vadesiz yatırımları, banka talep halinde geri ödemek zorundadır, vadeli yatırımlar ise belli bir dönem sonra geri ödenir. Vadeli yatırımlar, bu durumda bankalar için daha elverişlidir.

Aktif işlemler, bankaların para kaynaklarını kredi olarak hizmete sundukları işlemlerdir. Bu işlemlerden birisi, *bono kırmadır*. Metasını krediyle satan sanayici, alıcının bonosunu, belli bir oranın kesilmesinden sonra sanayiciye bono tutarını hemen ödeyen bankaya verir. Vadesi geldiğinde, bonoyu düzenleyen, sanayiciyle değil, bankayla hesaplaşır. Bu işlem yoluyla, ticari krediyle banker kredisi birbirinin içine geçer. Bankaların aktif işlemlerine ayrıca, örneğin mal, tahviller ve ordinolar gibi çeşitli güvenceler karşılığında verilen krediler de dahildir. Son olarak, banka çeşitli işletmelere uzun vadeli kredilerle doğrudan sermaye yatırır. Banker, para sermayesiyle ticaret yapan tüccardır. Banka, pasif işlemler için faiz öder, aktif işlemler için faiz alır. Banka, düşük faizle para borç alır, yüksek

faizle para borç verir. Banka karının kaynağı, bankanın krediler karşılığında talep ettiği faizle yatırımlar için ödediği faiz arasındaki farktır. Banka, bu farktan işlemlerde ortaya çıkan masrafları karşılar; bu masraflar saf dolaşım masraflarıdır. Geriye kalan miktar, bankanın karıdır. Kapitalist rekabet mekanizması, bu kar düzeyini elementar bir biçimde öz sermayenin ortalama karına eşitler. Banka memurlarının emeği, ne değer, ne de artı-değer yaratır, ama bankerin üretim içinde yaratılan artı-değerin bir bölümüne el koymasını sağlar. Yani banka memurları, bankerler tarafından sömürülür.

Bankalar, takas merkezleri rolü oynarlar. Belli miktarda bir paraya sahip olan ya da kredi alan her işletmenin bankada bir cari hesabı vardır. Bu cari hesaptan banka, çek diye adlandırılan özel bir talep temelinde para öder. Yani banka, çok sayıda işletme için kasiyer işlevi görür. Bu durum, peşin parasız takas işlemini güçlü bir şekilde geliştirmeye imkan sağlar. Metasını B kapitalistine satan A kapitalisti, ondan her ikisinin de cari hesaplarının olduğu banka için bir çek alır. Banka, çek miktarını B'nin cari hesabından A'nın hesabına aktararak takası yerine getirir. İşletmelerin çeşitli bankalarda hesabı bulunur. Bankalar büyük merkezlerde özel takas merkezleri kurarlar; burada çeşitli bankalardan gelen çekler büyük ölçüde birbirini karşılar. Çek ve bono dolaşımı, peşin para gereksinimini azaltır.

Kapitalizmde üç ana tip banka vardır: Kredi bankaları, ipotek bankaları ve para basan bankalar [merkez bankaları]. *Kredi bankaları*, sanayicilere ve tüccarlara kısa vadeli tercihli kredi sağlarlar. Burada, bono kırdırma büyük bir rol oynar. Bu krediler, esas olarak yatırılan paralardan ödenir.

İpotek bankaları, gayri menkuller (arazi, ev, bina) karşılığında uzun vadeli kredi verirler. İpotek bankalarının oluşması ve faaliyeti, tarımda kapitalizmin gelişmesiyle, köylülerin bankerler tarafından sömürülmesiyle sıkı sıkıya bağlıdır. Üretim amacıyla uzun vadeli kredi veren tarım bankaları da, bu banka tipine dahildir.

Para basan bankalar, kredi parası, banknot çıkarma (tedavüle çıkarma) hakkına sahip olan bankalardır. Merkezi para basan bankalar, özel bir rol oynarlar. Bu bankalarda ülkenin altın stokları toplanır. Banknot

emisyonu tekeline sahiptirler. Merkez bankaları, tek tek sanayicilerle ve tüccarlarla işlem yapmazlar, tersine işverenlerle ilişkisi olan kredi bankalarına avans verirler. Yani merkezi para basan bankalar, bankaların bankasıdır.

Kredi işlemleri ve ödeme işlemleri bankalarda yoğunlaştığı için, bunlar sermayenin dönüşüm zamanını kısaltmaya ve para dolaşımını giderlerini azaltmaya hizmet ederler. Banka faaliyeti, aynı zamanda sermayenin merkezileşmesini, küçük ve orta kapitalistlerin yerlerinden edilmesini, işçilerin sömürülmesinin artmasını ve zanaatkarların ve meslek sahiplerinin yağmalanmasını teşvik eder. Faizler gelirlerinin önemli bir bölümünü yuttuğundan ve işletmelerinin batmasına yol açtığından, ipotekler köylüleri yıkıma uğrattır. Borçlar, genellikle ancak mal varlığının tümüyle satılması ve bankalara bağımlı hale gelen köylülerin topraklarının satılması yoluyla ödenebilir.

Toplumun bütün para sermayelerini toparlayan ve kreditor olarak ortaya çıkan bankalar, zenginliklerin iktisadi dallara elementar dağılımının kendine özgü aygıtlarıdır. Bu dağılım, toplumun çıkarına göre gerçekleşmez, onun gereksinimine göre değil, kapitalistlerin çıkarlarına göre yönelir. Kredi, üretimin genişletilmesini teşvik eder, ama bu genişletme her keresinde ödeme gücüne sahip talebin dar sınırlarına çarpar. Kredi ve bankalar, emeğin daha da toplumsallaşmasına yol açar, ve fakat üretimin toplumsal karakteri giderek daha fazla mülk edinmenin özel kapitalist biçimiyle güçlü bir çatışmaya girer. Kredinin gelişmesi böylelikle, kapitalist üretim tarzının çelişkilerini keskinleştirir ve anarşisini güçlendirir.

Anonim şirketler. Fiktif sermaye

Modern kapitalist ülkelerde, büyük işletmelerin ezici çoğunluğu, anonim şirketler biçimindedir. Anonim şirketler,

daha 17. yüzyılın başında ortaya çıktı, ama ilk kez 19. yüzyılın 2. yarısında genel bir yaygınlık kazandılar.

Anonim şirket, sermayesi, getirdikleri miktara göre belirli sayıda hisse senedine sahip olan ortakların katkılarından oluşan işletme biçimidir. *Hisse senedi*, üzerinde belirtilen miktara uygun olarak işletmenin kazanç dağılımından pay almaya hak kazandıran değerli kağıttır.

Hisse senedi sahibinin eline geçen gelire *temettü* [dividend] denir. Hisse senetleri, kur olarak adlandırılan belirli bir fiyatla alınıp satılırlar.

Hisse senedi satın alan kapitalist, sermayesini bir bankaya yatırabilir ve örneğin %5 bir faiz alabilirdi. Ama bu gelir onu tatmin etmez ve o, hisse senedi satın almayı tercih eder. Bu gerçi rizikoludur, ama buna karşılık ona daha yüksek bir gelir vaat eder. 10 milyon dolarlık bir hissedar sermayesinin 500 dolarlık 20,000 hisse senedine dağıldığını ve işletmenin 1 milyon dolarlık bir kâr getirdiğini varsayalım. Anonim şirket bu miktardan 250,000 doları yedek akçe olarak (yani yedek sermaye olarak) bırakmayı ve geri kalan 750,000 dolar temettü olarak hissedarlarına dağıtmayı kararlaştırıyor. Bu durumda her hisse senedi, sahibine temettü biçiminde 37.5 dolarlık (750,000 dolar: 20,000 hisse senedi) bir gelir getirir; bu %7.5 yapar.

Hissedarlar, hisse senetlerini, bankaya yatırdıklarında kendilerine temettü biçiminde elde ettikleri aynı geliri faiz biçiminde getirebilecek bir miktara satmaya çalışırlar. 500 dolarlık bir hisse senedi 37.5 dolarlık bir temettü sağladığında, bu durumda hissedarlar bunu 750 dolara satmaya çalışacaklardır; çünkü bankaya yatırıldığında yatırılan paraya %5 faiz getiren bu miktar, sahibine aynı 37.5 dolar faiz biçiminde kâr getirir. Hisse senedi kuru, temettü miktarına ve faiz oranına bağlıdır. Hisse senedi kuru, temettülerin yükselmesi ya da faiz oranının düşmesi halinde artar, tersine temettünün düşmesi ve faiz oranının artması halinde düşer.

Anonim şirketin kurulması sırasında çıkarılan hisse senetlerinin fiyatıyla işletmeye gerçekten yatırılan sermaye arasındaki fark, *kurucu kazancını* oluşturur. Kurucu kazancı, büyük kapitalistlerin en önemli zenginleşme kaynaklarından birisidir.

Başlangıçta işletmeye yatırılan sermaye 10 milyon dolar ve

çıkarılan hisse senetlerinin fiyatı 15 milyon dolar tutuyorsa, bu durumda kurucu kazancı 5 milyon dolar tutar.

Özel bir işletmenin bir anonim şirkete dönüşmesiyle, sermaye görünürde ikili bir varlık kazanır. İşletmeye yatırılan 10 milyon dolarlık gerçek sermaye, fabrika binası, makineler, hammadde, depo, mamul ürün ve son olarak işverenin kasasında ya da bankadaki cari hesabında belirli bir para miktarı olarak bulunur. Ama bu gerçek sermayenin yanı sıra anonim şirketin kurulması sırasında 15 milyon dolarlık değerli kağıt, hisse senedi ortaya çıkar. Hisse senedi, işletmenin gerçekten var olan sermayesinin yalnızca bir yansımasıdır. Ancak hisse senetleri halihazırda işletmeden ayrı olarak ortadadır; bunlar alınıp satılır, bankalar bu hisse senetleri karşılığında kredi verir vs.

Biçimsel olarak anonim şirketin en yüksek organı, yönetim kurulunu seçen, idarecileri belirleyen, işletmenin faaliyet raporunu kabul eden ve onaylayan ve anonim şirketin en önemli ticari sorunlarını karara bağlayan hissedarlar genel kuruludur. Ama, genel kurulda oy sayısı, sahipleri tarafından temsil edilen hisse senetlerinin miktarına göre dağıtılır. Bundan dolayı anonim şirket gerçekte bir avuç büyük hissedarın elinde bulunur. Hisse senetlerinin belirli bir bölümü küçük ve orta hissedarlar arasında bölüşüldüğünden, büyük kapitalistlerin, anonim şirkete egemen olmak için, pratikte hisse senetlerinin yarısına bile sahip olmasına gerek yoktur. Anonim şirketlerde istedikleri gibi davranmalarını sağlayan hisse senedi sayısına, *hisse senedi kontrol paketi* adı verilir.

Anonim şirketi, böylelikle, büyük sermayenin küçük ve orta kapitalistlerin kaynaklarını kendisine bağladığı ve kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı bir biçimdir. Anonim şirketlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, sermayenin merkezileşmesi ve üretimin yoğunlaşması çok güçlü bir şekilde teşvik edilir.

Değerli kağıtlar halinde var olan ve sahibine gelir getiren sermayeye *fiktif [varsayımsal] sermaye* denir. Hisse senetleri ve obligasyonlar fiktif sermayeye dahildir. *Obligasyon*, bir işletme ya da devlet tarafından çıkarılan ve sahibine yılda sabit bir faiz

getiren borç senedir.

Değerli kağıtlar (hisse senedi, obligasyon vs.), fon borsasında alınıp satılırlar. *Fon borsası*, değerli kağıtlar pazarıdır. Borsada değerli kağıtların alınma ve satılma kurları sürekli kaydedilir; değerli kağıt alım satımı bu kurlarla borsa dışında da (örneğin bankalarda) yapılır. Değerli kağıtların kuru, faiz oranının yüksekliğine ve bu tahvillerin tahmini gelirlerinin miktarına bağlıdır. Fon borsasında, değerli kağıtlarla spekülasyon yapılır. Spekülasyon oyununda bütün avantajlar büyük ve en büyük kapitalistlerden yana olduğundan, borsa spekülasyonu sermayenin merkezileşmesini, en doruktaki kapitalist grubun zenginleşmesini ve küçük ve orta mülk sahiplerinin yıkıma uğramasını hızlandırır.”

Kredinin ve özellikle de anonim şirketlerin yaygınlaşması, kapitalisti giderek daha fazla faiz ve temettü alıcısına dönüştürürken, üretimin yönetilmesi memurlar, idareciler ve müdürler tarafından yerine getirilir. Kapitalist mülkiyetin asalak karakteri, bu şekilde gittikçe daha fazla güçlenir.

Kapitalist ülkelerin para dolaşımı

Daha kapitalizmin ortaya çıkmasından önce, metalin para metası olarak ortaya çıktığı metal para sistemleri oluştu. Metal para sistemleri, para dolaşımının değer ölçüsünün ve temelini iki metal—gümüş ve altın—olduğu *iki metal* sistemi ve bu rolü yukarıdaki metallere birinin oynadığı *tek metal* sistemi olarak bölünür. Kapitalizmin ilk gelişme aşamalarında (16.-18. yüzyıl) birçok ülkenin para sistemi iki metal sistemiydi. 19. yüzyılın sonunda bütün ülkeler, tek metal, altın para dolaşımı sistemine geçtiler. 20. yüzyılın başlangıcında yalnızca Çin ve Meksika’da tek metal gümüş paralar vardı. Fakat bu ülkeler de daha sonra altın paraya geçtiler.

Altın para sisteminin ana özellikleri, altın paraların serbest basımı, diğer para sembollerinin serbestçe altın paraya çevrilmesi ve ülkeler arasında altının serbest hareket etmesidir. Serbest altın para basımı, özel kişilerin darphanede altınlarını para karşılığında değiştirmeye yetkili olmaları anlamına gelir. Aynı zamanda para sahipleri de paralarını altın külçe karşılığında değiştirebilirler. Böylelikle, meta olarak altın ile altın para arasında doğrudan sınımsız bir ilişki sağlanır. Bu sistemde, dolaşımda bulunan altın miktarı, elementar bir şekilde meta dolaşımının gereksinimlerine uydurulur. Bir para fazlalığı oluştuğunda, bu durumda bunun bir bölümü dolaşım aşamasından çıkar ve hazineye dönüşür. Para eksikliği oluştuğunda, para dolaşım alanına akar; para hazineden dolaşım ve ödeme aracına dönüşür. Altın sisteminde küçük çapta satış işlemleri için daha ucuz metallere, gümüş, bakır vs. den düşük kalitede paralar dolaşıma sokulur.

Dünya parası, yani altın, ticaret, maliye ve kredi işlemleri temelinde uluslararası ödemelerin aracı olarak hizmet görür. Bir ülkenin parası, diğer bir ülkenin parasıyla bir kambiyo kuruna göre değiştirilir. *Kambiyo kuru*, bir ülkenin para biriminin diğer ülkelerin para birimiyle ifade edilen fiyatıdır. Örneğin, bir sterlinin şu kadar dolar tutması gibi.

Dış ticaret işlemlerinin takasları, altın ve yabancı para olmaksızın da yürütülebilir. Bu, yerine göre *kliring* yoluyla, yani iki taraflı ticarete meta teslimi yoluyla oluşan taleplerin ve yükümlülüklerin karşılıklı olarak ödeştirilmesi yoluyla gerçekleşir. Yerine göre de, ülkeler arasındaki takaslar, altın aktarımı olmaksızın bonoların bir ülkeden diğerine aktarılması yoluyla cereyan edebilir.

Kredi ilişkilerinin yaygınlaşması ve ödeme aracı olarak paranın işlevinin gelişmesiyle, *kredi-para* ortaya çıktı ve gelişti. Bonolar, banknotlar, çekler, başlıca ödeme araçları olarak işlev görmeye başladı. Bono para olmamasına rağmen, bir kapitalist tarafından diğerine verilerek, ödeme aracı olarak hizmet

görebilir.

Kredi-paranın en önemli biçimi banknottur. *Banknotlar*, bankalar tarafından bono yerine çıkarılır. Bu, banknotların temelinde son tahlilde bir meta alışverişinin yattığı anlamına gelir.

Banknot emisyonu, metal para miktarını yükseltmeksizin genişletilmiş meta dolaşımını dolaşım ve ödeme araçlarıyla donatmayı mümkün kılar. Altın para dolaşımında, banknotlar her zaman için altın ve diğer metal para karşılığında değiştirilebilir. Bu koşullar altında banknotlar, altın paralar gibi dolaşım gösterirler ve maden olarak karşılıkları bulunduğu için değer yitirmezler. Kapitalizmin gelişmesiyle, dolaşımda bulunan altın miktarı da görece azalır. Altın, gittikçe daha fazla bir yedek fon biçiminde merkez bankalarında stoklanır. Kapitalist devletler, dış ticaret konumlarını güçlendirmek, pazarları zaptetmek, savaş hazırlamak ve sürdürmek için altın stokları oluşturmaya geçtiler. Altının yerini dolaşımda banknotlar ve daha sonra kağıt para aldı. Başlangıçta banknotlar kural olarak altına karşı değiştirilebilir olmakla birlikte, daha sonra değiştirilemez banknotlar çıkarıldı. Böylelikle banknotlar hemen hemen tümüyle kağıt paraya dönüştü.

Daha önce söylendiği gibi, *kağıt para*, paranın işlevinin dolaşım aracı olarak gelişmesiyle ortaya çıktı. Devlet tarafından çıkarılan ve zorunlu kura tabi kağıt para, altınla değiştirilemez. Bu, dolaşım aracı olma işlevinde tam değerli metal paranın temsilcisidir.

Birinci Emperyalist Dünya Savaşının (1914-1918) başlamasıyla, kapitalist ülkelerin çoğunluğu kağıt para dolaşımı sistemine geçti. Şu anda hiçbir ülkede altın para dolaşımında değildir. Kapitalist devletlerin egemen sınıfları, değiştirilemez banknot,—kağıt para—emisyonunu (çıkarmasını) ve paranın değerinin düşürülmesini emekçileri fazladan sömürmenin ve yağmalamanın aracı olarak kullanırlar.

Bu, özellikle. enflasyonda çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Enflasyon, dolaşım kanallarında kağıt para fazlalığı, bunun değerinin düşürülmesi, meta fiyatlarının artışı, işçilerin ve memurların gerçek ücretlerinin düşmesi ve köylülerin artan yıkımı, daha büyük kapitalist kârlar ve toprak sahiplerinin gelirlerinin artmasıyla karakterizedir. Burjuva devletler, enflasyonu diğer ülkelere karşı iktisadi savaşın ve yeni pazarlar zaptetmenin silahı olarak kullanırlar. Enflasyon kendi ülkesinde düşük kurdan değeri düşük parayla meta satın alan ve yurtdışına istikrarlı döviz karşılığında satan ihracatçılara sık sık ek kârlar sağlar. Bununla birlikte, enflasyonun büyümesi, iktisadi yaşantıda rahatsızlıklara yol açar ve kitlelerin öfkesine neden olur. Bu, burjuva devletleri para sistemlerini pekiştirmek ve istikrarlı kılabilmek için para reformu yapmaya zorlar.

Para reformunun en yaygın türü, değer düşürülmesidir. *Devalüasyon (değer düşürülmesi)*, metal para birimi karşısında kağıt para kurunun resmen düşürülmesidir; buna, eski, değer yitirmiş kağıt paranın daha küçük miktarda yeni para karşılığında değiştirilmesi eşlik eder. Örneğin Almanya'da 1924 yılında, eski değer yitirmiş para, yeni Altın Mark olarak ifade edilen parayla 1 trilyon marka 1 mark karşılığında değiştirildi.

Para reformları kapitalist ülkelerde, emekçilerin sırtından vergilerin artırılması ve çalışma ücretlerinin düşürülmesi aracılığıyla uygulanır.

Kısa Özet

1– Ticaret sermayesi, sanayi sermayesinin dolaşımına hizmet eder. Ticari kâr, artı-değerin, sanayicinin tüccara bıraktığı bölümüdür. Ticarete çalıştırılan ücretli işçilerin sömürülmesi yoluyla ticaret sermayesi, üretimde yaratılan artı-değerin bir bölümüne el koyma imkanı elde eder. Ticaret sermayesi işçileri ve diğer emekçi tabakaları, tüketim

araçlarının alıcıları olmaları sıfatıyla sömürür. Kapitalist ticaretin gelişmesiyle, dolaşım alanında üretken olmayan harcamalar büyür. Dış ticaret kapitalizmde, endüstriyel bakımdan az gelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist sanayi güçleri tarafından ekonomik olarak boyunduruk altına alınmasının bir aracı olarak hizmet eder.

2– Borç verilen sermaye, sahibinin geçici olarak bir kapitaliste faiz biçiminde bir ödeme karşılığında verdiği para sermayedir. Faiz, sanayi kapitalistinin kârının borç verilen sermayenin sahibine bıraktığı bölümüdür.

3– Kapitalist kredi, borç verilen sermayenin hareket biçimidir. Kredinin ana tipleri, ticari kredi ve banker kredisidir. Bankalar ellerinde toplumun para araçlarını yoğunlaştırırlar ve bunu para-sermaye olarak, işlev gören kapitalistlerin, sanayicilerin ve tüccarların hizmetine sunarlar. Kredinin gelişmesi, kapitalist çelişkilerin büyümesine yol açar. Sermaye mülkiyetinin üretimdeki sermaye yatırımından ayrılması, kapitalist mülkiyetin asalak karakterini açık bir şekilde ortaya çıkarır.

4– Anonim şirket, sermayesi getirdikleri sermayeye göre belirli sayıda hisse senedine sahip olan hissedarların katkılarından oluşan işletme biçimidir. Anonim şirketlerde, büyük sermaye küçük ve orta kapitalistlerin kaynaklarını kendisine bağımlı kılar ve bunları kendi yararına kullanır. Anonim şirketler, sermayenin merkezileşmesini güçlendirir.

5– Kredinin gelişmesiyle, kredi-para ya da bankalar tarafından bono yerine çıkarılan banknotlar geniş bir yaygınlık kazanır. Kapitalist toplumun egemen sınıfları, kağıt para emisyonunu emekçilerin sömürülmesini güçlendirmek için kullanırlar. Enflasyon yardımıyla, devlet giderleri halk kitlelerinin sırtına yüklenir. Para reformları, kapitalist devletler tarafından emekçilerin sırtından yürütülür.

Bölüm XIII

TOPRAK RANTI

KAPİTALİZMDE TARIM

İLİŞKİLERİ

Kapitalist tarım sistemi ve toprak ve arazi üzerinde özel mülkiyet

Kapitalizm, burjuva ülkelerde yalnızca sanayide değil, aynı zamanda tarımda da egemendir. Toprak ve arazinin büyük bölümü, büyük toprak sahipleri sınıfına aittir. Meta olarak üretilen tarımsal ürünlerin ana kütlesi, ücretli emek kullanan kapitalist işletmelerde üretilir. (Köylünün daha ta 18. yüzyılda mülksüzleştirildiği İngiltere hariç) tüm burjuva ülkelerde, yine de tarımda sayıca egemen işletme biçimi, ürünlerinin yalnızca kısıtlı bir bölümünü meta olarak üreten köylü iktisatlarıdır.

Tarımda kapitalizmin gelişmesi açısından iki ana yol özellikle tipiktir.

Birinci yol, eski çiftlik iktisadının esas olarak muhafaza edilmesi ve tarım reformu yoluyla tedricen kapitalist bir iktisada

dönüşmesinden oluşur. Çiftlik sahibi, kapitalist iktisat biçimlerine geçer ve bu arada yalnızca özgür ücretli emek değil, aynı zamanda serflikten kalma sömürü yöntemlerini de kullanır. Tarımda, köylülerin çiftlik sahibine feodal bağımlılığı, çalışarak ödeme, yarıcılık vb. biçiminde varlığını korur. Tarımda kapitalist evrimin bu yolu, Almanya, Çarlık Rusya'sı, İtalya, Japonya ve diğer çeşitli ülkeler için karakteristiktir.

İkinci yol, eski çiftlik iktisadının bir burjuva devrimiyle parçalanması ve üretici güçlerin daha hızlı gelişeceği şekilde, tarımın serfliğin zincirlerinden kurtarılmasından oluşur. 1789-1794 Fransız burjuva devrimi, feodal toprak mülkiyetini bu şekilde ortadan kaldırdı. Soyluların ve kilisenin el konulan toprakları satıldı. Kırdaki küçük-köylü parsel iktisadı egemen hale geldi, ancak toprak ve arazinin önemli bir bölümü burjuvazinin eline düştü. Amerika Birleşik Devletlerinde, 1861-1865 iç savaşıyla, Güney Devletlerindeki köle sahiplerinin latifundiyaları tasfiye edildi. Serbest araziler az bir para karşılığında satıldı, tarım kapitalist çiftçilik [Farmertum] yolunda gelişmeye başladı. Ama bu ülkelerde de kapitalizmin gelişmesiyle, yeniden yeni, kapitalist temel üzerinde büyük toprak mülkiyeti ortaya çıktı.

Toprak mülkiyetinin kapitalizm öncesi biçimlerinin dönüşümüyle, toprak ve arazi üzerindeki feodal büyük toprak mülkiyeti ve küçük köylü mülkiyetinin yerini, giderek daha fazla kapitalist toprak mülkiyeti alır. Çiftlik beyi ve köylü topraklarının giderek daha büyük bölümü, bankaların, sanayicilerin, tüccarların ve tefecilerin eline geçer.

Aşağıdaki veriler toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasını kanıtlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1940 yılında tüm farmer işletmelerinin %79.7'si toplam toprak alanının %29.8'ine sahipken, farmer işletmelerinin %20.3'ünde toprağın %70.2'si yoğunlaşmıştı. Bütün tarımsal işletmelerin sayısı %1.6'sını oluşturan 1,000 acre'dan fazla yüzölçümüne sahip büyük latifundiyalar, toprak ve arazinin %34.3'üne sahipti.

İngiltere ve Galler'de, işlenen toprağın yarısı 2,250 büyük toprak sahibine aittir; İskoçya'da 600 büyük toprak sahibi toprağın beşte dördünü

ellerinde bulundurur. Tek tek lordların mülkiyetleri, dev boyutlardadır. Örneğin Sutherland düküne 400,000 hektar, Devonshire düküne yalnızca Derbyshire Kontluğunda 80,000 hektar toprak aittir. Londra'nın toprak ve arazisi 11 lorda aittir. Tarımsal olarak kullanılabilir çok miktarda toprak, büyük toprak sahipleri tarafından üretken olmayan amaçlarla–park, av alanı vs.– olarak kullanılır.

Fransa'da 1929 yılında toprak ve arazinin %57.3'ü bütün işletmelerin %12.5'inin mülkiyetindeyken, bütün işletmelerin %54.5'ini oluşturan küçük ve en küçük köylü işletmeleri, toprak alanının yalnızca %9.8'ine sahipti.

Devrim öncesi Rusya'sında çiftlik sahipleri, Çarlık ailesi, manastırlar ve kulaklar muazzam arazilere sahipti. 19. yüzyılın sonunda Rusya'nın Avrupa bölümünde, ellerinde 500 desiyatinden fazla toprak bulunan 30,000 büyük toprak sahibi vardı. Bunlar 70 milyon desiyatin toprağın sahibiydi. Buna karşılık 10.5 milyon yıkıma uğramış, feodal sömürü altında ezilen köylü işletmesi 75 milyon desiyatin toprağa sahipti.

Kapitalizmde, büyük toprak sahipleri sınıfının *özel toprak mülkiyeti* tekeli vardır. Büyük toprak sahibi, genellikle toprağının önemli bir bölümünü kapitalist kiracılara ve küçük köylülere kiralar. Toprak mülkiyeti, tarımsal üretimden ayrılır.

Kapitalist kiracılar, belirli vadelerde, örneğin yıllık olarak, toprak sahibine anlaşmayla saptanmış bir kira, yani sermayelerini bu özel toprak parçası üzerinde kullanma izninin karşılığı olan bir para miktarı öderler. Kiranın ana bölümünü, toprak rantı oluşturur. Ama kira, toprak rantının yanında başka unsurlar da içerir. Kiralanmış toprak parçasının üzerine halihazırda sermaye yatırılmışsa, örneğin işletme binaları ya da sulama tesisleri gibi, bu durumda kiracı toprak sahibine toprak rantının dışında, bu sermaye için de yıllık bir faiz ödemek zorundadır. Pratikte, kapitalist kiracılar, kiranın bir bölümünü sık sık işçilerinin ücretlerinin düşürülmesi yoluyla karşılarlar.

Kapitalist toprak rantı, burjuva toplumunun üç sınıfı, yani ücretli işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri arasındaki ilişkileri yansıtır. Ücretli işçinin emeğiyle yaratılan artı-değer ilkönce kapitalist kiracıya düşer. Artı-değerin bir bölümü, sermayesinin üzerine ortalama kâr biçiminde ona kalır.

Artı-değerin ortalama kârın üzerindeki fazlalığı oluşturan bölümünü kiracı, toprak rantı biçiminde toprak sahibine ödemek zorundadır. *Kapitalist toprak rantı*, artı-değerin, işletmeye yatırılan sermayeden elde edilen ortalama kâr çıkarıldıktan sonra kalan ve toprak sahibine ödenen bölümüdür. Toprak sahibi, sık sık toprağını kiraya vermez, aksine ücretli işçi kiralar ve bizzat işletir. Bu durumda hem rant hem de kâr tek başına ona düşer.

Diferansiyel rantla mutlak toprak rantı arasında ayırım gözetilmelidir.

Diferansiyel rant

Sanayide olduğu gibi tarımda da işveren, sermayesini üretime ancak, kendisine ortalama kâr güvence edildiğinde yatırır. Sermayeyi daha uygun koşullarda, örneğin verimli toprakta kullanan işveren, ortalama kârın yanısıra sermayesinin üzerine bir de artık-kâr elde eder.

Sanayide artık-kâr sürekli olarak var olamaz. Bir işletmede kullanılan teknik iyileştirmeler genel yaygınlık kazandığı anda, bu işletme artık-kârını yitirir. Tarımda ise artık-kâr az çok uzun bir zaman için varlığını sürdürür. Bu, sanayide, istendiği kadar modern makinelere sahip birçok işletmenin kurulabilmesiyle açıklanır. En iyi toprakları bir yana bırakalım, tarımda toprak bile isteğe göre çoğaltılamaz, çünkü toprak ve arazinin miktarı kısıtlıdır ve tüm kullanılabilir alanlar bireysel işletmeler tarafından işgal edilmiştir. Toprak alanının kısıtlılığı, bunun bireysel işletmeler tarafından işgal edilmiş olması durumu, *kapitalist toprak işleme tekeline* ya da iktisat nesnesi olarak toprak ve arazi üzerinde tekele yol açar.

Ayrıca sanayide metallerin üretim fiyatı, *ortalama* üretim koşulları tarafından belirlenir. Ama tarımsal ürünlerin üretim fiyatı, başka tarzda oluşur. Kapitalist toprak işleme tekeli,

verimli ve orta verimli toprakların ürünlerinin toplumsal talebi karşılamamasından ötürü, tarımsal ürünlerin genel, düzenleyici üretim fiyatının (yani maliyet fiyatı artı ortalama kâr), orta derecede değil, tersine en kötü işlenmiş ekim alanlarının üretim koşullarına göre ayarlanması sonucuna yol açar. Sermayesini en kötü toprağa yatırmış olan kapitalist kiracı, ortalama kârı elde edemezse, bu durumda bu sermayeyi bir başka üretim dalına aktaracaktır.

Orta ve en verimli toprakları işleten kapitalistler, tarımsal ürünleri daha ucuza üretirler, yani başka bir deyimle, bunların bireysel üretim fiyatı genel üretim fiyatının altında bulunur. Bu kapitalistler, iktisat nesnesi olarak toprak ve arazi üzerindeki tekellerinden yararlanır ve metalarını genel üretim fiyatına satar, böylelikle diferansiyel rantı oluşturan bir artık-kâr elde ederler. Diferansiyel rant, özel toprak mülkiyetinden bağımsız olarak oluşur. Bu, farklı emek üretkenliği koşullarında üretilen tarımsal ürünlerin, en verimsiz topraklar üzerindeki üretim koşullarını esas alan tek bir pazar fiyatına satılması yoluyla oluşur. Kapitalist kiracılar, diferansiyel rantı toprak sahiplerine bırakmak ve ortalama kârı yetinmek zorundadırlar.

Diferansiyel rant, daha uygun koşullar altında çalışan işletmelerde ortalama kârın üzerinde elde edilen kâr fazlasıdır. Bu, en verimli ve orta verimli topraklar üzerindeki bireysel üretim fiyatıyla en verimsiz topraklar üzerindeki üretim koşulları tarafından belirlenen genel üretim fiyatı arasındaki farka eşittir.

Bu artık-kâr, tarımdaki tüm artı-değer gibi, tarım işçilerinin emeği tarafından yaratılır. Toprakların farklı verimliliği, daha verimli toprak parçaları üzerinde emeğin daha yüksek üretici gücünün yalnızca bir ön koşuludur. Kapitalizmde, toprak sahipleri tarafından el konulan rantın, sanki emeğin değil de, toprağın ürünü olduğu şeklinde bir görünüm ortaya çıkar. Gerçekte ise, artı-emek, artı-değer, toprak rantının biricik kaynağıdır. “Rant doğru kavrandığında, ortaya çıkan ilk şey, onun elbette topraktan değil de, tersine ziraat ürününden, yani emekten, emek ürününün –örneğin buğday gibi– fiyatından kaynaklandığı bilgisiydi. Toprak ve araziden değil, ziraat

ürününün değerinden, toprak ve arazi üzerinde kullanılan emekten**

Diferansiyel rantın iki biçimi vardır. *Diferansiyel rant I*, toprakların verimlilik farkı ve toprakların pazara uzaklığı-yakınlığı arasındaki farka bağlıdır.

Daha verimli bir toprak parçası, aynı sermaye harcamasıyla daha yüksek bir ürün getirir. Örnek olarak, aynı büyüklükte, ama *farklı verimlilikte* üç toprak parçasını alıp bakalım.

Toprak Türü	Dolar olarak Sermaye Yatırımı	Dolar olarak Ortalama Kâr	100 Kilo Ürün	Dolar olarak Tüm Ürünün Bireysel üretim fiyatı	Dolar olarak 100 kilo ürünün Bireysel üretim fiyatı	Dolar olarak 100 kilo ürünün Genel üretim fiyatı
I	100	20	4	120	30	30
II	100	20	5	120	24	30
III	100	20	6	120	20	30

Bu toprak alanlarından herbirinin kiracısı, işgücünün ödenmesi, tohum, makine ve envanter alımı, hayvanların bakımı ve diğer amaçlar için 100 dolar harcar. Ortalama kâr yüzde 20 tutar. Farklı verimliliklere sahip arazi üzerinde kullanılan emek, birinci toprakta 400 kilo, sonrakinde 500 kilo ve üçüncüsünde 600 kilo ürün getirir.

Toplam ürün *kütlesinin* bireysel üretim fiyatı her toprak parçasında eşittir. Bu, 120 dolar (maliyet fiyatı artı ortalama kâr) tutar. Ürün *birimi* başına bireysel ürün fiyatı, her toprakta

* *Karl Marx*, “Artı-değer Üzerine Teoriler”, İkinci Cilt, Birinci Bölüm, Stuttgart 1921, s. 333.

farklıdır. Birinci toprak parçasından tarımsal ürünlerin 100 kilosu 30 dolara, ikincisinden 24 dolara ve üçüncüsünden 20 dolara satılması gerekirdi. Ama tarım ürünlerinin genel üretim fiyatı tek olduğundan ve en kötü topraktaki üretim koşullarını esas aldığından, her toprak parçasından 100 kilo ürün 30 dolara satılır. Birinci (en kötü) toprağın kiracısı, 400 kilo ürününün satımından 120 dolar, yani maliyet fiyatı (100 dolar) artı ortalama kâra (20 dolar) denk düşen bir miktar elde eder. İkinci toprak parçasının kiracısı, 500 kilosu karşılığında 150 dolar elde eder. Maliyet fiyatı ve ortalama kârın üzerinde, diferansiyel rantı oluşturan 30 dolarlık bir artık-kâr elde eder. Son olarak, üçüncü toprak parçasının kiracısı, 180 dolar elde eder. Diferansiyel rant burada 60 dolar tutar.

Diferansiyel rant I, toprakların *farklı konumlarından* da ortaya çıkar. Pazarlama yerlerinin (kentler, demiryolu istasyonları, limanlar, silolar vs.) yakınında bulunan işletmeler, ürünlerinin taşınmasında, bu yerlere uzak bulunan işletmelere göre, çok miktarda emekten ve üretim aracından tasarruf ederler. Pazarlama alanlarına yakın olan işletmeler, mallarını tek fiyattan sattıklarından, diferansiyel rantı oluşturan bir artık-kâr elde ederler.

Diferansiyel rant II, aynı toprak parçası üzerinde ek üretim araçları ve emek kullanımının sonucudur, yani tarımın yoğunlaştırılmasının sonucudur. İşletmenin ekim ya da otlak alanının genişletilmesi yoluyla büyüdüğü ekstansif [extensive] kültürden farklı olarak, entansif [intensive] kültürde işletme daha mükemmelleşmiş makinelerin ve yapay gübrelerin kullanılması, ıslah çalışması, daha verimli hayvan ırklarının yetiştirilmesi vs. yoluyla gelişir. Bu şekilde, bir diferansiyel rant doğuran artık-kârlar oluşur.

Örneğimize geri dönelim. En verimlisi olan üçüncü toprak parçasında, ilk başta 100 dolar harcandı. 600 kilo ürün kaldırıldı, ortalama kâr 20 dolar, diferansiyel rant 60 dolar tutuyordu. Fiyatların aynı kalması koşuluyla, bu toprak üzerinde,

teknikğin gelişmesine, daha büyük miktarda gübre vs. kullanılmasına bağlı olarak 100 dolar miktarında ikinci, ek, üretici bir sermaye yatırımı gerçekleştirildiğini varsayalım. Bununla 700 kiloluk ek bir ürün elde edilir. Ek sermaye üzerinden ortalama kâr 20 dolar, ortalama kar üzerindeki fazlalık 90 dolar tutar. 90 dolarlık bu fazlalık, diferansiyel rant II'yi oluşturur. Eski kira sözleşmesi yürürlükte kaldığı sürece, bu toprak parçasının kiracısı 60 dolar tutarında bir diferansiyel rant öder; ikinci, ek sermaye yatırımından kaynaklanan ortalama kârın üzerindeki fazlalık ise kendi cebine akar. Ama toprak ancak belirli bir süre için kiralanır. Toprak yeniden kiraya verildiğinde, toprak sahibi, ek sermaye yatırımının beraberinde getirdiği avantajları göz önünde bulundurur, ve bu alan için toprak rantını 90 dolara yükseltir. Bundan dolayı, toprak sahipleri, kira süresini mümkün olduğunca kısa tutmaya çalışır. Buradan, kapitalist kiracıların, buradan gelen kazançlara son tahlilde toprak sahiplerinin el koymasından ötürü, ancak uzun vadede yarar getirecek olan büyük harcamalar yapmaya ilgi duymadıkları sonucu çıkar.

Tarımın kapitalist yoğunlaştırılması, mümkün olduğunca yüksek kâr elde etmeye hizmet eder. Yüksek kâr peşinde olan kapitalistler, üzerinde bir tek kültürün ekildiği aşırı uzmanlaşmış işletmeler yaratarak, toprağı aşırı derecede istismar ederler. Örneğin, 19. yüzyılın son çeyreğinde, ABD'nin Kuzey Eyaletlerinde toprakta esas olarak tahıl ekildi. Sonuç toprak yapısının tahribi oldu, tarımlık toprak toz oldu, ve "kara fırtına" diye adlandırılan toz fırtınaları ortaya çıktı.

Hangi tarımsal faydalı bitkinin ekileceği, pazar fiyatlarındaki yalpalamalara bağlıdır. Bunun sonucu olarak, yüksek bir zirai kültürün temeli olan doğru ürün sırasının her yerde uygulanması kapitalizmde mümkün değildir. Özel toprak mülkiyeti, kapsamlı ıslah çalışmalarının ve yararı ancak bir dizi yıl sonra görülen diğer önlemlerin uygulanmasının önünde bir engeldir. Yani kapitalizm, akılcı bir tarım sistemi ile uyuşmaz.

“Ve kapitalist tarımdaki her ilerleme, yalnızca işçiyi soyma sanatında değil, aynı zamanda toprağı da soyma sanatında bir ilerleme, belirli bir zaman süresi için onun verimliliğini artırmadaki her ilerleme, aynı zamanda bu verimliliğin sürekli kaynaklarını yıkıma uğratmada bir ilerlemedir.”*

Kapitalist tarımdaki çelişkileri gizlemeye ve kitlesel yoksulluğı haklı çıkarmaya çalışan kapitalizmin savunucuları, tarımın sözde ebedi “toprak veriminin azalması doğa yasasına” tabi olduğunu iddia ederler: toprak üzerinde kullanılan her ek emek, güya kendisinden öncekinden daha az bir sonuç vermiş.

Burjuva politik ekonomisinin bu uyduruğı, tarımda tekniğın değişmeden kaldığı ve teknik ilerlemenin bir kural dışı olduğu şeklindeki yanlış bir öncülden yola çıkar. Gerçekteyse, aynı toprak üzerinde ek üretim araçlarının ve emeğın kullanılmasına, kural olarak, tekniğın gelişmesi, yeni, iyileştirilmiş ekim yöntemlerinin kullanıma sokulması eşlik eder. Bununla tarımdaki emek üretkenliğı artar. Doğal toprak verimliliğinin tükenmeye yüz tutmasının ve kapitalist tarımın gerilemesinin gerçek nedeni, burjuva iktisatçıları tarafından uydurulan “toprak veriminin azalması yasası” değil, tersine tarımdaki üretici güçlerin gelişmesini engelleyen kapitalist ilişkiler, özellikle de özel toprak mülkiyetidir. Gerçekte, kapitalizmde tarımsal ürünlerin üretilmesinin zorlukları artmaz, tersine işçilerin artan yoksullukları sonucu bu ürünleri satın almaları gittikçe zorlaşır.

Mutlak toprak rantı. Toprak fiyatı

Toprak sahibi, diferansiyel rantın yanısıra bir de mutlak rant elde eder. Bu, özel toprak mülkiyeti tekeline kaynağını.

Diferansiyel rantın incelenmesinde, en verimsiz toprağın kiracısının tarımsal metallerin satımında yalnızca maliyet fiyatı artı ortalama kâr elde ettiği, yani toprak rantı ödemediğı varsayıldı. Ama gerçekte en verimsiz toprağın sahibi bile, işlenmesi için bunu bedava hizmete sunmaz. Yani en verimsiz toprağın sahibi, toprak rantını ödeyebilmek için ortalama kârın

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Birinci Cilt, s. 531/32.

üzerinde bir fazlalık elde etmek zorundadır. Bu, tarımsal ürünlerin pazar fiyatının, en verimsiz topraktaki üretim fiyatının üzerinde bulunması gerektiği anlamına gelir.

Bu fazlalık nereden kaynaklanır? Kapitalizmde tarım, teknik ve ekonomik olarak sanayiye oldukça gerisinde kalır. Tarımda sermayenin organik bileşimi, sanayidekinden düşüktür. Sanayideki sermayenin organik bileşimi ortalama olarak $80c + 20v$ tutsun. Yüzde 100'lük bir artı-değer oranıyla, 100 dolarlık sermaye için 20 dolarlık artı-değer üretilir ve bu durumda üretim fiyatı 120 dolara eşit olur. Tarımda sermayenin organik bileşimi örneğin $60c + 40v$ olsun. 100 dolar burada 40 dolar artı-değer getirir ve tarımsal metaların değeri 140 dolar tutar. Kapitalist kiracı, sanayi kapitalisti gibi, sermayesinin üzerine 20 dolarlık bir ortalama kâr elde eder. Buna göre, tarımsal metaların üretim fiyatı 120 dolara eşittir. Bu durumda mutlak rant 20 dolar ($140 - 120$) tutacaktır. Buradan, tarımsal metaların değerinin genel üretim fiyatının üzerinde, ve tarımdaki artı-değer miktarının ortalama kârın üzerinde bulunduğu görülür. Ortalama kâr üzerindeki bu artı-değer fazlası, mutlak rantın kaynağıdır.

Özel toprak mülkiyeti olmasaydı, bu durumda bu fazlalık kapitalistler arasındaki genel dengelemeye giderdi. Tarım ürünleri o zaman üretim fiyatlarına satılırdı. Ama özel toprak mülkiyeti, serbest rekabetin, sermayenin sanayiden tarıma aktarılmasının ve sanayi ve tarım işletmeleri için ortak bir ortalama kârın oluşmasının önünde engel olarak durur. Bundan dolayı tarımsal ürünler, değerlerine denk düşen bir fiyata, yani genel üretim fiyatının üstünde bulunan bir fiyata satılırlar. Bu farkın ne ölçüde realize edilebileceği ve mutlak ranta dönüştürülebileceği, rekabet temelinde ortaya çıkan pazar fiyatlarının yüksekliğine bağlıdır.

Yani özel toprak mülkiyeti tekeli, her toprağın verimliliğinden ve konumundan bağımsız olarak getirdiği mutlak rantın varlığının nedenidir. *Mutlak rant*, ortalama kâr

üzerindeki artı-değer fazlasıdır. Bu fazla, tarımda sermayenin sanayiye göre düşük organik bileşimi yoluyla oluşur ve özel toprak mülkiyetinin varlığı sonucu buna toprak sahipleri tarafından el konulur.

Kapitalizmde diferansiyel rantın ve mutlak rantın dışında, bir de tekel rantı bulunur. *Tekel rantı*, özellikle uygun doğa koşulları altında üretilen bir metanın fiyatının değerini aşması yoluyla oluşan ek gelirdir. Böylesi bir rant, örneğin, kısıtlı miktarda nadir tarımsal kültürlerin yetiştirilebileceği topraklar için ödenir (örneğin, son derece yüksek kaliteli üzüm, narenciye vs.). Sulama tesislerinin civarındaki su kullanımını rantı da buna dahildir. Bu koşullar altında üretilen metalar, kural olarak kendi değerlerini aşan fiyatlara, yani tekel fiyatlarına satılır. Tarımdaki tekel rantı, tüketicinin sırtından çıkar.

Maddi üretimle hiçbir ilişkisi bulunmayan asalak büyük toprak sahipleri sınıfı, özel toprak mülkiyeti tekeli yoluyla, tarımdaki teknik ilerlemenin kazanımlarını kendilerini zenginleştirmek için kullanırlar. Toprak rantı, kapitalizmde toplumun büyük toprak sahiplerine ödemek zorunda olduğu *haraçtır*. Mutlak rant ve tekel rantı, tarımsal ürünleri, hem işçiler için besin maddelerini ve hem de sanayi için hammaddeleri, pahalılaştırırlar. Diferansiyel rant yoluyla, emeğin verimli topraklar üzerindeki daha yüksek verimliliğinden doğan ve yalnızca toprak sahipleri ve kapitalist çiftçiler sınıfının faydalandığı tüm avantajlar toplumun elinden alınır. Toprak rantının toplum için nasıl bir yük teşkil ettiği, ABD'de 1935-1937 yılları verilerine göre toprak rantının payının mısırdaki yüzde 26 ile 29 ve buğday fiyatında yüzde 26 ile 36 arasında tutmuş olması olgusuyla ortaya çıkmaktadır.

Toprak ve arazi satın alımında, tarımdaki üretken kullanım muazzam kaynaklardan yoksun bırakılır. İnşaatlar ve toprağın ıslahı için önlemler (binalar, sulama tesisleri, bataklıkların kurutulması, gübreleme) bir yana bırakıldığında, insan emeğinin ürünü olmadığı için, toprak kendi başına bir

değere sahip değildir. Ama toprak, hiçbir değere sahip olmamasına rağmen kapitalizmde bir alım-satım nesnesidir ve bir fiyata sahiptir. Bunun nedeni, toprak sahiplerinin toprak ve araziye özel mülkiyete dönüştürmüş olmasında yatar.

Bir toprak parçasının fiyatı, yıllık olarak getirdiği ranta ve bankaların mevduat için ödedikleri faiz oranına göre belirlenir. Toprak fiyatı, bir bankaya yatırıldığında söz konusu toprak parçasından elde edilen kadar rantı faiz biçiminde getirebilecek para miktarına eşittir. Bu durumda toprak parçasının fiyatı, $(300 \times 100) / 4 = 7,500$ dolar tutar. Yani *toprak fiyatı, sermayeleştirilmiş ranttır*. Rant ne kadar yüksek ve faiz oranı ne kadar düşük olursa, toprak fiyatı da o kadar yüksektir.

Kapitalizmin gelişmesiyle rantlar da yükselir. Böylelikle toprak fiyatları da sistematik bir şekilde artar. Toprak fiyatları ayrıca, faiz oranı düşen bir eğilim gösterdiğinden ötürü de artar.

Toprak fiyatlarının artması hakkında aşağıdaki sayılar temelinde bir bilgi elde edilebilir. ABD’de çiftliklerin fiyatı, 10 yıllık süre içinde (1900 ile 1910 arası) 20 milyar dolardan fazla arttı. Binaların, envanterin vs. fiyatlarındaki değer büyümesi 5 milyar dolar tutarken, geriye kalan 15 milyar dolar toprak fiyatlarının anmasına düşüyordu. Bundan sonraki 10 yıl içerisinde çiftliklerin toplam fiyatı 37 milyar dolarlık bir artış gösterdi. Bu miktarın 26 milyar dolar toprak fiyatlarının yükselmesine düşüyordu.

Ekstraktif sanayide rant. Arsa rantı

Toprak rantı sadece tarımda yoktur. İçlerinden yeraltı zenginlikleri (maden, kömür, petrol vs.) çıkarılan toprakların sahipleri ve kentlerde ve sanayi merkezlerinde üzerlerinde konut, sanayi ve ticaret işletmeleri, kamu binaları vb. kurulan arsaların sahipleri de toprak rantı elde ederler.

Ekstraktif sanayideki* rant, tıpkı tarımdaki toprak rantı

---

* Sıvı ya da katı bileşimlerden bileşimin bir maddesini çözüm maddeleri aracılığıyla çıkarma sanayii –ÇN.

gibi oluşur. Kömür ve maden ocakları, petrol kaynakları, birbirlerinden rezerv zenginlikleri, ocağın derinliği ve pazarlama alanlarına olan uzaklıkları açısından ayırım gösterirler; bunlara farklı büyüklükte sermayeler yatırılır. Bunun sonucu olarak, her ton maden, kömür ve petrolün bireysel üretim fiyatı genel üretim fiyatına göre farklılık gösterir. Ama bu metallerden her biri, pazarda en kötü üretim koşullarına göre belirlenen genel üretim fiyatına satılırlar. Orta ve daha iyi maden ocaklarının ve petrol kaynaklarının getirdiği artık-kâr, toprak sahibinin cebine attığı diferansiyel rantı oluşturur.

Bunun dışında toprak sahipleri, barındırdığı yeraltı zenginliğinin azlığından ya da çokluğundan bağımsız olarak, her toprak için bir mutlak rant talep ederler. Bu genel üretim fiyatının üzerinde olan değer fazlasını oluşturur. Bu fazla, ekstraktif sanayide sermayenin organik bileşiminin, mekanizasyonun nispeten az gelişmiş olmasından ve hammaddeler için harcamaların olmamasından ötürü, sanayideki ortalamadan düşük olmasından kaynaklanır. Mutlak rant, maden, kömür, petrol vs. fiyatlarını tırmandırır.

Son olarak, ekstraktif sanayide özellikle nadir yeraltı zenginliklerinin elde edildiği ve çıkarım giderlerini aşan fiyatlara satıldığı alanlar üzerindeki tekel rantı bulunur.

Büyük toprak sahiplerinin maden ocaklarından, kömür kuyularından ve petrol alanlarından elde ettikleri toprak rantı, yeraltı zenginliklerinin rasyonel bir şekilde kullanılmasının önünde bir engel oluşturur. Özel toprak mülkiyeti, ekstraktif sanayideki işletmelerin mekanizasyonu son derece zorlaştıran, kazanılan hammaddelerin taşınmasına ve ayrıştırılmasına engel çıkaran vs. dağınıklığının nedenidir. Bütün bu koşullar, üretimin pahalılaşmasına yol açar.

Arsa rantı, üzerinde konut, sanayi işletmeleri, dükkan ve diğer işletmelerin inşa edileceği bir toprak parçasının kiralanması karşılığında toprak sahiplerine ödenir. Kentlerde

---

toprak rantının en büyük bölümü, üzerinde konut inşa edilen arsalar için ranttan oluşur. Arsaların konumları bunların diferansiyel rantının miktarı üzerinde büyük etkide bulunur. Şehir merkezinin ve sanayi işletmelerinin yakınında bulunan toprak parçaları için daha yüksek bir rant talep edilir. Kapitalist ülkelerin büyük kentlerinde bir “gökdelenin” diğerinin yanına dikilmesinin, sokakların dar olmasının, evlerin birbirinin içine geçmesinin vs. nedenlerinden birisi budur.

Kentli arsa sahipleri, diferansiyel rant ve mutlak rantın yanında, birçok kentte ve sanayi merkezinde toprak ve arazinin olağanüstü kıtlığı dolayısıyla, kiralaları muazzam bir şekilde artıran tekel rantı biçiminde bir rantı topluma haraç olarak ödetirler. Kent nüfusunun artmasına paralel olarak, kent arsa sahipleri arsa fiyatlarını tırmandırır ve bu da, konut inşasını köstekler. İşçiler, yoksul kenar mahallelerde yaşamak zorunda bırakılırlar. Artan kiralar, işçilerin gerçek ücretini düşürür.

Özel toprak mülkiyeti tekeli, sanayinin gelişmesini de köstekler. Bir kapitalist sanayi işletmesi kurmak istediğinde, toprak ve arazi satın almak ya da kiralanana toprak parçasına rant ödemek için, kaynakları üretici olmayan bir şekilde kullanmak zorunda kalır. Toprak rantı, imalat sanayiinde önemli bir masraf kapısı oluşturur.

Arsalar için toprak rantının ne denli yüksek olduğu, 20. yüzyılın 30’lu yıllarında İngiliz büyük toprak sahiplerine ödenen toplam 155 milyon sterlinlik ranttan 100 milyon sterlinlik bir payın kentlerdeki toprak ve arazi rantına düşmesinden görülebilir. Büyük kentlerdeki toprak fiyatları, hızla artmaktadır.

Tarımsal büyük işletme ve küçük işletme

Kapitalizmin ekonomik gelişme yasaları, sanayi ve tarım için aynıdır. Üretim yoğunlaşması, sanayide olduğu gibi tarımda da, sınıf karşıtlıklarının kaçınılmaz bir şekilde keskinleşmesine yol açacak şekilde, küçük işletmelerin yerini kapitalist büyük işletmelerin almasına yol açar. Kapitalizmin savunucuları, bu süreci gizlemeye ve örtmeye çalışırlar. Olguları çarpıtır ve bu amaçla “küçük köylü iktisadının istikrarı” yalancı teorisini ortaya atarlar. Bu teoriye göre, küçük köylü iktisadı, büyük işletmeye karşı mücadelede güya istikrarını korur.

Ama gerçekte tarımdaki büyük işletme, küçük iktisat karşısında bir dizi tayin edici üstünlükler gösterir. Büyük işletmenin üstünlüğü, onun emek üretkenliğini yükselten pahalı makineleri (traktörler, biçer-döverler vs.) kullanma olanağı sağlamasında yatar. Kapitalist üretim tarzında, makine tekniği zengin çiftçilerin kapitalist üst tabakasının elinde yoğunlaşmış olup, köyün emekçi tabakaları için erişilmez derecede pahalıdır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1940 yılında tüm çiftliklerin yalnızca %23.1’inde traktör bulunuyordu. Küçük ve orta çiftçiler, eskiden olduğu gibi, atlar ve katırlarla çalışmaya devam ederler. Güney’deki çiftliklerin çoğunda bunlar bile bulunmaz.

Büyük işletme, kapitalist işbirliğinin ve işbölümünün bütün avantajlarından yararlanır. Büyük işletmenin üstünlüğü, herşeyden önce meta üretiminin payının yüksek olmasında yatar. ABD’deki büyük ve, dev tarımsal işletmeler, tüm tarımsal meta üretiminin en büyük bölümünü teslim ederler. Buna karşılık çiftçilerin ana kütlesi, esas olarak yalnızca kendi gereksinimleri için üretir. Bunların ürünleri, ailelerinin en ivedi gereksinimlerini karşılamaya bile yetmez. “Parsel mülkiyeti, doğası itibarıyla şunları dışlar: Emegın toplumsal üretici güçlerinin gelişmesi, emegın toplumsal biçimleri, sermayelerin

toplumsal yoğunlaşması, büyük çaplı hayvancılık, bilimin ilerletici bir şekilde kullanılması.”*

Ancak, kapitalizm için karakteristik olan büyük işletmenin büyümesi ve küçük işletmenin gerilemesi süreci, tarımda belirli özellikler gösterir. Kapitalist tarımsal büyük işletmeler, esas olarak iktisadın yoğunlaştırılması yoluyla gelişirler. Sık sık, alan olarak küçük bir işletme, brüt üretim ve meta üretiminin miktarı açısından bir kapitalist büyük işletmedir. Tarımsal üretimin kapitalist büyük işletmelerde yoğunlaşmasına, sık sık köylü cüce işletmelerin sayıca artışı eşlik eder. Yüksek derecede gelişmiş kapitalist ülkelerde böylesi cüce işletmelerin sayısının çokluğu, kapitalistlerin sömürebilecekleri küçük toprak parselli gündelikçilere ilgi duymasıyla açıklanır.

Tarımda kapitalist büyük işletmenin gelişmesi, köylülüğün güçlü bir şekilde ayrışması, artan bir borç köleliği, milyonlarca küçük ve orta köylü işletmesinin yoksullaşması ve yıkıma uğraması temelinde gerçekleşir.

Çarlık Rusya’sında Ekim Devriminden önce tüm köylü işletmelerinin %65’i yoksul köylü iktisadı, %20’si orta köylü ve %15’i de kulak iktisadıydı. Fransa’da küçük köylü parsel iktisatlarının mülksüzleştirilmesi sonucu toprak sahiplerinin sayısı 1850’deki 7-7.5 milyondan 1929’da 2.7 milyona düşerken, tarım proletaryasının ve yarı-proletaryanın sayısı 1929’da yaklaşık 4 milyona yükseldi.

Tarımsal küçük işletme, inanılmaz yoksunluklar, köylünün ve ailesinin emeğinin vahşice sömürülmesi pahasına ayakta kalır. Köylü, görünürdeki bağımsızlığını koruyabilmek için, bütün güçlerini seferber etmesine rağmen, toprak ve arazisini kaybeder ve yıkıma doğru ilerler.

Köylülerin toprak ve araziden kovulmasında, ipotek büyük bir rol oynar. *İpotek*, toprak, arazi ve diğer taşınmazlar biçiminde bir güvence karşılığında verilen kredidir. Kendi toprağını işleyen köylü, ivedi ödemeler (örneğin vergi) için

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Üçüncü Cilt, s. 859.

paraya gereksinim duyduğunda, bankadan bir kredi ister. Sık sık, bir toprak parçası satın almak için kredi alınır. Banka, toprak ve arazi biçimindeki bir güvence karşılığında belirli bir miktarda parayı borç verir. Eğer para zamanında ödenmezse, toprak ve arazinin mülkiyeti bankaya geçer. Aslında, borçlu bu toprak parçasından elde ettiği gelirin büyük bir bölümünü ona faiz olarak vermek zorunda olduğu için, banka daha önceden toprağın sahibi olur. Köylü, gerçekte bankaya faiz biçiminde, kendi toprak parçası için toprak rantı öder.

Amerikan çiftçilerinin ipotek borcu, 1910 yılında 3.2 milyar dolar ve 1940 yılında 6.6 milyar dolar tutuyordu. 1936 yılı verilerine göre, faizler ve vergiler, çiftçilerin net gelirlerinin %45'ini buluyordu.

Bankalara olan borçları tarımsal küçük işletmeler için gerçek bir azaptır. İpotek altındaki çiftliklerin sayısı, ABD'de 1890'da toplam çiftliklerin sayısının %28.2'si ve 1940'da %43.8'i tutuyordu.

İpotek altındaki çiftliklerin büyük bir bölümü, her yıl açık artırmayla satılır. Yıkıma uğrayan çiftçiler, toprak ve araziden kovulurlar. Çiftçilerin artan borçlanması, toprak mülkiyetinin tarımsal üretimden ayrılmasının, büyük toprak sahiplerinin elinde yoğunlaşmasının ve bağımsız üreticilerin kiracılara veya ücretli işçilere dönüşmesinin bir ifadesidir.

Çok yüksek sayıda küçük köylü, büyük toprak sahiplerinden köleleştirici koşullarla küçük toprak parçaları kiralar. Kırsal burjuvazisi, pazar için ürün üretmek ve kar elde etmek üzere toprak kiralar. Buna *işveren kiralaması* denir. Buna karşılık küçük köylü kiracı, kendisini salt geçindirebilmek için küçük bir toprak parçası kiralamak zorunda kalır. Buna *geçim ya da açlık kiralaması* denir. Hektar başına kira miktarı, küçük toprak parsellerinde, büyük alanlara göre oldukça yüksektir. Küçük köylünün ödediği kira, çoğu zaman, yalnızca köylünün artı-emeğinin tümünü değil, hatta aynı zamanda gerekli emeğinin bir bölümünü de yutar. Burada kira ilişkileri, serfliğin kalıntılarıyla iç içe geçer. Kapitalizmde feodalizmin en yaygın

kalıntısı *yarıcılıktır*; köylü kiracı burada, kiraladığı toprak parçası karşılığında, elde ettiği ürünün yarısını ya da hatta daha fazlasını aynı olarak öder.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kiracıların sayısı, 1880 yılında toplam çiftçilerin %25.6'sını oluştururken, 1940 yılında %38.7'ye çıktı. Bunun dışında tüm çiftçilerin %10.1'i "kısmi mülk sahibi" idi, yani bunlar işledikleri toprakların bir bölümünü de keza kiralamak zorundaydılar. Tüm kiracıların %76.1'i yarıcı idi. Kölelik ABD'de geçen yüzyılda resmen yasaklanmış olmasına rağmen, bugün gerçekte köleliğin ekonomik kalıntıları hala vardır; bu özellikle yarıcı olan zenciler için geçerlidir.

Fransa'da önemli sayıda yarıcı bulunur. Ürünün yarısını, yer yer de daha fazlasını oluşturan kirayı aynı olarak ödemelerinin dışında, kiracılar, feodalizmde olduğu gibi, işletmelerinin örneğin peynir, tereyağı, yumurta, tavuk vb. gibi ürünlerini de toprak sahibine satmak zorundadırlar.

Kentle kır arasındaki karşıtlığın derinleşmesi

Kapitalist üretim tarzının karakteristik özelliklerinden biri, tarımın sanayiye oldukça gerisinde kalması ve kentle kır arasındaki karşıtlığın derinleşmesi ve keskinleşmesidir.

"Tarım, gelişmesinde sanayiye gerisinde kalır—*tüm* kapitalist ülkelere özgü olan ve iktisadın tek tek dalları arasındaki oranın bozulmasının, bunalımların ve pahalılığın ortaya çıkmasının en derin nedenlerinden biri olan bir olgu."^{*}

Kapitalizmde tarım, özellikle üretici güçlerin gelişmesi açısından sanayiye gerisinde kalır. Tarımda teknik, sanayide olduğundan çok daha yavaş bir biçimde gelişir. Makineler yalnızca büyük işletmelerde kullanılır ve ürünlerinin yalnızca çok kısıtlı bir bölümünü meta olarak üreten köylü iktisatları bunları kullanabilecek durumda değildir. Makinelerin kapitalist

---

* *V.İ. Lenin*, "Tarımda Kapitalizmin Gelişme Yasaları Üzerine Yeni Veriler"; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 22, s. 51, Rusça.

kullanımı, aynı zamanda küçük üreticilerin daha güçlü bir şekilde sömürülmesine ve yıkıma uğratılmasına yol açar. Tarımda makinelerin geniş çapta kullanılması, tarımsal nüfus fazlasının sonucu olarak iş gücünün ucuz olmasından ötürü engellenir. Kapitalizmde tarımda kol gücüne dayanan emek egemendir.

Kapitalizmde kıyın *kültür* alanında kentın gerisinde kalması, önemli ölçüde artmıştır. Kentler, sanatın ve bilimin merkezidir. Yüksek okullar, müzeler, tiyatrolar ve sinemalar burada bulunur. Ama bu kültürün tüm zenginliklerini sömürücü sınıflar tadar. Proleter kitleler, kent kültürünün kazanımlarından çok kısıtlı bir pay alırlar. Köylü kitesinin büyük kütlesi, kapitalist ülkelerde kültür merkezlerinden kopuk olup, yoksulluk ve cahillik içinde yaşayıp gider.

Kapitalizmde kentle kıy arasındaki karşıtlığın ekonomik temeli, kıyın kent tarafından sömürülmesi, tarım nüfusunun çok büyük bölümünün kapitalist sanayi, kapitalist ticaretin ve kredi sisteminin tüm gelişme süreci tarafından yıkıma uğratılması ve köylülüğün mülksüzleştirilmesidir. Kent burjuvazisi, kapitalist çiftçiler ve çiftlik sahipleri ile birlikte milyonlarca köylü kitesini sömürür. Bu sömürünün biçimleri çok çeşitlidir: Sanayi burjuvazisi ve tüccarlar, sanayi metaları için yüksek fiyatlar ve tarımsal ürünler için görece düşük fiyatlar yoluyla; bankacılar ve tefeciler, köleleştirici koşullarla kredilerle; burjuva devleti mümkün olabilecek bütün vergilerle köyü sömürürler. Büyük toprak sahiplerinin rantlar ve toprak satımı yoluyla el koydukları milyonlar ve milyarlar, bankaların ipotekler karşılığında ceplerine indirdikleri faizler vs., kırdan sömürücü sınıfların asalak tüketimine hizmet ettikleri kentlere akarlar.

Tarımın sanayi gerisinde kalmasının, kentle kıy arasındaki karşıtlığın derinleşmesinin ve keskinleşmesinin nedenleri, bizzat kapitalist sistemin kendisinde yatar.

Özel toprak mülkiyeti ve toprak ve arazinin ulusallaştırılması

Kapitalizmin gelişmesiyle, özel toprak mülkiyeti gittikçe artan bir asalak karakter kazanır. Büyük toprak sahipleri sınıfı, tarımdan gelen gelirlerin muazzam bir bölümüne toprak rantı biçiminde el koyar. Tarım, toprak fiyatları yoluyla gelirlerin önemli bir bölümünden yoksun bırakılır ve bundan büyük toprak sahipleri yararlanırlar. Bütün bunlar, üretici güçlerin gelişmesini köstekler, tarımsal ürünleri pahalılaştırır ve emekçiler için ağır bir yük teşkil eder. Buradan “toprak ve arazinin ulusallaştırılmasının toplumsal bir zorunluluk haline geldiği” sonucu çıkar.* *Toprağın ulusallaştırılması*, özel toprak mülkiyetinin devlet mülkiyetine dönüştürülmesi demektir.

Toprağın ulusallaştırılmasını gerekçelendirirken Lenin, iki tür tekelin var olmasından yola çıktı: özel toprak mülkiyeti tekeli ve iktisat nesnesi olarak toprak ve arazi üzerinde tekel. Toprağın ulusallaştırılması, özel toprak mülkiyeti tekelinin ve buna bağlı olan mutlak rantın ortadan kaldırılması demektir. Mutlak rantın kaybolması, tarımsal ürünleri ucuzlaştırır. Ama iktisat nesnesi olarak toprak üzerindeki tekelden kaynaklandığından, diferansiyel rant var olmaya devam edecektir. Kapitalizmde toprağın ulusallaştırılması durumunda, diferansiyel rant burjuva devlete düşer. Toprağın ulusallaştırılması, kapitalizmin gelişmesinin önünde duran ve özel toprak mülkiyetinin bir sonucu olan bir dizi engeli ortadan kaldıracaktır. Köylüler, böylelikle feodalizmin kalıntılarından kurtulacaktır.

Komünist Partisi, toprağın ulusallaştırılması talebini, daha henüz 1905-1907 ilk Rus devrimi sırasında ortaya attı.

---

* *Karl Marx*, “Toprağın Ulusallaştırılması”; bkz. *K. Marx/F. Engels*, Eserler, Birinci Kısım, c. XIII, s. 341, Rusça.

Toprağın ulusallaştırılması, bütün çiftlik beyi topraklarının köylülerin yararına tazminatsız kamulaştırılmasını (zoralım) öngörüyordu.

Lenin, burjuva-demokratik devrimde toprağın ulusallaştırılmasını, yalnızca proletaryanın ve köylülüğün devrimci-demokratik diktatörlüğünün kurulması koşullarında mümkün görüyordu. Burjuva-demokratik devrimin talebi olarak toprağın ulusallaştırılması, kendi başına sosyalist bir önlem değildir. Ama çiftlik beyi toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması, proletaryanın köylülüğün geniş kitleleriyle ittifakını pekiştirir ve proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi için alanı temizler. Bu durumda toprağın ulusallaştırılması, proletaryanın köy yoksulları ile ittifak içinde burjuva-demokratik devrimi sosyalist devrime doğru ilerletme mücadelesini kolaylaştırır.

Marksist rant teorisini daha da geliştiren Lenin, burjuva toplumu içinde toprağın ulusallaştırılmasının ancak burjuva devrimleri döneminde gerçekleştirilebilir olduğunu ve bunun “proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin güçlü bir şekilde keskinleşmesi koşullarında düşünülemez olduğunu” kanıtladı.* Sosyalist devrimin gündemde olduğu gelişmiş kapitalizm aşamasında, toprağın ulusallaştırılması, aşağıdaki nedenlerden ötürü burjuva toplumunun çerçevesi içinde gerçekleştirilemez: Birincisi, burjuvazi, proletaryanın büyüyen devrimci hareketinden ötürü bir bütün olarak özel mülkiyetin temellerinin sarsılacağından korktuğundan, özel toprak mülkiyetini tasfiye etmeye cesaret etmez. İkincisi, kapitalistlerin bizzat kendileri, toprak mülkiyeti edinmişlerdir. Burjuvazi sınıfının ve çiftlik sahipleri sınıfının çıkarları giderek daha fazla iç içe geçer. Proletarya ve köylülüğe karşı mücadelelerinde, bu iki sınıf ortaklaşa davranır.

---

* *V.İ. Lenin*, “1905-1907 İlk Rus Devriminde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler. 4. baskı, c. 13. s. 291, Rusça.

Kapitalizmin tarihsel gelişmesinin tüm süreci, kapitalistler, çiftlik sahipleri, tefeciler ve tüccarlar tarafından acımasızca sömürülen geniş köylü kitlelerinin burjuva toplumunda kaçınılmaz olarak yıkıma doğru gittiklerinin ve yoksullaştıklarının kanıtıdır. Küçük köylüler, kapitalizmde, durumlarının düzeleceğini bekleyemezler. Bundan dolayı, geniş köylü kitlelerinin temel çıkarları, proletaryanın çıkarları ile çakışır. Proletarya ile emekçi köylülüğün kapitalist toplum düzenine karşı ortak mücadelesindeki ittifakının ekonomik temeli burada yatar.

Kısa Özet

1- Kapitalist tarım sistemi, birinci olarak, toprağın ve arazinin son derece büyük bir bölümünün toprağı kiraya veren büyük toprak sahiplerine ait olması ile belirlenir; ikincisi, kapitalist kiracılar işletmelerini ücretli işçi sömürüsü temelinde yürütürler; üçüncüsü, toprak ve arazi de arasında olmak üzere üretim araçları, sayıca güçlü bir küçük ve orta köylü sınıfının da özel mülkiyetidir. Burjuva ülkelerin tarımı, kapitalizmin gelişmesine rağmen, büyük ölçüde, kapitalistler ve çiftlik sahipleri tarafından sömürülen küçük ve orta köylü toprak mülkiyeti işletmelerine dağılmıştır.

2- Kapitalist toprak rantı, tarımdaki ücretli işçiler tarafından yaratılan artı-değerin ortalama kârın üzerinde bir fazla oluşturan ve kapitalist kiracının toprağı kullanma hakkı karşılığında toprak sahibine ödediğı bölümüdür. Kapitalist toprak rantı iki ayrı türden tekelle bağ içinde bulunur. Kapitalist toprak işleme tekeli, toprağın kısıtlılığının ve onun tek tek işletmeler tarafından işgal edilmesi koşulunun sonucudur ve bu, bir tarımsal metanın üretim fiyatının en kötü üretim koşullarına göre belirlenmesine yol açar. Daha iyi toprak üzerinde ya da daha üretken sermaye yatırımı koşullarında elde edilen artık-kâr, diferansiyel rantı oluşturur. Özel toprak mülkiyeti

tekeli, tarımda sermayenin organik bileşiminin sanayidekinden daha düşük olması sonucu, mutlak rantı doğurur. Kapitalizmin gelişmesiyle bütün rant türlerinin boyutu büyür, sermayeleştirilmiş toprak rantından başka birşey olmayan toprak fiyatı artar.

3– Büyük işletme, sanayide olduğu gibi, tarımda da küçük işletmeyi geriletir. Ama makinesel büyük üretim, en gelişmiş kapitalist ülkelerde bile, tarımda sanayiyle karşılaştırılmayacak ölçüde yavaş bir yaygınlık kazanır. Küçük köylünün ve ailesinin insanüstü ve bütün güçlerini tüketen emeği ve son derece düşük yaşam standardı pahasına, kapitalist ülkelerde, son derece az istikrar gösteren küçük köylü iktisatları varlığını sürdürür.

4– Kapitalizm kaçınılmaz olarak tarımın giderek daha fazla sanayiin gerisinde kalmasına yol açar, kentle kır arasındaki karşıtlığı derinleştirir ve keskinleştirir. Özel toprak mülkiyeti tekeli, tarımı, toprak rantı ve toprak ve arazi alımı için üretici olmayan harcamalar biçiminde, toprak sahipleri sınıfının asalak tüketimine hizmet eden dev kaynaklardan yoksun bırakır ve tarımdaki üretici güçlerin gelişmesini köstekler.

5– Kapitalizmde geniş köylü kitleleri, yoksullaşmaya ve yıkıma mahkum edilir. Proletaryanın ve sömürülen köylü kitlelerinin temel çıkarları, birbirleriyle çakışır. Emekçi köylülük, yalnızca proletarya ile ittifak içinde ve onun önderliği altında, kapitalist toplum düzenini ortadan kaldıran bir devrimle sömürüden ve yoksulluktan kurtulabilir.

Bölüm XIV

ULUSAL GELİR

Toplumsal toplam ürün ve ulusal gelir

Belirli bir zaman dilimi içinde, diyelim ki bir yılda, toplumda üretilen maddi varlıkların toplam kitlesi, toplumsal toplam üretimi (ya da brüt ürünü) oluşturur.

Toplumsal toplam sermayenin tüketilen değişmeyen sermayenin değerine eşit olan bir bölümü, yeniden üretim sürecinde tüketilen üretim araçlarının yerine konmasına hizmet eder. Bir fabrikada işlenen pamuk, o yılın ürününden buna denk düşen pamuk teslimatıyla yerine konulur. Yakılan yakıtların yerine, yeni kömür ve petrol miktarları getirilir. Kullanılmaz hale gelen makinelerin yerine yenileri konur. Toplumsal toplam ürünün geri kalan kesimi, işçi sınıfı tarafından üretim süreci içinde yaratılan yeni değeri cisimleştirir.

Toplumsal toplam ürünün içinde yeni üretilen değerın cisimleştiği kesimi, *ulusal (ya da toplumsal) geliri* oluşturur. Yani kapitalist toplumda ulusal gelir, yıl içinde tüketilen üretim araçlarının değeri çıkarıldıktan sonra kalan toplumsal toplam ürünün değerine eşittir, ya da diğer sözcüklerle, değişen sermaye ile artı-değerın toplamına eşittir. Ulusal gelir, doğal biçimi itibariyle, bireysel tüketim için üretilen nesnelereın toplam kitlesi ve üretilen üretim araçlarının üretimin genişletilmesi için kullanılan kesimidir. Böylelikle ulusal gelir, kendini bir yandan yıl içinde yeni yaratılan değer miktarı olarak ve diğer taraftan toplumsal *toplum ürününün* kendisinde yeni değerın cisimleştiği parçası şeklindeki çeşitli türden maddi varlıklar kitlesi olarak ortaya koyar.

Örneğin bir ülkede bir yıl içinde 90 milyar dolar ya da mark değerinde meta üretiliyor ve bunun 60 milyarı yıl içinde

tüketilen üretim araçları için ayrılıyorsa, bu durumda yıllık ulusal gelir 30 milyar tutar.

Kapitalizmde, bunların emekleri de keza toplumsal toplam ürünün bir kesimini üreten çok sayıda küçük meta üreticisi, köylü ve zanaatkar bulunur. Bundan ötürü, söz konusu zaman dilimi içinde köylüler ve zanaatkarlar tarafından yeni üretilen değer de bir ülkenin ulusal gelirinin içine girer.

Toplumsal toplam ürün ve dolayısıyla ulusal gelir de, *maddi üretim* dallarında çalışan işçiler tarafından üretilir. Buna, maddi varlıkların üretildiği dallar–sanayi, tarım, inşaat sektörü, taşıma sektörü vs.–dahildir.

Devlet aygıtının, kredi sektörünün, (üretim sürecinin dolaşım alanındaki devamını teşkil eden ticari operasyonlar hariç) ticaret vs. nin dahil olduğu *üretici olmayan* dallarda ulusal gelir üretilmez.

Kapitalist ülkelerde, çalışabilecek durumda olan nüfusun çok önemli bir bölümü, yalnızca toplumsal ürünün ve ulusal gelirin üretimine katılmamakla kalmaz, aynı zamanda hiçbir toplumsal yararlı iş de yerine getirmez. Buna, herşeyden önce sömürücü sınıflar ve onların çok sayıdaki uzantısı, kapitalist ücret köleliği sistemini koruyan dev bürokratik polis, ordu aygıtı ve diğer aygıt da dahildir. Çok sayıda işgücü, toplum için hiçbir yarar getirmeden israf edilir. Aynı şekilde, büyük bir üretici olmayan emek harcaması, rekabetle, gemsiz spekülasyonla, inanılmaz derecede şişirilmiş reklamlarla ilişki içindedir.

Kapitalist üretim anarşisi, yıkıcı iktisadi bunalımlar, işletmelerin önemli ölçüde kapasitesinin altında çalıştırılması, işgücünün kullanılmasını önemli ölçüde kısıtlar. Büyük emekçi kitleleri, kapitalizmde çalışma olanaklarına sahip değildir. Burjuva ülkelerde kentlerde kayıtlı tam gün işsizlerin sayısı, 1930 ile 1938 arasındaki dönemde hiçbir zaman 14 milyonun altına düşmedi.

Kapitalizmin gelişmesiyle devlet aygıtı şişer,

burjuvazinin hizmetçilerinin sayısı büyür, maddi üretim alanında çalışan nüfus kesimi azalır ve dolaşım alanında çalışan kişilerin oranı hızla büyür. İşsizler ordusu büyür ve tarımsal nüfus fazlası artar. Bütün bunlar, burjuva toplumunda toplumsal toplam ürünün ve ulusal gelirin büyümesini son derece kısıtlar.

ABD’de çalışabilecek durumda olan tüm nüfusun 1910’da %43.9’u, 1920’de %41.5’i, 1930’da %35.5’i, 1940’da %31.4’ü maddi üretim dallarında çalışıyordu.

ABD’de ortalama yıllık ulusal gelir artışı, 19. yüzyılın son otuz yılında %4.7, 1900 ile 1919 arasındaki dönemde %2.8, 1920 ile 1938 arasında %1 ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarında (1945-1952) %0.8 tutuyordu.

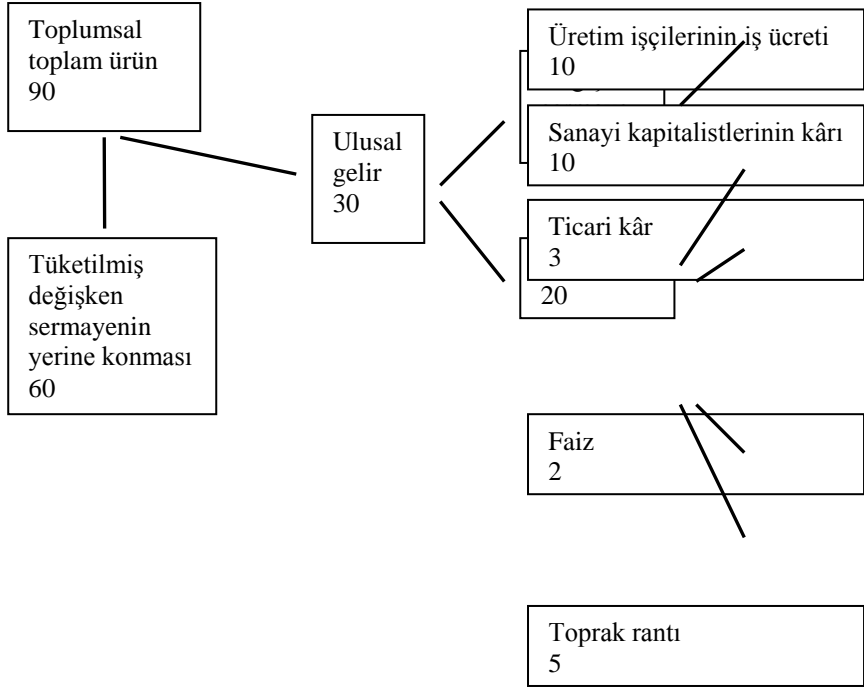
Ulusal gelirin dağılımı

Her üretim tarzına, tarihsel olarak belirli dağılım biçimleri denk düşer. Kapitalizmde ulusal gelirin dağılımı, üretim araçları mülkiyetinin proletarya ve köylülüğü sömüren kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin elinde yoğunlaşması tarafından belirlenir. Bunun sonucu olarak, ulusal gelir emekçilerin çıkarları doğrultusunda değil, tersine sömürücü sınıfların çıkarları doğrultusunda dağıtılır.

Kapitalizmde, işçiler tarafından üretilen ulusal gelir önce sanayi kapitalistlerinin (buna tarımdaki kapitalist işverenler de dahildir) eline geçer. Üretilen metalleri satan sanayi kapitalistleri, değişen sermaye ve artı-değer miktarları da dahil olmak üzere, bunların içerdiği toplam değer tutarını elde ederler. Değişen sermaye, sanayi kapitalistlerinin üretimde çalışan işçilere ödediği *çalışma ücretine* dönüşür. Artı-değer, sanayi kapitalistlerinin elinde kalır; buradan sömürücü sınıfların tüm gruplarının geliri oluşur. Artı-değerin bir kesimi, sanayi kapitalistlerinin kârına dönüşür. Sanayi kapitalistleri,

artı-değerin bir bölümünü *ticari kâr* olarak ticaret kapitalistlerine ve *faiz* olarak bankerlere bırakırlar. Sanayi kapitalistleri, artı-değerin bir bölümünü toprak rantı olarak toprak sahiplerine verirler.

Ulusal gelirin kapitalist toplumun çeşitli sınıfları arasındaki dağılımı, şematik olarak aşağıdaki gibi ortaya konabilir (milyar dolar ya da mark olarak):

Söz konusu zaman dilimi içinde köylülerin ve zanaatkârların emeği ile yaratılan ulusal gelir kesimi de dağıtıma dahil edilmiştir. Bunun bir bölümünü, bizzat köylüler

ve zanaatkârlar, diğer bölümünü kapitalistler (büyük köylüler, toptan alıcılar, tüccarlar, bankerler vs.) ve üçüncü bir bölümünü de toprak sahipleri elde ederler.

Emekçilerin geliri, kendi bireysel emeklerine dayanır ve *emek gelirdir*. Sömürücü sınıfların gelirlerinin kaynağı, işçilerin, köylülerin ve zanaatkârların emeğidir. Kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin geliri, yabancı emek sömürüsüne dayanır ve *çalışarak elde edilmiş gelir değildir*.

Ulusal gelirin daha sonraki dağılım süreci içinde, sömürücü sınıfların çalışarak elde edilmemiş geliri daha da büyür. Halkın, öncelikle de emekçi sınıfların geliri, devlet bütçesi aracılığıyla yeniden dağıtılır ve sömürücü sınıfların çıkarına kullanılır. Böylece işçilerin ve köylülerin gelirlerinin vergi biçiminde devlet bütçesine akan kesimi, kapitalistlerin ek gelirin ve memurların gelirin dönüşür. Sömürücü sınıflar tarafından emekçilerin sırtına yüklenen vergi yükü hızla büyür.

İngiltere’de vergiler 19. yüzyılın sonunda ulusal gelirin %6-7’si, 1913’de %11’i, 1924’de %23’ü, 1950’de %38’i tutuyordu; Fransa’da ise, ulusal gelirin 19. yüzyılın sonunda %10’unu, 1913’de % 13’ünü, 1924’de %21’ini ve 1950’de %29’unu buluyordu.

Ayrıca ulusal gelirin bir bölümü de, hizmet sektörü denilen sektöre ödenerek (örneğin belediye hizmetlerinden, tıbbi yardımdan yararlanma, sinema ve tiyatro ziyareti için vs.) üretici olmayan dallara gider. Daha önce de söylendiği gibi, bu dallarda toplumsal ürün ve dolayısıyla ulusal gelir de üretilmez. Ama kapitalistler, burada çalışan ücretli işçileri sömürerek, maddi üretim dallarında üretilen ulusal gelirin bir kesimini elde ederler. Üretici olmayan dallardaki işletmelerin kapitalist sahipleri, bu gelirden ücretli işçilerin kazançlarını öder, (mekan, donatım, ısıtma vs. için) gerekli maddi harcamaları karşılar ve kâr elde ederler.

Hizmet sektörünün ücretlerinin ödenmesi, bu işletmelerin giderlerini karşılamak ve bir ortalama kâr güvence

etmek zorundadır, çünkü aksi taktirde kapitalistler bu dallarda sermaye yatırımında bulunmayacaklardır. Kapitalistler yüksek kâr hırsıyla hizmet sektörü fiyatlarını yükseltilere tırmandırmaya çalışırlar; bu da işçilerin gerçek ücretinin ve köylülerin gerçek gelirinin daha da düşmesine yol açar.

Ulusal gelirin bütçe yoluyla ve hizmet sektörünün yüksek fiyatları yoluyla yeniden dağılımı, emekçilerin yoksulluğunu artırır.

Ulusal gelir, tüm dağılım süreci sonucunda iki bölüme ayrılır: 1) Sömürücü sınıfların geliri ve 2) hem maddi üretim dallarındaki hem de üretici olmayan dallardaki emekçilerin gelirleri.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kent ve kırdaki işçilerin ve yabancı emek sömürmeyen diğer emekçilerin ulusal gelir içindeki payı yüzde 54, kapitalistlerin ki yüzde 46 tutuyordu (1923); İngiltere'de emekçilerin payı yüzde 45 ve kapitalistlerin payı yüzde 55 tutuyordu (1924); Almanya'da emekçilerin payı yüzde 55, kapitalistlerin payı yüzde 45 tutuyordu (1929). Kapitalist ülkelerde şu anda ulusal gelirin yarısından çok azı, nüfusun onda dokuzunu oluşturan emekçilere ve yarısından çok fazlası sömürücü sınıflara düşmektedir.

Emekçi sınıfların ulusal gelirdeki payı sürekli azalırken, sömürücü sınıfların payı artar. Örneğin, ABD'de emekçilerin ulusal gelirdeki payı 1870'de yüzde 58, 1890'da yüzde 56, 1923'de yüzde 54 ve 1951'de yüzde 40 civarında tutuyordu.

Ulusal gelir, son tahlilde tüketim ve birikim için kullanılır. Ulusal gelirin burjuva ülkelerde kullanımı, kapitalizmin sınıf doğası tarafından belirlenir ve bu, sömürücü sınıfların giderek artan asalaklığını yansıtır.

Ulusal gelirin toplumun ana üretici gücünü oluşturan emekçilerin bireysel tüketimi için kullanılan bölümü o kadar düşüktür ki, genelde asgari geçim düzeyini bile sağlamaz. İşçilerin ve emekçi köylülerin büyük kütlesi, kendilerinden ve ailelerinden en zorunlu gereksinimleri esirgemek, perişan

konutlarda oturmak zorunda kalır ve çocuklarına eğitim olanağı sağlayamazlar.

Ulusal gelirin çok önemli bir bölümü, kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin asalak tüketimi için kullanılır. Kapitalistler ve toprak sahipleri, muazzam miktarları, lüks malların alımı ve çok sayıda hizmetçinin tutulması için kullanırlar.

Kapitalizmde ulusal gelirin üretimin genişletilmesi için kullanılan bölümü, olanaklar ve toplumun gereksinimleriyle karşılaştırıldığında, çok azdır. Örneğin, ABD’de ulusal gelirin birikim için kullanılan payı 1919-1928 arasındaki onyılda yaklaşık yüzde 10 ve 1929-1938 arasındaki onyılda ortalama olarak yüzde iki tutuyordu; ki bunalım yıllarında birikim miktarı, sabit sermayeden tüketilmesine yol açacak şekilde, amortisman payından daha düşüktü.

Kapitalizmdeki nispeten düşük birikim boyutu, ulusal gelirin önemli bir bölümünün kapitalistlerin asalak tüketimleri ve diğer üretici olmayan harcamalar için kullanılması tarafından belirlenir. Bir ticaret ve kredi aygıtının beslenmesi, fazlalık stokların saklanması, reklamlar, borsa spekülasyonları vs.nin neden olduğu saf dolaşım giderleri, dev boyutlara ulaşır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde saf dolaşım giderleri, ABD’de ulusal gelirin yüzde 17 ila 19’unu yuttu.

Ulusal gelirin sürekli artan bir bölümü, kapitalizmde askeri giderler, aşırı silahlanma ve devlet aygıtının beslenmesi için harcanır.

Kapitalist toplumun yüzeysel görüntüsünde, gelir ve kaynakları kendilerini deforme edilmiş, fetişleştirilmiş bir biçimde ortaya koyarlar. Sanki sermaye bizzat kar getiriyormuş, toprak ve arazi bizzat rant doğuruyormuş ve işçi yalnızca çalışma ücretine eşit olan bir değer üretiyormuş gibi bir görünüm çıkar.

Burjuva ulusal gelir teorilerinin temelinde bu fetiş düşüncesi yatar. Burjuva iktisatçıları, bu teorilerin yardımıyla,

ulusal gelir sorununda burjuvazinin yararına kafaları karıştırmaya çalışırlar. Bunlar, ulusal gelirin yalnızca işçiler ve köylüler tarafından değil, aynı zamanda kapitalistler ve toprak sahipleri ve memurlar, polisler, borsa spekülâtör!eri, ruhbanlar vs. tarafından da yaratıldığını kanıtlamaya çalışırlar.

Burjuva iktisatçıları, ayrıca ulusal gelir dağılımını da yanlış bir şekilde yansıtır. Bunlar, kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin elde ettikleri gelirleri çok düşük gösterirler. Örneğin, sömürücü sınıfların gelirleri, vergi mükellefleri tarafından bizzat yapılan, son derece düşük tutulmuş veriler temelinde hesaplanır. Kapitalistlerden birçoğunun anonim şirket yöneticisi olarak aldıkları dev ücretler, aynı şekilde kır burjuvazisinin geliri vs. de göz önünde tutulmaz. Aynı zamanda, emekçilerin geliri, işletmelerin, bankaların, ticaret firmalarının vs. yüksek ücret ödenen memurları işçilere sayılarak, olduğundan daha yüksek gösterilir.

Son olarak burjuva iktisatçıları, ulusal gelir dağılımının gerçek tablosunu, sömürücü sınıfların tüketim harcamalarını ve saf dolaşım giderlerini ayrı ayrı hesaplamayarak, askeri harcamaların payını çok düşük göstererek ve mümkün olan her tarzda ulusal gelirin büyük bir bölümünün üretici olmayan bir şekilde israf edilmesini gizlemeye çalışarak çarpıtırlar.

Devlet bütçesi

Burjuva devleti, sömürücü sınıfların bir organıdır, amacı toplumun sömürülen çoğunluğunu baskı altında tutmak ve sömürücü azınlığın çıkarlarını iç ve dış politikada savunmaktır.

Burjuva devleti görevlerini yerine getirmek için dal budak salmış bir aygıtı sahiptir: Ordu, polis, ceza ve hukuk organları, casusluk servisi, yönetim ve kitlelerin ideolojik etkilenmesi için çeşitli organlar. Bu aygıt, devlet bütçesinden finanse edilir. Devlet bütçesinin kaynakları, vergiler ve devlet

borçlarıdır.

Devlet bütçesi, ulusal gelirin bir bölümünün sömürücü sınıfların çıkarına yeniden paylaşılmasına yarayan bir araçtır. Bu, yıllık olarak devlet gelirlerinin ve giderlerinin bütçe tahmini olarak ortaya konulur. Marx, bir kapitalist devletin bütçesinin "... bir sınıf bütçesi, burjuvazinin bir bütçesinden başka birşey olmadığını..." yazdı.*

Kapitalist devletin giderlerinin ezici çoğunluğu, üretici olmayan giderlerdir.

Kapitalizmde devlet bütçesinin kaynaklarının dev bir bölümü, savaşların hazırlanması ve sürdürülmesi için harcanır. Yeni kitle yoketme silahlarının üretimi ve mükemmelleştirilmesi alanındaki bilimsel araştırmalar ve yurt dışındaki yıkıcı çalışma için yapılan harcamalar da buna dahildir.

Kapitalist devletin giderlerinin diğer bir büyük bölümü, emekçilerin baskı altında tutulması için beslenen aygıtın payına düşer. "Modern militarizm kapitalizmin sonucudur. Her iki biçimi içinde de, kapitalizmin bir 'hayat belirtisidir': kapitalist devletler tarafından dış çatışmalarında kullanılan savaş gücü olarak ... ve proletaryanın (iktisadi ve politik) tüm hareketlerini bastırmak amacıyla egemen sınıfların elinde bir silah olarak."**

Devlet, özellikle bunalım ve savaş dönemlerinde, kapitalist işletmeleri doğrudan desteklemek ve onlara yüksek karlar güvencelemek için, yüksek miktarlar harcar. Bankalara ve sanayicilere ödenen sübvansiyonlar, genellikle bunları bunalım dönemlerinde iflastan kurtarma amacına yöneliktir. Devlet bütçesinin sırtından verilen devlet siparişleri yoluyla, büyük

---

* *Karl Marx*, "Poundlar, Şilinler, Peniler ya da Sınıf Bütçesi ve Bundan Kim Yararlanıyor?"; *Karl Marx ve Friedrich Engels*, Birinci Kısım, c. IX, s. 146, Rusça.

** *V.İ. Lenin*, "Kavgacı Militarizm ve Sosyal-Demokrasinin Anti-Militarist Taktiği"; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 15, s. 169. Rusça.

kapitalistlerin cebine ek olarak milyarlarca kâr akar.

Kültür ve bilim, eğitim ve sağlık alanları için yapılan harcamalar, kapitalist ülkelerin devlet bütçesinde çok önemsiz bir kalem tutarlar. Örneğin, ABD’de son yılların federal bütçesinde tüm kaynakların yüzde 70’i savaş için ayrılırken, buna karşılık sağlık, eğitim ve konut inşası için yüzde 4’ten az ayrıldı, ki halk eğitimi için bu miktar yüzde 1 bile tutmuyordu.

Kapitalist devlet, ana gelirlerini *vergilerden* elde eder. İngiltere’de örneğin 1938 yılında vergiler, tüm devlet gelirlerinin yüzde 89’unu oluşturuyordu.

Gelirlerinin bir bölümü devlet bütçesi aracılığıyla burjuvazi yararına yeniden dağıtıldığından, kapitalizmde vergiler, emekçilerin ek olarak sömürülmesinin bir biçimini oluştururlar. Tek tek kişilerin geliri vergilendirildiğinde, buna *dolaysız* vergi adı verilir. Satışa sunulan metalar (esas olarak gündelik tüketim nesnelere) veya hizmetler (örneğin; sinema ve tiyatro biletleri, belediye otobüs, tramvay vs. bileti vs.) vergilendirildiğinde, buna *dolaylı* vergi denir. Dolaylı vergiler, metaların ve hizmetlerin fiyatlarını artırır. Dolaylı vergiler pratikte alıcı tarafından ödenir. Kapitalistler, metaların ve hizmetlerin fiyatlarını tırmandırmayı başardıklarında, doğrudan vergilerin bir bölümünü de alıcıların sırtına yüklerler.

Burjuva devletin politikası, sömürücü sınıflara mümkün olduğunca vergi yüklemeye yöneliktir. Kapitalistler, gelirlerinin gerçek miktarını gizleyerek, vergi ödemekten kaçınırlar. Mülk sahibi sınıflar için, özellikle dolaylı vergi politikası çok yararlıdır. “Kitlesele tüketim nesnelere düşen dolaylı vergiler, en büyük bir adaletsizlikle karakterizedirler. Bunlar, bütün ağırlıklarıyla yoksulların üzerine yük olarak binerler ve zenginler için bir ayrıcalık oluştururlar. İnsan ne kadar yoksulsa, gelirinin o kadar büyük bölümünü devlete dolaylı vergi biçiminde verir. Az mülk sahibi ya da mülksüz kitle, tüm kitlenin onda dokuzunu oluşturur. Vergilendirilmiş ürünlerin onda dokuzunu tüketil ve dolaylı vergilerin onda

dokuzunu öder.”*

Yani ana vergi yükünü emekçi kitleler, işçiler, köylüler, memurlar çeker. Daha önceden de söylendiği gibi, burjuva ülkelerde işçilerin ve memurların gelirlerinin yaklaşık üçte biri vergi yoluyla ellerinden alınır ve devlet bütçesine aktarılır. Köylülere de yüksek vergiler bindirilir ve bunların yıkımı hızlandırılır.

Kapitalist devletin önemli gelir kalemlerinden birisi de, vergilerin yanı sıra *devlet borçlarıdır*. Burjuva devlet birçok durumda, başta askeri olmak üzere olağanüstü harcamalarını karşılamak amacıyla devlet borçlanmasına başvurur. Devlet borçlanması yoluyla elde edilen kaynakların önemli bir bölümüyle devlet, sanayicilere muazzam kârlar getiren siparişleri öder. Son tahlilde devlet borçları, faize tabi olduklarından ve ödenmeleri gerektiğinden, emekçilerin vergi yükünün artmasına yol açarlar. Burjuva devletlerde devlet borçları hızla artmaktadır.

Tüm dünyada devlet borçları; 1825 yılında 38 milyar franktan 1900 yılında ise 250 milyar frank'a çıktı, yani 6,6 kat bir artış gösterdi. Devlet borçları, 20. yüzyılda daha hızlı büyüdü. ABD'de devlet borçları 1914'de 1.2 milyar dolar ve 1938'de 37.2 milyar dolar tutuyordu; yani 31 kat bir artış gösterdi. İngiltere'de, 1890'da 24.1 milyon sterlin borç faizi ve 1951/52'de 513.6 milyon sterlin borç faizi ödendi. ABD'de borç faizleri, 1940 yılında 1 milyar dolar ve 1951/52'de 5.9 milyar dolar tutuyordu.

Kapitalist devletin bir gelir kaynağı da kağıt para *emisyonudur*. Bu, enflasyona ve fiyatların artmasına yol açar ve böylelikle burjuva devlete, halk kitlelerinin düşen yaşam düzeyleri pahasına ulusal gelirin bir bölümünü sağlar. Böylelikle devlet bütçesi, kapitalizmde burjuva devletin elinde emekçilerin ek olarak sömürülmesi ve kapitalistler sınıfının

---

* V.İ. Lenin, “Devlet Bütçesi Üzerine”; bkz. V.İ. Lenin, Eserler, 4. baskı, c. 5, s. 309, Rusça.

zenginleşmesinin bir aracıdır. Bu, ulusal gelirin kullanılmasının üretici olmayan ve asalak karakterini güçlendirir.

Kısa Özet

1– Kapitalist toplumda ulusal gelir, toplumsal toplam ürünün içinde yeni yaratılan değeri cisimleştiren bölümdür.

Ulusal gelir, maddi üretim dallarında işçi sınıfının emeği ve köylülerin ve zanaatkârların emeği tarafından üretilir. Doğal biçimi itibarıyla ulusal gelir, üretilen tüketim araçlarının toplam kitlesinden ve üretim araçlarının üretimin genişletilmesi için ayrılan kesiminden oluşur. Kapitalizmde çalışabilecek nüfusun önemli bir bölümü, ulusal gelirin üretilmesine katkıda bulunmamakla kalmadığı gibi, aynı zamanda toplumsal olarak yararlı hiçbir iş de yapmaz.

2– Kapitalizmde ulusal gelir, sömürücü sınıfların zenginleşmesinin yararına dağıtılır. Ulusal gelirden emekçilerin payı düşerken, sömürücü sınıflara düşen pay yükselir.

3– Kapitalizmde işçi sınıfı tarafından üretilen ulusal gelir, işçilerin çalışma ücreti, kapitalistlerin (sanayicilerin, tüccarların ve borç verilen sermaye sahiplerinin) kârı ve toprak sahiplerinin elde ettiği toprak rantı biçiminde dağıtılır. Köylülerin ve zanaatkârların emek sonuçlarının önemli bir bölümüne de kapitalistler ve toprak sahipleri tarafından el konulur. Devlet bütçesi ve hizmetler için yüksek fiyatlar aracılığıyla, ulusal gelirin yeni bir dağılımı gerçekleşir ve bu, emekçilerin yoksullaşmasının artmasına yol açar.

4– Ulusal gelirin dev ve sürekli artan bir bölümü, kapitalizmde üretici olmayan bir şekilde kullanılır. Bu bölüm, burjuvazinin asalak tüketimi, ölçüsüz derecede şişirilmiş dolaşım giderleri, kitlelerin baskı altında tutulmasına ve fetih

savaşlarının hazırlanması ve sürdürülmesine yarayan devlet aygıtının beslenmesi için harcanır.

Bölüm XV

TOPLUMSAL SERMAYENİN YENİDEN ÜRETİMİ

Toplumsal sermaye. Toplumsal toplam üretimin bileşimi

Kapitalist yeniden üretim, hem dolaysız üretim sürecini ve hem de dolaşım sürecini kapsar.

Yeniden üretimin cereyan edebilmesi için, sermayenin dolaşımını kesintisiz sürdürme, yani para biçiminden üretici biçime, üretici biçimden meta biçimine, meta biçiminden para biçimine vs. geçiş olanağına sahip olması gerekir. Bu, yalnızca her bireysel sermaye için değil, aynı zamanda toplumda var olan tüm sermayeler için de geçerlidir. “Ama bireysel sermayelerin dolaşımı iç içe geçer, birbirini önşart koşar ve gerekli kılar ve tam da bu iç içe geçmişlik içinde toplumsal toplam sermayenin hareketini oluştururlar.”*

Toplumsal sermaye, bütünlükleri ve karşılıklı bağları içinde bireysel sermayelerin tüm kitlesidir. Tek tek kapitalist işletmeler arasında çok yönlü bir ilişki bulunur: Bu işletmelerin bir kısmı diğerlerine makine, hammadde ve diğer üretim araçları verir, bir diğeri işçilerin satın aldığı geçim araçları ve kapitalistlerin satın aldığı tüketim araçları ve lüks eşyalar üretir. Bireysel sermayelerin her biri diğerinden bağımsızdır, ama bunlar aynı zamanda birbirlerine bağlıdır. Bu çelişki, toplumsal toplam sermayenin yeniden üretimi ve dolaşımı içinde ortaya çıkar. Kapitalizme özgü olan üretim anarşisi sonucu, tek tek kapitalistler arasındaki çok yönlü bağlantılar, ancak elementar bir biçimde ortaya çıkar.

Toplumsal toplam sermayenin yeniden üretimi ve dolaşımı sürecinin incelenmesinde, sorunu karmaşıklştırmamak için, ülkenin tüm iktisadının kapitalist bir biçimde yürütüldüğünü (yani toplumun yalnızca kapitalistlerden ve işçilerden oluştuğunu), ve tüm değişmeyen sermayenin bir

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, İkinci Cilt, s. 355.

yıl içinde tüketildiğini ve değerinin tümüyle yıllık ürüne aktarıldığını varsayıyoruz.

Toplumsal toplam ürün, (artı-değer şeklindeki bir artışla) üretim sürecinden meta biçiminde çıkan toplumsal sermayeden başka birşey değildir.

Üretimin sürdürülebilmesi için, toplumsal ürünün realize edilmesi, yani satılması gerekmektedir. *Toplumsal ürünün realize edilmesi*, bunun meta biçiminden para biçimine dönüştürülmesidir.

Yukarıda gösterildiği gibi, toplumsal toplam ürün *değerine* göre üç bileşene ayrılır: Birincisi değişmeyen sermayeyi, ikincisi değişen sermayeyi yerine koyar ve üçüncüsü artı-değeri oluşturur. Böylelikle toplumsal ürünün değeri, $c + v + a$ 'ya eşittir. Kapitalistler, üretilen metaların realize edilmesinde, bunların değerini elde etmek zorundadırlar, çünkü ancak bu koşullar altında üretime yeniden girişebilirler. Toplumsal ürünün değerine göre ayrıştırılması, bunun çeşitli bileşenlerinin yeniden üretim içinde farklı roller oynadıkları anlamına gelir. Değişmeyen sermaye, üretim sürecinde kalmaya devam etmek zorundadır. Değişen sermaye, işçilerin tüketim amacıyla harcadıkları çalışma ücretine dönüştürülür. Artı-değer, basit yeniden üretimde kapitalistler tarafından tümüyle tüketilir, genişletilmiş yeniden üretimde ise kapitalistler tarafından kısmen tüketilir ve kısmen de ek üretim araçlarının satın alınması ve ek işgüçlerinin ödenmesi için kullanılır.

Toplumsal toplam ürün, *doğal biçimine göre*, üretim ve tüketim araçlarından oluşur. Bireysel sermayenin dolaşımının ve dönüşümünün incelenmesinde, işletmede üretilen metanın doğal biçiminin (kullanım değerinin) bir önemi yoktu. Toplumsal toplam sermayenin yeniden üretimi ve dolaşımının incelenmesinde, toplumda üretilen metaların doğal biçimi esaslı bir önem kazanır; çünkü üretim sürecinin kesintisiz olarak yenilenebilmesi için hem üretim ve hem de tüketim araçlarının bulunması gerekir. Toplumsal toplam üretim iki büyük bölüme

ayrılır: Bölüm I– üretim araçlarının üretilmesi, ve Bölüm II– tüketim araçlarının üretilmesi. Tüketim araçları da yine, işçi sınıfının ve emekçi kitlelerin gereksinimini gideren gerekli geçim araçları ve yalnızca sömürücü sınıfların satın alabilecekleri lüks eşyalar olmak üzere ikiye ayrılır. Kapitalistler, işçi sınıfının yaşam düzeyini sürekli olarak düşürür ve emekçileri, kaliteli tüketim malları yerine düşük kalitede mallar ya da tutarsı [Surrogat] kullanmaya zorlarlar. Aynı zamanda asalak sınıfların lüksü ve israfı büyür.

Toplumsal ürünün doğal biçime göre ayrışması da, yeniden üretim süreci içinde onun çeşitli bileşenlerine farklı roller verir. Örneğin, dokuma tezgahları yalnızca bez üretmek için kullanılabilir ve başka bir amaçla kullanılamaz; diğer yandan mamul elbiseler bireysel tüketime girmek zorundadır.

Şu soru ortaya çıkar: Kapitalist üretimin anarşik koşulları altında toplumsal ürün ne tarzda realize edilir? Lenin, “realize etme sorununun, toplumsal ürünün tüm bölümlerinin hem değerleri ve hem de maddi biçimleri açısından nasıl *yerine konduğunun* tahlil edilmesinden oluştuğu”na dikkat çekti.* Yani söz konusu olan, toplumsal ürünün her bir bölümü için değeri açısından (değişmeyen sermaye, değişen sermaye ve artı-değer) ve doğal biçimi açısından (üretim araçları, tüketim araçları)” pazarda onun yerini doldurabilecek diğer bir ürün bölümünün nasıl bulunacağıdır.

Genişletilmiş yeniden üretimin incelenmesinde, bunun yanısıra bir de, artı-değerin nasıl sermayeye dönüştüğü, yani üretimin genişletilmesi için gereken ek üretim araçlarının ve ek işçiler için tüketim araçlarının nereden geldiği sorusu ortaya çıkar.

---

* *V.İ. Lenin*, “Ekonomik Romantizmin Karakteristiği Üzerine”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 2, s. 144, Rusça.

Basit kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşulları

Önce tüm artı-değerin kapitalistin bireysel tüketimine gittiği basit kapitalist yeniden üretim koşullarında toplumsal ürünün realize edilmesi için gerekli olan koşullara bakalım. Bu koşullar, aşağıdaki örnekte olduğu gibi ortaya konabilir:

Bölüm I'de, üretim araçları üretiminde, örneğin, milyon sterlinle ifade edildiğinde, değişmeyen sermaye 4000, değişen sermaye 1000, artı-değer 1000 tutsun. Bölüm II'de, tüketim araçları üretiminde, değişmeyen sermayenin değeri 2,000, değişen sermayenin 500 ve artı-değerin 500 tutsun. Bu varsayımda toplumsal yıllık ürün aşağıdaki bölümlerden oluşacaktır:

$$I- 4000c + 1000v + 1000a = 6000$$

$$II- 2000c + 500v + 500a = 3000$$

Bölüm I'de üretilen makine, hammadde, malzeme vs. biçiminde olan toplam ürünün değeri, 6000 tutar. Üretim sürecinin yenilenebilmesi için, bu Ürünün 4000 tutan bölümü, Bölüm I'in işletmelerine yine bu bölümün değişmeyen sermayesinin yenilenmesi için satılmak zorundadır. Değişen sermayenin yeniden üretilen değerini (1000) ve yeni üretilen artı-değeri (1000) teşkil eden ve üretim araçları biçiminde var olan Bölüm I'in geri kalan ürün bölümü, Bölüm II'nin işletmelerine Bölüm I'in işçilerinin ve kapitalistlerinin bireysel tüketimine giden tüketim araçlarıyla değişim karşılığında satılır. Bölüm II'nin kapitalistleri de, değişmeyen sermayelerinin yenilenebilmesi için 2,000 tutarında üretim aracına gereksinim duyarlar.

Bölüm II'de üretilen üretim araçları (ekmek, et, giysi, ayakkabı vs. ve lüks eşyalar) biçiminde bulunan toplam ürünün değeri 3000 tutar. Bölüm II'de üretilen tüketim araçlarının 2000

tutarındaki bir bölümü, Bölüm I'in çalışma ücreti ve artı-değeri karşılığında değiştirilir. Böylece Bölüm II'nin değişmeyen sermayesi yerine konur. Bölüm II'nin değişen sermayenin yeniden üretilen değerini (500) ve yeni üretilen artı-değeri (500) teşkil eden geri kalan ürün bölümü, Bölüm II içerisinde realize edilir ve bu bölümün işçilerinin ve kapitalistlerinin bireysel tüketimi için kullanılır.

Yani basit yeniden üretim koşullarında iki bölüm arasındaki bilançoya şunlar girer: 1) Bölüm II'de üretilen tüketim araçları karşılığında değiştirilmek zorunda olan Bölüm I'in değişen sermayesi ve artı-değeri ve 2) Bölüm I'de üretilen üretim araçları karşılığında değiştirilen Bölüm II'nin değişmeyen sermayesi. Basit kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşulu aşağıdaki eşitliktir: Bölüm I'in değişen sermayesi artı artı-değeri Bölüm II'nin değişmeyen sermayesine eşit olmalıdır, yani $I(v + a) = IIc$ olmalıdır.

Basit yeniden üretimin bu koşulu, başka bir şekilde, aşağıdaki gibi de dile getirilebilir. Bir yıl içinde Bölüm I'de –üretim araçları üreten işletmeler tarafından– üretilen toplam meta kitlesi, değeri itibarıyla, yıl içerisinde her iki bölümün işletmelerinde tüketilen üretim araçları kitlesine eşit olmak zorundadır. Bir yıl içerisinde Bölüm II'de –tüketim araçları üreten işletmeler tarafından– üretilen tüm meta kitlesi, değer itibarıyla, her iki bölümün işçilerinin ve kapitalistlerinin gelirlerinin toplamına eşit olmak zorundadır.

Genişletilmiş kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşulları

Genişletilmiş kapitalist yeniden üretim, sermaye birikimini önşart koşar. Her bölümün sermayesi iki bölümden, değişmeyen ve değişen sermayeden oluştuğundan, artı-değerin biriktirilen bölümü de bu iki bileşen e bölünmek zorundadır: Bir bölüm ek üretim araçlarının alımı ve bir bölüm de ek İşgücünün

ödenmesi için kullanılır. Buradan çıkan sonuç, Bölüm I'in yıllık ürününün basit yeniden üretim için gerekli olan üretim aracı miktarının üzerinde bir fazlalığı içermesi gerektiğidir. Diğer sözcüklerle: Bölüm I'in değişen sermayesi ve artı-değerinin toplamı, Bölüm II'nin değişmeyen sermayesinden daha büyük, yani $I(v + a)$ II 'den daha büyük olmak zorundadır. Bu, genişletilmiş kapitalist yeniden üretimde realize etmenin ana koşuludur.

Genişletilmiş yeniden üretimde realize etmenin ön koşullarına biraz daha ayrıntılı bir şekilde bakalım.

Bölüm I'de değişmeyen sermayenin değeri 4000, değişen sermayenin değeri 1000 ve artı-değer 1000 olsun; Bölüm II'de değişmeyen sermayenin değeri 1500, değişen sermayenin değeri 750 ve artı-değer 750 olsun. Bu varsayımınla toplumsal yıllık ürün aşağıdaki bölümlerden oluşacaktır:

$$I- 4000c + 1000v + 1000a = 6000$$

$$II- 1500c + 750v + 750a = 3000$$

Bölüm I'in 1000'lik artı-değerinden 500'ünün biriktirildiğini varsayalım. Bölüm I'in sermayesinin organik bileşimine uygun olarak (4 : 1) artı-değerin biriktirilen bölümü aşağıdaki şekilde dağıtılır: 400 değişmeyen sermayenin büyütülmesi ve 100 de değişen sermayenin büyütülmesi için kullanılır. Ek değişmeyen sermaye (400), Bölüm I'in ürünü içinde bizzat üretim araçları biçiminde mevcuttur; ek değişen sermaye (100), kendisi de biriktirmek zorunda olan Bölüm II'yle değiştirilmek zorundadır. Bölüm II'nin kapitalistleri, artı-değerlerinin bir bölümünü (100) üretim araçları karşılığında değiştirir ve bu üretim araçlarını ek değişmeyen sermayeye dönüştürürler. O zaman Bölüm II'deki sermayenin organik bileşimine uygun olarak (2:1), bu bölümün değişen sermayesi 50 miktarında büyümek zorundadır. Yani Bölüm II'deki 750 miktarındaki artı-değerden 150'si biriktirilmek zorundadır.

Basit yeniden üretimde olduğu gibi, Bölüm II, Bölüm I'le 1500'lük değişmeyen sermayesini değiştirmek zorundadır. Bölüm I'de yine, Bölüm II ile 1000 tutarındaki değişen sermayesini ve tüketim için belirlenen 500 tutarındaki artı-değer bölümünü değiştirmek zorundadır.

Bu şekilde Bölüm I, şunları değiş tokuş etmek zorundadır:

Değişken	sermayenin	değerini	temsil	eden	ürün
bölümü.....					1000

Artı-değerin birikim için ayrılan ve değişen sermayeye eklenen bölümü..... 100

Artı-değerin kapitalistler tarafından tüketilen bölümü..... 500

Toplam: .....
..... 1600

Bölüm II şunları değiştirmek zorundadır:

Değişmeyen sermaye.....
1500

Artı-değerin birikim için ayrılan ve değişmeyen sermayeye eklenen bölümü..... 100

Toplam:.....
..... 1600

Bu iki bölüm arasındaki değişim, ancak bu miktarların eşitliği koşullarında gerçekleşebilir. Bunlar, genişletilmiş kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşullarıdır.

Genişletilmiş yeniden üretimde Bölüm I'in değişen sermayesinin ve artı-değerinin toplamı, Bölüm II'nin değişmeyen sermayesinden daha hızlı büyümek zorundadır ve Bölüm I'in değişmeyen sermayesi, Bölüm II'nin değişmeyen sermayesinin büyümesini daha hızlı aşmak zorundadır.

Her toplumsal düzende üretici güçlerin gelişmesi, üretim araçlarının üretimi için harcanan toplumsal emek payının, tüketim araçlarının üretimi için harcanan emek payına göre büyümesinde ifadesini bulur. Kapitalizmde üretim araçları üretiminin tüketim araçları üretimi karşısında daha hızlı büyümesi, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre daha hızlı artması biçiminde, yani sermayenin organik bileşiminin artması biçiminde ortaya çıkar. Sermayenin organik bileşiminin artması, kaçınılmaz olarak işsizliğin artmasına ve işçi sınıfının yaşam düzeyinin düşmesine yol açar.

Pazar sorunu. Kapitalist yeniden üretimin çelişkileri

Yukarıda anlatılanlardan da görüldüğü gibi, toplumsal ürünün realize edilmesi için onun bileşenleri arasında ve dolayısıyla üretim dalları ve unsurları arasında belirli bir orantı gerekir. Üretimin, kendilerini kâr hırsına kaptırmış ve bilinmeyen bir pazar için çalışan birbirlerinden soyutlanmış kapitalistler tarafından yapıldığı kapitalizmde, bu oranlar kaçınılmaz olarak sürekli arızalara tabidir. Basit ve genişletilmiş yeniden üretimin normal sürecinin koşullarını incelerken Marx, bunların “... bu üretimin kendinden bitme biçimlenmesinde dengenin bizzat bir tesadüf olmasından ötürü, aynı şekilde anormal gidişat koşullarında, bunalım olanaklarına dönüştüğüne...” dikkat çeker.* Kapitalist üretimin anarşik koşulları altında toplumsal üretim ancak, kapitalizmin güçlenmesiyle gittikçe güçlenen zorluklar ve sürekli yalpalamalar altında realize edilebilir.

Kapitalist üretimin genişletilmesinin ve dolayısıyla iç pazarın oluşmasının da, esas olarak tüketim araçları çizgisinde değil üretim araçları çizgisinde gerçekleşmesi durumu özel bir öneme sahiptir. Üretim araçları üretiminin büyümesi, bireysel tüketim nesnelere üretiminin büyümesini önemli ölçüde aşar. Kapitalist toplam üretimde tüketim araçları gittikçe daha fazla nispeten küçük bir yer alırlar. Yine de üretim araçları üretimi, tüketim araçları üretiminden tümüyle bağımsız ve onunla bir ilişki içinde olmaksızın gelişemez. Üretim aracı kullanan işletmeler, tüketim için ayrılan ve gittikçe artan bir meta kitlesini pazara sürerler. Yani son tahlilde üretici tüketim (üretim araçlarının tüketimi), daima bireysel tüketimle bağıntılıdır ve daima ona bağımlıdır. Ancak kapitalist toplumda geniş halk kitlelerinin bireysel tüketiminin boyutlarına, işçi sınıfının ve köylülüğün yoksullaşmasına yol açan kapitalist sömürü yasaları tarafından son derece dar sınırlar çekilir.

Kapitalist üretimin amacı, kâr elde etmektir. Bu amacın aracı, üretimin genişletilmesidir. Bu anlamda Marx, kapitalizm için karakteristik olan “üretim için üretim”, “birikim için

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, İkinci Cilt, s. 500/501.

birikim”den söz eder. Ama metalar son tahlilde üretim için değil, insanların gereksinimlerini karşılamak için üretilirler. Araç –üretimin genişletilmesi–, kaçınılmaz olarak kapitalistin amacıyla –kâr elde etmek–çatışmaya girer. Dolayısıyla kapitalizmde üretimle tüketim arasında derin bir antagonist çelişki mevcuttur.

Kapitalizmin içinde bulunan üretimle tüketim arasındaki çelişki, ulusal zenginliğin halk kitlelerinin artan yoksulluğuyla birlikte artmasından, toplumun üretici güçlerinin halk tüketiminde buna denk düşen bir büyüme olmaksızın büyümesinden ibarettir. Bu çelişki, kapitalizmin temel çelişkisinin, üretimin toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişkinin tezahürlerinden biridir.

Lenin, kapitalist realize etmenin derin çelişkilerini gizlemeye çalışan burjuvazinin uşaklarını teşhir etti ve şunu vurguladı: “... toplumsal toplam sermayenin *bizzat* ideal şekilde pürüzsüz ve oranlı bir yeniden üretiminde ve dolaşımında bile, üretimin büyümesiyle tüketimin kısıtlı boyutları arasındaki bu çelişki kaçınılmazdır. Ayrıca gerçekte realize etme süreci ideal pürüzsüz oranlılık koşullarında değil, tersine ‘zorluklar’, ‘yalpalamalar’, ‘bunalımlar’ vs. altında gerçekleşir.”*

İç pazarla (bir ülke içindeki meta sürümü) dış pazar (yurt dışında mal sürümü) arasında bir ayırım yapılmalıdır.

İç pazar, meta üretiminin oluşması ve büyümesiyle birlikte, ama özellikle de toplumsal işbölümünü derinleştiren ve doğrudan üreticileri kapitalistler ve işçilere ayırıştıran kapitalizmin gelişmesiyle birlikte oluşur ve gelişir. Toplumsal işbölümü yoluyla özel üretim dallarının sayısı büyür. Bu dallardan birinin gelişmesi, diğer dallar tarafından üretilen metalar için, herşeyden önce de hammadde, makine ve diğer

---

* V.İ. Lenin, “Bir Kez Daha Realize Etme Teorisi Sorunu Üzerine”; bkz. V.İ. Lenin, Eserler, 4. baskı, c. 4, s. 71, Rusça.

üretim araçları için pazarı genişletir. Ayrıca, küçük meta üreticilerinin sınıfsal ayrışması, işçi sayısının artması, kapitalistlerin yüksek karları, bunlar tarafından satın alınan tüketim mallarının sürümünün artmasına yol açar. İç pazarın gelişmesi, bir ülkenin kapitalist gelişmesinin basamağını belirler.

Emeğin kapitalizm tarafından toplumsallaştırılması, eski, doğal iktisada özgü küçük işletme birimlerinin parçalanmışlığının ortadan kaldırılmasında ve küçük yerel pazarların büyük bir ulusal iç pazarda ve daha sonra da dünya pazarında birleşmesinde ortaya çıkar.

Toplumsal toplam sermayenin yeniden üretiminin ve dolaşımının incelenmesinde dış pazarın rolü gözönünde bulundurulmamaktadır, çünkü dış pazarın inceleme içine alınması sorunun özünü değiştirmez. Dış pazarın içine alınması, sorunu bir ülkeden birçok ülkeye taşırır, ama bununla realize etme sürecinin özü değişikliğe uğramaz. Ancak bu, dış pazarın kapitalist ülkeler için özsel bir öneme sahip olmadığı anlamına gelmez. Kapitalistler, kâr hırsı peşinde, üretimi iç pazarın alım yeteneğinin sınırlarının üzerinde genişletir ve kazanç getirici dış pazarlar ararlar.

Kapitalist realize etmenin çelişkileri, periyodik aşırı üretim bunalımlarında tüm güçleriyle ortaya çıkarlar.

Kısa Özet

1– Bireysel sermayelerin dolaşımı, bütünlükleri içinde toplumsal sermayenin hareketini oluşturur. Toplumsal sermaye, karşılıklı bağlantıları içinde bireysel sermayelerin tüm kitesidir.

2– Kapitalist toplumun toplam ürünü, değerine göre değişmeyen sermaye, değişen sermaye ve artı-değere ve doğal

biçimine göre üretim araçlarına ve tüketim araçlarına bölünür. Toplumsal toplam ürün iki bölümden oluşur: Bölüm I– üretim araçları üretimi ve Bölüm II– tüketim araçları üretimi. Realize etme sorunu, toplumsal ürünün her bir parçası için değeri ve maddi biçimi itibarıyla pazarda ürünün onun yerini alabilecek başka bir parçasının nasıl bulunacağından oluşur.

3– Basit kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşulu, Bölüm I'in değişen sermayesinin ve artı-değerinin toplamının Bölüm II'nin değişmeyen sermayesine eşit olmasından ibarettir. Genişletilmiş kapitalist yeniden üretimde realize etmenin koşulu, Bölüm I'in değişen sermayesinin ve artı-değerinin toplamının Bölüm II'nin değişmeyen sermayesinden daha büyük olması gerektiğinden ibarettir. Genişletilmiş yeniden üretimde, üretim araçlarının üretiminin büyümesi tüketim araçları üretiminin büyümesini aşar.

4– Kapitalizm, gelişmesi içinde iç pazarı yaratır ve geliştirir. Kapitalizmde üretim ve iç pazar, büyük ölçüde, tüketim araçları çizgisinden çok üretim araçları çizgisinde büyür. Kapitalist yeniden üretim süreci içinde, kapitalizmde kaçınılmaz olan ve kapitalizmin temel çelişkisinden –üretimin toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişki– kaynaklanan üretim orantısızlığı ve üretimle tüketim arasındaki çelişki ortaya çıkar. Kapitalist yeniden üretimin çelişkileri, özellikle periyodik aşırı üretim bunalımlarında keskin bir şekilde ortaya çıkarlar.

Bölüm XVI

İKTİSADİ BUNALIMLAR

Kapitalist aşırı üretim bunalımlarının temelleri

19. yüzyılın başından beri, makinesel büyük üretimin ortaya çıkmasından beri, kapitalist yeniden üretimin gidişatı periyodik olarak iktisadi bunalımlar tarafından kesintiye uğratılır.

Kapitalist bunalımlar, *aşırı üretim bunalımlarıdır*. Bunalım herşeyden önce, ana tüketiciler, yani kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliği altında satın alma güçlerine son derece dar sınırlar çekilen halk kitlelerinin satın alabildiğinden fazla meta üretildiğinden, metaların pazar bulmamasında dile gelir. Depolarda mal “fazlaları” istiflenir. Kapitalistler üretimi kısarlar ve işçileri sokağa atarlar. Yüzlerce ve binlerce işletme kapatılır. İşsizlik hızla artar. Kent ve kırdaki birçok küçük üretici yıkıma uğrar. Üretilen metalar için pazarlama olanaklarının olmaması, ticaretin sarsılmasına yol açar. Kredi ilişkileri bozulur. Kapitalistler, büyük bir nakit sıkıntısı hisseder ve vadesi gelmiş borçlarını ödeyemezler. Borsa çöker, hisse senetlerinin, tahvillerin ve değerli kağıtların kurları hızla düşer. Sanayi işletmelerini, ticaret firmalarını ve bankaları bir iflas dalgası kaplar.

Bunalım sırasında metaların aşırı üretimi mutlak değil, tersine görecedir. Bu, toplumun gerçek gereksinimlerine oranla değil de, yalnızca ödeme yeteneğine sahip bir talebe oranla bir meta fazlasının bulunduğu anlamına gelir. Bunalım sırasında emekçi kitleler en gerekli şeylerden yoksun kalır, gereksinimleri diğer dönemlere göre daha kötü bir şekilde karşılanır. Milyonlarca insan “çok fazla” ekme üretildiğinden aç kalır, “çok fazla” kömür üretildiğinden donar. Emekçiler çok fazla

geçim aracı ürettiklerinden, geçim aracı sıkıntısı çekerler. Fransız ütöpik sosyalisti Fourier'in sözleriyle "fazlalığın, yoksulluk ve sıkıntının kaynağı" olduğu kapitalist üretim tarzının apaçık çelişkisi burada yatar.

İktisadi hayatın sarsılması, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında da vardı. Ama bunlara yol açan nedenler ola~anüstü toplumsal ya da doğa felaketleriydi: Su baskınları, kuraklık, kanlı savaşlar ya da salgınlar yoluyla bazen tüm ülkeler kırılıp geçirildi ve nüfus açlığa ve toptan ölüme mahkum edildi. Ama bu iktisadi sarsılmalar kapitalist bunalımlardan, bunların yol açtığı açlık ve yoksulluğun az gelişmiş bir üretimin ve son derece büyük ürün kıtlığının sonucu olmalarıyla temel bir ayrım gösterirler. Kapitalizmde ise bu bunalımlar halk kitlelerinin sefil yaşam koşullarının yanında üretimin büyümesi, üretilen metaldaki görece "fazlalık" yoluyla ortaya çıkarlar.

Daha önce yukarıda (Bölüm IV'de) gösterildiği gibi. daha henüz basit meta üretimi ve dolaşım bunalım *imkanını* içerir. Ama bunalımlar ilk kez, üretimin *toplumsal karakter* kazandığı, binlerce ve milyonlarca işçinin toplumsallaştırılmış emeğinin ürününe *kapitalistler tarafından özel el konulduğu* kapitalizmde *kaçınılmaz* olurlar. Üretimin toplumsal karakteriyle üretimin sonuçlarının özel kapitalist biçimde mülk edinilmesi arasındaki çelişki, kapitalizmin temel çelişkisidir. Bu çelişki, ekonomik aşırı üretim bunalımlarının *temelini* oluşturur. Yani bunalımların kaçınılmazlığı, bizzat kapitalist iktisat sistemin kendisinde bulunur.

Kapitalizmin temel çelişkisi, kendisini tek tek fabrikalardaki üretimin örgütlenmesiyle tüm toplumdaki üretim anarşisi arasındaki karşıtlık olarak ortaya koyar. Fabrikaların her birinde emek örgütlenmiş olup, işverenin bütünlüklü iradesine tabi kılınmıştır. Ancak bir bütün olarak toplumda, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin egemenliği sonucu, iktisadın her türlü planlı gelişmesini dışalayan bir üretim anarşisi egemendir. Üretimin genişletilmesi dengesiz bir şekilde yürür, öyle ki üretim dalları arasındaki eski oranlar sürekli bozulur ve yeni oranların oluşturulması elementar bir şekilde,

sermayenin bir daldan diğerine aktarılmasıyla gerçekleşir. Bundan ötürü tek tek dallar arasındaki oran tesadüfi bir görünümken, oranın sürekli bozulması kapitalist yeniden üretimin genel bir kuralıdır.

Kapitalistler, en yüksek kâr hırsıyla, üretimi genişletir, tekniği mükemmelleştirir, yeni makineler yerleştirir ve muazzam miktarda metayı pazara sürerler. Sermayenin organik bileşiminin büyümesi sonucu ortaya çıkan kâr oranının sürekli düşme eğilimi de aynı yönde bir gelişme gösterir. İşverenler, kâr oranının düşmesini, üretimi genişleterek ve daha büyük miktarda meta üreterek, kâr kütlesini yükseltme yoluyla dengelemeye çalışırlar,. Böylelikle, üretimi genişletme, üretim kapasitesini muazzam bir şekilde artırma eğilimi kapitalizme özgüdür. Ama, gerçek ücretin düşüşü, işsizliğin artması ve köylülüğün yıkıma uğraması yoluyla, emekçilerin ödeme gücüne sahip talepleri de görece düşer. Bunun sonucunda, kapitalist üretimin genişletilmesi, kaçınılmaz olarak halk kitlelerinin tüketiminin dar sınırlarına çarpar.

“Bunalımın temeli, üretimin toplumsal karakteriyle üretimin sonuçlarının kapitalist mülk edinme biçimi arasındaki çelişkide yatar. Kapitalizmin bu temel çelişkisinin ifadesi, azami kapitalist kâr elde etme amacına yönelik olarak kapitalizmin üretim kapasitelerinin muazzam büyümesiyle, kapitalistlerin, yaşam düzeylerini sürekli olarak son derece kısıtlı bir *minimum* sınırları içinde tutmaya çalıştıkları milyonlarca emekçi kitlesinin ödeme gücüne sahip talebinin görece *gerilemesi* arasındaki çelişkidir.”*

Kapitalizmin temel çelişkisi, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf antagonizması olarak ortaya çıkar. Kapitalizm için karakteristik olan, üretimin en önemli iki koşulunun –kapitalistlerin ellerinde yoğunlaşan üretim

---

* *J.V. Stalin*, “SBKPCB) XVI. Parti Kongresine Sunulan Merkez Komitesi Politik Raporu”; bkz. *J.V. Stalin*, Eserler, c. 12, s. 214.

araçlarının, işgüçlerinden başka birşeye sahip olmayan doğrudan üreticilerden– ayrılmasıdır. Bu ayrılık, hatalı bir dolaşımın ortaya çıktığı aşırı üretim bunalımı dönemlerinde açık bir şekilde görünür: Bir yandan üretim araçları ve ürün fazlalığı, diğer yandan işgücü fazlalığı, geçim aracına sahip olmayan işsiz kitleleri.

Bunalımlar, kapitalist üretim tarzının kaçınılmaz yol arkadaşıdır. Bunalımları ortadan kaldırmak için, kapitalizmi ortadan kaldırmak gerekir.

Burjuva iktisatçıları kapitalizmde bunalımların kaçınılmazlığını yadsır; bunlar bunalımları kapitalist iktisat sisteminin ayakta kalması koşullarında güya ortadan kaldırılacak rastlantısal nedenlerin sonuçları olarak ilan ederler. Bunalımların son nedeni olarak üretim dalları arasındaki oranın rastlantısal olarak bozulması ya da “tüketim azlığı” [Unterkonsumtion] gösterilir ve bunun ortadan kaldırılması için de aşırı silahlanma ve savaş gibi araçlar önerilir. Gerçekteyse kapitalizmde üretim oransızlığı ve “tüketim azlığı” bir rastlantı değil, tersine, burjuva düzeni var olduğu sürece ortadan kaldırılamayacak kapitalist temel çelişkinin zorunlu tezahürleridir.

Kapitalist yeniden üretimin devrevi karakteri

Kapitalist aşırı üretim bunalımları, belirli zaman aralıklarıyla, ve bu da 8 ile 12 yıl arasında, yinelenir. Tek tek üretim dallarını etkileyen ilk kısmi aşırı üretim krizleri, daha ta 18. yüzyıl başlarında İngiltere’de çıktı. Tüm bir ülkenin iktisadını kapsayan ilk sanayi bunalımı, 1825’de İngiltere’de patladı. 1836 bunalımı İngiltere’de başladı ve daha sonra ABD’ye de yayıldı. ABD ve bir dizi Avrupa ülkesini kapsayan 1847/48 bunalımı, ilk *dünya bunalımıydı*. 1857 bunalımı, Avrupa’nın en önemli ülkelerini ve Amerika’yı etkiledi. Bunu, 1866, 1873, 1882 ve 1890 bunalımları izledi. Bunların en ağır, tekel öncesi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçişi gösteren 1873 bunalımı oldu. 20. yüzyılda da bunalımlar ortaya çıktı: 1900-1903 (bu bunalım etkisinin herhangi bir diğer ülkeden

daha güçlü olduğu Rusya’da başladı), 1907, 1920/21, 1929-1933, 1937/38 ve 1947/49.

Bir krizin başlamasından diğerinin başlamasına kadar olan zaman kesitine *devre* denir. Devre, dört aşamadan oluşur: bunalım, durgunluk, canlanma ve kalkınma. Devrenin ana aşaması, yeni bir devrenin çıkış noktası olan bunalımdır.

Bunalım, devrenin üretim kapasitesinin büyümesiyle ödeme gücüne sahip talepteki görece gerileme arasındaki çelişkinin fırtınalı ve yıkıcı bir şekilde ortaya çıktığı aşamasıdır. Devrenin bu aşaması, pazarlanma alanı bulamayan aşırı meta üretimi, ani fiyat düşüşleri, kitle halinde iflaslara yol açan ödeme aracı eksikliği ve borsa çöküşü, üretimin sert şekilde kısılması, hızla artan işsizlik ve çalışma ücretinin hızla azalmasıyla karakterizedir. Metaların değerinin düşürülmesi, işsizlik, makinelerin, donatımların ve tüm işletmelerin doğrudan tahribi—bütün bunlar, toplumun üretici güçlerinin dev boyutlarda tahribi anlamına gelir. Birçok işletmenin yıkıma uğraması ve çöküşü, üretici güçlerin bir bölümünün tahribi yoluyla bunalım, üretimin boyutlarını zorla—ama yalnızca kısa bir süre için—ödeme gücüne sahip talebe uydurur. “Bunalımlar, var olan çelişkilerin sadece anlık, zora dayanan çözümüdür, bozulan dengeyi o an için yeniden kuran zora dayanan patlamalardır.”*

Durgunluk, devrenin bunalımı hemen izleyen aşamasıdır. Devrenin bu aşaması, sanayi üretiminin durgunluğu, düşük meta fiyatları, durgun ticari faaliyet ve boş duran para-sermaye fazlalığıyla karakterizedir. Durgunluk döneminde, bunu izleyen canlanma ve kalkınmanın ön koşulları yaratılır. Biriktirilmiş meta stokları kısmen tahrip edilir, kısmen düşük fiyata satılır. Kapitalistler, üretim giderlerini düşürerek, bu durgunluktan bir çıkış yolu bulmaya çalışırlar. Bu hedefe birincisi, işçilerin yüksek derece sömürülmesi, çalışma ücretinin daha fazla

---

* Karl Marx, “Kapital”, Üçüncü Cilt, s. 277.

düşürülmesi ve emek yoğunluğunun artırılması yoluyla ulaşırlar; ikincisi, bunalımın yol açtığı düşük fiyatlardan bağımsız olarak üretimi kazanç getirici bir şekle getirme hedefini güden, işletmelerin yeniden donatılması, sabit sermayenin yenilenmesi ve teknik yeniliklerin kullanıma sokulması yoluyla. Sabit sermayenin yenileştirilmesi, üretimi artırmak için bir dizi dala ivme sağlar. Makine üreten işletmeler sipariş alır ve kendileri de hammadde ve her türden malzeme gereksinimlerini dile getirirler. Durgunluk yerini yavaş yavaş canlanmaya terkeder.

Canlanma, devrenin, bunalımı atlatan işletmelerin sarsılmadan sonra kendilerine geldikleri ve üretimi genişletmeye başladıkları aşamasıdır. Üretim yavaş yavaş eski düzeyine ulaşır, fiyatlar yükselir, kârlar artar. Canlanma, kalkınmaya geçer.

Kalkınma, devrenin, üretimin bir önceki devrenin bunalımından önce ulaştığı en yüksek düzeyi aştığı aşamasıdır. Kalkınma döneminde yeni sanayi işletmeleri, demiryolları vs. inşa edilir. Fiyatlar yükselir, tüccarlar, fiyatların daha da artacağı umuduyla, mümkün olduğunca çok meta satın alırlar ve sanayicileri üretimi daha da genişletmeye sevkederler. Bankalar, sanayicilere ve tüccarlara seve seve kredi verirler. Bütün bunlar, üretimin ve ticaretin, ödeme gücüne sahip talebin ötesinde genişletilmesine olanak sağlar. Böylelikle, bir sonraki aşırı üretim bunalımının ön koşulları hazırlanmış olur.

Bunalımın patlamasından önce üretim, en yüksek düzeyine ulaşır, ancak pazarlama olanakları daha da büyük gibi görünür. Halihazırda bir aşırı üretim vardır, ama bu, gizli bir biçimdedir. Spekülasyon fiyatları tırmandırır, metalara olan talebi ölçsüz bir şekilde şişirir. Meta fazlalıkları birikmeye başlar. Kredi, aşırı üretimi daha da gizler: Bankalar, sanayiye ve ticarete kredi vermeye devam ederler ve böylelikle üretimin yapay bir şekilde genişletilmesini desteklerler. Aşırı üretim en yüksek düzeyine ulaştığında, bunalım patlak verir. Ve bundan sonra tüm devre yeniden tekrarlanır.

Bunalım, büyük ölçüde yeni sermaye yatırımının çıkış noktasını oluşturur. Sert fiyat düşüşleri karşısında işletmelerinin karlılığını yeniden sağlamak amacıyla kapitalistler, işçilerin sömürülmesinin artırılmasının yanısıra, yeni makineler ve tezgahlar, yeni üretim yöntemleri yerleştirmek zorundadırlar. Sabit sermayenin kitlesel bir yenilenmesi gerçekleşir. Büyük sanayiın tayin edici dallarında en önemli üretim araçlarının ömrü—bunların yalnızca fiziki değil, aynı zamanda moral aşınması da göz önünde bulundurulduğunda—ortalama olarak 10 yıl civarındadır. Böylelikle, kapitalizmin tarihinde düzenli olarak tekrarlanan *bunalımların periyodikliğinin maddi temelleri* ortaya çıkar.

Her bunalım, yeni, daha derin bir bunalımın zeminini yaratır; bunun sonucu olarak kapitalizmin gelişmesiyle onun tahrip gücü ve keskinliği de artar.

Tarım bunalımları

İşsizliğe, çalışma ücretlerinin düşmesine ve tarımsal ürünlere olan ödeme gücüne sahip talebin düşmesine yol açan kapitalist aşırı üretim bunalımları, kaçınılmaz olarak tarımda da kısmi ya da genel bir aşırı üretime yol açarlar. Tarımdaki aşırı üretim bunalımlarına *tarım bunalımları* denir. Tarım bunalımlarının kaçınılmazlığı da, sanayi bunalımlarının temelini oluşturan kapitalizmin temel çelişkisi tarafından belirlenir.

Bununla birlikte tarım bunalımları, belirli özellikler de gösterirler: bunlar genellikle sanayi bunalımlarından daha çetin, daha uzun sürelidirler.

19. yüzyılın son çeyreğinde Batı Avrupa, Rusya ve daha sonra da ABD'yi kapsayan tarım bunalımı, 70'li yılların ilk yansında başladı ve şu

veya bu biçimde 19. yüzyılın 90'lı yıllarının ortalarına kadar sürdü. Bunun nedeni, deniz taşımacılığının gelişmesi ve demiryollarının genişlemesi sonucu, Amerika, Rusya ve Hindistan'dan büyük miktarda tahılın Avrupa pazarına ulaşması oldu. Amerika'da yeni verimli topraklar ekilebildiğinden ve kendisi için rant ödenmesi gerekmeyen bakir toprak mevcut olduğundan, tahıl üretimi daha ucuzdu. Rusya ve Hindistan ise, dayanılmaz vergi yükü altında ezilen Rus ve Hint köylülerinin tahılı hiç fiyatına satmak zorunda kalmaları sonucu, Batı Avrupa'ya düşük fiyatlarla tahıl ihraç edebiliyorlardı. Avrupalı kapitalist kiracılar ve köylüler, büyük toprak sahipleri tarafından tırmandırılan ranttan ötürü, bu rekabete dayanamadılar. Birinci Dünya Savaşından sonra, halkın satın alma gücünün aşırı ölçüde zayıflaması sonucu, 1920' de, özellikle Avrupa dışı ülkeleri (ABD, Kanada, Arjantin, Avustralya) şiddetli bir şekilde etkileyen sert bir tarım bunalımı patladı, 1928 sonunda ABD, Kanada, Brezilya ve Avustralya'da yeni bir tarım krizinin belirgin işaretleri ortaya çıktığında, tarım bu bunalımın etkilerini daha tam olarak üzerinden atamamıştı. Bu bunalım, kapitalist dünyanın en önemli hammadde ve besin maddesi ihraç eden ülkelerini kapsadı. Tarımın bütün dallarına yayıldı ve 1929 -1933 arasındaki sanayi bunalımıyla iç içe geçti ve İkinci Dünya Savaşının başlangıcına kadar sürdü.

Tarım bunalımlarının uzun süreli karakterinin ana nedenleri şunlardır:

Birincisi, özel toprak mülkiyeti tekeli, kiracıları, sözleşmeyle saptanmış kirayı tarım bunalımı dönemlerinde de aynı miktarda ödemeye zorlar. Tarımsal ürünlerin fiyatlarının düştüğü koşullarda, toprak rantı, tarım işçilerinin ücretlerinin daha fazla düşürülmesi yardımıyla ve kârdan zarar ederek ve bazen de kiracının yatırdığı sermaye pahasına sağlanır. Bundan dolayı bunalımın mükemmelleştirilmiş tekniğin yerleştirilmesi ve üretim fiyatlarının düşürülmesi yoluyla aşılması son derece zorlaştırılır.

İkincisi, kapitalizmde tarım, sanayiye kıyasla geri bir daldır. Özel toprak mülkiyeti, feodal ilişkilerin kalıntıları ve toprak sahiplerine mutlak toprak rantı ve diferansiyel rant ödeme zorunluluğu—bütün bunlar sermayenin özgürce tarıma akmasını ve üretici güçlerin gelişmesini köstekler. Teknik, bu dalda son derece geri kalır. Tarımda sermayenin organik bileşimi, sanayidekinden düşüktür; kitlesel olarak yenilenmesi

sanayi bunalımlarının periyodikliğinin maddi temelini oluşturan sabit sermaye, tarımda, sanayide olduğundan çok daha kısıtlı bir rol oynar.

Üçüncü olarak, küçük meta üreticileri, köylüler, kendi toprakları ya da kiraladıkları küçük bir parça toprak üzerinde tutunabilmek için, bunalım dönemlerinde,—aşırı çalışma, yetersiz beslenme, toprağın ve hayvanların aşırı derecede sömürülmesi yoluyla—o zamana kadarki üretim boyutlarını korumaya çalışırlar. Bu, tarımsal ürünlerin aşırı üretimini daha da artırır.

Tarım bunalımlarının uzun süre devam etmesinin genel temeli, böylelikle özel toprak mülkiyeti tekelidir, buna bağlı feodal kalıntılar ve kapitalist ülkelerin tarımının son derece geriliğidir.

Tarım bunalımlarının ana yükü geniş köylü kitlelerinin sırtına biner. Her bunalım gibi, tarım bunalımı da bir yığın küçük meta üreticisini yıkıma uğratar. Eski mülkiyet ilişkilerinin tahrip edilmesiyle, tarımsal bunalım köylülüğün ayrışmasını ve tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesini hızlandırır. Tarım bunalımları, aynı zamanda kapitalist ülkelerin tarımlarının doğrudan bir gerilemesini beraberinde getirirler: makine kullanımından kol gücüne dayanan çalışmaya dönüş, yapay gübre kullanımının önemli ölçüde kısıtlanması, ekim alanlarının azaltılması, agro-teknik düzeyin düşmesi, tarımsal rekoltelerin ve hayvancılıkta verimin gerilemesi.

Bunalımlar ve kapitalizmin çelişkilerinin keskinleşmesi

Kapitalist üretim tarzının bütün çelişkilerinin şiddetli bir şekilde patladığı iktisadi bunalımlar, kaçınılmaz olarak bu çelişkilerin daha da derinleşmesine ve keskinleşmesine yol açarlar.

Kural olarak kapitalist aşırı üretim bunalımları, *herşeyi*

kapsayan bir karaktere sahiptirler. Herhangi bir üretim dalında başlayarak, hızla tüm iktisadı kapsarlar. Bunlar, bir ya da birkaç ülkede ortaya çıkarlar ve tüm kapitalist dünyaya yayılırlar.

Her bunalım, üretimin güçlü bir şekilde kısıtlanmasına, toptan ticaret fiyatlarının ve borsa kurlarının düşmesine, iç ve dış ticaretin gerilemesine yol açar.

Her bunalımda üretim, yıllar önce ulaşılmış düzeyin altına düşer. Kapitalist ülkelerin iktisadi yaşantısı bunalım sırasında 19. yüzyılda 3 ile 5 yıl geriye atıldı, 20. yüzyılda ise artık onlarca yıl geriye atılmaktadır.

ABD’de kömür çıkarımı bunalım dönemlerinde aşağıdaki gibi bir düşüş gösterdi: 1873’de %9.1, 1882’de %7.5, 1893’de %6.4, 1907’de %13.4, 1920/21’de %27.5 ve 1929-1933’de %40.9. ABD’de ham demir üretimi ise bunalım dönemlerinde şöyle düştü: 1873’de %27, 1882’de %12.5, 1893’de %27.3, 1907’de %38.2, 1920-21’de %54.8, 1929-1933’de %79.4.

Almanya’da sanayi üretiminin toplam hacmi bunalımlar döneminde şöyle düştü: 1873’de %6.1, 1890’da %3.4, 1907’de %6.5 ve 1929-1933’de %40.6.

1857 bunalımıyla ABD, kömür üretiminde 2 yıl, ham demir üretiminde 4 yıl, ihracatta 2 yıl ve ithalatta 3 yıl geriye atıldı. 1929 bunalımıyla ABD kömür çıkarımında 28 yıl, ham demir üretiminde 36 yıl, çelik üretiminde 31 yıl, ihracatta 35 yıl ve ithalatta 31 yıl geriye atıldı.

İngiltere, 1929 bunalımıyla kömür çıkarımında 35 yıl, ham demir üretiminde 76 yıl, çelik üretiminde 23 yıl ve dış ticarete 36 yıl geriye atıldı.

İktisadi bunalımlar, kapitalizmin *soyguncu* karakterini açık bir şekilde gözler önüne serer. Her bunalımda, sefalet ve açlığa mahkum edilmiş milyonlarca insanın son derece büyük yoksulluğu koşullarında, pazar alanı bulamayan muazzam miktarda meta —buğday, patates, süt, hayvan, pamuk— yok edilir. Kocaman fabrikalar, tersaneler ve yüksek fırınlar kapatılır ya da yıkılır. Tahıl ve endüstriyel bitkilerin tohumları yok edilir, meyve plantasyonları kesime tabi tutulur.

1929-1933 bunalımının üç yılı içinde ABD’de 92, İngiltere’de 72, Almanya’da 28, Fransa’da 10 yüksek fırın söküldü. Bu yıllar içinde imha

edilen açık deniz gemilerinin tonajı 6.5 milyon tonilatonun üzerindeydi.

Tarım bunalımının yıkıcı etkisi aşağıdaki verilerle ölçülebilir. 1926 ile 1937 arasında ABD’de 2 milyondan fazla çiftlik, borç yüzünden zoraki açık artırmayla satışa çıkarıldı. Tarım geliri, 1929’da 6,8 milyar dolardan 1932’de 2.4 milyar dolara geriledi. Aynı dönem içinde yıllık tarımsal makine ve envanter satışı 458 milyon dolardan 65 milyon dolara, yani yedide birine düştü, yapay gübrenin kullanımı hemen hemen yarıya düştü. ABD hükümeti, tarımsal üretimi kıstak için bütün yollara başvurdu. 1933 yılında 10,4 milyon acre pamuk ekini toprak altüst edilerek imha edildi ve 6.4 milyon domuz satın alınarak yok edildi. Buğday, lokomotiflerin ateşlenmesi için kullanıldı. Brezilya’da yaklaşık 22 milyon torba kahve ve Danimarka’da 117,000 hayvan yok edildi.

Bunalımlar, işçi sınıfına, geniş köylü kitlelerine ve tüm diğer emekçilere ölçsüz derecede sıkıntı getirir. Yüzbinlerce ve milyonlarca insanı zoraki tembelleğe, sefalete ve açlığa mahkum eden kitlesel işsizlik üretir. Kapitalistler, işsizliği işçi sınıfının sömürülmesini her tarzda artırmak ve emekçilerin yaşam düzeylerini sert şekilde düşürmek için kullanırlar.

ABD’de imalat sanayiinde çalışan işçilerin sayısı, 1907 bunalımı sırasında % 11.8 oranında düştü. 1929-1933 bunalımı sırasında Amerikan imalat sanayiinde çalışan işçilerin sayısında %38.8’lik bir gerileme olurken, ödenen ücret miktarı da %57.7 düştü. Amerikalı istatistikçilerin verilerine göre, 1929 ile 1938 arasında işsizlik dolayısıyla 43 milyon iş yılı kayboldu.

Bunalımlar, emekçilerin geçim güvensizliğini ve yarından duydukları korkuyu yüksek derecede artırır. Yıllar boyu bir iş bulamayan proleterler, iş maharetlerini kaybederler ve bunalımdan sonra bunların bir çoğu artık üretime geri dönemezler. Emekçilerin konut koşulları son derece kötüleşir, iş arama peşinde ülke içinde oradan oraya dolaşan yurtsuzların sayısı büyür. Bunalım döneminde umutsuzluğa kapılan insanların intiharlarının sayısı hızla yükselir, sefalet ve suç işleme oranı büyür.

Bunalımlar, burjuvazi ile proletarya arasındaki ve geniş

köylü kitleleriyle onları sömüren toprak sahipleri, tefeciler ve büyük köylüler arasındaki *sınıf karşıtlıklarının* keskinleşmesine yol açar. Bunalım dönemlerinde işçi sınıfı, sömürücülere ve burjuva devlete karşı uzun ve çetin mücadele içinde elde ettiği kazanımların çoğunu yitirir. Bu, işçilere, sefalet ve açlıktan kurtuluşun biricik yolunun burjuvazinin iktidarını yıkmak, kapitalist ücret köleliğini ortadan kaldırmak olduğunu gösterir. Sınıf bilinci ve devrimci kararlılık, bunalımdan ötürü büyük yoksunluklara mahkum edilen geniş proletarya kitlelerini sarar. Burjuvazinin toplumun üretici güçlerini yönetme yeteneksizliği, küçük burjuva tabakalarının kapitalist düzenin sarsılmazlığına olan inancını çökertir. Bütün bunlar, kapitalist toplumda *sınıf mücadelesinin* keskinleşmesine yol açar.

Burjuva devlet, bunalım dönemlerinde, son tahlilde emekçi kitlelerin ödemek zorunda oldukları sübvansiyonlar yoluyla kapitalistlerin yardımına koşar. Devlet, şiddet ve zor aygıtını kullanarak, işçi sınıfının ve köylülüğün yaşam düzeyini düşürmede kapitalistlere yardım eder. Bütün bunlar, emekçi kitlelerin yoksulluğunu güçlendirir. Bunalımlar, aynı zamanda burjuva devletin kapitalizmin elementar bir şekilde etkimedeki bulunan yasalarına bir nebze de olsa egemen olma yeteneksizliğini açık bir şekilde gösterir. Kapitalist ülkelerde, iktisada yön veren devlet değildir, bilakis tam tersine devletin kendisi kapitalist iktisadın egemenliği altındadır, büyük sermayeye tabidir.

Bunalımlar, burjuva üretim ilişkilerinin çerçevesinin kapitalizm tarafından yaratılan üretici güçler için çok daraldığını ve bu çerçevenin üretici güçlerin daha da gelişmesinin önünde bir köstek olduğunu tüm açıklığıyla gösterirler.

“Bunalım, halkın sefaletinden milyonlar kazanan bir avuç özel mülk sahibi toprağı ve araziye, fabrikaları, makineleri vs. gasp etmemiş olsaydı, bugünkü toplumun, tüm emekçi halkın yaşamının iyileştirilmesi amacıyla kıyaslanamayacak

ölçüde daha fazla ürün üretebileceğini gösterir.”* Her bunalım, kapitalist üretim tarzının çöküşünü hızlandırır.

Kapitalizmin tarihsel gelişme eğilimi. Kapitalizmin mezar kazıcısı olarak proletarya

Kapitalizmin egemen toplum düzeni olmasından bu yana, mülkiyetin az sayıda elde yoğunlaşması dev adımlar attı. Kapitalizmin gelişmesi, küçük üreticilerin yıkımına yol açar ve bunlar ücretli işçiler ordusunun saflarını doldururlar. Kapitalistler arasındaki rekabet mücadelesi gittikçe keskinleşir, her bir kapitalist birçoğunun canına kıyar. Sermayenin yoğunlaşması, dev zenginliklerin gittikçe ufalan bir kişiler çevresinin elinde yığılması demektir.

Kapitalizm, büyük üretimin gelişmesiyle tüm emekçi ve sömürülen kitlelerin yöneticisi ve önderi olarak ortaya çıkan işçi sınıfının şahsında, kendi mezar kazıcısını da doğurur. Sanayi gelişmesine, proletaryanın sayıca büyümesi, birliğinin, bilincinin ve örgütlülüğünün büyümesi eşlik eder. Proletarya, gittikçe daha kararlı bir şekilde sermayeye karşı mücadeleye atılır. Kapitalist toplumun —kendisine içinde var olan antagonist çelişkilerin ve sınıf mücadelesinin eşlik ettiği— gelişmesi, proletaryanın burjuvazi üzerinde zaferinin gerekli önkoşullarını yaratır.

İşçi sınıfının temel çıkarlarının teorik ifadesi, kendi içinde bütünlüklü ve uyumlu bir dünya görüşü olan Marksizmdir, bilimsel sosyalizmdir. Bilimsel sosyalizm, proletaryaya burjuvaziye karşı sınıf mücadelesi içinde birleşmeyi öğretir. Proletaryanın sınıf çıkarları insan

---

* *V.İ. Lenin*, “Bunalımın Öğretileri”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 5, s. 76, Rusça.

toplumunun ilerlemesinin çıkarlarıyla çakışır, toplumun ezici çoğunluğunun çıkarlarıyla uyum içindedir; çünkü proleter devrim şu ya da bu sömürü biçiminin ortadan kaldırılması değil, her türlü sömürünün ortadan kaldırılması anlamına gelir.

Kapitalizmin. ilk dönemlerinde kapitalistler ve toprak sahiplerinin şahsında az sayıda gaspçı halk kitlelerini mülksüzleştirdiyse, kapitalizmin gelişmesi de zorunlu olarak bu az sayıdaki gaspçının halk kitleleri tarafından mülksüzleştirilmesine yol açacaktır. Bu görevi, üretim araçlarını toplumsallaştıran ve bunalımları, işsizliği ve kitle sefaletiyle birlikte kapitalizmi tasfiye eden sosyalist devrim yerine getirir.

“*Sermaye tekeli*, onunla birlikte ve onun üzerinde gelişen *üretim tarzının zinciri olur*. Üretim araçlarının merkezileştirilmesi ve emeğin toplumsallaştırılması, kapitalist kabuğuyla bağdaşmayacağı bir noktaya ulaşır. Bu kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çam çalar. Mülksüzleştirilenler mülksüzleştirilir.”* Kapitalist üretim tarzının gelişmesinin *tarihsel eğilimi* budur.

Kısa Özet

1– İktisadi bunalımlar, aşırı üretim bunalımlarıdır. Bunalımların temeli, üretimin toplumsal karakteriyle emek ürünlerinin mülk edinilmesinin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişkidir. Bu çelişkinin tezahürleri, birinci olarak üretimin tek tek kapitalist işletmeler içerisinde örgütlenmesiyle tüm toplumdaki üretim anarşisi arasındaki çelişki; ve ikinci olarak, kapitalizmin üretim olanaklarının muazzam bir şekilde büyümesiyle emekçi kitlelerin ödeme gücüne sahip talebinin görece azalması arasındaki çelişkidir. Kapitalizmin temel

---

* Karl Marx, “Kapital”, Birinci Cilt, s. 803.

çelişkisi, proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf antagonizmasında ortaya çıkar.

2– Bir bunalımın başlamasından diğer bunalımın başlamasına kadar olan döneme devre denir. Devre aşağıdaki aşamalardan oluşur: Bunalım, durgunluk, canlanma ve kalkınma. Kapitalist bunalımların periyodikliğinin maddi temeli, sabit sermayenin periyodik yenilenmesidir. Özel toprak mülkiyeti tekeli ve kapitalizmde tarımın son derece büyük geriliği sonucu uzun süreli karakterleriyle belirlenen tarım bunalımları, sanayi bunalımlarıyla iç içe geçerler.

3– Kapitalist bunalımlar, üretici güçlerin dev boyutlarda imha edilmesi anlamına gelirler. Bunlar, emekçi kitlelere ölçsüz derecede yoksulluk getirirler. Bunalımlarda burjuva toplum düzeninin tarihsel olarak kısıtlı karakteri, kapitalizmin bağrından çıkan ve büyüyen üretici güçleri daha fazla yönlendirme yeteneksizliği çok çarpıcı bir şekilde dile gelir. Krizleri yok etmek için, kapitalizmi yok etmek gerekir.

4– Kapitalizmin tarihsel gelişme eğilimi, onun bir yandan üretici güçleri geliştirmesi ve üretimi toplumsallaştırması ve böylelikle sosyalizmin maddi ön koşullarını yaratması ve diğer yandan kapitalizmin boyunduruğundan kurtuluş için tüm emekçilerin devrimci mücadelesini örgütleyen ve ona önderlik eden proletaryanın şahsında kendi mezar kazıcısını doğurmasıdır.

**B – TEKELCİ
KAPİTALİZM –
EMPERYALİZM**

Bölüm XVII
KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK
AŞAMASI OLARAK
EMPERYALİZM
TEKELCİ KAPİTALİZMİN
EKONOMİK TEMEL YASASI

Emperyalizme geçiş

Serbest rekabetin egemen olduğu tekel-öncesi kapitalizm, geçen yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında gelişmesinin doruğuna ulaştı. 19. yüzyılın son 30 yılında tekel öncesi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş gerçekleşti. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında tekelci kapitalizm kesin biçimde oluştu.

Tekelci kapitalizm ya da emperyalizm, kapitalizmin,

temel özelliği serbest rekabetin yerini tekellerin egemenliğinin alması olan en yüksek ve son aşamasıdır.

Tekel öncesi kapitalizmden tekelleri kapitalizme –emperyalizme– geçiş, burjuva toplumunun üretici güçlerinin ve üretim ilişkilerinin tüm gelişme süreci tarafından hazırlandı.

19. yüzyılın son 30 yılını belirleyen, teknikteki ilerleme ve sanayiın büyümesi ve yoğunlaşması oldu. Maden sanayiinde yeni çelik üretme yöntemleri (Bessemmer yöntemi, Thomas yöntemi, Martin yöntemi) kullanıma sokuldu. Yeni tipte işletici makinelerin –dinamo makinesi, yakıt motoru, buharlı türbin, elektro-motor– hızla yayılması, sanayiın ve ulaşımın gelişmesini hızlandırdı. Bilim ve teknikteki başarılar, termik santrallerden ve daha sonra da hidroelektrik santrallerinden dev miktarda elektrik enerjisi elde edilmesini sağladı. Elektrik enerjisinin kullanılması, kimya sanayiinde, renkli metallere sanayiinde ve hafif metal sanayiinde bir dizi yeni dalın oluşmasına yol açtı. Birçok üretim dalında, geniş ölçüde kimyasal işlemlerin kullanılmasına geçildi. Yakıt motorlarının mükemmelleştirilmesi, taşıtla ulaşımın, daha sonra da havacılığın oluşmasını teşvik etti.

Daha 19. yüzyılın ortalarında, kapitalist ülkelerin sanayiinde hafif sanayi ön sırada yer alıyordu. Nispeten küçük sayısız işletme henüz bireylere aitti; anonim şirketlerin yüzde oranı görece azdı. 1873 iktisadi bunalımı, böylesi işletmelerin çoğu için çöküş anlamına geldi ve sermayenin yoğunlaşmasına ve merkezileşmesine güçlü bir ivme kazandırdı. En önemli kapitalist ülkelerin sanayiinde ağır sanayi –yani herşeyden önce geliştirilmeleri muazzam sermaye gerektiren metalurji sanayii ve makine sanayii ve aynı zamanda madencilik sanayii de –egemen rol onamaya başladı. Anonim şirketlerin artan yaygınlaşması, sermayenin merkezileştirilmesini daha da güçlendirdi.

Dünya sanayi üretiminin hacmi, 1870 ile 1900 arasındaki dönemde

üç katına çıktı. Dünya çelik üretimi 1870 yılında 0.5 milyon tondan 1900 yılında 28 milyon tona çıktı; ham demir üretimi 12.2 milyon tondan 40.7 milyon tona yükseldi. Enerji üretimi, demir sanayii ve kimya sanayiinin gelişmesi kömür çıkarımının (1870 yılında 218 milyon tondan 1900 yılında 769 milyon tona) ve petrol çıkarımının (0.8 milyon tondan 20 milyon tona) büyümesini beraberinde getirdi. Sanayiinin büyümesi, demiryollarının gelişmesiyle sıkı bir ilişki içindeydi. 1835 yılında, ilk demiryolunun inşasından 10 yıl sonra, tüm dünyadaki rayların uzunluğu toplam 2400 kilometreydi, 1870’de 200,000 ve 1900’de 790,000 kilometre uzunluğunda demiryolu vardı. Deniz yollarında buharlı makinelerle ya da yakıt motorlarıyla işleyen büyük gemiler kullanılıyordu.

19. yüzyılda kapitalist üretim tarzı, hızla tüm yerküreye yayıldı. Daha henüz geçen yüzyılın 70’li yıllarının başında İngiltere, en eski burjuva ülke olarak, tek başına Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya ve Japonya’nın toplamından daha fazla tekstil ürünleri üretiyordu. İngiltere, dünya sanayi üretiminde ilk sırayı tutuyor ve dünya pazarında sınırsız tekel elinde bulunduruyordu. 19. yüzyılın sonunda durum, tayin edici bir şekilde değişti. Genç kapitalist ülkelerde, kendilerine ait bir büyük sanayi oluştu. Sanayi üretiminin hacmi açısından şimdi dünyada ilk sırayı artık Amerika Birleşik Devletleri alırken, Avrupa’da ilk sırayı ise Almanya alıyordu. Rusya’ da, iliklerine kadar çürümüş Çarlık hükümetinin yarattığı tüm engellere rağmen, endüstriyel gelişme hızlı adımlar attı. Genç kapitalist ülkelerde sanayiinin gelişmesi sonucu İngiltere, sanayi alanındaki egemen konumunu ve dünya pazarındaki tekel konumunu da yitirdi.

Emperyalizme geçişle birlikte, üretici güçlerle kapitalizmin üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler gittikçe daha keskin biçimler aldı. Üretimin kapitalistlerin en yüksek kâr peşinde izledikleri haydutça hedeflere tabi kılınması, üretici güçlerin gelişmesini, tekniğin ilerlemesini çeşitli şekillerde engelledi. Aşırı üretim bunalımları daha sık tekrarlanmaya başladı ve bunların yıkıcı etkileri arttı; işsizler ordusu büyüdü. Kent ve kırdaki emekçi kitlelerin yoksulluk ve sefaleti artarken,

küçük bir avuç sömürücünün elinde biriken zenginlikler, eşi görülmedik bir boyuta ulaştı. Burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtıkları, işçi sınıfının iktisadi ve politik mücadelesinin güçlenmesine yol açtı.

Emperyalizme geçiş döneminde Avrupa ve Amerika'nın en büyük kapitalist güçleri, zor ve sahtekârlıkla, muazzam sömürgeci mülkiyeti gasp ettiler. Bir avuç gelişmiş kapitalist ülke, yeryüzü nüfusunun çoğunluğunu, kendilerini ezenlerden nefret eden ve onlara karşı mücadele eden sömürge kölelerine dönüştürdü. Sömürgeci fetihler, kapitalist sömürü alanını muazzam ölçüde geliştirdi; emekçi kitlelerin sömürülme derecesi sürekli olarak arttı. Kapitalizmin çelişkilerinin aşırı derecede keskinleşmesi, ifadesini sayısız insan ömrüne mal olan ve muazzam maddi değerleri imha eden yıkıcı emperyalist savaşlarda buldu.

Kapitalizmin gelişmesi içinde en yüksek ve aynı zamanda en son aşama ve proletaryanın sosyalist devriminin arifesi olarak emperyalizmi Marksist açıdan incelemiş olma tarihsel kazanımı, V.İ. Lenin'e aittir. "Kapitalizmin En Yüksek Aşaması –Emperyalizm" adlı klasik eserinde ve çeşitli yıllarda ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazılmış çalışmalarında Lenin, Marx'ın "Kapital"inin yayınlanmasından sonra geçmiş olan yarım yüzyıllık süre içinde dünya kapitalizminin gelişmesini genelleştirdi. Kapitalizmin oluşmasının, gelişmesinin ve çöküşünün Marx ve Engels tarafından ortaya çıkarılan yasalarına dayanarak Lenin, emperyalizmin ekonomik ve politik özünü, yasallıklarını ve çözülemez çelişkilerini bilimsel olarak ayrıntılı bir şekilde tahlil etti.

Lenin'in klasik tanımına göre emperyalizmin en önemli ekonomik özellikleri şunlardır: "1) Üretimin ve sermayenin, iktisadi yaşantıda tayin edici rolü oynayan tekelleri yaratacak şekilde yüksek bir gelişme düzeyine ulaşan yoğunlaşması; 2) banka sermayesinin sanayi sermayesiyle kaynaşması ve bu

‘mali sermaye’ temelinde mali oligarşinin oluşumu; 3) meta ihracından farklı olarak sermaye ihracı, özel bir önem kazanır; 4) dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birlikleri oluşur, ve 5) yeryüzünün kapitalist büyük güçler arasındaki teritoryal paylaşımı tamamlanmıştır.”*

Üretimin yoğunlaşması ve tekeller. Tekeller ve rekabet

Serbest rekabetin egemen olduğu tekel öncesi kapitalizm döneminde, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi yasasının etkimesi, kaçınılmaz olarak, bunlar karşısında küçük ve orta işletmelerin gittikçe daha tali bir rol oynadıkları büyük ve en büyük işletmelerin zaferine yol açtı. Üretimin yoğunlaşması ise, serbest rekabetin egemenliğinden tekellerin egemenliğine geçişi hazırladı.

Almanya’da tüm işçi ve memurların 1882 yılında %22’si, 1895 yılında %30’u, 1907’de %37’si 1925’de %47.2’si ve 1939 yılında %49.9’u, 50’den fazla kişinin çalıştığı işletmelerde çalışıyordu. (1000’den fazla kişinin çalıştığı) büyük işletmelerin sanayi işletmelerinin tamamı içindeki payı, 1907’den 1925’e kadarki dönemde, çalışanların sayısı açısından %9.6’dan %13.3’e ve işletici makinelerin kapasitesi açısından %32’den %41.1’e çıktı.

Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1904 yılında 1 milyon dolar ve daha fazla değerde üretim yapan büyük işletmeler tüm işletmelerin %0.9’unu oluşturuyordu; bunlar, bütün işçilerin %25.6’sını çalıştırıyor ve sanayiın tüm brüt üretiminin %38’ini üretiyordu. Büyük işletmeler, 1909 yılında, tüm işletmelerin %1.1’ini oluşturuyor, çalışan işçilerin %30.5’ini çalıştırıyor ve brüt endüstriyel üretimin %43.8’ini sağlıyorlardı. Büyük işletmeler, 1939 yılında, tüm işletmelerin %5.2’sini oluşturuyor, tüm çalışan işçilerin %55’i burada yoğunlaşıyor ve brüt endüstriyel üretimin %67.5’ini sağlıyorlardı.

Rusya sanayii, yüksek yoğunlaşma derecesiyle karakterizeydi. 1879

---

* *V.İ. Lenin*, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması –Emperyalizm”; bkz *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 22, s. 233, Rusça.

yılında Rusya'da (100'den fazla işçi çalıştıran) büyük işletmeler, tüm işletmelerin %4.4'ünü oluşturuyor ve toplam üretimin %54.8'ini sağlıyorlardı. Daha 1903 yılında Rusya'nın büyük işletmelerinde bütün sanayi işçilerinin %76.6'sı yoğunlaşmış bulunuyor ve sanayi üretiminin ezici bir kesimini sağlıyorlardı.

Üretimin yoğunlaşması, en hızlı ağır sanayide ve yeni sanayi dallarında (kimya, elektroteknik, otomotiv sanayii vs.) gerçekleşir ve kapitalist ülkelerde birçok küçük ve orta işletmeyi barındıran hafif sanayide geri kalır.

Üretimin yoğunlaşmasının biçimlerinden birisi *kombinasyondur*, yani çeşitli üretim dallarının bir işletmede birleşmesidir; bu üretim dalları ya hammaddenin işlenmesinin birbirini izleyen aşamalarını (örneğin, demir çıkarımı, ham demir üretimi, çelik üretimi ve çekme demir üretimini birleştiren demir kombinaları gibi) oluştururlar ya da bir üretim dalı diğerine göre yan rol oynar (örneğin üretim artıklarının işlenmesi gibi). Kombinasyon, rekabet mücadelesinde büyük işletmelere daha büyük bir üstünlük kazandırır.

Üretimin yoğunlaşması, gelişmesinin belirli bir aşamasında, tümüyle tekele yakınlaşır, Büyük işletmeler, kendilerine benzer dev işletmelerle acımasız rekabet mücadelesinde ayakta kalabilmek için, dev kâr kütesine gereksinim duyarlar; ama yüksek kârı, yalnızca pazardaki tekel egemenliği sağlar. Diğer yandan, birkaç düzine dev işletme, yüzlerce ya da binlerce küçük işletmeden daha kolay bir şekilde anlaşmaya varabilirler. Böylece serbest rekabetin yerini tekel alır. Emperyalizmin *ekonomik* özü burada yatar.

Tekel, yüksek meta fiyatları saptamak ve büyük tekel kârları elde etmek amacıyla bir ya da birden fazla, üretim dalının ürünlerinin önemli bir bölümünün üretimini ve pazarlamasını ellerinde yoğunlaştıran kapitalistlerin bir anlaşması, bir birliği ya da oluşumudur.

Tekelin en basit biçimleri, konvansiyon, corner, şebeke vs. gibi en çeşitli adlar altında, satış fiyatı üzerine kısa süreli anlaşmalardır. Tekelin daha gelişmiş biçimleri, karteller, satış kartelleri, tröstler ve konsermler

(sanayi birlikleri)dir. *Kartel*, ortakları satış koşulları ve ödeme vadeleri üzerinde anlaşan, pazarları aralarında paylaşan, üretilecek meta miktarını saptayan ve fiyatları belirleyen tekeli birliktir. Her bir kartel ortağının üretebileceği ve satabileceği meta miktarına *kota* denir; bu kota aşıldığı zaman, bunu aşan ortak kartel kasasına bir para cezası ödemek zorundadır. *Satış karteli* [Syndikat), metaların pazarlanmasının ve bazen de hammadde alımlarının ortak bir kontuvar yoluyla gerçekleştirildiği tekeli örgüttür. *Tröst*, ona katılan bütün işletmelerin mülkiyetinin içinde birleştirildiği ve sahiplerinin kendilerine ait pay ya da hisse senedi oranında kazanca katılan ortaklar haline geldikleri tekeldir. Tröstün başında, daha önce bağımsız olan işletmelerin tüm üretimini, ürünlerinin pazarlanmasını ve mali işlerini yöneten bir yönetim kurulu bulunur. Tröstler, çoğu zaman daha da geniş kapsamlı birlikler halinde, konsermler halinde birleşirler. *Konsern*, çeşitli sanayi dallarına ait bir dizi işletmenin, ticaret firmalarının, bankaların, ulaşım ve sigorta şirketlerinin belirli bir grup büyük kapitaliste mali bağımlılık temelindeki birliğidir.

Tekeller, kapitalist ülkelerin iktisadının kumanda tepelerini ellerinde bulundururlar. Bunlar, ağır sanayi, hafif sanayi birçok dalını, demiryollarını, deniz taşımacılığını, bankaları, iç ve dış ticareti ellerine geçirmişler ve tarımı da boyundurukları altına almışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin demir-çelik sanayiinde, 1952 yılında, ülkenin tüm ham çelik kapasitesinin %84'ünü denetim altında tutan sekiz tekeli egemendir; bunlardan ikisi –U.S. Steel Corporation ve Bethlehem Steel Corporation– tüm ham çelik kapasitesinin %51'den fazlasını elinde bulundurmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin en eski tekeli, petrol tröstü Standard Oil'dir. Otomotiv sanayiinde üç firma tayin edici öneme sahiptir: General Motors, Ford ve Chrysler. Elektroteknik sanayiinde iki firma egemen konumu elinde bulundurmaktadır: General Electric ve Westinghouse. Kimya sanayi Du Pont de Nemours konserni ve alüminyum sanayi Mellon konserni tarafından denetim altında tutulmaktadır.

İngiltere'de tekeli birliklerinin egemenliği, özellikle birinci dünya savaşından sonra, tekstil sanayi, kömür sanayi, demir-çelik sanayi ve çeşitli yeni sanayi dallarında kartellerin ortaya çıkmasıyla büyüdü. İngiliz kimya tröstü, tüm temel kimyasal üretimin yaklaşık onda dokuzunu, tüm boya üretiminin yaklaşık beşte ikisini ve toplam azot üretiminin hemen hemen tamamını denetlemektedir. Bu, İngiliz sanayiinin önemli dallarına, özellikle silah konsernlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Almanya'da karteller geçen yüzyılın sonundan bu yana geniş yaygınlık kazandılar. İki dünya savaşı arasındaki dönemde 200,000 işçi ve memur çalıştıran çelik tröstü (Vereinigete Stahlwerke), 100,000 işçi ve memur çalıştıran kimya tröstü (Interessengemeinschaft Farbenindustrie-IG-Farben), kömür sanayii tekelleri, top konserni Krupp ve elektroteknik konserni Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft (AEG) ve Siemens ülkenin iktisadına egemendiler.

Fransa, Japonya ve bizzat Belçika, İsviçre ve İsveç gibi küçük ülkelerde bile tekel örgütleri, sanayiin kumanda tepelerini ellerinde bulundurmaktadırlar.

Rusya'da büyük tekeller, herşeyden önce de ağır sanayiin en önemli dallarını ellerine geçirdiler. 1902 yılında oluşan Prodamet satış karteli (Demir-çelik ürünleri satış birliği) demir-çelik sanayii ürünlerinin beşte dördünün pazarlanmasını elinde bulunduruyordu. 1904 yılında, demiryolu vagonlarının üretimini ve pazarlanmasını hemen hemen tümüyle tekelleştiren Prodagon satış karteli oluşturuldu. Buna benzer bir satış karteli, lokomotif fabrikalarını birleştirdi. Produgol satış karteli, 1904 yılında Fransız-Belçika sermayesine ait olan en büyük Donets Havzası kömür işletmeleri tarafından oluşturuldu; bu, Donets Havzası kömür çıkarımının dörtte üçünü kapsadı.

Burjuva iktisatçıları, modem kapitalizmi şirin gösterme çabaları içinde, tekellerin yaygınlaşmasının burjuva düzenini rekabet, üretim anarşisi ve bunalımlardan arındıracağını iddia ediyorlar. Ama gerçekte, emperyalizm rekabeti, üretim anarşisini ve bunalımı ortadan kaldıramadığı gibi, kapitalizmin tüm çelişkilerini daha da keskinleştirir.

Lenin, emperyalizmin kapitalizmi tepeden tırnağa dönüştüremeyeceğine işaret etti. Tekellerin egemenliği altında bütün kapitalist ülkelerde sayısız küçük ve orta işletmeler, büyük küçük-üretici kitleleri –köylüler ve zanaatkarlar– varlıklarını sürdürürler.

Bazı sanayi dallarında yaratılan bir tekel, kapitalist üretimi bir bütün olarak belirleyen kaotik karakteri yalnızca güçlendirir. Rekabet ortadan kalkmaz, aksine daha keskin biçimlet alır.

Birincisi, tekeller *içindeki* rekabet bitmez. Satış kartellerinin ve kartellerin üyeleri, en avantajlı pazarlar ve

üretim ve pazarlamada daha büyük pay (kota) uğruna birbirleriyle mücadele ederler. Tröstlerde ve konsernlerde yönetici konumlar, denetimi güvence altına alan hisse senedi paketleri ve kârların dağılımı için bir mücadele yürütülür.

İkincisi, *tekeller arasında* rekabet egemenliğini sürdürür: Hem bir ve aynı sanayi dalının tekelleri arasında ve hem de ya birbirlerine meta teslim eden (örneğin, bir çelik tekelinin bir otomotiv tröstüne vermesi gibi) ya da birbirlerinin yerine kullanılabilir metalara (kömür, petrol, elektrik enerjisi) üreten çeşitli sanayi dallarının tekelleri arasında. İç pazarın alım kapasitesi kısıtlı olduğundan, kullanım malları üreten tekeller, metallerinin pazarlanması için aralarında acımasız bir mücadele yürütürler.

Üçüncüsü, *tekellerle tekelleşmemiş işletmeler arasında* rekabet egemenliğini sürdürür. Tekelleşmiş üretim dalları, diğer dallara göre imtiyazlı bir konumda bulunurlar. Tekeller, bir tekel birliğine mensup olmayan “tek tüfek”leri ya da “korsan” işletmeleri boğmak için tüm önlemleri alırlar.

“Tekeller, içinden çıkıp geldikleri serbest rekabeti ortadan kaldırmazlar, tersine bunun üzerinde ve yanında mevcut olurlar ve böylelikle bir dizi çarpıcı ve sert çelişki, sürtüşme ve çatışma üretirler.”* Tekellerin egemenliği, rekabet mücadelesine özellikle tahripkâr ve yağmacı bir karakter kazandırır. Tekeller, doğrudan zorun, rüşvetin ve şantajın olası bütün yöntemlerini kullanır ve en karmaşık mali oyunlara başvururlar.

Tekellerin egemenliği, kapitalizmin temel çelişkinin, üretimin toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişkinin daha da keskinleşmesi anlamına gelir. Bunun sonucu olarak bunalımlar, gittikçe daha yıkıcı olurlar.

---

* V.İ. Lenin, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması –Emperyalizm”; bkz. V.İ. Lenin, Eserler, 4. baskı, c. 22, s. 253, Rusça.

Bankacılıkta yoğunlaşma ve tekeller. Bankaların yeni rolü

Çağdaş tekellerin gerçek gücü ve önemine ilişkin düşünceler, bankaların rolü göz önünde bulundurulmadığında, hayli eksik kalır. Sanayide olduğu gibi bankacılıkta da, sermayenin yoğunlaşması ve serbest rekabetten tekele geçiş gerçekleşir, Bankalar, başlangıçta esas olarak ödeme aracılarıydı. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, bankaların sermaye tüccarı olarak faaliyeti genişledi. Sanayide sermaye birikimi ve üretimin yoğunlaşması, kazanç getirici yatırım arayan dev boşa duran para kaynaklarının bankalarda yoğunlaşmasına yol açtı. Büyük bankaların, banka cirolarının toplamı içindeki payı, sürekli arttı.

Birinci Dünya Savaşından önceki son 33 yıl (1880-1913) içinde, tek başına dört en büyük kapitalist devletin –Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere ve Fransa– banka sistemine yatırılan mevduattaki büyüme 127 milyar mark tutuyordu. O zamandan bu yana bankalara yatırılan mevduat daha da büyük bir hızla arttı; bunun yarısı kadar bir zaman süresi içinde –1913’den 1928’e kadar– bu ülkelerde bankalara yatırılan mevduat 183 milyar mark miktarında bir artış gösterdi.

Amerika Birleşik Devletleri’nde en büyük 20 bankanın bütün bankalara yatırılan toplam mevduat içindeki payı, 1900 yılında %15, 1929 yılında %19, 1939 yılında %27 ve 1952 yılında %29 tutuyordu. *İngiltere’de* en büyük beş bankanın bilanço tutarı, bütün İngiliz mevduat bankalarının toplam bilanço tutarının 1900’de %28’ini, 1916’da %37’sini, 1929’da %73’ünü ve 1952 yılında %79’unu oluşturuyordu. Fransa’da 1952 yılında bütün bankalara yatırılan toplam mevduatın %66’sı altı mevduat bankasının payına düşüyordu. *Almanya’da*, Birinci Dünya Savaşından kısa süre önce tüm bankalara yatırılan toplam mevduat miktarının yaklaşık yarısı ve 1929-1932 arasında üçte ikisi büyük Berlin, bankalarında yoğunlaşmıştı.

Bankacılıktaki yoğunlaşma, sanayide olduğu gibi, tekele yol açar. Büyük bankalar, hisse senetlerinin toptan satın alınması kredi sağlanması vs. yollarıyla küçük bankaları kendilerine tabi kılarlar. Büyük bankalar tekel konumu

kazandıktan sonra, etki alanlarının paylaşımı üzerine birbirleriyle anlaşmaya varırlar. Tekelci banka birlikleri oluşur. Bu birliklerden her biri, pratikte büyük bankaların şubeleri durumuna dönüşen düzinelerle ve hatta bazen de yüzlerce küçük bankaya egemen olurlar. Büyük bankalar, çok yaygın şube ağıyla birçok işletmenin kaynaklarını kendi kasalarında toplarlar, Kapitalistler sınıfının hemen hemen tüm para sermayesi ve diğer halk tabakalarının tasarrufları, küçük bir banka kodamanları grubunun tasarrufu altına girer.

Sanayi yoğunlaşması ve banka tekellerinin oluşması, bankalarla sanayi arasındaki karşılıklı ilişkilerde özsel bir değişikliğe yol açar. İşletmelerin büyütülmesiyle birlikte bankaların sanayi kapitalistlerine, sağladıkları uzun vadeli büyük kredilerin önemi artar. Bankaların tasarrufunda bulunan mevduat miktarının büyümesi, banka kaynaklarının sanayiye böylesine uzun süreli yatırımı için büyük olanaklar sunar. Banka kaynaklarının sanayide yatırılmasının en yaygın biçimi, şu veya bu işletmenin hisse senetlerinin toptan alınmasıdır. Bankalar, tek tek kapitalistlerin işletmelerini anonim şirketler halinde reorganize ederek ve yeni anonim şirketler kurarak (kurumlar), hisse senedi sermayesiyle çalışan işletmelerin oluşturulmasını teşvik ederler. Hisse senetlerinin alım-satımı gittikçe artan ölçüde bankalar üzerinden gerçekleşir.

Bankalar, mütevazı ödeme aracı olmaktan çıkıp para pazarının herşeye kadir tekelcilerine dönüşürler. Bankaların ve sanayi işletmelerinin çıkarları, giderek daha fazla kaynaşır. Bir banka belirli bir sanayi dalının birçok işletmesini finanse ettiğinde, bu işletmeler arasındaki bir tekel anlaşmasında çıkarı bulunur ve böylesi bir anlaşmaya katkıda bulunur. Bankalar, böylelikle sermayenin yoğunlaşma sürecini ve tekellerin oluşmasını önemli ölçüde hızlandırırılar.

Mali sermaye ve mali oligarşi

Bankalar, bunların hisse senetlerini ve tahvillerini satın alarak sanayi, ticaret ve ulaşım işletmelerinin ortakları olduklarından ve aynı şekilde sanayi tekelleri de kendileriyle bağıntılı bankaların hisse senetlerine sahip olduklarından, tekelci banka ve sanayi sermayesi birbiriyle kaynaşır, yeni türden bir sermaye, mali sermaye ortaya çıkar. *Mali sermaye*, banka ve sanayi tekellerinin birbiriyle iç içe geçmiş sermayesidir. Emperyalizm çağı, mali sermaye çağıdır.

Lenin, mali sermayeyi tanımlarken son derece önemli üç unsuru öne çıkarır: “Üretimin yoğunlaşması, bundan çıkan tekeller bankalarla sanayiın kaynaşması ya da iç içe geçmesi –bu, mali sermayenin oluşum tarihçesi ve bu kavramın içeriğidir.”*

Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin iç içe geçmesi, banka ve sanayi tekellerinin yöneticilerinin personel birliğinde açık bir şekilde görülür. Bir ve aynı kişiler, bankacılık, sanayi, ticaretteki ve kapitalist iktisadın diğer dallarındaki büyük tekelci birliklerin başında dururlar.

Almanya’da, Birinci Dünya Savaşından önce altı büyük Berlin bankasının temsilcileri, 344 sanayi işletmesinde müdür ve diğer 407 anonim şirkette yönetim kurulu üyesi olarak, yani toplam 751 anonim şirkette oturuyordu. Diğer yandan, 51 büyük sanayici bu altı bankanın yönetim organlarında temsil ediliyordu. Bundan sonraki dönemde bu personel birliği daha da gelişti. 1932 yılında, en önemli üç Berlin bankasının yönetim organlarında da 70 büyük sanayici oturuyordu. *Amerika Birleşik Devletleri’nde*, 1950 yılında 400 sanayici ve bankerden oluşan küçük bir grup, ülke sermayesinin %42’sini elinde bulunduran en büyük 250 anonim

---

* *V.İ. Lenin*, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması –Emperyalizm”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 22, s. 214, Rusça.

şirketteki (korporasyon) 3705 müdürlük koltuğunun üçte birini elinde bulunduruyordu.

Her kapitalist ülkede, küçük bir büyük bankerler ve sanayi tekelleri grubu, iktisadın bütün hayatı önemdeki dallarını ve toplumsal zenginliğin ezici bir kitlesini ellerinde bulundururlar. Kapitalist tekellerin yönetimi, kaçınılmaz olarak *mali oligarşinin* (Yunanca “oligarchia” sözcüğü, “az sayıda kişinin egemenliği” anlamına gelir), egemenliğine yol açar. Emperyalizm, sanayi ülkelerinde tekeli tröstlerin ve satış kartellerinin, bankaların ve mali oligarşinin herşeye kadir olması ile belirlenir.

Mali oligarşinin ekonomik alandaki egemenliği, herşeyden önce “iştirakler sistemi” denilen yolla uygulanır. Bu, bir mali kodamanın ya da bir grup mali kodamanın bir konsernin başında duran merkezi anonim şirketi (“ana şirketi”) elinde bulundurmasından ibarettir; bu şirket de elinde bulunan hisse senedi paketi yoluyla kendisine bağlı “evlat şirketlere” egemendir; bunlar da aynı şekilde “torun şirketler” üzerinde egemenlik sürerler vs. Bu sistem yardımıyla, mali kodamanların dev miktarda yabancı sermaye üzerinde tasarrufta bulunması mümkün olur.

Dal budak salmış bir iştirakler sisteminin yardımıyla, ABD’nin en büyük sekiz mali grubu –Morgan, Rockefeller, Kuhn-Loeb, Mellon, Du Pont, Chicago Grubu, Cevland Grubu, Boston Grubu– ülkenin tüm iktisadına egemendir. 1948 yılında, Morgan grubu toplam 55 milyar dolar, Rockefeller Grubu 26.7 milyar dolar, Du Pont Grubu 6.5 milyar dolar, Mellon Grubu 6 milyar dolar toplam sermayeye sahip bankaları ve anonim şirketleri denetimleri altında bulunduruyordu.

Mali oligarşi gerçek tekel konumunu kullanarak, kurumlar (yani yeni anonim şirketlerin oluşturulması), hisse senetleri ve tahviller çıkarma, devlet tahvillerinin tedavüle çıkarılması ve kârlı devlet siparişleri yoluyla dev ve sürekli artan kârlar elde ederler. Az sayıda kişinin elinde toplanmış mali

sermaye, toplumdan gittikçe artan bir haraç toplar.

Sermaye ihracı

Serbest rekabetin egemen olduğu tekel-öncesi kapitalizm için tipik olan *meta* ihracıydı. Tekellerin egemen olduğu emperyalist kapitalizm için, *sermaye* ihracı tipik hale gelmiştir.

20. yüzyılın eşiğinde, sermaye birikiminin muazzam boyutlara ulaştığı en zengin ülkelerde, büyük bir “sermaye fazlası” oluştu.

Sermaye, esas olarak iki nedenden ötürü “fazla”laşır. Birincisi, kitlelerin açlıkla ve dilenmeyle sürdürdükleri yaşantı, üretimin daha fazla büyümesine sınır çeker. İkincisi, tarım giderek daha fazla sanayiın gerisinde kalır ve çeşitli iktisat dallarının gelişmesi bir bütün olarak dengesizleşir. Kapitalizm, tarımı ilerletseydi ve emekçi kitlelerin geçim düzeyini düzeltseydi, bu durumda bir “sermaye fazlası” sözkonusu olmazdı. Ama o zaman kapitalizm kapitalizm olmaktan çıkardı; çünkü gelişmenin eşitsizliği ve kitlelerin açlık içinde yaşam sürdürmeleri, bu üretim tarzının başlıca koşulları ve varlık nedenidir. Böylelikle, kapitalist bakımdan gelişmiş ülkelerdeki sermaye fazlası, görece bir karakter taşır. “Sermaye ihracı zorunluluğu, kapitalizmin bazı ülkelerde ‘aşırı olgunlaşmış olması ve sermayenin (tarımın az gelişmişliği ve kitlelerin yoksulluğu koşulları altında) ‘verimli’ bir faaliyet alanı için yeterince hareket serbestisine sahip olmaması yoluyla oluşur.”*

Azami kâr peşinde, “fazlalık” sermaye, yurtdışına çıkmaya çalışır. Sermaye, tercihen, sermayenin az, ücretlerin

---

* *V.İ. Lenin*, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması –Emperyalizm”; *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 22, s. 299, Rusça.

düşük, hammaddelerin ucuz ve toprak fiyatlarının nispeten düşük olduğu geri ülkelere ihraç edilir. Tekelci sermaye, bu ülkelerde dev kârlar elde etme olanağına sahiptir ve bunları gerçekten de elde eder.

Sermaye, geri ülkelerin dışında, endüstriyel bakımdan gelişmiş ülkelere de ihraç edilir. Bu, özellikle, bu ülkelerin hızla gelişmesinin, dışardan sermaye akımına gereksinimi beraberinde getirdiği bir gelişme döneminde (örneğin, Birinci Dünya Savaşından önce Amerika Birleşik Devletleri), ya da savaş yoluyla zayıf düştükleri dönemde (Birinci Dünya Savaşından sonra Almanya, İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa'nın kapitalist ülkeleri) gerçekleşir.

Sermaye ihracı, iki ana biçimde cereyan eder: Borç verilen sermaye biçiminde ve üretici sermaye biçiminde. Borç verilen sermaye ihracı, diğer ülkelerin hükümetlerine, kentlerine ya da bankalarına kredi verildiğinde meydana gelir. Üretici sermaye ihracı ise, yurt dışında sanayi işletmeleri kurulduğunda, imtiyazlar alındığında ya da demiryolları inşa edildiğinde ya da (örneğin savaş dolayısıyla) zayıflamış ülkelerde var olan işletmeler hiç fiyatına toptan satın alındıklarında gerçekleşir.

Burjuva iktisatçıları ve politikacıları, sermaye ihracını daha yüksek derecede gelişmiş kapitalist ülkelerin geri kalmış ülkelere yaptıkları sözümona “yardım” ve “iyilik” olarak göstermeye çalışırlar. Gerçekte ise sermaye ihracı, geri kalmış ülkelerdeki kapitalist gelişmeyi hızlandırarak, aynı zamanda bu ülkelerin yabancı tekeller tarafından çok yönlü gemlenmesine ve yağmalanmasına yol açar. Sermaye ihracı, meta ihracının büyümesine sıkı sıkıya bağlıdır. Yabancı tekeller, borçlu ülkelerin pazarlama alanlarını ve hammadde kaynaklarını ellerine geçirirler. Böylelikle sermaye ihracı, az sayıda bazı tefeci devletlerin dünyanın büyük bir bölümünü sömürdüğü emperyalist baskı sisteminin temellerinden birisidir. Dünya, bir avuç tefeci devletle borçlu devletlerin muazzam çoğunluğu olarak bölünmüştür.

Sermaye ihracı, sermaye ihraç eden ülkeler için ciddi sonuçlar ortaya çıkarır. Bu ülkeler, bir yandan zenginliklerini çoğaltıp dünya pazarındaki konumlarını pekiştirirler. Bunlar, dışardan kredi faizleri biçiminde ya da yurt dışında bulunan işletmelerin kârı biçiminde sürekli bir artı-değer akımı elde ederler. Diğer taraftan da, sermaye ihraç eden ülkenin kendi sanayiinin gelişmesinde sık sık durgunluk ortaya çıkar. Sermaye ihracının en önemli sonuçlarından birisi güçler arasındaki rekabetin büyümesi, en elverişli sermaye yatırım alanları için mücadeledir.

Birinci Dünya Savaşından önce sermaye ihraç eden en önemli ülkeler, İngiltere, Fransa ve Almanya idi. Bunların yurtdışındaki sermaye yatırımları 175-200 milyar frank tutuyordu: İngiltere 75-100 milyar, Fransa 60 milyar ve Almanya 44 milyar frank. Amerika Birleşik Devletleri'nin sermaye ihracı, henüz büyük bir rol oynamıyordu, bu, 10 milyar frankın altındaydı.

1914-1918 savaşıdan sonra, dünyadaki sermaye ihracında derin değişiklikler oldu. Almanya, yurtdışındaki sermayelerini yitirdi. İngiltere ve Fransa'nın yurtdışı sermaye yatırımları önemli ölçüde azaldı, Birleşik Devletlerin sermaye ihracı ise güçlü bir artış gösterdi. 1929 yılında ABD, yurtdışındaki sermaye yatırımlarının boyutu açısından İngiltere ile hemen hemen aynı konumdaydı. İkinci Dünya Savaşından sonra, Birleşik Devletler'in sermaye ihracı artmaya devam etti.

Dünyanın kapitalist birlikler arasında iktisaden paylaşılması. Uluslararası tekeller

Sermaye ihracının artması ve en büyük tekellerin yurtdışı bağlantılarının ve “etki alanlarının” genişlemesiyle, dünya pazarının bu tekeller arasında paylaşılmasının da ön koşulları oluştu. Uluslararası tekeller ortaya çıktı. *Uluslararası tekeller*, çeşitli ülkelerin en büyük tekelleri arasında pazarların paylaşımı, fiyat politikası ve üretimin kapsamı üzerine yapılan anlaşmalardır. Uluslararası tekellerin oluşması, üretimin ve

sermayenin yoğunlaşmasında o zamana kadar ulaşılmış olandan karşılaştırılmayacak derecede yüksek olan yeni bir aşama anlamına gelir.

Uluslararası tekellerin savunucuları bunları barış unsurları olarak göstermeye çalışır, tekeller arasındaki uluslararası anlaşmaların emperyalist gruplar ve ülkeler arasında ortaya çıkan çelişkileri barışçıl yollardan gidermeye münasip olduklarına dair güvence verirler. Böylesi iddiaların gerçeğe hiçbir ortak yanı yoktur. Gerçekte, dünyanın uluslararası tekeller tarafından iktisaden paylaşılması, katılan tarafların gücüne göre gerçekleşir; ama tek tek tekeller arasındaki güç ilişkisi değişir. Bu gruplardan her biri, kotalarının yükseltilmesi ve tekellerin sömürü alanının genişletilmesi için mücadele yürütür. Güç ilişkisindeki değişiklikler, kaçınılmaz olarak pazarların yeniden paylaşılması için mücadelenin keskinleşmesine, çeşitli gruplar ve bunları destekleyen devletler arasındaki çelişkilerin keskinleşmesine yol açar. Tekeller arasındaki uluslararası anlaşmalar, istikrarsız karakterdedir ve kaçınılmaz çatışmaların bir kaynağıdır.

Uluslararası tekellerin oluşması, 19. yüzyılın 60-70'li yıllarında başladı. Geçen yüzyılın sonuna doğru, böylesi tekellerin sayısı toplam olarak 40'tan fazla değildi. Birinci Dünya Savaşının arifesinde tüm dünyada yaklaşık 100 uluslararası kartel bulunuyordu; İkinci Dünya Savaşından önce ise bu sayı 300'den fazlaydı.

Daha henüz Birinci Dünya Savaşından önce petrol pazarı, pratikte Rockefeller'in elinde bulunan Amerikan tröstü Standard Oil ile İngiliz sermayesinin tayin edici etkisinin bulunduğu Royal Dutch Shell konserni arasında paylaşılmıştı. Elektroteknik ürünler pazarı, iki tekeller arasında paylaşılmıştı. Alman Allgemeine Elektriziäts-Gesellschaft (AEG) ve Morgan Grubu tarafından denetlenen Amerikan General Electric Co.

Uluslararası tekellerin anlaşmaları, silah üretimi gibi alanları da kapsamaktaydı. Silahlanma malzemesi üreten en büyük firmalar –İngiltere'de Vickers-Armstrong, Fransa'da Schneider-Creuzot, Almanya'da Krupp, İsveç'te Bofors– uzun zamandan beri birbirine sayısız bağlarla bağlıdır.

Uluslararası tekeller, İkinci Dünya Savaşının hazırlanmasında büyük bir rol oynadılar. ABD, İngiltere ve Fransa'nın, kartel anlaşmaları yoluyla Alman tröstleriyle bağlanan büyük tekelleri, bu ülkelerin egemen çevrelerinin politikasını, daha sonra savaşa yol açan Hitler'ci saldırganlığın teşvik edilmesi ve kışkırtılması politikasını esinlendirdiler ve yönlendirdiler.

Dünyanın büyük güçler arasında teritoryal paylaşımının tamamlanması ve yeniden paylaşılması için mücadele

Dünyanın kapitalist birlikler arasında iktisaden paylaşılmasının yanı sıra ve onunla bağıntı içinde, dünyanın burjuva ülkeler tarafından teritoryal paylaşımı gerçekleşir ve sömürgeler ve yabancı ülkelerin fethedilmesi için mücadele kızıdır.

Sömürgeler, devlet bağımsızlıkları olmayan ve emperyalist devletlerin, metropollerin mülkiyeti olan ülkelerdir. Emperyalizm çağında, bunun dışında, bir de bağımlı ülkelerin çeşitli tipleri ya da yarı-sömürgeler bulunur. *Yarı-sömürge* olarak, biçimsel olarak bağımsız, ama gerçekte politik ve ekonomik olarak emperyalist ülkelere bağımlı devletler adlandırılır.

Burjuvazinin savunucuları, sömürgeler üzerindeki emperyalist egemenliği kendi ifadeleriyle, geri halklara ilerleme ve bağımsız gelişme yolunda eşlik edecek “uygarlık misyonu” olarak göstermeye çalışırlar. Gerçekteyse, emperyalizm, sömürge ve bağımlı ülkeleri ekonomik bağımlılığa ve bu ülkelerin yüz milyonlarca insanını duyulmamış baskıya ve köleliğe, haktan yoksunluğa ve sefalete, açlığa ve cehalete mahkum eder. Sömürgelerin emperyalist güçler tarafından zaptedilmesi, ulusal baskının ve ırk ayrımcılığının duyulmamış ölçüde güçlenmesini beraberinde getirir. Lenin'in söylediği gibi, feodalizmle mücadele döneminde ulusların kurtarıcısı olan kapitalizm, emperyalizm aşamasında ulusları ezen en büyük

zorba haline gelmiştir.

Emperyalizm, yeryüzü nüfusunun bir avuç gelişmiş kapitalist ülke tarafından mali boyunduruk ve sömürgeci baskı altına alınmasının tüm dünyayı kapsayan bir sistemidir.

Daha henüz 18. yüzyılın ortasında, muazzam doğal zenginliklere ve kafa sayısı olarak metropollerin nüfusundan birkaç kat fazla nüfusa sahip olan bir ülke olarak Hindistan, İngiltere tarafından boyunduruk altına alınmış ve köleleştirilmişti. 19. yüzyılın ortalarında Birleşik Devletler, komşusu Meksika'nın elinden dev toprakları zorla aldı, daha sonraki on yıllar içerisinde bir dizi Latin Amerika ülkesi üzerinde egemenlik kurdu.

Geçen yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında Avrupa ülkelerinin sömürgeci mülkiyeti, henüz denizaşırı bölgelerin nispeten küçük bir parçasını kapsıyordu, 1876 yılında Avrupa ülkelerinin sömürgeleri, tüm Afrika toprağının yalnızca onda biri tutuyordu. Asya kıtasının ve Pasifik Okyanusu adalarının (Polinezya,) yaklaşık yarısı, kapitalist ülkeler tarafından henüz fethedilmemişti.

19. yüzyılın son çeyreğinde dünyanın tablosu temelden değişti. Dünyanın en eski sömürgeci gücü olan İngiltere'den sonra, bütün gelişmiş kapitalist ülkeler, teritoryal fetihler yolunu tuttular. Fransa, 19. yüzyılın sonunda 3.7 milyon mil kare mülkiyetle büyük bir sömürgeci güç oldu. Almanya, bir milyon mil kareyi ve 14.7 milyon insanı kapsayan bir toprağı fethetti; Belçika, 30 milyon insanın üzerinde yaşadığı 900,000 mil karelik bir alanı fethetti; ABD, Pasifik Okyanusu'ndaki son derece önemli üç noktası olarak Filipinler'i ve Küba, Puerto Rico, Guam, Hawai adaları ve Samoa adasını eline geçirdi ve bir dizi Orta ve Güney Amerika ülkesi üzerinde pratikte egemenlik kurdu.

1876-1914 yılları arasında büyük güçler denilen güçler, 25 milyon kilometre karelik bir toprağı, metropollerin alanından birbuçuk misli büyük bir alanı mülkiyetlerine geçirdiler. Birçok devlet, emperyalist devletlere yarı-sömürge bağımlılık altına girdi: Tüm insanlığın yaklaşık dörtte birini oluşturan nüfusuyla Çin, Türkiye ve İran. Birinci Dünya Savaşı patladığında tüm insanlığın yarısından fazlası, sömürgeci güçlerin egemenliği altında bulunuyordu.

Emperyalistler, savaş tekniklerinin üstünlüğünden yararlanarak, sahtekârlık ve zor yöntemlerinin yardımıyla sömürgeler üzerindeki egemenliklerini kurar ve korurlar. Sömürge politikasının tarihi, başlıbaşına, köleleştirilen halklara karşı fetih savaşlarının ve cezalandırma seferlerinin ve sömürgeci güçler arasındaki kanlı çatışmaların bir halkasıdır. Lenin Amerika Birleşik Devletleri'nin İspanya'ya karşı 1898'deki savaşını, emperyalist

savaşlar çağının başlangıcını gösteren emperyalist tipteki ilk savaş olarak adlandırıldı. Filipin halkının işgalcilere karşı ayaklanması, Amerikan birlikleri tarafından vahşi bir şekilde bastırıldı.

En büyük sömürge imparatorluğunu yaratan İngiltere, iki yüzyıl boyunca Asya ve Afrika'nın fethedilen ülkelerinin halklarına karşı kesintisiz olarak yok etme savaşları yürüttü. Almanya, Fransa, Japonya, İtalya ve diğer ülkelerin sömürgeleşme işgallerinin tarihi de, keza barbarlıklarla doludur.

20. yüzyılın başlangıcında dünyanın paylaşılması tamamlanmıştı. Kapitalist ülkelerin sömürge politikası, emperyalistler tarafından henüz işgal edilmemiş tüm bölgelerin fethedilmesine yol açtı. "Serbest" alanlar artık kalmamıştı; yeni bir alanın zaptedilmesinin, bunun sahibinin elinden alınması anlamına geldiği bir durum ortaya çıktı. Dünyanın paylaşımının tamamlanması, onun *yeniden paylaşımını* gündeme getirdi. Paylaşımı tamamlanmış dünyanın yeniden paylaşılması için mücadele, tekeli kapitalizmin temel özelliklerinden birini oluşturur. Bu mücadele, sonuçta dünya egemenliği için mücadeleye dönüşür ve kaçınılmaz olarak emperyalist savaşlara yol açar.

Emperyalist savaşlar ve aşırı silahlanma, kapitalist ülkelerin halklarına muazzam yoksunluklar getirir ve milyonlarca insanın hayatına mal olur. Bununla birlikte savaşlar ve iktisadın askerileştirilmesi, tekeller açısından onlara özellikle yüksek kârlar getiren kazançlı bir iştir.

Tekelci kapitalizmin ekonomik temel yasası

Daha önce de ortaya konduğu gibi, emperyalizmin ekonomik özü, serbest rekabetin yerini tekellerin egemenliğinin almasıdır. Tekeller, tekel fiyatlarının saptanmasıyla, Lenin'in söylediği gibi, ortalama kârı çok çok aşan yüksek bir tekel kârı elde etme hedefini güderler, Tekeller tarafından yüksek tekel kârının elde edilmesi, emperyalizmin özünün bir sonucudur ve

işçi sınıfının, tekeller tarafından sömürülmesinin duyulmamış şekilde keskinleştirilmesi, köylülüğün ve diğer küçük üreticilerin yağmalanması, geri kalmış ülkelere sermaye ihracı ve bu ülkelerin tüm can damarlarının soğurulması yoluyla güvence altına alınır; bu ayrıca, tekeller için altın bilezik olan sömürge fetihler ve emperyalist savaşlarla garantilenir. Lenin, konusu emperyalizmin ekonomik ve politik özünün teşhiri olan çalışmalarında, modern kapitalizmin ekonomik temel yasasının çıkış tezlerini ortaya koydu. Lenin'in bu çıkış tezlerine dayanarak Stalin, modern kapitalizmin ekonomik temel yasasını formüle etti.

Tekelci kapitalizmin ekonomik temel yasasının en önemli özellikleri ve koşulları şunlardır: “Kendi ülkesinin halkının çoğunluğunu sömürme, yıkıma uğratma ve yoksullaştırma yoluyla, diğer ülkelerin, özellikle de geri kalmış ülkelerin halklarını köleleştirme ve sistematik olarak yağmalama yoluyla ve son olarak da azami kârların güvence altına alınmasına hizmet eden savaşlar ve iktisadın askerileştirilmesi yoluyla kapitalist maksimal kârın güvence altına alınması.”* Bu tarzda, kapitalizmin ekonomik temel yasası, artı-değer yasası, emperyalizm döneminde daha da geliştirilmiş ve somutlaştırılmıştır. Tekel öncesi kapitalizmde nasıl ki serbest rekabetin egemenliği tek tek kapitalistlerin kâr oranlarının eşitlenmesine yol açıyorduydu, emperyalizm koşulları altında da tekeller yüksek tek el kârını, azami kârı güvence altına alırlar. Azami kâr, tek elci kapitalizmin itici gücüdür.

Azami kârların elde edilmesinin nesnel koşulları, şu ya da bu üretim dalında tekellerin egemenliğinin kurulması yoluyla yaratılır. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, emperyalizm aşamasında en yüksek derecesine ulaşır. Bundan

---

* *J.V Stalin*, “SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları”, Dietz Verlag. Berlin, 1953, s. 39/40

dolayı üretimin genişletilmesi muazzam sermaye yatırımlarını gerektirir. Diğer yandan, tekelci kapitalizm döneminde, dev işletmeler arasında amansız bir rekabet mücadelesi gelişir. Bu mücadelede, en büyük sermayeye sahip olan ve azami kârlar elde eden en güçlü tekeller kazanırlar.

Azami kârlar, tekellerin genişletilmiş yeniden üretimi gerçekleştirmesini ve kapitalist dünyadaki egemenliklerini güvence altına almalarını mümkün kılar. Tekellerin azami kâr avı, kapitalizmin tüm çelişkilerinin son derece keskinleşmesi sonucuna yol açar.

Kapitalist tekellerin azami kârının genel temeli, diğer bütün kapitalist kârlar gibi, işçilerin üretim sürecinde sömürülmesi yoluyla onlardan sızdırılan artı-değerdir. İşçi sınıfının sömürülmesi, tekeller tarafından en son derecesine kadar tırmandırılır. Emeğin örgütlenmesi ve ücretlendirilmesinde en çeşitli iş hızını arttırıcı sistemlerin kullanılması yoluyla, öncelikle işçilerden sızdırılan artı-değer oranının ve kütesinin muazzam ölçüde büyümesi anlamına gelen emeğin dayanılmaz derecede yıpratıcı bir şekilde yoğunlaştırılması sağlanır. Emeğin yoğunlaşması, bunun dışında, büyük sayıda işçinin fazlalık haline gelmesine ve üretim sürecine dönmek için hiçbir umuda sahip olmayan işsizler ordusunun saflarını doldurmasına yol açar. Aynı zamanda, üretim sürecinin aşırı hızlandırmasına dayanmayan tüm işçiler, işletmelerden kovulurlar.

A.B.D’de madencilik ve imalat sanayiindeki artı-değer oranı, resmi verilere göre hesaplandığında, 1889 yılında %45, 1919 yılında %165, 1929 yılında %210 ve 1939 yılında %220 tutuyordu. Böylelikle artı-değer oranı, 50 yıl içinde bir buçuk misli artış gösterdi.

Bununla birlikte geçim düzeyinin artan pahalılaşmasıyla, gerçek ücret sürekli düşer. Geçim araçlarının fiyatlarının artması, artan vergi yükü ve enflasyon, işçilerin gerçek ücretini daha da düşürür. Emperyalizm çağında işçinin ücretiyle

İşgücünün değeri arasındaki uçurum giderek daha fazla büyür. Bu, kapitalist birikimin proletaryanın görece ve mutlak yoksullaşmasına yol açan genel yasasının daha da radikal bir şekilde etkimesi anlamına gelir. İşçi sınıfının üretim sürecinde artan sömürülmesi, tüketiciler olarak emekçilerin yağmalanmasıyla tamamlanır; işçiler tekellere, bunlar kendi ürettikleri ve sattıkları metalar için yüksek tekel fiyatları saptadıklarından, dev miktarları ek olarak ödemek zorundadırlar.

Tekelci kapitalizm ilişkileri altında; tekeller tarafından üretilen metalar artık üretim fiyatlarına değil, tam tersine önemli ölçüde daha yüksek fiyatlara, tekel fiyatlarına satılırlar.

Tekel fiyatı, maliyet fiyatı artı –ortalama kâr oranını önemli ölçüde aşan– azami kâra eşittir; tekel fiyatı, üretim fiyatından daha yüksektir ve kural olarak metanın değerini aşar. Bununla birlikte tekel fiyatı, Marx'ın göstermiş olduğu gibi, metaların değeri tarafından belirlenen sınırları ortadan kaldırmaz. Tekel fiyatlarının yüksek düzeyi, kapitalist dünya iktisadı içinde üretilen değer ve artı-değerin toplam tutarını değiştirmez: Tekellerin kazandığını, işçiler, küçük üreticiler ve bağımlı ülkelerin nüfusu yitirir. Tekellerin elde ettiği azami kârın kaynaklarından birisi, sonucunda tekelleşmemiş işletmelerin genelde ortalama kârı bile elde edemediği artı-değerin yeniden paylaşılmasıdır. Tekeller, fiyatları metanın değerini aşan yüksek bir düzeyde tutar ve böylece emek üretkenliğinin artırılmasının ve üretim maliyetinin düşürülmesinin sonuçlarına el koyarlar. Bunlar, böylelikle, halka gittikçe artan bir haraç yüklerler.

Fiyatları tekelci biçimde şişirmenin en önemli araçlarından birisi, burjuva devletlerin gümrük politikasıdır. Serbest rekabet çağında öncelikle zayıf ülkeler, sanayilerini yabancı rekabet karşısında korumaya gereksinim duyan ülkeler, yüksek gümrüklere başvuruyorlardı. Buna karşılık emperyalizm aşamasında yüksek gümrükler, tekeller açısından yeni pazarların zaptedilmesi için saldırının, mücadelenin bir aracıdır. Yüksek gümrükler, ülke içinde tekel fiyatlarının ayakta tutulmasına katkıda

bulunurlar.

Yurtdışında yeni pazarlar ele geçirmek için tekeller, geniş ölçüde, *damping* uygulamaları, yani iç pazardaki fiyatların çok çok altında olan ve hatta sık sık da üretim fiyatlarının altına düşen yok pahasına fiyatlarla metallerin yurtdışında satışı yöntemini kullanırlar. Yurtdışındaki pazar alanlarının *damping* yoluyla genişletilmesi, yok pahasına fiyatlarla ihracat yoluyla oluşan kayıpların iç pazarda fiyatları yükseltme yoluyla karşılanarak, üretimi kısımadan, ülke içindeki yüksek fiyatları korumaya izin verir. Söz konusu yabancı pazarın tekeller tarafından ele geçirilmesinden ve bunların burada konumlarını sağlamlaştırılmalarından sonra bunlar metalleri yüksek tekel fiyatlarıyla satarlar.

Geniş köylü kitlelerinin tekeller tarafından sömürülmesi, öncelikle tekellerin egemenliği sonucu tarımsal ürünlerin fiyat düzeyiyle sanayi ürünlerinin fiyat düzeyi arasında artan bir dengesizliğin oluşmasında ifadesini bulur (fiyat makası denilen şey): tekeller, metalleri yapay olarak tırmandırılmış fiyatlarla pazarlar ve diğer taraftan köylülere ürünleri için son derece düşük fiyatlar öderler. Tarımdan mali kaynakları sızdırmanın araçları olarak hizmet eden tekel fiyatları, tarımın gelişmesini köstekler. Köylü iktisatlarının yıkıma uğratılmasının en güçlü araçlarından birisi, kredilerin ipotekler biçimindeki geliştirilmesidir. Tekeller, köylüleri borca boğar ve daha sonra da bunların topraklarına ve varlıklarına yok fiyatına el koyarlar.

Köylü iktisatlarının ürünlerinin tekeller tarafından son derece düşük fiyata toptan satın alınması, asla kentli tüketicinin ucuz besin maddesi elde edeceği anlamına gelmez. Köylülerle kentteki tüketiciler arasında araçlar, yani tekel örgütlerinde birleşmiş tüccarlar bulunur; bu örgütler köylüleri yıkıma uğratar ve kentli tüketicileri yağmalar.

“Kapitalizm”, diye yazıyor Maurice Thorez “Komünist Partisinin Kırdaki Politikası” adlı çalışmasında, “küçük köylü mülkiyetini –köylülerin üzerinde günde bazen 14-16 saat arası çalıştığı parselleri– emekçi köylülerin geçiminin ve refahının bir aracı değil de, tersine onların sömürülmesinin ve köleleştirilmesinin bir aleti haline dönüştürmeyi başardı.

İpotekler, mali korsanların oyunları, yüksek vergiler ve harçlar, yüksek kira ödemeleri ve özellikle de büyük toprak sahiplerinin –kapitalistlerin– rekabeti yoluyla, burjuvazi küçük ve orta köylüleri yıkıma uğratar.”

Tekellerin azami kârlarının diğer bir kaynağı, iktisaden geri kalmış ve bağımlı ülkelerin, emperyalist devletlerin burjuvazisi tarafından köleleştirilmesi ve yağmalanmasıdır. Sömürgelerin ve diğer geri ülkelerin sistematik olarak yağmalanması ve bir dizi bağımsız ülkenin bağımlı ülkelere dönüştürülmesi, tekelci kapitalizmin zorunlu bir özelliğini oluşturur. Emperyalizm, kendisi tarafından yağmalanan yabancı ülkelerden gelen kesintisiz bir haraç akımı olmaksızın yaşayamaz ve gelişemez.

Tekeller, herşeyden önce sömürge ve bağımlı ülkelerdeki *sermaye yatırımlarından* da dev kârlar elde ederler. Bu kârlar, sömürgelerin emekçi kitlelerinden barbarca ve insanlık dışı sömürü yoluyla sızdırılır. Tekeller, *eşdeğer olmayanların değişimi* yoluyla, yani kendi metalarını sömürge ve bağımlı ülkelerde değerinin çok üstünde fiyatlara satarak ve bu ülkelerde üretilen metaları değerlerini karşılamaayan son derece düşük fiyatlarla toptan satın alarak zenginleşirler. Bunun yanı sıra tekeller, taşıma ve sigorta alanındaki işlemler ve banka işlemleri yoluyla sömürgelerden yüksek kârlar elde ederler.

Son olarak savaşlar ve iktisadın askerileştirilmesi, tekeller için bir zenginleşme kaynağıdır. Savaşlar, mali sermaye kodamanlarını muazzam derecede zenginleştirir; tekeller, savaşlar arasındaki dönemlerde önü alınmaz bir silahlanmayla yüksek kârlarını ayakta tutmaya çalışırlar. Savaşlar ve iktisadın askerileştirilmesi, tekellilere devlet tarafından aşırı yüksek fiyatlarla ödenen elverişli silahlanma siparişleri sağlar ve onlara devlet bütçesinden zengin kredilerin ve sübvansiyonların akmasını garanti eder. Savaş için çalışan işletmelere pürüzsüz bir şekilde hammadde ve diğer malzemeler temin edilir ve bunlar işgüçleriyle en iyi şekilde donatılır. Her tür iş yasası

kaldırılır, işçiler seferberlik altına alınmış sayılır ve grevler yasaklanır. Bütün bunlar kapitalistlere, iş yoğunluğunun son derece artırılmasıyla sömürüyü en yüksek dereceye çıkarma olanağı sağlar. Aynı zamanda vergi yükünün büyümesi, geçim düzeyinin pahalılaşması, besin maddelerinin ve günlük yaşamın diğer nesnelere karneye bağlanması yoluyla emekçi kitlelerin yaşam düzeyi sürekli olarak düşer.

Böylelikle kapitalist iktisadın askerileştirilmesi, hem savaş koşullarında ve hem de barış dönemlerinde, tekellerin azami kârının yükseltilmesi amacıyla emekçi kitlelerin sömürülmesinin muazzam ölçüde güçlendirilmesi demektir.

Emperyalist aşaması içindeki kapitalizmin gelişmesinin tüm sürecini belirleyen modern kapitalizmin ekonomik temel yasası, ona özgü çözülmez çelişkilerin kaçınılmaz olarak büyümesi ve keskinleşmesini anlama ve açıklama olanağı sunar.

Kısa Özet

1– Emperyalizm ya da tekelci kapitalizm, kapitalist üretim tarzının gelişmesinde en yüksek ve son aşamadır. Tekel öncesi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş, 19. yüzyılın son otuz yılında gerçekleşti. 20. yüzyılın başında emperyalizm kesin olarak oluştu.

2– Emperyalizmin en önemli ekonomik özellikleri şunlardır: 1) Üretimin ve sermayenin, iktisadi yaşantıda tayin edici rol oynayan tekelleri yaratacak şekilde yoğunlaşması; 2) banka sermayesiyle sanayi sermayesinin kaynaşması ve bu temelde mali sermayenin, mali oligarşinin oluşması; 3) meta ihracından farklı olarak sermaye ihracı, özel bir önem kazanır; 4) dünyayı kendi arasında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birlikler oluşur; 5) yeryüzünün kapitalist büyük güçler arasında teritoryal paylaşımı tamamlanmıştır. Dünyanın

teritoryal paylaşımının tamamlanması, kaçınılmaz olarak emperyalist dünya savaşını doğuran yeniden paylaşım için mücadeleye yol açar.

3- Tekelci kapitalizmin ekonomik temel yasası, kendi ülkesinin halkının çoğunluğunu sömürme, yıkıma uğratma ve yoksullaştırma yoluyla, diğer ülkelerin ve öncelikle de geri kalmış ülkelerin halklarını köleleştirme ve sistematikman yağmalama ve son olarak savaş ve iktisadın askerileştirilmesi yoluyla kapitalist azami kârın güvence altına alınmasıdır.

Bölüm XVIII

EMPERYALİZMİN SÖMÜRGE SİSTEMİ

Emperyalizm döneminde sömürgelerin rolü

Sömürgeyel fetihler ve daha zayıf ülkelerin ve halkların boyunduruk altına alınması yoluyla büyük dünya imparatorluğunun kurulması çabası, emperyalizm çağından, hatta kapitalizmin ortaya çıkmasından önce de vardı. Buna rağmen, Lenin'in gösterdiği gibi, emperyalizm çağında sömürgelere, kapitalizm öncesi çağa ve hatta tekel-öncesi kapitalizm dönemine göre, esas olarak ayrı bir rol ve önem düşer. Sömürge politikasının “eski” yöntemlerine ek olarak, tekelcilerin hammadde kaynakları, sermaye ihracı, nüfuz alanları, iktisadi bölgeler ve askeri üsler için mücadelesi gündeme gelir.

Daha önceden de ortaya konduğu gibi, diğer ülkelerin, özellikle de geri kalmış ülkelerin halklarının köleleştirilmesi ve sistemli bir şekilde yağmalanması, ve bir dizi bağımsız ülkenin bağımlı ülke haline dönüştürülmesi, modern kapitalizmin ekonomik temel yasasının ana özelliklerinden birisidir. Kapitalizm, tüm dünya üzerine yayılma süreci içinde, tek tek ülkelerin iktisadi olarak birbirlerine yakınlaşması, ulusal iç kapanıklığın ortadan kaldırılması ve dev bölgelerin birbirleriyle ilişkili bir bütün halinde tedricen birleştirilmesi eğilimini doğurdu. Tekelci kapitalizmin bunun yardımıyla dev bölgeleri iktisadi olarak tedricen birleştirdiği tek yöntem, sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin emperyalist güçler tarafından köleleştirilmesidir. Bu birleşme, sömürgelerin ve bağımlı

Ülkelerin metropoller tarafından barbarca sömürülmesi ve ezilmesine dayanan *sömürge imparatorluklarının* oluşturulması yoluyla gerçekleşir.

Emperyalizm döneminde, bağımlılık, egemenlik ve tabi olmaya dayanan kapitalist dünya iktisat sisteminin oluşması tamamlanır. Artan sermaye ihracı, “nüfuz alanlarının” genişletilmesi ve sömürgesel fetihler yoluyla, emperyalist ülkeler, sömürge ve bağımlı ülkelerin halklarını kendilerine tabi kıldılar. “Kapitalizm, yeryüzü nüfusunun ezici çoğunluğunun bir avuç ‘ileri’ ülke tarafından sömürgesel olarak ezilmesinin ve mali olarak boğulmasının bir dünya sistemi haline gelmiştir.”* Bu tarzda tek tek ulusal iktisatlar, dünya iktisadı diye adlandırılan bütünlüklü bir zincirin halkaları durumuna geldiler. Bununla aynı zamanda yerkürenin nüfusu iki kampa bölündü: sömürge ve bağımlı ülkeleri sömüren ve ezen kk bir emperyalist ülkeler grubu ve halkları emperyalizmin boyunduruğundan kurtulmak için mücadele eden sömürge ve bağımlı ülkelerin büyük çoğunluğu.

Kapitalizmin tekelci aşamasında, emperyalizmin sömürge sistemi oluştu. *Emperyalizmin sömürge sistemi*, emperyalist devletler tarafından ezilen ve köleleştirilen sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin bütünlüğüdür.

Sömürgelerin yağmalanması ve sömürgesel fetihler, emperyalist keyfilik ve zor, sömürge köleliği, ulusal baskı ve hak yoksunluğu ve son olarak emperyalist ülkelerin sömürge ülkelerin halkları üzerinde egemenlik uğruna birbirlerine karşı mücadeleleri –bunlar, emperyalizmin sömürge sisteminin oluşma sürecinin biçimleridir.

Emperyalist devletler, sömürgelerin fethedilmesi ve yağmalanması yoluyla, kendi ülkeleri içinde büyüyen çelişkileri aşmaya çalışır. Sömürgelerden sızdırılan yüksek kârlar burjuvaziye, işçi hareketini burjuvazinin çıkarma parçalamaya

---

* *V.İ. Lenin*, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Emperyalizm”; *V.İ. Lenin*; Eserler, 4. baskı, c.22, s. 179, Rusça.

çalışan bir kalifiye işçiler üst tabakasını rüşvetle satın alma olanağı sağlar. Aynı zamanda sömürgelerin sömürülmesi bir bütün olarak kapitalist sistemin çelişkilerinin keskinleşmesine yol açar.

Metropollerin tarım ve hammadde uzantısı olarak sömürgeler

Emperyalizm çağında sömürgeler, herşeyden önce en güvenilir ve en elverişli sermaye yatırım alanlarıdır. Emperyalist ülkelerin mali oligarşisi, sömürgelerde sınırsız sermaye yatırımı tekeline sahiptir ve böylece özellikle yüksek kârlar elde eder.

Mali sermaye geri kalmış ülkelere girdiğinde, kapitalizm öncesi iktisadi biçimleri –küçük zanaatkârlığı, yarı-doğal küçük köylü iktisadını– parçalar ve kapitalist ilişkilerin gelişmesine yol açar. Sömürge ve bağımlı ülkeleri sömürmek için, emperyalistler orada demiryolları ve ekstraktif sanayii işletmeleri kurar. Ama aynı zamanda emperyalizmin sömürgelerdeki yönetimi, üretici güçlerin gelişmesini köstekler ve bu ülkelerin elinden bağımsız iktisadi gelişmenin önkoşullarını koparıp alır. Bu gerilik bağımlı ülkeler üzerindeki egemenliklerini korumalarını ve bu ülkelerin sömürülmesinin güçlendirilmesini kolaylaştırdığından, emperyalistlerin sömürgelerin iktisadi olarak geri kalmalarında çıkarı bulunur.

Örneğin Latin Amerika'nın bazı ülkeleri gibi sanayinin nispeten daha gelişmiş olduğu yerlerde bile, yalnızca madencilik ve hafif sanayinin bazı dalları geliştirilir: Pamuk sanayii, deri sanayii ve gıda maddeleri sanayii. Bir ülkenin iktisadi bağımsızlığının temeli olarak ağır sanayi, son derece

zayıf gelişmiştir: Makine sanayii hemen hemen hiç yoktur. Egemen tekeller, üretim aletleri sanayiinin oluşturulmasını engellemek için özel önlemlere başvurur: Bunlar, sömürge ve bağımlı ülkelere bunun için gerekli olan kredileri vermeyi reddeder ve bunlara gerekli donatımı ve patentleri satmaz. Geri kalmış ülkelerin sömürgesel bağımlılığı, bunların sanayileşmesini köstekler.

1920 yılında Çin'in dünya kömür çıkarımındaki payı %1.7, ham demir üretiminde %0.8 ve bakır üretiminde %0.03'dü. Hindistan'da çelik üretimi, İkinci Dünya Savaşı arifesinde (1938), kişi başına yıllık olarak, Büyük Britanya'nın 222 kg'ı karşısında 2.7 kilogram tutuyordu. Tüm Afrika 1946 yılında, kapitalist dünyada üretilen yakıtın ve elektrik enerjisinin %1.5'ine sahipti. Tekstil sanayii bile sömürge ve bağımlı ülkelerde pek zayıf gelişmiş ve geri kalmıştır. 1947 yılında Hindistan'da, İngiltere'deki 34.5 milyon işe karşı 10 milyon iş bulunuyordu; İngiltere'nin nüfusu Hindistan'ın nüfusunun sekizde biridir. Latin Amerika'da 1945 yılında, ABD'deki 23.1 milyon işe karşı 4.4 milyon iş bulunuyordu.

Ellerinden bağımsız endüstriyel gelişmenin önkoşulları zorla alınmış sömürge ve yarı-sömürgeler, tarım ülkesi olarak kalır. Bu ülkelerin halkının ezici çoğunluğunun geçim temeli, yarı-feodal ilişkiler tarafından zincirlenmiş tarımdır. Tarımdaki durgunluk ve düşüş, iç pazarın büyümesini durdurur.

Sömürgelerde egemen olan tekeller, orada yalnızca metropollere hammadde ve besin maddesi teslim eden üretim dallarının gelişmesi için önlemler alır. Belirli yeraltı zenginliklerinin çıkarılması, tarımsal kültürlerin pazar için ekimi ve bunların ilk kaba işlenmesi buna dahildir. Bunun sonucu olarak sömürge ve yarı-sömürgelerin iktisadı son derece tek yanlı bir karakter alır. Emperyalizm köleleştirilmiş ülkeleri metropollerin *tarım ve hammadde uzantısı* haline getirir.

Birçok sömürge ve bağımlı ülkenin iktisadı, tümüyle ihraç edilen bir ya da, iki ürünün üretilmesi konusunda yoğunlaştırılır. Örneğin İkinci Dünya Savaşından sonra petrolün Venezüella ihracatı içindeki payı %97, kalayın Bolivya ihracatı içindeki payı % 70, kahvenin Brezilya ihracatı içindeki payı

yaklaşık %58, şekerin Küba ihracatı içindeki payı %80'den fazla, kauçuk ve kalayın Malezya ihracatındaki payı %70'den fazla, kauçuk ve çayın Seylan ihracatı içindeki payı %80, pamuğun Mısır ihracatındaki payı yaklaşık %80, kahve ve pamuğun Kenya ile Uganda'nın ihracatındaki payı %60, bakırın Kuzey Rodezya ihracatındaki payı yaklaşık %85, kakaonun Altın Sahili'nin (Afrika) ihracatındaki payı yaklaşık %59 tutuyordu. Tarımın tek yönlü gelişmesi (*monokültür* denilen şey), kocaman ülkeleri hammaddelerin toptan alıcısı olarak ortaya çıkan tekellerin keyfine terk eder.

Sömürgelerin metropollerin tarım ve hammadde uzantısına dönüştürülmesiyle, *ucuz hammadde kaynakları* olarak sömürgelerin emperyalist devletler için önemi olağanüstü büyür. Kapitalizm ne denli yüksek derecede gelişmişse, hammadde sıkıntısı ne denli güçlüyse, tüm dünya üzerindeki rekabet de o denli keskin ve hammadde kaynağı avı da o denli çetin olur, sömürge elde edilmesi için mücadele de o denli amansız olur. Sanayiın muazzam miktarda kömür, petrol pamuk, demir, renkli metal, kauçuk vs. tükettiği tekellerde hiçbir tekeller, sürekli hammadde kaynaklarına sahip olmadıkça, kendisine gereksinimleri giderilmiş gözüyle bakamaz. Tekeller, sömürgelerden ve bağımlı ülkelerden gereksinim duydukları dev hammadde miktarını düşük fiyatla elde ederler. Hammadde kaynakları üzerindeki tekeller, rekabet mücadelesinde tayin edici üstünlükler sunar. Ucuz hammadde kaynaklarının zaptedilmesi sanayi tekellerine dünya pazarında tekelleri fiyatları dikte etme ve ürünleri yüksek fiyatla satma olanağı verir.

Emperyalist güçler, son derece önemli birçok hammaddeyi ya tümüyle ya da büyük çoğunlukla sömürgelerden ve yarı-sömürgelerden elde ederler. Örneğin İkinci Dünya Savaşından sonra sömürge ve bağımlı ülkeler kapitalist ülkelerde gereksinim duyulan tüm doğal kauçuğu, hemen hemen tüm kalayı, tüm jütü, petrolün %50'sini ve şeker kamışı, kakao, kahve, çay gibi bir dizi önemli besin ve keyif araçlarını sağlamaktadır.

Savaş yürütmek için gereksinim duyulan çeşitli *stratejik hammaddeler* de amansız mücadelenin nesnelere: Kömür, petrol, demir, renkli metaller, nadir metaller, kauçuk, pamuk vs. Emperyalist güçler –hepsinden önce de ABD ve İngiltere–, onlarca yıldır zengin *petrol* rezervleri üzerindeki tekeller için mücadele yürütmektedirler.

Dünyanın petrol rezervlerinin paylaşımı, emperyalist güçlerin yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda politik çıkarlarını ve karşılıklı ilişkilerini de etkiler.

Emperyalizm çağında, *sürüm alanları* olarak sömürgelerin önemi metropoller için artar. Buna uygun bir gümrük politikasının yardımıyla emperyalistler, sömürgesel pazar alanlarını yabancı rekabete karşı korurlar. Tekeller bu şekilde ürünlerini ve aynı zamanda diğer ülkelerde pazarlanamayan düşük kaliteli mallarını da sömürgelerde görülmemiş yükseklikte fiyat karşılığında pazarlayabilirler. Emperyalist güçlerle bağımlı ülkeler arasındaki eşdeğer olmayanların değişimi de aralıksız olarak büyür. Sömürgelerle ticaret yürüten tekeller (hammaddelerin toptan alımı ve sanayi mallarının, pazarlanması), yüzde birkaç yüz kârı ceplerine atar. Bunlar, kocaman ülkelerin gerçek efendileri olup, düzinelerle milyon insanın yaşamı ve varlıkları üzerinde hüküm sürerler.

Sömürgeler, son derece ucuz, yer yer neredeyse ücretsiz işgücü kaynaklarıdır. İşçi kitlelerinin muazzam derecede yüksek sömürüsü, sömürge ve bağımlı ülkelere yatırılmış sermayeye özellikle yüksek kârlar garanti eder. Bunun dışında, bu ülkelere yüzbinlerce işçi, karın tokluğuna bir ücret karşılığında özellikle ağır işleri yapmak zorunda oldukları metropollere getirilirler. Örneğin ABD tekelleri özellikle de ülkenin güneyinde, Meksikalı ve Puerto Rico'lu işçileri insanlık dışı bir şekilde sömürür, Fransa tekelleri de Çin'inden işçilere aynı şekilde davranır vs.

Resmi veriler temelinde yapılmış aşağıdaki hesaplamalar, tekellerin sömürge ve yarı-sömürgelerden aldıkları haracın miktarı konusunda bir bilgi vermektedir. Örneğin İngiliz emperyalizmi, İkinci Dünya Savaşından önce Hindistan'dan yılda 150-180 milyon pound sterlin haraç alıyordu; bunun dağılımı şöyleydi: 40-45 milyon pound sterlin İngiliz sermaye yatırımları için faiz, 25-30 milyon pound sterlin Hindistan tarafından ödenmesi gereken İngiliz devlet giderleri, 25-30 milyon pound sterlin Hindistan'daki İngiliz memurlarının ve askeri uzmanlarının gelir ve maaşları, 15-20 milyon pound

sterlin İngiliz bankalarının komisyon kazancı, 25-30 milyon pound sterlin ticari kârlar, 20-25 milyon pound sterlin deniz taşımacılığından gelen kâr. Amerikan tekelleri, 1948 yılında bağımlı ülkelerden aşağıdaki kârları elde ettiler: sermaye yatırımlarından 1.9 milyar dolar, taşımacılık, sigorta ve diğer işlemlerden 1.9 milyar dolar, aşırı yüksek fiyatla mal satımından 2.5 milyar dolar, düşürülmüş fiyatla mal satın alımından 1.2 milyar dolar, yani toplam olarak 7.5 milyar dolar tutarında tekelleri haraç. Bunun 2.5 milyar dolarını tek başına Latin Amerika ülkeleri sağladı.

Dünyanın paylaşımının halihazırda tamamlanmış olduğu ve yeniden paylaşılması için bir mücadele hazırlandığı bir durumda, emperyalist güçler stratejik gerekçelerle, iktisadi önemlerinden bağımsız olarak, önlerine gelen bölgeyi mülkiyetlerine geçirmeye çalışıyorlar. Emperyalistler, üs olarak, savaş filosu üssü ya da hava kuvvetleri üssü olarak bir değere sahip olan ya da sırf olabilecek her toprağı ellerine geçiriyorlar.

Sömürgeler, metropollere top yemi sağlar. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Afrika sömürgelerinden yaklaşık bir buçuk milyon zenci, Fransa'nın safında savaştı. Metropoller savaş sırasında mali yüklerinin önemli bir bölümünü sömürgelerin sırtına yüklerler. Savaş kredilerinin büyük bir bölümü sömürgelerde sağlanır; İngiltere, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında sömürgelerinin para rezervinden bolca yararlandı.

Sömürge ve bağımlı ülkelerin emperyalizm tarafından haydutça sömürülmesi, bu ülkelerin iktisadının acil gereksinimleriyle metropollerin bencil çıkarları arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi keskinleştirir.

Emekçi kitlelerin sömürgeci sömürüsünün yöntemleri

Metropollerin mali sermayesine yüksek tekel kârları sağlayan sömürgeci sömürü yöntemlerinin belirtisi, emekçilerin

emperyalist yağmalanmasının, sömürünün feodal biçimleriyle iç içe geçmesidir. Bir yanda meta üretimi gelişir ve para ilişkileri yaygınlaşır, yerli halkın büyük kitlelerinin elinden toprağı zorla alınır ve küçük zanaatkâr üretimi yok edilirken, diğer yandan feodal kalıntılar yapay bir şekilde ayakta tutulur ve zorla çalıştırma yöntemleri kullanıma sokulur. Kapitalist ilişkilerin gelişmesiyle, aynı kiranın yerini para kirası alır ve aynı verginin yerine para vergisi geçer; köylü kitleleri bu şekilde hızla yıkıma uğratılır.

Sömürge ve yarı-sömürgelerde egemen sınıflar, feodal çiftlik sahipleri ve kentteki ve kırdaki (büyük köylüler) kapitalistlerdir. Kapitalistler sınıfı, komprador burjuvazi ve ulusal burjuvazi olarak ayrılır. *Kompradorlar*, yabancı tekellerle sömürge sel sürüm ve hammadde pazarı arasındaki yerli araçlardır. Feodal çiftlik sahipleri ve komprador burjuvazi, yabancı mali sermayenin uşaklarıdır, sömürge ve yarı-sömürgeleri boyunduruk altına alan uluslararası emperyalizmin doğrudan satılık ajanlarıdır. Sömürgelerin kendi sanayilerinin gelişmesiyle, ikilem içerisinde bulunan bir ulusal burjuvazi gelişir; Bir yandan yabancı emperyalizmin boyunduruğı ve feodal kalıntılar, ona ekonomik ve politik egemenlik yolunu kapar, ama diğer yandan da o, yabancı tekellerle birlikte işçi sınıfını ve köylülüğü sömürür. En büyük sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde, yerli burjuvazinin yabancı tekellere bağlı tekelci birlikleri bulunur. Ulusal kurtuluş mücadelesi emperyalizmin egemenliğinin yıkılmasına, ülkenin ulusal bağımsızlığının kazanılmasına ve kapitalizmin gelişmesini engelleyen feodal kalıntıların ortadan kaldırılmasına yönelik olduğundan, ulusal burjuvazi belli bir aşamada bu mücadeleye katılır ve ilerici bir rol oynar.

İşçi sınıfı, sömürge ve bağımlı ülkelerde sanayi in geliştiğı ve kapitalist ilişkilerin yaygınlaştığı ölçüde büyür. Bunun önder kesimi sanayi proletaryasıdır. Proletaryanın sayıca büyük bir tabakasını kır işçileri ya da gündelikçiler,

manifaktürlerin ve küçük işletmelerin işçileri ve mümkün olabilecek her türlü kol emeğine dayanan işi yapan kentteki niteliksiz işçiler oluşturur.

Sömürge ve yarı-sömürgelerdeki nüfusun ana kitlesini köylülük oluşturur; ki bu ülkelerin çoğunda kır nüfusunun çoğunluğu yoksul ve orta köylülerden, yani ya hiç toprağı olmayan, ya da küçük bir toprak parçasına sahip köylülerden oluşur. Küçük esnaf ve zanaatkârlar, kent küçük burjuvazisinin sayıca kalabalık bir tabakasını oluşturur.

Toprak mülkiyetinin çiftlik sahiplerinin ve tefecilerin elinde yoğunlaşması, sömürgeci efendilerine dev toprak mülkiyetlerini ellerine geçirmeleriyle tamamlanır. Emperyalizm bir dizi sömürge ülkede plantasyon iktisadını oluşturdu. *Plantasyonlar*, belirli bitkisel hammaddeleri (pamuk, kauçuk, jüt, kahve vs.) teslim eden, öncelikle sömürgeci efendilere ait olan ve ilkel tekniğe ve haklardan yoksun kölelerin ve yarı-kölelerin emeğinin sömürülmesine dayanan tarımsal işletmelerdir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu sömürge ve yarı-sömürgelerde, üzerine feodalizmin kalıntılarının yükünün bindiği ve tefecilere borç köleliği altına düşmüş küçük-köylü iktisadı egemendir. Bu ülkelerde toprak mülkiyetinin toprak sahiplerinin elinde yoğunlaşması, küçük-köylü toprak işlenmesiyle iç içe geçer.

Büyük toprak sahipleri, küçük toprak parsellerini köleleştirici koşullarla kiraya verirler. Toprak sahibiyle toprağı işleyen köylü arasında köylünün elinden ürününün önemli bir bölümünü alan bir dizi aracının bulunduğu çok aşamalı asalak *alt kiralama* [kiracının kiracısı sistemi-ÇN.] geniş ölçüde yaygındır. Egemen olan, köylünün borçlarını günün birinde de olsa ödemesi mümkün olmadığından, tümüyle toprak sahibinin tasarrufu altında bulunduğu yarıcılıktır. Çeşitli ülkelerde halen angaryanın ve çalışarak ödemenin çıplak biçimleri bulunur: Topraksız köylüler, kira miktarını ya da borçlarını ödeyebilmek için, haftanın belirli günlerinde çiftlik sahibi için çalışmak

zorundadır. Sınırsız yoksulluk köylüyü borç yapmaya ve bağımlılık altına girmeye zorlar; o, bazen tek yolu tefecinin borç köleliğine girmekte görür; köylünün aile üyelerini köle olarak satmasına da az rastlanmaz.

İngiliz egemenliğinden önce, köylüler tarafından üretilen ürünlerin bir bölümü vergi biçiminde *Hindistan'daki* devlete akıyordu. Hindistan'ı zaptettikten sonra İngiliz iktidar sahipleri, daha önceki resmi vergi tahsildarlarını birkaç bin hektar araziye sahip büyük toprak sahibi yaptı. Hindistan kır nüfusunun yaklaşık dörtte üçü pratikte topraktan yoksundu. Köylü, ürünün yarısıyla üçte ikisi arasındaki bölümünü, kira olarak çiftlik beyine vermek ve ürünün geri kalan bölümünden de borçlarının faizini ödemek zorundaydı. Pakistan'da savaş sonrası verilerine göre, tüm tarımsal ekim alanının %70'i 50,000 büyük çiftlik sahibine aittir.

Orta Doğu ülkelerinde bugün nüfusun %75-80'i tarımda çalışır. Bunlardan Mısır'da 770 büyük toprak sahibi, tüm işletmelerin %75'ini oluşturan 2 milyon yoksul köylü işletmesi kadar toprağa sahiptir; tarımda çalışan 14.5 milyon kişiden 12 milyonu küçük kiracı ve gündelikçidir; kira, ürünün beşte dördüne kadar olan bir bölümünü yutar. İran'da toprağın üçte ikisi çiftlik sahiplerine ve altıda biri devlete ve camiye aittir; kiraya veren, ürünün beşte biriyle ikisini alır. Türkiye'de, köylülerin üçte ikisinden fazlası topraktan yoksundur.

Latin Amerika ülkelerinde toprak, büyük toprak sahiplerinin ve yabancı tekellerin elinde yoğunlaşmıştır. Örneğin Brezilya'da 1940 sayımı sonuçlarına göre işletmelerin %51'i arazinin yalnızca %3.8'ine sahip bulunuyordu. Latin Amerika ülkelerinde yoksullaşmış köylü, çiftlik sahibinden çalışarak ödemek üzere bir kredi almak zorunda kalır; ("peonage" diye adlandırılan) bu sistemde yükümlülükler kuşaktan kuşağa geçer; köylünün tüm ailesi pratikte çiftlik sahibinin mülkiyeti durumuna gelir. Marx, "peonage"i köleliğin örtülü biçimi olarak adlandırdı.

Köylünün ve ailesinin olağanüstü ağır işinin kıt ürününün büyük bölümüne sömürücüler el koyar: çiftlik sahipleri, tefeciler, toptan alıcılar, vergi tahsildarı vs. Bunlar köylünün yalnızca artı-emeğine değil, aynı zamanda gerekli emeğinin önemli bir bölümüne de el koyar. Köylüye kalan gelir, genellikle karnını doyurmaya bile yetmez. Birçok köylü, iktisadi yıkıma uğrar; bunların eski sahipleri, gündelikçiler ordusunun saflarını doldurur. Tarımsal nüfus fazlası, dev boyutlar alır.

Çiftlik sahibi ve tefeci tarafından borç köleliği altında tutulan köylü, yüzyıllardan ve yer yer hatta binyıllardan beri değişmeden kalmış en ilkel teknik yardımcı araçlara başvurmak zorunda kalır. Toprak işlemenin bu ilkel tekniğinin kullanılması, toprağın aşın derecede yorulmasına yol açar. Bundan ötürü, tarım ülkesi olarak kalan birçok sömürge, nüfusunu besleyebilecek durumda değildir ve besin maddesi ithal etmek zorunda kalır. Emperyalizm tarafından köleleştirilmiş ülkelerin tarımı, çöküş ve gerilemeye mahkumdur.

Bu ülkelerde, dev bir tarımsal nüfus fazlası var olmasına ve toprak gereksinimi olmasına rağmen, ekime elverişli toprak alanının yalnızca bir bölümü üretici bir şekilde kullanılır. Eskiden dünyanın en verimli alanları sayılan büyük bölgelerde, verimlilik son derece düşük olup, sürekli olarak da azalmaktadır. Sık sık ortaya çıkan kötü hasat, milyonlarca insanın açlıktan ölmesine neden olur.

Ortadoğu ülkelerinde sulama tesisleri ya bakımsız kalmış ya da tahrip edilmiştir; tüm toprak alanının ortalama olarak yalnızca %9-10'u ekilir.

Sömürgeci baskı, işçi sınıfını politik olarak hak yoksunluğuna ve vahşi sömürüye mahkum kılar. İşgücünün son derece ucuz olmasından ötürü, sanayi işletmeleri ve plantasyonlar son derece düşük bir teknik düzeye sahiptir. Düşük üretim tekniği koşullarında, tekellerin dev kârları son derece yüksek bir artı-değer oranı tarafından sağlanır.

Sömürgelerde işgünü 14 ila 16 ve hatta fazla saati bulur. Kural olarak sanayi işletmelerinde ve ulaşım sektöründe her türlü iş emniyeti eksiktir. İşletmelerdeki donatımın son derece eskimiş olmasından ve işverenlerin onarım ve emniyet önlemleri için para ödemek istememelerinden ötürü, sık sık iş kazaları meydana gelir; bunlarda yüzbinlerce insan yaşamını yitirir ya da sakat kalır. Hiçbir sosyal koruma yasasının olmamasından ötürü, işçiler işsizlik, iş kazası ya da meslek hastalığı koşullarında açlıktan ölüme mahkum edilir.

Sömürgelerdeki işçiler, en acil gereksinimlerinin

giderilmesine bile yetmeyen son derece düşük bir ücret alırlar. İşçiler, ücretlerinin önemli bir bölümünü mümkün olabilecek bütün araçlara ödemek zorunda kalır: taşeronlar, ustalar, gözcüler ve işçi simsarları. Erkek işçilerden çok daha düşük bir ücret alan kadınlar ve daha altı-yedi (yaşında çocuklar büyük ölçüde işe koşular. İşçilerin çoğu, borç boyunduruğu altına düşmüş bulunmaktadır. Birçok durumda işçilerin özgürce hareket etmeleri, tıpkı mahkumlar gibi, ellerinden alınmış ve bunlar, özel barakalarda ve kamplarda yaşamak zorunda bırakılmıştır. Gerek tarımda ve gerekse de sanayide zorla çalıştırma, geniş ölçüde yaygındır.

Yüksek bir sömürü derecesiyle bağıntı içindeki son derece büyük iktisadi gerilik yoluyla, sömürge halkları açlığa, sefalet ve ölüme mahkum edilmişlerdir. Sömürgelerde yaratılan maddi varlıkların dev bir bölümünü, emperyalist devletlerin büyük tekelleri hiçbir karşılık ödemeksizin gaspeder. Sömürgelerin sömürülmesi ve üretici güçlerinin gelişmesinin engellenmesi, sömürgelerde kişi başına düşen ulusal gelirin, metropollerde kişi başına düşen gelirin ancak on ile onbeşte biri tutması sonucuna yol açar. Nüfusun ezici çoğunluğunun yaşam düzeyi son derece düşüktür. Ölüm oranı son derece büyüktür; Kıtık ve salgınlar koskoca bölgelerin nüfusunu yok eder.

Afrika sömürgelerinde kölelik resmen vardır. İktidar organları zenciler üzerinde sürekle avı düzenlerler; polis, köyleri kuşatır ve tuttuğu insanları yol yapımına, pamuk ve diğer plantasyonlara vs. sürer. Ayrıca çocukların köle olarak satılması da yaygındır. Sömürge ülkelerde borç köleliği her günlük bir olaydır. Borç köleliği, devrimden önce Çin’de de vardı.

Sömürgelerde, işçilerin ücretlerinin ödenmesinde ırk ayrımcılığı egemendir. Fransız Batı Afrika’ında kalifiye yerli işçiler, bugüne kadar, aynı niteliğe sahip Avrupalı işçilerin kazandıklarının dörtte, hatta altıda birini kazanır. Belçika Kongo’sunda Afrikalı maden işçileri, Avrupalı işçilerin ücretlerinin onda biriyle beşte biri arasında kazanır. Güney Afrika Birliği’nde çocukların %65’i daha iki yaşını doldurmadan ölür.

ABD’de işçi ve memur olarak zenciler, aynı niteliğe sahip beyaz işçi ve memurların ancak yarısı kadar kazanabilir. Zenci çiftçilerin geliri aynı

bölgedeki beyaz çiftçilerin gelirinin ortalama yarısı kadar tutar. ABD’de zenci nüfusun en yüksek dereceye çıkarılmış sömürüsü, İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda Amerikan tekellerine yılda 4 milyar dolar ekstra kâr getirmektedir.

Sömürge halklarının ulusal kurtuluş mücadelesi

Ulusal sorun, emperyalizm çağından önce esas olarak az sayıdaki Avrupa ulusuyla (İrlandalılar, Macarlar, Polonyalılar, Finliler, Sırlar ve diğerleri) sınırlı kalıyordu ve tek tek ulusal devletlerin sınırını aşmadı. Metropollerin mali sermayesinin sömürge ve bağımlı ülkelerin halklarını köleleştirdiği emperyalizm çağında, ulusal sorunun çerçevesi genişledi, yalnızca olayların akışı sonucu da olsa genel sömürgeler sorunuyla kaynaştı. “Böylelikle ulusal sorun kendi başına bir sorun ve devlet içi bir sorun olmaktan çıkıp, bağımlı ülkeler ve sömürgelerin ezilen halklarının emperyalizmin boyunduruğundan kurtuluşu genel ve uluslararası sorunu haline, bir dünya sorunu haline geldi.”*

Bu halkların sömürü boyunduruğundan kurtuluşunun tek yolu, bunların emperyalizme karşı devrimci mücadeleleridir. Sömürge ülkelerin halkları, tüm kapitalist çağ boyunca yabancı zorbalara karşı mücadele etti ve sık sık ayaklandı ve bunlar sömürgeciler tarafından barbarca bastırıldı. Emperyalizm çağında sömürge ve bağımlı ülkelerin kurtuluş mücadelesi, o güne dek görülmemiş bir boyut alır.

Daha 20. yüzyılın başında, özellikle de 1905 birinci Rus Devriminden sonra, sömürge ve bağımlı ülkelerin emekçi kitleleri politik yaşama uyandılar. Çin, Kore, İran, Türkiye’de devrimci bir hareket ortaya çıktı.

---

* *J.V. Stalin*, “Leninizmin Temelleri Üzerine”; bkz. *J.V. Stalin*, Eserler, C. 6, 5. 123. Ayrıca bkz. Eserler, c.6, s.135; İnter Yayınları

Sömürge dünyanın ülkeleri ekonomik gelişme düzeyleri ve proletaryanın biçimlenme aşaması açısından birbirlerinden farklılık gösterirler. Sömürge ve bağımlı ülkelerin en az üç kategorisi arasında ayırım yapılmalıdır: 1) Endüstriyel olarak henüz hiç gelişmemiş olan, proletaryanın hiç ya da hemen hemen hiç bulunmadığı ülkeler; 2) sanayinin az geliştiği ve nispeten az sayıda proletaryanın bulunduğu ülkeler; ve 3) kapitalizmin az çok geliştiği ve az çok önemli sayıda proletaryaya sahip olan ülkeler. Bu, sömürge ve bağımlı ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketinin özelliklerini belirler.

Sömürge ve bağımlı ülkelerde köylülük nüfusun çoğunluğunu oluşturduğundan, ulusal ve sömürge sorunu özü itibariyle bir köylü sorunudur. Sömürgeler ve bağımlı ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketinin genel hedefi, emperyalizmin egemenliğinden kurtuluş ve tüm feodal kalıntıların ortadan kaldırılmasıdır. Bunun sonucu olarak, sömürge ve bağımlı ülkelerdeki emperyalizme ve feodal baskıya karşı her ulusal kurtuluş hareketi, bu ülkelerde proletarya nispeten zayıf gelişmiş olsa bile, ilerici bir karakter taşır.

Başında geniş köylü kitlelerinin ve tüm emekçilerin yetkin önderi olarak proletaryanın bulunduğu sömürgeler ve bağımlı ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketi, yeryüzü nüfusunun birkaç büyük kapitalist gücün mali oligarşisi tarafından ezilen ezici çoğunluğunu emperyalizme karşı mücadele içine çekiyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki proleter hareketin ve sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketinin çıkarları, devrimci hareketin bu iki biçiminin ortak düşmana, emperyalizme karşı ortak bir mücadele cephesi halinde birleştirilmesini gerektirir. Proleter enternasyonalizmi, başka halkları ezen bir halkın özgür olamayacağından yola çıkar. Burada, Leninizmin öğrettiği gibi, ulusların ayrılma ve bağımsız devlet olarak var olma hakkı sloganının korunması, savunulması ve gerçekleştirilmesi, ezilen halkların kurtuluş hareketinin egemen ulusların proletaryası tarafından etkin bir şekilde desteklenmesi demektir.

Sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin ezilen halklarının ulusal kurtuluş mücadelesinin büyümesi, emperyalizmin temellerini sarsmakta ve onun çöküşünü hazırlamaktadır. Sömürge ve bağımlı ülkeler, emperyalist burjuvazinin yedekleri olmaktan çıkıp devrimci proletaryanın bir yedeğine, müttefiklerine dönüşmektedir.

Kısa Özet

1–Sömürgelerin ve yan-sömürgelerin dizginsizce sömürülmesi, modern kapitalizmin en önemli varlık koşullarından birisidir. Tekellerin azami kârları, sömürge ve yarı-sömürgelerin pazarlama alanları, hammadde kaynakları, sermaye yatırım alanları ve ucuz işgücü rezervleri olarak sömürülmesiyle ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Emperyalizm, kapitalizm öncesi üretim biçimlerini parçalar ve böylelikle kapitalist ilişkilerin hızla gelişmesini sağlar; ama o bununla birlikte, sömürge ve bağımlı ülkelerin iktisadında, yalnızca bunların iktisadi ve politik özgürlüğe kavuşamayacakları kadar bir gelişmeye izin verir. Sömürgeler, metropollerin tarım ve hammadde uzantılarıdır.

2– Emperyalizmin sömürge sistemi açısından kapitalist sömürü ve yağmalamanın feodal, ve hatta köleciliğe dayanan baskının çeşitli kalıntılarıyla iç içe geçmesi karakteristiktir. Mali sermaye, sömürge ve bağımlı ülkelerdeki feodalizmin kalıntılarını yapay olarak ayakta tutar ve zorla çalıştırmayı ve köleliği meşrulaştırır. Tekniğin çok düşük bir düzeyde olduğu, hapishanevari çalışma koşulları, tüm haklardan yoksunluk, yıkıma uğrama ve yoksullaşma, kıtlık ve kitlesel ölümler, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki işçi sınıfının ve köylülüğün kaderidir.

3– Sömürgeci sömürünün ve baskının artırılması, kaçınılmaz olarak sömürge ve bağımlı ülkelerdeki geniş halk kitlelerinin direnişini doğurmaktadır. Ezilen halkların ulusal

kurtuluş hareketi, yerküre nüfusunun muazzam çoğunluğunu emperyalizme karşı mücadeleye çekmekte, emperyalizmin temellerini sarsmakta ve onun çöküşünü hazırlamaktadır.

Bölüm XIX

EMPERYALİZMİN TARİHTEKİ YERİ

Emperyalizm – Kapitalizmin son aşaması

Lenin, bir bütün olarak kapitalizmle bağıntı içerisinde emperyalizmin tarihsel yerini belirlediğinde şunları yazdı: “Emperyalizm, kapitalizmin özel bir tarihsel aşamasıdır. Bu özellik üçlüdür: Emperyalizm: 1) tekelci kapitalizmdir; 2) asalak ya da çürüyen kapitalizmdir; 3) can çekişen kapitalizmdir.”*

Tekelci kapitalizm, eski kapitalizmin temellerini ortadan kaldırmaz ve bunları kaldıramaz da. O, belli bir anlamda, her tarafta kapitalizm öncesi iktisadi biçimlerle birleşmiş tekel-öncesi, eski kapitalizm üzerinde bir *üstyapıdır*. Nasıl ki “saf kapitalizm” yoktur ve olamazsa, aynı şekilde bir “saf emperyalizm”in varlığı da düşünülemez. En gelişmiş ülkelerde bile, tekellerin yanında, özellikle hafif sanayi, tarım, ticaret ve diğer iktisadi dallarda oldukça çok sayıda küçük ve orta işletme vardır. Hemen hemen tüm kapitalist ülkelerde, nüfusun önemli bir bölümünü, büyük kütlesi basit meta iktisadı yürüten köylülük oluşturur. İnsanlığın muazzam bir bölümü, emperyalist baskının, kapitalizm-öncesi, özellikle de feodal sömürü biçimleriyle iç içe geçtiği sömürge ve bağımlı ülkelerde yaşamaktadır.

Emperyalizmin özsel özelliklerinden birisi, tekellerin değiş tokuş, pazar, rekabet ve bunalımla yan yana var olmasıdır.

---

* *V.İ. Lenin*, “Emperyalizm ve Sosyalizmin Bölünmesi”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, C. 23, s. 94, Rusça.

Buradan, kapitalizmin ekonomik yasalarının bir bütün olarak kapitalizmin emperyalist aşamasında tümüyle ve bütünüyle yürürlükte kaldığı, ama bunların etkimelerinin modern kapitalizmin ekonomik temel yasası – kapitalist azami kârın güvence altına alınması yasası tarafından belirlendiği sonucu çıkar. Bu yüzden bunlar, daha büyük bir tahrip gücü ile etki gösterirler. Örneğin, değer yasası ve artı-değer yasasında, rekabet ve üretim anarşisi yasasında ve işçi sınıfının görece ve mutlak yoksullaşmasını belirleyen ve emekçi köylülüğün ana kitlesini yoksulluğa, ve yıkıma mahkum eden kapitalist birikim genel yasasında durum bu merkezdedir, kapitalist yeniden üretimin çelişkileri ve iktisadi bunalımlarda durum budur.

Tekeller, üretimin toplumsallaştırılmasını kapitalizmde mümkün olan sınıra kadar götürürler. Binlerce insanın çalıştığı büyük ve en büyük işletmeler, en önemli sanayi dallarındaki toplam ürünün önemli bir bölümünü üretirler. Tekeller, dev işletmeleri bir bütün halinde birleştirir, sürüm pazarlarını ve hammadde kaynaklarını paylaşır, bilimsel kadroları hizmetlerine alır ve buluşları ve mükemmelleştirmeleri mülkiyetlerine geçirirler. Büyük bankalar, ülkenin hemen hemen tüm para kaynaklarını denetimleri altında tutarlar. Çeşitli iktisadi dallar arasındaki bağlantılar ve bunların karşılıklı bağımlılıkları, muazzam ölçüde artar. Dev üretim kapasitelerini elinde bulunduran sanayi üretilen metallerin miktarını hızla büyütebilir.

Ama bununla birlikte, üretim araçları kapitalistlerin özel mülkiyeti olarak kalır. Üretim araçlarının tayin edici bölümü, tekellerin tasarrufu altında bulunur. Azami kâr peşindeki tekeller, işçi sınıfının sömürülme derecesini bütün araçlarla artırır. Bu, emekçi kitlelerin yoksullaşmasının önemli ölçüde artmasına ve satın alma gücüne sahip taleplerinin azalmasına yol açar.

Böylelikle tekellerin egemenliği, kapitalizmin temel çelişkisini, üretimin toplumsal karakteriyle üretimin

sonuçlarının kapitalist mülk edinilme biçimi arasındaki çelişkiyi en yüksek derecede keskinleştirir. Üretim sürecinin toplumsal karakterinin üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyeti gerekli kıldığı, giderek daha açık bir şekilde ortaya çıkar.

Emperyalizm çağında toplumun üretici güçleri, kapitalist üretim ilişkilerinin dar sınırlarına artık sığmayacak bir gelişme düzeyine ulaşmıştır. Bir zamanlar daha ilerici üretim tarzı olarak feodalizmi çözen kapitalizm, emperyalist aşamada insan toplumunun gelişmesini durduran gerici bir güce dönüşmüştür. Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakteriyle mutlak uyumu ekonomik yasası, kapitalist üretim ilişkilerinin yerinin yeni, sosyalist üretim ilişkileri tarafından alınmasını talep eder. Bu yasa, işçi sınıfının köylülükle ittifak kurmasını ve burjuva düzenini yıkmasını engellemek isteyen egemen sınıfların ve herşeyden önce de tekelci burjuvazinin ve büyük toprak sahiplerinin direnişi ile karşılaşır.

Üretici güçlerin ve üretimin toplumsallaştırılmasının yüksek gelişme düzeyi ve burjuva toplumunun çelişkilerinin son derecede keskinleşmesi, gelişmesinin son aşamasına girmiş kapitalizmin, yerini daha yüksek bir toplum düzenine –sosyalizme– bırakmak için tümüyle olgunlaştığını kanıtlar.

Asalak ya da çürüyen kapitalizm olarak emperyalizm

Emperyalizm, *asalak* ya da *çürüyen* kapitalizmdir. Durgunluk ve çürüme eğilimi, azami kâr peşinde koşan tekellerin egemenliğinin kaçınılmaz bir sonucudur. Tekeller pazarda fiyatları dikte ettiklerinden ve bunları yapay olarak yüksek bir düzeyde tutabildiklerinden, teknik yeniliklerin kullanılmasından her zaman kesinlikle yana değildiler. Tekeller teknik ilerlemeyi adım başı gemlerler; önemli bilimsel keşifleri ve teknik buluşları yıllar boyu gizlerler.

Böylelikle durgunluk ve çürüme eğilimi tekellere özgüdür, ve belirli koşullar altında bu eğilim üstünlük sağlar. Ama bu durum, kapitalizmin İkinci Dünya Savaşından önceki nispeten hızlı gelişmesini kesinlikle dışalamadı. Fakat bu büyüme son derece eşitsiz gerçekleşti ve modern bilimin ve tekniğin sunduğu muazzam olanakların sürekli olarak daha fazla gerisinde kaldı.

Yüksek düzeyde gelişmiş modern teknik, çürüten kapitalizmin çözemeyeceği muazzam görevler ortaya koyar. Örneğin hiçbir kapitalist ülke, toprak ve arazi üzerindeki özel mülkiyet ve tekellerin egemenliği buna engel olduğu için, ülkenin hidro-elektrik potansiyelinden tamamıyla yararlanamaz. Kapitalist ülkeler, modern bilim ve tekniğin toprağın verimliliğini artırmaya ilişkin kapsamlı çalışma için sunduğu imkanları kullanacak durumda değildir. Kapitalist tekellerin çıkarları, atom enerjisinden barışçıl amaçla yararlanılmasını engeller.

“İnsan nereye bakarsa baksın”, diye yazıyordu Lenin daha ta 1913 yılında, “adım başında, insanlığın *derhal* tamamen çözebilecek durumda olduğu görevlerle karşılaşılıyor. Kapitalizm bunu engelliyor. O, dağ gibi zenginlikler biriktirdi –ve insanı bu zenginliğin kölesi durumuna getirdi. Tekniğin en karmaşık sorunlarını çözdü– ve nüfusun milyonlarca kitlesinin yoksulluğu ve cehaleti karşısında ve bir avuç milyonerin darkafalı hırsı karşısında teknik iyileştirmelerin uygulanmasını engelledi.”*

Kapitalizmin çürümüşlüğü kendisini asalaklığın büyümesinde gösterir. Kapitalistler sınıfı, üretim süreciyle her türlü ilişkiyi yitirir. İşletmelerin yönetimi, ücretli teknik personelin elinde bulunur. Burjuvazinin ve çiftlik sahiplerinin ezici çoğunluğu rantiyeye durumuna, değerli kağıtlara sahip olan ve bu kağıtlardan gelen gelire (kupon kesmekle) yaşayan

---

* V.İ. Lenin, “Uygar Barbarlık”; V. İ. Lenin, Eserler, 4. baskı, c. 19, s. 349, Rusça.

insanlar haline dönüşürler. Sömürücü sınıfların asalak tüketimi artar.

Rantiye tabakasının üretimden tümüyle kopukluğu, *sermaye ihracıyla*, yurtdışındaki sermaye yatırımlarından gelen gelirlerle daha da güçlendirilir. Sermaye ihracı, geçimini diğer ülkelerin ve sömürgelerin sömürülmesinden sağlayan tüm ülkeye asalaklık mühürünü vurur. Yurt dışına ihraç edilen sermaye, emperyalist ülkelerin ulusal zenginliklerinin giderek artan bir bölümünü oluşturur ve bu sermayelerden gelen kârlar, kapitalistler sınıfının kârlarının gittikçe artan bir bölümünü oluşturur. Lenin, sermaye ihracını asalaklığın karesi olarak niteledi.

1929 yılında yurtdışına yatırılan sermaye ulusal zenginliğin İngiltere’de %18’i, Fransa’da %15’i, Hollanda’da yaklaşık %20’si, Belçika ve İsviçre’de (her birinde) %12’sini tutuyordu. 1929 yılında yurtdışında yatırılmış sermayelerden gelen gelir, dış ticaretten gelen gelire oranla İngiltere’de 7 kattan fazla ve ABD’de bunun 5 katı tutuyordu.

ABD’de rantiyelerin değerli kağıtlardan gelen gelirleri, 1913 yılında 1.8 milyar dolar ve 1931 yılında 8.1 milyar dolar tutuyordu; bu son meblağ, aynı yıl içinde 30 milyon çiftçinin tüm brüt gelirinden 1.4 misli daha fazlaydı. ABD, modern kapitalizmin asalak özelliklerinin ve emperyalizmin haydutça doğasının özellikle çarpıcı bir şekilde ortaya çıktığı bir ülkedir.

Kapitalizmin asalak karakteri bir dizi burjuva ülkenin *rantiye devletlere* dönüşmesinde de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Köleleştirici krediler yoluyla büyük emperyalist devletler, borçlu ülkelerden dev kârlar sızdırmakta ve bunları iktisadi ve politik açıdan kendilerine tabi kılmaktadır. Rantiye devlet, asalak, çürüyen kapitalizmin devletidir. Sömürge ve bağımlı ülkelerin sömürülmesi tekellerin azami kârlarının bu ana kaynaklarından birisi, bir avuç zengin kapitalist ülkeyi diğer insanlığın gövdesi üzerindeki bir haşere durumuna getirmektedir.

Kapitalizmin asalak karakteri, kendisini *militarizmin* büyümesinde de gösterir. Ulusal gelirin, esas olarak da

emekçilerin gelirlerinin sürekli olarak büyüyen bir bölümü, devlet bütçesine aktarılır ve dev orduların beslenmesi emperyalist savaşların hazırlanması ve sürdürülmesi için kullanılır. İktisadın askerileştirilmesi ve emperyalist savaşlar, tekellerin azami kârlarının güvence altına alınmasının bu esaslı yöntemlerinden birisi, aynı zamanda sayısız insan hayatının ve muazzam maddi değerlerin yok edilmesi anlamına da gelir.

Asalaklığın artması, muazzam insan kitlelerinin toplumsal olarak yararlı işlerden alıkonulması olgusuyla da ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. İşsizler ordusu giderek büyür; sömürücü sınıflara hizmet eden ya da devlet aygıtında veya ölçüsüz derecede şişirilmiş dolaşım alanında çalıştırılan insanların sayısı büyür.

Kapitalizmin çürümüşlüğü kendisini ayrıca, ona, sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin sömürülmesinin sağladığı kârlardan kalifiye işçilerin küçük bir üst tabakasını, işçi aristokrasisi denilen tabakayı yüksek ücretlerle ve diğer sadakalarla satın almasında da gösterir. İşçi aristokrasisi, burjuvazinin yardımıyla sendikalardaki yönetici konumları eline geçirir; küçük-burjuva unsurların yanısıra sağ sosyalist partilerin aktif çekirdeğini oluşturur ve işçi hareketi için ciddi bir tehlike teşkil eder. Bu burjuvalaşmış işçi tabakası, oportünizmin toplumsal temelidir.

İşçi sınıfı hareketi içinde oportünizm, proletaryanın kapitalist kölelikten kurtuluş için devrimci mücadelesinin baltalanması yoluyla, işçi hareketinin burjuvazinin çıkarlarına uydurulmasıdır. Oportünistler, kapitalizmin “iyileştirilmesi” reformist yolunun propagandasını yaparak, işçilerin bilincini zehirlerler; bunlar işçilerden tüm emperyalist iç ve dış politikalarıyla birlikte burjuva hükümetleri desteklemelerini talep, ederler.

Oportünistler, burjuvazinin işçi hareketi içindeki ajanlarıdır. Oportünistler, işçi sınıfının saflarını böler ve böylelikle işçilerin kapitalizmi devirmek için güçlerini

birleştirmesini engellerler. Burjuvazinin birçok ülkede hala iktidarda olmasının en özsel nedenlerinden birisi burada yatar.

Serbest rekabetin egemen olduğu tekel-öncesi kapitalizme sınırlı burjuva demokrasisi denk düşüyordu. Tekellerin egemen olduğu emperyalizm, burjuva devletlerin iç ve dış politikasında demokrasiden politik *gericiliğe* çark etmeleriyle karakterizedir. *Tüm* çizgi boyunca politik gericilik, emperyalizmin özelliklerinden birisidir. Tekellerin yöneticileri ya da bunların kuklaları hükümetlerde ve tüm devlet aygıtında önemli mevkiler alır. Emperyalizm koşulları altında hükümetler halk tarafından değil, bilakis mali sermaye kodamanları tarafından işbaşına getirilirler. Gerici tekelci klikler, kendi iktidarlarını pekiştirmek amacıyla, kuşaklar boyu çetin mücadelelerle kazanılmış emekçilerin demokratik haklarını ortadan kaldırmaya çalışır. Bu, kitlelerin demokrasi için, emperyalizme ve gericiliğe karşı mücadelesini her tarzda güçlendirmeyi zorunlu kılar. “Genelde kapitalizm ve özelde de emperyalizm, demokrasiyi bir yanılısama durumuna getirir –ve aynı zamanda kapitalizm kitlelerde demokratik çabalar doğurur, demokratik kurumlar yaratır, demokrasiyi yadsıyan emperyalizmle demokrasi için çaba gösteren kitleler arasındaki antagonizmayı keskinleştirir.”*

Emperyalizm çağında, başında işçi sınıfının bulunduğu en geniş halk kitlelerinin tekeller tarafından üretilen gericiliğe karşı mücadelesi, muazzam bir tarihsel öneme sahiptir. Halklara yeni ağır acılar ve savaş felaketleri hazırlamak için aralıksız işbaşında olan emperyalizmin saldırgan güçlerinin insan düşman planlarının başarısızlığa uğratılması, halk kitlelerinin eylemliliğine, örgütlülüğüne ve kararlılığına bağlıdır.

---

* *V.İ. Lenin*, Eserler: 4. baskı, c. 23, s. 13, Rusça.

Sosyalist devrimin arifesi olarak emperyalizm

Emperyalizm, *can çekişen* kapitalizmdir. Modern kapitalizmin ekonomik temel yasasının etkimesi, kapitalizmin bütün çelişkilerini keskinleştirir, bunları ötesinde devrimin başladığı en uç noktaya kadar götürür. Bu çelişkilerin en önemlileri aşağıdaki üçüdür.

Birinci olarak, *emek ile sermaye arasındaki çelişki*. Kapitalist ülkelerde tekellerin ve mali oligarşinin egemenliği, emekçi sınıfların sömürülmesinin güçlenmesine yol açar. İşçi sınıfının maddi durumunun sert bir şekilde kötüleştirilmesi ve artan politik baskı, onun artan kızgınlığına yol açar, burjuvaziyle proletarya arasındaki sınıf mücadelesinin keskinleşmesini beraberinde getirir. Bu koşullar altında işçi sınıfının ekonomik ve parlamenter mücadelesinin eski yöntemleri tamamen yetersiz kalır. Emperyalizm, işçi sınıfını tek kurtuluş olarak sosyalist devrime götürür.

İkincisi, *emperyalist güçler arasındaki çelişki*. Azami kâr için mücadelede çeşitli ülkelerin tekelleri, her kapitalistler grubunun pazarlama alanlarını, hammadde kaynaklarını ve sermaye yatırım alanlarını zaptetmek yoluyla egemenliğini güvence altına almaya çalışmasıyla; birbirleriyle çarpışır. Emperyalist ülkeler arasında etki alanları uğruna amansız mücadele, kaçınılmaz olarak, kapitalizmin mevzilerini bir bütün olarak zayıflatan ve sosyalist devrimi yaklaştıran emperyalist savaflara yol açar.

Üçüncüsü, *sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin ezilen halklarıyla onları sömüren emperyalist güçler arasındaki çelişki*. Sömürge ve yarı-sömürgelerde kapitalizmin gelişmesi sonucu, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketi güçlenir. Sömürgeler ve bağımlı ülkeler, emperyalizmin yedekleri olmaktan çıkıp proleter devrimin yedekleri haline gelirler.

Bu baş çelişkiler, emperyalizmi can çekişen kapitalizm olarak karakterize ederler. Bu, kapitalizmin kendiliğinden,

“Otomatik çöküş” yoluyla, proletaryanın önderliğindeki halk kitlelerinin burjuvazinin egemenliğini ortadan kaldırmak için mücadelesi olmadan can vereceği anlamına gelmez. Bu yalnızca emperyalizmin, kapitalizmin artık proleter devrimin pratik bir zorunluluk haline geldiği ve kapitalizmin burçlarına karşı doğrudan hücum için elverişli koşulların olgunlaştığı bir gelişme aşaması olduğu anlamına gelir. Bundan ötürü, Lenin emperyalizmi sosyalist devrimin arifesi olarak niteledi.

Tekelci devlet kapitalizmi

Emperyalizm çağında, mali oligarşinin diktatörlüğünü teşkil eden burjuva devletin tüm faaliyeti, yalnızca egemen tekellerin çıkarlarına tabidir. Emperyalizmin çelişkilerinin keskinleşmesiyle birlikte, egemen tekeller giderek artan ölçüde devlet aygıtının doğrudan yönetimini ellerine geçirir. Büyük sermaye kodamanları, giderek daha sık devlet aygıtındaki yönetici fonksiyonları işgal ederler. Tekelci kapitalizm, tekelci devlet kapitalizmine dönüşür, Birinci Dünya Savaşı, bu süreci son derece hızlandırdı ve keskinleştirdi.

Tekelci devlet kapitalizmi, kapitalist tekellerin azami kârı güvence altına almak ve tekellerin herşeye kadir iktidarını pekiştirmek amacıyla devlet aygıtını kendilerine tabi kılmasından ve onu ülkenin iktisadına (özellikle askerileştirmeyle bağıntı içinde) müdahale etmek için kullanmasından ibarettir. Burada, tek tek işletmeler, dallar ve iktisadi fonksiyonlar (işgücü ve az bulunur hammaddelerin temini, besin maddelerinin karneye bağlanması, silah işletmelerinin inşası, iktisadın askerileştirilmesinin finanse edilmesi vs.), üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin egemenliğine dokunulmaksızın, devletin eline geçer.

Tekeller, devlet iktidarını sermayenin yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini aktif olarak teşvik etmek ve büyük

tekellerin iktidarını ve etkisini güçlendirmek için kullanır: Devlet, bağımsız işverenleri özel yöntemlerle tekel birliklerine tabi olmaya zorlar; savaş sırasında birçok küçük ve orta işletmenin kapatılması yoluyla üretimin yoğunlaşması gerçekleşir. Devlet, tekellerin çıkarları doğrultusunda bir yandan ithal malları için yüksek gümrükler saptar ve diğer yandan tekellere ihracat primi ödeyerek ve damping aracılığıyla yeni pazarların zaptedilmesini kolaylaştırarak meta ihracını teşvik eder.

Tekeller, kendi ülkelerinin halkını vergiler yoluyla yağmalamak ve kendilerine muazzam kârlar getiren devlet siparişlerini elde etmek için devlet bütçesini kullanır. Burjuva devlet, “iktisadi girişimi teşvik” bahanesiyle büyük işletmelere dev miktarları sübvansiyon olarak öder. Bir tekel iflas tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, devlet, kayıplarının karşılanması için ona kaynak verir; tekelin vergi borçları silinir.

Tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi, özellikle emperyalist savaşların hazırlanması ve yürütülmesi dönemlerinde artar. Lenin, tekelci devlet kapitalizmini, işçiler için bir hapishane ve kapitalistler için bir cennet olarak niteledi. Emperyalist ülkelerin hükümetleri, silah, donatım ve besin maddesi teslimi için tekellere dev siparişler verir, daha sonra tekellere devrettikleri silah işletmelerini devlet parasıyla inşa eder ve savaş istikrazları çıkarır. Bununla birlikte, burjuva devletleri silahlanmanın bütün yükünü emekçilerin sırtına yüklerler. Bütün bunlar, tekellere muazzam kârlar getirir.

Tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi, birinci olarak, kapitalizmin yerinin sosyalizm tarafından alınmasının maddi önkoşullarını yaratan üretimin kapitalist toplumsallaştırılmasının daha da hızlanmasına yol açar. Lenin, tekelci devlet kapitalizminin, sosyalizmin en tam maddi hazırlığı olduğuna işaret etti.

Tekelci devlet kapitalizminin gelişmesi, ikinci olarak, proletaryanın görece ve mutlak yoksullaşmasının artmasını

beraberinde getirir. Tekeller, devlet iktidarının yardımıyla, işçi sınıfının, köylülüğün ve geniş aydın tabakalarının sömürülme derecesini bütün araçlarla yükseltir; bu da kaçınılmaz olarak, sömürülenlerle sömürenler arasındaki çelişkilerin önemli ölçüde keskinleşmesine ve proletarya ile emekçilerin diğer tabakalarının kapitalizmi yoketme mücadelelerinin güçlenmesine yol açar.

Kapitalizmin savunucuları, burjuva devletin kapitalist tekellere tabi olduğunu gizleme çabasıyla, devletin kapitalist ülkelerin iktisadında tayin edici gücü oluşturduğunu ve iktisadi bir plana göre yönetebilecek durumda olduğunu iddia ederler. Ama gerçekte, burjuva devleti, iktisadi bu kendi elinde değil de, tekellerin elinde bulunduğu için, plana göre yönetemez. İktisadın devlet tarafından “düzenlenmesi” doğrultusundaki her çaba, kapitalizmde başarısızlığa uğramaya mahkumdur; çünkü iktisadi yaşam elementar bir şekilde etkime gösteren yasalar tarafından belirlenir.

Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmelerinin eşitsizliği yasası ve sosyalizmin bir ülkede zaferi imkanı

Kapitalizmde bir ülkenin tek tek işletmeleri ve iktisadi dalları eşit gelişemez. Rekabet ve üretim anarşisi, kapitalist iktisadın eşitsiz gelişmesini belirler. Kapitalizm tekel öncesi aşamada esas olarak yükselen bir çizgi boyunca gelişti. Üretim çok sayıda işletmeye bölünmüş olup, serbest rekabet egemendi; tekeller yoktu. Kapitalizm henüz nispeten pürüzsüz bir şekilde gelişebiliyordu. Bir kısım ülke, diğerlerini ancak uzun bir zaman süresi içinde geçiyordu. Dünya yüzünde o zaman henüz kimse tarafından işgal edilmemiş büyük bölgeler bulunuyordu. Dünya çapında savaşı çatışmalar olmadan bir ilerleme sağlanıyordu.

Tekelci kapitalizme geçişle birlikte durum temelden

değiştirdi. Tekniğin yüksek gelişme düzeyi, genç ülkelere yaşlı rakiplerini hızlı, sıçramalı bir şekilde yakalama ve geçme olanağı sundu. Diğerlerinden daha sonra kapitalist gelişme yoluna giren ülkeler, teknik ilerlemenin hazır sonuçlarından –makinelere, üretim yöntemleri vs.– yararlandı. Diğer taraftan eski ülkelerde, asalaklık, çürümüşlük ve tekniğin durgunluğu eğilimi ile karakterize olan tekellerin egemenliği genç ülkelere daha önce ortaya çıktı. Bir kısım ülkenin hızlı, *sıçramalı* gelişmesi ve diğer ülkelerdeki büyümenin gecikmesinin nedeni budur. Bu sıçramalı gelişme, sermaye ihracı yoluyla da son derece güçlenir. Ülkelerden bir kısmı için, diğer ülkeleri geçmek, onları pazarlardan kovmak ve paylaşılması tamamlanmış dünyanın silah zoruyla yeniden paylaşılmasını zorlamak imkanı doğar. Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerin eşitsiz gelişmesi, emperyalist gelişmenin tayin edici etkeni oldu.

Emperyalist güçlerin iktisadi güç ilişkisi, duyulmamış bir hızla değişir. Emperyalist devletlerin askeri güçleri de eşitsiz büyür. Değişen iktisadi ve askeri güç ilişkisi, kaçınılmaz olarak sömürgelerin ve nüfuz alanlarının halihazırdaki paylaşımı ile çatışır. Halihazırda paylaşılmış olan dünyanın yeniden paylaşılması için mücadele kızışmaya başlar. Şu veya bu emperyalist grupların gerçek güçlerinin sınanması, kanlı ve yıkıcı savaşlarda gerçekleşir.

1860 yılında İngiltere, dünya sanayi üretiminde ilk sırayı elinde bulunduruyordu; Fransa ikinci sırada bulunuyordu. Almanya ve ABD, o zaman dünya arenasında daha yeni boy göstermişlerdi. Aradan yaklaşık on yıl geçti ve hızla büyüyen genç bir kapitalist ülke –ABD–, Fransa'yı geçti ve onun yerini aldı. Diğer bir on yıl sonra ABD, İngiltere'yi de geçti ve dünya sanayi üretiminde ilk sırayı aldı. Almanya Fransa'yı geçti ve ABD ve İngiltere'nin ardından üçüncü sırayı aldı. 20. yüzyılın başında Almanya, İngiltere'yi gerilettiler ve ABD'nin ardından ikinci sırayı aldı. Kapitalist ülkelerin güç ilişkilerinin değişmesi sonucu kapitalist dünya iki düşman kampa ayrılır ve dünya savaşları ortaya çıkar.

Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliği sonucu, dünya kapitalizmi bunalımlar ve savaş felaketleri yolundan başka bir şekilde gelişemez. Emperyalizm kampındaki çelişkilerin keskinleşmesi ve savaşçı çatışmaların kaçınılmazlığı, emperyalistlerin birbirlerini karşılıklı olarak zayıflatmalarına yol açar. Emperyalizmin, dünya cephesi, proleter devrim tarafından daha kolay yararlanabilir bir duruma gelir. Bundan dolayı emperyalist cephenin zinciri en zayıf halkasından, proletaryanın zaferi için en elverişli koşulların oluştuğu noktadan yarılabılır.

Emperyalizm çağında ekonomik gelişmenin eşitsizliği, proleter devrimin zaferi için politik koşulların çeşitli ülkelerde değişik zamanlarda olgunlaşacağı anlamına gelen politik gelişmenin eşitsizliğini de belirler. Bu önkoşullar, herşeyden önce sınıf karşıtlıklarının keskinliği ve sınıf mücadelesinin gelişme derecesi, proletaryanın sınıf bilincinin, politik örgütlülüğünün ve devrimci kararlılığının düzeyi ve geniş köylü kitlelerini kendi safına çekme ve onlara önderlik etme yeteneğidir.

Emperyalizm çağında kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmesinin eşitsizliği yasası, sosyalizmin ilk olarak birkaç ülkede ya da hatta *bir* ülkede zaferi imkanı Leninci öğretisinin çıkış noktasını oluşturur.

Marx ve Engels 19. yüzyılın ortasında, tekel-öncesi kapitalizmi tahlillerinde, sosyalist devrimin ancak uygar ülkelerin tümünde ya da çoğunluğunda aynı zamanda zafere ulaşabileceği sonucuna vardılar. Ancak durum, 20. yüzyılın başında, özellikle de Birinci Dünya Savaşı döneminde temelden değişti. Tekel öncesi kapitalizm, tekelci kapitalizme dönüştü. Yükselen kapitalizm, alçalan, can çekişen kapitalizm haline geldi. Savaş, emperyalist dünya cephesinin onulmaz zaaflarını ortaya çıkardı. Aynı zamanda gelişmenin eşitsizliği yasası, proleter devrimin çeşitli ülkelerde çeşitli zamanlarda olgunlaşmasını belirler. Emperyalizm çağında kapitalizmin

gelişmesinin eşitsizliği yerasından yola çıkarak Lenin, Marx ve Engels'in eski formülasyonunun artık yeni tarihsel koşullara uygun düşmediği, yeni koşullar altında sosyalist devrimin kesinlikle *bir* ülkede zafer kazanabileceği ve bu ülkelerdeki devrimin olgunlaşmasının eşitsizliği sonucu sosyalist devrimin bütün ülkelerde ya da uyar ülkelerin çoğunluğunda aynı anda zaferinin mümkün olmadığı, sonucuna vardı.

“Ekonomik ve politik gelişmenin eşitsizliği”, diye yazıyordu Lenin, “kapitalizmin mutlak bir yasasıdır. Bundan şu sonuç çıkar ki, sosyalizmin zaferi ilk olarak az sayıda kapitalist ülkede ya da hatta tek başına alınmış bir ülkede bile mümkündür.”*

Bu, sosyalist devrimin Lenin tarafından yaratılan yeni, tamamlanmış bir teorisiydi. Bu, Marksizmi zenginleştirdi ve geliştirdi, tek tek ülkelerin proleterlerine devrimci bir perspektif kazandırdı, kendi ülkelerinin burjuvazisine karşı hücum için inisiyatiflerini uyandırdı ve proleter devrimin zaferine olan inançlarını pekiştirdi.

Emperyalizm döneminde dünya kapitalist iktisat sisteminin oluşması tamamlanır; bununla bağıntı içinde tek tek ülkeler bütünlüklü bir zincirin halkalarına dönüşmüşlerdir. Leninizm, emperyalizm koşulları altında sosyalist devrimin ilkönce mutlaka kapitalizmin en çok gelişmiş olduğu ve proletaryanın nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu ülkelerde değil de, herşeyden önce dünya emperyalizmi zincirinin zayıf bir halkası olan ülkelerde zafere ulaşacağını öğretir. Sosyalist devrimin objektif koşulları, tüm kapitalist dünya sisteminde olgunlaşmıştır. Bu koşullar altında bu sistemde endüstriyel bakımdan yetersiz gelişmiş ülkelerin varlığı, devrim için bir engel olamaz. Sosyalizmin zaferi için, söz konusu ülkede

---

* *V.İ. Lenin*, “Avrupa Birleşik Devletleri Slogamı Üzerine”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 21, s. 311, Rusça.

devrimci bir proletaryaya ve politik bir parti halinde birleşmiş proleter bir öncüye ve proletaryanın emperyalizme karşı tayin edici mücadelede proletaryayı izleyebilecek köylülük gibi ciddiye alınması gereken bir müttefikine vardır.

Devrimci hareketin tüm dünyada büyüdüğü emperyalizm çağında emperyalist burjuvazi, tüm gerici güçlerle birleşir ve kârlarını yükseltmek için serfliğin kalıntılarından her tarzda yararlanır. Bunun sonucu olarak serflik ilişkileri, emperyalizme karşı kararlı bir mücadeleden başka bir yolla ortadan kaldırılamaz. Bu koşullar altında proletarya burjuva-demokratik devrimde hegemon (önder) olur ve köylü kitlelerini serflik ilişkilerine ve emperyalist sömürgeci baskıya karşı mücadelede kendi etrafında toplar. Anti-feodal görevler ve ulusal kurtuluş görevleri çözüldüğü ölçüde, burjuva demokratik devrim sosyalist devrime doğru gelişir.

Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerde proletaryanın kızgınlığı artar, devrimci patlamanın unsurları yoğunlaşır ve sömürge ve bağımlı ülkelerde emperyalizme karşı kurtuluş savaşı gelişir. Dünyanın yeniden paylaşılması için emperyalist savaş, emperyalizm sistemini zayıflatır ve kapitalist ülkelerdeki proleter devrimleriyle sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketinin birleşmesi eğilimi güçlendirir.

Bir ülkede zafere ulaşan proleter devrim, aynı zamanda sosyalist dünya devriminin başlangıcı ve bunun daha da gelişmesi için güçlü bir temeldir. Lenin, dünya devriminin bu ülkelerin proleterlerinin emperyalist ülkelerin proletaryası tarafından desteklenmesiyle bir dizi yeni ülkenin emperyalizm sisteminden devrimci kopuşu yoluyla gelişeceğini bilimsel bir şekilde önceden gördü. Bir dizi yeni ülkenin emperyalizm sisteminden kopuşu süreci, sosyalizm muzaffer proleter devrimin ilk ülkesinde ne denli esaslı yerleşir ve pekişirse, o denli hızlı ve esaslı bir şekilde gerçekleşir.

“Mücadelenin sonucu”, diye yazıyordu Lenin 1923 yılında, “son tahlilde, Rusya, Hindistan, Çin vs.nin yeryüzünün

nüfusunun dev çoğunluğunu oluşturduğuna bağlıdır. Tam da bu nüfus çoğunluğu, son yıllarda, dünya mücadelesinin nihai hükmünün nasıl düşeceğine dair kuşkunun izi bile kalmayacak şekilde, alışılmamış bir hızla kurtuluşu için mücadelenin içine çekilmektedir. Bu anlamda sosyalizmin nihai zaferi tümüyle ve mutlak olarak güvence altına alınmıştır.”*

Kısa Özet

1– Emperyalizm, kapitalizmin özel ve son aşamasıdır. Emperyalizm: 1) Tekelci kapitalizmdir, 2) çürüyen ya da asalak kapitalizmdir, 3) can çekişen kapitalizmdir, sosyalist devrimin arifesidir.

2– Kapitalizmin çürümüşlüğü ve asalaklığı, tekellerin teknik ilerlemeyi ve üretici güçlerin büyümesini durdurmalarında, bir dizi burjuva ülkenin geçimini sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin halklarının sömürülmesinden sağlayan rantıye devletlere dönüşmesinde dile gelir. Çürümüşlük ve asalaklık ayrıca, militarizmin kudurmasında, burjuvazinin asalak tüketiminin büyümesinde, emperyalist devletlerin gerici iç ve dış politikalarında ve işçi sınıfının küçük bir üst tabakasının emperyalist ülkelerin burjuvazisi tarafından rüşvetle satın alınmasında da dile gelir. Kapitalizmin çürümüşlüğü, işçi sınıfının ve köylülüğün emekçi kitlelerinin yoksullaşmasını son derece güçlendirir.

3– Modern kapitalizmin ekonomik temel yasasının etkimesiyle, emperyalizmin üç baş çelişkisi aşırı ölçüde keskinleşir: 1) Emekle sermaye arasındaki çelişki, 2) üstünlük ve son tahlilde dünya hegemonyası için mücadele eden emperyalist güçler arasındaki çelişki ve 3) metropollerle

---

* *V.İ. Lenin*, “Az Olsun, İyi Olsun”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, c. 33, s. 458, Rusça.

sömürgeler arasındaki çelişki. Emperyalizm, proletaryayı sosyalist devrimin eşiğine getirir.

4– Tekelci devlet kapitalizmi, azami kârların güvence altına alınması ve mali oligarşinin egemenliğinin pekiştirilmesi amacıyla, devlet aygıtının kapitalist tekellere tabi kılınmasıdır. Üretimin kapitalist toplumsallaştırılmasının en yüksek aşaması olarak tekelci devlet kapitalizmi, işçi sınıfının sömürülmesinin, geniş emekçi kitlelerin yoksullaşmasının ve yıkıma uğratılmasının daha da keskinleşmesine yol açar.

5– Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmesinin eşitsizliği yasaının etkimesi, dünya emperyalizminin bütünlüklü cephesinin zayıflamasına yol açar. Devrimin olgunlaşmasının eşitsizliği, sosyalizmin bütün ülkelerde ya da ülkelerin çoğunluğunda eşzamanlı zafere ulaşması imkanını dıştalar. Emperyalist zincirin en zayıf halkasından kopması imkanı, sosyalist devrimin ilk başta birkaç ülkede ve hatta bir ülkede zaferi imkanı ortaya çıkar.

Bölüm XX

KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMI

Kapitalizmin genel bunalımının özü

Emperyalizmin çelişkilerinin büyümesiyle, kapitalizmin genel bunalımının ön koşulları da birikti. Emperyalizm kampındaki çelişkilerin son derece keskinleşmesi, emperyalist güçlerin dünya savaşlarına varan çatışmaları, metropollerdeki proletaryanın sınıf mücadelesiyle sömürgelerdeki halkların ulusal kurtuluş mücadelelerinin birleşmesi –bütün bunlar, kapitalist dünya sisteminin ciddi bir şekilde zayıflamasına, emperyalizmin zincirinin yarılmasına ve tek tek ülkelerin devrimci yoldan kapitalist sistemden kopmalarına yol açar. Kapitalizmin genel bunalımı öğretisinin temellerini, Lenin hazırlayıp ortaya koydu.

Kapitalizmin genel bunalımı, tüm kapitalist dünya sisteminin, savaşlar ve devrimler, can çekişen kapitalizmle yükselen sosyalizm arasındaki mücadele tarafından belirlenen çok yönlü bir bunalımdır. Kapitalizmin genel bunalımı, kapitalizmin tüm yönlerini, hem iktisadı hem de politikayı kapsar. Onun temelini bir yandan kapitalist dünya iktisat sisteminin artan çöküşü ve diğer yandan kapitalizmden kopmuş ülkelerin artan ekonomik gücü oluşturur.

Kapitalizmin genel bunalımının temel özellikleri şunlardır: Dünyanın iki sisteme –kapitalist ve sosyalist– bölünmesi ve bunlar arasındaki mücadele, emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımı, pazar sorununun keskinleşmesi ve bununla bağıntı içinde işletmelerin kronik olarak kapasitelerinin altında kullanılması ve kronik kitlesel işsizlik.

Emperyalizm çağında kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliği, zamanla sürüm pazarlarının, etki alanlarının ve

sömürgelelerin mevcut paylaşımının en önemli kapitalist devletler arasındaki değişen güç dengesiyle uyumsuzluğunu doğurur. Bu temelde, kapitalist dünya sistemi içindeki dengenin şiddetli bir şekilde bozulması ortaya çıkar; bu da, kapitalist dünyanın düşman gruplara bölünmesine ve bunlar arasında savaşa yol açar. Dünya savaşları, emperyalizmin güçlerini zayıflatır ve emperyalist cephenin yarılmasını ve tek tek ülkelerin kapitalist sistemden kopmasını kolaylaştırır.

Kapitalizmin genel bunalımı, emperyalizm çağının bir bileşeni olan tüm bir tarihsel dönem kapsar. Daha önceden de ortaya konduğu gibi, emperyalizm çağında kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmesinin eşitsizliği yasası, sosyalist devrimin çeşitli ülkelerde çeşitli zamanlarda olgunlaşmasını beraberinde getirir. Lenin, kapitalizmin genel bunalımının eşzamanlı bir eylem değil, tersine uzun süren bir şiddetli ekonomik ve politik sarsılmalar dönemi, keskin bir sınıf mücadelesi dönemi, “kapitalizmin tüm çizgi boyunca çöküşü ve sosyalist toplumun ortaya çıkması” dönemi olduğuna işaret etti.* Bu, iki sistemin, sosyalist ve kapitalist sistemin uzun bir süre yan yana var olmasının tarihsel kaçınılmazlığını belirler.

Kapitalizmin genel bunalımı, Birinci Dünya Savaşı döneminde başladı ve özellikle de Sovyetler Birliği'nin, kapitalist sistemden kopması sonucu gelişti. Bu, kapitalizmin genel bunalımının *ilk aşamasıydı*. İkinci Dünya Savaşı döneminde kapitalizmin genel bunalımının *ikinci aşaması* başladı ve özellikle de Avrupa ve Asya'daki halk demokrasisi ülkelerinin kapitalist sistemden kopuşuyla ağırlaştı.

---

* *V.İ. Lenin*, “Parti Programının Revizyonu ve Partinin Adının Değiştirilmesi Üzerine RKP(B)'nin VII. Parti Kongresinde Konuşma”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 27, s. 106, Rusça.

Birinci Dünya Savaşı ve kapitalizmin genel bunalımının başlangıcı

Birinci Dünya Savaşı, dünyanın ve nüfuz alanlarının yeniden paylaşılması için mücadele temelinde emperyalist güçler arasındaki çelişkilerin keskinleşmesi sonucu ortaya çıktı. Eski emperyalist güçlerin yanında, dünyanın paylaşılmasına geç kalmış olan yeni haydutlar sahnede görüldü. Alman emperyalizmi sahneye çıktı. Almanya, kapitalist gelişme yoluna diğer bir dizi ülkeden daha sonra girmişti ve pazarların ve nüfuz alanlarının paylaşılmasına dünyanın eski emperyalist güçler tarafından halihazırda paylaşılmış olduğu bir dönemde müdahale etti. Ne var ki Almanya, daha 20. yüzyılın başında İngiltere'yi endüstriyel gelişme düzeyi açısından aşmış ve dünyada ikinci ve Avrupa'da ilk sırayı almıştı. Almanya, İngiltere ve Fransa'yı dünya pazarlarından püskürtmeye başladı. En önemli kapitalist devletler arasındaki ekonomik ve askeri güç dengesinin değişmesi, dünyanın yeniden paylaşımını gündeme getirdi. Avusturya-Macaristan ve İtalya ile ittifak içinde bulunan Almanya, dünyanın yeniden paylaşımı için mücadelede İngiltere, Fransa ve onlara bağımlı olan Çarlık Rusya'sıyla çatıştı.

Almanya'nın gözü, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinin bir bölümünü onların elinden almakta, İngiltere'yi Ortadoğu'dan kovmakta ve onun denizlerdeki egemenliğine bir son vermekteydi; ayrıca Çarlık Rusya'sının elinden Ukrayna, Polonya ve Baltık bölgelerini almak ve tüm Orta ve Güneydoğu Avrupa'yı kendisine tabi kılmak istiyordu. İngiltere ise, dünya pazarındaki Alman rekabetini ortadan kaldırmak, Ortadoğu'da ve Afrika kıtası üzerinde tam egemenliği eline geçirmek için çaba gösteriyordu. Fransa, 1870/71'de Almanya tarafından işgal edilen Alsas-Loren'i geri almak ve Saar bölgesini eline geçirmek istiyordu. Çarlık Rusya'sı ve savaş yürüten diğer burjuva devletler de, fetihçi hedefler güdüyordu.

İki emperyalist blokun –İngiliz-Fransız ve Alman– dünyanın yeniden paylaşımı uğruna mücadelesi, bütün

emperyalist devletlerin çıkarlarına dokunuyordu ve bundan dolayı da, daha sonra Japonya, ABD ve daha başka ülkelerin de katıldığı bir dünya savaşına yol açtı. Birinci Dünya Savaşı, iki taraf açısından da emperyalist bir savaştı.

Savaş, kapitalist dünyayı ta temellerine kadar sarstı. Kapsamı açısından, bu savaş, insanlık tarihinde şimdiye kadar olan tüm savaşları çok çok geride bıraktı.

Savaş, tekellerin muazzam ölçüde zenginleşmesinin bir kaynağı oldu. Bu savaştan özellikle ABD’li kapitalistler kazanç sağladı. Tüm Amerikan tekellerinin 1917 yılındaki kârları, 1914’deki kârlarının üç-dört misli tutuyordu. Beş savaş yılı içinde (1914-1918) Amerikan tekelleri, vergilerin kesilmesinden önce 35 milyar dolar kâr yığdılar. En büyük tekeller kârlarını on, yirmi ve daha fazla katına çıkardılar.

Savaşa aktif katılan ülkelerin nüfusu, yaklaşık 800 milyon tutuyordu. Yaklaşık 70 milyon insan silah altında bulunuyordu. Savaş, bin yılda Avrupa’daki tüm savaşların kırıp geçirdiği kadar insan yaşamını yuttu. Ölü sayısı 10 milyon, yaralı ve sakatların sayısı 20 milyondan fazla tuttu. Milyonlarca insan kıtlık ve salgın sonucu can verdi. Savaş, savaşan ülkelerin iktisadına muazzam kayıplar verdirdi. Savaşan ülkelerin dolaysız savaş masrafları, tüm savaş boyunca (1914-1918) (her bir yılın fiyatlarıyla) 208 milyar doları buldu.

Savaş boyunca tekellerin önemi arttı ve devlet aygıtının tekellere tabi olması güçlendi. Devlet aygıtı, büyük tekeller tarafından azami kârın güvence altına alınması için kullanıldı. İktisadın savaşa göre “düzenlenmesi”, büyük tekellerin zenginleşmesine hizmet etti. Buna ilişkin olarak bir dizi ülkede işgünü uzatıldı, grev yasağı kondu ve işletmelerde kışla sistemi ve zorla çalıştırma yerleştirildi. Olağanüstü büyük kârların ana kaynağı, devlet bütçesi hesabına verilen devlet silah siparişleriydi. Savaş giderleri, ulusal gelirin muazzam bir bölümünü yuttu ve herşeyden önce de emekçiler tarafından ödenen vergilerin artırılması yoluyla karşılandı. Silahlanma için ayrılan bütçe kaynaklarının ana bölümü, silah siparişlerinin ödenmesi, geri ödenmeyen krediler ve sübvansiyonlar biçiminde tekellere dev edildi. Silah siparişleri çerçevesinde ödenen fiyatlar, tekellere dev kârlar sağladı. Lenin, silah siparişlerini devlet paralarının meşru çalınması olarak niteledi. Tekeller, enflasyon yardımıyla gerçek ücretlerin düşürülmesi ve işgal altındaki bölgelerin doğrudan yağmalanması yoluyla zenginleştiler. Savaş

sırasında Avrupa ülkelerinde besin maddeleri ve diğer günlük gereksinim maddeleri karneye bağlandı. Bu, emekçilerin tüketiminin açlık rasyonuna düşürülmesi anlamına geliyordu.

Savaş, kitlelerin sefaletini ve acısını doruğa çıkardı, sınıf karşıtlıklarını keskinleştirdi ve kapitalist ülkelerde işçi sınıfının ve emekçi köylülerin devrimci mücadelesinin yükselmesine yol açtı. Bir Avrupa savaşı olmaktan çıkıp bir dünya savaşına dönüşen savaş, aynı zamanda emperyalizmin cephe gerisini, yani sömürgeleri ve bağımlı ülkeleri de sardı ve böylelikle Avrupa'daki devrimci hareketle Doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketinin birleşmesini kolaylaştırdı.

Savaş, dünya kapitalizmini zayıflattı. “Avrupa savaşı”, diye yazıyordu Lenin, “muazzam bir tarihsel bunalım, yeni bir çağın başlangıcı anlamına gelir. Savaş, her bunalım gibi, derinde yatan çelişkileri keskinleştirdi ve günyüzüne çıkardı.”* Savaş, anti-emperyalist, devrimci hareketin güçlü bir şekilde canlanmasına yol açtı.

Büyük Sosyalist Ekim Devriminin zaferi ve dünyanın iki sisteme, kapitalist ve sosyalist sisteme bölünmesi

Proleter devrim emperyalizmin cephesini ilk kez, emperyalizm zincirinin en zayıf halkası olan Rusya'da yardı. Rusya, emperyalizmin bütün çelişkilerinin düğüm noktasıydı. Rusya'da kapitalizmin herşeye kadir iktidarı, Çarlık rejiminin despotizmi, serfliğin kalıntıları ve Rus olmayan halkların sömürgeci ezilmesiyle iç içe geçmişti. Lenin, Çarlığı “askeri-feodal emperyalizm” olarak niteledi.

Çarlık Rusyası, bir yandan tayin edici sanayi

---

* V.İ. Lenin, “Ölü Şovenizm ve Canlı Sosyalizm”; bkz. V.İ. Lenin, Eserler, 4. baskı, c. 21, s. 81, Rusça.

dallarını –yakıt ve maden sanayilerini– elinde bulunduran yabancı sermayenin yatırım alanı olarak ve diğer taraftan da Batı emperyalizminin, Doğu’da, Batı’nın mali sermayesiyle Doğu’nun sömürgelerini birleştiren dayanağı olarak, Batı emperyalizminin bir yedeğiydi. Çarlığın ve Batı emperyalizminin çıkarları, bir tek emperyalist çıkarlar yumağı halinde iç içe geçmişti.

Rus sanayiinin yüksek derecede yoğunlaşması ve Komünist Partisi gibi devrimci bir partinin varlığı, Rusya işçi sınıfını ülkenin politik yaşantısında kudretli bir güç haline getirdi. Rus proletaryası, köylü nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan yoksul köylülük gibi ciddiye alınması gereken bir müttefike sahipti. Bu koşullar altında Rusya’daki burjuva-demokratik devrim, kaçınılmaz olarak büyüyüp sosyalist devrime dönüşmek, uluslararası bir karakter almak ve dünya emperyalizminin temellerini sarsmak zorundaydı.

Büyük Sosyalist Ekim Devriminin uluslararası önemi, birincisi emperyalizm cephesi yarmasında, en büyük kapitalist ülkelerden birinde emperyalist burjuvaziyi yıkmasında ve tarihte ilk kez proletaryayı iktidara getirmesinde; ikincisi, emperyalizmi yalnızca metropollerde sarsmakla kalmayıp aynı zamanda emperyalizmin cephe gerisinde bir darbe indirmiş ve onun sömürge ve bağımlı ülkelerdeki egemenliğinin altını oymuş olmasında; üçüncüsü, emperyalizmin metropollerdeki iktidarını zayıflatarak ve sömürgelerdeki egemenliğini sarsarak, bir bütün olarak dünya emperyalizminin varlığını soru işareti haline getirmesinde yatar.

Büyük Sosyalist Ekim Devrimi, insanlığın tarihinde esaslı bir dönüm noktası oldu; o yeni bir çağ açtı –emperyalizmin ülkelerinde proleter devrimleri ve sömürgelerde ulusal kurtuluş hareketi çağı. Ekim Devrimi, yeryüzünün altıda birinin emekçilerini sermayenin iktidarından kopardı. Bu, dünyanın iki sisteme bölünmesi anlamına geliyordu: kapitalist sistem ve sosyalist sistem. Dünyanın iki

sisteme bölünmesi, kapitalizmin genel bunalımının en çarpıcı ifadesidir. Dünyanın iki sisteme bölünmesiyle birlikte, dünya çapında tarihi öneme sahip ilkesel yeni bir çelişki doğdu: Can çekişen kapitalizmle büyüyen sosyalizm arasındaki çelişki. İki sistemin –kapitalizm ile sosyalizmin– mücadelesi, şu anki aşamada tayin edici bir önem kazanmıştır.

J.V. Stalin, kapitalizmin genel bunalımını karakterize ederek şunları söyledi: “Bu herşeyden önce, emperyalist savaşın ve sonuçlarının kapitalizmin çürümüşlüğünü güçlendirdiğini ve dengesini sarstığı, bugün bir savaşlar ve devrimler çağında yaşadığımız, kapitalizmin artık dünya iktisadının *biricik* ve *herşeyi kapsayan* sistemi olmadığı, *kapitalist* iktisat sisteminin yanında, büyüyen ve gelişen, kapitalist sisteme karşı duran ve salt varlığı olgusuyla kapitalizmin çürümüşlüğünü gösteren ve onun temellerini sarsan *sosyalist* sistemin var olduğu anlamına gelir.”*

1914-1918 savaşından sonraki ilk yıllar, kapitalist ülkelerin iktisadının son derece yıprandığı bir dönem, proletarya ile burjuvazi arasında amansız bir mücadele dönemi oldu. Dünya kapitalizminin sarsılması ve Büyük Sosyalist Ekim Devriminin doğrudan etkisi sonucu, hem Avrupa kıtasında hem de sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde bir dizi devrimler ve devrimci eylemler gelişti. Bu güçlü devrimci hareket, tüm dünyanın emekçi kitleleri tarafından Sovyetler Birliği'ne gösterilen sempati ve destek, dünya emperyalizminin dünyanın ilk sosyalist cumhuriyetini boğma çabalarını çökertti. 1920/21 yıllarında, en önemli kapitalist ülkeleri derin bir iktisadi kriz sardı.

Kapitalist dünya, savaş sonrası iktisadi kaostan çıktıktan sonra, 1924 yılıyla birlikte görece bir stabilizasyon dönemi başladı. Devrimci kabarışın yerini çeşitli Avrupa ülkelerinde devrimin geçici bir geri çekilmesi aldı. Bu, kapitalizmin,

---

* J.V. Stalin, “SBKP(B) XVI. Parti Kongresine Merkez Komitesi Politik Raporu”; bkz. J.V. Stalin, Eserler, c. 12, s. 216.

emekçilerin artan sömürülmesiyle sağlanan geçici, kısmi bir stabilizasyonuydu. Kapitalist “rasyonalizasyon” gerekçesiyle, iş yoğunluğu son haddine kadar yükseltildi. Kapitalist stabilizasyon kaçınılmaz olarak işçilerle kapitalistler arasındaki, emperyalizmle sömürge halklar arasındaki ve çeşitli ülkelerin emperyalistleri arasındaki çelişkilerin keskinleşmesini beraberinde getirdi. 1929 yılında başlayan dünya iktisadi bunalımı, kapitalist stabilizasyona son verdi.

Aynı zamanda SSCB’nin halk iktisadı, bunalım ve felaketler olmadan, aralıksız bir şekilde yükselen bir çizgi boyunca gelişti. Sovyetler Birliği, o dönemde bunalımların ve kapitalizmin diğer çelişkilerinin olmadığı tek ülkeydi. Sovyetler Birliği sanayii, o zamana kadar görülmemiş bir tempoyla sürekli gelişti. 1938 yılında Sovyetler Birliği’nde sanayi üretimi 1913 yılına göre de 908.8, buna karşılık ABD’de yalnızca yüzde 120 İngiltere’de yüzde 113.3 ve Fransa’da yüzde 93.2 tutuyordu. SSCB ile kapitalist ülkelerdeki iktisadi gelişmenin karşılaştırılması, sosyalist iktisat sisteminin tayin edici üstünlüklerini tüm açıklığıyla gösterir ve kapitalist sistemin çöküşe mahkum olduğunu kanıtlar.

SSCB’de edinilen deneyimler, emekçilerin burjuvazi olmadan ve burjuvaziye karşı ülkeyi yönetebileceklerini, iktisadı inşa edip yönetebileceklerini gösteriyor. Sosyalizmin kapitalizmle barışçıl yarışının her yılı, kapitalizmin altını oyup onu zayıflatıyor ve sosyalizmi pekiştiriyor.

Dünyanın ilk sosyalist devletinin oluşması, emekçilerin devrimci mücadelesinin gelişmesine yeni bir moment getirdi. SSCB, halkların emperyalizme karşı devrimci ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin birleşik cephesinin etrafında birleştiği güçlü bir çekim merkezidir. Uluslararası emperyalizm sosyalist devleti boğmak veya en azından zayıflatmak istiyor. Emperyalizm kampı, iç zorluklarını ve çelişkilerini SSCB’ye karşı bir savaş çıkarmak yoluyla aşmak istiyor. Sovyetler Birliği, emperyalizmin entrikalarına karşı mücadelede, kendi iktisadi ve

askeri gücüne ve uluslararası proletaryanın desteğine dayanıyor.

Tarihin deneyimleri, iki sistemin mücadelesinde, barışçıl yarış temelinde sosyalist iktisat sisteminin kapitalizm üzerindeki zaferinin kesin olduğunu kanıtlıyor. Sovyet Devleti, dış politikasında iki sistemin –sosyalizmin ve kapitalizmin– barışçıl olarak yan yana var olma imkanından hareket ediyor ve tutarlı bir şekilde halklar arasında barış politikasını izliyor.

Emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımı

Kapitalizmin genel bunalımının bir bileşeni, emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımıdır. Birinci Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan bu bunalım, gittikçe daha fazla genişliyor ve derinleşiyor. *Emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımı*, bir yandan emperyalist güçler ile diğer yandan sömürgeler ve bağımlı ülkeler arasındaki çelişkilerin şiddetle keskinleşmesi ve bu ülkelerin ezilen halklarının başında sanayi proletaryasının bulunduğu ulusal kurtuluş mücadelesinin gelişmesinden ibarettir.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde, azami kâr kaynağı olarak sömürgelerin tekeller için önemi büyür. Emperyalistler arasında sürüm pazarları ve nüfuz alanları uğruna mücadelenin keskinleşmesi ve kapitalizmin ülkelerinde iç zorlukların ve çelişkilerin keskinleşmesi, emperyalistlerin sömürgeler üzerindeki baskının güçlenmesine ve sömürge ve bağımlı ülkelerin halklarının sömürülmesinin artmasına yol açar.

Seyri içinde metropollerden sanayi malları ihracının sert şekilde azaldığı Birinci Dünya Savaşı, sömürgelerin endüstriyel gelişmesine güçlü bir ivme kazandırdı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, sömürgelerde kapitalizmin gelişmesi, geri kalmış ülkelere güçlü, sermaye ihracının sonucu olarak ilerlemesini sürdürdü. Bununla bağıntı içinde sömürge ülkelerde

proletarya da büyüdü.

Hindistan'daki sanayi işletmelerinin toplam sayısı, 1914 yılında 2874'ten 1939 yılında 10,466'ya çıktı. Böylelikle fabrika işçilerinin sayısı da arttı. Hindistan'ın imalat sanayindeki işçilerin sayısı, 1914 yılında 951,000'den 1939'da 1,751,000'e çıktı. Madenciler, demiryolcular, denizyollarında çalışanlar ve plantasyon işçileri de dahil olmak üzere Hindistan'daki tüm işçi sayısı, 1939 yılında yaklaşık 5 milyonu buluyordu. (Mançurya hariç) Çin'de (30 ya da daha fazla işçi çalıştıran) sanayi işletmelerinin sayısı, 1910 yılında 200 işletmeden 1937 yılında 2500 işletmeye çıktı; bunlarda çalışan işçi sayısı, 1910 yılında 150,000'den 1937 yılında 2,750,000'e çıktı. Endüstriyel bakımdan daha gelişmiş Mançurya hesaba katıldığında, Çin'de sanayi ve ulaşımdaki (küçük işletmeler hariç) işçilerin sayısı, İkinci Dünya Savaşından önce yaklaşık 4 milyonu buluyordu. Endonezya, Malezya, Afrika ve diğer sömürgelerde de sanayi proletaryası sayısal olarak önemli ölçüde büyüdü.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde, sömürgelerin işçi sınıfının sömürülmesi artar. 1929-1931 yılları arasında Hint işçilerinin durumunu araştıran bir komisyonun saptamalarına göre, basit bir işçi ailesi, beher aile üyesine düşen pay Bombay hapishanelerindeki bir tutuklunun geçim masrafinin ancak yarısı kadar olduğu bir ücret kazanır. İşçilerin büyük kitlesi, tefecilere borç köleliği altına girer. Özellikle ekstraktif sanayide ve tarımda (plantasyonlarda) olmak üzere, sömürgelerde zorla çalıştırma yaygınlık kazandı.

Sömürge ülkelerde işçi sınıfının büyümesi ve bu ülkeler halklarının ulusal kurtuluş mücadelesinin keskinleşmesi, emperyalizmin konumlarını sarsıyor ve sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketinin yeni bir aşamasını belirliyor. Lenin, dünya emperyalizminin cephesini yaran, Büyük Sosyalist Ekim Devriminden sonra, sömürgesel devrimlerin yeni bir çağının başladığını öğretti. Ulusal kurtuluş mücadelesi eskiden burjuvazinin daha iktidarının kurulmasıyla bitiyor ve kapitalizmin daha özgür bir şekilde gelişmesi için yolu açıyorduyorsa, bugün kapitalizmin genel bunalımı çağında, proletarya önderliğinde sürdürülen ulusal ve sömürgesel devrimler, ülkenin kapitalist gelişme aşamasını yaşamadan sosyalizme doğru gelişmesini güvence altına alan halk

iktidarının kurulmasına götürüyor.

Daha önce ortaya konduğu gibi, emperyalizm, sanayi in belirli bir gelişmesine rağmen sömürgelerin iktisadi gelişmesini köstekler. Bu ülkelerde, önceden olduğu gibi yine ağır sanayi geliştirilmez; bunlar, metropollerin tarım ve hammadde uzantıları olarak kalır. Emperyalizm, sömürgelerdeki feodal kalıntıları ayakta tutar ve bunlardan ezilen halkları daha çok sömürmek için yararlanır. Kırdaki kapitalist ilişkilerin belli ölçüde gelişmesi, doğal iktisat biçimlerini tahrip eder ama köylülüğün sömürülme ve yoksullaşma derecesini sadece artırır. Feodalizm kalıntılarına karşı mücadele, sömürge ülkelerde burjuva-demokratik devrimin temelini oluşturur. Sömürgelerdeki burjuva-demokratik devrim yalnızca feodal baskıya karşı değil, bilakis aynı zamanda emperyalizme karşı da yönelir. Sömürgelerdeki feodal kalıntılar, emperyalist baskı devrimci yoldan yok edilmeden ortadan kaldırılamaz. Sömürge devrim devrimci hareketin iki akımının, feodal kalıntılara karşı hareketin ve emperyalizme karşı hareketin birleşimidir. Bunun sonucunda, sömürgelerin nüfusunun ana kütlesi olarak köylülük, sömürge devrimin kuvvetli bir gücünü oluşturur.

Sömürgelerdeki devrimin hegemonu (önderi), emperyalizme karşı tutarlı savaşçı olarak köylülüğün milyonlarca kitlesini etrafında toplamayı ve devrimi tamamlamayı bilen işçi sınıfı olur. İşçi sınıfının önderliğinde işçi sınıfıyla köylülüğün ittifakı, ezilen sömürge halkların ulusal kurtuluş mücadelesinin başarısının tayin edici önkoşuludur.

Yerli burjuvazinin belirli bir bölümünü, yabancı sermaye ile yerel pazar arasında aracı olarak faaliyet gösteren ve yabancı emperyalizmin doğrudan acentası olan komprador burjuvazi denilen burjuvazi oluşturur. Çıkarı yabancı sermaye tarafından zedelenen sömürgelerdeki ulusal burjuvazi, devrimin belirli bir aşamasında emperyalizme karşı mücadeleyi destekleyebilir. Ancak, sömürgelerdeki ulusal burjuvazi zayıftır

ve emperyalizme karşı mücadelede tutarsızdır.

Büyük Sosyalist Ekim Devrimi Çin, Endonezya, Hindistan ve diğer ülkelerde bir dizi ulusal kurtuluş hareketleri yarattı. O, yeni bir çağı, proletaryanın önderliği elinde bulundurduğu *sömürgeci devrimler* çağını başlattı.

Pazar probleminin keskinleşmesi, işletmelerin kronik olarak kapasitelerinin altında çalıştırılması ve kronik kitlesel işsizlik

Kapitalizmin genel bunalımının olmazsa olmaz bir özelliğini, pazarlar probleminin ilerleyen keskinleşmesi ve bunun sonucu olarak işletmelerin kronik bir şekilde kapasitesinin altında çalıştırılması ve kronik kitlesel işsizlik oluşturur.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde pazar probleminin keskinleşmesi, herşeyden önce tek tek ülkelerin emperyalizmin dünya sisteminden kopması tarafından belirlenir. Dev sürüm pazarları ve hammadde kaynaklarıyla Rusya'nın kapitalist sistemden kopması, kapitalist dünyanın ekonomik durumu üzerinde etkisini göstermeden edemezdi. Modern kapitalizmin ekonomik temel yasasının etkimesi beraberinde kaçınılmaz olarak, yaşam düzeyleri kapitalistler tarafından son derece düşük bir düzeyde tutulan emekçilerin yoksulluğunun artışı getirir; bu da yine pazar problemini keskinleştirir. Ayrıca, sömürge ve bağımlı ülkelerde, eski kapitalist ülkelerle pazarlarda başarıyla rekabet eden bir kendi kapitalizminin gelişmesi de pazar probleminin keskinleşmesini doğurur. Sömürge halkların ulusal kurtuluş mücadelesinin gelişmesi de, emperyalist devletlerin yabancı pazarlardaki konumunu zorlaştırır.

Eskiden pazarın büyümesi söz konusuysen, iki dünya savaşı arasındaki dönemde kapitalizmin büyüyen üretim olanakları koşullarında *pazarların görece istikrarı* ortaya çıktı.

Bu, bütün kapitalist çelişkileri son haddine kadar keskinleştirmeden edemezdi. “Üretim olanaklarının büyümesiyle pazarların görece istikrarı arasındaki bu çelişki, pazarlar probleminin şimdi kapitalizmin ana problemi olmasının nedenidir. Genelde sürüm pazarları probleminin keskinleşmesi, özelde yabancı pazarlar probleminin keskinleşmesi, tekilde de sermaye ihracı için pazarlar probleminin keskinleşmesi –bu, kapitalizmin şimdiki durumudur.

Sanayi işletmelerinin kapasitesinin altında çalıştırılmasının olağan bir olgu haline gelmesi de zaten bununla açıklanır.”*

Eskiden sanayi işletmelerinin kitlesel olarak kapasitesinin altında çalıştırılması, yalnızca iktisadi bunalımlar sırasında olurdu. Kapitalizmin genel bunalımı dönemi için karakteristik olan, *işletmelerin kronik bir şekilde kapasitesinin altında çalıştırılmasıdır.*

Örneğin, 1925-1929 canlanma döneminde, ABD’de imalat sanayiinin üretim kapasitesinden yalnızca %80 oranında yararlanıldı. 1930-1934 yıllarında, imalat sanayiinin üretim kapasitesinden yararlanma oranı %60’a düştü. Burada, ABD’nin burjuva istatistikçilerinin, imalat sanayiinin üretim kapasitesinin hesaplanmasında uzun zamandır çalışmayan işletmeleri göz önünde bulundurmadıkları ve işletmelerden tek vardiya şeklinde yararlanmayı temel aldıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Kronik kitlesel işsizlik, işletmelerin kronik bir şekilde kapasitelerinin altında çalıştırılmasıyla sıkı ilişki içindedir. Birinci Dünya Savaşından önce yedek sanayi ordusu bunalım yıllarında büyüdü, ama kalkınma dönemlerinde nispeten düşük bir düzeye indi. Kapitalimin genel bunalımı döneminde işsizlik dev boyutlar alır ve canlanma ve kalkınma yıllarında da yüksek bir düzeyde kalır. Yedek sanayi ordusu, daimi bir milyonluk

---

* J.V. Stalin, “SBKP(B) XV. Parti Kongresine Merkez Komitesi Politik Raporu”; bkz. J.V. Stalin, Eserler, c.10, s. 239

işsizler ordusu halini aldı.

İki dünya savaşı arasında sanayiinin en yüksek kalkınma döneminde –1919 yılında– ABD’de tamgün işsizlerin sayısı 2 milyon insan tutuyordu. İkinci Dünya Savaşına kadar olan daha sonraki yıllarda ise asla 8 milyonun altına düşmedi. İngiltere’de sigortalılar arasındaki tamgün işsizlerin sayısı, 1922’den 1938’e kadar yılda 1.2 milyonun altına düşmedi. Milyonlarca işçi sadece günübirlik işlerden geçimini sağladı, kısa mesai altında inledi.

Kronik kitlesel işsizlik, işçi sınıfının durumunu olağanüstü kötüleştirir. İşsizliğin ana biçimi, sürekli işsizlik olur. Kronik kitlesel işsizlik, kapitaliste iş yoğunluğunu son haddine kadar yükseltme, son derece yorucu iş sonucu yıpranan işçiyi işten atma ve onun yerine yeni, daha kuvvetli ve sağlıklı işçiler alma olanağı sunar. Böylelikle emekçilerin “çalışma yaşı” ve işletmede çalışma süresi önemli ölçüde kısalır. Çalıştırılan işçilerin yarın endişesi artar. Kapitalistler, kronik kitlesel işsizliği çalıştırılan işçilerin ücretlerini güçlü bir şekilde düşürmek için kullanır. İşçi ailesinin geliri, aile üyeleri arasında çalışanların sayısı azaldığından ötürü de azalır.

Burjuva istatistikçilerinin verilerine göre, 1920-1933 yılları arasında ABD’de işsizliğin büyümesine, sanayi, inşaat ve demiryolu ulaşımında çalışan işçilerin ortalama yıllık ücretlerinde bir düşüş eşlik etmişti; ücret 1920’de 1483 dolardan, 1933 yılında 915 dolara, yani %38.3 düştü. İşsiz aile üyeleri, geçimlerini çalışan aile üyelerinin kıt ücretleriyle sağlamak zorunda kaldı. Tüm ücret fonu yalnızca çalışanlara değil de tüm işçilere, yani hem iş ilişkisi içinde bulunan ve hem de işsiz işçilere relative edildiğinde, bu durumda (işsizler de dahil) her işçi başına düşen ücret payının 1920’de 1332 dolardan 1933 yılında 497 dolara, yani %62.7 düştüğü görülür.

Kronik kitlesel işsizlik, köylülüğün durumu üzerinde de güçlü bir etkide bulunur. Birincisi, iç pazarı daraltır ve kent nüfusunun tarımsal ürünlere olan talebini azaltır. Bu beraberinde tarım bunalımlarının derinleşmesini getirir. İkincisi iş pazarında durumu kötüleştirir ve yıkıma uğrayan ve iş aramak için kente göçen köylülerin endüstriyel üretime çekilmesini zorlaştırır. Bunun sonucu olarak tarımsal nüfus fazlası büyür ve köylülüğün yoksullaşması artar. Kronik kitlesel işsizlik, tıpkı işletmelerin kronik bir şekilde kapasitesinin altında çalıştırılması gibi, kapitalizmin

ilerleyen çürümüşlüğünü, toplumun üretici güçlerini kullanma yeteneksizliğini kanıtlar.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde işçi sınıfının artan sömürülmesi ve yaşam düzeyinin sert bir şekilde düşmesi, emek ile sermaye arasındaki çelişkilerin gittikçe daha çok keskinleşmesine yol açar.

Aşırı üretim bunalımlarının derinleşmesi ve kapitalist devredeki değişiklikler

Üretim olanaklarının büyümesiyle eşzamanlı olarak sürüm pazarlarının daralması ve kronik kitlesel işsizliğin gelişmesi, kapitalizmin çelişkilerini olağanüstü keskinleştirir, aşırı üretim bunalımlarını derinleştirir ve kapitalist devrede özsel değişikliklere yol açar.

Bu değişiklikler şunlardan ibarettir: Devrenin süresi kısalır, ve bunun sonucu olarak bunalımlar sıklaşır; bunalımların derinliği ve keskinliği artar, bu, üretimin düşmesinde, işsizliğin artmaya devam etmesinde vs. ifadesini bulur; bunalımdan çıkış yolu zorlaşır, bununla bağıntı içinde bunalım aşamasının süresi uzar, durgunluk aşaması daha uzun sürer, kalkınma gittikçe daha az istikrarlı olur ve süresi gittikçe kısalır.

Birinci Dünya Savaşından önce bunalım genel olarak her 10-12 yılda bir ve ancak bazen her 8 yılda bir patlıyordu. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, 1920'den 1938'e kadar, yani 18 yıl içinde üç iktisadi bunalım kaydedildi: 1920'den 1921'e, 1929'dan 1933'e, 1937'den 1938'e. Üretimin kısıtlanması, bunalımdan bunalıma daha büyük boyutlar alır. ABD imalat sanayiinin üretimi 1907-1908 bunalımında (bunalımdan önceki en yüksek noktadan bunalım sırasındaki en düşük noktasına) yüzde 16.4, 1920-1921 bunalımı sırasında yüzde 23 ve 1929-1933 bunalımı sırasında yüzde 47.1 oranında düştü.

1929-1933 iktisadi bunalımı, en derin aşırı üretim bunalımıydı. Kapitalizmin genel bunalımının etkisi, kendisini burada gösterdi "Bugünkü bunalımın karakteri", diyordu Ernst

Thälmann, “tekelci kapitalizm çağında kapitalist sistemin *genel bunalımı* temelindeki bir *devrevi bunalımın* karakteridir. Burada, genel bunalımla devrevi bunalım arasındaki diyalektik karşılıklı etkiyi anlamak zorundayız. Bir yandan, devrevi bunalım, kapitalizmin genel bunalımı temelinde cereyan ettiğinden, kendisine tekelci kapitalizmin koşulları egemen olduğundan, şiddetli ve o güne kadar görülmemiş biçimler alır. Diğer yandan, devrevi bunalımın yol açtığı tahribat, kapitalist sistemin genel bunalımı üzerinde derinleştirici ve hızlandırıcı etkide bulunur.”*

1929-1933 iktisadi bunalımı, kapitalist dünyanın istisnasız bütün ülkelerini kapsadı. Bunun sonucu olarak, birtakım ülkelerin diğerleri aleyhine manevra yapması mümkün olmadı. Bunalım bütün şiddetiyle modern kapitalizmin en önemli ülkesini, Amerika Birleşik Devletleri’ni vurdu. En önemli kapitalist ülkelerdeki bunalım, tarım ülkelerindeki tarımsal bunalımla iç içe geçti; bu, iktisadi bunalımın bir bütün olarak derinleşmesine yol açtı. 1929-1933 bunalımı, kapitalizmin tarihindeki bütün bunalımların en derini ve en keskiniydi. Tüm kapitalist dünyada sanayi üretimi yüzde 36, tek tek bazı ülkelerde ise hatta daha da fazla düştü. Dünya ticaret cirosu üçte birine indi. Kapitalist ülkelerin maliyesi tamamen sarsıldı.

Kronik kitlesel işsizlik koşulları altında iktisadi bunalımlar işsiz sayısında muazzam bir büyümeyle yol açar.

1932 yılında üretimin en düşük düzeyi sırasında tamgün işsizlerin yüzde oranı, resmi verilere göre, ABD’de %32 ve İngiltere’de %22 tutuyordu. 1932 yılında Almanya’da sendika üyeleri arasında tamgün işsizlerin oranı %43.8 ve kısa mesai yapan işçilerin oranı %22.6 tutuyordu. Tamgün işsizlerin sayısı mutlak sayılarla 1932 yılında resmi verilere göre ABD’de 13.2 milyon, Almanya’da 5.5 milyon ve İngiltere’de 2.8 milyonu buluyordu. 1933 yılında, tüm kapitalist dünyada 30 milyon tamgün işsiz sayılıyordu.

---

* Ernst Thälmann, “Almanya Üzerinde Halk Devrimi”, Almanya KP MK Oturumunda Konuşma, 15 Ocak 1931.

Kısa mesai yapan işsizlerin sayısı, korkunç boyutlara ulaştı. Örneğin Şubat 1932'de ABD'de kısa mesai yapan 11 milyon işçi bulunuyordu.

Sanayi işletmelerinin kronik bir biçimde kapasitesinin altında çalıştırılması ve kitlelerin aşırı yoksullaşması, *bunalımdan çıkış yolunu zorlaştırır*. İşletmelerin kronik bir şekilde kapasitelerinin altında çalıştırılması, sabit sermayenin yenilenme ve genişletilme çerçevesini daraltır ve durgunluktan canlanmaya ve kalkınmaya geçişi zorlaştırır. Kronik kitlesel işsizlik ve kitlesel gereksinim mallarının sürümünün genişletilmesini kısıtlayan yüksek tekel fiyatları politikası da aynı yönde etki yapar. Bununla bağıntı içinde, bunalım aşaması da uzar. Daha önceleri bunalım bir ile iki yıl içinde aşılrken, 1929-1933 bunalımı, dört yıldan fazla sürdü.

1920-1921 bunalımından sonra ortaya çıkan canlanma ve kalkınma, çok eşitsiz bir şekilde oldu ve tekrar tekrar kısmi bunalımlar tarafından kesintiye uğratıldı. ABD'de böylesi kısmi bunalımlar, 1924 ve 1927 yıllarında kaydedildi. 1926 yılında İngiltere ve Almanya'da üretim önemli ölçüde düştü. 1929-1933 bunalımı olağan bir durgunluk değil, sanayi tekrardan en düşük düzeyine inmesine de, sanayiinin ne yeni bir kalkınmasına ve ne de genişlemesine yol açmayan *özel türden bir durgunluk* izledi. Özel türden durgunluktan sonra, belirli bir canlanma ortaya çıktı, ancak bu yeni ve daha yüksek temelde bir genişlemeye yol açmadı. Kapitalist dünyanın sanayii, 1937 yılında 1929 düzeyinin yalnızca yüzde 95-96'sına ulaştı; ama bundan sonra ABD'de başlayan ve daha sonra İngiltere, Fransa ve bir dizi diğer ülkeyi içine alan yeni bir iktisadi bunalım patladı.

1938 yılında sanayi üretiminin hacmi; ABD'de 1929 düzeyinin %72'sine; Fransa'da %70'ine düştü. Kapitalist dünyada toplam sanayi üretiminin hacmi 1938 yılında, 1937 yılında olduğundan %10.3 düştü.

1937-1938 bunalımı, 1929-1933 bunalımından

herşeyden önce 1929'da olduğu gibi bir endüstriyel kalkınma aşamasından sonra değil de, özel türden bir durgunluk ve belirli bir canlanmadan sonra patlamasıyla ayrılır. Ayrıca bu bunalım, Japonya'nın Çin'de bir savaş başlattığı, Almanya ve İtalya'nın iktisatlarını savaş amaçlarına göre ayarladıkları ve diğer bütün kapitalist ülkelerin de kendilerini savaşa göre ayarlamaya başladıkları bir dönemde başladı. Bu, kapitalizmin bu bunalımdan normal bir çıkış için 1929-1933 bunalım döneminde olduğundan daha az kaynağa sahip olduğu anlamına geliyordu.

Kapitalizmin genel bunalımı koşulları altında, tarım bunalımları sıklaşır ve derinleşir. 20'li yılların ilk yarısındaki tarım bunalımından sonra, 1928'de İkinci Dünya Savaşına kadar süren yeni bir derin tarım bunalımı başladı. Tarımsal ürünlerin görece aşırı üretimi, köylülüğün durumunu kötüleştiren güçlü bir fiyat düşüşüne yol açtı.

1921 yılında ABD'de çiftçilerin elde ettiği fiyat endeksi 1920 düzeyinin %58.5'ine ve 1932 yılında 1928 düzeyinin %43.6'sına düştü. *Bununla* bağıntı içinde tarımsal üretimin düzeyi sert şekilde düştü ve köylülerin gelirleri azaldı. ABD'de zirai üretimi, 1934 yılında 1928'in düzeyinin %67.9'una ve 1920 düzeyinin % 70.6'sına düştü.

Geniş köylü kitlelerinin yoksullaşması ve sefaleti, köylülüğün devrimci ruh halinin büyümesine ve onun işçi sınıfı önderliğinde kapitalizme karşı mücadeleye başlamasına yol açar.

Kapitalizmin genel bunalımı koşullarında, tekellerce azami kârları güvence altına almak için yararlanılan aşırı silahlanma ve dünya savaşları, kapitalist yeniden üretim süreci ve kapitalist devre üzerinde büyük etkide bulunur. Silahlanma ve enflasyon etkenleri, ilk başlarda geçici bir konjonktür canlanmasına yol açabilir. Savaş hazırlığı, kapitalist bir ülkenin iktisadi bunalıma girmesini geciktirebilir. Ama savaşlar ve iktisadın askerileştirilmesi kapitalist iktisadi bunalımdan koruyamaz. Bunlar, üstüne üstlük iktisadi bunalımları

derinleştiren ve keskinleştiren gayet özsel bir etkidir. Dünya savaşları, üretici güçlerin ve toplumsal zenginliklerin görülmemiş bir yok edilmesine yol açar: sanayi işletmelerinin tahrip edilmesine, maddi değer stoklarının yok edilmesine, insan yaşamının yok edilmesine. Savaşlar, emekçilerin yoksullaşmasını ve kapitalist iktisadın gelişmesinin eşitsizliğini ve oransızlığını artırır ve böylelikle yeni, daha derin aşırı üretim bunalımlarının önkoşullarını yaratır.

Aynı şekilde, bunalımın patlamasını geçici olarak geciktiren aşırı silahlanma ve savaş hazırlıkları da, daha keskin bunalımların önkoşullarını yaratır. İktisadın askerileştirilmesi, üretim araçlarının ve kitlesel tüketim mallarının üretimini kısma yoluyla silahlı kuvvetler için silah ve donatım üretimini genişletme anlamına, vergilerin aşırı ölçüde artırılması ve pahalılığın artması anlamına gelir; bu, kaçınılmaz olarak halkın tüketiminin radikal bir şekilde azalmasına yol açar ve yeni bir iktisadi bunalımının başlangıcını hazırlar.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde artan çürümüşlük, kendisini üretim temposunun genel bir düşüşünde gösterir. Kapitalist dünyanın sanayi üretiminin büyüme temposu, 1890'dan 1913'e kadarki dönemde yılda ortalama olarak yüzde 3.7 ve 1913-1929 arasında yüzde 2.4 arttı. Ama 1929'dan 1938'e kadarki dönem içinde üretim artmadı, bilakis geriledi.

Kapitalizmin genel bunalımı döneminde kapitalist sistemin çöküşünü durdurmaya ve egemenliğini korumaya çalışan tekelleri burjuvazi, emekçilerin yaşam düzeylerine karşı azgın bir saldırı yürütür ve polisiye yöntemlerle hükümet eder. Bütün önemli kapitalist ülkelerde tekelleri devlet kapitalizminin gelişmesi artar.

Burjuvazi iktidarını parlamentarizmin ve burjuva demokrasisinin eski yöntemleriyle artık koruyamadığında, bir dizi ülkede –İtalya, Almanya, Japonya ve diğer bazı ülkelerde– faşizm rejimini kurdu. *Faşizm*, mali sermayenin en gerici ve en saldırgan gruplarının açık terörcü diktatörlüğüdür. Faşizm, ülke

içinde işçi sınıfının örgütlerini parçalama ve bütün iletici güçleri boğmayı ve dışa karşı dünya egemenliği için fetih savaşı hazırlamayı ve çıkarmayı amaçlar.

Faşizm, bu hedeflere terör ve toplumsal demagoji yoluyla ulaşmaya çalışır.

Böylelikle 1929-1933 yıllarındaki dünya iktisadi bunalımı ve 1937-1938 bunalımı, gerek kapitalist ülkeler içindeki gerekse de bunlar arasındaki çelişkilerin özellikle şiddetli bir şekilde keskinleşmesine yol açtı. Emperyalist devletler, bu çelişkilerden çıkış yolunu dünyanın yeniden paylaşılması için bir savaş hazırlamakta aradılar.

Kısa Özet

1– Kapitalizmin genel bunalımı, tüm kapitalist dünya sisteminin çok yönlü bir bunalımıdır. Bu, hem iktisadı hem de politikayı kapsar. Bunun temelini, bir yandan kapitalist dünya sisteminin artan çöküşü ve diğer taraftan kapitalizmden kopmuş ülkelerin artan iktisadi gücü oluşturur.

2– Kapitalizmin genel bunalımı, içeriği kapitalizmin çöküşü ve dünya çapında sosyalizmin zaferi olan tüm bir tarihsel dönemi kapsar. Kapitalizmin genel bunalımı, Birinci Dünya Savaşı döneminde ve özellikle de Sovyetler Birliği'nin kapitalist sistemden kopuşundan sonra başladı.

3– Büyük Sosyalist Ekim Devrimi, dünya tarihinde eski kapitalist dünyadan yeni sosyalist dünyaya doğru temel bir dönüm noktası oldu. Dünyanın iki sisteme –kapitalizmin sistemi ve sosyalizmin sistemi– bölünmesi ve bunlar arasındaki mücadele, kapitalizmin genel bunalımının temel özelliğini oluşturur. Dünyanın iki sisteme bölünmesiyle birlikte ekonomik gelişmenin iki çizgisi ortaya çıktı: kapitalist sistem gittikçe daha çok çözülmez çelişkilerin içine batarken, sosyalist sistem, bunalımlar ve felaketler olmadan, aralıksız olarak yükselen bir çizgi boyunca gelişiyor.

4– *Kapitalizmin genel bunalımının bir bileşeni, emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımıdır. Bu bunalım, emperyalizmin sömürgelerdeki temel direklerini sarsan ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesinden ibarettir. Ezilen halkların ulusal kurtuluş mücadelesinin başında işçi sınıfı durmaktadır. Büyük Sosyalist Ekim Devrimi, ezilen halkların devrimci eylemliliğini uyandırdı ve proletaryanın önderliği elinde bulundurduğu sömürge devrimler çağını başlattı.*

5– *Kapitalizmin genel bunalımı koşullarında, tek tek ülkelerin emperyalizm sisteminden kopuşu, emekçilerin artan yoksulluğu ve sömürgelerde kapitalizmin gelişmesi sonucu, pazar problemi keskinleşir. Kapitalizmin genel bunalımının karakteristik özelliklerinden birisi, işletmelerin kronik bir şekilde kapasitelerinin altında çalıştırılması ve kronik kitlesel işsizliktir. Pazar probleminin keskinleşmesi, işletmelerin kronik bir şekilde kapasitelerinin altında çalıştırılması ve kronik işsizliğin etkisiyle, iktisadi bunalımlar gittikçe derinleşir ve kapitalist devrede özsel değişiklikler olur.*

Bölüm XXI

KAPİTALİZMİN GENEL BUNALIMININ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA DERİNLEŞMESİ

İkinci Dünya Savaşı ve kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması

Lenin, Birinci Dünya Savaşını, emperyalist çelişkilerin yol açacağı diğer savaşların izleyeceğini bilimsel olarak öngördü. “Herkes”, diyordu 1914-1918 savaşının bitiminden

sonra, “emperyalistler ve burjuvazi iktidarda kalırsa, böylesi bir yeni savaşın kaçınılmaz olduğunu görmektedir.”*

Emperyalist ülkeler arasında nüfuz alanlarının Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan paylaşımı, savaş öncesinde var olandan daha kısa ömürlüydü, İngiltere ve Fransa'nın dünya sanayi üretimindeki payı önemli ölçüde azaldı, bunların kapitalist dünya pazarındaki konumları kötüleşti. Savaş sırasında muazzam bir şekilde zenginleşen Amerikan tekelleri, üretim kapasitelerini genişlettiler ve sermaye ihracında kapitalist dünyada ilk sırayı aldılar. Birinci Dünya Savaşında yenilgiye uğrayan Almanya, Amerikan ve İngiliz kredilerinin yardımıyla ağır sanayiini kısa zamanda tekrardan kurdu ve kısa süre sonra etki alanlarının yeniden paylaşılmasını talep etti. Japonya, Çin'e karşı saldırıya başladı, İtalya, çeşitli yabancı sömürge mülkiyetler üzerinde hak iddia etmeye başladı.

Böylece kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliği yasasının etkimesi, Birinci Dünya Savaşından sonraki dönemde kapitalist dünya sistemi içindeki dengenin yeniden şiddetli bir şekilde bozulmasına yol açtı. Kapitalist dünya, yeniden iki düşman kampa bölündü ve bu, İkinci Dünya Savaşına yol açtı.

Uluslararası emperyalist gericiliğin güçleri tarafından hazırlanan İkinci Dünya Savaşı, faşist devletler bloku –Almanya, Japonya ve İtalya– tarafından başlatıldı. Alman faşizminin ve Japon emperyalizminin saldırganlığını Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltmeye çalışan ABD, Fransa ve İngiltere'nin egemen çevreleri, saldırgana mümkün olan her tarzda yardım ettiler ve savaş çıkarmaları için onları bütün araçlarla teşvik ettiler. Bu savaş, Almanya ve müttefikleri açısından bir fetih ve yağma savaşıydı. Sovyetler Birliği ve faşist saldırının kurbanı olan diğer halklar açısından ise, haklı

---

* *V.İ. Lenin*, “III. Enternasyonal'in Yıldönümü Dolayısıyla Moskova Sovyetlerinin Tören Oturumunda Konuşma.”, bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, c. 30, s. 398, Rusça.

bir savaş, bir kurtuluş savaşıydı.

Savaş eylemlerinin boyutu, silahlı güçlerin sayısal gücü ve kullanılan savaş tekniğinin kapsamı, insan kaybı ve yok edilen maddi değerlerin boyutu açısından, İkinci Dünya Savaşı, birincisini çok aştı. Avrupa ve Asya'nın birçok ülkesi, bundan muazzam insan kaybı ve dev maddi zarar gördüler.

Savaşa katılan devletlerin dolaysız savaş giderleri 1000 milyar dolar tuttu, savaş eylemlerinin yol açtığı tahribat ise henüz bu hesaba dahil değildir. Avrupa ve Asya halklarının iktisadı ve kültürü, faşist Alman ve Japon işgalcilerinin haydutça idaresi sonucu muazzam zarar gördü.

Savaş, tekeli devlet kapitalizminin daha da gelişmesine yol açtı. Tümüyle ve bütünüyle tekellere tabi olan burjuva devletlerin savaş tarafından belirlenen önlemleri, mali kodamanların dev tekeli azami kârlarının güvence altına alınmasını amaçlıyordu. Milyarlar tutan silah siparişlerinin olağanüstü elverişli koşullarla büyük tekellere verilmesi, devlet işletmelerinin yok fiyatına tekellere devredilmesi, az bulunur hammaddelerin ve işgüçlerinin önde gelen şirketlerin çıkarları doğrultusunda dağıtılması, yüzlerce ve binlerce küçük ve orta işletmenin zorla kapatılması ya da savaş sanayiinin az sayıdaki büyük firmasına tabi kılınması gibi önlemler, buna hizmet etti.

Savaştan kapitalist ülkelerin silahlanma giderleri, vergiler, krediler ve kağıt para emisyonu yoluyla finanse edildi. 1943 ve 1944 yıllarında vergiler, en önemli kapitalist ülkelerde (ABD, İngiltere, Almanya) ulusal gelirin %35'ini yutmaktaydı. Enflasyon, fiyatların muazzam şekilde artmasına yol açtı. İşgününün uzatılması, çalışmanın askerileştirilmesi, vergi yükünün artırılması ve geçim masraflarının yükselmesi, tüketim düzeyinin güçlü bir şekilde düşmesi –bütün bunlar, işçi sınıfının ve geniş köylü kitlelerinin daha büyük ölçüde sömürülmesi anlamına gelmekteydi.

Tekeller, savaş sırasında masalvari kârları ceplerine indirdiler. Çok düşük tutulmuş resmi verilere göre bile, Amerikan tekellerinin kârları, 1938 yılında 3.3 milyar dolardan 1941 yılında 17.2 milyar dolara, 1942 yılında 21.1 milyar dolara, 1943 yılında 25.1 milyar dolara ve 1944 yılında 24.3 milyar dolara yükseldi. Savaş yıllarında İngiltere, Fransa, faşist Almanya, İtalya ve Japonya'nın tekelleri de dev kârlar elde ettiler.

Savaş sırasında ve savaş sonrası yıllarda kapitalist ülkelerde tekellerin herşeye egemen politik iktidarı, baskı egemenliği daha da arttı. Özellikle çelik tröstü, Du Pont kimya tröstü, otomobil firmaları General Motors ve Chrysler, elektro tekeli General Electric vb. gibi Amerikan tekellerinin işlemlerinin çapı büyüdü. Örneğin, General Motors konserni bugün ABD'de 102 ve diğer ülkelerde 33 fabrikaya sahiptir; bu işletmelerde

yaklaşık yarım milyon işçi çalışmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı, faşist devletlerin anti-Hitler koalisyon ülkelerinin silahlı kuvvetleri tarafından tümüyle çökertilmesiyle sonuçlandı. Burada tayin edici rolü, Avrupa halklarının kültürünü, özgürlüğünü, bağımsızlığını ve bir bütün olarak varlığını faşist zorbalardan kurtaran Sovyetler Birliği oynadı. Sovyetler Birliği'nin Büyük Anavatan Savaşı, dünyanın ilk sosyalist devletinin gücünü ve iktidarını gösterdi, sosyalist toplum ve devlet düzeninin muazzam üstünlüklerini gösterdi.

Savaş, kapitalist dünya sisteminin daha da zayıflamasını beraberinde getirdi. Savaş sırasında birbirlerine karşı savaşan kapitalist koalisyonlardan her biri, hasmını yok etmeyi ve dünya egemenliğini kazanmayı umuyordu. Genel bunalımdan çıkış yolunu burada aradılar. Her iki kapitalist grup da, Sovyetler Birliği'nin savaş sürecinde çökeceği ya da önemli ölçüde zayıflayacağı hesabını yapıyordu, metropollerdeki işçi hareketini ve sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketini boğabilecekleri hesabını yapıyordu. Amerika Birleşik Devletleri, en tehlikeli rakipleri olarak Almanya ve Japonya'nın ayağını kaydırmak, dünya pazarlarını ve hammadde kaynaklarını gaspetmek ve dünya egemenliğini eline geçirmek için çaba gösteriyordu.

Sovyet halkının kahramanca mücadelesi, SSCB'nin iktisadi ve askeri kuvveti ve Avrupa ve Asya'daki anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketi, emperyalistlerin planlarını suya düşürdü. Savaş, Sovyetler Birliği'nin zayıflaması ve çökmesi yerine, onun güçlenmesine ve uluslararası otoritesinin artmasına yol açtı. Savaş, devrimci hareketlerin zayıflaması ve çökmesi yerine, daha çok ülkenin kapitalist sistemden kopmasına yol açtı. Faşist saldırganların yenilgisi, Avrupa ve Asya'daki halk kurtuluş hareketlerinin güçlerini canlandırdı. "Yeni oluşan koşullar altında, özellikle de Sovyetler Birliği'nin bu savaşta tayin edici rolünün sonucu olarak, bir dizi ülkede savaş sonrasında gerçekleştirilen

kapitalist gelişme yolundan yeni bir yola, halk demokrasisi devletlerinin yaratılması ve geliştirilmesi yoluna dönüşüm mümkün oldu. Böylece, uluslararası sosyalizmin gelişmesinde yeni bir aşama başlatıldı.”*

Orta ve Güneydoğu Avrupa’daki bir dizi ülkenin halkları –Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Arnavutluk– gerici rejimin boyunduruğunu atıp halk demokrasisi cumhuriyetleri oluşturdu, temel sosyo-ekonomik dönüşümleri gerçekleştirerek sosyalizmin inşasına geçtiler. Dünya emperyalizminin önemli bir yenilgisi ve barış ve demokrasi kampının muazzam bir başarısı, birleşik, demokratik ve barışsever bir Almanya’nın yaratılması için Alman halkının demokratik güçlerinin kalesini oluşturan Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nin kurulması oldu.

Sömürge ve bağımlı ülkelerin halklarının daha da köleleştirilmesi yerine, bu ülkelerdeki ulusal kurtuluş mücadelelerinin yeni güçlü bir canlanması gerçekleşti. Büyük Çin halkının tarihsel zaferi, 600 milyon insanlık nüfusa sahip dev bir ülkeyi emperyalizmin iktidarından kopardı. Avrupa ve Asya’da bir dizi ülkenin kapitalizmden kopmasından sonra, bugün halihazırda insanlığın üçte biri kapitalist boyunduruktan kurtulmuş durumdadır.

Bütün bunlar, sosyalizmle kapitalizm arasındaki güçler dengesinin sosyalizmin lehine ve kapitalizmin aleyhine daha da değişmesini sağladı. Bugün Sovyetler Birliği ile birlikte Avrupa halk demokrasisi ülkeleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti toplumsal ilerleme, barış ve demokrasi davasını savunmaktadır. Bunun dışında, kapitalist ülkelerde ve halen sermayenin egemen olduğu sömürge ülkelerde milyonlarca insan ayağa kalkıyor ve emperyalizme karşı, toplumsal ve ulusal kurtuluş için aktif bir mücadele yürütüyor.

---

* V. M. Molotov, “Sovyetler Birliği :XIX. Parti Kongresi Açış Konuşması”; “Pravda”, 6 Ekim 1952.

İkinci Dünya Savaşı döneminde, özellikle de Avrupa ve Asya'daki halk demokrasisi ülkelerinin kapitalist sistemden kopuşundan sonra, bu bunalımın daha da derinleşmesi ve keskinleşmesiyle belirlenen *kapitalizmin bunalımının ikinci aşaması gelişti.*

Dünyada iki kampın oluşması ve bütünlüklü dünya pazarının parçalanması

Avrupa ve Asya'nın İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalist sistemden kopan ülkeleri, Sovyetler Birliği ile birlikte kapitalizm kampına karşı duran bütünlüklü ve güçlü bir sosyalist kamp oluşturdu. İki kamp, başında Sovyetler Birliği'nin bulunduğu sosyalist kamp ve ABD'nin önderliği altındaki kapitalist kamp, ekonomik gelişmenin iki çizgisini temsil etmektedir. Bu çizgilerden biri, artan iktisadi güç, barış iktisadının kesintisiz olarak yükselmesi ve Sovyetler Birliği ve Halk Demokrasisi ülkelerinde emekçi kitlelerin refah düzeylerinin sürekli olarak yükselmesi çizgisidir. Diğer çizgi, üretici güçleri durgunlaşan kapitalizmin çizgisi, İktisadın askerileştirilmesi ve kapitalist dünya sisteminin giderek daha fazla keskinleşen genel bunalımı koşullarında emekçilerin yaşam standardının düşmesi çizgisidir.

İki kamp –sosyalist kamp ve kapitalist kamp– uluslararası politikanın birbirine zıt iki yönünü temsil etmektedir.

ABD ve diğer emperyalist devletlerin egemen çevreleri, yeni bir dünya savaşının hazırlanması ve ülkelerindeki yaşantının faşistleştirilmesi yolunda yürümektedir. Sosyalist kamp, yeni bir savaş tehlikesine ve emperyalist yayılmacılığa karşı mücadele etmekte, faşizmin kökünün kurutulması, barış ve demokrasinin pekiştirilmesi için mücadele yürütmektedir.

İkinci Dünya Savaşının ve dünyada iki kampın

oluşmasının en önemli ekonomik sonucu, *bütünlüklü, her yeri kapsayan dünya pazarının parçalanması* oldu. “İki karşıt kampın varlığının ekonomik sonucu, bütünlüklü, her yeri, kapsayan dünya pazarının parçalanmış olması ve şimdi bunun sonucu olarak birbirine paralel ve birbirinin karşısında duran iki dünya pazarının var olmasıdır.”* Bu, kapitalizmin genel bunalımının daha da derinleşmesine yol açtı.

Savaş sonrası dönemde, sosyalist kampın ülkeleri ekonomik olarak birleştiler ve sıkı bir iktisadi işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma örgütlediler. Sosyalist kampın ülkelerinin iktisadi işbirliği karşılıklı yardımlaşma ve genel bir iktisadi kalkınma elde etme samimi isteğine dayanmaktadır. Tayin edici kapitalist ülkeler –ABD, İngiltere ve Fransa–, bu ülkeleri boğmak için Sovyetler Birliği, Çin ve Avrupa halk demokrasisi ülkeleri üzerinde bir iktisadi abluka uygulamaya çalıştılar. Ama bununla, kendileri istemeksizin yeni, paralel bir dünya pazarının oluşmasını ve pekişmesini teşvik ettiler. Sosyalist kamptaki ülkelerin iktisadının bunalımsız gelişmesi sayesinde, bu yeni dünya pazarı pazarlama zorlukları tanımamaktadır; alım kapasitesi kesintisiz olarak yükselmektedir.

Bütünlüklü dünya pazarının parçalanmasıyla, kapitalizmin genel bunalımının ilk döneminde var olan pazarın görece istikrarına da bir son verildi. Kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması açısından, kapitalist dünya pazarının alım kapasitesinin küçülmesi karakteristiktir. Bu, tayin edici kapitalist ülkelerin (ABD, İngiltere ve Fransa) güçleriyle dünyanın zenginlik kaynakları üzerinde etkimedede buldukları bölgelerin kaçınılmaz olarak daralması ve bu ülkeler için dünya pazarında pazarlama koşullarının kötüleşmesi anlamına gelmektedir. Kapitalist ülkelerde işletmelerin kronik bir biçimde

---

* J.V. Stalin, “SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları”, s. 31.

kapasitelerinin altında çalıştırılması, savaş sonrası dönemde arttı. İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra ABD'nin çeşitli sanayi dallarındaki dev üretim kapasiteleri kısmen kapatılmasına ve kısmen de yok edilmesine rağmen, bu herşeyden önce ABD için geçerlidir.

En önemli kapitalist ülkelerin dünyanın zenginlik kaynaklarını denetimleri altında bulundurduğu alanların daralması, emperyalist kampın ülkeleri arasında pazarlama alanları, hammadde kaynakları ve sermaye yatırım alanları uğruna mücadelenin güçlenmesini beraberinde getirmektedir. Emperyalistler, herşeyden önce de Amerikan emperyalistleri, dev pazarların kaybı sonucu ortaya çıkan zorluklarını, rakiplerinin aleyhine yayılma, saldırı eylemleri, aşırı silahlanma ve iktisadın askerileştirilmesi yoluyla aşmaya çalışmaktadır. Ancak bütün bu önlemler, yalnızca kapitalizmin çelişkilerinin daha fazla keskinleşmesine yol açmaktadır.

Emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımının keskinleşmesi

Kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması, sömürge sisteminin bunalımının şiddetli bir şekilde keskinleşmesiyle belirlenmektedir. Emperyalist güçler, savaşın ve savaşın sonuçlarının yükünü bağımlı ülkelerin halklarının sırtına yüklemeye çalışıyorlar. Sömürgelerdeki emekçi halkların yaşam düzeyi, felaket bir şekilde düşmektedir. Bütün bunlar, sömürgelerle metropoller arasındaki çelişkiyi artırmaktadır. Amerikan tekelleri, az gelişmiş ülkelere “yardım” bahanesiyle, Batı Avrupa ülkelerinin sömürgelerine ve etki alanlarına sistemli bir şekilde sızmakta ve böylelikle köleleştirilmiş ülkelerin sömürülmesi daha da güçlendirilmekte ve emperyalist güçler arasındaki çelişkiler büyümektedir. Aynı zamanda, bir dizi sömürge ve yarı-sömürge ülkenin sanayinin savaş sonucu

gelişmesi, emperyalizme, karşı giderek daha fazla aktif bir şekilde karşı çıkan proletaryanın büyümesini teşvik etti.

Bu koşulların etkisi altında, sömürge halkların ulusal kurtuluş mücadelesi güçlendi. Alman ve Japon emperyalizminin silahlı güçlerinin çökertilmesi, bu mücadelenin başarıyla sonuçlanması için yeni, uygun bir ortam yarattı.

İkinci Dünya Savaşının ve sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde ulusal kurtuluş mücadelesinin yeniden canlanması sonucunda, *emperyalizmin sömürge sistemi fiilen parçalanmaktadır*. Bu parçalanma, herşeyden önce emperyalizm cephesinin çeşitli sömürge ülkelerde yarıması ve bu ülkelerin emperyalizmin dünya sisteminden kopması tarafından belirlenmektedir. Sömürgeyel sömürü alanları, giderek daha fazla daralmaktadır.

Asya ve Pasifik Okyanusu bölgesinde, yani yeryüzünün yarım milyardan fazla insanı barındıran bir bölgesinde muazzam tarihsel değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler içinde Çin Komünist Partisi'nin önderlik ettiği büyük Çin halkının, Amerikan ve Japon emperyalizminin ve yerli feodal gericiğin birleşik güçleri üzerindeki zaferi, seçkin bir yer tutmaktadır. Çin'de halk devriminin zaferi, dünyanın en büyük ülkesinde feodal sömürücülerin ve yabancı emperyalistlerin egemenliğini ortadan kaldırdı. *Çin Halk Cumhuriyeti*'nin kurulması, Rusya'daki Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşındaki zaferinden sonra, emperyalizmin tüm sistemine indirilmiş en güçlü darbeydi. Halk Cumhuriyetleri, *Kore ve Çinhindi*'nde de oluştu. Emperyalist güçlerin Çin üzerinde egemenlik uğruna mücadelesi, Asya ve Pasifik Okyanusu bölgesinde uluslararası ilişkilerin özellikle keskinleşmesine yol açtı. Bugün Çin, tam ulusal egemenliğe sahip olan ve bağımsız bir dış politika yürüten bağımsız bir büyük güçtür. Sayısız dostluk ve işbirliği bağlarıyla Sovyetler Birliği ve sosyalist kampın diğer ülkeleriyle sınıksız bağlı bulunan Çin Halk Cumhuriyeti, Uzakdoğu ve tüm dünyada barış

ve demokrasinin güçlü bir faktörüdür.

Asya'nın ve Pasifik Okyanusu bölgesinin diğer ülkelerinde de esaslı değişiklikler gerçekleşti. Nüfusu 440 milyon insandan fazla tutan Hindistan'daki ulusal kurtuluş hareketinin baskısı sonucu, İngiliz emperyalizmi bu ülkedeki sömürge yönetimini geri çekmek zorunda kaldı. Hindistan, iki dominyona bölündü: Hindistan ve Pakistan. İktidar yerli egemen sınıfların eline geçti. İngiliz sömürgesi Seylan da dominyon oldu. Benzeri koşullar altında Hollanda, eski sömürgesi Endonezya'nın ve İngiltere de Birmanya'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Böylelikle Hindistan, Endonezya ve diğer bazı ülkeler, bağımsız, egemen gelişme yoluna girdiler. İngiliz emperyalizmi, Hindistan, Pakistan, Seylan ve Birmanya üzerindeki ekonomik egemenliğini korumaya çalışmaktadır. Aynı zamanda Amerikan tekelleri de, bu ülkelere girmeye çalışmaktadır. Ancak emperyalist güçlerin politikası, ulusal özgürlük ve bağımsızlık için mücadele eden bu ülkelerin, halklarının artan direnişiyle karşılaşılıyor. Boyunduruk altındaki bir dizi ülkede ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesi, halk kitlelerinin sömürgeci efendilere karşı uzun süreli silahlı mücadelesine yol açtı (Malezya, Filipinler).

Emperyalizm tarafından en çok ezilen Afrika halkları da, ulusal kurtuluş mücadelesi için ayağa kalktı (Madagaskar, Altın Sahili, Kenya, Güney Afrika Birliği). Ortadoğu (İran, Mısır) ve Kuzey Afrika (Tunus, Fas) ülkelerinde emperyalizme karşı direniş büyümektedir. Latin Amerika ülkelerinde de Birleşik Devletler'in finans oligarşisinin iktisatta başına buyruk davranışı ve politik baskıya karşı direniş aralıksız büyümektedir.

Emperyalist güçler, ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesini durdurma çabası içinde, zor yöntemlerini aldatma yöntemleriyle tamamlamaktadır; bunlar, belirli sömürgelerin "bağımsızlığını" ilan etmekte, ama bu ülkeler üzerindeki egemenliklerini fiilen korumaktadırlar. Emperyalistlerin bu

manevrayı yürütmekteki en büyük destekleri, feodal gericiliğin güçleri (büyük toprak sahipleri ve diğer feodal beyler) ve sömürge ülkelerin büyük burjuvazisinin yabancı sermayeye sıkı sıkıya bağlı anti-ulusal tabakalarıdır.

Tüm dünyada gericiliğin ve saldırganlığın kalesi olarak Amerikan emperyalizmi, ezilen halkların ulusal kurtuluş hareketlerini hem aldatma hem de silah yoluyla parçalama çabasında emperyalist güçlerin önderidir.

Emperyalistlerin Asya halklarının anti-emperyalist, anti-feodal temelde ulusal ve toplumsal yeniden doğuşunun güçlü sürecini boşa çıkarma çabaları, kaçınılmaz olarak karaya oturmaktadır. Kore’de Amerikan silahlı müdahalesinin başarısızlığa uğraması; Fransız ve Amerikan emperyalizminin Çinhindi’ndeki planının başarısızlığa uğraması, emperyalizmin isteklerini silah zoruyla Asya halklarına kabul ettirdikleri, bunların özgürlük ve bağımsızlık çabalarını bastırabildikleri dönemin geri gelmez bir şekilde geçtiğini tüm açıklığıyla gösterdi.

Ezilen halkların ulusal kurtuluş hareketi, bir dizi yeni özellikler kazandı. Sömürge ülkelerin çoğunda proletaryanın ve komünist partisinin önder rolü büyüdü ve pekişti. Bu da, ezilen halkların emperyalizmin kovulmasına yönelik ve demokratik dönüşümlerin gerçekleştirilmesi uğruna mücadelesinin başarısı için tayin edici bir önkoşuldur. İşçi sınıfının önderliği altında ulusal demokratik bir birleşik cephe oluşturmakta, işçi sınıfıyla köylülüğün emperyalizme ve feodalizme karşı mücadeledeki ittifakı pekişmektedir.

Emperyalizmin sömürge sisteminin başlayan parçalanması, kapitalist ülkelerin iktisadi ve politik zorluklarını artırmakta ve bir bütün olarak kapitalizmin temellerini sarsmaktadır.

Kapitalizmin gelişmesinin eşitsizliğinin büyümesi. Amerikan emperyalizminin yayılması

Kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliğinden doğan İkinci Dünya Savaşı, bu eşitsizliğin daha da keskinleşmesine yol açtı. Üç emperyalist güç –Almanya, Japonya ve İtalya– askeri olarak çökertildiler. Fransa, büyük zararlar çıktı. İngiltere ciddi bir şekilde zayıfladı. Ama aynı dönemde savaş içinde daha çok zenginleşen ABD tekelleri, kapitalist dünyadaki konumlarını pekiştirdiler. Faşist saldırganların İkinci Dünya Savaşında çökertilmelerinden sonra dünya gericiliğinin ve saldırganlığın merkezi Amerika Birleşik Devletleri’ne kaydı.

Amerikan tekelleri, rakiplerinin zayıflamasından yararlanarak, azami kâr peşinde, savaş sonrası dönemde kapitalist dünya pazarının önemli bir bölümünü ellerine geçirdiler.

Daha 1949 yılının sonunda yurtdışındaki Amerikan sermaye yatırımları, hepsi beraber tüm diğer kapitalist devletlerin yurtdışındaki sermaye yatırımları toplamını aşmış bulunuyordu. Yurtdışına yatırılmış Amerikan sermayelerinin toplam tutarı, 1939 yılı sonunda 11.4 milyar dolardan 1953 yılının sonunda 39.5 milyar dolara çıktı. Yurtdışına yatırılan İngiliz sermayelerinin toplam tutarıysa, 1938’deki 3.5 milyar pound sterlinden 1951 yılında 2 milyar pound sterline düştü. Kapitalist ülkelerin altın stokunun ezici bölümü ABD’de yoğunlaşmıştır; ABD, bu ülkelerin başlıca alacaklısı durumuna geldi.

Amerikan yayılması, ilk dönemde “Avrupa’nın savaştan sonra yeniden inşa edilmesi” bahanesi ile gerçekleşti. 1948-1952 yılları için geçerli “Marshall planı”, Batı Avrupa ülkelerini gemleme, sanayilerini boğma, onları satılmayan Amerikan malları için pazarlama alanlarına dönüştürme, ve onların ulusal egemenliğini ortadan kaldırma amacı güdüyordu; bu plan, aynı zamanda bu ülkeleri Amerikan saldırı politikasının alanı içine çekme ve bunların iktisatlarının askerileştirilmesini ilerletme hedefini de güdüyordu. “Marshall planı”, Kuzey Atlantik Paktının, Amerikan emperyalizmi tarafından 1949 yılında dünya egemenliğini kurmak için İngiltere’nin egemen çevrelerinin de aktif desteğiyle kurulan bir saldırı paktının temelini oluşturdu. “Marshall planı”nın geçerlilik süresinin bitmesinden sonra, bunun

yerini “karşılıklı güvenliğin sağlanması” programı aldı; buna göre Amerikan “yardımı” yalnızca aşırı silahlanma, yalnızca yeni bir savaş hazırlığı için verilmektedir. Böylelikle Amerikan emperyalizmi, kapitalist ülkelerin iktisadının “onarıcısı” maskesini nihai olarak attı.

Amerikan mali oligarşisinin kapitalist dünya pazarı üzerinde egemenlik kurma planı, başarısızlığa uğradı. Birleşik Devletler, daralan kapitalist dünya pazarında Batı Avrupa ülkelerinin –öncelikle de İngiltere’nin– artan rekabetiyle karşılaştı. Pazarlama alanları için mücadele, Batı Almanya ve Japonya tekellerinin savaşın bitiminden beş ile altı yıl sonra bu mücadeleye tekrar girişmeleriyle keskinlik kazandı. ABD emperyalistleri, kapitalist dünya pazarının daralmasıyla ortaya çıkan kayıplarını, azgın iktisadi ve politik yayılma, diğer kapitalist ülkelerin tümüyle ya da kısmen boyunduruk altına alınması, bu ülkelerin ulusal bağımsızlıklarının fiilen ortadan kaldırılması yoluyla karşılamaya çalışmaktadır.

Amerikan ihracatı, savaş sırasında Avrupa ülkelerinin, hepsinden önce de İngiltere’nin ihracatının sert şekilde düşmesi pahasına yükseldi. 1945 yılında Amerikan ihracatının tüm kapitalist ülkelerin ihracatı içindeki payı, 1937’deki %12.6’dan %40.1’e çıktı. İngiltere’nin payı ise, 1937’deki %9.9’dan 1945’de %7.4’e düştü. Savaştan sonra, dünya pazarında mücadelenin keskinleşmesi ve Avrupa ülkelerinin ihracatının artması sonucu, ABD ihracatının kapitalist ülkelerin ihracatı içindeki payı 1953 yılında %21.1 ve İngiltere’nin aynı yıldaki payı ise %10.1 tutmaktaydı.

Amerikan tekelleri, kapitalist kampın diğer ülkelerine meta ihracatını yükseltmek için her yolu denemekte ve bu amaçla hem bu ülkelere verdikleri köleleştirici kredilere ve hem de açık dampinge baş vurmaktadır. ABD, aynı zamanda çok yüksek gümrükler koyarak kendi iç pazarını yabancı metaların ithaline karşı kapatmaktadır. Amerikan dış ticaretinin bu tek yönlülüğü, diğer kapitalist ülkelerde kronik bir dolar açığına yol açmakta, yani bu ülkelerde ABD’den ithal ettikleri metaların ödenebilmesi için dolar sıkıntısı bulunmaktadır.

Birleşik Devletler’in iktisadi yayılması, ülkeler arasında

tarihsel olarak ortaya çıkmış çok yönlü iktisadi ilişkileri çökertmektedir. Amerikan emperyalizmi, daha önce Batı Avrupa sanayi ürünleri karşılığında bu maddeleri teslim eden Doğu Avrupa ülkelerinden besin maddeleri ve hammadde alma olanağını Batı Avrupa'nın elinden almaktadır. Kapitalist iktisadın savaş sonrası zorluklarını keskinleştiren bir etken, emperyalistlerin Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti ve Avrupa halk demokrasisi ülkeleriyle ticareti hemen hemen tümüyle durdurarak, demokratik kampın dünya pazarına girişini bizzat kapatması durumudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda (1946-1953) ABD'nin yıllık ortalama ihracatı 13.3 milyar dolar ve buna karşılık ithalatı yalnızca 8.2 milyar dolar tutuyordu. ABD, Batı Avrupa ülkelerinden yılda ortalama 1.3 milyar dolarlık mal ithal etmekte ve bu ülkelere yaklaşık 4 milyar dolarlık mal ihraç etmekteydi. Bu sekiz yıl içinde ABD'nin Batı Avrupa ülkelerine yaptığı ihracat ile bu ülkelerden yaptığı ithalat arasındaki fark 21.6 milyar dolar tutmaktaydı.

ABD'nin bugün halk demokrasisi kampına mensup olan ülkelerle mal devir miktarı, 1951 yılında 1937 yılının yalnızca onda birini, İngiltere'nin bu ülkelerle mal devir miktarı altıda bir ve Fransa'nınki dörtte birden az tutmaktaydı.

Amerikan emperyalizmi, halkların uluslararası sömürücüsü ve zorbası olarak, diğer kapitalist ülkelerin iktisadını deorganize eden bir güç olarak işlev görmektedir. Amerikan tekellerinin yayılması, İngiliz ve Fransız tekellerinin çıkarlarını gayet ciddi bir şekilde zedelemektedir. Amerikan tekelleri, "yardım" bahanesiyle, kredi sağlama yoluyla bu ülkelerin iktisadına girmekte, bu ülkeleri ABD iktisadının bir uzantısına dönüştürmeye çalışmakta ve İngiliz ve Fransız sömürgelerinde önemli konumları ellerine geçirmektedirler. Kendileri için ucuz hammaddenin ve güvenceli pazarlama alanlarının birinci dereceden öneme sahip olduğu emperyalist ülkeler olarak İngiltere ve Fransa, bu duruma sürekli katlanamaz. Amerikan boyunduruğu altında bulunan yenik ülkeler de –Batı

Almanya, Japonya, İtalya–, kendilerine dünya egemenliğinde Amerikalı iddia sahipleri tarafından biçilen alçaltıcı kaderi kabul edemezler.

Lenin, daha 1920 yılında, Amerika Birleşik Devletleriyle diğer kapitalist güçler arasındaki karşıtlıkların temelini ortaya çıkardığında, şöyle diyordu: “Amerika güçlü, herkesin Amerika’ya borcu var, herşey ona bağlı, en çok Amerika’dan nefret ediliyor, o herkesi yağmalıyor... Aralarında en derin ekonomik çekişme bulunduğundan, Amerika diğerlerinden daha zengin olduğundan, Amerika diğer ülkelerle uzlaşamaz.”*

İkinci Dünya Savaşından sonra küçülmüş olan emperyalist kampın içinde gelişme eşitsizliği daha da arttı; bu ise kaçınılmaz olarak, kapitalist ülkeler arasındaki *karşıtlıkların* daha da *büyümesine* yol açmaktadır. Bu karşıtlıklardan en önemlisi, *ABD ile İngiltere arasındaki karşıtlıklardır*. Bu karşıtlıklar, Amerikan ve İngiliz tekelleri arasındaki pazarlama alanları, hammadde kaynakları (herşeyden önce petrol, kauçuk, renkli metaller ve nadir metaller) ve bir bütün olarak etki alanları (Batı Avrupa, Orta ve Uzakdoğu, Latin Amerika) uğruna açık mücadelelerinde dile gelmektedir. ABD tarafından yaratılan ve sosyalist kamp ülkelerine yönelik emperyalist devletlerin saldırgan bloku, sermayenin egemen olduğu alanların boyutlarının daralması koşullarında yüksek tekel kârı peşinde koşan blok ortakları arasındaki karşıtlıkları ve çatışmaları ortadan kaldıramaz. Buradan, emperyalizm çağında kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliği yasası tarafından belirlenen *kapitalist ülkeler arasında savaşların kaçınılmazlığı* Leninist tezinin, içinde bulunulan dönemde de geçerliliğini koruduğu sonucu çıkar.

Emperyalist güçlerin, herşeyden önce de ABD’nin

---

* *V.İ. Lenin*, “RKP (B) Moskova Örgütü Aktifinin Toplantısında Konuşma”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı. cilt 31, s. 419/20, Rusça.

saldırgan egemen çevreleri, İkinci Dünya Savaşının bitiminden hemen sonra, üçüncü bir dünya savaşının hazırlanması politikasını gütmeye başladılar. Tekellerin uşakları, savaşın kaçınılmazlığının bugün dünyada iki zıt sistemin–kapitalizm ve sosyalizm–bulunmasından doğduğunu iddia ettiklerinde, halkları aldatmaya çalışmaktadır. Tarihsel olgular, bu deli zırvasını yalanlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı, kapitalist sistemin henüz sınırsız olarak egemen olduğu bir dünyada emperyalist çelişkilerin keskinleşmesi sonucu çıktı. İkinci Dünya Savaşı, kapitalist ülkelerin iki koalisyonu arasındaki bir savaşla başladı. Sovyetler Birliği'nin başında bulunduğu sosyalist kamp ülkeleri, ikinci dünya savaşından sonra, kapitalist ve sosyalist sistemin birbirinin yanında barışçıl olarak yaşayabileceği ve birbiriyle iktisadi yarış içinde durabileceğinden hareket ederek, yanılmaz ve tutarlı bir şekilde halklar arasında barışın korunması ve pekiştirilmesi davasını savunmaktadır. Sovyetler Birliği ve halk demokrasisi ülkelerinin –hangi toplum düzenine sahip olursa olsun–devletlerin işbirliğini geliştirmeye yönelik politikası, tüm dünyadaki emekçi kitleler ve barış yanlıları tarafından desteklenmektedir.

Dünya barış hareketi, aralarında sermaye ülkelerinin milyonlarca insanının da bulunduğu bütün ülkelerin yüz milyonlarca insanını birleştirmektedir. En çeşitli toplumsal grupların, çeşitli politik ve dinsel görüşlerin temsilcileri, barışın ve halkların güvenliğinin korunması amacıyla birleşmektedir. Bugün emperyalistler tarafından hazırlanan yeni dünya savaşı, halklar barışın korunması davasını ellerine aldıklarında ve onu sonuna kadar koruduklarında, önlenebilir. “Dünyanın demokratik güçleri, ortaklaşa davrandıklarında ve savaş yoluyla zenginleşmek isteyen ve dünya egemenliği için hak talep edenlerin ellerini bağladıklarında, savaşı durdurabilecek yeterli

güce sahiptirler.”*

Kapitalist ülkelerin iktisadının askerileştirilmesi

İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalist dünya sisteminin genel bunalımının derinleşmesi, kendisini dünya pazarının parçalanması sonucu oluşan kapitalist devrenin yeni bir değişiminde göstermektedir. Dünya pazarının parçalanması ve tayin edici kapitalist ülkelerin dünyanın zenginlik kaynakları üzerinde etkide buldukları bölgenin daralması koşulları altında, üretimin belli ölçüde artışı sağlama ve azami kârları güvence altına almak için egemen tekeller, iktisadın gittikçe daha fazla askerileştirilmesine baş vurmaktadır. Ancak iktisadın askerileştirilmesi, kaçınılmaz olarak kapitalist iktisadın çözülmez çelişkilerinin daha da keskinleşmesine yol açmaktadır.

İktisadın askerileştirilmesinin ekonomik özü, birincisi mamul malların ve hammaddelerin giderek artan bir bölümünün üretici olmayan silahlanma amaçları için kullanılması ve dev stratejik yedekler biçiminde istiflenmesi ve ikincisi, silah üretimini genişletmek için gerekli kaynakların ücretlerin daha da düşürülmesi, köylülüğün yıkıma uğratılması, vergi yükünün artırılması ve sömürge ve bağımlı ülkelerin halklarının yağmalanması yoluyla kazanılmasından oluşmaktadır. Bütün bunlar, nüfusun satın alma gücüne sahip talebini önemli ölçüde azaltmakta, sanayi ve tarım ürünlerine olan talebi düşürmekte ve sivil gereksinim için üretimin önemli ölçüde kısıtlanmasına yol açmaktadır. Böylelikle kapitalist ülkelerin iktisadının askerileştirilmesi, üretim olanaklarıyla nüfusun satın alma

---

* William Z. Foster, “Amerika’nın Politik Tarihinin Kısa Özeti”, s. 590, İngilizce.

gücüne sahip talebi arasındaki oransızlığı derinleştirmekte ve yeni bir iktisadi bunalımı kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir.

İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonra Birleşik Devletler sanayii, genel bir kalkınma aşaması geçirmeden, kısa süreli ve zayıf bir canlanmadan sonra, daha 1948 yılının sonuna doğru, tüm 1949 yılı boyunca daha da keskinleşen bir iktisadi bunalıma girdi. Bunalım belirtileri, 1949 yılında Batı Avrupa'nın kapitalist ülkelerinde de gözlemlendi.

ABD ve Atlantik Paktının diğer ülkelerinde özellikle 1950 yılı ortalarında, Amerikan emperyalizminin Kore halkına karşı saldırı savaşı başlamasından sonra, güçlü bir şekilde ilerletilen silah üretiminin genişlemesi, kapitalist ülkelere belirli bir dönem için sanayi üretiminin düzeyini artırma imkanı sağladı. Ama bu, kapitalist ülkelerin iktisadının askerileştirilme sonucu tek yanlı gelişmesi pahasına sağlandı. 1953 yılının ikinci yarısından bu yana, ABD'de yeni bir iktisadi bunalım olgunlaşmaktadır; bunun sonuçları, sanayi üretiminin kısıtlanması, stokların önemli ölçüde büyümesi, siparişlerdeki azalma ve tamgün işsizlerle kısa çalışanların sayısının büyümesidir.

Kapitalizmin çürümüşlüğüne ve asalaklığının ilerlemesi, kendisini kapitalist ülkelerin iktisadının askerileştirilmesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki azgın silahlanmada tüm açıklığıyla göstermektedir. İktisadın askerileştirilmesiyle tekellerin kârları muazzam bir şekilde artmaktadır. Devlet bütçesi içinde, silahlanma için doğrudan ve dolaylı harcamaların payı kesintisiz olarak artmaktadır. Ulusal gelirin giderek artan bir bölümünü kapsayan devlet bütçesinin büyümesine, sürekli artan bir açık, devlet borçlarının büyümesi, kapitalist ülkelerin maliye ve para sisteminin sarsılması, para dolaşımı kanallarının satın alma gücü sürekli düşen kağıt parayla tıkanması eşlik etmektedir.

Apaçık düşük tutulmuş resmi verilere göre, Amerikan tekellerinin kârları 1938'de 3.3 milyar dolardan, 1953 yılında 41.9 milyar dolara, yani 13

katma yükseldi. Savaş sonrasındaki sekiz yıl içinde Amerikan tekellerinin kârları, 280 milyar dolardan fazla bir miktara ulaştı. İngiltere’de anonim şirketlerin kârları 1938 yılında 828 milyon pound sterlinden, 1951 yılında 2,953 milyona çıktı.

Savaş sonrası yıllarda (1946-1953), ABD’nin silahlanma giderlerinin toplam tutarı, Kuzey Atlantik Paktına üye ülkelerin silahlandırılması ve atom bombası üretimi için harcamalar dahil, hemen hemen 250 milyar dolar tutuyordu. ABD’de doğrudan silahlanma giderleri, İkinci Dünya Savaşından önceki son üç yıl içinde 953 milyon dolara ya da toplam bütçenin % 12’sine karşı, son üç yıl içinde (1952-1954) yılda ortalama 50 milyar doları ya da toplam bütçenin %72’sini bulmaktadır. Aynı zaman dilimi içinde İngiltere’de silahlanma giderleri 173 milyon pound sterlinden 1,503 milyon pound sterline çıktı ve savaştan önce toplam bütçenin %18’ine karşılık şimdi %36 tutuyor. Fransa’da silahlanma giderleri son beş yıl içinde toplam bütçenin ortalama üçte birinden fazlasını yuttu.

ABD dolarının alım gücü 1953 yılında 1939’a kıyasla sadece %34.7, İngiliz pound sterlininin alım gücü %31.3, Fransız frangının %2.8 ve İtalyan liretinin % 1.8 tutuyordu.

Daha ta Birinci Dünya Savaşı sırasında Lenin, ABD’nin hızlı iktisadi gelişmesini belirterek şunu vurgulamıştı: “... tam da bu durum *sayesinde* en genç Amerikan kapitalizminin asalak özellikleri çarpıcı bir şekilde günyüzüne çıktı.”* İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde Amerikan kapitalizminin bu asalak karakteri, ABD iktisadında tefeci devlet eğilimlerinin gittikçe daha açık bir şekilde su yüzüne çıkması durumuyla ayrılmaz bir şekilde bağımlıdır. Asalaklığın artması, kendisini özellikle azgın silahlanma ve iktisadın çok yönlü askerileştirilmesi sonucu, üretici olmayan amaçlı devlet giderlerinin büyümesinde göstermektedir. Asalaklığın güçlenmesi ayrıca, tarımın giderek daha fazla sanayi in gerisinde kalmasında, emek yoluyla kazanılmayan gelirlerin muazzam boyutlar almasında, burjuvazinin israfının bizzat Amerikan ölçülerini bile aşmasında ve iç ve dış politikada Amerikan

---

* *V.İ. Lenin*, “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması–Emperyalizm”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 22, s. 287, Rusça.

tekellerinin güvenilir dayanaklarından birisi olarak yiyici sendika bürokrasisinin burjuvazi tarafından satın alınmasında dile gelmektedir.

Kapitalist ülkelerin işçi sınıfının artan yoksullaşması

İkinci Dünya Savaşından sonra kapitalizmin genel bunalımının derinleşmesi, proletaryanın daha da yoksullaşmasını beraberinde getirdi. Kapitalist dünya pazarının daralması koşullarında yine de azami kârlar elde etmeye çalışan tekeller, emekçilerin sömürülmesini son haddine dek yükseltmektedirler. Tekelci sermaye, savaşın ve iktisadın askerileştirilmesinin yıkıcı sonuçlarını tümüyle emekçilerin omuzuna yüklemektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönem, kapitalist toplumun sosyal kutupları arasındaki uçurumun daha da derinleşmesiyle belirlenmektedir. Proletaryanın sömürülmesinin güçlendirilmesi, kendisini herşeyden önce işçilerin gerçek ücretinin düşmesinde göstermektedir. İşçi sınıfının gerçek ücretinin düşürülmesinin son derece esaslı bir etkeni, sürekli bir kitlesel işsizliğin varlığıdır. Bunun yanında, çalışmakta olan işçilerin iş koşulları, iş yoğunluğunun acımasız bir şekilde artırılmasını sağlayan en çeşitli tahrikçi ücret sistemlerinin kapsamlı kullanımı yoluyla, sistemli bir şekilde kötüleştirilmektedir.

Tekeller, sağ sosyalistlerin ve gerici sendika memurlarının desteğiyle, nominal ücretin “dondurulması” (ücret artırımının durdurulması) yoluyla, gerçek ücretlerin düşürülmesini sağlamaktadır, yani enflasyona ve vergi yükünün artmasına rağmen ücret artışı reddedilmektedir. Enflasyon, geçim masraflarının yükselmesine, gereksinim mallarının fiyatının hızla artmasına ve böylelikle nominal ücretle gerçek ücret arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açmaktadır.

Kapitalist ülkelerin dışta yayılma ve iktisatlarının askerileştirilmesi için kaynaklar, vergi kemerinin daha da sıkılması yoluyla emekçilerden sızdırılmaktadır. Kiraların hızla artması ve konut koşullarının kötüleşmesi de, işçi sınıfının yaşam düzeyinin düşmesine katkıda bulunmaktadır. Gerçek ücretin düşmesi, işçi nüfusun beslenmesinin sistemli olarak kötüleşmesine yol açmaktadır.

Kapitalist ülkelerdeki emekçi aydınların durumu da sert bir şekilde kötüleşmektedir: bunların safındaki kronik kitlesel işsizlik artmaktadır; geçim masraflarının gittikçe pahalılaşması, vergilerin ve enflasyonun büyümesi sonucu gelirleri azalmaktadır.

Fransa ve İtalya'da işçilerin gerçek ücreti, 1952 yılında savaş öncesi döneminin ücretinin yarısından az tutmaktaydı; İngiltere'de savaş öncesindekinden %20 azdı.

Kapitalist ülkelerdeki tamgün işsizlerin ve kısa çalışanların sayısı, 1950 yılında 45 milyonu bulmaktaydı; yani aile üyeleriyle birlikte en az 150 milyon insan bundan etkilenme durumundaydı. 1952 yılında ABD'de, artan silah üretimine rağmen, tamgün işsizlerin sayısı 3 milyonun ve kısa çalışanların sayısı 10 milyonun altında değildi; İngiltere'de yarım milyondan fazla tamgün işsiz, Batı Almanya'da hemen hemen 3 milyon tamgün işsiz ve kısa çalışan bulunuyordu. İtalya'da tamgün işsizlerin sayısı 2 milyondan fazla, kısa çalışanların sayısı ise bundan da fazlaydı. Japonya'da yaklaşık 10 milyon tamgün işsiz ve kısa çalışan vardı. O zamandan beri işsizlik kapitalist ülkelerde daha da arttı. 1954 yılı başında ABD'de tamgün işsizlerin sayısı 3.7 milyona ve kısa çalışanların sayısı 13.4 milyona ulaştı.

ABD'de halkın doğrudan vergilendirilmesi 1952/53 bütçe yılında, 1937/38 bütçesine göre, hem de paranın değer kaybı hesaba katılmasına rağmen, 12 kat arttı. İkinci Dünya Savaşından önce de vergilerin çok yüksek olduğu Batı Avrupa ülkelerinde aynı dönem içinde vergiler İngiltere'de iki katına, Fransa'da 2.6 katına ve İtalya'da 1.5 katına yükseldi.

Kapitalist kampın bütün ülkelerinde geniş halk kitlelerinin besin maddesi tüketimi ciddi şekilde azaldı. Sürekli yetersiz beslenme ve açlığın onlarca ve yüzlerce milyon insanın kaderi olduğu sömürge ve bağımlı ülkelerin nüfusunun tüketim düzeyi, çok daha fazla düştü.

ABD'de bir işçi ailesinin 1952 yılında ödemek zorunda olduğu kira miktarı, 1939'a kıyasla %190'dı.

İstatistiki veriler bürosunun araştırmalarına göre, 1949 yılında

ABD’de tüm Amerikan ailelerinin %72.2’si, zaten son derece kıt olan resmi asgari gelirin altında bir gelire sahipti: bütün ailelerin %34.3’ü asgari gelir düzeyinin yarısından az, %18.5’i dörtte birinden az ve %9.4’ü sekizde birinden az kazanıyordu. 5.5 milyondan fazla Amerikalı, geçimini gündelik işlerle sağlamaktadır.

Kapitalist ülkelerde büyük halk kesimlerinin maddi durumunun kötüleşmesi, halk kitlelerinin öfkesinin büyümesine ve tekelci sermayeye karşı mücadelenin güçlenmesine yol açmaktadır. Bu, kapitalist ülkelerdeki grev hareketlerinin canlanmasında, 1945 yılında kurulan Dünya Sendikalar Birliği’nin çatısı altında toplanan ilerici sendikaların pekişmesinde, komünist partilerin büyümesinde ve kitleler üzerindeki etkilerinin genişlemesinde, işçi sınıfının politik mücadelesinin daha da gelişmesinde kendisini göstermektedir. Sağ sosyalistlere ve gerici sendika önderlerine karşı kararlı bir mücadele yürüten komünist partiler ve ilerici sendikalar, işçi sınıfını proleter dayanışma ruhuyla, emperyalist boyunduruktan kurtuluş için mücadele ruhuyla eğitmektedirler.

Kapitalist ülkelerde tarımın gerilemesi ve köylülüğün yıkıma uğraması

Kapitalizmin genel bunalımının İkinci Dünya Savaşından sonra derinleşmesi, tarımda tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin güçlenmesi, tarımsal üretimin gerilemeye devam etmesi ve geniş köylü kitlelerinin farklılaşmasının ve yıkıma uğramasının artması ile belirlenmektedir.

Mali sermaye, tarıma giderek daha fazla ve daha esaslı bir şekilde egemen olmaktadır. Toprak ve arazi güvencesi karşılığında kredi veren ipotek bankaları, yıkıma uğramış köylülerin arazi, envanter ve diğer mal varlığının fiili sahibi olmaktadır. Kısa vadeli kredi veren bankalar ve sigorta şirketleri,

köylüleri gittikçe daha derin bir şekilde borç içine itmektelerdir.

Tekeller, üreticiden tüketiciye giden yolun neresinde bulunurlarsa bulunsunlar, sürekli olarak ve her yerde tarımsal ürünlerden zenginleşmektedirler. Tekeller, küçük köylünün ürünlerinin toptan alımında fiyatı düşük saptamakta ve perakende ticaret fiyatını tırmandırmaktadır; bu şekilde köylülüğün gelirinin önemli bir bölümünü mülk edinmektedir. Tarımsal ürünlerin işlenmesinin (değirmen sanayii, et, konserve ve şeker sanayii) ellerinde bulunduğu tekeller, köylülüğün geniş kitlelerinin zararına dev kârları ceplerine indirmektedir. Devlet iktidarının önlemleri –vergi politikası, toptan alım işlemleri ve sözde tarım “yardımı”nın çeşitli türleri–, tekellerin daha da zenginleşmesine ve geniş köylü kitlelerinin daha da yoksullaşmasına yol açmaktadır. Köylülüğün tekeller tarafından sömürülmesi, serfliğe dayanan sömürünün sayısız kalıntılarıyla, herşeyden önce de kiracının ürünün büyük bir bölümünü toprak ve envanter kirası olarak toprak sahibine ödemek zorunda olduğu yarıcılıkla içiçe geçmiş bulunmaktadır.

ABD’de 500 acre’den fazla toprağa sahip büyük ve en büyük tarımsal işletmelerin –1950 yılında bütün işletmelerin %6’sından az– tüm kullanılabilir tarım alanları içindeki payı, 1940 yılında %44.9’dan 1950’de %53.5’e yükseldi; 1000 acre’den fazla toprağa sahip en büyük işletmelerin payı ise %34.3’dan %42.6’ya çıktı. 1950 sayımına göre, bütün işletmelerin %44’ü üretilen ürünlerin yalnızca %5’ini üretti, yani bunlar ilkel, az üretken, kendi tüketimine hizmet eden bir iktisat yürütmekteydiler; tüm işletmelerin yalnızca %2’sini oluşturan 103,000 büyük çiftçi ise toplam meta miktarının %26’sını teslim ettiler. 1946 yılında Fransa’da 10 hektara kadar toprağa sahip olan ve tüm tarımsal işletmelerin %58.2’sini oluşturan küçük işletmeler, kullanılabilir toplam tarımsal alanların yalnızca %16.4’üne sahipken, %4.3 oranındaki büyük işletmeler toprağın %30’una sahipti. Batı Almanya’da 5 hektara kadar toprağa sahip küçük işletmeler –1949 yılında tüm işletmelerin %55.8’i– tüm toprağın yalnızca %11’ini ellerinde bulundururken, büyük işletmeler –bütün işletmelerin %0.7’si– toprağın %27.7’sine sahiptiler. İtalya’da 2.5 milyon topraksız ve 1.7 milyon az topraklı köylü bulunmaktadır. 1940 ile 1950 arasındaki 10 yıl içinde ABD’de 700,000’den fazla çiftçi işletmesi yıkıma uğradı.

ABD’de toprak rantının toplam tutarı, 1937’de 760 milyon dolardan

1952 yılında 2.1 milyar dolara yükseldi. İtalya’da birkaç yüz çiftlik sahibi yılda 450 milyar lire toprak rantı elde ederken, 2.5 milyon tarım işçisinin ücretleri için yılda 250 milyar lire harcanmaktadır. Amerikan çiftçilerinin bankalardaki ve diğer kredi kuruluşlarındaki borçlarının toplam tutarı, 1946-1952 yılları arasında nerdeyse iki katına çıktı ve 1 Ocak 1953’de 14.6 milyar doları buldu. Çiftçi nüfusun 1952 yılında ödemek zorunda olduğu varlık vergisi, 1942 yılındakinden 2.3 kat fazlaydı.

İkinci Dünya savaşından sonra kapitalist ülkelerde işçi sınıfının ve köylülüğün yoksullaşması olağanüstü ölçüde arttığından ve silahlanma için dev miktarlar harcandığından, alım gücüne sahip talep geriledi ve tarımsal ürünlerin pazarı küçüldü. Bununla bağıntı içinde, kapitalist ülkelerde yeni bir tarım bunalımı olgunlaşmaktadır. Pazarlanamayan tarımsal ürün stokları ve “fazlaları” hızla büyümekte, ekim alanları daraltılmakta, geniş köylü kitlelerinin ürünlerinin satışından gelen gelirleri önemli ölçüde düşmekte, küçük üretici kitleleri yıkıma uğratılmakta ve muazzam miktarda besin maddesi yok edilmektedir; buna karşılık emekçi kitlelerin besin maddesi tüketimi düşmekte ve bunlar böylelikle açlık çekmek zorunda kalmaktadır.

1953 yılında ABD’nin geçici buğday stokları, 1929-1933 bunalımı sırasındaki en yüksek stok düzeyini aşmış olup, 1946-1948 arasındaki dönemin ortalama yıllık stoklarının 4.4 katını bulmaktaydı. Aşırı yüksek besin maddesi fiyatlarını koruyabilmek için, ABD’deki devlet organları, dev miktarda patates, sebze, meyve, hayvan ve kümes hayvanını toptan satın almakta ve bunları yok etmektedir.

ABD’de çiftçilerin net geliri, 1953 yılında, 1946-1948 yıllarındaki ortalama gelire göre, 4.5 milyar dolar ya da %35 düştü. Bununla birlikte aynı dönem içinde, genel fiyat artışı ve doların değerinin düşmesi sonucu, çiftçilerin üretim giderleri ve diğer harcamaları yükseldi.

*

Kapitalizmin genel bunalımının İkinci Dünya Savaşından sonra daha da derinleşmesi, kapitalist toplumun tüm çelişkilerinin kesintisiz olarak keskinleşmesi ile karakterizedir. Toplumun üretici güçleriyle kapitalist üretim ilişkileri arasındaki çelişki, son derece keskinleşmiştir ve eskimiş burjuva düzeninin tarih tarafından çöküşe mahkum edildiğini tüm açıklığıyla göstermektedir.

Kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması, burjuva demokrasisinin bunalımının keskinleşmesini beraberinde getirdi. Burjuvazi, burjuva-demokratik özgürlüklerin bayrağını, ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik bayrağını elinden bıraktı. Burjuvazi, kozmopolitizm sloganı örtüsü altında, insanların ve ulusların hak eşitliği ilkesini ayaklar altına aldı. Kapitalist ülkelerde bugün bu ilkenin yerine, toplum üyelerinin sömürücü azınlığın tam hakları ve sömürülen çoğunluğunun hak yoksunluğu ilkesi yerleştirilmiştir. Böylelikle burjuva egemenliğinin halk düşmanı ve anti-ulusal karakteri bugün giderek daha fazla gün yüzüne çıkmaktadır. Burjuvazi, kapitalizmin genel bunalımından çıkış yolunu, savaş ve politik yaşamın faşistleştirilmesi yolunda aramaktadır.

Kapitalist ülkelerin proleter enternasyonalizmin bayrağı altında ilerleyen halk kitleleri, çıkış yolunu, tüm emperyalist kölelik sistemine karşı, ulusal ve toplumsal kurtuluş için aktif ve kararlı mücadele yolunda aramaktadır.

“Proleter sosyalist enternasyonalizm, emekçilerin dayanışmasının ve halkların emperyalizmin entrikalarına ve hilelerine karşı bağımsızlıklarını savunmada, barışın savunulmasında işbirliğinin temelidir. O işçilere her ülkede, sermayenin iktidarına karşı mücadele için, sosyalist iktisada geçişin güvence altına alınması için birleşmelerini öğretmektedir. O, işçi sınıfına ve halklara, uluslararası dayanışma bağına daha da geliştirmeyi öğretmekte, ona barış için mücadeleyi daha iyi yürütmeyi, yeni bir savaşın kıskırtıcılarını tecrit etmeyi ve zararsız hale getirmeyi

öğretmektedir.”*

Birinci Dünya Savaşının sonunda Rusya, İkinci Dünya Savaşının sonunda bir dizi Avrupa ve Asya ülkesi kapitalist sistemden koptu. Ama, emperyalistler onu başlatmayı başarırca, üçüncü bir dünya savaşı, kaçınılmaz olarak tüm kapitalist dünya sisteminin çöküşüne yol açacaktır. Emperyalist saldırganlar, böylesi bir savaşta yalnızca sosyalist kampın aşılmaz gücüyle karşılaşmakla kalmayacak, aynı zamanda modern kapitalizmin içinde bulunan son derece keskin çelişkilerin patlaması olgusuyla da yüz yüze kalacaklardır; emek ile sermaye arasındaki çelişki, emperyalist güçler arasındaki çelişki, metropollerle sömürgeler arasındaki çelişki. Tarihsel gelişmenin itiraz götürmez yasası, sınıf mücadelesi yasası uyarınca, emperyalist cephenin cephe gerisi, bir dünya savaşı durumunda, işçi sınıfı ile tüm emekçilerin kendilerini ezenlere karşı amansız muharebeleri alanına, sömürgelerin ve bağımlı ülkelerin köleleştirilmiş halklarının özgürlükleri ve bağımsızlıkları uğruna uzlaşmaz mücadeleleri alanına dönüşecektir. Bu, bir bütün olarak emperyalist sistemin çöküşüne yol açacaktır.

İşçi sınıfı ve onun öncüsünün, komünist partilerinin önderlik ettiği halkların ilerici, demokratik güçleri, emperyalist gericiliğe, faşist tehlikeye, yeni bir savaş planına karşı aktif direniş için birleşmektedirler. Başında Sovyetler Birliği'nin bulunduğu barış, demokrasi ve sosyalizm kampı, kapitalist sistemden kopmuş ülkelerin 900 milyon insanını, henüz sermayeye bağlı olan ülkelerin yüz milyonlarca insanı ile birleştirmektedir. Bu kamp, şu andaki gelişmenin tüm süreci üzerinde tayin edici bir etkide bulunan, kuvvetli bir güç teşkil etmektedir.

---

* *Palmiro Togliatti*, “İşçi Sınıfının Birliği ve Komünist ve İşçi Partilerinin Görevleri”; bkz. “Sürekli Barış ve Halk Demokrasisi İçin”, 2 Aralık 1949.

Kısa Özet

1– İkinci Dünya Savaşı döneminde, özellikle de Avrupa ve Asya'daki halk demokrasisi devletlerinin kapitalist sistemden kopuşlarından sonra, kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması başladı. Dünya üzerinde birbirine zıt iki kampın oluşması sonucu, bütünlüklü ve her yeri kapsayan dünya pazarı bölündü ve birbirine paralel iki pazar, sosyalist kamp ülkelerinin pazarı ve kapitalist kamp ülkelerinin pazarı oluştu. Tayin edici kapitalist ülkelerin –ABD, İngiltere ve Fransa– dünya zenginlik kaynakları üzerinde etkide buldukları alan önemli ölçüde küçüldü. Kapitalist ülkelerde pazarlama zorlukları ve işletmelerin kronik bir şekilde kapasitelerinin altında çalıştırılması arttı.

2– İkinci Dünya Savaşının en önemli sonuçlarından birisi, emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımının şiddetli bir şekilde keskinleşmesidir. Sömürge ve bağımlı ülkelerdeki ulusal kurtuluş mücadelesinin son dönemlerdeki canlanması, sömürge sisteminin parçalanmaya başlamasına ve Çin ve diğer bazı ülkelerin emperyalizmin dünya sisteminden kopmasına yol açtı.

3– Kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliğinin daha da derinleşmesi, beraberinde kaçınılmaz olarak emperyalizm kampı içindeki iç çelişkilerin keskinleşmesini getirmektedir. Azgın bir yayılma yoluna giren Amerikan emperyalizmi, diğer ülkelerin iktisadını kendine bağımlı kılmaya çalışmaktadır. İktisadın askerileştirilmesi, kapitalist ülkelerdeki sanayi üretim olanaklarıyla bu ürünlerin pazarlanması olanakları arasındaki uçurumun derinleşmesini sağlamakta ve yeni iktisadi bunalımın ve felaketlerin ön koşullarını hazırlamaktadır.

4– Kapitalizmin genel bunalımının ikinci aşaması, geniş emekçi kitlelerinin maddi durumunun keskin bir şekilde

kötüleşmeye devam etmesi ile karakterizedir. Bu, kapitalist ülkelerde işçi sınıfının gerçek ücretinin düşmesinde, sürekli işsizler ordularının büyümesinde, iş örgütlenmesinin tahrikçi sistemlerinin kapsamlı bir şekilde kullanılmasında, enflasyon ve artan pahalılıkta, vergi yükünün artmasında, geniş köylü kitlelerinin yoksullaşması ve yıkıma uğratılmasında ve sömürgeci sömürünün artmasında dile gelmektedir. Barış, demokrasi ve sosyalizm kampının pekişmesi, gericiliğin ve savaşın emperyalist kampının zayıflaması, işçi sınıfı, köylülük ve sömürge halkların kurtuluş mücadelesinin canlanması, bugünkü çağın kapitalizmin çöküşü çağı, komünizmin zaferi çağı olduğunu göstermektedir.

KAPİTALİZM ÇAĞININ EKONOMİK ÖĞRETİLERİ

Kapitalizmin gelişmesi ve çelişkilerinin büyümesiyle birlikte, belirli sınıfların çıkarlarını dile getiren ekonomik görüşlerin çeşitli akımları ortaya çıktı ve gelişti.

Klasik burjuva politik ekonomisi

Burjuvazi, kapitalist ilişkilerin oluşturulması ve pekiştirilmesi için mücadele içinde, feodalizmin ideolojisinin ekonomik görüşlerini teşhir eden ve belirli bir dönem ilerici bir rol oynayan kendi politik ekonomisini yarattı. Kapitalist üretim ilişkisi, ilk kez İngiltere’de başarılı oldu. Klasik burjuva politik ekonomisi de burada ortaya çıktı. Faaliyeti merkantilizmin çöküş dönemine rastlayan *William Petty* (1623-1687), burjuva toplumunun ekonomik görünümünün iç ilişkisini gerekçelendirmeye çalıştı ve burada, metallerin üretimleri için gerekli olan emek miktarı karşılığında değiştirildikleri önemli buluşunu yaptı.

Burjuva politik ekonomisinin yaratılmasında, fizyokratlar önemli bir rol oynadı. Bu akımın başında *François Quesnay* (1694-1774) bulunmaktaydı. Fizyokratlar Fransa’da 18. yüzyılın ikinci yansında, burjuva devriminin ideolojik hazırlığı döneminde ortaya çıktı. O dönemin Aydınlanma Çağı’nın Fransız filozofları gibi, fizyokratlar da insan toplumunun doğal, doğa tarafından verilmiş yasalarının bulunduğunu var saymaktaydı. Fransa o dönemde bir tarım ülkesiydi. Zenginliği yalnızca parada gören merkantilistlerin tersine, fizyokratlar için tek zenginlik kaynağı doğa ve böylelikle doğanın meyvelerini insana sağlayan tarımdı.

Yaklaşık olarak doğa ve egemenlik anlamına gelen iki Yunanca sözcükten oluşan “fizyokratlar” ekolü adı da buradan gelmektedir.

Fizyokratların teorisinin odak noktasını, “*net ürün*” öğretisi oluşturdu. Fizyokratlar, üretim harcamalarının üstündeki tüm ürün fazlalığına, yani kapitalizmde artı-değeri cisimleştiren bu ürün bölümüne, bu adı verdiler. Fizyokratlar zenginliği, maddi ya da doğal biçimi içinde ürünlerin belirli bir kitlesi olarak, kullanım değerlerinin belirli bir kitlesi olarak gördüler. Onlar, “net ürünün” yalnızca ziraatta ve hayvancılıkta, yani bitkilerin ve hayvanların doğal büyümesinin meydana geldiği dalda yaratıldığını, diğer bütün dallarda yalnızca tarım tarafından teslim edilen ürünlerin biçiminin değiştirildiğini iddia ettiler.

Fizyokratik ekolün en önemli eseri, Quesnay’ın, “*Tableau économique*”dir (Ekonomik Tablo). Quesnay’ın kazanımı, onun bir bütün olarak kapitalist yeniden üretim sürecini, kuşkusuz ki bilimsel bir yeniden üretim teorisi geliştirmeden, ortaya koymak şeklinde önemli bir denemeye girişmiş olmasında yatmaktadır.

Fizyokratlar, “net ürün”ün yalnızca tarımda yaratıldığından hareketle, bütün vergilerin yalnızca toprak sahiplerine yüklenmesi ve sanayicilerin her türlü vergiden muaf tutulmasını talep ettiler. Bu talepte, fizyokratların burjuvazinin ideologları olarak sınıf doğası, açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Fizyokratlar, özel mülkiyetin sınırsız egemenliğini savundular. Yalnızca serbest rekabetin, iktisadın doğal yasalarına ve insan doğasına uygun olduğunu iddia ettiler; bundan ötürü korumacılık politikasının karşısına *serbest ticaret* politikasını koydular ve lonca kısıtlamalarına ve devletin ülkenin iktisadi yaşamına müdahalesine karşı kararlı bir şekilde mücadele ettiler.

Klasik burjuva politik ekonomisi, A. Smith ve D. Ricardo’nun çalışmalarında gelişmesinin doruk noktasına ulaştı.

Adam Smith (1723-1790), kapitalist üretim tarzının

bilimsel tahlilinde, fizyokratlara göre ileriye doğru önemli bir adım attı. 1776 yılında yayınlanan ana eserinin adı “Ulusal Zenginliğin Özü ve Nedenleri Üzerine Araştırmalar”dır. Smith’in görüşüne göre, bir ülkenin zenginliğini onda üretilen metaların tüm kitlesi oluşturur. Smith, fizyokratların “net ürün”ün yalnızca tarımsal emek tarafından yaratıldığı şeklindeki tek yanlı ve bundan dolayı da yanlış düşüncelerini reddetti ve ilk kez, hangi üretim dalında kullanılırsa kullanılsın, *her tür emeği* değerın kaynağı olarak niteledi. Smith, kapitalizmin manifaktür döneminin iktisatçısıydı ve bundan dolayı işbölümünü emek üretkenliğinin artırılmasının temeli olarak gördü.

Smith için karakteristik olan, onda ekonomik görüngülerin araştırılmasının iki yönteminin birbiriyle bağlı olmasıydı. Smith, bir yandan görüngülerin içyüzünü araştırdı, tahliliyle burjuva ekonomik sisteminin gizli yapısına, ya da Marx’ın söylediği gibi, fizyonomisine girmeye çalıştı. Ama diğer yandan Smith, görüngüleri, bunların kendisini kapitalist toplumun dışyüzeyinde gösterdiği ve bunun sonucunda kendilerini pratisyen kapitaliste sundukları biçimde tasvir etti. Bu yöntemlerden birincisi bilimsel, ikincisi bilimsel olmayan bir yöntemdir.

Smith, kapitalizmin görüntülerinin içyüzünü tahlilinde, metanın değerini, onun üretimi için harcanan emek miktarıyla belirledi. Burada, ücretli işçinin iş ücretini emek ürününün geçim araçlarının değeri tarafından belirlenen bölümü, ve kârı ve rantı, işçinin emeğiyle yaratılan üründen bir kesinti olarak gördü. Ancak Smith, bu bakış açısını tutarlı bir şekilde izlemedi. Metanın değerinin içinde varolan emek tarafından belirlenmesiyle, onun değerinin “emeğin değeri” tarafından belirlenmesini sürekli birbiriyle karıştırdı. Değerin emek tarafından belirlenmesinin yalnızca, bundan küçük üreticinin basit meta üretimini anladığı “toplumun ilkel durumu” için geçerli olduğunu, ama kapitalizmde metanın değerinin gelirlere –ücretten, kârdan ve ranttan– *oluşturduğunu* iddia etti.

Bu iddia, kapitalist iktisadın görüngülerinin yanıltıcı dışyüzünü yansıtıyordu. Smith, toplumsal toplam ürünün değerinin yalnızca gelirden –ücret, kâr, rant– oluştuğu görüşündeydi, yani, yanlış bir şekilde, metanın üretimi sırasında tüketilen değişmeyen sermayeyi görmezlikten geldi. Bu “Smith dogması”, toplumsal yeniden üretim sürecini anlamının her türlü imkanını dıştaladı.

İlk kez Smith, kapitalist toplumun sınıf yapısını esas hatlarıyla ortaya koydu; onun üç sınıfa bölündüğüne işaret etti: 1) işçiler, 2) kapitalistler ve 3) toprak sahipleri. Ancak Smith burjuva dünya görüşüne saplanmıştı; sınıf mücadelesinin onun zamanında henüz gelişmemiş olması, görüşlerinde dile geldi. Smith, herkesin kendi yaran peşinde koştuğu ve tek tek çabaların çatışmasından bir genel yararın oluştuğu şeklinde bir düşünceden yola çıkarak, kapitalist toplumda çıkar birliğinin egemen olduğunu iddia etti. Kararlı bir şekilde merkantilistlerin teorik görüşlerine ve politikasına karşı çıktı, tutkun bir şekilde *serbest rekabeti* savundu.

Klasik burjuva politik ekonomisi, David Ricardo’nun (1722-1823) çalışmalarında sonunu buldu. Ricardo, İngiltere’deki sanayi devrimi döneminde yaşadı. Ana eseri “Politik Ekonominin ve Vergilendirmenin Temel İlkeleri”, 1817 yılında yayımlandı.

Ricardo, burjuva bakış açısıyla mümkün olabilecek en büyük tutarlılıkla, emek değer teorisini hazırlayıp ortaya koydu. Smith’in, değer in yalnızca “toplumun ilkel durumunda” emek tarafından belirlendiği tezini çürüttü ve işçinin emeği tarafından yaratılan değer in, hem ücret in ve hem de kâr in ve rant in çıktığı *kaynak* olduğunu gösterdi.

Değer in emek tarafından belirlendiğinden yola çıkarak Ricardo, burjuva toplumunda sınıf çıkarlarının zıtlığını ve bunun paylaşım aşamasında nasıl ortaya çıktığını gösterdi. Ricardo, sınıfların varlığını, toplumun yaşantısında ebedi bir olgu olarak gördü. Ricardo, Marx’ın söylediği gibi, “çocuksu bir

şekilde, bu zıtlığı toplumsal bir doğa yasası olarak görerek bilinçli bir şekilde sınıf çıkarları arasındaki, iş ücretiyle kâr, kârla toprak rantı arasındaki zıtlığı araştırmalarının çıkış noktası yaptı.”* Ricardo, şu önemli ekonomik yasayı formüle etti: İşçinin ücreti ne denli yüksekse, kapitalistin kârı o denli düşüktür, ve tersi. Ricardo, kârla rant arasındaki zıtlığı da gösterdi; ancak o yanlış bir şekilde yalnızca, hayali “azalan toprak verimi yasası”yla ilişkilendirdiği diferansiyel rantın varlığını kabul etti.

Ricardo, politik ekonominin gelişmesinde büyük bir rol oynadı, onun değer yalnızca emek tarafından belirlendiği öğretisi, son derece büyük tarihi öneme sahiptir. Kapitalist çelişkilerin keskinleşmesini gören onun öğrencilerinden bazıları şu sonuca vardı: Eğer değer yalnızca emek tarafından yaratılıyorsa, o zaman işçinin, bütün değerlerin yaratıcısının, aynı zamanda bütün zenginliklerin, bütün emek ürünlerinin de sahibi olması gerekli ve haklıdır. Böyle bir talebi, İngiltere’de 19. yüzyılın ilk yarısında ilk sosyalistler, Ricardo’nun takipçileri ortaya attı.

Bununla birlikte, Ricardo’nun öğretisi burjuva dargörüşlülüğünün özelliklerini göstermektedir. Smith gibi Ricardo da, birbiriyle çelişen sınıf çıkarlarına sahip kapitalist düzeni doğal ve ebedi bir düzen olarak düşündü. Ricardo, meta, para, sermaye, kâr vs. gibi ekonomik kategorilerin tarihsel kökenine ilişkin soruları ortaya bile atmadı. Sermayeyi, onu üretim araçlarıyla eşitleyerek, tarihsel bağlarından kopuk bir şekilde kavradı.

İlkel [vulgar]ekonominin ortaya çıkması

---

* *Karl Marx*, “Kapital”, Birinci Cilt, s. 12

Kapitalizmi gelişmesi v sınıf mücadelesinin keskinleşmesiyle birlikte, klasik burjuva politik ekonomisi, alanı ilkel ekonomiye bıraktı. Marx'ın bunları ilkel olarak adlandırmasının nedeni, bunların temsilcilerinin kapitalizmi güzel göstermeyi ve onun çelişkilerini örtmeyi kendilerine görev kılarak, ekonomik görünümünün bilimsel bilgisinin yerine onların dış görünümünün tasvirini geçirmeleridir. İlkel iktisatçılar, bir önceki dönemin iktisatçılarının (özellikle A. Smith'in) görüşlerinde bilimsel olan ne varsa ayaklar altına aldı ve kökleri bu iktisatçıların görüş açısının sınıfsal kaynaklı dargörürlüğünde olan bilimsel olmayan herşeyi üstlendiler.

“Artık söz konusu olan şu veya bu teoremin gerçek olup olmadığı değil, tersine bunun sermaye için yararlı mı zararlı mı, elverişli mi elverişsiz mi, polisçe yasaklanmış mı değil mi olduğuydu. Çıkar gözetmeyen araştırmanın yerini ısmarlama kalem dövüşü, tarafsız bilimsel incelemenin yerini kötü vicdan ve savunuculuğunun kötü niyeti aldı.”*

İlkel ekonomi, değer teorisi alanında, değer ek zamanı tarafından belirlendiği düşüncesine karşı, klasik burjuva ekolü tarafından çürütülmüş bulunan bir dizi tez ortaya attı. Bunlar fiyatın tekelinde yatan değeri yadsıyan ve meta fiyatlarının temelini açıklanması yerine bu fiyatların yalpalamasının tasvirini geçiren arz ve talep teorisi; bir metanın fiyatını bir diğer metanın fiyatının yardımıyla açıklayan, yani fiilen fasit bir daire içinde hareket eden üretim masrafları teorisi; metaların değerini onların kullanım değeriyle açıklamaya çalışan ve bu arada çeşitli türden metaların kullanım değerinin nitel olarak farklı olduğu ve bundan dolayı nicel olarak birbirleriyle karşılaştırılmayacakları olgusunu yadsıyan yararlılık teorisi.

İngiliz ilkel ekonomisti *T. R. Malthus* (1766-1834)'ı kapitalizme özgü olan geniş emekçi kitlelerin sefaletine,

---

* *Karl Marx*, “*Kapital*”, Birinci Cilt, s. 13

insanların çoğalmasının doğa tarafından sağlanan besin maddelerinin miktarından daha hızlı büyümesinin yol açtığı şeklindeki deli zırvasını ortaya attı. Malthus'un iddiasına göre, nüfus sayısı ile doğa tarafından sağlanan geçim araçları arasındaki gerekli "uyum açlık, sefalet, salgın ve savaş yoluyla sağlanmaktadır. Malthus'un insanlık düşmanı "teorisi", sömürücü sınıfların asalaklığının ve lüksünün geniş emekçi kitlelerin son derece ağır çalışmasının ve artan sefaletinin yanısıra varolduğu toplum düzenini haklı çıkarmak için yaratılmıştır.

Fransız ilkel ekonomisti *J. B. Say* (1767-1832), "üç üretim faktörünün –emek, sermaye ve toprak– değer kaynağı olarak gösterdi ve buradan bu üç üretim faktörünün sahiplerinin kendi "payına düşen" geliri elde ettiği sonucunu çıkardı: işçi iş ücretini, kapitalist kârı (ya da faizi), toprak sahibi rantı. Say, kapitalizmde üretimle tüketim arasında bir çelişki olmadığını iddia etti ve böylelikle genel aşırı üretim bunalımları olanağını yadsıdı. Say'ın teorisi, gerçeğin sömürücüler lehine kaba bir şekilde çarpıtılmasını oluşturmaktadır. Fransız ekonomisti *F. Bastiat* (1801-1850) ve Amerikalı *H. Ch. Carey* (1793-1879), hararetle kapitalizmde sınıf çıkarlarının uyumu şeklindeki deli zırvasını yaydılar. Burjuva "çalışma özgürlüğünü savunma bahanesiyle. İlkel ekonomi, sendikalara, toplu sözleşmelere ve grevlere karşı kudurgan bir mücadele yürüttü. İlkel ekonomi, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra, burjuva biliminde sınırsız egemenlik kazandı.

Küçük burjuva politik ekonomisi

19. yüzyılın başında politik ekonomi içinde, kapitalist toplumda ara sınıf olarak küçük burjuvazinin çelişkili durumunu yansıtan küçük burjuva akım oluştu. Küçük burjuva politik

ekonomisi, İsviçreli ekonomist S. Sismondi (1773-1842) ile başladı. Kapitalist düzeni, toplumun doğal durumu olarak gören Smith ve Ricardo'dan farklı olarak Sismondi, küçük burjuvazinin bakış açısından kapitalist düzeni eleştirdi ve mahkum etti. Sismondi, ideal olanı, köylülüğün ve zanaatkârların küçük üretiminde gördü ve küçük mülkiyeti bütün zaman için korumak amacıyla projeler geliştirdi; ama burada kapitalist ilişkilerin gelişmesinin zorunluluğunun küçük meta üretimi içinde yattığını unuttu. Sismondi, işçilerin ve küçük üreticilerin gelirlerinin gittikçe azalması olgusundan, kapitalizmin gelişmesiyle pazarın kaçınılmaz olarak küçülmesi gerektiği şeklinde yanlış bir sonuç çıkardı. Yanlış bir şekilde, sermaye birikiminin yalnızca küçük üretim ve dış pazar olduğunda mümkün olduğunu iddia etti.

Fransa'da *P.J. Proudhon* (1809-1865), küçük burjuva politik ekonomisinin görüşlerini geliştirdi. O, kapitalizmin bütün kötülüklerinin küçük üreticilerin ürünlerini para kullanılmaksızın değiştirecek ve işçilere bedava kredi sağlayacak bir bankanın kurulması yoluyla düzeltilebileceği şeklindeki gerici düşüncüyü savundu. Proudhon, işçi kitleleri içinde reformist hayaller yaydı ve onları sınıf mücadelesi yolundan saptırdı.

Rusya'da 19. yüzyılın sonunda liberal narodnikler tarafından küçük burjuva politik ekonomisinin gerici-ütopik düşünceleri savunuldu.

Ütopik sosyalistler

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında makinesel büyük sanayiye ortaya çıkması ve gelişmesiyle, kapitalizmin çelişkileri ve onun emekçilere getirdiği sefalet çok daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Ancak işçi sınıfı, henüz kapitalizmin mezar kazıcısı olarak tarihsel rolünün bilincine varmamıştı. Bu

dönemde, sosyalist düşüncelerin gelişme tarihinde büyük bir rol oynamış olan büyük ütöpik sosyalistler –Fransa’da– *Henri Saint-Simon* (1760-1825) ve *Charles Fourier* (1772-1837) ve –İngiltere’de– *Robert Owen* (1771-1858) faaliyet gösterdiler.

Ütöpik sosyalistler de, klasik burjuva politik ekonomisinin temsilcileri gibi, ekonomik görünümünün açıklanmasında 18. yüzyılın Aydınlanma felsefesinin zemini üzerinde kaldılar. Bu sonuncular kapitalist düzenin insanın doğasına uygun düştüğü görüşüyle, ütöpik sosyalistler bu düzeni insan doğasıyla çelişen bir düzen olarak görüyorlardı.

Ütöpik sosyalistlerin tarihsel önemi, onların burjuva toplumunu şiddetli bir şekilde eleştirmiş olmalarında, ağır ve yıpratıcı çalışmaya mahkum halk kitlelerinin sefalet ve yoksulluğu, toplumun zengin üst tabakasının satın alınabilirliği ve yiyiciliği, üretici güçlerin rekabet ve bunalımı tarafından muazzam bir şekilde israf edilmesi vs. gibi kapitalist toplumun çıbanlarını amansızca eleştirmelerinde yatar. Ütöpik sosyalistler, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete ve toplum sınıflarının bir bölümünün diğerleri tarafından sömürülmesine dayanan kapitalist düzenin karşısına, üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyete dayanan ve insanın insan tarafından sömürülmesinden arınmış olan gelecek sosyalist toplumu koydular. Ancak ütöpik sosyalistler, hangi yolların tek başına ve yalnızca sosyalizme götüreceğini göremediler. Toplumsal gelişmenin yasalarını, sınıf mücadelesinin yasalarını tanımadıklarından, mülk sahibi sınıfların, onları bu yeni toplumun akılcılığı, haklılığı ve amaca uygunluğuna ikna etmek başarıldığında, sosyalist toplumu bizzat gerçekleştirecekleri görüşündeydiler. Ütöpik sosyalistler, proletaryanın tarihsel rolünü hiçbir şekilde görmediler. Ütöpik sosyalizm, “ne kapitalist ücret köleliğinin özünü açıklayabildi, ne kapitalizmin gelişme yasalarını ortaya çıkarabildi, ne de yeni bir toplumun

yaratıcısı olmaya yetenekli *toplumsal gücü* bulabildi.”*

Rusya’da devrimci demokratlar

Rusya’da 19. yüzyılın ortalarında serfliğin bunalımının yaşandığı bir dönemde, orada ekonomik bilimin gelişmesine büyük bir katkıda bulunan yıldız gibi parlak bir seçkin düşünürler takımı faaliyet gösterdi.

A. İ. Herzen (1812-1870), Rusya’da Çarlığı ve serfliği şiddetle mahkum etti ve halkı buna karşı devrimci mücadeleye çağırırdı. Batı’da egemenliği eline geçiren kapitalist sömürü düzenini de keskin bir şekilde eleştirdi. Herzen, ütopyik “köylü sosyalizmi”nin temel taşını koydu. “Sosyalizmi” toprağın köylülere verilmesi yoluyla köylülerin kurtarılmasında, ortaklaşa toprak mülkiyetinde ve “toprak hakkı” köylü düşüncesinde gördü. Herzen’in bu düşüncelerinde gerçekten sosyalist olan birşey yoktu, ama bunlar, çiftlik sahiplerinin iktidarının yıkılması ve büyük toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması için mücadele yürüten Rusya köylülüğünün devrimci çabalarını dile getirmekteydi.

Ekonomik bilimin gelişmesinde, büyük Rus devrimcisi ve düşünürü *N.G. Çernişevski* (1828-1889) yüksek liyakat kazandı. Çernişevski; serfliğe ve Çarlık otokrasisine karşı kararlı mücadele yürüten devrimci demokratların başında bulunuyordu. Yalnızca serfliği değil, aynı zamanda o dönemde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da pekişmiş bulunan kapitalist düzeni de parlak bir eleştiriye tabi tuttu. Çernişevski, klasik burjuva politik ekonomisinin sınıf karakterini ve

---

* *V.İ. Lenin*, “Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 19, s. 7, Rusça.

dargörürlülüğünü teŖhir etti ve ilkel iktisatçıları –John Stuart Mill, Say, Malthus vb.– ölümcül bir eleŖtiriye tabi tuttu. N.G. ÇerriŖevski, Marx’ın da saptadığı gibi, burjuva politik ekonomisinin iflasını ustaca aydınlattı.

Kapitalistlerin bencil çıkarlarına hizmet eden burjuva politik ekonomisinin karŖısına ÇerriŖevski, odağında emeğin ve emekçilerin çıkarlarının durması gereken “emekçilerin politik ekonomisini” koydu. O zamanki Rusya’da kapitalist iliŖkiler henüz az geliŖmiŖ olduğundan, ütöpik “köylü sosyalizmi”nin temsilcisi olarak ÇerriŖevski, kapitalizmin ve proletaryanın geliŖmesinin sosyalizmin gerçekteŖmesi için maddi önkoŖulları ve toplumsal gücü oluŖturduklarını göremedi. Yine de ÇerriŖevski, kapitalist toplumun doğası ve onun sınıf yapısına, onun ekonomik geliŖmesinin karakterine iliŖkin görüŖler açasından, Batı Avrupalı ütöpik sosyalistlerden daha ileriye ve bilimsel sosyalizme doğru büyük bir adım attı. Batının ütöpik sosyalistlerinden farklı olarak ÇerriŖevski, emekçi kitlelerin devrimci faaliyetine, onların kurtuluŖları için mücadelesine tayin edici önem biçti ve sömürücülere karŖı halk devrimi çağrısı yaptı. ÇerriŖevski, tutarlı, savaŖkan bir devrimci demokratı. Lenin, onun eserlerinin sınıf mücadelesi ruhu soluduklarını yazdı.

ÇerriŖevski’nin ekonomik öğretisi, Marx’tan önceki tüm politik ekonominin geliŖmesinin doruk noktasını oluŖturmaktadır. ÇerriŖevski, felsefi görüŖlerinde militan bir materyalistti. Herzen gibi o da diyalektik materyalizme iyice yaklaŖtı.

Devrimci demokratlar–Herzen, ÇerriŖevski ve kavga arkadaşları–Rus sosyal-demokrasisinin öncülleriydiler.

Politik ekonominin Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından devrimci dönüŖtürülmesi

Kapitalist iktisat sistemi, 19. yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'nın tayin edici ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde egemen sistem haline geldi. Burjuvaziye karşı mücadeleyi yükseltmeye başlayan proletarya oluştu. İlerici proleter dünya görüşünün –*bilimsel sosyalizmin*– oluşmasının önkoşulları ortaya çıktı.

Karl Marx (1818-1883) ve *Friedrich Engels* (1820-1895), sosyalizmi bir ütopyadan bir bilime dönüştürdüler. Marx ve Engels tarafından hazırlanıp ortaya konan öğreti, işçi sınıfının temel çıkarlarını dile getirir ve kapitalizmin devrimci yıkılışı ve sosyalizmin zaferi için proleter kitlelerin mücadele bayrağıdır.

Marx'ın öğretisi, “felsefenin, politik ekonominin ve sosyalizmin en büyük temsilcilerinin öğretilerinin doğrudan ve dolaysız *devamı* olarak ortaya çıktı.”* Marx'ın dehası, Lenin'in gösterdiği gibi, onun insanlığın ileri düşüncesinin ortaya atmış olduğu sorulara yanıt vermesinde yatmaktadır. Onun öğretisi, insan düşüncesinin insan toplumu bilimi alanında yarattığı en iyi şeyin meşru varisidir. Aynı zamanda Marksizmin oluşması, felsefede, politik ekonomide ve bütün toplum bilimlerinde *temel bir devrimci dönüşümdü*. Marx ve Engels, işçi sınıfını kendi içinde bütünlüklü ve uyumlu bir dünya görüşüyle, bilimsel komünizmin temelini oluşturan *diyalektik materyalizmle* donattılar. Diyalektik materyalizmin toplumsal görüngüler alanına yayılmasıyla, insan düşüncesinin muazzam bir kazanımını teşkil eden *tarihsel materyalizmi* yarattılar. İnsan toplumunun tarihsel köklerinden kopuk görüş açısının karşısına, gelişmenin gerçek gidişatının detaylı incelenmesine dayanan tarihsel yöntemi koydular. Toplumun değişmezliği ve hareketsizliği şeklindeki eski egemen düşüncenin yerine, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarını, bir toplum düzenininin

---

* *V.İ. Lenin*, “Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni”; bkz *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 19, s. 3, Rusça.

yerini bir diğ erinin alması yasalarını ortaya çıkararak uyumlu bir öğretiyi geçirdiler.

Marx ve Engels, gerçek bilimsel politik ekonominin kurucularıdır. Diyalektik materyalizm yöntemini ekonomik ilişkilerin araştırılması alanında kullanmasıyla Marx, politik ekonomide derin bir devrimci dönüşüm gerçekleştirdi. Marx, politik ekonomiyle işçi sınıfının ideologu olarak uğraştığ ından, kapitalizmin çelişkilerini son noktasına kadar açığa çıkarmayı ve *proleter politik ekonomiyi* yaratmayı başardı. Marx, ekonomik öğretisini, burjuva savunuculuğ a ve kapitalizmin küçük burjuva eleştirisine karşı uzlaşmaz mücadele içinde yarattı. Marx, burjuva politik ekonomisinin klasiklerinin –Smith ve Ricardo– bir dizi tezini kullandı ve geliştirdi, ama aynı zamanda bunların ğretlerinde var olan bilimsel olmayan görüşleri ve çelişkileri aştı. Marx, ekonomik öğretisinde, insan toplumunun tarihine ve özellikle kapitalizmin ortaya çıkma ve gelişme tarihine ilişkin muazzam miktarda materyali topladı ve genelleştirdi. Marx, kapitalist üretim tarzının tarihsel olarak geçici karakterini ortaya koydu ve kapitalizmin ortaya çıkma, gelişme ve çöküşünün yasalarını araştırdı. Marx, kapitalist düzenin derin ekonomik tahlili temelinde, kapitalizmin mezar kazıcısı ve yeni, sosyalist toplumun yaratıcısı olarak proletaryanın tarihsel misyonunu gerçekleştirdi.

Marksist dünya görüşünün temelleri, daha henüz bilimsel komünizmin ilk programatik belgesinde, Marx ve Engels’in 1848 yılında kaleme aldıkları “*Komünist Parti Manifestosu*”nda ilan edildi. Marx, daha sonraki ekonomik araştırmalarının sonuçlarını, meta ve paranın tahliline adadığ ı alışması “*Politik Ekonominin Eleştirisi Üzerine*”de (1859) yayınladı; bu çalışmanın önsözünde tarihsel materyalizmin temelleri klasik bir biçimde ortaya koymuştur. Marx’ın haklı olarak yaşam eseri diye adlandırdığ ı ana eseri, “*Kapital*”dir. “*Kapital*”in birinci cildini (“*Sermayenin Üretim Süreci*”) Marx, 1867 yılında yayınladı; “*Kapital*”in ikinci cildi (“*Sermayenin*

Dolaşım Süreci”, ilk kez 1885 yılında, Marx’ın ölümünden sonra Engels tarafından yayınlandı; üçüncü cilt (“*Kapitalist Üretimin Genel Süreci*”, 1894 yılında yayınlandı. Marx, “*Kapital*” üzerinde çalışma yürüttüğü sırada, politik ekonominin tarihinin eleştirel tahlilini içerecek; bir dördüncü cildi yazmaya niyeti olduğunu açıkladı. Taslak biçiminde bırakılan ön yazı, ancak Marx ve Engels’in ölümünden sonra (üç cilt halinde) “*Artı-Değer Üzerine Teoriler*” başlığı altında yayınlandı.

Engels’in bir dizi klasik eseri de, bilimsel komünizmin teorisinin hazırlanıp ortaya konmasına adanmıştır. Bunlar: “*İngiltere’de Çalışan Sınıfın Durumu*” (1845), felsefenin, doğa bilimlerinin ve toplum bilimlerinin en önemli sorunlarının ele alındığı “*Bay Eugen Dühring’in Bilimi Alt-Üst Edışı*” (1878); ayrıca “*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*” (1884) eseri vb.

Marx, proleter politik ekonomiyi yarattığında, herşeyden önce *emek değer teorisini* çok yönlü ve tutarlı bir tarzda gerekçelendirdi ve geliştirdi. Marx, metanın ve onun kullanım değeriyle değeri arasındaki çelişkinin tahlilinde, metada cisimleşen emeğin ikili karakterini ortaya çıkardı. Bu, bir yandan metanın kullanım değerini yaratan somut emek ve diğer yandan metanın değerini yaratan soyut emektir. Emeğin ikili karakterini bulmak, Marx’ı, emek değer teorisi temelinde kapitalist üretim tarzının tüm görüngülerini bilimsel olarak açıklar duruma getirdi. Marx, değer bir nesne olmadığını, tersine eşyaların ilişkisi olarak görünen insanın bir üretim ilişkisi olduğunu gösterdi ve böylelikle meta fetişizminin gizini ortaya çıkardı. Değer biçimlerini tahlil etti, değişimin ilk embriyonundan başlayarak meta üretiminin tam egemenliğine kadar tarihsel gelişmesini araştırdı ve böylelikle paranın gerçek doğasını ortaya çıkarmayı başardı.

Emek deler teorisi, Marx’a *artı-değer* öğretisinin temeli olarak hizmet etti. İlk kez Marx, kapitalizmde emeğin değil, işgücünün bir meta olduğunu kanıtladı. Bu özel metanın

değerini ve kullanım değerini araştırdı ve kapitalist sömürünün karakterini teşhir etti. Marksçı artı-değer teorisi, kapitalizmin temel üretim ilişkisinin, kapitalistle işçi arasındaki ilişkinin özünü teşhir eder ve sınıf zıtlıklarının ve proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin en derin temellerini ortaya çıkarır.

Marx, yalnızca artı-değerin kökenini ve kaynağını bulmakla kalmadı, aynı zamanda kapitalist sömürünün nasıl örtüldüğünü ve gizlendiğini de açıkladı. Emeğin fiyatının dönüşmüş biçimi olarak görünen işgücü fiyatı olarak *iş ücretinin* özünü araştırdı.

Marx, bilimsel bir esaslıkla, artı-değerin aldığı çeşitli biçimleri tahlil etti. O, artı-değerin dönüşmüş biçimde –*kâr* biçiminde– nasıl ortaya çıktığını, devamla nasıl *toprak rantı* ve *faiz* biçimini aldığını ve ücretin emeğin fiyatı olduğu, kârın salt sermayeden, toprak rantının topraktan ve faizin paradan kaynaklandığı şeklindeki yanlış düşüncelerin nasıl ortaya çıktığını gösterdi.

Marx, üretim fiyatı ve ortalama kâr öğretisinde, kapitalizmde pazar fiyatının değerden sapma göstermesi çelişkisini çözdü. Aynı zamanda, her kapitalistin elde ettiği ortalama kârın tek tek işletmelerdeki sömürü derecesi tarafından değil, tüm kapitalist toplumdaki sömürü derecesi tarafından belirlendiğini göstererek, işçi sınıfının sömürülmesi açısından kapitalist sınıfın dayanışmasının nesnel temellerini ortaya koydu.

Marx, diferansiyel rant teorisini ortaya koydu ve ilk kez bilimsel olarak mutlak toprak rantı teorisini gerekçelendirdi. Büyük toprak mülkiyetinin gerici, asalak rolünü ve köylülerin çiftlik sahipleri ve burjuvazi tarafından sömürülmesinin özünü ve biçimlerini ortaya koydu.

İlk kez Marx, *kapitalist birikim* yasalarını ortaya koydu ve kapitalizmin gelişmesinin, sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin kaçınılmaz olarak, temelinde üretimin

toplumsal karakteriyle mülk edinmenin özel kapitalist biçimi arasındaki çelişki yatan bu düzenin çelişkilerinin derinleşmesine ve keskinleşmesine yol açtığını saptadı. Marx, toplumun bir kutbunda zenginliğin ve lüksün büyümesini ve diğer kutupta sefaletin, baskının ve iş eziyetinin artmasını belirleyen *kapitalist birikimin genel yasasını* ortaya çıkardı. Kapitalizmin gelişmesiyle, proletarya ile burjuvazi arasındaki uçurumun derinleşmesi, bunlar arasındaki sınıf mücadelesinin keskinleşmesiyle sonuçlanan proletaryanın görece ve mutlak yoksullaşmasının başbaşa gittiğini kanıtladı.

Marx tarafından yapılan toplumsal toplam sermayenin *yeniden üretiminin* tahlili, son derece esaslı öneme sahiptir. Marx, üretim sürecinde tüketilen değişmeyen sermayeyi görmezlikten gelen Smith'in yanlısını gösterdi ve toplumsal toplam ürünün değeri açısından üç bölüme ($c + v + a$) ve doğal biçimi açısından üretim araçlarına ve tüketim araçlarına bölündüğünü kanıtladı. Marx, basit ve genişletilmiş kapitalist yeniden üretimin koşullarını ve kaçınılmaz olarak aşırı üretim bunalımına yol açan kapitalist realize etmenin derin çelişkilerini tahlil etti. *İktisadi bunalımların* özünü araştırdı ve bunların kapitalizmde kaçınılmaz olduğunun bilimsel kanıtını sundu.

Marx ve Engels'in ekonomik öğretisi. derinlemesine ve çok yönlü olarak, kapitalizmin çöküşünün ve *işçi sınıfının diktatörlüğünü* kuran ve yeni bir çağı, sosyalist toplumun inşası çağını başlatan *proleter devrimlerin* zaferinin kaçınılmazlığını gerekçelendirir.

Daha henüz 19. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında Marksizm, kapitalist ülkelerin işçi sınıfı ve ilerici aydınları arasında giderek daha geniş bir yaygınlık kazandı. Marksizmin düşüncelerinin yaygınlaştırılmasında bu yıllarda Fransa'da *Paul Lafargue* (1842-1911), Almanya'da *Wilhelm Liebknecht* (1826-1900) ve *August Bebel* (1840-1913), Rusya'da *G.V. Plehanov* (1856-1918), Bulgaristan'da *Dimitri Blagoyef* (1855-1924) ve işçi hareketinin çeşitli ülkelerdeki diğer seçkin

önderleri, büyük bir rol oynadı.

Rusya’da Marksist işçi partisi ve onun dünya görüşü, Marksizmin en berbat düşmanlarından birine –Narodniklere– karşı uzlaşmaz bir mücadele içinde oluştu. Narodnikler, proletaryanın devrimci hareket içindeki önder rolünü reddediyorlardı: Rusya’da kapitalizmin gelişemeyeceğini iddia ediyorlardı. Narodniklere karşı Plehanov ve onun örgütlediği “Emeğin Kurtuluşu” grubu ortaya çıktı. Narodniklerin yanlış görüşlerini ilk kez Plehanov Marksist bakış açısıyla eleştirdi ve aynı zamanda Marksist düşünceleri parlak bir şekilde savundu. Plehanov’un 80’li ve 90’lı yıllardaki faaliyeti, Rusya’da sağlam bir proleter devrimciler çekirdeğinin ideolojik olarak oluşması açısından büyük bir öneme sahipti. Plehanov, çeşitli çalışmalarında Marx’ın öğretisinin ekonomik yönünü başarıyla popülerleştirdi ve bu öğretileri burjuva eleştirilere ve reformist çarpıtmalara karşı savundu. Plehanov’un yazınsal çalışmaları, Narodniklerin pozisyonlarını derinden sarstı. Ama Narodnik akımın ideolojik olarak paramparça edilmesi, bununla tamamlanmış olmaktan henüz çok uzaktı. Plehanov, daha faaliyetinin ilk başında, birçok sorunda, daha sonraki Menşevik görüşlerinin embriyonunu oluşturan yanlış görüşler savundu, proletaryanın devrim sürecinde köylülüğü beraberinde sürüklemesi gerektiğini anlamadı, liberal burjuvaziye devrimi destekleyebilecek bir sınıf olarak gördü vs. Marksizmin düşmanı olarak Narodnik hareketi tümüyle parçalama ve Rusya’da Marksizmi işçi hareketiyle birleştirme görevini Lenin çözdü.

Burjuva ekonomi biliminin daha da alçalması. Modern burjuva politik ekonomisi

Marksizmin tarih sahnesine çıkmasından beri, burjuva iktisatçıları herşeyden önce ve esas olarak Marksizmin

“çürütülmesi” ile uğraşmaktadır.

Almanya’da 19. yüzyılın ortalarında, politik ekonominin *tarihsel ekolü* denilen ekol ortaya çıktı (W. Roscher, B. Hildebrand ve diğerleri). Bu ekolün temsilcileri, toplumun ekonomik gelişme yasalarının varlığını açıkça reddettiler ve bilimsel araştırmanın yerine bağıntısından koparılmış tarihsel olguların tasvirini geçirdiler. Ekonomik yasaların reddedilmesi, bu iktisatçılara, her türden gerici keyfiliği ve her tarzda yüceleştirdikleri askeri-bürokrat devlet önünde dalkavukluğu haklı çıkarmak için hizmet etti.

Başında G. Schmoller’in bulunduğu tarihsel ekolün daha sonraki temsilcileri, tarihsel-törel ya da tarihsel-hukuksal akım denilen akımı oluşturdu. *Kürsü sosyalizmi* diye de adlandırılan bu akımın karakteristik belirtisi, ekonomik araştırmanın yerine töresel hedefler, hukuksal normlar vs. üzerine gerici-idealist gevezeliği geçirmeleridir. Kürsü sosyalistleri, öncüllerinin geleneklerini sürdürdüler; bunlar, militarist Alman devletinin uşakları olup, bu devletin her önlemini “bir parça sosyalizm” ilan rettiler. Kürsü sosyalistleri, Bismarck’ın gerici politikasını yücelttiler ve sınıfını aldatmasında ona yardım ettiler.

19. yüzyılın son on yıllarında Marksizmin düşüncelerinin yaygınlaşmasıyla, burjuvazi, ona karşı mücadele için yeni ideolojik araçlara gereksinim duydu. Bu dönemde *Avusturya ekolü* denilen ekol ortaya çıktı. Bu ekolün böyle adlandırılması, onun ana temsilcilerinin –K. Menger, F. Wieser ve E. Böhm-Bawerk– Avusturya üniversitelerinde profesör olmasıyla bağlıydı. Tarihsel akımdan farklı olarak Avusturya ekolünün temsilcileri ekonomik yasaları araştırmayı biçimsel olarak kabul ettiler, fakat kapitalist toplumu şirin göstermek ve savunmak için, araştırmayı toplumsal ilişkiler alanından öznel-psikolojik alana aktardılar, yani idealizm yolunda yürüdüler.

Değer teorisi alanında Avusturya ekolü, “limit yarar” ilkesi denilen ilkeyi ortaya attı. Buna göre, bir metanın değeri,

daha önce bazı ilkel iktisatçıların da iddia etmiş olduğu gibi, basitçe onun yararlılığı tarafından değil, tersine metanın limit yararı tarafından, yani bireyin sözkonusu meta birimine duyduğu en az ivedi gereksinim tarafından belirlenir. Bu teori, gerçekte hiçbir şeyi açıklamamaktadır. Örneğin, bir kilogram ekmeğin fazlasıyla doygun burjuva ve aç işçi tarafından subjektif olarak değerlendirilişi arasında bir fark olduğu apaçıktır; ama ikisi de eklemek için aynı fiyatı öderler. Avusturya ekolünün temsilcileri, Marksçı artı-değer teorisinin karşısına, “üç üretim faktörü” ilkel teorisinin yeni bir baskısından başka bir şey olmayan gayri-bilimsel “ekleme teorisi”ni geçirdiler.

Emperyalizme geçiş ve buna bağlı olarak toplumsal çelişkilerin ve sınıf mücadelesinin son derece keskinleşmesi, burjuva politik ekonomisinin daha da alçalmasına yol açtı. Burjuva ideologlarının kapitalist düzenin sonsuzluğuna ilişkin iddialarını pratikte çürüten SSCB’deki sosyalist devrimin zaferinden sonra, burjuva iktisatçıların, ana görevlerinden birini, Sovyetler Birliği’nin karalanması yoluyla sosyalizmin ülkesinin dünya çapında tarihsel öneme sahip kazanımlarına ilişkin gerçekleri kapitalist ülkelerin emekçilerinden saklamakta görmeye başladılar. Modern burjuva politik ekonomisi, mali oligarşinin ideolojik bir silahı, emperyalist gericiliğin ve saldırganlığın bir hizmetkârıdır.

Kapitalizmin değer, fiyat, ücret, kâr ve rant gibi kategorilerinin açıklanmasında, modern burjuva iktisatçıları, genel olarak, yukarda anılan Avusturya ekolünün bir türü olduğu öznel-psikolojik akımın görüş açısında durmakta ve çeşitli nüans farklılıklarıyla eski ilkel üç üretim faktörü teorisini yinelemektedirler. İngiliz ekonomisti Alfred Marshall (1842-1924), üç farklı ilkel değer teorisini –arz ve talep teorisi, limit yarar teorisi ve üretim giderleri teorisi– eklektik bir şekilde birleştirmeye çalıştı. Amerikalı ekonomist *John B. Clark* (1847-1938), burjuva toplumunun çeşitli sınıflarının “çıkar uyumu” yalancı teorisini vaaz etti ve eski “sermayenin

retkenliği” ilkel teorisıyla Avusturya ekolünün ilkel “limit yarar” teorisini birleştirme tuhaf çabasından başka birşey olmayan “limit üretkenlik” teorisini ortaya attı. Clark’ın iddiasına göre, kâr işvereninin emeğinin bedelini oluşturmaktadır; emekçi sınıflar güya zenginliğin yalnızca küçük bir parçasını yaratmakta ve bu parça da tümüyle onların eline geçmektedir.

Rekabet serbestisini toplumun gelişmesinin temel koşulu olarak gören tekel öncesi kapitalizm çağının burjuva iktisatçılarından farklı olarak, modern burjuva iktisatçıları genellikle devletin bütün araçlarla iktisadi yaşama müdahale etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Güya sınıflar üstünde duran ve kapitalist ülkelerin iktisadını planlamayı başaran bir g olarak emperyalist devleti göklere çıkarmaktadırlar. Gerçekte ise, burjuva devletin iktisadi yaşama müdahale etmesinin iktisadın planlanmasıyla ortak bir yanı yoktur ve üretim anarşisini yalnızca daha da güçlendirmektedir. Emperyalist devletin mali oligarşiye tabi kılınması devlet aygıtının mali oligarşi tarafından kendi bencil çıkarları için tekel kârlarının artırılması amacıyla kullanılmasını, tekellerin savunucuları “rgtl kapitalizm” diye sunmaktadır.

20. yüzyılın ilk on yıllarında Almanya’da politik ekonominin sosyal akımı ya da sosyal-organik ekolü denilen ekol yaygınlık kazandı (*A. Amonn, R. Stolzmann, O. Spann* vb.). Ekonomik görüngüleri öznel-psikolojik olarak değerlendiren Avusturya ekolünün farklı olarak sosyal akımın temsilcileri, insanların sosyal ilişkileri üzerine gevezelik yaptı; ama bu ilişkileri idealist bir şekilde, hiçbir maddi içerik taşımayan hukuksal biçimler olarak gördüler. Sosyal akımın iktisatçıları, toplumsal yaşamın hukuksal ve töresel normlar tarafından yönlendirildiğini iddia ettiler. Hararetle kapitalist tekellere hizmet ettiler ama bunu “toplumun refahı” ve “parça”nın, yani emekçi kitlelerin “bütüne”, yani emperyalist devlete tabi olma zorunluluğu gibi demagojik palavraların ardına gizlediler. Kapitalistlerin faaliyetini vp, bunu topluma hizmet olarak

gösterdiler. Bu ekolün gerici deli zırvaları, Almanya ve diğer ülkelerde faşizme ideolojik silah olarak hizmet etti.

Alman faşizmi, Alman ilkel ekonomisinin en gerici öğelerini kullandı: onların son sınırına vardırılmış şövenizmini, burjuva devlet önünde dalkavukluklarını, yabancı bölgelerin zaptedilmesinin ve Almanya içinde “sınıf barışının” propagandasını. Sosyalizmin ve tüm ilerici insanlığın en kötü düşmanı olarak Alman faşistleri, anti-kapitalist demagojiye başvurdular ve kendilerini ikiyüzlü bir şekilde nasyonal-sosyalistler olarak adlandırdılar. İtalyan ve Alman faşistleri, kapitalizmin faşist ülkelerinde sınıfların ve sınıf çelişkilerinin ortadan kaldırıldığını iddia eden gerici “korporatif devlet” teorisini vaaz ettiler. Faşist iktisatçılar, yabancı toprakların Hitler Almanya’sı tarafından zaptedilmesi haydut pratiğini, “ırk teorisi” ve “yaşam alanı teorisi” yardımıyla haklı çıkarmaya çalıştılar. Bu “teori”lere göre Almanlar güya bir “üstün ırk” oluşturmaktadır ve diğer bütün uluslar “aşağılık”tır ve “üstün ırk” “aşağılık” halkların ülkelerini silah zoruyla işgal etme ve egemenliğini tüm dünyaya yayma hakkına sahip bulunmaktadır.

Tarihin deneyimleri, bu Hitlerci dünya hegemonyasını ele geçirme çılgınlığının tüm saçmalığını, tüm olanaksızlığını açık bir şekilde kanıtlamıştır.

Pazar probleminin son derece keskinleştiği, iktisadi bunalımların daha da sıklaştığı ve derinleştiği ve sürekli kitle işsizliğinin ortaya çıktığı kapitalizmin genel bunalımı döneminde, kapitalist düzen çerçevesinde “tam istihdam”ın sağlanabileceği ve üretim anarşisi ve bunalımın yokedilebileceği hayallerini yayan çeşitli teoriler ortaya çıktı. İngiliz ekonomisti, *J.M. Keynes*’in (1883-1946) “Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi” (1936) adlı kitabında ortaya koyduğu teorisi, burjuva iktisatçılar arasında geniş yaygınlık kazandı.

Keynes, kapitalizmde sürekli kitlesel işsizliğin ve

bunalımların gerçek nedenlerini gizledi ve burjuva toplumunun bu “kusurlarının” kökeninin kapitalizmin özü değil, tersine insanın ruh hali olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Keynes’e göre, işsizlik, bireysel gereksinim ve üretim gereksinimi nesnelere olan yetersiz talebin sonucudur. Tüketim mallarına yetersiz talebin nedeni, insana özgü olan gelirlerin bir bölümünü biriktirme eğilimi; ve üretim gereksinimi nesnelere olan yetersiz talebin nedeni, “sermayenin kârlılığı” genel olarak düştüğünden, kapitalistlerin sermayelerini çeşitli iktisadi dallara yatırmaya duydukları ilginin zayıflamasıdır. Nüfusun istihdam derecesini yükseltmek için, diye iddia etti Keynes, sermaye yatırımlarını artırmak gerekir, ve bunun için devlet bir yandan, işçilerin gerçek ücretinin düşürülmesi, enflasyon, ve faiz oranının düşürülmesi yoluyla sermayenin kârlılığını artırmalı ve diğer yandan da devlet bütçesinden büyük sermaye yatırımları yapmalıdır. Tüketim mallarına olan talebin genişletilmesi için Keynes, egemen sınıfların asalak tüketiminin ve israfının daha da artırılmasını, devletin silahlanma giderlerinin ve diğer üretici olmayan harcamalarının artırılmasını önermektedir.

Keynes’in teorisi, hiçbir şekilde güvenilir olmayıp, özü itibarıyla son derece gericiştir. Tüketim mallarına olan yetersiz talebin nedeni mistik bir “insanların tasarruf eğilimi” değil, tersine emekçilerin yoksullaşmasıdır. Keynes tarafından nüfusun “tam istihdam”ını güvence altına almak için önerilen öneriler –enflasyon, savaş hazırlığı ve savaş yürütülmesi için üretken olmayan giderlerin artırılması– gerçekte emekçilerin yaşam düzeyinin daha da düşmesine, pazarın daralmasına ve işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Keynes’in kaba teorisi, bugün ABD, İngiltere ve diğer kapitalist ülkelerdeki burjuva iktisatçıları ve sağ sosyalistler tarafından geniş bir biçimde kullanılmaktadır.

ABD’nin modern ilkel ekonomisi açısından karakteristik olan, kapitalizmin sakatlıklarının ortadan kaldırılmasının aracı olarak devlet bütçesinin ve devlet borçlarının artırılması

teorisidir. Amerikalı ekonomist A. *Hansen*, elementar ekonomik güçlerin tek yönlü etkimesi sonucu kapitalizmin daha da gelişmesinin olanaklarının çok sınırlı olduğu ve devletin çokça siparişler verme yoluyla yatırım faaliyetini hızlandırarak kapitalist iktisadı “düzenlemesi” gerektiği görüşündedir. Hansen, sözde “herkesin çalışması”nı güvence altına alabilecek ve modern kapitalizmin sağlığına kavuşmasını sağlayabilecek kamu işlerinin devlet bütçesinden –yani vergi ve kredi kaynaklarıyla– örgütlenmesini propaganda etmektedir. Gerçekte ise, emperyalist güçler tarafından yeni bir dünya savaşının hazırlanması koşullarında, böylesi “kamu işleri”, stratejik otoyollar, demiryolları, havaalanları, deniz üsleri vs. inşasından, yani iktisadın daha fazla askerileştirilmesinden ve böylelikle emperyalizmin çelişkilerini keskinleştirmekten başka bir anlama gelmemektedir.

ABD ve İngiltere’deki bazı burjuva iktisatçıları “iktisadi güçlerin hareket serbestisini” savunmaktadır; bundan gerçekte anladıkları ise, tekellerin işçileri sömürme ve tüketicileri soymadaki sınırsız özgürlüğüdür. Bu iktisatçılar, sendikaların işçileri koruma faaliyetini ikiyüzlü bir şekilde “iktisadi özgürlüğün” zedelenmesi olarak nitelemekte ve emperyalist devletlerin gerici, işçi düşmanı yasalarını yüceltmektedirler. İktisadın burjuva devlet tarafından “düzenlenmesi”nin tellalları gibi, “iktisadi güçlerin hareket serbestisi”nin savunucuları da, ülke içinde emekçilerin sömürülmesinin daha da artırılması ve diğer ülkelere karşı emperyalist saldırıyla, azami kârlarını güvence altına almaya çalışan mali oligarşinin çıkarlarını dile getirmektedirler.

Burjuva iktisatçıları, emperyalist güçler tarafından yabancı toprakların zaptedilmesi ve diğer halkların yağmalanması haydut politikasını, çeşitli ırkların ve ulusların “eşdeğersizliği”, “üstün” ırkların ve ulusların “aşağı” ırklara ve uluslara karşı uygarlıkçı misyonu vb. şeklindeki bilim düşmanı “teoriler”le haklı çıkarmaya çalışmaktadır. Alman faşistlerinin

izinden yürüyerek, İngilizce konuşan ulusların tüm diğer uluslara “üstünlüğü” şeklindeki insanlık düşmanı düşüncüyü yaygın ve ABD’nin dünya hegemonyasını kurma çılgınlığını bütün araçlarla haklı göstermeye çalışan gerici Amerikan iktisatçıları, bu konuda özellikle ateşli bir faaliyet yürütmektedirler.

İrk teorisinin öteki yüzü, ulusların hak eşitliği ilkesini yadsıyan ve devlet sınırlarının ortadan kaldırılmasını savunan burjuva kozmopolitizmidir. Burjuva kozmopolitleri, ulusal egemenliği, halkların bağımsızlığını eskimiş bir kavram ilan etmekte ve ulusal devletlerin varlığını modern burjuva toplumunun bütün toplumsal kötülüklerinin –militarizm, savaş, işsizlik, insanların yoksulluğu vs.nin– ana nedeni olarak görmektedirler, Halkların ulusal egemenliği ilkesinin karşısına, içinde önder rolünü ABD’ye verdikleri bir “dünya devleti” kozmopolit düşüncesini koymaktadırlar. “Birleşik Avrupa” düşüncesinin, “Avrupa Birleşik Devletleri” düşüncesinin güçlü bir şekilde propaganda edilmesiyle de yine aynı Avrupa halklarının ulusal egemenliğini ortadan kaldırma ve onları tümüyle ABD emperyalizminin hegemonyasına bağımlı kılma hedefi izlenmektedir. Kozmopolitizm propagandasının amacı, halkları ideolojik olarak silahsızlandırmak ve onların Amerikan emperyalizminin darbelerine karşı direnme arzularını kırmaktır.

ABD’li birçok burjuva ekonomisti, açık bir şekilde yeni bir dünya savaşını propaganda etmektedir. Bunlar, savaş toplum yaşamının doğal ve sonsuz bir görüngüsü ilan etmekte ve kapitalist kampın ülkeleriyle sosyalist kampın ülkelerinin barış içinde yan yana yaşamasının imkansız olduğunu iddia etmektedirler.

Emperyalist saldırganlığın ve yeni bir dünya savaşını hazırlığının haklı çıkarılması için, burjuva yazınında Malthus’un çoktan ipliği pazara çıkmış olan teorisi çok yaygın bir biçimde propaganda edilmektedir. Modern Malthusçuluk için karakteristik olan, Malthus’un gerici düşünceleriyle ırk

teorisinin birleştirilmesidir. Malthus'çu öğretinin ABD ve diğer burjuva ülkelerdeki yandaşları, insanların “aşırı üremesi” sonucu yeryüzünde nüfus yoğunluğunun aşırı bir şekilde arttığını ve kıtlıkların ve emekçilerin diğer acılarının ana nedeninin burada yattığını iddia etmektedirler. Bunlar, nüfusun, özellikle de sömürge ve bağımlı ülkelerdeki nüfusun ve halkları emperyalizme karşı bir kurtuluş mücadelesi sürdüren ülkelerin nüfusunun radikal bir şekilde azaltılmasını talep etmektedirler. Malthus'çu öğretinin bugünkü yandaşları, atom bombasından ve diğer kitlesel imha araçlarından yararlanarak yıkıcı savaşlar yürütme çağrısında bulunmaktadır. Kapitalizmin savunucularının bütün bu iddiaları, modern burjuva politik ekonomisinin tümünden iflasının açık bir kanıtıdır.

II. Enternasyonal oportünistlerinin ve modern sağ sosyalistlerin ekonomik teorileri

Burjuva biliminin Marksizmi “yok etme” doğrultusundaki sayısız çabası, onun konumlarını asla sarsmadı. Bunun üzerine, Marksizme karşı mücadele Marx'ın teorisini “düzeltme” ve “yorumlama” şeklindeki iki ağızlılıkla sürdürülmeye başlandı. “Tarihin diyalektiği öyle ki, Marksizmin teorik zaferi onun düşmanlarını Marksist *kılığına* girmeye zorlamaktadır.”*

19. yüzyılın 90'lı yıllarında, Alman sosyal-demokratı *E. Bernstein*'in baş temsilcisi olduğu *revizyonizm* ortaya çıktı. Revizyonistler, Marx ve Engels'in kapitalizmin devrimci yoldan ortadan kaldırılması ve proletarya diktatörlüğünün kurulması zorunluluğu öğretisine karşı sefere giriştiler. Marx'ın devrimci

---

* *V.İ. Lenin*, “Karl Marx'ın Öğretisinin Tarihi Yazgıları”; bkz. *V.İ. Lenin*, Eserler, 4. baskı, cilt 18, s. S. 546, Rusça.

ekonomik öğretisinin bütün bölümlerini tam bir revizyondan geçirdiler. Revizyonistler, Marx'ın emek değer teorisini limit yarar teorisiyle bağdaştırmayı, yani aslında emek değer teorisinin yerine bu sonuncuyu geçirmeyi önerdiler. Marx'ın artı-değer öğretisini, kapitalizmin “ahlaken mahkum edilmesi” anlamında yorumladılar. Kapitalizmin gelişmesine ilişkin sözümona “yeni verilere” dayanarak revizyonistler, Marx'ın büyük üretimin küçük üretim üzerindeki zaferi, kapitalist toplumda proletaryanın yoksullaşması, kapitalizmde sınıf zıtlıklarının uzlaşmazlığı ve keskinleşmesi ve aşırı üretim bunalımlarının kaçınılmazlığı öğretisini “eskimiş” ilan ettiler. İşçileri, kapitalist düzenin ortadan kaldırılması için devrimci mücadele yolundan ayrılmaya ve kendilerini ekonomik günübürlük çıkarlar uğruna mücadeleyle sınırlamaya çağırıldılar. Revizyonizmin görüşleri Rusya'da, gerçekte burjuva ideologları olan “Legal Marksistler” (*P. Struve, M. Tugan-Baronovski* vb.) ve oportünist “Ekonomistler” grubunun temsilcileri ve Menşevikler tarafından benimsendi.

Marksizmin çarpıtılmasının daha kurnaz bir biçimini II. Enternasyonal oportünistleri *K. Kautsky* (1854-1938), *R. Hilferding*, (1877-1941) vb. kullandı. Bunlar faaliyetlerinin başlangıcında Marksistti ve Marksist öğretinin yaygınlaştırılmasına katkıda bulundular. Daha sonraki zaman içinde bunlar fiilen devrimci Marksizmin düşmanı oldular, ve fakat belirli bir döneme kadar “ortodoks”, yani Marx ve Engels'in güya sadık öğrencileri olma maskesiyle ortaya çıktılar. Bu oportünistler lafta–ve o da çok tutarsız bir şekilde–revizyonistlerin bazı iddialarına karşı çıktılar, ama Marksizmi devrimci özünden koparıp ölü bir dogmaya çevirmeye çalıştılar. Marksizmin ruhu olan proletarya diktatörlüğü öğretisini bir kenara attılar ve işçi sınıfının mutlak yoksullaşmasını yadsıyıp, kapitalizmde bunalımların gittikçe seyrekleştiğini ve zayıfladığını iddia ettiler. Revizyonistler, proleter politik ekonomiyi burjuvazinin çıkarlarına uydurmaya

çalıştılar.

Tekelci kapitalizmin derin çelişkilerini gizlemek için K. Kautsky, emperyalizmi yalnızca özel türden bir politika, yüksek derecede gelişmiş sanayi ülkelerinin tarım alanlarını kendilerine tabi kılma çabası olarak gösterdi. Bu teori, tekelci kapitalizm koşullarında yağmacı olmayan başka bir politika mümkünmüş gibi bir hayal yaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kautsky, anti-Marksist *ultra-emperyalizm* teorisiyle ortaya çıktı; emperyalizmde çeşitli ülkelerin kapitalistleri arasındaki anlaşmalarla savaşların ortadan kaldırılabileceğini ve örgütlü bir dünya iktisadının yaratılabileceğini iddia etti. Bu gerici teori için karakteristik olan, iktisadın politikadan koparılması ve emperyalizm çağında kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliği yasaının yadsınmasıydı. “Ultra-emperyalizm” teorisi, kapitalizmin barışçıl ve bunalımsız bir gelişmesi olanağı hayaline meydan vererek emperyalizmi şirin gösterdi, işçi sınıfını silahsızlandırdı ve burjuvaziyi güçlendirdi. Kautsky tarafından propaganda edilen ve sosyalizmi toplumun üretici güçlerinin gelişmesinin, sınıf mücadelesi ve devrimin olmadığı bir gelişmenin mekanik bir sonucu olarak gören ilkel üretici güçler teorisi” de aynı amaca hizmet etti. Kautsky, SSCB’de Büyük Sosyalist Ekim Devriminden sonra dünyadaki ilk proletarya diktatörlüğüne karşı açık mücadele yoluna girdi ve SSCB’ye müdahale edilmesi çağrısı yaptı.

R. Hilferding, “kapitalizmin en yeni aşaması”nın araştırılmasını konu edinen “*Mali Sermaye*” (1910) adlı çalışmasında; emperyalizmin iktisadının bazı yönlerinin bilimsel bir tahlilini yaptı, ancak aynı zamanda tekellerin modern kapitalizmdeki tayin edici rolünü ve onun tüm çelişkilerinin keskinleşmesini gizledi ve emperyalizmin en önemli özelliklerini, kapitalizmin asalaklığını ve çürümüşlüğünü, dünyanın paylaşılmışlığını ve onun yeniden paylaşımı için mücadeleyi yadsıdı. Hilferding, burjuva iktisatçılara dayanarak, kapitalizmin geçici, kısmi istikrarı

yıllarında, tekellerin faaliyeti yoluyla rekabetin, üretim anarşisinin ve bunalımın güya kaybolduğu ve güya planlı, bilinçli örgütlenmenin egemen olmaya başladığı “örgütlü kapitalizm” çağının başladığını iddia etti. Sosyal-demokrasinin gerici önderleri, buradan, tröstlerin ve kartellerin barışçıl bir şekilde planlı sosyalist iktisada “geçecekleri” ve işçi sınıfının iktisadı yürütmek için tekellere ve bankerlere sadece yardım etmesi gerektiği ve bugünkü kapitalizmin herhangi bir mücadele olmaksızın, devrim olmaksızın tedricen sosyalizme “geçeceği” sonucunu çıkardı.

Kautsky, Hilferding ve sosyal-demokrasinin diğer reformist teorisyenlerinin emperyalizmi şirin göstermesi, işçi sınıfının sosyalizm uğruna devrimci mücadeleden saptırılmasına ve işçi hareketinin emperyalist burjuvazinin çıkarlarına bağımlı kılınmasına hizmet eden “kapitalizmin barışçıl yoldan sosyalizme intibak etmesi”nin propaganda edilmesiyle ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Özellikle bazı sağ sosyalist önderler tarafından iki dünya savaşı arasındaki dönemde savunulan savunucu “iktisadi demokrasi” teorisi de bu amaca hizmet etti. Bu teoriye göre, işletmelerin yönetiminde ve diğer organlarda sendikaların temsilcisi olan işçiler, güya iktisadın yönetilmesine eşit hakla katılmakta ve yavaş yavaş üretimin efendileri durumuna gelmektedirler. II. Enternasyonal’in sosyal-demokratları, Almanya ve diğer bazı ülkelerde işçi sınıfının çıkarlarına ihanet politikalarıyla, faşizmin yolunu hazırladılar.

Kapitalizmin sosyalizme barışçıl yoldan intibak etmesi reformist teorisinin bir türü de, sermayenin egemenliğinin korunması şartlarında kooperatiflerin yaygınlaşmasının sosyalizme götüreceği hayaline dayanan “kooperatifsel sosyalizm” teorisidir.

Rusya’da sosyalizmin düşmanları –Menşevikler, Troçkistler, Buharinciler vb.– emperyalizm teorisi sorunlarında anti-Marksist, Kautsky’ci görüşler yaydılar. Bunlar, savunucu

“saf emperyalizm”, “örgütlü kapitalizm” vb. teorilerini savundular ve böylelikle teknelci kapitalizmin keskinleşen çelişkilerini gizlemeye çalıştılar. Emperyalizm çağında kapitalist ülkelerin gelişmesinin eşitsizliği yasadırlar ve işçi sınıfının bilincini sosyalizmin *bir* ülkede zaferi imkanına inançsızlıkla zehirlemeye çalıştılar.

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, İngiliz Labouristlerinin sağ reformist önderleri ve Fransa, İtalya, Batı Almanya, Avusturya ve diğer ülkelerdeki sağ sosyalist önderler (*L. Blum, K. Renner* vb.) kapitalizmin savunucuları olarak öne çıktılar. Emperyalist burjuvazinin işçi hareketi içindeki ajanları olarak sağ sosyalistlerin önderleri, tekelleri savundular, işçilerle burjuvazi arasında sınıf barışını vaaz ettiler ve emperyalizmin gerici iç politikasını ve saldırgan dış politikasını desteklediler. Sağ sosyalist teorisyenler, emekçileri emperyalizmle uzlaştırmak istemekte, işçi sınıfını, kapitalist düzenin korunması koşullarında sefil durumunun düzelmesinin mümkün olacağına inandırmak istemektedirler. Bu amaçla, kapitalizmin barışçıl yoldan sosyalizme intibak etmesinin bir türü olan “demokratik sosyalizm” teorisini ortaya atmaktadırlar.

“Demokratik sosyalizm” teorisi, İngiltere, ABD, Fransa ve diğer ülkelerde şimdi sömürünün ve proletarya ile burjuvazi arasında sınıf çıkarları zıtlığının bulunmadığını, emperyalist devletin sınıflar üzerinde duran bir örgüt oluşturduğunu ve devlete ait her işletmenin “sosyalist” bir işletme olduğunu iddia etmektedir. Labourist önderler, İkinci Dünya Savaşından sonraki hükümet dönemlerinde gerçekleştirilen İngiltere Merkez Bankası’nın, demiryollarının ve bazı sanayi dallarının ulusallaştırılmasını “demokratik sosyalizmin” zaferi olarak sunmaktadırlar. Ama gerçekte Labourist ulusallaştırma, ulusallaştırılan işletmelerin kapitalist işletmeler olarak özünü değiştirmeyen burjuva bir önlemdi. İngiltere’de gerçek efendiler, önceden olduğu gibi, yine emperyalist burjuvazi ve büyük toprak sahipleri, toprak lordlarıdır. Daha önce zararlı çalışan

ulusallaştırılmış işletmelerin sahipleri, zengin bir tazminat ve yüksek ve garantili bir gelir elde ederlerken, ulusallaştırılmış sanayi dallarında çalışan işçiler, daha düşük ücretlerle, daha da yoğun bir şekilde çalışmak zorundadır. “Demokratik sosyalizm” teorisi, emekçi kitlelerin mali oligarşinin egemenliğinin en yüksek aşaması olan tekelci devlet kapitalizmi tarafından artan ezilmesini gözlerden gizlemeye hizmet etmektedir.

Sağ sosyalist partilerin önderleri, aynı zamanda, kapitalist toplumda “sınıf barışının” propagandasıyla, emekçi kitlelerin yaşam düzeyine karşı kapsamlı bir saldırı gerçekleştirmek, metropollerdeki işçi hareketini ve sömürgelerdeki ve bağımlı ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketini boğmak için burjuvaziye bütün güçleriyle hizmet etmektedirler. Bugünün bütün özsel ekonomik görüngülerinin açıklanmasında ve değerlendirilmesinde, burjuva iktisatçılarının peşinden gitmektedirler.

Faaliyetlerinde kendilerine Marksizm-Leninizm teorisini kılavuz alan komünist ve işçi partileri, burjuva iktisatçılarının ve sağ sosyalist önderlerin gerici “teorilerine” karşı tutarlı bir mücadele yürütmektedirler.

İlerici Marksist-Leninist teorinin düşünceleri, kapitalist ülkelerdeki aydınların ve aynı zamanda iktisatçıların ilerici bölümünü giderek daha fazla etkisi altına almaktadır. Halkların ulusal bağımsızlığı, barış, toplumsal düzenlerindeki farklılıktan bağımsız olarak bütün ülkeler arasındaki iktisadi ve kültürel bağın gelişmesi için mücadeleye aktif olarak katılan kamu yaşamının ilerici temsilcileri ve çeşitli görüşlerin ve akımların bilginleri ordusu, büyümekte ve gelişmektedir.

Kapitalizmin Marksist politik ekom)misinin V.İ. Lenin tarafından daha da geliştirilmesi. Kapitalizmin politik ekonomisinin bir dizi yeni kuralının J.V. Stalin tarafından ortaya konulması

Marx ve Engels'in ekonomik öğretisi, *V.İ. Lenin*'in (1870-1924) eserlerinde yaratıcı bir şekilde geliştirildi. Marx, Engels ve Lenin, gerçek bilimsel politik ekonominin yaratıcılarıdır. Marx ve Engels'in sadık öğrencisi olarak Lenin, onların öğretisini sürdürdü ve Marksizmin açık ve gizli düşmanlarına karşı uzlaşmaz bir mücadele yürüttü. Lenin, Marx ve Engels'in devrimci öğretisini, burjuva sahte biliminin saldırılarına ve onun her türden revizyonist ve oportünist tarafından çarpıtılmasına karşı savundu. Proleter sınıf mücadelesinin yeni tarihsel deneyimlerini genelleştirerek, Marksizm öğretisini yeni, *daha yüksek* bir basamağa çıkardı.

Lenin, politik mücadeleye 19. yüzyılın 90'lı yıllarında, tekel öncesi kapitalizmden emperyalizme geçişin tamamlandığı ve dünya devrimci hareketinin merkezinin–muazzam bir halk devriminin olgunlaşmakta olduğu bir ülke olan–Rusya'ya kaydığı bir dönemde katıldı.

90'lı yıllardaki çalışmalarında –”*Pazar Sorunu Üzerine*” (1893), “*Halkın Dostları' Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Mücadele Ederler?*” (1894), “*Narodnizmin Ekonomik İçeriği ve Bay Struve'nin Kitabındaki Eleştirisi*” (1894), “*Ekonomik Romantizmin Karakteri Üzerine*” (1897)– Lenin, hem Narodniklere ve hem de kapitalizmi yücelten, onun derin çelişkilerini gizleyen ve büyüyen işçi hareketini burjuvazinin çıkarlarına tabi kılmaya çalışan “Legal Marksistlere” karşı tutarlı bir mücadele yürüttü. Karl Marx'ın “*Kapital*”inin yayınlanmasından sonra Marksist yazının en önemli eseri olan klasik eseri “*Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*” (1899) ile, Lenin Narodnik akımının ideolojik olarak parçalanmasını, tamamladı.

Bu eserde ve 90'lı yıllardaki diğer çalışmalarında Lenin, Rusya'nın ekonomik yapısını esaslı bir şekilde tahlil etti ve sınıf çelişkilerinin ve sınıf mücadelesinin ekonomik temellerini ve devrimci hareketin perspektiflerini ortaya koydu. Lenin, 19. yüzyılın son on yıllarında Rusya ve diğer ülkelerin ekonomik ve politik gelişmesinin deneyimlerini genelleştirdi ve Marksizmin kapitalist üretim tarzının oluşması ve gelişmesinin yasaları, onun çözülmez çelişkileri ve kaçınılmaz çöküşüne ilişkin önermelerini savundu ve geliştirdi. Lenin, Narodniklerin Rus kapitalizminin “yapay bir oluşum” olduğu iddialarını çürüttü ve Rusya'nın iktisadının ve toplum düzeninin onun tarihsel gelişmesinin özellikleriyle bağıntılı olan kendine özgü özelliklerini, özellikle de kapitalist sömürü yöntemlerinin Rusya'daki toplumsal ilişkilere özel bir keskinlik kazandıran feodal baskının sayısız kalıntısıyla iç içe geçmesini ortaya koydu.

Narodniklerin proletarya karşısındaki küçümseyici tavırlarına karşı mücadele içinde Lenin, kapitalizmin gelişmesinin kaçınılmaz olarak bütün emekçilerin ve sömürülenlerin öncüsü olan işçi sınıfının sayısının, örgütlülüğünün ve bilincinin büyümesini beraberinde getireceğini kanıtladı. Proletaryanın devrimdeki önder rolünü, çok yönlü bir şekilde temellendirdi.

Lenin, Rusya'da reformdan sonraki köylülüğün ayrışma sürecini ve feodal baskının kalıntılarıyla kapitalist ilişkiler boyunduruğunun sıkı bir şekilde kaynaşmasını açığa çıkardı; bununla Narodniklerin köylülüğün homojen bir kütle olduğu şeklindeki düşüncelerini çürüttü. Lenin, işçi sınıfının emekçi ve sömürülen köylülük kitleleriyle devrimci ittifakı olanağını ve zorunluluğunu ekonomik olarak temellendirdi. Lenin, Rus devriminin onu yeni tipte bir devrim yapan, proletaryanın hegemonyası altında sosyalist devrime *dönüşme* perspektifine sahip bir burjuva-demokratik devrim yapan ekonomik temellerini ve özelliklerini ortaya çıkardı.

“*Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi*” eseri, Lenin’in kapitalist yeniden üretim teorisine ilişkin bir dizi çalışmasının sonucunu oluşturmaktadır. Bu çalışmalarında Narodniklerin Sismondi’ye dayandırdıkları, artı-değerin küçük üreticiler ve dış pazar olmadan gerçekleştirilemeyeceği iddialarını çürüttü ve kapitalizm için pazarın bizzat kapitalizmin gelişmesi tarafından yaratıldığı Marksist önermesini çok yönlü olarak temellendirdi. Lenin, Marksizmin kapitalist realizasyonun çelişkilerine, proletaryanın yoksullaşmasının faktörü olarak sermayenin organik bileşiminin yükselmesine ve kapitalizmde devrevi aşırı üretim bunalımlarının kaçınılmazlığına ilişkin önermesini de geliştirdi.

Lenin’in içinde Rusya ve bir dizi diğer ülkede (Fransa, Almanya, Danimarka, ABD vs.) tarımda kapitalizmin gelişmesi üzerine dev miktarda verilerin bilimsel bir şekilde genelleştirildiği *tarım sorununa* ilişkin çalışmaları, Marksist politik ekonomiye son derece değerli katkılar oluşturmaktadır. “*Tarım Sorunu ve ‘Marx Eleştirmenleri’*” (1901-1907), “*1905-1907 İlk Rus Devriminde Sosyal-Demokrasinin Tarım Programı*” (1907), “*Tarımda Kapitalizmin Gelişme Yasaları Üzerine Yeni Veriler*” (1914/15) vb. çalışmalarında Lenin, Marx’ın yalnızca genel hatları içinde ortaya koymuş olduğu tarımda kapitalizmin gelişme yasalarını esaslı ve çok yönlü bir şekilde araştırdı.

Tarımı sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin geçerli olmadığı bir iktisadi alan olarak gören Batı Avrupa ve Rus revizyonizmine karşı mücadele içinde Lenin, kırdaki kapitalizmin gelişmesinin özelliklerini bilimsel bir şekilde tahlil etti. Kapitalist toplumda geniş köylülük kitlelerinin ekonomik durumunun derin çelişkiliği ve bunların kaçınılmaz yıkımını gösterdi. Lenin, Marksist diferansiyel rant ve mutlak rant teorisini savundu ve geliştirdi. Tarımda üretici güçlerin gelişmesini köstekleyen en önemli faktörlerden birisi olarak mutlak rantın önemini ortaya çıkardı ve toprağın

burjuva-demokratik ve sosyalist devrimde ulusallaştırılmasının olanakları, koşulları ve ekonomik sonuçları sorununu ayrıntılı bir şekilde ortaya koydu. Sahte bilimsel “azalan toprak verimi” yasasını propaganda eden burjuva iktisatçıları teşhir etti. II. Enternasyonal’in Batı Avrupalı partilerinin ve Troçkizm de dahil Rus Menşevizminin, köylülük karşısındaki oportünist çizgisine karşı mücadele içinde Lenin, işçi sınıfının devrimci proletaryanın müttefikleri olarak geniş köylü kitlelerini kazanmaya yönelik bir politikasının zorunluluğunu temellendirdi.

Leninist tarım sorunu teorisi, proletarya ile köylülük arasındaki ilişkiler ve özellikle toprağın ulusallaştırılması doğrultusundaki program talebi açısından Rusya Komünist Partisi’nin politikasının derin bir ekonomik gerekçelendirilmesiydi. Lenin’in tarım sorununa ilişkin çalışmaları, kardeş komünist partilerin tarım programının ve tarım politikasının teorik temelini yarattı.

Lenin’in ünlü kitabı “*Materyalizm ve Ampiriokritisizm*” ile diyalektik ve tarihsel materyalizmin savunulması için yürüttüğü mücadele Marksist teorinin gelişmesi açısından muazzam öneme sahiptir. Lenin, bu kitabında revizyonist “teoriler”in köklerine –idealist felsefeye– ölümcül bir darbe indirdi.

Lenin, Marksist politik ekonomiye yönelik revizyonist eleştirilerin tüm çürüklüğünü gösterdi. Revizyonizmin kapitalizmin politik’ ekonomisinin, tüm temel sorunlarındaki –değer, teorisi, artı-değer, teorisi, sermayenin yoğunlaşması teorisi, bunalım teorisi vs.– iflasını gösterdi.

Tekel öncesi kapitalizm aşamasında yaşayan Marx ve Engels, elbette emperyalizmin bir tahlilini veremezlerdi. Kapitalizmin tekelleşme aşamasını araştırmış olma büyük kazanımı Lenin’e aittir.

“*Kapital*’in temel önermelerine dayanarak ve kapitalist ülkelerdeki iktisadın yeni görüngülerini genelleştirerek,

emperyalizmi kapitalizmin son aşaması ve proletaryanın sosyal devriminin arifesi olarak tahlil eden ilk Marksist Lenin oldu. Bu tahlil, klasik eseri “*Kapitalizmin En Yüksek Aşaması –Emperyalizm*” (1916) ve Birinci Dünya Savaşı dönemindeki diğer çalışmalarının içinde bulunmaktadır: “*Sosyalizm ve Savaş*”, “*Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine*”, “*Marksizmin Bir Karikatürü ve ‘Emperyalist Ekonomizm’ Üzerine*”, “*Emperyalizm ve Sosyalizmin Bölünmesi*”, “*Proleter Devrimin Askeri Programı*”.

Leninist emperyalizm teorisi, emperyalizmin en derin temelini, ekonomik özünün tekellerin egemenliği olduğu, emperyalizmin tekelci kapitalizm olduğundan hareket etmektedir. Lenin, emperyalizmin temel özelliklerini ve tekellerin egemenliğinin somut biçimlerini ayrıntılı olarak araştırdı. Leninist emperyalizm öğretisinde, serbest rekabetin yerini yüksek tekel kârları elde eden tekellerin egemenliğinin alması, bu yüksek tekel kârlarını güvencelenmesinin kaynakları ve yöntemleri öğretisinde, tekelci kapitalizmin ekonomik temel yasasının çıkış tezleri bulunmaktadır. Lenin, emperyalizmi kapitalizmin yeni, en yüksek aşaması olarak niteleyerek, emperyalizmin tarihteki yerini belirledi ve emperyalizmin tekelci, asalak ya da çürüyen ve can çekişen kapitalizm olduğunu gösterdi. Leninist emperyalizm teorisi, kapitalizmin tekelci gelişme aşamasındaki çelişkilerini, emekle sermaye arasındaki, metropollerle sömürgeler arasındaki ve emperyalist ülkeler arasındaki çelişkileri ortaya sermektedir. Dünyanın yeniden paylaşılması için emperyalist savaşın kaçınılmazlığına yol açan derin nedenleri ortaya çıkarmaktadır. Bütün bu çelişkiler, ötesinde devrimin başladığı en son sınıra kadar derinleşmekte ve keskinleşmektedirler. Lenin, halkların emperyalist baskıya ve köleliğe karşı kurtuluş mücadelelerinin haklı karakterini temellendirdi.

Lenin, ayrıntılı bir şekilde, tekelci devlet kapitalizmi sorununu ve burjuva devletin tekellere tabi kılınması sorununu

ele aldı. Tekelci devlet kapitalizminin bir yandan üretimin kapitalist toplumsallaştırılmasının en yüksek aşaması ve sosyalizmin maddi hazırlığı olduğunu ve diğer yandan da işçi sınıfının ve bütün emekçilerin sömürülmesinin mümkün olabilen en yüksek güçlendirilmesi anlamına geldiğini gösterdi.

Lenin, emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerin ekonomik ve politik gelişmesinin *eşitsizliği yasasını* buldu. Bu yasadan yola çıkarak, dünya emperyalizminin zincirinin yarılmasının en zayıf halkasında mümkün olduğu şeklindeki büyük bilimsel buluşu yaptı ve buradan sosyalizmin zaferinin ilk başta birkaç ülkede ya da hatta *bir* ülkede mümkün olduğu ve sosyalizmin bütün ülkelerde aynı andaki zaferinin mümkün olmadığı sonucunu çıkardı. Lenin, devrimde proletaryanın müttefiki olarak köylülüğün muazzam önemini temellendirdi. Lenin, ulusal ve sömürge sorununu ortaya koydu ve bunların çözüm yolunu belirledi. Gelişmiş ülkelerdeki proleter hareketle sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketinin ortak düşmana, emperyalizme karşı birleşik bir mücadele cephesi içinde birleştirilmesinin mümkün ve zorunlu olduğunu kanıtladı. Leninist emperyalizm teorisi, yeni bir tarihsel çağ, proletaryanın sosyalizm için mücadelesinde doğrudan karara götürecek olan muharebeler çağı koşullarında sosyalist devrimin ve işçi sınıfının diktatörlüğünün kaçınılmazlığını gerekçelendirdi. Lenin böylelikle yeni, kendi içinde bütünlüklü bir *sosyalist devrim teorisi* yarattı. Bu teori, devasa ölçekte bir *devrimci eylem kılavuzu*, SSCB’de Büyük, Sosyalist Ekinci Devriminin kılavuzuydu.

Lenin, kapitalizmin genel bunalımı, kapitalist düzenin çöküşü ve yeni ve daha yüksek, sosyalist düzenin zaferi genel çağı öğretisinin temellerini ortaya koydu. Daha Birinci Dünya Savaşı sırasında, kapitalizmin görece barışçıl gelişme çağının, bittiği, muazzam bir tarihsel bunalım anlamına gelen emperyalist savaşın sosyalist devrim çağını açtığı sonucuna vardı.

Büyük Sosyalist Ekim Devriminin arifesinde Lenin, savaşın insanı şu seçenekleri yapmaya zorlayan muazzam bir bunalıma yol açtığını vurguladı: ya yok olmak ya da kaderini en devrimci sınıfın eline bırakmak ve en hızlı yoldan daha yüksek bir üretim tarzına –sosyalizme– geçmek. Lenin tarafından saptanan sosyalist devrimin kapitalist dünya sisteminin çeşitli halkalarında çeşitli zamanlarda olgunlaşacağı olgusundan, kapitalizmin çöküşünün ve sosyalizmin zaferinin, tek tek ülkelerin —işçi sınıfının köylülüğün emekçi kitleleriyle sıkı ve çözülmez ittifak içinde iktidarı ele alarak ve halkın ezici çoğunluğunu kendi etrafında birleştirerek zafere ulaştığı ülkelerin– kapitalist sistemden kopması yoluyla gerçekleşeceği sonucu çıkmaktadır. Lenin, iki sistemin, kapitalist ve sosyalist sistemin barış içinde uzun süren tarihsel bir dönem boyunca yan yana mevcut olmasının mümkün ve gerekli olduğunu temellendirdi.

Lenin, emperyalizm ve kapitalizmin genel bunalımı teorisini, burjuva iktisatçılara ve II. Enternasyonal oportünistlerine karşı uzlaşmaz mücadele içinde ortaya koydu. Kautsky'nin anti-Marksist “ultra emperyalizm” teorisinin ve bunun Troçki ve Buharin tarafından savunulan türlerinin tüm teorik çürüklüğünü ve politik zararlılığını ortaya serdi. Buharin'in anti-Marksist çarpıtmalarına karşı mücadele içinde Lenin, kapitalizm temeli olmaksızın “saf emperyalizm”in hiçbir yerde olmamış olduğunu, hiçbir yerde olmadığını ve hiçbir yerde olmayacağını tekrar tekrar vurguladı. Emperyalizm için karakteristik olan, tam da tekellerin değiş tokuş, pazar ve rekabetle birleşmesidir. Emperyalizm, eski kapitalizm üzerinde üstyapı ve onun doğrudan devamı olarak yükselerek; burjuva toplumunun çelişkilerini daha da keskinleştirmektedir. Lenin, oportünizmle emperyalizm arasındaki derin bağı gösterdi ve oportünistlerin işçi hareketi içinde burjuvazinin ajanları olarak politik rolünü teşhir etti. Lenin, bu akımın işçi sınıfının üst tabakalarının burjuvazi tarafından satın alınması ve demoralize

edilmesinden ileri geldiğini göstererek, işçi sınıfı hareketi içindeki oportünist akımın köklerini teşhir etti. Lenin, tekelci devlet kapitalizminin onu “sosyalizm” olarak yutturmaya çalışan oportünistler tarafından savuncarca ele alınmasına ölümcül bir darbe indirdi. Oportünizmin ideolojik-politik içeriğinin ve işçi hareketi içindeki hain rolünün teşhiri olmadan emperyalizme karşı gerçek bir mücadele olamayacağından, Lenin’in oportünizme karşı yönelmiş çalışmaları, devrimci hareket açısından muazzam bir öneme sahiptir.

Marksist-Leninist politik ekonominin sorunları, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin kararlarında ve belgelerinde, *J.V. Stalin*’in (1879-1953) ve Lenin’in diğer mücadele arkadaşlarının ve öğrencilerinin eserlerinde daha da geliştirildi ve somutlaştırıldı.

Gerçek bilimsel politik ekonomiyi yaratan Marx, Engels ve Lenin’in eserlerine dayanarak Stalin, tarihsel gelişmenin yeni deneyimlerinin, işçi sınıfının ve onun Komünist Partisinin mücadelesinin yeni pratiğinin genelleştirilmesi yoluyla, ekonomi bilimi alanında bir dizi yeni kural ortaya koydu ve geliştirdi. Aynı zamanda Stalin, Marksist politik ekonomiyi devrimci Marksizmin düşmanlarına karşı çalışmalarında tutarlı bir şekilde savundu ve onun temel sorunlarını ve temel önemelerini popülerleştirdi.

Stalin, burjuva iktisatçıların ve reformistlerin kapitalizmin çelişkilerinin tarihsel gelişme seyri içinde azaldığı iddialarının yalanlığını ortaya koydu ve emperyalizmin kaçınılmaz çöküşünün kanıtı olan bu çelişkilerin daha da derinleşmesinin ve keskinleşmesinin kaçınılmazlığını temellendirdi. Stalin’in eserlerinde, tarım sorunu alanındaki bir dizi esaslı önerme daha da geliştirildi. Revizyonizme karşı mücadele içinde Stalin, yeni argümanlara dayanarak küçük köylü iktisadının “istikrarlılığı” teorisinin çürüklüğünü gösterdi. Yalnızca kapitalist kölelik sisteminin yok edilmesi, köylülüğü yoksullaştırmaktan ve sefaletten kurtarabilir. Köylülük sorunu,

köylülüğün sömürülen çoğunluğunun burjuvazinin yedeği olmaktan çıkarılıp, devrimin doğrudan bir yedeği, kapitalist düzenin yok edilmesi için mücadele eden işçi sınıfının bir müttefiki haline dönüştürülmesi sorunudur. “*Marksizm ve Ulusal Sorun*” (1913) adlı eserinde ve diğer çalışmalarında Stalin ulusal sorunu daha da geliştirdi. Ulusların ve ulusal devletlerin oluşmasında toplumun varlığının ekonomik koşullarının önemini ortaya koydu. İnsanların iktisadi yaşantı ortaklığı, ulusun temel özelliklerinden birisidir. Feodalizmin tasfiyesi ve kapitalizmin gelişme süreci, aynı zamanda insanların uluslar halinde birleşme sürecidir. Stalin, ulusal pazarın Batı Avrupa’daki ulusal devletlerin oluşma süreci açısından önemini ve Doğu’daki devletlerin oluşmasının kendine özgülüğünü ortaya koydu. Başında J.V. Stalin’in bulunduğu Merkez Komitesi önderliğinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Leninizmin düşmanlarının, Troçkistlerin, Buharincilerin ve burjuva milliyetçilerinin saldırılarına karşı genelde Marksist-Leninist teoriyi ve özelde de Marksist-Leninist ekonomik öğretiyi savundu. Burada, *bir* ülkede sosyalizmin zaferi olanağı Leninist öğretisinin, Leninist sosyalist devrim teorisinin savunulması ve ileriye doğru geliştirilmesi, SSCB ve tüm dünyada sosyalizmin kaderi açısından özet bir öneme sahiptir.

Stalin, bir dizi çalışmasında (“*Leninizmin Temelleri Üzerine*”, “*Leninizmin Sorunları*”, “*SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*”, SBKP parti kongreleri ve konferanslarına sunulan raporlar) emperyalizmin ekonomik ve politik özü ve kapitalizmin genel bunalımı, tekelci kapitalizmin gelişme yasalarına ilişkin Leninci önermeleri geliştirdi. Emperyalizmin ekonomik özü –tekellerin egemenliği ve yüksek tekel kârları– üzerine Lenin’in klasik, tezlerinden hareket ederek Stalin, modern kapitalizmin ekonomik temel yasasını formüle etti. Kapitalizmin genel bunalımını ve onun iki aşamasını –Birinci Dünya savaşı döneminde başlayan birincisini ve İkinci Dünya

Savaşı sırasında, özellikle de Avrupa ve Asya'da halk demokrasisi ülkelerinin kapitalist sistemden kopmalarından sonra gelişen ikincisini– ayrıntılı bir şekilde tahlil etti.

Stalin, kapitalist iktisadi sistemi yücelten burjuvazinin uşaklarını teşhir etti ve modern kapitalizmin hem iktisadı ve hem de politikayı kapsayan genel çok yönlü bir bunalım durumu içinde bulunduğunu kanıtladı. Kapitalizmin genel bunalımının en özlü ifadesi, SSCB'de Büyük Sosyalist Ekim Devriminin dünya çapında tarihsel öneme sahip zaferi ve dünyanın iki sisteme, kapitalist ve sosyalist sisteme bölünmesidir. Kapitalizmin genel bunalımının bir bileşeni, emperyalizmin sömürge sisteminin bunalımıdır.

Stalin çalışmalarında, kapitalizmin genel bunalımının pazar probleminin son derece keskinleşmesi, işletmelerin kronik bir şekilde kapasitelerinin altında çalıştırılması ve sürekli kitlesel işsizlik gibi özelliklerinin özünü ve önemini ele aklı. Stalin, içinde bulunulan aşamada kapitalist bunalım devresinin ve iktisadi bunalımın karakterindeki değişiklikleri tahlil etti; burjuva devletin bunalımlara karşı mücadele etmesinin sonuçsuz ve kapitalizmde iktisadın planlı olarak yönetilebileceği iddiasının çürük olduğunu gösterdi. Stalin, çalışmalarında, faşizmin son derece gerici ve saldırgan özünü ve modern sağ sosyalistlerin hain rolünü ortaya koydu.

Marksist-Leninist politik ekonomi, Marksizm-Leninizmin tüm teorisi gibi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve komünist kardeş partilerin kararlarında, Lenin'in öğrencilerinin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin önder fonksiyonerlerinin ve komünist kardeş partilerin önder fonksiyonerlerinin çalışmalarında geliştirilmekte ve zenginleştirilmektedir.